

ગંગા

સને

આદિમોપદેશ

દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ દિગ્દીપ ગ્રંથાલય મહાસભાનો	
ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩	૧૧-૦-૦
૨ રાજ્યોગી યાત્રા	
પરમાર ધારા વર્ષાદેવ ભા. ૧-૨	૮-૦-૦
૩ બલસહ બંકા દેવડા ભા. ૧-૨	૧-૮-૦
૪ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન	૪-૦-૦
૫ વિશ્વભારતી	૧-૦-૦
૬ કલ્યાણી	૦-૪-૦

શ્રી સયાજી સાહિત્યભાળા

શ્રી. સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર	
ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર)	૪-૧૨-૦
૧ ઋગ્વેદ સંહિતા ભા. ૧ થી ૫	૧૦-૪-૦
૨ વેપારની ચાવી	૧-૧૨-૦
૩ વિદ્યુત	૧-૧૨-૦
૪ વિજ્ઞાનના વિધાયોગ	૧-૧૨-૦
૫ માર્ગ જીવન અને કાર્ય ક્ષેત્ર	૧-૧૨-૦
૬ ઇન્ડીયના સમયનું લિંક	૧-૧૦-૦
૭ જીવાનીની ચાવી	૧-૮-૦
૮ કેનેડાનું જંગલદાર રાજ્યતંત્ર	૧-૮-૦
૯ કેળવણી	૧-૮-૦
૧૦ ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર	૧-૬-૦
૧૧ આપણું પ્રાચીન રાજ્યતંત્ર	૧-૪-૦
૧૨ ઉદ્યોગોની ઉત્ક્રાંતિ	૧-૪-૦
૧૩ ફળ ઝાડનો બગીચો	૧-૨-૦
૧૪ ભાષા વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા	૧-૧-૬
૧૫ મહાપતરામ	૧-૧-૦
૧૬ નેદસનનું જીવન ચરિત્ર	૧-૦-૦
૧૭ વલ્લભ	૧-૦-૦
૧૮ છંદો અને હિંદુસ્તાન	૦-૧૫-૦
૧૯ ખેતીના ઉપદ્રવો	૦-૧૪-૦
૨૦ સરોવરના જીવો	૦-૧૩-૦
૨૧ ગર્ભ વિદ્યા	૦-૧૨-૦
૨૨ સૂર્ય	૦-૧૨-૦

૨૩ મનુષ્ય શ્વમણ	૦-૧૨-૦
૨૪ પ્રાચીન પૂર્વ	૦-૧૨-૦
૨૫ હિંદુસ્તાનમાં જુદા જુદા રાજ	૦-૧૨-૦
૨૬ નરસિંહ મહેતા	૦-૧૧-૦
૨૭ સામાજિક સુખરૂપતા	૦-૧૧-૦
૨૮ નોકાળ	૦-૧૧-૦
૨૯ ધન વિના	૦-૧૧-૦
૩૦ હિંદની સફર નીકળેલા	

વહાણવટીઓ ૦-૧૧-૦

૩૧ પરિવર્તનવાદ	૦-૧૦-૦
૩૨ હિંદુસ્તાનના લોકો	૦-૧૦-૦
૩૩ પ્રાણીઓનાં ગુમાશુભ લક્ષણો	
તથા વય વિજ્ઞાન	૦-૧૦-૦
૩૪ રથાનીક સ્વરાજ્યની સંરચાઓ	૦-૬-૦
૩૫ જગતની રાજનીતી અને હિંદ	૦-૮-૦
૩૬ મેગ્નેટીસના સમયનું હિંદ	૦-૮-૦
૩૭ રેડીઓ અને ટેલીવીઝન	૦-૮-૦
૩૮ કળા વિશે પ્રયત્ન	૦-૭-૦
૩૯ તરવાની કળા	૦-૭-૦
૪૦ વડોદરા	૦-૮-૦
૪૧ સૂરત (ભાગ ૧-૨)	૧-૬-૦

શ્રી સયાજી બાલજ્ઞાન ભાળા

૧ પંચતંત્ર વાતો ભા. ૧-૨	૧-૦-૦
૨ સૂર્ય નમસ્કાર	૦-૮-૦
૩ સીતા	૦-૬-૦
૪ શુદ્ધ ભગવાનની વાતો	૦-૬-૦
૫ મહામહા બેગડો	૦-૬-૦
૬ વાલેલાઓનું ગુજરાત	૦-૬-૦
૭ આર્યોનું આદિ નિવાસ સ્થાન	૦-૬-૦
૮ કરોળીઆનાં કાવચાં	૦-૬-૦
૯ મીલની મુલાકાત	૦-૬-૦
૧૦ પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો	૦-૬-૦
૧૧ છોડવાનું જીવન	૦-૪-૦

આગળ લખો:-

વ્યવસ્થાપક : હુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા-વડોદરા

સ્તિક ૪૪૫

આર્થ : ૧૯૪૫

અંક ૧ લો

વસન્તના પડઘા પડે

આંખાની ડાળે મીઠું ટફકે કોયલડી.
વનમાં વસન્તના પડઘા પડે;
સુહાગી ઊરવનિ છેડે કોયલડી,
આશા ભરેલ અમ હૈયાં હરે,

નવ પદ્ધિત વૃક્ષો જુલે, ને જુલે પંખી ઉર,
જુલતી કોમળ વલ્લરી.
તારું જુલે છે હૈયું આતુર, રે કોયલડી !
વનમાં વસન્તના પડઘા પડે !

ફરત નવ વસ્ત્રો ધરીને બોલાવે નિજ બાળ,
ઉલ્લાસે રમવા જતાં:
પશુ પંખી અને તું રસાળ, રે કોયલડી !
વનમાં વસન્તના પડઘા પડે !

ઉઘડે રમ્ય પ્રભાત જ્યાં સુરુરે ચેતન ધાર,
અનિલ વન વન ઘુમતાં:
તારું અંતરતું બોલે છે દાર, રે કોયલડી !
વનમાં વસન્તના પડઘા પડે !

કુંજ નિહાળે મહેકતાં પુષ્પો દે સુવાસ,
મધુર ગુંજે તદ્દ પરે:
મને સૌન્દર્યના ધાય ભાસ, રે કોયલડી !
વનમાં વસન્તના પડઘા પડે !

નૈયા

નૈયા રાલે નૈયા ગેલે
જવન હરીથે નૈયા ગેલે
ના ભાણું હું તારા ગગને
કોઈ બતાવો નિશાની રે—
નૈયા.

હુઝ વાણના ઝંઝા વાતે
હુ મગુ થઈ છૂટી જાતી રે—
નૈયા.

છૂટી ગયાતાં સઠ સુઠાને
કોઈ બતાવો નૈયા રે—
નૈયા.

હજી ઉપાડી કાલ સફરમે
ત્યાં સપડાણી વંટાળે—
નૈયા.

જવનના સાગરમાં આલે
ધોર બધું અંધારું રે—
નૈયા.

થય દર્શકે દિવાદાંડી થય
સાગર પાર ઉતારે રે—
નૈયા.

ધી. દિનકર ધી. ત્રિવેદી

હોડલાં હેલે ચડ્યાં રે

હૈયાના સરવર-નીર
હોડલાં હેલે ચડ્યાં રે.

બોમ ઘેરાં હૈયાને-નીર
હોડલાં હેલે ચડ્યાં રે.

વિશ્વમાં અનુકૂળ વરસે તમ-વાઙ્મા,
વીંછીશું ઘોર તિગિર—
હોડલાં.

સારવણું તેજ સૂર્ય-ચંદ્ર તણી પાસથી,
પાઠવણું વિશ્વતણે તીર—
હોડલાં.

ધખતાં સંસારમાં મનુજે તરત્યાં ફરે,
છીપવવા તૃષ્ણા અધીર—
હોડલાં.

આલમાંથી અમૃત-જળ ગંગા ઉતારશું,
પાકશું અમીલયાં નીર—
હોડલાં.

વિશ્વનાડી વેદશાસ્ત્ર જ્ઞાનવના કારથી,
કુનિયા બળે સર્વ દિશ—
હોડલાં.

સાધશું પ્રયત્ન યોગ, સ્વાતંત્ર્ય લાવશું,
પાથરશું પ્રાણ શરીર—
હોડલાં.

ધી રજુભાઈત ભેશમ કુદરૂટીઆ

પ્રાચીન રાસસાહિત્ય

લેખક : શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મગનલાલ શાહ

રાસસરિતાના રાસનિર્ઝરતા ઝરણા ઝપી આનન્દકન્દ કૃષ્ણચંદ્રમાંથી અને એ રાસસરિતાના નીર રસછોળા ઉડાડતા આગળ વધ્યાં. પણ એ રાસસરિતાના તીરને બહેલાવનાર, ખીલાવનાર અને પ્રકુલ્લસારનાર કોણ ? અનેક ઝળહળતા રવિઓ એ આકાશમાં અવનવા રંગે પૂરી અસ્તાચળ પ્રતિ ગમન કર્યા છે—એ સંધ્યાના ઘેરા નમેરા વાદળોમાં વિલીન થયા છે. કોઇએ પરમાન્દ પરમસાગર પ્રભુના પ્ધાનમાં, કોઇએ મિરીચૂંગે, કોઇએ કુટિરે, કોઇએ વનની વનરાઇઓમાં બેસીને, વિધિવિધ રીતે તંત્ર્યોને વણી વણી એ ઝરણાને આગળ વધાયા છે. એ નીર પર અનેકના પ્રતિબિંબ પડ્યા છે. એ રાસો પર ધર્મની અસર સખળ અને પ્રખળ છે. ભકત કવિને રાસ એટલે અગમ્યના યજ્ઞેશ્વર દર્શનનું હૃદયપન. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય ને શ્રી. રવામીનારાયણના વૈષ્ણવી સંપ્રદાયના રાસો મ્હોટ-ભાગે કૃષ્ણભક્તિના જ છે.

યાદવરાજ દારકાધિય કૃષ્ણચંદ્ર સૌરાષ્ટ્રને રાસના અમૃત પાયા અને ગુર્જરીમાં રાસ નર્તનનાં ચેતનિયાં આવ્યાં. પાવાની પટરાણી-એ પાવામંદથી ગુર્જરીને ગરબે રમતી મૂકી દીધી અને ઘેર ઘેર પાવાની પટરાણીના ગરબા ફેરાયા. ઇતિહાસ બાપે છે, રાસસુધાના નીર કેન્દ્રે કેન્દ્રે ગુંજે છે, રાસના રસમાં ન્હાનારા રસિયાઓ, સાયરો લેખકો અને કવિશ્રીઓએ સંજોષને પૂરવાર કર્યું છે કે વૈષ્ણવભક્તિ-માર્ગના મહાન ભકત, અને જુનાગઢના લાડિલા લાલ આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ ગુજરાતને રાસદર્શન અધ્યું.

“ નાગર નન્દનના લાલ ૧

રાસ રમતા મ્હારી નયની યોવાઇ
કહાના ? જડી હોય તો આવ,
કહાના જડી હોય તો આવ.....
નાગર...

અને છેલ્લે ગાય છે

“ નયની આપો તો પ્રભુજી
માનું ત્દગારો પાડ
નરસેય ના રામી પર,
વારી બહ બલિહાર, હાર ”
નાગર...

અને આવા રાસના સમગ્ર ગુજરાતે દર્શન અને અર્થન કીધાં. ગુજરાતના રસધેસાં હયાં ગાંડાં બન્યાં. ગુજરાતનો રાસ-રમણિઓએ બંગડી અને જાંમરની જેમ એ રાસને પથ્થ પોતાની જ સંપત્તિ કરો-લીધી. એ બીજામાંથી ધીમે ધીમે થડ ઉગ્યું, કળિઓ ફુટી, કળા પર પુષ્પો આવ્યાં ને રસથી ઉખળખળતાં ને મધમધતાં પુષ્પો પૃથ્વીપાટયે વેરાયાં. પ્રેમભક્તિથી જાગ્રત્વમાન યતાં નરસેયાએ ઝાળખ્યાં એ રસયોગીને ને જીત્યાં એના બંરો નાદ અને ગાયાં એ રસગીતો. સાથી એના રાસ સુંદર અને સુશ્લિષ્ટ છે ? કારણ કે રસમાં, ધર્મમાં કે અલ્યાંદર્શનમાં બંસીની કવિતાથી કે બંસીની ફિલસુફીથી વિરાટ સ્વરૂપની કવિતા કે વિરાટની ફિલસુફી લેશે હિતરતી નથી અને એ નવધા ભક્તિથી પર દશમી પ્રેમલક્ષણાભક્તિનાં પરમ રહસ્યના એ બંસીનાદ પ્રથમ ભકતશિરોમણીએ નિજ બંસીમાં ઉતાપો અને તેથી જ એના રાસ ચરદના આહાં આહાં વાહળાંપર ચંદ્રિકાની ફેર જેમ ચમકે છે.

“ વા વાયા ને વાદળ લંબટ્યા
ગોકુળમાં ટહુક્યા મોરઃ
કે રમવા આવે સુન્દરવર સામનિયા ।

તમે મનમાં તે વાસજી વાળન્તા
ત્હમે ગોપીયોનાં ચિત્તના ચોરઃ
કે રમવા આવે સુન્દરવર સામનિયા । ”

રાસયુગનો પ્રાચિનકાળ એટલે નરસિંહ,
મીરાં, પ્રેમાનન્દ, વલ્લભ, રત્નો, કાળિદાસ,
ગિરિધર, પ્રીતમ, રાજે, દારકો, શાંતિદાસ,
અક્ષાનન્દ અને દયારામની સુમધુર ભાવમિતી
અમીઝરંતિ રસનિર્ઝરણિએની કુંકુમપગલીએ
કે જેમાં સુખ્યત્વે પ્રેમવલ્લભાભક્તિ પૈરાગ્ન્યાય,
નીતિભોલ તથા કથાવૃત્તનાં બિંદુઓ ચમકે છે.

મીરાંની પદાવલિઓ સરળ, સુંદર
અને સુશોભિત છે.

“ હારે કોઇ માધવ હ્યો, માધવ હ્યો
વેધંતી મનનારી રે; હારે કોઇ ..
માધવને મદુરીમાં ધાલી,
ગોષી લટકે લટકે ચાલીરે, હારે કેહત... ”
અને તેણિયું સુપ્રસિદ્ધ ગીત જે મુખેમુખે
ટમકે છે—

“ નકે મયુરા હાં કાનાને
આગરિયા ફોડી...નકે ”

અને આવા આવા મીરાંના પ્રેમ ને
સ્નેહથી ઉભરાતા રાસો સુમધુર છે,

અને પછી પ્રેમાનન્દ અને વલ્લભ.
વલ્લભે સુખ્યત્વે શકિતના રાસો જ રચ્યા છે

“ ગોળા ફોડી, મારી ગોળી ફોડી
જીઓ નરોહા ગોળી ફોડી
ગાયત્રી ગામણે ગોવિંદ સંતાવા
વાણકે તે મદારા મેઘ્યાં છોડી...જીઓ.”

અને બીજાં—

“ અલ્લખેલી રે અંબે ગાત જોવાને જઇએ;
બીરદાણી રે બહુચર માત જોવાને જઇએ
જોવાને જઇએ, ને દુઃખડા ગોઘમે,
આસુરમાં ફોડીએ રે

પોતપોતાની મનની વિનંતિ,
નંદ અંબાને ફોડીએ . જોવાને ”

અને પછી એ યુગનો છેલ્લો કવિ દયારામ
જમનાતીરની રસજંત્રીના પડધા રેવાતીરે
પડધા ને દયારામે ગ્રીહ્યા. કવિશ્રી ન્હાનાસાલ
કહે છે “દયારામ એટલે રેવાતીરની વાંસળી.”
નરઆત્માનાં ને નારીઆત્માનાં લોચનિયામાં
દોળાય ને રસહૈયાનાં જે સંગીત ગાય તે
સુંદર સંગીત દયારામે ગાયું છે. અને આજે
વલ્લભસપ્રદાયની દયારામની ગરબીઓ મોર,
પોપટ ને કાવલોની પેઠે પરસપ્રદાયના નમો-
મર્ડેજમાં યે ઉડી રહી છે. દયારામની કવિતાની
મધુરપ તે જાણે શુન્દરાતણી મધુરપ,
દયારામભાષીની કવિતામાં ઉડવાં એ જાણે
શુન્દરાતણી મનોભાવનાઓના ઉડવાં:—

કિયે કામે મોહિની ને જણી
મોહનજી ।

કિયે કામે મોહિની ન જણી,

સંજીવનતી કોઇ શુન્દરાતણી એનો ઉત્તર આપે ?

લોચનમનનો રે કે જનકો લોચનમનનો

રસિયાજનનો રે કે કમલો લોચનમનનો

કવિસમ્રાટ ન્હાનાસાલ લખે છે “ જગત-
ખરમાં કોઇ પણ રાસરસીનાં છે કે રસનો
એ કાવડો ઉઠેવે ? ”

દયારામ એટલેજ કવિતારસનો એક
કેમડો. ”

દયારામની દિલ્લોવાવતી મોહક કૃતિઓ—

“ વાગે વૃન્દાવનમાં વાસળી રે ।

ઉલો ઉલો વચાડે કહાન. ”

“ મોરલી વાગી રે ! શ્રીકમળની. ”

“ રયામ રંગ સમીપે ન જડું ”

આવી કલ્પનાયનમનની માર્દવમરી ગર-
બીઓ મોહક લાગે છે.

દયારામની ગરબીઓના ઉર્મિના ઉપાડબધો
દાગ, ફૂલગુંથણી સમી શબ્દગુંથણી, ઓ-

હૃદયની ઝગ્ગુતા અને એ બધામાંથી અંતરના ઉગાથમાં ઉતરી જતો ભક્તિભાવનો ખુનિ એને લાક્ષ્ણિક દયારામ ગુજરાતજોના કેટકિય કંદમાં વસી ગયા છે.

આવો આપણે પ્રાચીન યુગ રસના રંગે રંગાયેલો હતો. પ્રેમ-લક્ષણો ભક્તિના નાદ દરેક કવિની ખંસીમાંથી ગાજતા હતા. “ પ્રેમના પાંખો પ્રભુ જોડવાજ અમ્મર છે ”

આજે સંકાઓ વિત્યા છતાં ગુજરાતમાં આજેય નરસિંહ, દયારામ અને મીરાં વિસરાયા નથી ને વિસરાશે પણ નહીં. એ સંકાઓમાં ઇતિહાસે શા શા રંગ નથી

બદલા ? ગુજરાતમાં, ભરતખંડમાં, જગતમાં શી શી સરકુતિઓના વ્યૂહ નથી મંડાયા ? શી શી ભાવનાઓ નથી બદલાઈ ? શા શા સરકારવિધત્ત નથી થયા ? છતાં સાચી દયારામ, નરસિંહ, વલ્લભ અને મીરાં અખંડ ઉરે ઉરમાં ગુંજી રહ્યા છે ! એમનાં ગીતો પ્રેમરસથી રંગાયેલાં હતાં અને રસ સદાય અખંડ ને અવ્યય છે. સાચી રમોમિં દેવકાનાતીત છે. કાલિદાસ કે શેક્સપિયર એક દેશના નથી, જગતભરના છે, સર્વ કાળના છે સંકાઓ પડેનાં એ કવિરસને ત્યારે વંન્તા અને આજ પણ અધિક અભિવદે છે.

“ તાજમહાલ ”

પ્રેમીજનો ! કળા પ્રેમીઓ ! નિહાળો,
નિહાળી “ તાજ ” સુમતાજ એ નિહાળો.....

કળાના પ્રેમીના પ્રેમનો એ નમૂનો;
વિરહીના વિરહનો એ નમૂનો;
જે શતાબ્દિ પૂર્વે પ્રેમીના પ્રેમનો,
“ તાજ ” મૂર્તેમંત એ સુમતાજનો. ૧

નિરખી તાજ ઉપજે સંશય,
રચના નર કે સુર તણી ?
સુર-શિલ્પીએ શિલ્પ બનાવ્યો ?
કે પ્રેમીએ પથર જિવત જડાવ્યો ? ૨

નિરખી અસંખ્ય મુખ બાગ માંહે,
સમીરે સુવાર મંદમંદ તાજ માંહે;
તાજ પરમેષ્ટી ! સંત-સાધ્વી માની,
પાપી તજા પાપ વહ ના ચાલી ? ૩

“ સુમતાજ ” જિવંત મૂર્તિ તાજમાં,
કે શતાબ્દિથી ગ્રહે છે ગાઢ નિદ્રા;
સુમતાજ, શાહજહાનની પ્રિયતમા,
વહે સ્મરણો થકી હૃદયોશુ ધારા. ૪

કળા સૌન્દર્ય સગીત સ્નેહધામ,
ગ્રોષવું ઘટે તો એ “ તાજ મહાલ ? ”

કે? યોગીના યોગની મહા-સમાધિ !
કે પ્રેમમાં પ્રેમીની એ સમાધિ ? ૫

“ ઉદમ ” એ. કવિ

વસંત વિયોગણુ

[૪૪ જાઓ ચંદનદાર લાવો...એ રાજ]

ઢાંચલ બોલો બોલો ને મીઠું બોલો,
કે સેજમાં હું અઢેલી સૂતી છું !

ઝલુ વસંતની તું રંગલીની રાણી,
ઠહીચ ઢાણ રે, ઠાળીએ છૂપાણી,
કે સેજમાં અઢેલી સૂતી છું !

ઠાળી રે ઢાંચલડી તારાં શ્યામલ રૂપ છે,
ઠહીચ મીઠલડી ઢાણે કીધું એ અરૂપ છે ?
કે સેજમાં અઢેલી સૂતી છું !

સખી

સખી, સ્મરણપાટીએ વાંચળે, મળના ઇતિહાસ;
ઠાળા હતા ઠાનજી સ્વરવેણુની સાથ !
ઢાંચલ બોલો બોલો ને મીઠું બોલો,
કે સેજમાં અઢેલી સૂતી છું !

ખીલ્યાં છે ફૂલછોડ રંગ રંગ મીઠા,
ઠહીચ ઢાંચલ છે દીઠા એ અઢીઠા,
કે સેજમાં અઢેલી સૂતી છું !

ઉપા ખીલી છે રૂપ રંગે રંગીલી,
સખી ઢાંચલે ઠહું હું ઉમંગીલી,
કે સેજમાં અઢેલી સૂતી છું !

શ્રી. “ રાજહંસ ”

રજનીનું સ્વપ્ન : : : લેખક : શ્રી. નારાયણ પુરપોત્તમ સુખડીઆ

તેનું જીવન નિરસ હતું. દિવસ ઉગતો અને અસ્ત થતો. રાત્રી પડતી અને વસાર થતી. પરંતુ તેના વિચારોમાં પરિવર્તન ન હોતું.

સહવાર પડતાં જ પોતાના ઘરનું જરૂરી કામ પુરું કરી લેતી. ઓરડોના નાના નાના બે ભાગ સાફ કરતી, બે વખતનું ભેયું ખાવાનું કરતી, અને રામાયણનું પુસ્તક લઈ વાંચતી. બસ, આ તેની દિન-ચયો હતી. ભૂખ લાગે ત્યારે ખાઈ લે, નહીનર એમ ને એમ મુઠ્ઠા જાય.

મનમાં વિચારતી કે જીવન કેવું મુશ્કેલ અને નિરસ છે. જીવનમાં મુંઝવણનો પ્રવાહ અગર આરાના અરણ્યોદયની સંભાવના નથી. માઈ માઈ નથી, કું માઈની નથી. જે કંઈ છે તે ઓછવાતા દીપકની જેમ છે. ફુનિયામાં માઈ માઈનું નથી. સૌ માઈ મતલબના સાથી છે. કામ થયું અને આંખ ફેરેવી નીંખી, પરંતુ રહેવાનું તો આ સંસારમાં જ છે ને !

વિચારતાં, વિચારતાં, તેનાં નેત્રોમાંથી અવિરત આંસુ ખરતાં, એમ ને એમ રહેતી, ત્યારે સ્વપ્ન થતી ત્યારે વિચારતી, નહીં, એ તો છે જ-એમની રમૂતિ...અને એમ ન જાણે ક્યાંય મુઠ્ઠી વિચારતી.

એ પોતે જ નહોતી જાણતી કે-એઓ તેના જીવનમાં ક્યારે આવ્યા અને ચાલ્યા ગયા. દેવનું આવાહન ક્યારે થયું અને ક્યારે થયું વિસર્જન ? હાલ તો ફક્ત તેમની રમૂતિ રહી છે. એમના આશાના તંતુએ, જીવનની પાતળા, કમળેર દોર ખેંચી ચાલી જઈ રહી છે. ક્યાં જઈ રહી-છે તેનું બાન પણ નથી.

બે વરસની ઉંમરે ત્યારે પરાણે ચાલવાનું થીખાય ત્યારે માતાએ પોતાની આંખો તેને

એકલી છોડીને બંધ કરી હતી. પિતા-નો પહેલેથી જ વિદાય થઈ ચૂક્યા હતા. થોડા દિવસ બાદ બાઈ બેનોએ પણ રસતો પકડ્યો. ફક્ત એકલી તે રહી મઠ. સંસારનાં દુઃખ, મુશીબત ભોખવવા તથા દિન-રાત આંસુ પાડવા માટે. આ આંસુ માતાનાં રમૂતિ ચિન્હ ન હતાં; પિતાની નિષ્કુરતાથી ઉત્પન્ન થયા ન હતાં, માઈ-જીવનની યાદ કરાવતા હતાં. એમાં તો પ્રેમીના વિયોગની ત્વાળા છુપાયેલી હતી. પ્રેમપૂર્ણ હૃદયને નિઃસારતા અત્રે એકલાપણું અદલાસત કરી રહ્યાં હતાં.

લોહો ત્યારે તેને એકલી છે એમ કહેતા ત્યારે તેનું હૃદય રડી ઉઠતું. એના હૃદયમાં દુઃખની લહરી ઊંટી. અને બેચેન બની જતી. પોતાના દુઃખને એ ભૂલવા માગતી હતી. મુશીબતને પાછળ ધોલવા માગતી હતી. આશાના સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરી પ્રકાશિત થવા માગતી હતી, જવાબ આપતી-‘નહીં, અમોં બે છીએ.’

લોહો સાંભળી ચકિત-મનતા. કહેનાં ‘માંડો છે’ એકલી છે ને એ બે છે એમ સમજે છે. લોહો શી રીતે જાણે કે ખરેખર એ એકલી નથી. એના હૃદય-મંદિરમાં માઈ દેવની પ્રતિષ્ઠા થઈ ચૂકેલી છે. માઈકની રૂપ-માધુરી અદર્શિય તેનાં નેત્રો સામે રહેની છે. માઈકના વીજા-સ્વરોએ તેના નેત્રોમાં પ્રવેશ કરેલો છે. એ દેવને અનેક પ્રયત્ન કરવા છતાં ભૂલી શકતી નથી. રામ રામમાં એ સમાયેલ છે. જેના વિયોગમાં આખી રાત આંખનું મટકું માથાં વિના અને પડખું બદલ્યા વિના પસાર કરેલી છે, એ યાદ જ એવી છે કે જેની યાદમાં ન તો ખાવાની ચિંતા રહે કે નહાવાની ગતાગમ રહે.

પરંતુ એ દેવનો તો તેને પુરો પરિચય પશુ ન હતો. ભ્યારે વ્યાકુળ બનતી. ત્યારે પોતાના હૃદયને પૂછતી. “ એ કોણ છે ? ”

આ પ્રશ્ને તેની દશા શૌચનીય બનતી. એના ગૌર સલાટ પર શુભાખરણી લાલિમા છવાતી, પાતળા અને રક્ત અધરો પર નિલિમાની છાયા પ્રસરતી, હાથ-પગ કેપવા લાગતા અને જ્ઞાન ભૂલી જતી. થોડીવારે જ્ઞાન આવતાં બળકડતી

જની કુ પ્રેમ-ભિખારણુ, આવી તારે દ્વાર, બીણા એળી ભરવા કાળે, દારી કરે પોકાર.

. આ પદ ગાતી, ફરી ફરી ગાતી, રાતે એક એ વાગે માંધ ઉઠતી. પાડોશીની નિદ્રામાં ખત્રેલ પડતી. કહેતા કે આ ગાંડીથી તો તોળા છે, રાત્રે સુવા. પશુ દેતી નથી ન જાણે કોના વિશેષમાં શુરી રહી છે !

બીજા કહેતા-“ આ માંડી નથી કોઈનો પ્રેમ એને સતાવી રહ્યો છે. શી ખજર કે એના ખાતાપીતાએ જન્મ આપતાં જ આ દુષ્ટને કેમ નહીં મારી નાંખી હોય ? ”

આ પ્રકારે લોહો એના સંબંધમાં મને તેવાં અનુમાનો બાંધતાં, પરંતુ એને આ કોંકોના બોલવા તરફ ચોક્કસ જ્ઞાન દેવાનું હતું. એ તો પોતાના વિચારોમાં જ લીન હતી. કોઈ પુછતું તો ઉત્તર આપતી. પરંતુ એનો કાંઈ અર્થ જ નહોતો.

*

એક દિવસની વાત છે. પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળવાનું પશુ બંધ કર્યું. આ પ્રમાણે માર્દના વીતિ ગયા, પરંતુ કોઈએ તેનું મ્હેં જોયું નહીં. લોહો હસતા. કહેતા કે ગાંડી તારી મ્હેં છે. કોઈ કહેતા નાંચી મ્હેં નથી, એ તો બગત બની મ્હેં છે. પોતાના ઘરમાં બેસો તપસ્યા કરે છે. લોહો કાવે તેમ બોલતા. પરંતુ એમને ઘરમાં જઈ જોવાની શી પડી હોય કે ઘરમાં તેની શી સ્થિતિ છે ?

ભ્યારે આ બાળુ કુઃખીવારી રજનીની વિચિત્ર અને દયાજનક દશા હતી. અસ્વચ્છતાના કારણે. ઇચ્છા હોવા. છતાં પશુ ખાટલામાંથી ઉઠી શકતી નથી. એણે કેટલીય વખત બહાર આવી, સ્વરૂપ આકાશ, ચંદ્રનાં શિતલ કિરણો જોવા ઇચ્છ્યું પરંતુ ઉજું ચર્તા જ ચક્કર આવતા અને પડી જતી. પહેલાંની માફક તેની હવે દિન-અર્ધા ન હતી. ન તો ઘરને સાફ કરતી ન ખાવાનું બનાવતી કે ન તો રામાયણનું પુસ્તક લઈ ઉઠતી વાંચતી. મુઠીનાએથી મેલાં કપડાં પહેરી-દિન-રાત ખાટલામાં પડી રહેતી. પાડોશની એક દયાળુ વૃદ્ધ બાઈ દરરોજ આવતી. કામમાં મદદ કરતી. પાણીનો ધડો બરી ખાસે મુકતી. દૂધ ગરમ કરી આપતી અને રજનીને આશ્વાસન આપી ચાલી જતી.

વૃદ્ધાના ગયા બાદ આખો દિવસ અને રાત એકલી પડ્યાં પડ્યાં વિતાવતી. અને શું શું વિચારતી હતી. કદિ આંખોમાંથી આંસુની ધારા નીકળતી. કદિ સૂકામેલા હોઠ પર હાથ છવાતું. કદિ બળકડતી અને કદિ આંખો બંધ કરી-પડી રહેતી, જાણે છવ, વિનાનું બોળાયું.

એક દિવસ રાત્રીના સમયે બાર વાગે સુદની આઠમનો દીણ ચંદ્રમા પોતાના પ્રકારને સમેટી લઈ અસ્તાચલના પેરદામાં છુપાવા તૈયારી કરતો હતો. વાયુ હળવેથી વૃક્ષોના પાન સાથે ખેલી રહ્યો હતો; સંસાર સૂનો હતો પરંતુ રજનીની આંખમાં નિદ્રા ન હતી. અચાનક એને યયું કે-ખરેખર તેને કોઈક બોલતી રહ્યું છે.

“ રજની, રજની ! ”

રજનીએ વિચાર્યું. એ કોણ છે ? મને નામ દઈ પોકારી રહ્યું છે.

“ ફરી અવાજ આવ્યો. ‘ રજની, ’ મારી પ્યારી રજની ! શું મને તું જૂની મ્હેં ? ”

રજની વ્યાકુળ બની. પડતી આપડતી બારણા તરફ આગળ વધી. જોયું તો એ બારણા આગળ હિમા હિમા ખોલાવી રહ્યા છે; અને એના તરફ ચંચળ નેત્રોએ જોઈ હસી રહ્યા છે. રજની વધુવાર ન જોઈ શકી, એ શુદ્ધ ખોળને પોતાના સ્વામીના ચરણોમાં પડી અને બોલી “મારા સ્વામી !”

“હાં, રજની !”

“તમે આવી ગયા ?”

“ક્યાંથી ?”

“તમે ક્યાં ગયા હતા ?”

“હું અહિંથી આસ સ્થાન પર-તાગથી દૂર એક સ્થાન પર હતો.”

“હાં, તમે મને છોડીને ગયા હતા. એ સ્થાન કેવું છે ?”

“એ સ્થાન ? રજની ! એ સ્થાન રમણિય છે. ત્યાં મનુષ્યને દુઃખ નથી. સૌ ધણા આનંદથી, સુખથી, પોતાનું જીવન વ્યતિત કરે છે.”

“સ્વામી !”

“રજની, વ્યાકુલ કેમ બને છે ? સારી રીતે વાત કેમ કરતી નથી ?”

“સ્વામી, હું દુઃખીપારી છું. એ આનંદદાયક સ્થાન જોયું નથી.”

“રજની ! શું તું એ સ્થાન જોવા ઇચ્છે છે ?”

“હા. હું એ સ્થાન જોવા માગું છું.”

“પરંતુ સાવધાન રહેજે, ડરીશ નહીં.”

“નહીં ડરું, પરંતુ તમારે મારી સાથે રહેવું પડશે.”

“રજની, તું શું બોલે છે ! હું તારી સાથે રહું કે તું મારી સાથે આવે છે ?”

“જરાયર દે. હું સાથે આવું છું. પરંતુ એ તો દહો કે મને એકલી છોડીને તમે ક્યાં ચાલ્યા ગયા હતા ?”

“પ્રિયે ! એ પૂછીશ નહીં. એનો ઉત્તર નહીં આપી શકું.”

“પ્રિયતમ !”

“હાં રજની ! તું કેમ રહે છે ?”

“તમે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કેમ આપતા નથી ?”

“રજની, પ્રિયતમે ! એ વખતે તને સાથે લઈ જવાની મારી શક્તિની વાત નહોતી, એ વખતે હતા કે હું અહિં ન તો રહી શકતો કે તને સાથે લઈ જતો, પરંતુ હવે તને છોડીશ નહિ.”

“તો ખરેખર સ્વામી ! હવે તમે મારી પાસે હંમેશ માટે રહેશો ને ?”

“નહીં, રજની, હું તને મારી સાથે લઈ જઈશ.”

આ સામળતાં જ રજનીનાં નેત્રો ખુલાં થઈ ગયાં, જોયું તો સ્વામી પાસે નથી. એકસી, અટ્ટવી, મેલી, ફાટેલી ખાટલી પર પડેલી છે, અને પાસે વૃદ્ધ પાંડોશયુ બેઠેલી છે, માથા પર હાથ ફેરવી રહી છે. રજની વ્યાકુલ બની બોલી ગઈ: “મા, એ ક્યા છે ?”

“કાણુ બેટા !”

“એજ, હાલ જ કહેતા હતા-કે હું સાથે લઈ જઈશ, પરંતુ એટલામાં ન જાણે ક્યાં...” વૃદ્ધાએ જોયું તો રજનીનાં નેત્રો પહોળાં થઈ ગયાં છે-સ્વાસ જોરથી ચાલે છે. વૃદ્ધા હઠી ને બહારથી બે પાંડોશીને-બોલાવી લાવી. બંધાએ રજનીને ખાટલા પરથી નીચે ઉતારી, પરંતુ રજનીનો પ્રાણવાયુ તો નીકળી ચૂક્યો હતો.

*

ઠાળ ભગવાનની ઠેટલીય અવિશ્રાંત લલ્લે-રાએ ઠેટલાંય વર્ષ વટાવ્યાં હતાં, પરંતુ રજનીના મૃત્યુનું કારણ વૃદ્ધા પાસે હાલ સુધી ભોંકો પૂછતા હતા-વૃદ્ધા પાસે ફક્ત એજ ઉત્તર હતો. “એણે તો ફક્ત સ્વપ્ન જ જોયું હતું.”

લોભે લક્ષણ મય

આ નર્તનુ શ્રીસ્થળ જેના કાંઈ આ-
વેશુ છે તે સરસ્વતી નદીના ઉપર
તટે, એક નાના ગામડા પદ્માધામ પાસે
પ્રભુકૃટી-આંધી દેવદત્ત સહકુટુંબ રહેતો હતો.
વંશે તે વૈદિક વિદ્ય હોવા છતાં કર્મે તે
શ્રમજીવી-કઠીઆરો હતો. તેના નિત્તાસની
એક બાજુ આવેલા જંગલમાંથી, તે સવારમાં
જઈ લાકડાં કાપી લાવતો અને નાના ગામ-
ડામાં તેના વિક્રય કરી ખાલ પદાર્થ અને
કવચિત વસ્ત્ર લઈ આવતો. તેની ઘરરખુ
પત્ની ગૌરી અને તેનાં સંતાન શાંતનુ અને
રમા આવા શ્રમજીવી અને સાદા જીવનમાં
પૂર્ણ સંતોષ માની, નિમ્નનદે હમેતાં મજા
માણી સમ્યદાનંદ ભોજવતાં. આમ આ
કુટુંબે દસ બાર વર્ષ-સગન રહેહના-ગૃહસ્થ-
શ્રમના આનંદમાં ગાળ્યાં હતાં. પણ આપણે
મનુજ હમેશાં કાળગળને વચ હોઈએ હોએ,
એમ આ સાદા, સરળ અને આમ્ય કુટુંબમાં
અસંતોષનું વાતાવરણ ફેલાવે એવા આગેક
પ્રસંગો બની ગયા.

(૨)

શાંતનુ અસારે દસ વર્ષની વયનો હતો.
તે અરસામાં આવશ્ય માસમાં બળેવે બરાતા
“શૌર્ષ”ના મેળામાં તે ગયો. પોતાની ઉમ્મરના
કુમારોને ધનુષ્યવિદ્યામાં તોરકામમાં વાપરતા
નેહ, તેને તેમ કરવા સહજ વૃત્તિ થઈ. આ
વાલ તેણે જનક જનનીને કરી, પણ જીવવા
પુરતો અને શરીર ઢાંકણ જેટલી આમદાની-
માંસી આ જનવું એ સમયે અશરય નજીવતાં
શાંતનુ કચ્ચાયો અને તેના કચ્ચાટ રોગ-
ન-રોગ બડબાડના રૂપમાં બહાર આવવા
માંડ્યો.

ત્યારબાદ નવરાત્રિના અરસામાં ગૌરી
કનકના “ત્રેમ” રાસ મંડળમાં બાગ લેવા
મઈ પણ દાંડીઆના અભાવે તેને તેમાં બાગ
લેતી અટકાવવામાં આવી. આ સાત વર્ષની
બાલિકા એથી મોં ચઢાવી ઘરને ખુણે બેસી રહી.
માનું હૃદય આથી વિંધાયું અને ‘ હા ઉપર
રીસા ’ માફક દીપોતસવી તહેવારમાં અડકાર
વગર પોતાના અને પુત્રીના દેહને, પાડોશના
ગામના ઓળંગની સરખામણીમાં
વિચલું જણાતાં, તેને પણ જીવન સજીવું
લાગવાને બદલે કટુ લાગવા માંડ્યું. જેવી
દષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ. બાઈબીજને દિવસે ઘરમાં
સુસો ચેલ્યો નહિ, અને મળરેકાથી મધ્યાહ્ન
સુધી કાષ્ટબાર વહી આવેલા દેવદત્તને કડાકા
કરવાનો સમય આવતાં, તે કંટાળી પોતાના
જીવનને શીટકાર આપતો નાકની દાંડીએ
જવાબ ભેગ રહામેના વનમાં ચાલ્યો ગયો.

(૩)

સગી સાંજ સુધી દેવદત્તે આગેકદમ
કરતાં કુચ કરવા માંડી. માર્ગમાં તેને
“ રહેહના વૈરી કોધને ” લીધે સ્વમનના
કરેલા ત્યાગ માટે, અને ધ્યેય વગર કરેલી
હિજરત મટે પરતાવેા થવા માંડ્યો. સમય
મૂર્તિ નર્મદ માફક “ હા બરવું તે બરવું ”
એવી શૌર્ષ વૃત્તિ ફેળવી, તેણે આગળ ને
આગળ વધવા માંડ્યું. પ્રજ્ઞ “ યાકયાના ગાહિ
આકરા લાગે ” તેમ તેના પગ સૂત્રીને ચાંબકા
થઈ જતાં, તેનાથી બે કદમ પણ આગળ
વધાય એવી એનામાં આવ રહી નહિ. આખરે
સંધ્યાકાળે તે શક્તિ જીવું દેરી પાસે અટક્યો,
અને ‘ જે થાય તે ખરું ’ એવા આખરી
વિચારે તે દેરીના એકાદા ઉપર સુઈ ગયો.

ગુરુ પક્ષની તે રાત્રિએ, ચંદ્રોદય થતાં, ત્યાં ઢાંધક ગેથી સ્થાનેથી, રૂપવતી સમવયરક કિશોરીઓનું ટોળું આવી હાસ્ય, વાતો, નૃત્ય અને ગાયન કરતું જોતાં, તે રવિપ્રસન્ન દશામાં હોય એમ સદાશો જાણ્યો. તે વૃંદની આગેવાન હોય એવી લાગતી એક લલના આગળ આવી, અને દેવદત્તને એ સ્થાને આવવાનાં કારણુ-નો ખુંલાસો પુછવા માંડી. દેવદત્તે નત મસ્તકે અને બદ્ધ હરતે પોતાના જીવનની લીલીસુદી વર્ણવી. દેવદત્તને અતિથિ ગણી, તેની ઈચ્છા સુગમ ખાદ્ય અને પેય તે દેવીએ એક માટીના ઘડામાંથી ઉત્પન્ન કરી આપ્યાં. છેલ્લાં દસ-કામાં ન જન્મ્યો હોય એવી ધગશથી દેવદત્તે ક્ષુધા શાંત કરી, અને “ હાસ ” કહેતાં તેની આંખ ઘેરાવા માંડી. નિદ્રાની લહેરમાં તેણે જોયું કે તે જ પાત્રમાંથી પેદી સ્ત્રી પોતાને અને સહચારિણીઓને નજર પડે પેય પદાર્થ પણ આપતી હતી.

(૪)

લગભગ બાર દિવસ દેવદત્તે રોજ રાત્રે આ પ્રમાણે ખાનપાનની મોજે જંગલમાં મંગલ માણવા માંડ્યું. પણ આખરે તે મનુષ્ય હતો. પોતાને પનારે પડેલાં કુટુંબી-ઓની પોતાની ગેરહાજરીમાં શી દશા થતી-હશે-એ પ્રશ્ને તેને હવે એકટાણાની ભૂખ અને પુનર્મિલનની આશા એમ ગેવડી ચિંતાની સાંડસીમાં ભીંસવા માંડ્યો. પેદી અધિષ્ઠાતા દેવીની નજર બંદાર દેવદત્તની આવી બહાવરી દશા ન રહી. તેણે તેને મનકુખનું કારણ પૂછ્યું. દેવદત્તે હેઠાની વરાળ બહાર કાઢી. દેવીએ કહ્યું “ આ અન્નપુર્ણાના આવાસમાં તને ઢાંધપણુ પ્રકારની અગવડ પડી નથી. એટલું જ નહિ પણ તું ધારે છે તેમ તારા કુટુંબી પણ દુઃખી નથી. જો—” કહી તેણે એક અંગુઠી દેવદત્તની આંખ આગળ ધરી, દેવદત્તે જોયું

કે તેની સ્ત્રી ચિનાશુંકમાં સ્વવપુને શણુગારી હાય, નાક, ગળા વગેરેમાં મંગલ અલંકારથી શોભતી હતી. તેના પુત્ર તીરકામકાની મદ્દથી તિરંદાજી સીખતો હતો, અને તેની પુત્રી નાકે વાળા, પાયે નૂપુર અને હાથે ધુધરીવાળા બંગડી પહેરી આનંદમાં હરી હરી રહી હતી. પોતાનાં વખતમાં સમભાગે પણ વચારચિ કાળનાં ભાજી અને રોટલાથી તેમના શરીર જેવાં તગડા જેવા લાગતાં હતાં તે લોકદયાથી મળતાં ઉચિત્ત ને અદ્ય મિષ્ટાન્ન-ફરસાણે કંતાયલાં લાગતાં હતાં-અસ આટલું જોતાં પોતાના કુટુંબીનું વિવેચન ને ક્ષુધા દુઃખ દુર કરવા તેણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની આશ્રય-દાતા દેવીને તેણે પેદા ધડા આપી વિદાય આપવા આજીજી કરી. દેવીએ તેને કહ્યું: “ એ ધડા અમને પણ અમૃત પાન કરાવે છે આમ છતાં સ્વાર્થીય બની તું માગે છે. એ માનવીની માનસિક હઝારી વૃત્તિ દર્શાવે છે. છતાં અમારે તો સ્વાર્થે પણ યાચકને હસતાં રાખવામાં જ મોટાઈ ગણવી. જા, તે ધડો લઈ પસાર થઈ જા, અને તારું શ્રેયસ એ પ્રેયસથી પાર પડે ” આ સાંભળી દેવદત્તે વો “ હો ” ની “ ના ” ન બની નય એમ બીક રાખતો ધડો માથે મૂકી જે વારે તે આવ્યો હતો એ માર્ગે દોડવા માંડ્યો.

ય: પદ્માવતિ સ. જીવતિ.

(૫)

પરિુમાના પ્રાતઃકાલે દેવદત્ત જે વૃક્ષોના જુલમાંથી લાકડાં કાપતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ દિવ્ય જાદુઇ ધડો સક્રિય છે એમ પુનઃ પરીક્ષા કરવા તેણે તેમાંથી જલ્દેખીની થાળ અને કેસરીઆ દૂધનો વાટકો તૈયાર કર્યો. તે લઇ પોતાના ધામમાં તે આવ્યો. તેના આગમનથી ગૌરી ખાસ ખુશ ન થઇ અને “ પિતા તમે—” કહેતાં બંને

“ અણસો રૂપિયા ! તમારે વળી ત્રણસો રૂપિય નું શું કામ પડ્યું ? ” શેઠે પૂછ્યું.

“ મારા મધુકરે મંગાવ્યા છે. એને જરૂર નેહએ છે. જે માસ પછી તે વક્રીલ થવાનો છે. વક્રીલ થશે એટલે અમે તમારા રૂપિયા આપી દઈશું. ” ગંગાએ શેઠને સ્ત્રીવાર વિનવ્યા.

“ ગંગામહેન ! હમણું તો તમે જુઓ જ છો કે ગયા ત્રણ વર્ષ દુકાળનાં જ અર્થ છે. અને આ વર્ષ પણ સાઈ આવે એમ લાગતું નથી. આવે વખતે ત્રણસો રૂપિયા, હું કેમ આપી શકું ? ”

“ શેઠ ! તમારે વ્યાજ વેવું હોય તો બેને પણ રૂપિયા તો આપવા જ પડશે. ”

“ હે...હે...હે...હે. ” શેઠ દરતી પડ્યા, “ વ્યાજ વેવું એ તો વ વારિક વાત છે. પણ અત્યારની રીયતિની તો તમને ખબર જ છે. ”

“ પણ ગમે તેમ થાય રૂપિયા તો તમારે આપવા જ પડશે. ” ગંગાએ વળી ચિનાંતી કરતાં કહ્યું.

શેઠીવારે જેટલું વિચાર કરીને કહ્યું.

“ કીક, જુઓ ગંગામહેન ! હજી ગઈ કાલે જ પેલો રામજી પટેલ ચારસો રૂપિયા વાજ ગયો છે અને તે ભેવડા આપવાની શરતે. તમે જે આશી રોકો તો લઈ જાઓ, તમારા સિવાય બીજું કોઈ હોત તે હું પાંચમણા જ લેત. ” શેઠે પોતાની જાળ બીજાવી.

“ બહે શેઠ ! હું ભેવડા રૂપિયા આપવા તૈયાર છું. ” ગંગાએ કહ્યું.

જેટલું મુનીમને બોલાવ્યા. એક દાગળમાં કંઈક લખાણ કર્યું. ગંગાએ પોતાના હાથના અંગુઠાની એમાં છાપ લગાવી. શેઠે ત્રણસો રૂપિયા ગણી આપ્યા. ગંગા રૂપિયા લઈ ઘેર આવી. અને પાડોશીને રૂપિયા આપીને મનોએડર કરાવ્યું.

(૩)

“ ગંગામહેન ! જે માસ તો થઈ ગયા. હવે તો તમારે રૂપિયા આપવા જ નેહએ. ” અંધકાલ શેઠે ગંગાને યાદ કરાવ્યું.

“ હવે એક દિવસ થોડી જાઓ. કાલે મારો મધુકર આવવાનો છે. કાલે હું આપને આપી દઈશ. એ બાગત તમે ચિંતા ફીકર કરશો જ નહિ. ” ગંગાએ આશ્વાસન આપ્યું.

“ કાલે તો જરૂર મળવા નેહએ. ” શેઠે કરડાડીથી કહ્યું.

“ અરે કાલે તો જરૂર આપી દઈશ. ” ગંગાએ કહ્યું.

શેઠ ચાલ્યા ગયા.

(૪)

આજે એનો મધુકર આવવાનો હતો. પોતે એની રાક જોઈને બેઠી હતી. થોડીવારે જુડેનો અમચમાટ સંબળાયો. અને સંપૂર્ણ ચિદેશી પોષાકમાં સજ્જ થયેલ મધુકર અંદર આવ્યો.

ગંગાનાં હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ આજે દશ વર્ષ પછી તેનો મધુકર ઘેર આવ્યો હતો.

“ આવી ગયો, બેટા ! તમીયત તો સારી છે ને ? ” ગંગા અંદરથી એક તુટેલ ખુરસી લાવી. મધુકર એના પર બેસી ગયો.

“ આપણાં તે કોઈ ગામડાં છે ! જ્યાં જુઓ ત્યાં મંદરી, કાદવ, કીચડ અને અરણ્યોત્તા. કોઈને સારાં વસ્ત્રો પણ નહિ. હું તો રોસનથી અડિં આવતાં હોરાન હોરાન થઈ ગયો. ” મધુકર અંતરની વરણ કાઢી.

“ એ તો હોય બેટા ! આપણા આપદાદા પણ ગામડામાં જ રહેતા હતા ને ? ” ગંગાએ સમજાવવા માંડ્યું.

પણ મધુકર વક્રિય થયો હતો. વક્રિય જો દલીલ ન કરે તો તે વક્રિય થાતો ?

“ આપણા બાપદાદા ગામડામાં રહેના હોય તો આપણે પણ રહેવું ? આપદાદાના

કુદામાં કુળી મરણું ? હું તો અત્યારે જ મુંબઈ જવાનો છું મને અહિં ન રહેવું. " મધુકરે ચોકળું સંભળાવ્યું.

“ બેટા રૂપિયા તો તને સમયસર જ મળ્યા હતા ને ! ” ગંગાએ વાત ફેરવવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ હા, પણ એનું હવે શું છે ? ” મધુકરે કંટાળીને કહ્યું.

“ એ પાછા તો આપવા જ પડશે ને ! ” ગંગાએ ધારેથી કહ્યું.

“ હજી ખાંચ મિનિટ બેઠા પણ નથી ત્યાં તો રૂપિયા ને રૂપિયા. ” મધુકરે ખીરસા-માંથી પાકીટ કાઢતાં કહ્યું.

“ અત્યારે જરૂર નથી મધુકર ! એ તો આપી દઈશું ” ગંગાએ મધુકરને શાન્ત કરવા કહ્યું.

મધુકરે સો સો રૂપિયાની ત્રણ નોટો ગંગાના હાથમાં મૂકી

“ બેટા ! હસો રૂપિયા આપવાના છે ! ” ગંગાએ કહ્યું.

“ હસો રૂપિયા ! બે માસમાં ત્રણસોના હસો લેનર છે કાણ ! હું હમણાં જ જઈને એને કેદ કરાવું. ” મધુકરે કોપથી કહ્યું.

બારણું ઉઘડ્યું. શેઠ અંદર આવ્યા.

“ આવી ગયા, મધુકરભાઈ ! ” શેઠ આવતાં વેંત જ કહ્યું.

“ આવો આવો ચંપકભાઈ શેઠ ! ” ગંગાએ કહ્યું.

“ ભાઈ ! હવે તો મારા રૂપિયા અને મળવા જોઈએ. ” શેઠ મુદાની વાત કહી.

“ રૂપિયા ! હો આ તમારા રૂપિયા. ” મધુકરે ગંગાના હાથમાંથી ત્રણસો રૂપિયા લઈને આપતાં કહ્યું.

“ ત્રણસો ! ” શેઠ આશ્ચર્ય પામ્યા.

શેઠ મધુકર સામે જોયું. એમને લાગ્યું કે અત્યારે કરી ઉદવેશ કરી નહાઈ છે.

“ સાઈ મધુકર ભાઈ ! હું હવે જઈશ. ” કહેતાં શેઠ ચાલ્યા ગયા.

ગંગા શેઠને જતા જોઈ રહી. મધુકરે હસતાં કહ્યું:

“ જોયું ? કંઈ પણ ચૂકે આં કર્યો વિના લઈ લીધાને રૂપિયા ? ”

ગંગા કંઈ બોલી નહિ. તે અંદર ગઈ.

જમીને મધુકર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. એક યુવતી અંદર આવી.

“ મારીયા ! આ જરા આટલું દળથું દળી આપશો ? ” યુવતીએ ઘડથી બરેન એક વાસણ ગંગાને આપતાં કહ્યું.

“ ભલે બેટા ! રાખી જા. ” ગંગાએ કહ્યું.

“ રાખી શું જાય ! લઈ જા પાછું. ” મધુકરે યુવતી તરફ જોઈ કહ્યું.

“ લઈ શા માટે જાય, બેટા ! મા ! ક્યવન આધાર એના પર છે. એના વિના હું કેમ જીવી શકું. એ પારકા કામ કરીને જ મને પોષક ખનાવ્યો છે, બેટા ! ” ગંગાએ દૈયાની વરાળ કાઢતાં કહ્યું.

“ એ પૈસા માટે આટલી મજૂરી ! હો આ રૂપિયા. ” મધુકરે દશદશની ત્રણ નોટો ગંગા તરફ ફેંકતાં કહ્યું.

ગંગા મધુકર તરફ જોઈ રહી. શું ગ્રીસ રૂપિયા જ તેના માતૃત્વની કિંમત હતી ? યુવતી ચાલી ગઈ મધુકર પણ એક મજૂર પાસે સામાન ઉચકાવીને ચાલ્યા ગયા. ગંગા તેને જતાં જોઈ રહી.

(પ)

“ ના, એ કંઈ નહિં યાત્રે, તમારે ખાઈના ત્રણસો રૂપિયા આપવા જ પડશે. નહિં તો હું તમને કેદ કરાવીશ. ” શેઠ ખીક બતાવતાં કહ્યું.

“ આજે મારા મધુકરનો કંઈ જવાબ આવવો જોઈએ. કદાચ મતીઓડર પણ આવે. ” ગંગાએ કહ્યું.

“ ગંગાભારી ! આ રહ્યો મધુકરે ભાંધેનો કાગળ. ” કહેતાં કમળા અંદર આવી કાગળ આપીને ચાલી ગઈ

ગંગાએ કાગળ શેઠના હાથમાં મૂક્યો. શેઠે વાંચવા શરૂ કર્યો.

‘ પૂજ્ય બા, આપનો કામળ મળ્યો. આપે રૂપિયા મંગાવ્યા તો લખવાતું કે હું હમણાં એક પાંચ પચ્ચ મોકલી શકીશ નહિં. કારણ કે હમણાં મને એક પાંચનો પચ્ચ આવક નથી. મને માફ કરશો. વળી આપને એક વાત જણાવવી બૂલી ગયો છું તે એ કે મેં લગ્ન પચ્ચ કર્યા છે. એટલે એનું પાલન પોપણુ તો મારે કરવું જ જોઈએને ! એ ત્રણ માસ પછી જો આવક સારી હશે તો જરૂર રૂપિયા મોકલી આપીશ.

લી. આપના મધુકરના પ્રણામ.

મંગા સાંભળી રહી. મધુકરે લગ્ન કર્યો ? અને તે મને જણાવ્યા વિના ? વળી એ પોતાની પત્નીનું પાલન પોપણુ કરે તો માતાનું પાલન પોપણુ કરવની એની ફરજ નથી ?

શેઠ હસવા લાગ્યા.

“ જોયું ને મંગાજડેન ! આજ કાલનાં છેકરં ! ચેટે પાટા બાંધીને મધુકરને ઉછેર્યો, બહુબચે મળ્યાબચે, એનાં આ ફળ, હાં પચ્ચ માગે રૂપિયા મળવા જ જોઈએ. ” શેઠે વળી યાદ અપાવી.

“ પચ્ચ મારી પાસે છે પચ્ચ શું, ભાઈ ! ” મંગાની આંખનાં ઝળઝળાયાં આવ્યાં.

“ આ ઘર છે ને ! ” શેઠે ઉપાય બતાવ્યો.

“ હા, એ તો હું જૂથી જ ગયેલી. બોલો કેટલું આપશો આ ઘરનું ? ” મંગાએ પૂછ્યું.

“ ત્રણસો રૂપિયામાં આ ઘર. આપી દો. ” શેઠે હુંકો ઉત્તર આપ્યો.

“ બહે આજથી આ ઘર તમારું. ” મંગાએ કહ્યું.

શેઠ ચામ્પા મયા. મંગા એરડામાં આવી. એક વાર આખું ઘર બરાબર જોઈ લીધું. અને તે બહાર નીકળી.

બ્યારે તે ઘરમાં પાછી આવી ત્યારે તેના હાથમાં કાળો ચકચકતો પદાર્થ હતો. તેને પાણી સાથે ઓગાળીને મંગા પી ગઈ. અને એક તરફ પડેલ તૂટેલ ખાટલા પર અનંત ઉંઘ લેવા સૂઈ ગઈ.

બીજે દિવસે આખા ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે મંગાએ અરીણુ ખાંધને આપઘાત કર્યો.

— સ્ત્રીઓના —

પ્રદર, લોહીવા, ઋતુરોપ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

હરિદાસ દામ

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨ ૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિ.આ. હાર્મસી—

સોલવએન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું.

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક લાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

ડો ઠટર બકુને બંગલાના પગથીઆં આગળ નોકરે હાલી કરેલી સાલ-કલના હેન્ડલ પર દાય મૂક્યો ને એક મુગધ યુવતી બહાર આવી રિસત કરતાં બોલી, "આજે પણ રોજના જેટલા જ મોડા આવશે ને ?"

"નહિ, નહિ, શ્યામા !" ડોકટરે વિશ્વાસભર્યા સ્વરે કહ્યું "અમે તેમ થાય પણ આજે તો મોકુ" નહિ જ કહ". આજે આપણા લગનની સાલગીરી છે એટલે સાડા સાતથી આઠની અંદર તો હું પાછો આવી જ જઈશ. પંચુ તું વાર ન લગાડતી, જમવાનું તૈયાર રાખજે. એટલે આપણે જમીને દસ વાગ્યાના સિનેમા શોમાં જવું છે. કમ્પાઉન્ડરને મોકલી હું અમાઉથી જ મોકલતી સીટ ટિકિટ લઈ ત્રીજા કરાવી મૂકું છું. પછી તો ખસ ને ?" ડોકટરના મોં પર પ્રકુલ્લતા ઉછળી રહી

"પણ ડોકટર, આજે તમે મને સાલગીરી ખાતે શું બેટ આપશો ?" શ્યામાએ બાવભીની નજરે પૂછ્યું.

"હું—તે હમણાં નહિ કહેવાનું." પદાલસોપ નજરે ડોકટરે ડોકું ધૂણાવ્યું.

"મને ખબર છે તમે મને શું આપવાના છો તે—" શ્યામાએ મસ્કરીમાં હસતાં હસતાં કહ્યું "કોઈક ઊંચકા કંપનીની આવેલી પ્રદાનસ્ત ટોનિકની બાટલી—નહિ તો એકાદ આરોગ્ય અંક-કેમ એ જ ને ? તેનો એક પૈસો પણ ખર્ચ નહિ."

અને એની આ મગકથી ડો. બકુલ પેટ પકડીને હસ્યો. "જો શ્યામા, હું તને એવી સરસ બેટ આપવાનો છું કે તે જોઈ તારી આંખો નાચી ઉઠશે." એટલું કહી ડોકટરે પેડલપર પગ મૂકી હાલંગ ખારી અને

ઈંટડીના રણકાર સાથે સાઇકલ પસાર થઈ ગઈ.

શ્યામાએ રકુર્તિથી કાંદાનાં બજાંમાં, પૂરી ને બટેટાનું શાક ખનાવી દીધાં; નોકર પાસે એક રૂપિયાની બામુદી મંગાવી લીધી અને બધું ઢાંચી પરવારી રસોડામાંથી બહાર નીકળી દીવાનખાનામાં આવતાં આઠના ટકોરા સંભળાયા. પતિ આવવાની આશામાં એ ઉછળી રહી અને એના પૂર્વજીવનનાં સંસ્મરણો એની નજર આગળ તરી આવ્યાં.

એ તે વખતે ઇન્ડર સાયન્સમાં બહુતી હતી. સાધન સંપન્ન અને સંસ્કારી માતા પિતાની મુત્રી હોવાથી એ આ વરસથી હોરટેલમાં રહેવા આવી હતી. એ વખતે ક્રાંતિજનમાં એના જેવી જ પાંચ પંચાસ વિદ્યાર્થીનીઓ બહુતી. પણ સૌમાં એ કાંઈ ઓર જ ખાત પાડતી. સ્વાભાવિક રીતે કેટલીક વિદ્યાર્થીએને કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે પક્ષપાત કે આકર્ષણ થતું તો કેટલીક તદ્દન નિર્લેપજ રહેતી. શ્યામા તેમાંની એક હતી. એની પાછળ પાછળ પાગલ ખતતા ક્રાંતિજનમાં બહુ નાણાવટી મુખ્ય હતો. તેના પિતા મોટા જગીરદાર હતા અને બહુને નાનપણથી જ ધણા લાડપાનમાં ઊછરેવાનું મળ્યું હતું.

શ્યામા ઇન્ડરમાં આવી તે વખતે બહુ યશુ એના જ વર્ગમાં હતો. એ પણ હોરટેલમાં રહેતો. એને ક્રાંતિજનમાં આવ્યા પછી ટેનિસનો એટલો બધો શોખ લાગ્યો હતો કે દિવસના કાંઈપણ ભાગમાં જુઓ તો નાણાવટી ટેનિસ કોર્ટ પર ન હોય એમ બને જ નહિ.

શ્યામા અવારનવાર ટેનિસ રમવા જતી અને પ્રજ્ઞોપાત એને નાણાવટી સાથે રમતાં રમતાં સહવાસ થતો. સ્વાભાવિક રીતે એમાં

રમતાં સ્યામા નિખાલસતાથી વાતચીત કરતી, પણ નાણાપટ્ટીએ તેને પ્રેમનું સ્વરૂપ જ કદાચી લીધું. બહેને એ મિત્રમંડળમાં સ્યામાના પ્રેમપાત્ર બનવામાં પોતે બાગ્યશાળી થવાના વલખાં પણ કુકવા લાગ્યા.

આ વાતની અચાનક એક દિવસ સ્યામાને ખબર પડી.

એ પ્રયોગ કરી લેબોરેટરીમાંથી હાથમાં જર્નલ લઈ ચાલી આવતી હતી ત્યાં રસ્તામાં એની બે સહાધ્યાયી સખીઓ તરલા અને હિમા મળી ગઈ. અને સૌ સ્યામાની ખોલી પર આવ્યાં.

બારણું ખોલી સ્યામાએ બંને સખીઓને બેસાડી ચઢા માટે ગ્રાહ્યસ પેટારવા માંડ્યો. ત્યાં તરલા બોલી ઉઠી: “ હિમા, સ્યામા આપણી પાછળથી ઓળખાણ રાખશે ખરી? આપણે તો નોકરી કરીશું કે પરણીશું-હતાં કાંઈ સુખસાહેબી આપણા બાબમાં નથી-ને સ્યામા તો જગીરદારનો બંગ્લો દીવાલશે ”

સ્યામા ચમકી, હાથમાંના બળતો કાકડો નીચે મૂકી દઈ એ બોલી: “ એટલે? જગીરદારનો બંગ્લો? કયા જગીરદાર? ”

“ કેમ વળી? બહુ નાણાપટ્ટી - ”

“ નેન્સેન્સ, આપું અપું કપાથી લેઈ આવી? ”

“ ગાપું શાપું? આખી કોલેજ જાણે છે ને? ” અને હિમાએ બંધી અવધતિ વાન કહી સંબળાવી. સ્યામાને પોતાની સ્વાભાવિક મિલનસારવત્તિનો ચોકબો દુરુપયોગ થયો લાગ્યો; અને બહુ પ્રભેનું એકાદ ટકાનું આકર્ષણ હોવાનો સંભવ હોતો તે સદંતર નાબુદ થયો.

અને પછી રેનિસ ટૂર્નામેન્ટમાં ઇન્ટર કોલેજની ફરીકાષ્ટ વખતે રમતાં કેટ પર પગ લપસી મરાધી સ્યામાને અકસ્માત થયો. મેડિકલ કોલેજના બેસાડી બકુલ મહેતાએ

તેની સારવાર કરતાં અચાનક તેના પ્રત્યે સ્યામા કેવી આકર્ષાઈ, માતાપિતાની સંમતિથી ઉભય કેવાં લગ્નમંથરીથી જોડાયાં-તે પહેલાં જગીરદાર તરફથી બહુ મોટે કહેણ આવતાં તેના કેવો અનાદર કર્યો છતાં સર્વ દરમિયાન ચિત્રપટની માફક સ્યામાની નગર આગળ તરફથી રહ્યો.

(૨)

એ સંસ્મરણેનું ચિત્રપટ કેટલો વખત ચાલ્યા કરત પણ અચાનક ઘડીઆળમાં ટોકારા થયા અને સ્યામા ચમકી, ઉઠી “ ચોડો! દસ? હજી ઘેર આવવાનું યાદ ન આવે? સાંતે જતી વખતે શું કહી ગયા હતાં? - ”

એ ખુરશીપરથી ઉઠી અને સાંમેની બારી આગળ જઈ ઉભી. બહાર અધાર ઘેર હતું, જરમર વરસાદ વરસતો હતો. રસ્તા પર વીજળીના દીવાના પ્રકાશમાં આંધો આંધો માણસોનો અવરજવર દેખાતો હતો. એણે દૂર સુધી રસ્તા પર નગર નાખી એક બે માણસો છત્રી ઉઘી ધરી વરસાદમાં ધીમેધીમે ચાલ્યા આવતા હતા. એટલામાં એણે સામેથી એક સાઈકલ આવતી જોઈ. એના ચક્રો પર એકદમ આશા અને આનંદ ઉભરાઈ આવ્યાં.

“ બસ, એજ આવરોટ અને માથે હેટ- બંગલમાં હંમેશ માફક બેગ-એગ બકુલ! ”

બારે હિમંતથી મણુગણતી સ્યામા બારણું ખોલી એટલા પર આવી, અને એણે પોતાના બંગલાના દરવાજા તરફ જોયું, એને લાગ્યું કે હમણાં સાઈકલ પરથી ઉતરશે!

પણ એ સાઈકલ તો સીધી આગળ જ ચાલી ગઈ. અને સ્યામા કોઈક નિરાશ પૂતળાની જેમ તે દિશા તરફ જોઈ રહી.

એની નિરાશાનો હવે પાર રહ્યો નહિ. નિરાશામાંથી ધીમે ધીમે કોથે રચાન લીધું.

પણ પડાડતી એ ગુરસામાં ને ગુરસામાં પોતાના ખંડમાં આવી. અને ખીજું કાંઈ કામ નહિ જડતાં ટેમણ પર ચોપડીઓ, મસિકો, છાપાં છટાં છવાયાં પડ્યાં હતાં તે સામટાં બેગાં કરી એક ખૂણામાં નાખ્યાં. પાસે પડેલી આરામ ખુરસી પર એ પછડાઈ પડી અને મોટેથી બોલી-હકી. “એમનું દવાખાનું—એમના દરદીઓ અને બાટલીઓ—આખી જીંદગી આમ જ ચાલ્યા કરવાનાં—ધરમાં ઘેરી મરે કે જીવે નેની એમને છે કાંઈ દરકાર.”

કેટલોક કાણુ એ નીચું. એ રાખી ચૂનમૂન બેસી રહી. એટલામાં બહાર કંઈ ખડખડાટ થયો. કોઈનો પગરવ સંબળાયો. કોઈ દરવજો એજાંગી અંદર આવતું હોય એવો બાસ થયો. વરસાદ પણ લગભગ રહી ગયો હતો.

“કાણુ ? કાણુ છે ? ડોક્ટર કે ? ” શ્યામા બોલી.

(૩)

કાંઈ જવાબ ન મળ્યો તેથી શ્યામા ચીડાઈને બગડી “ ડોક્ટરને શોધતો કાણુક એમનો દરદી આવ્યો હશે ! ”

તે માણસ પણ નજીક આવ્યો, તેના ચહેરા અને પેશાક પરથી તે માલદાર લાગતો હતો. હાથમાંની છત્રી બંધ કરી એ સોજન્ય-થી બોલ્યો, “ દવાખાનામાં ડોક્ટર સાહેબે મને સાડા છ વાગે બોલાવ્યો હતો; પણ મને ત્યાં જતાં વાર લાગી ને સાહેબ વિઝિટ પર નીકળી ગયા હશે—કે ઘેર ગયા હશે—એમ ધારી મેં અહીં તપાસ કરવા ધાધું. ”

“ હજી ડોક્ટર સાહેબ દવાખાને પાછા આવ્યા નથી ? ” શ્યામા ચિંતાતુર થઈ બોલી.

“ ના, નહિજ આવ્યા હોય ! કે પછી

કાણુ જાણે, માફ કરજો—હું ત્યાં મોકલું થઈ જવાથી ગયાંજ નથી—”

“ એમ—! ” શ્યામાનું મોં ઉતરી ગયું.

“ કાંઈ નહિ બેન, એ તો વિઝિટ ગયા હશે—તે હમણાં આવી પહોંચશે; ગભરાશે નહિ—એમણે મને આ ચાર સોનાની બંગ-ડીઓ નવી ફેશનની કરવા આપી હતી—ને એમને તે આજેજ લેઈતી હતી—” એમ કહેતાં આસ્વાસનભર્યા સ્વરે તે માણસે ખીરસા-માંથી રૂમાલ કાઢતાં અને તેમાંથી મુઝાખી પાતળા રંગના કાગળનું, પકીકું કાઢી તેમાંની બંગડીઓ તેનાં હાથમાં ખૂંટી.

“ સોનાની બંગડીઓ ? ” હાથમાં ફેરવતાં શ્યામા કંઈક આનંદમાં બોલી હકી.

“ એની જ બેટ એ મને આજે આપવાના હશે, હવે સમજ ? બહુમ ! મારા બહુજન-તમારો કેટલો પ્રેમ ?—” એમ બોલી જવા જતી હતી પરંતુ પામે બહુજન નહતો એ યાદ આવતાં એ ખિન્ન સ્વરે બોલી “ પણ હજી ડોક્ટર ન આવ્યા ! ક્યાં હશે કાણુ જાણે ! કેવા બક્ષા માણસ છે ”

પોતાની સામે એક અગળયો માણસ બેઠો હતો તે વાત જ એ જુદી ગઈ.

“ ખરેખર, ડોક્ટર સાહેબનો દેવપુરુષ છે, બેન ! કોઈ દરદીએ બોલાવ્યા હશે ને ત્યાં ગયા હશે—મારા ધરમાં સુવાવડ વખતે એમણે જ મદદ કરી મારી લાજ રાખી હતી. બોલનારનો સ્વર કૃતસતાથી મજબૂતો થઈ ગયો.

બહુજનનાં વખાણુ સાંભળી શ્યામાને પત્તિ મારે ગોરવ અને માન ઉપભોગ્યાં, એ બોલી “ પણ જુઓને; એમને પોતાની જાતની કે ધરની કાળજી છે ? એ રાત્રે ક્યાં કરે ને હું અહીં ધરમાં એકલી—” એ કુજતા વચ્ચે બોલી.

“ ફિર ન કરો બેન ! એ તો હમણાં

આવી પયોંચશે. ” કહેતાં તે માણસ જવાને ઉભો થયો.

“ હાં, પણ તમને એમણે પૈસા તો આપ્યા છે ને ? તમારું નામ શું ? ” શ્યામાએ વિશેષ ચોકસ કરવા માંડી.

“ જી, મારું નામ રમણલાલ, અને પૈસાની તમારે કાંઈ ફિકર ન રાખવી, મારી પેટીમાં પડેલા છે. ” એ હસીને બોલ્યો અને બહાર નીકળી ગયો.

તે માણસના ગયા પછી શ્યામાને એકદમ એકલવાયું લાગ્યું. નોકર સાજી પધારીઓ પગે કામકાજ પરવારી ઘેર રવાના થઈ ગયો હતો ! બાગીના બંગલામાં એક બે ઈલા દેખાતા હતા. છતાં બહાર વિલક્ષણ શાંતિ અને અંધકાર હતો. બધું સૂમસામ લાગતું હતું. પૈસા માણસને ડોક્ટરના આવતા સુધી રાક્ષી રાખ્યો હોત તો ઠીક થાત એવો પણ એને ક્ષણવાર વિચાર આવ્યો.

પણ આમ બહાર ઉભાં રહેવા કરતાં બારણું બંધ કરી સાંકળ વાસીને અંદર બેસવું સારું—ડોક્ટર આવશે ત્યારે ઉઘાડારો એવો વિચાર કરી એ અંદર જવાનું કરતી હતી એટલામાં દરવાજા આગળ એક મોટર ઉભેલી જોવામાં આવી. અંદરથી એક પુખ્ત વયનો આદમી ઉતરી એટલા સુધી આવ્યો અને ગભરાયલા સ્વરે શ્યામાના સામું જોઈ બોલ્યો. “ ડોક્ટર સાહેબને સાંકળને એકસીડેટ થયો છે અને સરકારી ઇરિપતાલમાં છે—તમને હમણાં ને હમણાંજ તેડ્યાં છે ! ”

(૪)

શ્યામાના હૃદયમાં સખત દ્રારકો પડ્યો.

“ હે, શું ? એકસીડેટ ! ક્યાં વાગ્યું ? તબીબત તો સારી છે ને ? ” રડકણ સ્વરે એણે ઉપરાઉપરી પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા.

“ ના, ના, મહુ વાગ્યું નથી. તબીબત તો સારી છે, પણ એમના પગે સખત ઇલા થઈ છે. તમે ચાલો ને જલદી—મોટર તૈયાર છે. ” તે માણસે ઉતાવળ કરતાં કહ્યું.

શ્યામા ક્ષણવાર ધૂંચાઈ; છતાં સમય-સૂચકતા વાપરી બોલી “ રહો, હું કપડાં બદલી લઉં—દશ મિનિટ લાગશે—”

એ ઘરમાં ગઈ અને પાછળથી બારણું બંધ કરી સાંકળ વાસી એને પતિના અકસ્માતની વાત સાંભળી ગભરાટ થવા છતાં મનમાં સહજ શંકા આવી—“ આટલી મોટી રાત્રે અજાણ્યા માણસ સાથે ગમે ને કારણસર પણ ઘર છોડીને મોટરમાં જવાનું એને સાહસ લાગ્યું. એ તત્કાળ છોક અંદરના ખંડમાં ગઈ—ટેલીફોનના ડાયલવર હાથ મૂક્યો. બીજાજ ક્ષણે એને થયું. “ ડોક્ટર દવાખાને નજ હોય તો ! પણ અત્યારે બીજો વખત નથી—બસ—એણે નજીકનીજ પોલિસચોક્કાનો નંબર જોડ્યો. ‘ એલાવ —”

“ હા, ક્યાંથી બોલો છો ? ”

“ વસંત વિહાર બંગલો—ચીંગનાગાઇ રોડ—આપનું નામ ? ”

“ મિસનદયળ—હેંક કોન્ટેન્ટ ! બોલો, ”

“ હાં, બંગલો ડોક્ટર સાહેબ નથી—હું એકલીજ છું. દરવાજા આગળ એક અજાણી મોટર ઉભી છે—મને શંકા આવે છે કે કાઈ ગરબડ છે—જલદી પોલિસપાટી રવાના કરો. ”

ઘડીઆળ તરફ નજર કરતાં ૭ મિનિટ પસાર થઈ ગઈ હતી. એણે ખંડમાં આંટા મારવા માંડ્યા. એક બે મિનિટમાં બારીમાંથી પોલિસની મોટર આવતી એણે આગળની એ બારણું ખોલી બહાર આવી.

બાકી બારણું ખોલતાં ખોલતાં મોટરમાંથી બે સીપાઇઓ ઉતરી અજાણી મોટરની આગળનાં ઉભા રહ્યા; અને એક કોન્ટેન્ટ બંગલો દેખાતો અમલદાર બંગલાના પગથીયાં

ધ્યાગળ આવી ઉભો. શ્યામાએ એક મિનિટમાં બધી વસ્તુરિયતિ જણાવી શાંતતાથી સાંભળી લઈ પોલિસ અમલદાર પેશી મોટર આગળ આવી ખડો થતાં બહાર ઉમેજા પ્રોઠ આદ-મીને પૂછ્યું. “ ડોક્ટર સાહેબને ક્યાં આગળ એકસીડેન્ટ થયો ? આપ કોણ છો ? ”

તે માણસ સદજ ધુંચવાયો અને કંઈક હિતર આપવા છબ ચક્કારી પણ મદદાંતરનાં થઈ જતાં ત-ત-પ-પ કરવા લાગ્યો. ”

મોટરની અંદર બેઠેલા યુવક આવરકેટ સંકારતાં પોલિસનાં માણસો જોઈ ક્યાનનો ઉચો નીચો થઈ ગયો હતો. તેણે અદર રણાં રણાં જણાવ આપ્યો.

“ સેન્ડ્રસ જેલ રોડ પર — ”

“ કેટલા વખત પર ? ”

“ લગભગ પોણે કલાક થયો થશે ”

“ હં-મ-એલ્લા બે કલાકથી હું જ ત્યાં ડ્યુટિ પર હતો-તેમાં એકે એકસીડેન્ટો રીપોર્ટ મને મળ્યો નથી. જમાદાર, બંનેને પરજેન કરો. ”

પોલિસ જમાદારે સાથે આવેલાં સાધ નોથી ઉભાપને મુરકેટાટ કરી અટકમાં લીધા. ત્યાં સોમેથી ઘંટડી વાગીને એક સાષકક આવીને ખડી થતાં પોલીસ કોન્સ્ટેબલે ટોચ ઉંચી કરી.

“ હલો, ડોક્ટર સાહેબ ? આપને એકસીડેન્ટ થયો છે ? ”

“ એકસીડેન્ટ — મને ? નહિ, નહિ, પણ આપ અત્યારે અહીં ક્યાંથી ? ” સાષકક પરથી હિતરી સર્વ પરિરિયતિ જોઈ ધુંચવણમાં પડી જતા ડોક્ટર બહુતે સામટા પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા.

કોન્સ્ટેબલે ઇત્યંબૂત હકીકત કહી અને મુરકેટાટ થયેલા તે આદમીએ તરફ આંગળી કરતાં કહ્યું. “ આપ આ મહાસયોને પીછાનો છો ? અને તુર્તજ મોં પર ટોચનો પ્રકાશ

નાખતાં ડોક્ટરે નજર નાખી કહ્યું “ આમને તો ન જોળખ્યા—આમને ક્યાંક જોવા લાગે છે ? ”

કુતૂહલથી શ્યામા પગથીઆં હિતરી નીચે આવી અને જોતાં જ ફોલો અવાજે બોલી “ આ કોણ ? બહુ દેસાઈ ? — તમે ? ”

તત્કાળ બંને મોટરો પોલિસ બોલી તરફ રવાના થઈ.

(૫)

જાગીરદાર તરફથી થયેલા માગાનો અપ-માન ભયો અસ્વીકાર થતાં બહુ દેસાઈ ધૂંધવાઈ ગયો હતો. શ્યામાનાં લગન કોઈ ડોક્ટર સાથે થતાં આખી કોલેજમાં બહુ પકકો મૂખ લજવાયો હતો. એને કોલેજ અકારી લાગી અને એકાદવાર અણુદટકે પરીક્ષા આપી એણે કોલેજને કાયમને માટે તિલાંજલિ આપી. પછી તો એને કુરસદનો પાગલ ન રહ્યો; અને સાધનોની વિપુલતા પિતાના અચાનક સ્વર્ગવાસી થવાથી એ કુછદે ચડ્યો. એને જાણીતી નાપિકા કુંજલતાના સદવાપનો ચડસ લાગ્યો. પણ શ્યામા તરફથી મળેલું અપમાન એનાથી જૂઠાણું ન હતું. પ્રસંગોપાત ડોક્ટર બહુ સાથે માડીમાં સહેલ કરતી શ્યામાને જોતાં એને હાડિહાડ લાગી જતી; એ ઉભો ને ઉભો બજા જતો. તેથી એને તેના પર વેર લેવાનો પકકો નિશ્ચય થઈ ગયો; એણે એના દારૂડીઆ કૂછંદી મિત્રોની મદદ સાધી, એકવાર ગમે તે વસ્તે શ્યામાને કુંજલતાના કુદૃશુખાનામાં તઈ જઈ ભટ્ટ કરવા તજવીજ કરી—પણ તેમાં તો એણે અનાયાસે ઉપર પ્રમાણે આજ છકડ આધી.

ડોક્ટર બહુ અને શ્યામા સાષકકલેનો એકેક હેન્ડલ પકડતાં બંગલામાં આવ્યાં અને ડોક્ટરે કપડાં કાઢી હોડિજાખાટ પર બેસતાં કહ્યું. “ શ્યામા, આજે આપણે બારે આશિત-માંથી બચી ગયાં ! શાખાસ છે તને કે તે

સમયસૂચકતા વાપરી પોલિસચોક્કીમાં ખબર આપી—”

તત્કાળ સ્યામા પતિને વળગી પડતાં બોલી “ તેથીજ તો તમને હું વેળાસર ઘેર આવી જવાનું કહું છું પણ તમારે ક્યાં કદિ સાંભળવું છે ? ”

“ ખરેખર, સ્યામા ! આજે હું જલદીજ આવવાનો હતો. જે આ શકુંતલા દિલ્હની ટિકિટો પણ રીઝર્વ કરાવેલી માગ ખીસામાં પડી છે. ” કહેતાં ડોક્ટરે બોક્સની ટિકિટો કાઢી બતાવી.

“ એ તો તમારે રોજનાંજ રોટ્ણાં છે ને ? ” સ્યામાએ તેના સામું અવિશ્વાસથી બોલ્યું.

“ એમ નંદિ, હું આવવા નીકળ્યો એટલામાં આપણે રાજેન્દ્ર જીવ દોડનો આવ્યો. એની પત્ની શમિષ્ટા આજ દસ બાર દિવસથી ટાઇફોઇડ તાવથી પટકામ પડી છે—તે અને તેડવા આવ્યો ને મારાથી ના ન પડાઇ—લાં ગયા વિના છૂટકો ન થયો. ”

“ મમ સાલ અ.પણા લગ્નના મૂકુંતે જ એમનું પણ લગ્ન થયું હતું ને ? ” સ્યામા વચમાં જ બોલી ઉઠી.

“ હા, કેટલું પ્રેમાળ યુગલ ! ગિયારે રાજેન્દ્ર તેની પથારી આગળથી એક મિનિટ પણ ખસતો નથી. સ્યામા, એ બારે ગંબીર ચાંદગીમાં હતી ને આટલી બાર હું ત્યાં જ રોકાઇ રહ્યો હતો. ” ડોક્ટરે શાંત સ્વરે કહ્યું.

“ હવે તેની તબીબત કેમ છે ? રીક છે ને ? ”

“ હા, કંઈક સારું છે—પણ સ્યામા, એ શમિષ્ટા સામે જોતાં તારી મૂર્તિ મારી નજર આગળ તે વખતે તરી આવી. કે મારી સ્યામા ખીમાર હોત તો હું શું કરત ! ” ને બધા ઇન્જેકશનો, સર્વ દવાઓ મેં ચોજી દીધા એટલે એને થોડા વખતમાં આરામ થઇ જશે. ” એટલું કહી બહુલ અપ

થઇ ગયો. એની પ્રેમાળ આંખોમાં કદ-જળીયાં આવી ગયાં.

તેના સામું જોઇ સ્યામાએ તેનો એક હાથ પકડતાં કહ્યું. “ મારી તમને એટલી બધી ફિકર પેમી ગઇ ? પણ સાક્ષાત્ તમારા જેવા મૃત્યુજપતી હાથમાં મને શું થવાનું છે ? ”

થોડીવારે સ્યામાનો હાથ પોતાના દાયમાં લઇ લાગણી વરા થઇ જતાં બહુન જોત્યો “ પણ આજે તો મેં તને બારે કષ્ટ જ આપ્યું. હું તારો અક્ષય્ય ગુન્હેગાર છું. તારા મટે સુંદર એરિંગ લાવવાનો આજ મેં નિશ્ચય કર્યો હતો તે થયું આ ગરમમાં રહી ગયું. લગ્નની સાલગીરી તો તને સાલ રૂપ થઇ પડી ” એમ કહેતાં ડોક્ટર બહુન આણીઆરી આંખે જોઇ રહ્યો.

(૧)

સ્યામાએ રિમત કરી પતિના વાંસે હાથ ફેરવ્યો, “ શેત્રું સાન ! તમે મારા મટે મોનાની બંગડીઓ કરાવવા આપી હતી ને—તે આવી ગઇ. ”

“ બંગડીઓ ? ” ડોક્ટર અચકચો, “ મેં તો કોઇને કરાવવા આપી નથી—કોણ આપી ગયું ? ”

“ ત્યારે હું શું જુઠું જોઈું છું. થોડી જ વાર પર એક માણસ આવીને આપી ગયો. ” સ્યામાએ પતિને બંગડીઓ બતાવતાં કહ્યું.

“ એ કોણ માણસ હશે ! ” બહુલ આશ્ચર્ય ચકિત થઇ ગયો. “ કાંઈ નામ બામ પૂછી લીધું છે ? ”

“ રમણલાલ —” સ્યામાએ પ્રખુલ્લ વદને કહ્યું.

“ રમણલાલ ચોકશી ? તે આ બંગડીઓ આપી ગયા ! વાહ વાહ ! એ પણ બહુ અગમ્ય વાત ! ગિયારાની બેરી પંદરેક દિવસ

પર સુવાવડમાં હતી. તેને પ્રસૂતિ થતી નવતી—પણ સદ્ભાગ્યે મારી સારવારથી અને પ્રજા કૃપાએ બચી ગઇ, એને છોકરો જન્મ્યો. માથુસ ધરતો શ્રીમંત છે. એણે તે જ વખતે મારી સામે ત્રણસો ફીજાની નોટો ધરો—પણ મેં તે લેવા ના પાડી—કેમકે એના પિતાની મદદથી જ મને ડોક્ટરી અભ્યાસ કરતાની સવડ મળી હતી. મારા પિતાને એમના ધર સાથે ધાડો સંબંધ હતો. પિતાજી દુઃ આર્ટ્સ કોલેજમાં હતો તે વખતે જ યુજરી ગયેલા—ને મારી ડોક્ટર થતાની મુરાદ મનની મનમાં જ રહેત—પણ આ લોકોએ મને પૈસાની સારી મદદ કરી—એટલે જ અત્યારે આવા સુખી દિવસો જોઇએ છીએ—કેવો અપૂર્વ યોગાયોગ—” બહુ જ બારે સતોષ આણી સ્વામા સાથું જોઇ રહ્યો.

“ હારેતો, પણ પેલા હરામખોરોના પંજામાં દુઃ આજે સપડાઇ ગઇ હોત તો ! ” સ્વામા મળક બની રહેતો બોલી. “ હરો, ચાલો ! પણ હવે જન્મવું નથી !—સાડા અગીઆર તો થયા. ”

ઉભય જન્મવા બેઠાં; અને આનંદી વાતો વિનોદ કર્યાં કંઈક પાદ આવવાથી જકડ બોલ્યો “ પણ એ શું સ્વામા ! એ પેલા ડોક્ટરમાં બેઠેલા યુવકને એતાં તું શું જમડી ઉઠી હતી ! એ કોણ દેસાઇ ! ”

સ્વામાએ શાંત સ્વરે કહ્યું “ હા, એ વાત પણ સાંભળવા જેવી છે; ” અને એણે એના કોલેજ જીવનનાં પૂરેા ઉલ્લેખો જણાવ્યા હતાં. “ પણ મને અજ્ઞાન એજ લાગે છે કે હજી મધ્યાપચીરી વટાવી જવા છતાં એની ઉદ્વેગતાનાં પરિણામ પામી ધરાયો નહિ. ”

“ ત્યારે બાકી હરો તો જેવો જ અનુભવ બળનાં હવે પૂરું થયો. ” બહુ જ બોલ્યો.

“ પણ ડીક થયું ” તે વેળાસર પોલિસ હાજર થઇ ગઇ—અને સાબીતી પૂરાવાની પંચાત જ મટી ગઇ—હવે એ લોકો એમની મેજે ફાડી લેશે—આપણે તો All's well that ends well જેનું છેવટ સાફ તેનું સૌ સાફ.

સ્વામા ટેબલ પરથી પાન સોપારીની તાસક ઉપાડતાં બોલી “ પણ તમારા પિતાના રેલ્વેએ તો તમારા અભ્યાસમાં મદદ કરવા ઉપરાંત આપણા લગ્નની સાત્તગીરી પણ સોનાની જમડીએની બેટ આપી ઉગવી આપી—એનું નામ તે લહેણુદેણી—

અને સાત્તગીરીના આનંદમાં, સિનેમાનો કાર્યક્રમ રદ થયા છતાં દંપતી એકાદ કલાક દિવસ સાથે સાસ્ત્રીય સંગીતની રમઝડ જમાવતાં તદ્દલીન બની ગયાં.

અહરખખરતું ઉત્તમ સાધન

— * ગુજરાતી * —

ચિત્રમય જગત.

મહા ગુજરાતના આ અગ્રણી માસિકનો ફેલાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હાજવા નિબંધો, રાજકારણી લેખો ને સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લગાઇતું સમા-સાચન એ અમારી ખાસ વિશેષતા છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ અને ૬-૦-૦

આ માસિકનો ફેલાવો ગુજરાત કાઠિયાવાડ ઉપરાંત દિન્દુસ્તાનના અધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકવા મળે છે.

મેનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

અમુઝણનો ઉકેલ

[રમુજ સંવાદ]

રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક

(ગમ અંકથી ચાલ)

૩

ભૂખણ.—સનાનીઆ શાસ્ત્રી ! મલીદારાજા મંગળદાસ ! જેમ વિધવા સ્ત્રીના નામ આગળ મં ૦ સ્વં લખાય છે (જે કે એ ખોટું હોવાથી આપણે એને દેવનાર છીએ) તેમ વિધુરના નામ આગળ શું લખાય ?

ગરબડીઆ.—હા. સીઓની જેમ પુરુષની બાજુ પથુ જોવાથી જોઈએ સો પરજેલી હોય છે સારે સો (સીબાગવતી) લખાય છે. તેમ પુરુષ પરજેલો હોય એ જાણવા માટે પથુ કોષ્ટક શબ્દ શોધી કાઢવો જોઈએ.

મલીદા.—અત્યારે તો પુરુષ કુંવારો હોય, પરજેલો હોય, વાઢો હોય કે વિધુર હોય પથુ એના નામ આગળ કંઈપણ લખવામાંજ આવતું નથી. ન્યારે સીઓ માટે લખવામાં આવે છે. આ તો બાતલ પુરુષગતિ પ્રત્યેનો અન્યાય હોય એમ લાગે છે.

ગરબડીઆ.—મલીદારાજા માસ્તર ખડું કહે છે. પરજેલી ન હોય એવી હોઠરીના નામ આગળ કુમારી (કુ.) લખાય છે. પરજેલી હોય એના નામ આગળ સીબાગવતી (સી.) લખાય છે. અને વિધવાના નામ આગળ મંગારવરૂપ (મં. સ્વ.) લખાય છે ન્યારે પુરુષ કંઈ કોટીનો છે. એ નામ ઉપરથી જાણવું હોય તો એવું આપણી પાસે કોઈ સાધન નથી.

ભૂખણ.—માટે તો મારો પ્રશ્ન છે કે, આપણે પુરુષગતિ પ્રત્યેનો અન્યાય દર યાય એટલા માટે ચચો ચલાવી બધું નક્કી કરવું જોઈએ.

સ. શાસ્ત્રી.—અત્યાર કુંધી લોકોને આ બધું કેમ સુઝવું નહિ હોય ?

ગરબડીઆ.—આપણી દ્વારા જગતને આ બાતલનું બાન કરાવવા બગવાનત્વી ધુજા દશે. એટલે કોષ્ટકને આ સબંધી એણે સુઝવાન દીધું નથી.

ભૂખણ. એ ગમે તેમ હોય. આપણને તો જે સત્ય લાગ્યું તે દુનિયા-સમક્ષ મૂકતાં આપણે અચકાવું જોઈએ નહિ.

ગરબડીઆ.—ના ના અચકામ શું કરવા ? ક્યાં આપણે કોષ્ટકને ગાળ દેવા જઈએ છીએ કે છુટી સેવા જઈએ છીએ. તે અચકાવું જોઈએ !

મલીદા.—ત્યારે વિચાર કરીને નક્કી કરે કે વિધુર હોય એના નામ આગળ શું લખવું જોઈએ ?

સ. શાસ્ત્રી.—મારી તો નજરમાં એમ આવે છે કે એના નામ આગળ કશુંજ લખવું નહિ. કારણ કે એનામાં પછી જીવન જેવું કશું રહેતું જ નથી.

ભૂખણ.—અરે એવું તે કંઈ હોય ? કેંઈ વિધુરો જીવનને એવા ઉચ્ચ પંથે વાળે છે કે એમના એવા જીવનમાંથી ખીળ લેકોને નવજીવન મળે છે.

ગરબડીઆ.—સારે ' દિમાલય સ્વરૂપ '

પસંદ કરેા હિમાલય પોતાની ભવ્યતાથી, અડગતાથી, અને ઉચ્ચતાથી જોનારને કંઈ કંઈ શિખવતો જાય છે. તદુપરાંત એના અનોખા સ્વરૂપથી એ ખીજ કોઈના સાથે સરખામણીમાં આવી શકતો નથી. એટલે એકસો-અઢૂયો રહે છે. વિધુરાનું જીવન કેંક આવું હોય છે. વિધુરાનરયામાં પદાર્પણ કરતાં કેટલાક સાવ એકલા-અઢૂલા અને બાપડા બિચારા બની જાય છે. ત્યારે કેટલાક ધૈર્યથી માનવજીવનની ઉચ્ચતા સમજવાથી, અડગતાથી કમર નમાવ્યા શિવાય કે આંખોનું તેજ જખારી દીધા શિવાય જીવનસંગ્રામ ખેલ્યા કરે છે. એટલે વિધુરની આખજી શબ્દ વાપરવો હોય તો 'હિમાલયસ્વરૂપ' શબ્દ અનુકૂળ પડશે એમ મને લાગે છે.

મહીદા.—હા. હા. ખરાબર છે કેક વિદ્વાને એક વખત આવા પ્રકારનો શબ્દ સૂચવ્યો હતો.

બૂખણ.—કેમ સનાનીઆ ! આ શબ્દ તમને કેવો લાગ્યો ?

સ. શાસ્ત્રી.—કંઈ ખરાબ તો નથી. ચાલશે.

બૂખણ.—ત્યારે હવે પરજેલા માટે અને કુંવારા માટે કયા શબ્દો અનુકૂળ આવે તેમ છે ?

ગરબડીઆ.—કુંવારા માટે લગ્ન થયા શિવાયની છોકરીઓ માટે જેમ કું. શબ્દ વાપરીએ છીએ. તેમ વાપરીએ તો શી હરકત છે ?

સ. શાસ્ત્રી.—અરે એમ તે કંઈ ચાલે ! છોકરા અને છોકરીઓ માટે એકજ શબ્દ ચાલી શકે ખરો ?

ગરબડીઆ.—ન ચાલે તો વગર પરજેલા (વ. પ.) એ શબ્દ વાપરો. શબ્દોની શી ખોટ છે ?

સ. શાસ્ત્રી.—એ શબ્દ જરા અતડો લાગશે. પણ પરિચયમાં આવવાથી કાવશે. કેમ બૂખણદાસ સાહેબ !

બૂખણ.—મલીદાવાળા માસ્તરને તો કંઈ વાંધો નથી ને ?

મલીદા.—ના. ના. વ. પ. શબ્દ સરળ અને સમજાય તેવો છે. એટલે વાંધો નથી.

બૂખણ.—ત્યારે હવે માત્ર પરજેલાને માટે 'શબ્દ' શોધવાની વાત રહી.

ગરબડીઆ.—માત્ર પરજેલા કેમ ? હજી વાંકા રહી જાય છે ને ? અને માટે પણ માફક આવે એવો શબ્દ શોધવો જોઈશે.

મલીદા.—પરજેલી સ્ત્રી માટે સોભાઅવતી શબ્દ વપરાય છે. તો પરજેલા પુરુષ માટે સોભાઅવતો શબ્દ વપરાય તો કેવો લાગે ?

બૂખણ.—ના. ના. સોભાઅવતો બરાબર નથી લાગતો, મારી નજરમાં તો 'શ્રીયુત' શબ્દ ગોઠે છે.

ગરબડીઆ.—શું શ્રીયુત ? શ્રીયુતનો અર્થ પરજેલો એમ થાય છે ?

બૂખણ.—પરજેલો થાય છે એમ નહિ આપણે પરજેલો થાય છે એમ બેસાડીએ મલીદા.—તે કેવી રીતે ?

બૂખણ.—ગુઓ, શ્રીયુતમાં શ્રી અને યુત એ બે શબ્દો છે. હવે શ્રી એટલે લક્ષ્મી અને યુત (યુક્ત) એટલે-વાળો. એટલે સામાન્યરીતે લક્ષ્મીવાળો એવો અર્થ થાય. હવે ઘરની સ્ત્રીને લક્ષ્મી પણ કહેવામાં આવે છે, એ જાણીતી વાત છે. એટલે લક્ષ્મીવાળોનો અર્થ ગૃહલક્ષ્મી-વાળો સમજી લેવાય તો બધાય ઉદ્દેશ આવી જાય.

ગરબડીઆ.—એટલે તમારું 'કહેવું' એવું છે કે શ્રીયુત એટલે બાઈડીવાળો ઉદ્દેશ પરજેલો-સોભાઅવતો એમજ ને ?

ભૂખણુ.—હા. મે'રખાન ! હવે સમજ્યા તે ખરું.

મહીદા.—અરે પણ આ પેપરવાળા અને માસિકવાળા તો જેવું લખાણ છપાયું એના નામ આગળ 'શ્રી.' વાપરી દે છે એવું શું ? સાહિત્યકારોમાં શું કુંવારા, વાંઢા અને વિધુરો નહિ હોય ? બધા જ શું બાઇડીઓવાળા હશે ?

ભૂખણુ.—અરે, એ બધી અરાજકતા દૂર કરવા માટે તો આપણે આ પ્રયત્ન છે. આપણે બધું શ્રેયીય રીતે નક્કી કરી લઇએ. પછી જાહેર રીતે જણાવીશું કે ગમે તેના નામ સાથે ગમે તે શબ્દ વાપરી શકાય નહિ.

ગરબડીઆ.—પણ જિયારા માસિકપત્રના તંત્રીએતે શી ખગર કે અમુક પરણેલા છે કે કુંવારા-વાંઢા અને વિધુર છે ? એમની પાસે કંઈ બધાનો હેવાજ હોય છે ?

મ. શાસ્ત્રી.—અરે શું ભાગભાઈ ! તંત્રીઓ જાહેર કરી દે કે અમાગ પત્રો માટે આરતાં લખાણના લેખક જે જે લખાણ મોકલે, તેની ઉપર જેમ પોતાનું સિરનામ (એડ્રેસ) જણાવે છે તેમ માર્ગનમાં જણાવે કે પોને કઈ જમિકા ઉપર કામ કરે છે. કુંવારા હોય તો કુંવારા જણાવે પરણેલા હોય તો પરણેલા અને વાંઢા કે વિધુર હોય તો તેમ જણાવે એટલે તે મુજબ તંત્રીઓ પછી જેના તેના નામ આગળ યોગ્ય શબ્દ વાપરે. અથવા તો લેખક પોને જ-પોતાના નામ આગળ યોગ્ય શબ્દ વાપરી લખાણ મોકલે

મહીદા.—જરાબર છે.

ભૂખણુ.—ત્યારે 'શ્રીયુત' શબ્દ સીમાવ્યવસ્થા માટે જરાબર છે ?

ગરબડીઆ.—હો. હો, જરાબર પણ છે અને સોહામણો પણ છે.

ભૂખણુ.—ત્યારે હવે વાંઢાની વાત રહી ગરબડીઆ.—એને માટે વાપરો 'બાવળીઆ સ્વરૂપ'. બાવળીઆની અને વાંઢાની વચ્ચે બહુ સાડું સામ્ય છે.

મ. શાસ્ત્રી.—વાહવાહ ગરબડીઆ ! શબ્દ બહુજી તમારી પાસે વનાલ્યા જેવા છે. જેવા જોઇએ - તેવા શબ્દો યોગ્ય સમયે જટ દહને તમે રજૂ કરો છો.

ગરબડીઆ.—શું કરું સનાતીઆ શાસ્ત્રી ! આ બાવાશાસ્ત્રી ભૂખણુદાસ જેવા સાહિત્યનો ઇતરો લઇને જોડેલા વિદ્વાનો માગ જેવાને આગળ આવવા દેતા નથી. નહિ તો મારી વિદ્વતાથી તો હું મુગ્ધ-રાતમાં તો શું પણ મુગ્ધરાત બહાર ઉત્તરમાં છેક કાશ્મીરથી તે દક્ષિણમાં કન્યાકુમારી સુધી એકદમ જાણીતો અને માનીતો થઇ જાઉં.

મહીદા.—ખરેખર ગરબડીઆ, તમે ધાગે તો કરી શકો તેમ છે. આ જુઓને તમારી ધરવાણી તમારા ઉપર સતત પેરો રાખે છે છતાં તમે તમારે ત્યારે અને જે વખતે ઠાઇને મળવા જવું હોય ત્યારે અને તે વખતે જઈ શકો છો ને ? બીજા ઠાઇનો એવી શક્તિ હોય ખરી ? (બીજી દરીને બધા હસે છે)

ગરબડીઆ પણ એમાં સ્મર પુરાવે છે.)

ગરબડીઆ.—ચાલો ત્યારે 'બાવળીઆ સ્વરૂપ' એ શબ્દ વાંઢાને માટે બધે ભરતો આવ્યો ને ?

બધા.—હો હો, બધા કરતાં સરસ શબ્દ છે.

મહીદા.—એટલો બધો સરસ છે કે એના ઉપર હવે આગળ ચર્ચાની જરૂર નથી. એ શબ્દને પોંકીજી લેવાનો.

ભૂખણુ.—ત્યારે ચાલો, રીતસર મને લખાવો. હું સર્વની નેધિ કરી શકું કે જાહેર ચર્ચામાં કામ આવે.

ગરબડીઆ—યો, લખો.

લગ્ન થયા શિવાયની છોકરી હોય તો જેમ એના નામ આગળ કુ. (કુમારી) લખાય છે, તેમ લગ્ન થયા શિવાયનો છોકરો હોય તો એના નામ આગળ વ. પ. (વગર પરણેયો) એમ લખવું.

ભૂખણુ—હાં, લખ્યું.

ગરબડીઆ તેમ પરણેલી સ્ત્રીના નામ આગળ જેમ સી. (સૌભાગ્યવતી) લખાય છે, તેમ પરણેલા પુરુષના નામ આગળ શ્રી. (શ્રીયુત) શબ્દ વાપરવા વહીવટ પાડવો.

ભૂખણુ.—હાં, આગળ ચાલો.

સ શાસ્ત્રી—અને વિધવા સ્ત્રીના નામ આગળ ગં. સ્વ. શબ્દ જે લખાય છે, તેને કાઢી નાખી સ. સ્વ. (સરસ્વતી સ્વરૂપ) શબ્દ વાપરવો. અને વિધુરમાં હિ. સ્વ. (હિમાલય સ્વરૂપ) શબ્દ ફરતો કરવો.

મહીદા.—તયા વાંઢાના નામને બા. સ્વ. (બાવળીઆ સ્વરૂપ) એ નામથી અલંકૃત કરવું.

ભૂખણુ —ચાલો આ તો લખી દીધું. હવે ગરબડીઆ તમારે કંઈ શંકા હતી ને ? ગરબડીઆ—સારી ને તમારી શંકા લગભગ મળતી હતી. એટલે ઘણેખરે ખુલાસો થઈ ગયો છે. હવે જરાતરા રહી છે એનો નિર્ણય થઈ જાય એટલે પત્યું.

સ. શાસ્ત્રી—જરાતરા શી શંકા બાકી રહી ? બસી નાખેને ત્યારે !

મહીદા.—જેવી તે કઈ રીતે યોજના થાય ? તમેય દીવાના છો કે શું ?

ભૂખણુ.—પહેરવેશ ઉપરથી આવી યોજના થઈ શકે મહીદાવાળા !

સ. શાસ્ત્રી—પહેરવેશ ઉપરથી કેવી રીતે ?

ભૂખણુ.—કેમ ? દરેકજણ અમુક પ્રકારનો ઠરાવેલો પહેરવેશ પહેરે અથવા ઠરાવ્યા પ્રમાણે નિશાનીઓ રાખે એટલે જટ ઓળખાઈ આવે કે કોણ કુંવારી, કોણ સૌભાગ્યવતી કે કોણ વિધવા છે ? અથવા કોણ કુંવારો, કોણ સૌભાગ્યવતો કે કોણ વાંઢો કે કોણ વિધુર છે ?

મહીદા.—ત્યારે એ ઠરાવો.

ગરબડીઆ—જુઓ, આ વિષયમાં ઝાઝી માથાફૂટ કરવાની જરૂર નથી. કુંવારી છોકરી હોય છે એ એની નાની ઉંમર ઉપરથી ઓળખાઈ આવે છે. સૌભાગ્યવતી હોય છે એ હાથે સૌભાગ્યક કણુ પહેરે છે, કપાળમાં ચાંદ્યો કરે છે અને માથે સેંચામાં કંકુ પૂરે છે. એટલે એ પગ ઓળખાઈ આવે છે. અને વિધવા તો જટ લઈને ઓળખાય છે. એ કાળાં વસ્ત્ર પહેરે છે. માથે વાળ રાખતી નથી. તેમ કંકણુ દૂર કરે છે. એટલે સ્ત્રીઓના પહેરવેશમાં ફેરફાર કરવાનો રૂઢો નથી.

સ. શાસ્ત્રી—શું કહ્યું ? સ્ત્રીઓમાં ફેરફાર કરવો રહેતો નથી ? અરે સ્ત્રીઓમાંજ બધો ફેરફાર કરવાનો છે. અત્યારના સમયમાં છોકરીઓ કુંવારી વીસ પચીસ કે એથી પણ ઠાકોઠા કેકાણે વિશેષ ઉંમર સુધી રહે છે. એટલે એ પરણેલી છે કે કુંવારી એ ઓળખાય શી રીતે ? પરણેલી છોકરીઓ હવે સૌભાગ્યક કણુ કરતાં ' રીસ્ટવોચ 'નું મહત્વ વધારે સમજતાં શિખી છે. કપાળે ચાંદ્યો ફરવામાં નાનમ જુએ છે. અને સેંચામાં

હંદ્રે ભાગ્યે કાક પૂરે છે એટલે એ પણ
ઓળખાતાં મુશ્કેલી પડે છે. હા, તમે
વિધવાની વાત કરી તો તે ઓળખાઈ
જતાં વાર લાગતી નથી. એના મુખ
ઉપર, સમાજમાંથી બધાજ મંગલ
પ્રસંગોએ યતા બહિષ્કારના દુખની
છાયા સદાની તરવરતી હોય છે. એટલે
એ માત્ર ઓળખાય. બાકી કુંવારી અને
પરણેલીને માટે પહેરવેશ નક્કી કરવો
જોઈએ.

મલીલા.—ગઈકાલે એક વેણી, અને અનેક-
વેણીની ચર્ચા ચાલી હતી તે ઉપરથી
મને એક વિચાર આવે છે.

ભૂખણ.—કહો

મલીલા.—જે આપણે એમ કરાવીએ કે
કુંવારી હોય એ માથે અંબોડાને બદલે
એક વેણી રાખે. અને પરણેલી હોય એ
જે વેણી રાખે તો પછી પરણેલી-કુંવારીને
ઓળખવાનું સહેલું થઈ જશે.

સ. શાસ્ત્રી—પણુ એનો અર્થ શો ?

ગરબડીઆ—અર્થ બીજો જો હોય કે
એક વેણી એ એકલવાયાપણાનું ચિન્હ છે.
અને જે વેણી બેકલવાયાનું ચિન્હ છે.
કુંવારી હોય ત્યાં સુધી છાંકરી એકલી
હોય છે. એટલે એકવેણી અને પરણવાથી
એ બેકલી થાય છે માટે જે વેણી.

ભૂખણ.—આપણને મી. ગરબડીઆને
સુધાસો પિલકૂલ માફક આવી મયો છે.

સ. શાસ્ત્રી—પણુ બધા માણસ, કાલે નો
હલુંતું કે એકવેણી એ વિજેગનું ચિન્હ છે.

ગરબડીઆ—સનાનીઆ શાસ્ત્રી ! વિજેગ
એટલે એકલવાયાપણું કે બીજું ? છતાં
ખરાબર સમાધાન ના થતું હોય તો
એમ માની ત્યો કે કુંવારી કન્યાને
બિલ્કલમાં યતાર પતિનો વિજેગ છે.
બસ, પછી હંપ સંકારેડેશે નહિ.

સ. શાસ્ત્રી—ચાલો, આ તમારી વાત માન્ય
રાખીએ પણ સીમાગવતી ત્રી જે વેણી
રાખે એમ તમે કહો છો એ ખરાબર
નથી લાગતું. કારણ કે કેટલીક ડોશીઓ
પણુ સીમાગવતી હોય છે. હવે એ
ડોશીઓ જે વેણી રાખવા જાય તો કેવું
ખરાબ લાગે ?

ભૂખણ—શાસ્ત્રીની વાત ખરી છે. આપણે
થોડા ફેરફાર કરીએ. પરણેલી ત્રી પ્રીટ
લંમરની થાય ત્યાં સુધી જે વેણી રાખે
પછી અંબોડો વાળે.

સ. શાસ્ત્રી—હા, એમ કરીએ તો માન્ય
કરાય.

ભૂખણ.—કેમ ગરબડીઆ ! કેમ મલીલા-
વાળા ! તમને આ માન્ય છે ને ?

મલીલા અને ગરબડીઆ—હા. હા.
આપણને માન્ય છે.

ભૂખણ.—ત્યારે હવે પુરુષો માટેનો પ્રયત્ન
રહો.

ગરબડીઆ—કહો ત્યારે. વિચાર માફક
આવે એમ હશે તો ઝટ નિર્ણય
આવી જશે.

ગરબડીઆ—મને વિચાર એવો આવ્યો કે
કુંવારા હોય એ ચઢી પહેરે અને માથે
વાળ રાખી પડીઆં-પાડે. પરણેલા હોય
એ ઘોતીલ પહેરે અને મુઝો રાખે. અને
અને વિધુર હોય તે મુઝો મુઝાવે તથા
બોડક માથું રાખે.

મલીલા.—અને વાંદો શું કરે ?

ગરબડીઆ—(થોડીવાર વિચાર કરી) વાંદો
લંગોટી વાળે અને બમૂત ધગાવે.

ભૂખણ.—તમારી બીજી સૂચનાઓ ગમી
પણુ આ વાંદો માટેની સૂચના ખરાબર
નથી. એથી તો એને અન્યાય થયો
કહેવાય

ગરબડીઆ—ના સાહેબ, એમાં અન્યાય

નથી. વાંદાના જીવનમાં શું સુખ હોય છે ? એણે તો વનમાં જ જવું જોઈએ. કારણ કે યથારણ્ય તથા મૃદમ્ માટે મેં લંગોટી વાળવા અને ભભૂતિ લગાવવા કહ્યું તે છતાં એ અનુકૂળ ન આવતું તોય તો વાંદો પોતાના પહેરણ ઉપર કાંટ ઉપર કે ટોપી ઉપર 'વાંદો' એ નામનો ચક્રચકિત બિલ્લો બનાવી લટકાવે કે જેથી ન કરે નારાયણ ને નસિય ખૂલી જાય તો કોઈની નજરમાં એ ઉતરી જાય અને ઝટ દહને વાંદામ થી સોભાઅવતો થઈ જાય.

મહેરીદા. - હા, આ વાત મને ઉતરે તેવી છે. જૂખણ. — મને પણ એ ઠીક લાગે છે.

ગરબડીઆ — ચાલો ત્યારે સગાનીઆ શાસ્ત્રી ! આવતીકાલથી તમે 'વાંદા' નો બિલ્લો તમારી-પાષડીએ લટકાવો. કે જેથી નસિય 'ખુલુખુલુ' કરતું હોય તો ઉધડતાં અટકી જાય નહિ.

સ શાસ્ત્રી — તે હું શું સાજો વાઢો છું ? કે એ ઉપાય મને બતાવો છો ? સસરીનો બે વખત તો હું પરણ્યો પણ નસિયમાં નહિ તે બેય વખતની ધરવાળીઓ સ્વર્ગમાં જતી રહી, અને મારા કરમમાં 'અજવિલાપ' કરવાનું મૂકતી મઠ્ઠ.

ગરબડીઆ — અરે જૂલો સનાનીઆ ! તમે વાંદા નહિ પણ વિધુર છો એ તો હું જાણતો જ હતા. પણ વાંદા અને વિધુર એ બન્નેમાં વચ્ચે આવે છે એટલે સમજદાર થઈ મઠ્ઠ પણ કેંઈ નહિ. તમે વિધુર છો તો તે મુજબ ફેરફાર કરો. કાલથી આ તમારી મુછો મુઝારી નાખો અને માથાપરના પાવડાને ખુલ્લામાં નાખી દઈ બોડીઆ માથાવાળા થઈ જવ.

સ. શાસ્ત્રી — પહેલાં તું મુછો ઉઘાડ અને

ધોતીઉં પહેરવાનું ચર કર સોભાઅવતો છું તે. પછી મારી વાત.

ગરબડીઆ — ભાઈશા'બ, મને ધોતીઉં પહેરતાં સિખવા માટે બોડી મુદત આપવી પડશે. અને મુછો નહિ ઉઘાડવા માટે કાયમની માફી દેવી પડશે. કારણ કે મુછો ઉઘે છે ને મને ચક્કર આવે છે.

સ શાસ્ત્રી — જો સાજો, કેટલો પક્કો છે !

જૂખણ. — એમ ના ચાલે મી. ગરબડીઆ ! આપણે નિયમ બાંધીએ. ચર્ચા કરીએ. અને આપણે એને મન ન આપીએ તો એ લજ્જાસ્પદ મળ્યામ.

ગરબડીઆ — ત્યારે તમે ચઢી પહેરવાની ચર કરો. એટલે અમે મુછોની મોંકાણુ વાળશું.

જૂખણ. — આ ગરબડીઆ આજે દીવાનો થઈ ગયો છે કે શું ? હું તે શું આળાસ વર્ધતો થયો છતાં કુવારો છું ? અને મારા છોકરાને અને છોકરાના છોકરાને ઘરમાં ફરતાં જુએ છે તોય કેંછે ચઢી પહેરો. સાળાની ડાંગળી ખસી છે કે શું ?

ગરબડીઆ — માફ કરો જૂખણદાસ ભાયા-શાસ્ત્રી ! મને મુછો ઉઘાડવાની ન્યારે ન્યારે સૂચનાઓ કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે મારું મગજ ફરવા લાગે છે. અને એથી ગરબડ થઈ જાય છે. આજે મને જ મુછો ઉઘાડવાની 'અપીલ' કરી એટલે આમ થવા માંડ્યું છે. માટે ઝટ બે કપ દેશી કે બે કપ દૂધ લઈ આવો. એ પીધા સિવાય મગજ ઠંડાણે આવશે નહિ.

મહેરીદા. — જોતારીનો, આ ગરબડીઆ આટલો બધો ચાલાક હશે, એની તો મને ખબર જ નહિ.

જૂખણ — દૂધ ને દેશી બન્ને તમને આપીશું. પણ એથી તમે નિયમમાંથી છટકી જશો.

એમ બનવાનું નથી. આપણે નિયમ ઘડનારાઓએ તો આપણે અધિકાર નિયમોનું ચુરતપણે પાલન કરવું જ જોઈએ. ગરબડીઆ—ઘોતીડું પહેરવાની કોણ ના કહે છે ? આ તો પ્રશ્ન છે. મુછો ઉઘાડવાનો. મુછો ઉઘાડવાથી મને ચક્રર આવે છે. માટે એની માફી આપવાની વાત કરી હતી.

ભૂખણુ—તમારી વાત સાંભળીને જ મને ચક્રર આવે છે.

સ. શાસ્ત્રી—અને હું ય ચક્રરાઈ જઈશ એમ લાગે છે.

ગરબડીઆ—એમ ચક્રરાઈ જવાની કે ચક્રર ખાવાની કંઈ જાર નથી ખાવું હોય તો સરેજા ઘેર જઈ રોટલા ખાવા ભેમી જવ. અને ઘેર પહોંચતા મુઠ્ઠી જો રહેવાનું ના હોય તો બ્રાસાં ખાવા માટે ચાએ ઉકેલે—સમય પણ થયો છે.

ભૂખણુ—(ગંભીરાઈથી) અસંખ્ય હવે મંમત બંધ કરો. અને આપણે નક્કી કરેલા મુદ્દાની ચર્ચા શી રીતે ચલાવવી એનો નિર્ણય કરો. પછી છૂટા પડીએ.

મણીદા—કેંતા હોય તો હું તો કાનથી જ મારા વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આ સંબંધી બાબત આપવાની શરૂઆત કરું.

સ. શાસ્ત્રી—અને જ્યાં જ્યાં મારી કથા ચાલે કે મારું કીર્તન હોય ત્યાં ત્યાં હું ચ મંજીગના સૂર સાથે આપણી ચર્ચાના સૂર ગીતારું.

ભૂખણુ—હા, એ સારી વાત છે. તમે એ રીતે પ્રચાર કરજો. હું ચ આવતી કાલથી 'ધુમધડાકા' પત્રમાં જોગદાર લેખો લખવાની શરૂઆત કરું છું.

ગરબડીઆ—આપણને તમારી રીતે કામ કરવું પાલવે એમ નથી. આપણે તો ગાંધીજીએ વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો

હતો, તેમ પ્રચાર શરૂ કરવાના હોએ. હરતાં હરતાં જે કોઈ અચડાયું—જે કોઈ સામું મળ્યું એને ઉભું ગળી બાબત કરવા મંડી જઈશું એટલે દૂંક મુદતમાં આખો દેશ હાલી ઉઠશે.

સ. શાસ્ત્રી—અરે આ ગરબડીઆને કોઈ કે હુષ પાવ. એ પીધા શિવાય એ ગાંડછા નહિ મૂકે.

[ભૂખણુદાસ અંદરના કોચરખાં જઈ દૂધનો એક મોટો પ્યાલો ભરી લઈ ગરબડીઆને આપે છે. ખી. ગરબડીઆ તાત્કાલિક એને ગરબડીની નય છે. અને પછી નિરાંત થયાનો નુસદાર મારે છે.]

મણીદા—કેમ મંગળ હવે કેટલે આપ્યું કે નહિ ? આપ્યું હોય તો આપણે કૌલી ચર્ચા તમને મંજૂર છે અને તે પ્રમાણે તમે વર્તવા હરહંમેશ તૈયાર રહેશો એવી સહી કરી આપો.

ગરબડીઆ—તમારે જોઈએ તેટલી સહીએ કરી આપવા હવે હું તૈયાર છું.

સ. શાસ્ત્રી—ચાલો, અમુકજીનો ઉકેલ આવી ગયો. મને થયું કે જાહેરચર્ચા શરૂ કરતા પહેલાં જ ગરબડીઆ ગળડયો. પણ બગવાને લગત રાખી.

મણીદા—મારી અમુકજીનો પણ ઉકેલ આવી ગયો. સાળા વિદ્યાર્થીઓ રોજ જીવ ખાયા કરતા હતા કે અમે પૂછેલા પ્રશ્નનો નિર્ણય આપો ! હવે એમને ધડાક દઈને કહી દઈશ કે 'દિકરાઓ, તમારી વાત સો ટકા સાચી છે. અને એ બદલ પ્રમાણ મારશે તો મારશે એટલાં આપીશું.'

ખણુ—કેટલાય દિવસથી મને એમ થયું કરતું હતું કે આ જગત દિવસે દિવસે ગાંડું થતું જાય છે કે ડાહ્યું થતું જાય છે. જેમ જેમ વિચાર કરું તેમ તેમ મુંઝવણ વધી પડે અને પરિણામે

અમુઝણ થયા કરે. આ બે દિવસની ચર્ચા પછી બધા મિત્રોના જ્ઞાનની મદદથી મારીય અમુઝણનો ઉકેલ આવી ગયો છે. અને મને ખાતરી થઈ છે કે જગત દિવસે દિવસે નિઃશંક થીવાતું જ થતું જાય છે

ગરબડીઆ—તમારી બધાંની વાત તો કેણુ જાણે, બાકી મારી અમુઝણનો તો ઉકેલ આવી ગયો છે એ વાત સોએ સો ટકા સાચી. આજ સવારમાં અમારો દૂધ આપનાર માણસ ત્રિમાસ પડવાથી દૂધ પીવા મળી શક્યું ન હતું. એથી તળીસત જરા અસ્વસ્થ રહેવા માંડી હતી. અને મન ચકરાયા કરતું હતું. બપોરે ધરતી રાણીને એ સંબંધી વાત કરી તો કહે 'ઓહોહોહો, એક દિવસ દૂધ પીવા ન મળ્યું તેમાં કુખળા થઈ ગયા !' હવે સુખદુઃખની ભાગીદાર સાથે મનની વાત કરી તો હાંથી આવો જવામ મળ્યો. એથી મન બધારે ચકકર લેવા લાગ્યું. અને થયું કે હવે કેને શરણે જઈ ? અહીં આવ્યો તોય અમુઝણ મટી નહતી. પણ ભગવાનની કૃપાથી જૂખણદાસ બાપાસાહેબોના વરદ હરતે આખરે

અમુઝણનો ઉકેલ થઈ ગયો. આપણે તો એથી એમને જીગરથી આશિર્વાદ આપીએ છીએ કે ધનધાન્યં પશુપુત્રલાભં સત્સંઘત્સરં દાર્ઘ્યમાયુઃ મંથતુ. કેાળનો ઉપકાર કંઈ જૂઝાય ?

જૂખણ.—જોતારીનો, આતો બડો શઠ નીકળ્યો. એવું જાણતો હોત તો હું દંધ આપતજ નહિ.

ગરબડીઆ—કંઈ નહિ, કંઈ નહિ, હવે તમે જરાપણ ખિન્ન થશો નહિ. જે કાંઈ જે બનવાનું હોય છે તે બન્યે જ જાય છે. અને વળી પામર મનુષ્યના હાથની વાત શી છે? કંતીહતી શ્રીકૃષ્ણભગવાન સમર્થ છે.—દયારામભાઈએ નથી કહ્યું ?

'જવ ઘું' શીદને ચિંતા કરે,
કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે'

સ. શાસ્ત્રી—મારો બેટી, જેયો હવે અલ્પ જ્ઞાનની વાત કરવા બેઠો !

ગરબડીઆ - અલ્પજ્ઞાનનું જ્ઞાન ન હોય તો અમુઝણનો ઉકેલેય ના આવડે તો. એ તો સર્વજ્ઞસંપન્ન હોવું જોઈએ.

મલીદા.—બધીહારી છે તમારા નામની અને કામની. (સંપૂર્ણ)

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ

ચંદ્રશંકર ભટ્ટ કૃત સયાજી બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાતો ભાગ ૧-૨

મૂલ્ય દરેક ભાગના આના આઠ

આજે જ લખો:—

ધિ હુહાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

કૌમુદી

(ત્રયા અંકથી આરંભ)

લેખક :
શ્રી. “ પ્રકાશમ ”

‘ બહેન, જો ! આ થું છે ? ’

કૌમુદી પોતાની અણિશુદ્ધ છબી જોઈ રહી. તુષારે બહેનને હસતી ચિતરી તી. વાતસ્યતાની મૂર્તિ સમી તેને ચિતરી હતી.

‘ ઓ ઘેલા ! બહેન વિના તું કેમ રહી શકતો હશે ? મને તારી ફિકર હંમેશાં રજા કરે છે ’

‘ મારી ફિકર કરીશ તો હું તને રડતી ચિતરીશ. ’ આમ કહી તુષારે બહેનને રડતી ચિતરી શકાય, કે નહિ તે ચિત્ર જોવા સામે નજર કરી.

કૌમુદી હસી પડી. બહેનને હસતી જોઈ તેને રડતી ચિતરવાનો વિચાર આપોઆપ ઓસરી ગયો. તુષાર હસી પડ્યો. કૌમુદીએ હસતાં હસતા તુષારને મુંઝાઈ લઈ જવા માટે સામાન નક્કી કરી નાખ્યો. તુષાર કૌમુદી સાથે આમ તેમ રમી કરતો હતો. કૌમુદીની જે ખંડમાં જતી તે ખંડમાં તેની પાછળ જમ્મા કરતો હતો. જાણે કૌમુદી સદાને માટે ચાલી જવાનો હોય !

સંખ્યાકાળે કૌમુદી સાસરે વિદાય થઈ ત્યારે તેની નણુંદ બહાર ગામઘો આવી પહોંચી હતી. તે માંદી હતી. શહેરમાં દવા દારૂ માટે તે પિએર આવી હતી. અચકત અને પથારી-વશ નણુંદના ઊંઘાનો સંબાળ કૌમુદીને જ લેવાનો હતો. આખા ઘરમાં માંદગીનું વાતાવરણ પથરાઈ ગયું હતું. નણુંદની સારવાર અને ઊંઘાનો માવજતનો ભાર તેણે આવતાંની સાથે જ ગાયે લઈ લીધો.

બીજો દિવસે સપારમાં તુષારે બહેનના આવવાની વાટ જોઈ. કૌમુદી આવી નહિ.

ક્યાંય મુખી તેણે તેની રાહ જોઈ. તેનું કંઈ ખૂટી ગયું. આશા તૂટી પડી. હૃદયમાં લાગણીઓનું પૂર વહી રહ્યું. તે ફાટાઈ થઈ ગયો.

‘ પરંપરા પછી બહેન આપણી રહે જ નહિ ? ’ તુષારને એક વિચાર આવ્યો.

ખિન્ન હૃદયે તુષાર પરીક્ષા આપવા મુખ્ય થયો. કૌમુદીએ તેને તજ દીધો. હોય એમ તે પરીક્ષામાં બેઠો. તે ટીકો થઈ ગયો. પરીક્ષા તો તેણે આપી. પણ બીજા દિવસે છેલ્લો પેપર આપી, તે તાલે પટકાઈ પડ્યો. તેનું માથું ભારે વજન મથું હતું. તેના મિત્રોએ તેની બહેનને તાર ક્યો કૌમુદીના કુખને પાર રહ્યો નહિ. તે અને તેના પતિ તેજ દિવસે મુંઝાઈ ગયાં. તુષારને લઈ બંનેજણ પાછાં આવ્યાં ડોક્ટરની પણ એજ સલાહ હતી, જો કે જિમારી બપુંકર તો નહોતી જ.

તે દિવસે કૌમુદીએ તુષારને ત્યાંજ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મુંઝાઈથી આવ્યાં ત્યારે ઘરમાં અવ્યવસ્થા થઈ રહી હતી. બાઈને સૂવા માટે વાળી ઝાટકીને તેણે ખાટ સાફ કરી. પથારી કરતાં તુષારને ખાટમાં વધારે અનુકૂળ લાગ્યું. બાઈને સૂવાડી ચોક્કખા પાણીની વ્યવસ્થા કરવા કૌમુદી નીચે ગઈ. મુંઝાઈથી આવ્યા પછી તુષારને કંઈક કરાર વળતો હોય એમ લાગતું હતું. તાપ પણ ઓછો થયો હતો.

નીચે આવતાં કૌમુદીની નજર એકાએક રસોડા તરફ ગઈ. તે ચક્રિત અને અવાશ મુખે ઊભી જ રહી. દીવ પીગળાતી નાખે એવી દરજ્જા તોના મુખ પર ફરી વળી હતી. રસોડામાં જામેલું દરય જોઈ તેના કુખમાંથી

એક મોટી હાથ નીકળી ગઇ. હૃદયને કોરવું
દુઃખ સહન ન થવાથી તે માથે હાથ મૂકી
નાચે/ભેરતી ગઇ. તેની આંખમાંથી દડદડ
આંસુ ટપકતાં હતાં.

તુષારે ઉત્સાહપૂર્વક રસોઇનો સામાન
તૈયાર કર્યો હતો તે એમનો એગળ પડ્યો
હતો. કૌમુદી આવવાની હતી એટલે તેણે
પોતાના રસોઇઆને એક દિવસ રજા આપી
હતી. કૌમુદી આવી નહિ એટલે રસોઇનો
સામાન એમનો એમજ રહ્યો.

શયડીમાં બરી રાખેલા કોપલા વેરણુછેરણુ
ચઢી ગયા હતા. થાળીમાં ઢાંકી રાખેલા કોટ
આખા રસોડાની આજુબાજુ વેરાએલા પડ્યો
હતો. કોટનાં કોલ્લાં બાઝી ગયાં હતાં, અને
અસંખ્ય જીવડાંઓ તેની ન્યાસત ઉડાવતાં
હતાં. ચમારેણું સાજ ગગડી ગયું હતું.

એખા ડાળના વેરાએલા દાણા ચકલીઓ
ઉંચકી નજ એક નળિયામાંથી પાંખો
ફરડાવતી આવ જ કરી રહી હતી કૌમુદીના
આવવાથી જાણે ખદેશ પડી હોય એમ
એકાદ એ ઉંદરડીઓ એક પાટલા તળે અર્ધો
છપાઇ ગઇ હતી.

પોતે રસોઇ કરવા આવવાની હતી તે
કૌમુદીને યાદ આવ્યું. રસોડાનું દ્રશ્ય તે જોઇ
ચકી નહિ. ભારે આઘાત થયો હોય એમ
તેનું હૃદય આકંઠ કરી ઉઠ્યું. બાઇ શા માટે
માંદો પડ્યો તેનો તેને ખ્યાલ આવ્યો. તેને
પોતાની જાત માટે ધિક્કાર હતો. કૌમુદી
રડતી આંખે તુષાર પાસે આવી.

“ઓ બાઇ ! ઓ બાઇ !” કૌમુદી
ક્રંધાએલા કંઠે બોલી હોઇ તેનું વદન નિસ્તેજ
અને મ્હાન થઇ ગયું હતું. તે ગામરા જેવી
બની ગઇ હતી.

તુષારને આ દેશ્વરની સમજ પડી નહિ.

“બહેન, તું ગમરાય છે ! શા માટે ?
મને સહેજ તાવ આવે માટે આટલું ગમરાય
જવાય ?” પોતાને આવેલા તાવથી કૌમુદી
અસ્વસ્થ બની હોય એ ખ્યાલે તેણે કહ્યું.

“હું બહુ દંધાહીન છું; કુરં છું.”

“આમ શા માટે જોતો છે ? તે” શી
કુરતા કરી ?” તુષારને હજીપણ સમજ
પડી નહિ.

“મેં ? મેં તને દગો દીધો; વિશ્વાસ-
ઘાત કર્યો.” મનમાં સમસ્યા રહેતી વાત
જંહાર કાઢવા કૌમુદી મંથન કરી રહી હતી.

તુષાર સમજ્યો. કૌમુદી રસોઇ કરવા
આવવાની હતી તે વાત તેને યાદ આવી. તે
વાત તો તેને અત્યારે જ યાદ આવી. બહેનને
બોલા પછો તે બહુ ભૂલી ગયો હતો. તે
બોલ્યો નહિ. બહેન તરફ જોઈને હસ્યો.
કૌમુદી ખાટમાં જોઈ અને ભાઈના મસ્તકે
અત્યંત હેતથો હાથ ફેરવ્યો.

“ખરેખર, તુષાર ! હું અહીં આવવાનુંજ
ભૂલી ગઇ હતી. તને બહુ દુઃખ થયું હશે.”
ગૂંચેા કર્યો હોય એમ કૌમુદીનું હૃદય
ડંખતું હતું.

“બહેન, હવે એ વાત સંભારીય નહિ.”

“મારી નજીવંદ માંદી થઇને આવી હતી.
મારે તેની અને તેનાં છોકરાંની સજાજ
લેવાની હતી. ફરજ બળવતાં મને વિરમ્ભિતિ
થઇ ગઇ. અરેરે, તુષાર ! હું તનેજ ભૂલી
ગઇ ?” કૌમુદીનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું.
ભાઈના શરીર પર માથું મૂકી તે રડી પડી.
તુષારને દુઃખ થતું હોય એમ તેણે આંખો
સહેજ મીંચી અને, એક હાથે વાત્સલ્યથી
બહેનને માથે હાથ ફેરવ્યા કર્યો.

“બહેન, જીવનમાં ઇટલીક કશો એવી

આવે છે. એ ક્ષણોને જૂલી જવામાં મોટામાં મોટું શ્રેય છે.

કૌમુદી કેમ ન આવી તેનું કારણ તુષારને સમજાયું. તે આવી નહિ એટલે તુષારને લાગ્યું કે બહેન બાળને જૂલી ગઈ. બહેન બાળને કદિ જૂલતી નથી. કંઈ પણ કૌંમલ વગરનો સાધારણ કુદ્ધક પ્રસંગ નાની નાની ગેરસમજ હોવી કરે છે હૃદયમાં ક્ષોભ પણ યાય છે. ક્ષોભનો અતિરેક આવાતમાં પગિજીએ છે. તુષારને કંઈક આવુંજ થયું. હૃદયમાં ચચેલા અધાત સાથેજ તે પરીક્ષા આપવા મુંબઈ ગયો. આઘાત તરતજ માંદગીમાં પરિણમ્યો. બહેનને ખડે પગે પોતાની ચક્ર કરતી જોઈ તુષારને એક સત્ય સમજાયું કે પ્રજાએ બહેનને જન્મ આપી હાય ધોઈ નાખ્યા છે.

તુષાર ખાટમાંથી એટલે થઈ ગયો અને બહેનના ખેળામાં માયું મૂકાય એવી રીતે તે તેના ખેળામાં માયું મૂકી મૂકી ગયો. તુષારનું મુખ સીમ્ય અને શાન્ત બની ગયું. માથામાં થતો ધમધમ્પાટ પણ નરમ પડ્યો.

‘તુષાર, તને જમાડ્યા વિના હું કદિ જવાની નથી.’

તુષારે કૌમુદીનો અવાજ સાંભળ્યો. તેના મુખ પર રિમ્ત ફરકી ઉઠાયું. જવાબ આપવાને બદલે માત્ર આસાએશથી બહેનના ખેળામાં આંખો મીચી તે મૂકી રહ્યો. થોડીવારમાં તે તેને ઘસઘસાટ ઉંધ આવી ગઈ.

તુષાર માંદો થઈને આવ્યો. તે સુરભી ન જાણે એમ અનેજ નહિ. તુષાર પાસે જવા તેનું હૃદય દોડદોડ કરી રહ્યું હતું. તેના તો જીવજ હીડી ગયો હતો. તુષાર પાસે તે એકાએક જઈ શકી નહોતી. સુરભીની માતા તુષારની ખબર પૂછી ગયાં હતાં.

પણ સુરભીનું હૃદય હાથમાં રહે ? તે તો આવીજ.

ધરમાં આવતાંજ તે એક દૃશ્ય જોઈ ગઈ. તુષાર કૌમુદીના ખેળામાં ઘસઘસાટ ઉંધનો હતો. કૌમુદી તેના મરતક પર ધીમે ધીમે હાથ ફેરવતી હતી.

સુરભી એકાએક બોલી ઉઠી:

‘બાઈ અને બહેનનો રોડ અમર રહે!’

(સંપૂર્ણ)

— તમારાં બાળકોને આ પુસ્તક જરૂર વસાવી આપો. —

લુદ્ધ લુદ્ધ
કવિભોનાં
સુંદર બાલગીતોનો
સંગ્રહ

કૂલવાડી

પ્રકાશક :
લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા
મૂલ્ય : ચાર આના : પોસ્ટેજ જુડ.

થોડી જ નકસો સિલકમાં છે. માટે આજે જ લખો—

લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

પલટાતી દુનિયાની સ્ત્રી અને સ્ત્રીસન્માન ગુમાવતો આજનો પુરુષ

યુદ્ધને કારણે, થોડા સમયથી સંખ્યાગ્રંથ સ્ત્રીઓએ પોતાના ઘરના સીમાડાઓની બહાર નીકળી એક અથવા બીજા પ્રકારની નોકરી કે કામ અપનાવી લીધાં છે. હમણાં હમણાં લશ્કરી અને મુદ્દા ખાતાની ફેદલીક શાખાઓમાં ચોક્કસ પ્રકારના કામદારોની માંગ અતિથણી વધી પડી છે તેને લીધે, પરંતુ વંધારે તો જીવનનિર્વોહની વસ્તુઓની મોંઘવારીને લીધે જ આમ બન્યું છે; કેમકે એકલા પુરુષોની ઓછી કમાણીથી આવકબચકનાં જેલ પાસાં સરખાં બનવાં તે અસંભવિત થઈ ગયું છે. એટલે ધરખર્ચ નિભાવવામાં શિક્ષિત સ્ત્રીઓને એમના પતિઓને આર્થિક મદદ આપવાની મોટે ભાગે જરૂર પડી છે.

ઘરમાં ગોંધાયેલી સ્ત્રીઓ માટે તક

અત્યાર સુધી તો પત્ની નોકરી કે કામ કરીને પૈસા કમાઈ લાવે તે પતિઓને પોતાના સ્વમાનના ભંગ જેવું અને પ્રતિષ્ઠાને હાનિકારક લાગતું હતું, પરંતુ હવે તો તેમને લાવે કમાવે પણ એમને એ છૂટ આપવી પડી છે. ફેદલાંક સરકારી ખાતાંએ સ્ત્રીઓ માટે નોકરીનાં દ્વાર ખુલ્લાં કર્યાં છે, તેમ રેશનીંગ અને સિવિલ સપ્લાય ખાતાંએ પણ મોટી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓને સ્વીકારી છે. બેશક ક્લમથી ઘસડાએરા કરવાના એ કામમાં રંગદર્શનનો અભાવ હોય છે, પરંતુ તેથી તત્કાલ આર્થિક રાહત મળે છે; તેમ સદીઓથી જે હિંદુ સ્ત્રીઓને જનસંપર્કથી વિખુટી પાડી

એકાંતિક બનાવી દેવામાં આવી છે, તેમને માટે તો આ તક ઘરની ડોકાબારીમાંથી બહારની દુનિયામાં પ્રવેશ અપાવનારી હોઈ આર્થીર્વાદ રૂપ જ બની છે. ઘરમાં ગોંધાય રહેવાને લીધે સ્ત્રીઓ આત્મવિશ્વાસ ખોઈ બેઠી હતી, તેથી કરીને પુરુષવર્ગની સાનિધ્યમાં તેઓને વિના કારણે ડર લાગતો હતો. પુરુષો પણ તેમને જસધરિયા અને કઠિયારાનું વેતરું કરનાર સગવડ ભરી ચાકરડીઓ અને જાતિય વાસના સંતોષવા માટેના રમકડા સમી માનતા હતા! સ્ત્રીઓ શિક્ષણ લેતી હતી પરંતુ જીવનતા વ્યવહારમાં તે એમને જરાયે સડાપક બનતું નહિ; તેઓ ધરણજી-ગારની વસ્તુઓ સમી-માત્ર પતિના ધરતું નામ માત્રનું આશ્રય રહેતી. આથી ઘણી વખત તો શિક્ષિત સ્ત્રીને અશિક્ષિત સ્ત્રીઓના જેટલી જ ને કવચિત તેથી વિશેષ પ્રતિજ્ઞાતાઓ ભોગવવી પડતી. શિક્ષણ લેવા છતાં ન તો તે આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર બની શકતી કે ન તો સામાજિક જાગૃતતામાં મદદગાર થઈ શકતી. પરંતુ હાલમાં એને માટે તક ઊભી કરી છે. ને તેને લાભ એ લઈ શકે તો. અત્યાર સુધી મહારાષ્ટ્રીય સ્ત્રીઓએ આ તકનો સારો જેવો લાભ ઉઠાવ્યો છે.

નવી પરિસ્થિતિની નવી સમસ્યાઓ

આમ હવે જ્યારે સ્ત્રીઓ બહોળા સંખ્યામાં બહાર જીવનમાં પ્રવેશે છે, અને કચેરીઓમાં તેમ પેદીઓમાં પુરુષોની સાથે

મેસીને કામ કરતી થઇ છે, ત્યારે નરી પરિસ્થિતિ નિર્માણ થાય છે અને નરી સમસ્યાઓ ખડી થાય છે, તેની તડખેડ મેડિ વર્ગીએ સાથે મળીને કરવાની જરૂર છે. ખરું છે કે મુંબઇ જેવાં મોટાં શહેરોમાં, જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં હાજરો સ્ત્રીઓ નજરે પડે છે. પહેલાં આમ બનતું નહિ. ઉપલા મધ્યમ વર્ગની અને શ્રીમંત કુટુંબની થોડી ઘણી સ્ત્રીઓ છૂટથી કરતી હતી જણાતી, પરંતુ સામાન્ય મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ એટલી છૂટથી વારંવાર બહાર નીકળતી નહોતી. આ પરિસ્થિતિએ સંજ્ઞાબંધ નવી સમસ્યાઓ નિર્માણ કરી છે. કચેરીઓ અને પેદીઓમાં સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ, સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચેના સુમેળના પ્રશ્ન તરફ પહેલું ધ્યાન જાય છે. તેઓ સહ-કાર્યકર તેમ અભિવ્યક્ત તરીકે એક બીજાના સંબંધમાં આવે છે. આજ મુંબી સ્ત્રીઓ અને પુરુષો પરસ્પરથી અલગ રહેનાં અથવા એકા સંપર્કમાં આવતાં, તેને લીધે એમની વચ્ચે કેટલીક મૂંઝવણો અને અગવડો ઉભી થતી અહીં એ તમામની ચર્ચા કરી શકાય તેમ નથી, પણ કેટલાકનો વિચાર કરી શકાય છે.

પુરુષ વર્ગનો અવિશ્વાસ

અલગ રહેવાની ટેવથી સ્ત્રીઓના મનમાં એક પ્રકારનો એવો બપ ધર કરી બેઠો છે, કે પુરુષ બંધકર પ્રાણી છે, એનાથી તો દૂર રહેવામાં જ સલામતી છે. માત્ર થોડાઘણા સગાસંબંધીઓ અને કુટુંબના પુરુષો બાદ કરીને બાકીના બધા એ અભિવ્યક્ત પુરુષોનો વિશ્વાસ નહિ કરવાનું શિક્ષણ પરંપરાથી એમને અપાયું છે પોતાની પુત્રીઓને આશ્વત્થી દર રાખવાના ધરદે આ પ્રકારનાં બપ અને અવિશ્વાસ માળાઓ જ એમના મગજમાં ઠાંસીઠાંસીને બસતાં અને હજુપ બસે છે કે, પુરુષ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી,

મન જેઓ લગ્નના બંધનથી જકડાઇ ચૂક્યા હોય તે સિવાયનાઓથી હમેશાં સાવધાન જ રહેવું. એટલે પોતાની સલામતીને કારણે મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ પુરુષોથી ડરીને દૂરની દૂર જ રહે છે. કોલેજોમાં નિર્દોષમિત્રનથી ઘણી વધુ-તકો મળતી હોય, કોલેજ કન્યાઓ રવાનુભવથી એ વાત સમજી શકે તેમ હોવા છતાં આ પ્રકારના બપ અને અવિશ્વાસનું વલણ તેમનામાં પણ જણાય છે. વર્તમાન પેઢીની સ્ત્રીઓ મુઠાંના મન ઉપર એ વલણની એવી ઘેરી છાંય પડી ગઇ છે કે પુરુષોની હાજરીમાં તેઓ સ્વાભાવિક રીતે વર્તી કે બોલી ચાલી શકતી નથી. સામાન્ય નિયમ તરીકે જ તેઓ શરમાઇ જાય છે. સદીઓનું એકાંતિક જીવન અને મા-બાપો તેમજ સમાજ તરફથી જાતિને લગતું મળતું વિદ્યુત શિક્ષણ, એનાં જ પરિણામે મોટા ભાગની સ્ત્રીઓની આ પ્રકારની વલણ બંધાઇ છે. પરંતુ હવે પસંદાવલા રિયલિટી સંયોગમાં, જ્યારે સ્ત્રીઓ ધરતો ખુલ્લો છોડીને નોકરીઓ સ્વીકારતી થઇ છે ત્યારે એ વલણને ચાલુ રાખી દઇ શકશે નહિ. સ્ત્રીઓએ પુરુષોથી ન શરમાતાં સામાજિક સુમેળના વધુ-સારા રરના શોધીને અપનાવવો જ જોઇશે. જ્યારે સ્ત્રીઓ નોકરીઓ કરવા માંડી છે ત્યારે તે સાથે કામ કરનારાઓના તેમ માર્ગે જનારા અભિવ્યક્ત પુરુષોના સંપર્કમાં તેમને આવવું જ પડવાનું. એ રિયલિટીમાં જૂનવાણી દંષ્ટિના પૂર્વોચ્ચેથી પુરુષમાત્રનો અવિશ્વાસ કરવાનું કેમ કરીને પાલવશે ? વાત ખરી છે કે, ઘણા અંશે પુરુષો સાથે તો કેવળ કામ પૂરતા સામાન્ય સંપર્કમાં તેમને આવવું જ પડશે; છતાં એટલા પૂરતો પણ અવિશ્વાસ અને ડર રાખ્યો કામ નહિ આવે.

પુરુષોને વાંકે

આમાં એકઠી સ્ત્રીઓની વલણનો જ વાંક નથી પરંતુ પુરુષોએ દર્શાવેલ છે. પુરુષ

વર્ગની વક્ષણમાં પણ ધણે સુધારે। થવે જરૂરી છે એ સ્વીકારવું જોઈએ. પુરુષોએ આજ સુધી કળામાં અને જીવનવ્યાપારમાં માગ્યેજ સ્ત્રીઓને પોતાની સમોવડી ગણી છે, તેમણે તો માત્ર એમને ઢીંગલીઓ જ માની છે. અને ગમે તે રીતે પણ બન્યું છે એવું કે પુરુષના આ દૃષ્ટિબિંદુએ તેના સ્વૃજનભાવને, જાતિય અનુરાગને અથવા જાતિય આનંદને કેવળ તેના સક્રિય અર્થમાં જ પ્રકટ કર્યો છે. જાતિયતાના સંબંધમાં એ પથ્યકરુ રસ નથી, પણ વિકૃત રસ છે, જે વિકૃતિએ સામાન્ય રીતે અત્યારના વાનાવરણને ડોળા નાખ્યું છે. શાસ્ત્રો ગમે તે કહેતાં હોય, પરંતુ સ્ત્રીઓને સામાજિક દૃષ્ટિએ ઉત્તરતી માનવામાં આવતી હોવાથી, પુરુષો એમને કેમ પણ જાતનું માન આપતા નથી. બેશક, પ્રાચીન પ્રણાલી સ્ત્રીઓને શકિન અને જનની માનીને એમને સન્માનવાનો આગ્રહ રાખે છે, પરંતુ એમાંનું ધણું તો કેવળ સિદ્ધાંતમાં અને શબ્દોમાં જ અટવાઈ ગયું છે.

આપણામાંના કેટલાક અહીં વસતા પશ્ચિમવાસીઓનું અનુકરણ કરીને સ્ત્રીઓને પહેલો પસંદગી આપવાનું શીખ્યા છે. ગાડીમાં, ટ્રામમાં, બસમાં કે મોટરમાં તેઓ ઉઠીને પોતાની જગા એમને આપે છે અને ગાડી, બસ કે ટ્રામમાં પહેલાં સ્ત્રીઓને ચડવા દે છે. જો કે આ બધી પશ્ચિમવાસીઓની આધળા ને ઉપરહાલી વાનરનકલ જ છે, તેમ છતાં તેથી સ્ત્રીઓ તરફ કંઈક વિવેક તો જતાવાય છે જ.

પણ મોટા ભાગના પુરુષો-શિક્ષિત તેમ અશિક્ષિત-કાં તો સામાન્ય સૌજન્ય શીખ્યા જ ન હોય, કે વર્તમાન પરિસ્થિતિના બારણ નીચે કચડાપને ભૂસી ગયા હોય તેમ લાગે છે. નાટ્યગૃહો, સિનેમાઓ, રેલ્વેટોનો જેવાં જાહેર સ્થળોમાં આપણી ટેવા અને વર્તણૂકનું નિરીક્ષણ કરનાર કેમપણ એની સાખ પૂરી

શકશે. એટલે ઉપરના વર્ણનમાં અતિશયોકિત નહિ પણ અધ્યોક્ષિત છે એ આવા નીરોક્ષકોને લાગશે. સ્ત્રીઓ તરફની પુરુષવર્ગની જે રીતભાત છે તે એમનામાં સૌજન્યની અને સામાજિક સમજની ઉણપો બતાવે છે. રેલ્વે ગાડીઓ, તેમાં પણ ખાસ કરીને મુગ્ગઈ જેવા શહેરની લોકલ ટ્રેનો જેવાથી જણાઈ આવે છે કે આપણે એક બીજાની કેટલી અવગણના કરતા થયા છીએ: આમાં સ્ત્રીઓ પણ આવીજ જાય છે.

પુરુષોના દયેયમંત્ર

અગાઉ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કેટલાક દેખાવોના કે સાચાં વિવેક બતાવવા અને જગાના અભાવે તેમને જામા રહેવું પડ્યું હોય તો ઊઠીને એમને પોતાની જગા આપતા. પરંતુ મુદ્દજનિત પરિસ્થિતિ અને ગાડીઓમાં થતી બેસુમાર ગીરદીને લીધે એટલે વિવેક પણ યિસગમને ગઈકાલની ઘટના બની ગયો છે ! જગા માટે પડાપડી થતી હોવાથી હવે તો પુરુષો જ, ખાસી હોય તે જગા ઝડપી લેવા સાફ અહીં તહીં દોડાદોડી કરતા, એ હરી-ફાઇમાં ટકી ન શકે તેવાંઓને ધક્કા મારતા અંદર ધુસે છે. આ રસાકસીમાં સ્ત્રીઓ લાગ લાઇ ન જ શકે, કેમકે હજી તો ગઈકાલ સુધી પરપુરુષના સ્પર્શ માત્રથી ચારિત્ર્ય અશુદ્ધ થઈ જાય એવું તે માનતી હતી. એટલે માત્ર થોડી જ સ્ત્રીઓને નસીયયોએ જગા મળી જાય છે અને બાકીની ઘણી મોટી સંખ્યાને હાથમાં પુસ્તકો કે બંડો, લાઇન છેક સુધી જામા જામા જ મુસાફરી પૂરી કરવી પડે છે ! હમણાંથી તો કેન્ડ પુરુષ ઊઠીને તેમને જગા આપના હોય તેવું જોવામાં જ આવતું નથી. કેટલાક તો એ ક્રિયાની સામે નાક ફેલાવે છે અને તેને માટે આંત ખરાબ વ્યાખ્યાઓ આપવા લાગે છે. ટૂંકમાં એવા બનાવ જ હવે અપવાદરૂપ બની ગયા છે.

આ શું સૂચવે છે ? શું આ એવું

ખતાવે છે કે આપણે સ્ત્રીઓ (બીજારણું અને મનુષ્યો બાદ) ને સમાન દરજ્જાની ગણવા ખુશી છીએ, કે બીજાઓની માફક એમની તરફ બેદરકાર રહીએ છીએ એમ ખતાવે છે ? ખરી રીતે તો આપણે તેમની અવગણના કરીએ છીએ એમ લાગે છે. જો આપણે તેમને સમોવડી માનીને વર્તતા હોઈએ અને તેથી પુરુષ કરતાં વિશેષ સમવડની તે અધિકારિણી નથી એમ કહેતા હોઈએ તો તો વધુ સારું. કેમકે તેથી આપણે જીવનવ્યવહારમાં એમને હકસરનું સ્થાન આપવા ખુશી છીએ એમ કહે રશિયામાં સ્ત્રી પુરુષ સમોવડી ગણાય છે, તેથી કોઈ પુરુષ જીડીને પોતાની જગા તેને આપે તે રશિયન નારીને પસંદ નથી. એ ઉદાવરણ અહીં આપીને આપણે આપણી નજાબત પર ટાંકપિછોડા કરીએ તે ઠીક નથી, કેમકે સ્ત્રીઓની સમાનતાનો પ્રશ્ન હજી હિંદમાં તો દરના સ્વપ્ન સમો છે. એટલે આપણે કેવળ સંકલ્પિત, સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ ટ્રેનોમાં તેમને જગા આપતા નથી એમ જ સિદ્ધ થાય છે. આપણે સમાજ પ્રત્યેની દરજ્જા વીસરી ગયા છીએ એટલે સ્ત્રીઓને બેસવાનો જગા મળે કે નહિ એની સાથે આપણને કશી જ નિસ્ત્રાંત નથી એમ માનીએ છીએ. આપણો ધ્યેયમંત્ર ' આપણે આપણું ફેડી સો, બીજા બંને ખાડમાં પડે ! ' એ જ થઈ ગયો છે. સ્ત્રીઓની પણ ભુલ

છતાં જ્યાં દોષનો ટોપલો એકલ પુરુષોને માથેય ટોળા શકાય તેમ નથી હાલની બીજી બાજુ પણ જોવા-વિચારવા જેવી છે ખરી. જૂતકાળમાં સ્ત્રીઓને જગાઓ આપવામાં આવતી હતી. પણ તેથી એમણે તો એકું માની જ લીધું કે, એ રીતે જગા મેળવવી તે તો સ્ત્રીઓનો જન્મસિદ્ધ હક છે ! બદ અને સરકારો-દેખાવ, પોષાક અને હાવમાવ પરથી-હિંદી સ્ત્રીઓ, પોતાની સાથે આ

પ્રકારનું સૌન્દર્યમયું વર્તન ખતાવનાર તરફ, યશ્વિમની સ્ત્રીઓની માફક આમાર માનવાની અથવા તો આમારમુલ્યક જગ્યા આપનાગએને એમનું એ વર્તન કચીકર થતું નથી. પરિણામે એના પ્રભાવાત તરીકે હવે કોઈ જગ્યા આપવાની તૈયારી ખતાવતું નથી.

સામાન્ય સમયની તોવાત ઠીક હતી, પરંતુ અત્યારના અસાધારણ સંયોગોમાં, જ્યારે એકા જ માણસો પોતે જીડીને સ્ત્રીઓને જગા કરી આપે છે ત્યારે એક તો જગ્યા આપનારાની આસપાસમાં ન સાંભળી શકાય એ જાનની ટીકા મરકરીઓ થાય, અને જગ્યા લેનાર તે સ્વીકારતાં સામાન્ય કદર પૂરતો ચે વિવેક ન ખતાવે ત્યારે જગ્યા છોડનારને ' મદનની મુશ્કેલી 'માં મૂકાયા જ્યું લાગે છે. આમ આમાર પ્રદર્શિત કર્યા વિના જગ્યા સ્વીકારવી તે સ્ત્રીઓ માટે પણ અવિવેકમયું જ ગણાય. એમના એ અવિવેકને સામાજિક વાતાવરણ, અવિશ્વાસ, ઉત્પન્ન કરનારું વિકૃત શિક્ષણ એ બધાની સાથે સરખાવા જોતાં એ પ્રકારનું વસણ સમજ શકાય, છતાં તેમને એ અવિવેક માફ તો કરી ન જ શકાય. સાથે સાથે પુરુષોમાં સ્ત્રીઓને જગ્યા નહિ આપવા માટે થયેલી પ્રત્યાપાતી અસરો સમજ શકાય, પણ તેમને ય તે માટે હમા તો આપી ન જ શકાય. આથી એટલું સાગિત થાય છે કે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચેની ગેરસમજોના વિષારી વર્ણને તોડી નાંખી જેક વચ્ચે સુમેળ સાધવાનો જરૂર છે.

વચ્ચેના માર્ગ નીકળી શકે

શાંતિ પૂર્વક વિચાર કરીએ તો ઘણા સુધારા સહેલાઈથી કરી શકાય તેમ હોવાનું જણાઈ આવે. જ્યાં બીજું બધું ન કાંવે લાં અનુભવ માનવીને ઘણું શીખવી શકે છે. થોડાક મહિના પહેલાં કેટલીએ સ્ત્રીઓ પુરુષની પાસે અડીને બેસવા કરતાં જોવા જોમ

મુસાફર કરવાનું પસંદ કરતી. એમને પાટલી પરના એક છોડા ઉપર થોડી જગા પુરુષો કરી આપે તો, પણ એ રીતે એસવાનું એમને ગમતું નહિ પરંતુ હમણાં હમણાં પારકા પુરુષના સ્પર્શનો સુગ છોડી દહને તે એવી જગાઓ પર એસતી થઈ છે. બારણા વચ્ચે કે વચલી ગલીમાં ઊભા રહી પુરુષો વચ્ચે હડસેલા ખાવા અને હાથધેલી ગુમાવવાનું નેપથ્ય વહોરવું તેના કરતાં જે મળે તે જગા પર એસી જવું એ સાચું તેવું હવે અનુભવે એમને શીખવ્યું છે. હવે ત્યારે તેમણે પુરુષ સ્પર્શની સુગ છોડી દીધી છે, ત્યારે એમને એટલો અનુભવ તો જરૂર થયો જ હશે કે પુરુષો એમની માન્યતા પ્રમાણે છેક ખરાબ પ્રાણી તો નથી જ; એટલે તેઓ દાસના કરતાં વિશેષ વિવેકી અને મળતાવાગ થાય તો ફીક એજ રીતે પુરુષ પણ સૌજન્ય-શીલ અને 'મરુનો' બની શકે છે.

આ સંબંધમાં એક ખીજ વાત પણ કહેવા જેવી છે. ઘણા ખરા પુરુષો પોતાની જગા જતી કરવા પ્રુદી નથી હોતી, પરંતુ જે એમને જગા કરી આપવાનું કહેવામાં આવે તો, ત્રણ જણની પાટલી પર ચાર જણની સગવડ કરવા પૂરતી અગવડ વેડી લેવા તો ઘણા પુરુષો તૈયાર હોય છે. છતાં જે શરમાળપણને લીધે સ્ત્રીઓ એવી રીતે જગાની માગણી ન જ કરે, તો પછી તેમણે ખીજઓની ટીકા કરવી વ્યર્થ છે. પુરુષો આપમેળે એ પ્રકારની જગા કરી આપવાની માગણી કરે, તો વખતે સ્ત્રીઓ તેમ ગાડીમાં બેઠેલા ખીજ પુરુષો એનો હિલટો અર્થ કરી તેમના ઉપર હાથારોપણ કરે, એ ભયથી તેઓ તેમ કરી શકે નહિ.

સ્ત્રીઓ સૌજન્ય દાખવે

આપણે જે પરિસ્થિતિ વચ્ચે જીવી રહ્યા છીએ તેમાં અસપરસના સૌજન્યની તેમ સમજદારીની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ

પુરુષોને વધારે સમજતાં થઈને, પ્રયાસ વિના હકક અધિકાર આપોઆપ જમણી જશે એમ માનવું ન જોઈએ. જરૂરને પ્રસંગે તેમણે સંયોગાનુસાર રિમત કરવાની કે આભાર માનવાની ઉદારતાભરી સમ્યક્તા બતાવવી જોઈએ. એ તેમના સૌન્દર્યમાં પણ વૃદ્ધિ કરશે; અને નવા સુગની નારીના પોષાક તેમજ ટાપટીપ પણ બતાવે છે કે સૌન્દર્યની તો તે પૂજારણ છે. સ્ત્રીઓ લાવણ્યવંતી અને મોહક બનવા તો ઇચ્છે પણ છે, તો પછી પોતાના સૌન્દર્ય અને લાવણ્યમાં સૌજન્યના સદ્ગુણની વૃદ્ધિ શા માટે ન કરે? પુરુષ તરફ તેણે ખૂબ અવિશ્વાસ કરેલો ન જોઈએ અને સારા નરસાને પારખતાં શીખવું જોઈએ. તે આત્મશ્રદ્ધાળુ બને, કઠોર નહિ. પ્રસંગોચિત અહીં એ કહી શકાય કે સ્ત્રી ન્યારે સુંદર, અને આકર્ષક રીતે વસ્ત્રોની સમજવટ કરે છે, ત્યારે ભણે સભાન નહિ છતાં તેના સુષુપ્ત મનનો હેતુ તો ખીજઓનું તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચાય અને તેની પ્રથંસા કરે તે હોય છે જ. આમ હોઈને, જે કાંઈનું તેની તરફ આકર્ષણ થાય તો તેથી તો એની ઇચ્છિત બાવના પૂરી થાય છે એમ માનીનેય તેણે તેની સામે છણકો કરેલો ન જોઈએ. અભણાઓ સાથે પરિચય પાડવામાં સ્ત્રીઓ સહજ સ્વભાવે જ શરમાળ હોય છે. સ્વરક્ષણ માટે એ ફીક પણ છે. છતાં એનો અતિરેક થવો ન જોઈએ. કેટલીક સ્ત્રીઓ અને કાપેજ કન્યાઓ સુદાં તદ્દન નિર્દોષ અને સમાન્ય પૂજપરછનો યે જવાબ આપવાની દરકાર કરતી નથી-કેમ જાણે એમાં ફસાઈ પડવાનો છુપો ભય લપાઈ રહ્યો હોય ! આ પ્રકારની રીતભાંત ફીક ન કહેવાય. અવતન માનસ-શાસ્ત્ર તો એવું શીખવે છે કે ભય ટાળવો હોય તો એનો સામનો કરી તેને જીતી લેવો. ડરીને દૂર નાસવાથી કંઈ વળતું નથી.

[અનુસંધાન પૃ. ૪૦ને જરૂર]

કોલ્હાપુરનો અત્યાચાર

કોલ્હાપુર રોડમાં એક કારીયાણા નામની સ્ત્રી પર, તેના પુત્ર સંબંધિની તેની પાસેથી ખાતરી કરાવવા માટે, ત્યાંના પોલીસના માણસોએ તેના પર જે અત્યાચાર ગુમર્યા છે તેના કમકમાડી ઉપજાવે તેવા સમાચારો વર્તમાનપત્રોના પાને આ આગમ્ય પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે.

એકાદ ગુન્હેગારને લગતી માહિતી મેળવવા માટે એક સ્ત્રી પર હુલ્લ ઉપરાંતની મારપીટ અને અસહ્ય અત્યાચાર ગુમરવા માટે હિંદુભરતા સ્ત્રી મંડળો તરફથી વિરોધ પ્રદર્શક કરાવે થઈ ચુક્યા છે. મુખ્ય ખાતે મળેલી મહિલાઓની સખાએ આ સંબંધે અત્યાચારીઓ સામે સખત પગથા લેવાની હિમાયત કરી છે, અને તેમને યોગ્ય નશિયત અપાય તે માટે ત્યાંની સરકારને જણાવ્યું છે.

અમે ધનુષીએ છીએ. આ હીજાપતબૂર્ષી બનાવ માટે હિંદુભરતા સ્ત્રીમંડળો સક્રિય પગલાં ઉપાડી ગુન્હેગારને નશિયત મળે તેવા પ્રયત્નો નાદી રાખશે.

***

સ્વ. હસ્તુરખાની યુવ્યતિથિ

ગાંધી સિંધરાત્રીના રોજ સ્વ. ભારતજનની જાના સ્વર્ગવાસને એક વર્ષ પૂરું થયું

[કુલવેણી : પ. ૩૬૬ ચાહ]

પુરુષોની શોભા

નવીન પરિસ્થિતિમાં પુરુષોએ પણ યોગ્ય રીતે વર્તતાં શીખવું જોઈશે. પ્રાણીસંપ્રદમાંના કાષ્ઠ અન્નભૂષાં પ્રાણી જેવી સ્ત્રીઓને દીકરી દીકરીને જોવું ન જોઈએ પણ એમની તરફ સૌજન્ય બતાવવું ઘટે. રેલ્વે ગાડીમાં કે બીજાં બેઠક પરેરની બાબતમાં એમને પુરુષો કરતાં પહેલાં સગવડ આપવી જોઈએ. માતા જે આપમેળે આપે છે તેથી પણ તે આપણા તરફથી માનની અંકિકારિણી કરે છે. અને પ્રત્યેક સ્ત્રી એ માતા હોય, એની તરફ બેદરકારી બતાવવી તે બલે જ દુરુચ હોય

છે. એ જગત્માંની પુણ્યપરમિતિ પ્રસંગે, એમના સ્મારક અંગે એકત્ર કરાગેલા કાળના ઉપયોગ સંબંધિની વિચારણા એ સ્મારક સમિતિના સભ્યોએ કરી, સ્ત્રીઓ-બાળકોના આરોગ્ય અને શિક્ષણના પ્રશ્નને અપનાવવાનું અને એ પ્રવૃત્તિને વેગ આપવાનું ઠરાવ્યું છે. એને લગતી વિસ્તૃત યોગના વર્તમાનપત્રોમાં આવી ગઈ છે. આશા રાખીએ-આમસેવકો એનો લાભ યોગ્ય સ્થળે પહોંચાડી દેશાધારના આ કાર્યને વેગ આપશે.

***

વડોદરામાં સ્ત્રી પરિપદ

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની વડોદરા શાખાએ વડોદરાને આંગણે એક સ્ત્રી પરિપદ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો છે તેને અમે આવકારીએ છીએ. અ. હિંદ મહિલા પરિષદ ઉપાડેલા તેમજ હસ્તુરખા સ્મારકનિધિના વ્યવસ્થાપકોએ જાહેર કરેલા કાર્યક્રમેને આ પરિપદ અપનાવશે તો વડોદરાની સદર શાખાએ મામગતતાની ઉરામ સેવા કરી જોખશે.

અમે સદર પરિષદને આવકારીએ છીએ અને એની સફળતા ધ્વજીએ છીએ.

વડોદરાની સ્ત્રી પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય સાથ આપતાં અ. હિં. મ. પરિષદનાં સભ્યો એને સફળતાપૂર્વક પાર પાડશે એવી અમને આશા છે.

એને સંકુચિતવૃત્તિ બતાવવા સરખું છે. પ્રત્યેક સ્ત્રીની અંતર્ગત રહેલા માતૃત્વને આપણે વંદ્યું જોઈએ.

રેલ્વેટ્ટેનોતી બેઠકોની બાબતમાં વ્યવહાર રસ્તા એ છે કે, સ્ત્રીઓને પહેલાં ગાડીમાં સડવા દઈ પુરુષોએ પાછળથી દાખલ થવું. જો પુરુષો એમ ન કરે તો બીજા અંકુશોની માફ તેમના ઉપર અંકુશ મૂકવો જોઈએ. પરંતુ જો પુરુષો આપમેળે સમજીને જ સ્ત્રીઓને પહેલી સગવડ આપે તો તેમાં વિશેષ શોભા ને સૌજન્ય ગણાશે.

[“અન્નબુધ્ધિ”માંથી]   આર. એસ. વ્યાસ

પુસ્તક ૪૪મું

એપ્રિલ : ૧૯૪૫

અંક ૨ નો

મૂકા પૂતળી લાવી

અભેદના સૂતા મહેલમાં એકલ રામ ગિરજાને;
 સુમતે પ્રસ્તાવ મૂક્યો તો કિતિય લગ્નને કાળે.
 હતો ગ્રીષ્મનો ખરપોર તપતો, શીતલ લલરી આવી;
 વિચારચક્ત્ર પ્રભુજી કેરી, બન્ને આંખ બીડાઈ.
 ને સ્વપ્નું લાકું એમાં એ બાવિધ્યમાં જઈ ચેકા;
 "દાહનસ" ખરીદી એક બેચ પર કેંક વાંચવા એકા.
 "અદમ એકવડ" મહારાજે, *ધરધેલીને કાળે;
 વિશાલ સામ્રાજ્ય તળું છે, વફાદારીમાં આલે. "
 એતારી ! એ યવન છતાં પણ વફાદાર નારીને;
 હું દેવ ! છતાં અન્યાય કીધો મેં સતી સિતા ખાદીને.
 જનકપુરમાં લગ્ન મંડપે, વેદાજ્ઞા લોધેલી,
 વજ્રવાકે કહી ના તજવાને, અગ્નિ સાક્ષી કીધેલી.
 અને વળી લંકાથી વળતાં અગ્નિ પરિક્ષા કીધી,
 પૂણે પવિત્ર જનક નન્દીતી, ને અપનાવી લીધી.
 છતાં ઘોખીના કંઠ વચન પર, રજુવગડે રજળાવી;
 બેઠો બીદ પતિનું હારી, કલંક શીર લગાવી.
 વેદાજ્ઞા આગળ આર્યોને મોહ રાજ્યના કેવા ?
 રઘુકુંજમાં શું વેદઃ દ્રોહિ હરો કોઈ હું જેવા ?
 અણુધ પ્રભને રીજવવા હું ફઃખીયું જીવન વિતાવું,
 તો પણ શા હક્કથી વણવાકે, ગભરૂ પ્રિયા રિખાવું ?
 પ્રાણુ જાય અરૂ વચન ન જાય એ રઘુકુંજ રીત વડાવી;
 ખતમ થાય છે રઘુકુંજના યશ, અહીંઆ આગળ આવી !
 ને સામ્રાજ્ય સૂર્ય નં છીપે, એની લમણા બાંગી !
 જોખા જેવડું અરે ! અવધ હું શક્યો બાધના ત્યાગી !
 તે નહોતી વેદાજ્ઞા લીધી, નહોતો ચારી ચઢીઓ;
 તો પણ દેક તજ ન વચનની ધન્ય ! ધન્ય ! જરા વરીઓ !
 એટલામાં ચોધડીઆં વાજ્યાં, સુમતે ઉભો આવી;
 અને રામ આજ્ઞા ફરમાવે મૂકા પૂતળી લાવી
 શ્રી. દેવકૃષ્ણ પિતાંબર જોધી

મીઠી મુંઝવણ

- સરખી સાહેલી સંગ સરિતાયે સંચરી
આછેરા નિર - ભરાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૧
- મંદ મંદ :ચાકુ મધુ વાતોના તાનમાં
કોકિલ શો ઠંઠ ટહુકાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૨
- માથે મોઢું બેઢું મારી મચકાતી ચાલમાં
નવરંગી સાડી દહેરાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૩
- સખીયો ! પળવે છે મને નયનો નચાવતી
કેમ કરી ઘુમટો તણાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૪
- લોક તણી લાજમાંને પ્રેમ ના પ્રવાહમાં
હૈયું હિલોળાં ખાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૫
- અંગ પ્રતિ અંગમાં ભર્મિયો ઉપટતી
ચીતડામાં ચટપટ ધાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૬
- નેહ લયા નયનોએ બહાલમ નિહાળતા
ચાલ્યા એ સુખ મલકાય
સાદ્યળા સામે ઉભા રે. ૭

શ્રી. દેવચન્દ્ર ર. જુદ

દિવ્ય તરન

પળે પળે અંચળ તારકો સમું
અબૂકવું; કાં વ્યય વ્યય તેજનો ?
પ્રશાંત, રિયશ, તપનિષ્ઠ મારે
હેયે વસી શુક તણી કણિકા !

અંગાંગમાં, તેજતણે સુસંચય
કરી ગણ તેજ સ્વરુપ પૂરો !
અર્પા રહું અંગલિ અદ્ય સેત્તવને
સુસંચવા ફહો ઉર દિવ્ય તરનને !

શ્રી. 'શશિન' જોષા

જગત આખુંયે કહેતું કે-રમાબેન બહુ સારાં.

—ધરનો ઘાટી કહે—“રમાબાઈ સહ આંગલા.”

કારણ રામે મૂચો ટકેટક એ પેટ પામતો.

—પડોશી જન્મની તેના મોંકાટ વખાણુ

કરતી કારણ લાલચુ જન્મની રમાના ધરતું

આખ્યા વગર દિવસ એક ન કાઢતી.

—અમરતા મળવા આવનારાઓનો પણ

રમાબેનના ધરમાં ખૂબ રાફડો ફાટતો ને

બધાજ તેનો પાસેથી ચા નાસ્તો, માન

મલાળે ખૂબ પામતા.

—લાગતા વળગતાને મન રમાબેન દેવી હતી.

કારણ કે વારપરબે રમાબેન કોરે હાથે

કોઈને નગ્ન નમતાં.

—પિત્રાઈ, મોળાઈ, મારાંઆઈ, ફોઈઆઈ—

કોઈપણ સગાં હોય તે કંઈને કંઈ પામેજ.

—ફક્ત એટલું જ કે રમાબાઈ ફૂલણુ હતી

અને તેને હુલાવી ફૂલાવી બધા કામ

કાઢી લેતા.

રમાનો વર રામલાલ નોકરી કરતો.

રમાનો હાથ છુટો એટલે તેને નોકરીની

આવકમાંથી પૂરું પડતુંજ નહિ. તેણે આવકના

સાધન વધારવા બે ત્રણ ટયૂશનોય લીધા હતા

ને તેમાંજ તે આખો દિવસ રચોપરચો રહેતો.

સવારે તે વહેયો ઊઠે. રમાબાઈ શરીરે

તો ખસેલા જેવા પણ વિશ્રાન્તિપ્રિય એટલે

ઊઠે જરા મોડાં સાડાઆઠેક વાગે. તે દરમ્યાન

તો રામલાલે સવારનાં બે ટયૂશનો પતાવ્યા

હોય. રમાદેવી મોડાં ઊઠતાં એટલે ધરના

બન્ને બાળકો પણ મોડાંજ ઊઠતાં. ઊડી

માયાં મોડાં કરી, નહાય ધૂએ ત્યાં દસ તો

રહેજે થઈ જાય. રામલાલ ઘેર જન્મવા આવે

ત્યારે દાળ ઉકળતી હોય અને શાક સમા-

રાઈ હોય.

રામલાલ બોલે નહિ તો તો ઠીક પણ

જો બોલે તો તેના બાર'વાળી જાય. એટલે

ને પોતાના સવારના કામોમાં પડી જતો.

વેળા હાથ પર હોય તો ધરમાં સાફસુદી કરી

નાખે, બાળકોને ન્હાવાતું બાકી હોય તો તે

પતાવવામાં મદદ કરે, નહિં તો કપડાં

ધોઈ નાખે.

રામલાલ આમ સુખી-પણ મહિનો પૂરો

ન થયો હોય ત્યાં તેની દોડસોની આવક સાફ

થઈ જતી. સામાન્ય રીતે ધરખર્ચમાં તો

આટલી આવક દંપતીને અને બે બાળકને

આટલી મોંઘવારી હતી પૂરી થઈ જતી

જોઈએ. પણ-ના-ધરખર્ચમાંયે હાથ રમા-

બેનનો તદ્દન મોકળો. મહિનામાં ખાસ્સી

બચાવી શકાય તેટલો રકમ “આવહારિક

કામો” “અનિવાર્ય ખર્ચ”માં તણાઈ જતી.

રામલાલે ધરખર્ચ ઘટાડવાના ધણુાયે

મિથ્યા ફર્ફર માર્યાં. આવક વધારવાનો ઉપાય

અને સમય હોત તો તે જરૂર અમલમાં

મૂકત. પણ હવે આ બાબતમાં નિરૂપાય હતો.

એટલે કેટલાક નિવાર્ય ખર્ચની બચતનો

ઉપાય પોતેજ અજમાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરતો.

દાખલા તરીકે ઔદીસમાં ને ટયૂશનમાં

જતાં ઘણુંખરું તે ચાંદી નાંખતો. આમ

પાંચ રૂપિયા બચતા થતાં બપોરે ચા નાસ્તાને

બદલે એકલા ચાથી ચવાવવા મોકલ્યું. આમ

ત્રણેક રૂપિયા બચતા થતાં. પણ દરવાજા

મોકળાને બાળે દૂચા તે ક્યાં સુધી નમી શકે ?

એક દિવસે રમાએ રામલાલ આમળ

ગોમ્મ ફેડાયો. માસતું ત્રીજું અઠવાડીયું હતું. પગારમાંથી ફક્ત પંદરેક રૂપિયા હાથ ઉપર હતા. હજી દરેક દિવસ કાઢવા આડી હતી. છતાં રમાએ આવતી અગીયારસે સત્યનારાયણની પૂજા બેસારવાનો આગ્રહ કર્યો. થોડી ના-હા-રીસામણા મનામણા ચાલ્યા. રમા એકની બે ન ચર્ધ. રમાના વટકુએ કયા કરવાનું હતું.

આધુનિક શિક્ષિત યુવક બીજું શું કરે ? સ્ત્રી સન્માનવૃત્તિ શારીરિક શિક્ષાની તે વિરુદ્ધ છે ! મીન સર્વોચ્ચ સાધનમ્-આ સૂત્ર જ મદદનીશ નીવડે. પંદર રૂપિયા તો ચવાયા-પણ મોઢીને લાથી આણેલા સીધાસામાનનો આંકડો રૂ. સત્તર ને આના નવનો આવ્યો તે પોતાનું ડાચું ફાડી રામલાલ સામે ખડો થયો.

રમાએ રાત્રે સમગ્રવ્યુ-“આપણો મોઢી કેવા સારો માણસ છે. આ આંકડો પહેલી તારીખે આપણું તો ચાલશે.”

આ પ્રસંગ નિવાર્ણ કે અનિવાર્ણ એ વિષે રામલાલ કંઈ નિશ્ચય ન કરી શક્યો. ચોથી ઉલટું રમાએ ધાક આપી કે, “આવા ધાર્મિક પ્રસંગે ઉદેગ કરનાર ઉપર હથેર રહે છે અને તેનું સત્યાનાત નીકળી જાય છે.”

વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ કંઈક અંશે જોનારો રામલાલ વધુ પિષ્ટપેપણમાં ન ઉતરતાં યુપકોઠી સેવી ગમ-ખાતો અને આવી પરિસ્થિતિનો આઘાત પામી તેણે પંદરેક દિવસ સુધી અબોલામાં જ ચલાવ્યું.

x x x

રમાને આવા અબોલાની કંઈ કિંમત ન હતી. દરમ્યાન ખોલ્યા વગર જ રામલાલ જૂની લેતો. આ શિવાય રાત્રે નવેક વાગે આની, જમી, ખાળકો સાથે થોડી વાતો, રમત કરી તે સુધ્ધ જતો એટલે તેના ગૌનથી

રમાને કંઈ નુકસાન ન હતું. તે સવારે અને સાંજે ધણીની થાળી પીરસી પડોસણ કાશીમાથી સાથે કે ઉપર જોતમ મા પાસે બેસી આવે. ધણીને જોઈતું કારવતું હાથે જ લઈ લે અથવા રીસમાં જોઈતું ચે જમે તો તેને પૂછનાર તો કોઈ હોય જ નહિ.

બીજો માસ શરૂ થયેલો. પગારમાંથી સારી જેવી રકમ ભાડામાં, દૂધમાં, અગા-ઉથી ખર્ચ કરી નાખેલા આંકડામાં તથ્યજી ગયેલી. રામલાલની અમૂઝણ નેને અકળાવી રહેલ હતી. “ચોરુ આવકમાં પૂરું કેમ કરવું ? પૂરું કરવું તો કરવું પણ થોડું બચાવવું કેમ ?”

રમાના સહકાર વગર આ બધું મિથ્યા હતું. છતાં રમા કોઈ પણ સલાહ સૂચન કે ઉપદેશ લેવા તૈયાર ન હતી.

રામલાલે એક વખત સલાહ આપવાની કુશ્તતા કરેલી. જવાબ એવો સણસણ્યો મળ્યો. “તમે જરૂર જોવા બળેલા પણ વગર ગણેલા બખૂચક બ્યવહારમાં કંઈ ન સમજો. તમે ચૂપ રહો એમાં જ સાર છે.”

ગમલાલ આટલા સહકાર માટે તૈયાર ન હતો. આ તો દાઝ્યા પર ડામ હતો. ધર ખર્ચમાં બચે નહિ તો કંઈ નહિ. પણ પૂરું તો ચલું જોઈએ પણ અબોલા શિવાય તેની પાસે ઇલાજ ન હતો.

દરમ્યાન તેના ઘરમાં નિરર્થક ખર્ચની પરંપરા વધતી જ ચાલી. રમા બળેલી ન હતી-તે ખર્ચની નોંધ રાખી શકતી જ નહિ. “ખર્ચની નોંધ રાખવાની શી જરૂર ? કોને ખતાવવા માટે ? તે ખર્ચ કયાં ખોટી રસ્તે થાય છે ? ઘરમાં જ ખર્ચાય છે ને ?” આ એના જવાબો હતા.

x x x

એક વખત રામલાલ શનિવાર જેવા

દિવસે ટૂશન ન હોવાને કારણે જરા વહેલો થેર આવ્યો. થેર આવવાની ધમ્મા તો નહોતી થતી પણ થયું કે, “ કપડાં કાઢી, બાળકોને જરા દરીયા કીનારે ઘેરાવવા લાઇ જમરા. ”

ત્યાં તો ધરનાં દાર આગળ ચંપલ, છુટ અને સપાટનેા દગ પડેલો જોયો. ધરમાં કલબલાટ મોટે અવાજે વાતો, બાળકોની ધમાલ થતા હાહાહીહી મચી રહી હતી—દારમાં ઊભતા વેંતજ ચાપાણી નાસ્તાનેા જલસો જોયો. રમા પ્રાયમસ પર બજ્યાં, બટાટા પીવા, ચાપાણી વિગેરે બનાવી રહી હતી. અને સાતેક ઓઝો, નવેક બાળકો અને બેચાર મરદો વાતોના હીક્ષોળા, રમાખેનના મોંકાટ વખાણુ કરતા અનેક વાનીઓ આરોગતા હતા.

રામલાલ દારમાં જ ખંચાયો. ત્યાં તો અંદરથી અવાજ આવ્યો. “ રામબાઇ આવ્યા. ” “ ઓહો ! રામબાઇ અમે તો તમરે ત્યાં અછો અછો વાનાં પામીએ ઊઝે. રમાખેન તે રમાખેન—” રમાખેનના થતા વખાણુને ત્યાં જ રહેવા દમ્મ રામલાલ મૂઠીવાળી ત્યાંથી નાઠો. અને રાત્રે દસ વાગે થેર આવ્યો ત્યારે રમાખેન જલસાના અન-શેષોની સાક્ષુશી કરી રહ્યા હતા.

રમાખેનના હાથખર્ચમાં નિયમન લાવવા રામલાલે જેટલો પ્રયત્ન કર્યો તેમાં તે નિષ્ફળ જ ગયો. રમાએ તેને દાદ આવવાની સાક્ષ ના પાડી. એથી ઉલટું તેના જીવનને અસર કરી મૂક્યું. તેના અજોલા ગમે તેટલા રહેતા તો તે પ્રત્યે તે કુર્લક્ષમાં જ રહેતી. જમ્મા વગર રામલાલ આલ્યો જાય તો માને કે પેટમાં કુખતું હશે. મોડો થેર આવે તો માની લે કે “ ઓશીસમાં બહુ કામ હશે. ”

રામલાલબાઇનું જીવન “કાયડા” સમાન હતું. કાયડો ઉઘેલશો કોઇ !

પ્રેમનું પ્રતીક

મૃત્યુ થતાં આત્મીય માનવીનું તેની પછાડી સહુ આંસુ સારેઃ પરંતુ કોઈ કવિ આપી તેને વાણીતણું રૂપ રચે કવિતા—તેની બને છે કદરુ પ્રશસ્તિ !

નિજ પ્રિયાના અવસ્થાન અંગે, શહાજહાંના નિશ્વાસ થંભી તેના થયા જે કંઈ અશ્રુગિન્દુઃ તેમાં થકી આરસની પ્રતિમા રચાઈ, તે તાજમહાલ રમ્ય !

શ્યામ સ્વરૂપી જે કોલસો તે બાળ્યે થતો પ્રવેત, ન ખૂળ ધોયેઃ જળી જળી આરસ 'શેા બને છે શહાજહાંનો ત્યમ શ્યામશેઠક !

મહા કલાકાર શહાજહાંએ સ્થૂલ સ્વરૂપે છે વ્યક્ત કીધો સ્વશેઠક તે તાજ સ્વરૂપ પામ્યો ઉભુ થયું પ્રેમતણું પ્રતીક !

શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસ્કર

“કૂલને”

(૧)

વિધથી હે ઉપવનના કૂલ !
ના કર ક્ષણિક પણ ભૂલ;
ના કર સુન્દરતા પર ગર્વ,
ચિમળાવાનું તૂ હે કૂલ !....

(૨)

તૂ છે કૌમળતાની મૂર્તિ,
પ્રેમી ત્હારો મત્ત સમીર;
પવન-અંકમાં તૂ ના ઝૂલ,
ના કર મારું ચિત્ત અધિર....

(૩)

શુષ્ક કરશે એ જ દિનેશ,
જે તુજથી કરે છે રનેહ;
કિન્તુ રે ! તૂ થશે નિઃશેષ,
કૌમળસમ ત્હારો આ દેહ....

(૪)

એ જ પવન કરશે હાય !
વટોળાથી સર્વ વિનાશ;
જહિના અંકમાં તૂ ઝૂલી,
પ્રાપ્ત કરે, છે સુખના શ્વાસ....

(૫)

ભ્રમર ત્યજશે ત્હારો સંગ,
જે છે ત્હારા ભક્ત અતન્ય;
ચિમળાશે જ્યારે તૂ કૂલ,
કરશે ભ્રમર શોધ એક અન્ય....

(૬)

હે ! અભિમાની હજુ પણ ચેત,
હવન-નયર !-એ ના ભૂલ;
હજુ રટી લે ઇશ્વર નામ,
અન્યથા છે રે ! રે ! ધૂળ....

શ્રી. “ છાંદમ ”

“પ્રેમ કેવો છે !”

પ્રભુનો પ્રેમ કેવો છે,
ખરા પ્રેમીને પુછી જો !

કમળ દલમાં પુરાએલા,
મધુકરને તું પુછી જો !

દીપકમાં ખળી ખાખ થનારા,
પતંગોને તું પુછી જો !

પતી પાછળ ખળી જાતી,
સતી નારીને તું પુછી જો !

શશીના પ્રેમમાં પાગલ થનારી,
ચક્રારીને પુછી જો !

“સૂર્ય” ભક્તોની ભક્તિ કેવી છે,
પ્રભુને તું પુછી જો !

શ્રી. સૂર્યકંવરી મહીડા

વાંકડીયા...વાળવાળો...છોકરો...

લેખક : શ્રી લગીરથ મહેતા

ના નકડી ટેકરીઓની પડોશમાં એક મેદાન હતું. આ ક્ષુદ્ર મેદાનની વચમાંથી ટેકરીઓમાં થઇને નીકળતું ઝરણું વહી જતું. ગંભીર વાતાવરણવાળું આ સ્થળ સાંને પાંચ વાગે સૂર્ય પ્રકાશથી વંચિત થતું.

અહીં કોઇ પક્ષોની ન શકે એવે સ્થળે એક પંખીનો માળો હતો. ત્યાં રહેતું પંખી આળ્હાળાળુમાં ચરતા ઘેટાંઓ ઉપર કૂદકા મારતું, કિલકિલાટ કરી કલ્પોત્તું. તે ઉપરાંત વારંવાર પાકેલા અનાજનો લ્હાવો લેતું. આથી ઊગેલું કાંઇ સહીસલામત રહેવું મળ્યું જ મુશ્કેલ હતું,

કહેવાતું હતું કે પક્ષીનાં જે બાપુઓએ આ સ્થળે ચઢી, આવેા માળો ખેંચી કાઢી ફેંકી દીધો હતો. આને તો એવી બહાદુરી દાખવવાની કોઇની તાકાત નહોતી. પરંતુ ન્યારે ન્યારે આળ્હાળાં ગ્રામ્યજનો અહીં આવતા ત્યારે ત્યારે તો તેઓ આ પંખીના માળાને લગતી વાતોએ જ વળતા.

નાનો નાનો પણ ચપળ આળકો તો અહીંથી પસાર થતાં અચૂક કહેતાં કે તેઓ મોટાં થતાં આ માળાને ફેંકી દેવાના.

x x x

વાંકડીયા વાળવાળો અહીં એક છોકરો રહેતો હતો. નાનકડી અને તેજસ્વી એની આંખો હતી. હેંશીયારી ભરેલી અને આકર્ષતી એની ચામ હતી. આ માળો જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દેવાની એણે પોતાની ક્ષમ્થા જાહેર કરી.

સૌ સાંભળનારાઓએ એની મજાક કરી. પરંતુ એણે એની પરવા ન કરી...અને એક

રવિવારે એણે એના સાહસ કરવાના દિવસ તરીકે નક્કી કર્યો.

લોકો એના સાહસને જોવા ઊભા હતા. યુવાનો એને પ્રોત્સાહન આપતા. જુદો એની પ્રવૃત્તિને થોભાવવા ખૂબો પાડતા હતા. પણ... એણે પોતાના આત્મા શિવાય ખીજ કોઇની અવાજ ન સાંભળ્યો.

નાનકડી ઝાડી પકડી કોઇ ડાળી ઝાલી એણે ટેકરી ઉપર કૂદકો માર્યો. વાંદરાની જેમ ઉંડા મૂળવાળી ડાળી પકડી એ આગળ ધપ્યો. આળ્હાળાં આઇ હતી છતાં એ ડરથી નહોતો. પગને એ ઠરાવતો ચઢતો હતો. ઝીણી કાંકરીઓ એને પાડવા કોશિષો કરતી હતી. આળ્હાળાં ઝરણાને નિરાશાજનક દૃશ્ય અવાજ માત્ર આવતો હતો.

કેટલાંકે કહ્યું જો આ છોકરાનો મા હોત તો એ આમ નજ કરત. ઊભેલી સ્ત્રીઓને ચિંતા ચવા લાગી. થોડો વખત પેલા છોકરાને એક હાથે પોતાની જાતને ટેકવીને ઊભા રહેતું પડ્યું. છોકરાએ કપાંક પગ મૂક્યો. જરા સ્થિર કર્યો. પણ એ લપરચો. મજાખૂતાઇથી એણે હાથ વડે આંધેલી ડાળી પકડવા યત્ન કર્યો. સૌના શ્વાસ ઉંચા થયા.

x x x

એક છોકરી ઊભી થઇ ગઇ. પેલા વાંકડીયા વાળવાળા છોકરાને એણે ખૂસ મારી કહ્યું: “શું કરે છે એ...? નીચે ઉતરી જા.”

સૌ કોઇ આ છોકરી સામે જોઇ રહ્યા. છોકરો ગભરાએલો લાગતો હતો. પણ એણે ચઢવાનું જારી રાખ્યું. છોકરીની આ છોકરા સાથે સગાઇ થઇ હતી.

એક પથર દડો દડો એની સામે
આવ્યો, સૌ ત્યા જ જોઈ રહ્યા. તેઓ વધુ
ન જોઈ શક્યા, સાવચેતીની ચીસ પેલી
છોકરીથી પડાઈ ગઈ, છોકરા સામે આંગળી
ચીંધી ફેલાકે કહ્યું...એ દૂર છે ! પડે છે !

...અને એ લપસ્યો. ઝડપથી એ પડ્યો.
ન ઓળખાય એવી સ્થિતિમાં વાકડીયા વાળ-
વાળો છોકરો પડ્યો અને કદરૂપ બન્યો.

એને સાહસ માટે પ્રેરનારાઓ જતા
રહ્યા. માત્ર એક વૃધ્ધે કહ્યું: " ખરાબ થયું "
અને તેણે જામેયું: " પણ સારા માટે.
ફેટલીક વસ્તુઓ બહુ જ જીવે હોય છે અને
તે સરળતાથી સૌના હાથમાં આવી પડતી
નથી. * "

* ન્યોસ્ટ્રાદામ્ નોસ્ત્રાની નાવજ્યન વાર્તા
ઉપરાંત

‘ આત્મવેદના ’

મહારો મારગડો કોઈ કુંધશો મા,
કુંધશો મા, મહને રોકશો મા—મહારો०

વરસો થકી આજ નિશ્ચલ હતી હું
રુઢીઓની બેઠીઓમાં કેદી હતી હું
આજ મહને મારગમાં રોકશો મા—મહારો०

જ્ઞાનહીન મારગમાં સડતી હતી હું,
અંધારે અંધારે આધડતીતી હતું,
આજ મહને અંધારે રોકશો મા—મહારો०

બૂલી હું, અંધારે લટકી લટકીને
જુઠાં મારગડામાં લટકી લટકીને
છૂટતાં આજ મહને રોકશો મા—મહારો०

હિંચું મહારું આજ તલસે છે જ્ઞાનને
મનહું મહારું આજ માગે છે મૂંઝિતને.
બેઠીઓમાં કોઈ મહને કુંધશો મા—મહારો०

સાંપડી છે આજ મહને જ્યોત એક જ્ઞાનતણી,
એના અજવાળે મહને મારગની સૂઝ પડી,
નવરૂપને પામતાં રોકશો મા—મહારો०

નવરૂપને પામવા નાજી હું આજ હવે
કાંતિના રક્ષિતમાં નાજી હું આજ હવે
મારગમાં કોઈ મહને રોકશો મા—મહારો०

શ્રી. સનતકુમાર મહેતા

મૌલ વિદ્યાર્થી : કસ્તુરબા

આજે મૌલ શિક્ષણનો પ્રશ્ન આપણા રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં અગ્રસ્થાને છે. હજી આપણે ત્યાં સંખ્યાબંધ મૌલ બહેનો નિરક્ષરતાના ઢાંકણ નીચે ઢંકાયેલી છે. એવી મૌલ બહેનોને લખતાં-વાંચતાં-શીખવાની બહુવાની ગ્રેરણા સ્વ. પૂ. કસ્તુરબાના નીચલા જીવનમસંગ પરથી મળી આવે છે તેમ છે.

બાણેલી-સંસ્કારી-મૌલ શિક્ષણપ્રેમી બહેનો, નિરક્ષર બહેનોને આ દર્યાંત આપી તેમને લખતાં-વાંચતાં શીખવાની ગ્રેરણા આપશે તો બાંધી-જતા રચનાત્મક કાર્યક્રમના એક સંઘર્ષના અંગને વેગ આપશે લેખારો.

મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી વાતાવરણ બહુ ગમગીન થઈ ગયું હતું. આવી જાતનું મૃત્યુ બહાર પણ અરવસ્થ કરી મૂકનારું હોય છે, જેમાં તો આની અસર બહુ લાંબી ચાલે છે. છેવટે આપણે ઉપાય શોધ્યો, “આપણે અહાં આપણી એક એક મિનિટનો હિસાબ રાખીએ. આખો દિવસ કામમાં જ વિતાવીએ, જેથી આડાઅવળા વિચારો મનમાં આવી જ ન શકે. આ હિંસાથી બરેલા જગતમાં અહિંસાએ પોતાનું સ્થાન શોધવું હોય તો એનો પણ આ જ રસ્તો છે.” આપુ પોતે તો આખો વખત કામમાં રહેતા જ હતા. હવે બીજાનો કાર્યક્રમ પણ નક્કી કરી આપ્યો. બાને ગુજરાતી શીખવવાનું શરૂ કર્યું, ગીતાજી પણ શીખવવા માંડી. બૂગોળ શરૂ કરી અને ક્યારેક ઇતિહાસ પણ શીખવવા માંડી જતા. બપોરે જમીને સૂતા પહેલાં બાને કાંઈ ને કાંઈ વાંચી સંભળાવતા અને સમજાવતા. બાને ખૂબ રસ પડતો. તેઓ અત્યંત રસપૂર્વક શીખવાનો પ્રયત્ન કરતાં. ક્યારેક તો એમને અફસોસ પણ થતો કે, આ બધું બહુ મોડું શીખવાનું શરૂ કર્યું, પહેલેથી જ હોત તો કેટલું સારું થાત !

આ ખૂબ જ રસથી બજાતાં, પણ એમનું

મન અને મગજ આપુજીની જેમ જીવાન નહોતું. હવે એમને માટે નવા નવા વિષયો શીખવાનું સુરક્ષેલ હતું. બાને આગળનો પાઠ યાદ છે કે નહિ એ જાણવા માટે શરૂઆતમાં આપુ પ્રશ્નો પૂછતા. પણ મોટે ભાગે બાને એ યાદ નહોતો રહેતો. આપુ આ ઉપર ચિડાતા તો નહિ, પણ જવાબ ન આવડવાને કારણે બાને બહુ ખરાબ લાગતું. તેઓ પાઠ યાદ કરવા મહેનત પણ બહુ કરતાં. એક દિવસ આપુએ એમને પંજાબની નદીઓનાં નામ શીખવ્યાં. આપુજી સૂઈ ગયા એટલે તેઓ મારી પાસે આવ્યાં, “સુશીલા, એ નામ મને કાગળ પર લખી આપને.” જો નામ લખી આપ્યાં. એ કાગળ હાથમાં રાખીને આંખે આંખો દિવસ નામ જોખ્યા કર્યાં. પણ ૭૪ વર્ષની ઉંમરે નવી ચીજ શીખવાની શક્તિ તો કોઈ વિરલામાં જ હોય છે. બીજે દિવસે તેઓ નદીઓનાં નામ આપુને કહી શક્યાં નહિ.

આપુએ બાને પ્રાકૃતિક બૂગોળ શીખવવી શરૂ કરી. રેખાંશ શું, અક્ષાંશ શું, અને વિષુવવૃત્ત શું એ બધું સમજાવ્યું. આ બહુ જ રસથી એ બધું શીખ્યાં. પણ યાદ રાખવું સુરક્ષેલ હતું. દરરોજ બપોરે જમ્યા પછી આપુ એક નારંગી મંગાવતા અને એની

ઉપર વિધુવદ્ધત વગેરે બાને સમજાવતા હેવટે બાને એ બધું યાદ થઈ ગયું. થોડા દિવસ પછી એક વખત બાઈ મનુને જુગેળ શીખવતા હતા. બાએ ત્યાં બેઠાં રહીને સાંભળવા માંડ્યું. બાઈને અશ્રેણ નામ આપડતાં. પણ હિંદી નામમાં ગોટાળો થઈ ગયો. બા આવીને મને કહે, “ સુશીલા, ખારેલાસ જેને રેખાંશ કહે છે એને બાપુજી તો અક્ષાંશ કહેતા હતા. ” એમની વાત ખરી હતી. બાઈએ પોતાની જૂલ સુધારી.

બાપુજીએ બાની સાથે શુભરાતી વાંચતી ચોપડી વાંચવી શરૂ કરી. એમાં કવિતાઓ પણ આવે. બાપુજીએ કવિતાઓના રાગ બાને શીખવવા માંડ્યા. આઠ દશ દિવસ સુધી રાજ સાંજની પ્રાર્થના પછી બા અને બાપુજી એ કવિતા ગાતાં. અમારી અમમાનન (સરોજિની દેવી) ઘણી વાર મસ્કરી કરતાં. બાપુ હસી પડતા અને ફરી બાની સાથે ગાવા માંડતા.

બાપુએ બાને હિંદુસ્તાનના પ્રાંતોનાં નામ શીખવ્યાં. પછી દરેક પ્રાંતના મુખ્ય શહેરનું નામ શીખવ્યું. બાએ એ શીખવા પાછળ મહેનત તો ખર્ચી કરી, પણ જ્યારે બાપુ પૂછતા ત્યારે બાના મોંમાંથી નીકળી જતું, “ કસકતાની રાજધાની લાહોર છે. ” અથવા એવો જ કંઈ બીજો જવાબ બા દઈ દેતાં.

ધીરે ધીરે બાને ઉત્સાહ મંદ પડવા લાગ્યો. તેઓ ઘણી વાર કહેતાં, “ હું માંદી રહું છું એટલે મારું મગજ નજલું થઈ ગયું છે. કશું યાદ નથી રાખી શકાતું. ” તોપણ બાએ અભ્યાસ છોડ્યો નહિ. ગીતાજીના અભ્યાસ પાછળ વધારે વખત આપવા માંડ્યો. બાપુજી પાસે ગીતા શીખતાં. સાંજની પ્રાર્થના પછી મારી પાસે ગીતા વાંચતાં. એમને ગીતાજીનો અભ્યાસ તો લગભગ મૃત્યુ સુધી ચાલ્યો એમ કહી શકાય.

મદદદેવભાઈના મૃત્યુ પછી બા નિયમિત બાપુની સાથે સવાર સાંજ ફરવા જતાં. બાપુ કોઈ વાર તો એમને ખૂબ જલદી પણ ચલાવતા. પણ આ ક્રમ એક મહિનાથી વધારે ન ચાલી શક્યો. એક દિવસ તેઓ બાપુની સાથે ખૂબ ઝડપથી ૫૫ મિનિટ ચાલ્યાં. તે જ દિવસથી એમની છાતીમાં દુખવાતું શરૂ થયું. ખસ, તે દિવસ પછી બા બાપુજીની સાથે ફરી શક્યાં નહિ. સવારે બાપુ નીચે બગીચામાં ફરતા ત્યારે બા ઉપર વરંડામાં થોડા આંટા મારી પુરસી ઉપર બેસી જતાં, અને ‘ આશ્રમભજનાવલી ’ કે ‘ અનાસક્તિયોગ ’ વાંચતાં. લગભગ એક કલાક એમનું આ વાંચન ચાલતું, પછી મોલિશ વગેરે કરાવવા બેઠતાં.

બાની વાંચવાની ઢબ નાના બાળક જેવી હતી. બાપુએ એમને આ રીત સુધારવા કહ્યું. બા મોટે ભાગે સવારે ‘ અનાસક્તિયોગ ’ અને બપોરે છાપાં મોટેથી વાંચતાં. બાપુએ એમની વાંચવાની ઢબની ટીકા કરી ત્યારથી એમણે મોટેથી વાંચવું છોડી દીધું. બપોરે તેઓ છાપાં લખને મારી કે બાઈની પાસે આવતાં. પાછળથી મનુ આવી ત્યારથી એ વાંચી સંભળાવતી.

બાની લખવાની રીત પણ બાળક જેવી જ હતી. તેઓ દરેક અક્ષર છૂટો છૂટો લખતાં. બાપુએ એમને સારી રીતે લખતાં શીખવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને એમને લખવાનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું. બામાં ૭૪ વર્ષનો અનુભવ અને જુદીશીક્ષતાની સાથે બાળકના જેવી સરળતા પણ હતી. કોઈ પણ કોઈ નવું કામ કરતું હોય તો એમને એ શીખવાતું મન થતું. હમણાં અકસ્માત મારા હાથમાં બાની ૧૯૩૧-૩૩ ની ડાયરી આવી ગઈ. એમાં ‘ મે ’ જોઈ છે, એ દિવસોમાં પણ જેઠાં બાની અભ્યાસવૃત્તિ આજના જેવી જ હતી. તેઓ

મીરાંબહેનની પાસે હિંદો શીખતાં, કેાઇ ખીજની પાસે ગુજરાતી શીખતાં, અને કેટલીક બહેનોને નેપકિન બનાવતાં જોઈને એ શીખવાનું પણ એમણે શરૂ કર્યું હતું. સેવાપ્રામમાં નાના કઢાનાને ઇતિહાસ ભૂગોળ શીખતો જોઈ ગાએ પણ એ શીખવાનું શરૂ કર્યું હતું. આગોખાન મહેલમાં એમને બધાને નોટબુક મંગાવતાં જોઈને એમણે બાપુજીને પોતાને માટે નોટ મંગાવી આપવાનું કહ્યું. બાપુજીએ એમના હાથમાં બે ચાર કાગળો આપ્યા. “ આની પર લખવાનો અભ્યાસ કર. ત્યારે કંઈક પ્રગતિ કરીશ ત્યારે નોટબુક મંગાવી આપીશ, ” એમ બાપુએ કહ્યું. બાને આનાથી બહુ આધાત લાગ્યો. બાપુજી પણ પોતાની ભૂલ સમજ્યા. પણ પછી શું થાય ? સરોજિની દેવીએ એમને માટે એક નોટબુક મંગાવી. મેં તે લઈને બાને આપી. એમણે તે બાપુજીની ચોપડીમાં મૂકી દીધી. કેટલુંક કહ્યું પણ એમણે તે વાપરી નહીં. બાપુના આપેલા કાગળો ઉપર જ લખવાનું પસંદ કર્યું. બાપુએ પણ કહ્યું. પણ બા તો સ્વાભિમાની હતાં. “ મારે નોટબુકની શી જરૂર છે ? ” એમણે શાંતિથી જવાબ આપ્યો. છેવટ સુધી એ નોટ બાપુજીની ચોપડીઓમાં પડી રહી.

બાની જૂની કાયરીઓમાં છે કે, તેઓ ૧૯૩૧-૩૩ માં ત્રણ વાર જેલમાં ગયાં. દર વખતે તેઓ નિયમિત રીતે રામાયણ અને ભાગવત સાંભળતાં. ઓગાખાન મહેલમાં સાંજની પ્રાર્થનામાં દંમેશાં તુલસી રામાયણની બે ચોપાઇ ગવાતી. બા ગપોરે રામાયણ લઈ જતાં અને સાંજે વાંચવાની ચોપાઇઓ પહેલેથી વાંચી લેતાં. એનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરતાં. સેવાપ્રામમાં પણ તેમનો આ જ કાર્યક્રમ રહેતો. અહીં પ્રાર્થના પછી બાપુએ પોને અર્થ સમજાવવો શરૂ કર્યો.

બાની શ્રદ્ધા અધશ્રદ્ધા નહોતી. અતિશયોકિન આવે ત્યારે બા કહેતાં, “ આ તો બધાં ગપ્પાં જેવું લાગે છે. ” તેવી જ રીતે બાકાંડમાં દશરથ અને જનકના વૈભવનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનો તથા રવથંવરના મંડપની રચના વર્ણવવામાં પાનાંનાં પાનાં ભરેલાં જોઈ બા કહેતાં, “ બસ તુલસીદાસજીને બીજું કંઈ કામ જ નહોતું તે આવાં લાંબાં ને લાંબાં વર્ણનો જ લખ્યા કર્યા ? ” બાપુજીને વિચાર આવ્યો કે, રામાયણમાંથી આવાં લાંબાં વર્ણનો ઉપાખ્યાનો વગેરે કઢી નાખી એક સંક્ષિપ્ત તુલસી-રામાયણ બનાવ્યું હોય તો બાને ખૂબ કામ લાગે. તેથી એમણે રામાયણમાં નિશાની કરવી શરૂ કરી. બાકાંડ અને અયોધ્યાકાંડના થોડા ભાગમાં નિશાનીઓ કરી હતી. પ્રાર્થનામાં પણ સંક્ષિપ્ત રામાયણ વાંચવાનું જ શરૂ કર્યું. બાપુએ બાઈને કહ્યું, “ દરરોજ બે ચોપાઈનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી સુંદર અક્ષરોમાં લખી તમે બાને આપશો તો એમને બહુ સાડું લાગશે અને મને પણ સંતોષ થશે. ” બાઈએ અનુવાદ શરૂ કર્યો. જાણ પોતે એ અનુવાદ સુધારતા. પણ પછી તો બાપુના ઉપવાસ વગેરે બીજાં ત્રીજાં કારણોને લઈને બાપુનું બાના રામાયણમાં નિશાન કરવાનું અને બાઈનું અનુવાદ કરવાનું અધૂરું રહી ગયું.

બાપુના ઉપવાસ વખતે સાંજની પ્રાર્થના પછી બાને રામાયણની ચોપાઈનો અર્થ સમજાવવાનું મારે ભાગે આવ્યું. અને પછી એ કામ મારે માથે જ રહ્યું. બા ખૂબ ખ્યાનપૂર્વક અર્થ સાંભળતાં. જ્યાં બહુ જ ધર્મબાવથી નીતરથી ચોપાઈઓ આવતી અથવા ખૂબ કુલ્હરસ આવતો, ત્યાં બા પોતે જ આસોચના કરતાં. આ કમ લગભગ એમના મૃત્યુ સુધી ચાલુ રહ્યો. મૃત્યુના જોએક દિવસ પહેલાં બા બહુ ચાકેલાં ઢાગતાં હતાં,

આંખો બંધ કરી મડ્યાં હતા. મેં પૂછ્યું,
“ બા, આને રામાયણનો અર્થ કરીશું ? ”

બાએ આંખો ખોલી, “ પૂછે છે શું કે
અર્થ કરીશું ? રામાયણ લાવીને અર્થ કરવો
શરૂ કેમ નથી કરતી ? ” બાએ જરા ચિડાઇને
જવાબ આપ્યો.

મેં કહ્યું, “ તમે યાદેશાં લાગતાં હતાં
એટલે મેં પૂછ્યું. ”

બાએ શાંતિથી કહ્યું, “ પણ સતાં સતાં
રામાયણનો અર્થ સાંભળવામાં મને શું થાક
લાગવાનો હતો ? અર્થ કરી સંભળાવ. ”

તુલસી રામાયણ ઉપરાંત બપોરે બાપુએ
બાને બાળરામાયણ વાંચી સંભળાવ્યું. પછી
વાલ્મીકિ-રામાયણનો ગુજરાતી અનુવાદ વાંચી
સંભળાવ્યો. બા બેસીને આ સાંભળતાં. પણ
બાપુજીને જલ્દી પૂરું કરવું હતું, અને બા
બા બપો વખત બેસી નહોતાં ચકતાં, એટલે
એ પણ મેં વાંચી સંભળાવવા માંડ્યું.
પાછળથી આ કામ મનુએ લઇ લીધું. મનુએ
બાને આખું વાલ્મીકિ-રામાયણ વાંચી સંભ-
ળાવ્યું. બપોરે જમતી વખતે હું બાપુ પાસે
સંસ્કૃત વાલ્મીકિ-રામાયણ વાંચતી. બા પણ
તે વખતે બેસતાં અને ખૂબ રસથી સાંભળતાં.
બાની માંદગી વધ્યા પછી સંસ્કૃત રામાયણનો
અભ્યાસ બંધ કરવો પડ્યો નહિ તો એમાંથી
પણ સંક્ષિપ્ત રામાયણ બનાવવાનો બાપુનો
વિચાર હતો. બાલકાંડ અને અયોધ્યાકાંડનો
થોડો ભાગ તો ક્યો પણ હતો.

ગુજરાતી વાલ્મીકિ-રામાયણ પૂરું થયા
પછી મનુએ બાને ‘ બારડોલીના સત્યાગ્રહનો
ઇતિહાસ ’ વાંચી સંભળાવવા માંડ્યો. પણ
બાએ એમ કહી તે બંધ કરાવી દીધી કે,
‘ આ બધું તો હું જાણું છું. ’ બાને
ધાર્મિક પુસ્તકોમાં વધારે રસ હતો, એટલે

ભાગવત મંગાવ્યું અને આખું ભાગવત પૂરું
કયું. પછી પણ એકાદથી જેવા ખાસ
દિવસોએ બા ભાગવત સાંભળતાં. છેવટના
દિવસોમાં બાએ ફરીથી નિયમિત રીતે ભાગ-
વત સાંભળવું શરૂ કર્યું. સાંજે ચારથી
સાડા ચાર ટું ભાગવત વાંચી સંભળાવતી.
કોઇ મળવા આવતું તો વાંચવાનું બંધ
રહેતું. એક વખત પાંચ છ દિવસ સુધી રોજ
મુલાકાત આવી જે દિવસે કોઇ ન આવ્યું
તે દિવસે પણ હું ભાગવત વાંચવા ન ગઇ.
કમ તૂટી ગયો. બાની માંદગી વધવાને કારણે
મારે રોજે પણ સારી પેઠે કામ રહેતું હતું,
તેથી હું બપોરે જાંબી ગઇ. ભાગવતને વખતે
નગી તો ગઇ, પણ થોડેલી હતી એટલે
આજસ કરી ગઇ. મનને મનાવી લીધું કે,
બાને આજે ભાગવત કદાચ યાદ જ નહિ
આવે. પણ બા થોડાં ભૂલે ? એમણે મનને
બોલાવીને એની પાસે ભાગવત વંચાવ્યું.
ત્યાર પછી જે થોડા દિવસ એમણે ભાગવત
સાંભળ્યું, તે મનુએ જ વાંચી સંભળાવ્યું.
મારી ફરીથી સંભળાવવા જવાની હિંમત ન
ચાલી. પણ આજે મનમાં એનો પશ્ચાત્તાપ
થયાં કરે છે. મને ખબર હતી કે મારી
પાસેથી ભાગવત સાંભળવું બાને વધારે ગમે
છે. કેમ કે હું થોડો ક્ષણે અર્થ પણ સમ-
જાવતી હતી. એક દિવસ આજસ કરી, પણ
ખીજ દિવસથી ગઇ હોત તો બા મને જરાક
કહી સંભળાવત, પણ મનમાં તો ખુશ જ
ચાત. પણ હું એ ન કરી શકી. હું ધીબર
જૂલી ગઇ કે, જીવન ક્ષણભંજર છે, સેવાની
તક મળે એને ક્યારેય છોડવી ન જોઇએ.*

• તાજેતરમાં અમદાવાદના નવજીવન પ્રકા-
શન મંદિર તરફથી પ્રસિદ્ધ ધ્યેય શ્રી. વનમાળા
પરીખ અને ડૉ. સુશીલા નાયર રચિત પુસ્તક
“ અમારાં બા ” માંથી સાક્ષાર હૃદય.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ

ગુજરાત શાખા અમદાવાદ તરફથી યોજાયેલી દુધ સપ્તાહ

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ અમદાવાદ શાખાએ તા. ૧૬-૨૦-૨૧ ફેબ્રુઆરીએ માધવબાગમાં તેમજ તા. ૨૩, ૨૪ તથા ફેબ્રુઆરીએ દરિયાપૂરમાં, સપ્તાહ યોજી હતી જેમાં માધવબાગમાં તા. ૧૬મીએ દુધ સંબંધી મેજીકસ્ટેન્ટર્ન તથા સિનેમા સાથે ભાષણ, તા. ૨૦ મીએ બાળઉછેર સંબંધી ભાષણ તેમજ તો. ૨૧ મીએ બેબી શો. છ મહિનાથી એક વર્ષ સુધીના બાળકોની તંદુરસ્તીની હરીદાષ્ટ વિ. યોગ્યાં હતાં. આજ પ્રમાણે દરિયાપૂરમાં ઉપરના કાર્યક્રમે તા. ૨૩, ૨૪ તથા ૨૫ મીએ રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત ગરબાની, રંગોળીની તેમજ રસોઈની હરીદાષ્ટનો ભોજાનાથ લેડીઝ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં રાખવામાં આવી હતી.

પ્રદર્શનમાં દુધના ગુણો બતાવતા નકશા, સારા તંદુરસ્ત દુધાળા ઢોર, તેમને રાખવાના સ્વચ્છ તબેલા, દુધ કહાડવાના વાસણો, તાજ દુધમાં વાસી દુધનો ભેજ, દુધ સાચવવાની તેમજ ગરમ કરવાની કળા, વિ. નકશા તથા છબીઓ ખૂબ જ આકર્ષક રીતે સુકવામાં આવ્યા હતાં.

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ દુધ એ ઉત્તમ ખોરાક છે. ઉંચી જાતના પ્રોટીન્સ, પ્રોટી પ્રમાણમાં ધાર, લોહ અને વીટામીન્સ હોવાને લીધે તેમજ સહેલાઈથી પચે તેવી ચરબી હોવાને લીધે દરેક સ્થિતિના માણસોને ઉત્તમ ખોરાક છે. પોષણ માટે જરૂરી અને ઘણી ઉંચી જાતના પ્રોટીન્સ દૂધમાં હોય છે તેને કેસીનોજન અને લેક્ટોઆલ્બ્યુમન કહે છે, તે વિગેરે રહમતવવામાં આવ્યું હતું.

ખોરાક પ્રદર્શનમાં સંપૂર્ણ ખોરાક કેને

કહેવાય, યોગ્ય ખોરાક શો, સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ વગેરે બાળકોના નકશા, ચિત્રો, અને પૂતળાં બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. દરિયાપૂરમાં દરેક કાર્યક્રમોમાં મજૂર બેનોએ પણ ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધો હતો.

બેબી શો-માધવબાગ તથા દરિયાપૂરમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. છ માસ સુધીના તેમજ ૬ થી ૧૨ માસ સુધીના બાળકોને પહેલું ઇનામ શ. ૩)તું તેમજ ૨જી ઇનામ શ. ૨)તું એમ જુદી જુદી હરીદાષ્ટ ચઢ હતી. આ હરીદાષ્ટમાં પાટીદાર, બ્રાહ્મણ, રાવળ, હરીજન, મુસલમાન, લોધા, દક્ષણી જાતના બાળકોએ ભાગ લીધો હતો અને એ જાતના બાળકો જ ઇનામ છતી ગયાં હતાં.

તા. ૨૪ મીએ ભોજાનાથ સારાભાઈ લેડીઝ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં રસોઈ, રંગોળીની હરીદાષ્ટ તેમજ પ્રદર્શન હતું. ખોરાકની દૃષ્ટિએ પ્રદર્શન ઘણું જ ઉપયોગી હતું. શાકની ઉપયોગીતા તેમજ તેના ગુણો કેજકે દ્વારા બતાવવામાં આવેલા. અત્યારના સંજોગોમાં ખાવોની મોંઘવારીમાં, સામાન્ય પ્રજા જોજામાં જોછી કીમતે મળતી ચીજોને ઉપયોગ કરે અને કંઈ કંઈ વસ્તુમાં થું થું છે એને ખ્યાલ મેળવે એ ધરાદાથી આ પ્રદર્શન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. ખોરાકનું એક મુખ્ય કામ શરીરને ગરમી આપવાનું છે. એ ગરમી કેટલી તે માપને કેલેરી કહે છે. એક માણસને એક દિવસમાં સરેરાશ ૨૫૦૦ કેલેરી આપે તેટલો ખોરાક જરૂરી છે. જુદી જુદી વાનગીઓ કેલેરીઝની દૃષ્ટિએ, વિટામીન્સની દૃષ્ટિએ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. સેપરેટ દુધ, આંબલાનો

શૂકા, ઉગાડેલું કડોળ, મગફળીનો ખેળ, ઘઉંની કાંછ વિ.ની ઉપયોગીતા અને તેના અમૂલ્ય ગુણો સમજાવવામાં આવ્યા હતાં. ખાસ કરીને પારસી તેમજ દક્ષણી બહેનોના નમુના વખાણવા લાયક હતા. ખાંડની તંગીના દિવસોમાં ખજુર, મધ અને ગોળની ચોજો ગાળકોના નાસ્તા માટે કેવી રીતે બનાવી આપવી તે 'ખતાચુ' હતું. વીટામીન-સ આવે માટે અકવાડીયાના સાતે દિવસ માટે જુદુ જુદુ કચુંબર, ખાર આનામાં શરીરને પુષ્ટી મળે એટલી કેસેરી પૂરી પાડે એવી તૈયાર થાળી વિ. પ્રદર્શનમાં આકર્ષક વસ્તુઓ હતી.

મુક્તાદાર એટલે શરીરને જોષ્ટતાં સર્વ તત્ત્વો પૂરાં પાડે તે પ્રમાણેનો ખોરાક દરરોજ ઘઉં ૦૧ શેર, બાજરી ૦૧ શેર, ચોખા ૦૧ શેર, કડોળ નવટાંક, ઘી અઘોળ, તેલ એક રૂપિયાભાર, ગોળ એક રૂપિયાભાર, ખાંડ અઘોળ, ફળો આશરે ૦૧ શેર, લીલાંશાક પોણેશેર પાંદડાવાળા અને વગરનાં, દુધ ૧૧ શેર. ઉપર મુજબ લેતાં માયાદીક રોજનું ખર્ચ એક રૂપિયાથી પણ વધારે થાય.

રસોઇની હરીદ્વાર્ષમાં જે વિભાગ હતાં. એક વિભાગમાં માંદાની ચીજો- 'દામેટાનો સુષ અને ખાખરા ' અને બીજા વિભાગમાં " ગોળપાપડી તેમજ પાહુડી " એમ સાંજનો ખોરાક-એમ યોજના હતી.

રસોઇની હરીદ્વાર્ષમાં ચાર બહેનોએ માંદાનો ખોરાક અને જે બહેનોએ સાંજનો ખોરાક તૈયાર કર્યો હતો.

જેમાં શ્રી જસુમતીબહેન પરીખ અને જસુમતીબહેન ઠાકરને માંદાના ખોરાક બનાવવા માટે અનુક્રમે પહેલું તથા બીજું ઇનામ તથા શ્રી કમળાબહેન નાયક અને સુમનબેન જોષીને સાંજનો ખોરાક બનાવવા માટે અનુક્રમે પહેલું અને બીજું ઇનામ મળ્યું હતું.

આ સપ્તાહમાં ખોરાક ઉપરાંત તન્દુર-

સ્તીનું બીજુ અંગ આનંદ તેને પણ વિસારવામાં આવ્યું નહોતું. જીવનમાં આનંદને પણ સ્થાન નરૂર છે. જે આનંદ તદ્દન સ્વાત્મીક રીતે ન ઉત્પન્ન થાય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા સાધનો રાખવાં જોઈએ અને આનંદને જનમ આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આનંદની પ્રેરણામાં સંગીત બહુ ઉપયોગી સાધન છે. તેમાં સ્ત્રીઓને પ્રિય અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓને પ્રિય ગુજરાતીના ગરબા છે. આ સમુદાયગીત ગુજરાતની બહેનોની અમૂલ્ય કળા છે. એ કળાને ઉત્તેજન આપવા ગરબા હરિદ્વાર્ષ પણ રાખવામાં આવી હતી. હરિદ્વાર્ષમાં ઉત્તમ ગરબા ગાનારી બહેનોની-સંસ્થાને-પારિતોષીક આપવામાં આવી હતી. આ ઇનામ, સર્વ ગુજરાતી બહેનોનાં માનીતાં મુરબ્બી લેડી વિદ્યાબહેન રમણભાઈ નીલકંઠનું શુભ નામ જોડવામાં આવેલું છે એવું વિજયપાત્ર (Trophy) હતું. જે સંસ્થાની બહેનો ઉત્તમ ગરબો ગાય તે સંસ્થામાં આ વિજય પાત્ર એક વર્ષ રહે એવી યોજના છે.

આ યોજના હમારી જાણમાં છે તેમ આજથી ૮-૧૦ વર્ષ પર અસ્તીત્વમાં આવી હતી. લેડી વિદ્યાબહેનને ૬૦ વર્ષ પૂરા થતાં સન ૧૯૩૫-૩૬ માં- તેમના માનમાં મણી મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો હતો અને તેને કાયમી સ્વરૂપ આપવા અમદાવાદ શહેરની એક વિજયપાત્ર (Trophy)ની ગોઠવણ કરેલી હતી. દર વર્ષે અમદાવાદની જુરીજુદી કન્યાશાળાઓની વિદ્યાર્થીનીઓ વચ્ચે ગરબાની હરીદ્વાર્ષ ગોઠવી જે શાળાનો ગરબો ઉત્તમ જણાય તે શાળાને એક વર્ષ માટે એ વિજયપાત્ર રાખવા આપવું એમ ગોઠવણ થઈ હતી. રાજસ્થાનમાં જે વર્ષ આ ગોઠવણ અમલમાં મૂકાઈ હતી. પછી અમદાવાદની

લગ્નના જપાની રીતરિવાજ

વિવાહ—લગ્ન સામાજિક જીવનનું પહેલું પગથિયું છે. ગૃહસ્થજીવન ત્યાંથી શરૂ થાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોની અસર તળે જાપાન આજે તે પહેલાં ત્યાં ધર આંગણે—ધરમાં લગ્ન થતા હતાં; પરંતુ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિની અસર પછી ત્યાં લગ્ન મંદિરમાં થવા લાગ્યાં. યુરોપમાં લગ્ન દેવળમાં થાય છે, એ રિવાજ જાપાને અપનાવ્યો ને તે એટલો બધો પ્રચલીત બની ગયો કે અમાતેરાસુ નામે સૂર્યદેવીનાં મંદિરમાં જ લગ્ન થાય એવો નિયમ બંધાઈ ગયો, ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે જાપાનમાં સૂર્ય પુરુષદેવતા નથી, પણ સ્ત્રીદેવતા છે, લગ્નવિધિ વખતે શિન્તો—પુરોહિત માત્ર આમાતેરાસુનું પુજન કરાવે છે એમ નથી, ઇજ્જતમી અને ઇજ્જતગી નામે સૃષ્ટિસર્જક યુગલની પૂજા પણ તે કરાવે છે.

આ સૃષ્ટિસર્જક યુગલ વિષે ત્યાં એક ખૂબ મઝાની કથા ચાલે છે કે સૃષ્ટિ નહોતી ત્યારે એ બંને આકાશમાં રહેતાં. એ પછી તેમણે સૌ પ્રથમ જાપાનની ધરતી પર જન્મ લીધો. ત્યાં તેમણે એક વિશાળ મહાલય બનાવ્યો અને તેની આસપાસ ફરવા લાગ્યાં. અચાનક બંનેની ચાર આંખો ભેગી થઈ, એ પછી તેમણે લગ્ન કર્યાં. આ યુગલથી સૃષ્ટિના કાર્યની શરૂઆત થઈ, અને એને લીધે જાપાનની આટલી વસ્તી છે. ગમે તેમ હોય. પણ લગ્નવિધિ પ્રસંગે એમની પૂજા ખૂબ જ જરૂરી છે. તેઓ સૃષ્ટિના આદિ સ્ત્રીપુરુષ છે, ને તેથી તેમનું પૂજન અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેલું છે.

જાપાન અને કોરિયામાં હિંદની માફક બ્રાહ્મણ અને નાથી મારફતે લગ્નની વાતચીત

ચાલે છે ને નહોં થાય છે, પણ હમણાં હમણાં નવો ચીજો એ પડ્યો છે કે વિવાહ—સગપણ—નહીં થવા પછી વરવહુ મળે છે. કોઈ સગાંરેહીને ઘેર, કોઈ હોટલસિનેમા, બાગબગીચા કે મિનલસ—મેળાવડામાં તેઓ એક બીજાને નિહાળી લે છે. એ દષ્ટિમિલન પછી વરની-પસંદગી પર બાકીની ત્રિધિનો આધાર રહે છે. કન્યાની પસંદગીનો પ્રશ્ન જ નથી. જૂની પુરાણી પ્રણયલિલા સામે હવે અસંતોષ ને વિરોધનો અગ્નિ ધૂંધવાતો જાય છે ખરો.

વરની પસંદગીની સંમતિ મળતા વેંત જ બંને પક્ષના ઘરડેરાંઓ લગ્નની-મેળદેણ, પહેરામણી, દાપળે વગેરેની વાતોમાં ગુંથાય છે. એ વિધિ ત્યાં પુરી થઈ કે બેઠી મહારાજને તેહું થાય છે. જે મહુરત કાઢી લગ્નના ત્રણ દિવસ પહેલાં વરવાળાને ત્યાં કન્યાપક્ષ તરફથી કેટલીક વસ્તુઓ મોકલવામાં આવે છે. એ વસ્તુઓમાં ઘર ઉપયોગની ઘણીખરી ચીજો હોય છે, પલંગ, પચારી, પેડીઓ, કપાટ, કપડાલતાં, વાસણુકસણુ વગેરે. આ રિવાજ હિંદમાંના પહેરામણીના રિવાજને મળતો છે. લગ્નને દિવસે કન્યાને ઘેર એક વિધિ થાય છે. કન્યા સાદાં કપડાં પહેરીને માખાપ, સગાંઓ, સખીઓ વગેરે પાસેથી વિદાય માગે છે. જાપાનમાં સફેદ રંગ રૂદ્ધ-વિલાપ વેદનાનો પ્રતિક મનાય છે, એટલે વિદાય લેતી વખતે કન્યા સફેદ વસ્ત્રો પહેરે છે. બીજાં કોઈ પણ રંગનાં કપડાં તે દિવસે પહેરાતાં નથી. વિદાય વખતે માખાપ અને કન્યા ખૂબ લાગણી બતાવે છે, ને રડે છે. પાશ્ચાત્ય દેશોની લગ્નવિધિમાં આ પ્રકારનો માનવસ્વભાવ બપકત થઈ શકતો નથી. યુરોપ-

અમેરિકામાં તો લગ્ન પ્રસંગે આંસુ વેરવાં એ અપશુકન મનાય છે.

કન્યાને બાપ રક્તાં રક્તાં એક તલવાર લાવીને કન્યાના હાથમાં મૂકે છે. એ તલવાર આત્મસંરક્ષણને માટે આપવામાં આવે છે. ને તેને વીર પ્રજ્વળના વીર્યવત્તા ચિન્હ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

હિંદુઓમાં જે રીતે શખને ધરમાંથી લઇ ગયા પછી ઘર લીધી ધોઇને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે અને હોમદ્રવનથી શુદ્ધ પવિત્ર કરવામાં આવે છે તેમ પિતાના ઘેરથી કન્યા વિદાય થઇ ગય પછી નાપાનમાં આપું ઘર ધોઇને પવિત્ર કરવામાં આવે છે.

પહેલાં વરને ઘર આંગણે લગ્નવિધિ થતી, હવે તે મંદિરમાં થાય છે. જે ઘરમાં લગ્ન-વિધિ થતી તેને સુંદર રીતે સજ્જવામાં આવવું હતું તેમ મંદિરને પણ શયુગાર-વામાં આવે છે. શયુગાર સામગ્રીમાં મોટા ઉપયોગ કુલનો થાય છે. જે કન્યા પતિને ઘેર જવાની હોય તો કુલનો રંગ લાલ હોવો જોઇએ ને જે પતિ પત્નીને ઘેર જવાનો હોય તો કુલનો રંગ સફેદ હોવો જોઇએ, આથી લગ્નવિધિ પ્રસંગે વપરાયેલા

ફોના રંગ પરથી લગ્ન પછી વર વહુને ઘેર જશે ને ઘરજમાઇ બનશે કે વહુ વરને ઘેર જશે તે લોકો સહેલાઈથી સમજી ગય છે. કન્યાનાં પિતાને એકે પુત્ર નહિ હોય તો જમાઇને લીલાઇઘેર પડે છે.

લગ્ન મંદિરમાં કે વરને ઘેર ગમે ત્યાં થાય તો પણ લગ્નને બીજે દિવસે વરવહુ બને વહુને ઘેર ગય એવો શિરસ્તો છે પણ પાશ્ચાત્ય છવનની અસરને પરિણામે વરવહુ મધુરજનિ માટે કાઈ સૌન્દર્યબર્ધા સ્થાને ગય છે. ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ વહુના પિતાની મુલાકાત લઇ આવે છે. તે પછી એ દંપતી સંસારયાત્રા શરૂ કરે છે.

નાપાનમાં નવપરિણિત વરવહુને મિત્રો અને સગાંસરેહીઓ ભેટ આપતાં નથી. સર્વ વસ્તુઓ માટે વિશાળ-રોડમાં પૈસા ભરી તેની રૂપત લઈ આવે અને તે પાવતી વરવહુને આપે. વરવહુ એવી રોકડ પાવતીઓ એકત્ર કરે અને પોતાના ભાવિ શુદ્ધસંસાર માટે જે જે વસ્તુઓ આવશ્યકતા હોય તે વસ્તુઓ કિંમત પેટ પાવતી આપી ખરીદે છે.

(તા. ૨૮-૩-૪૫ ના "શુભરાતી પંચ"માંથી)

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ

[૫ પૃષ્ઠ સાથે]

મ્યુનીસીપલ સ્કુલ બોર્ડે એ હરિદ્વાર રાખવાની જવાબદારી સ્વીકારવા ના પાડી અને વિનય-પાત્ર પડી રહ્યું. લારજાંદ હાલમાં લેડી વિદ્યાગવરી મણી મહોદત્તવ સમિતીના મંત્રીએ એ આજના અમલમાં મૂકવા અખિલ હિન્દ મહીલા પરિષદ અમદાવાદ શાખાને વિનંતી કરી. જે તે મંડળે સ્વીકારી અને યોજના અમલમાં મૂકાઈ.

અમદાવાદ મ્યુનીસીપલ સ્કુલ બોર્ડે એ યોજના અમલમાં મૂકવા જવાબદારી કેમ ન સ્વીકારી તે હમે સમજી શકતા નથી.

શાખાઓ ઇનામ સમારંભો તો યોજે છે

તો સમગ્ર અમદાવાદની કન્યાશાળાઓ વચ્ચે જરૂરની હરીદ્વાર યોજ આનંદ સાથે સંજી-તને ઉત્તેજન આપવાની જવાબદારી શા કારણથી નહિ સ્વીકારે હોય !

આ હરિદ્વારમાં નાટકી પેપાક, હાલભાવને સ્થાન આપવામાં આવ્યાં નહોતાં. સ્વર, લય, અને શબ્દો પર ધ્યાન આપવામાં આવેલું હતું.

હરિદ્વારમાં શ્રીયુત એવેરચંદ મેઘાણીનું "એકલતા" સૌથી સારી રીતે ગવાયું હતું.

એકંદરે સખ્તાઈ સફળ થઇ હતી. આવી સખ્તાઈો ગાગેગામ અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ તરફથી યોજાય તો જનતાને ધણીજ લાભદાયક નીવડે.

∴ આજની સ્ત્રી એ દાગીનેા કે પારસલ નથી ∴

વડોદરા સ્ત્રી પરિષદનાં સ્વાં પ્રમુખ સૌ. ચંચળબહેન પરીખ
સ્ત્રીપરિસ્થિતિની સમાલોચના કરે છે

આજના શુભ પ્રસંગે આપ સૌને મારા તરફથી અને સત્કાર સમિતિ તરફથી આવકાર આપતાં મને ધણેા આનંદ થાય છે.

શ્રી. સૌ. માતૃશ્રી મહારાણી સાહેબના પધારવાથી આપણા આનંદ અને ઉત્સાહમાં વધારો થયો છે. શ્રી. સૌ. મહારાણી સાહેબ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં ઘણેા રસ લે છે તે માટે વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીઓને ગૌરવ લેવા જુવું છે અને તેઓ તેમનો અંતઃકરણથી આભાર માને છે.

આપણા પ્રમુખશ્રી સૌ. હંસાજબેનની ઓળખાણુ આપવાની મને કંઈ જરૂર લાગતી નથી. એ બેન-તો વડોદરા રાજ્યના ખુણે-ખુણામાં જાણીતા છે. સ્ત્રીઓ સાધારણ રીતે પિતા અગર પતિના નામથી ઓળખાય છે, પણ આ બેને તો તેમના પિતા તથા પતિ ઘણા મોટા માણસો- હોવા છતાં આપજળે અને સ્વપરાક્રમથી સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. એકલા વડોદરા રાજ્યમાં જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનમાં તેમજ હિન્દુસ્તાન બહાર પણ શ્રીમતી હંસાબેનનું નામ જાણીતું છે. તેઓ ઘણી પ્રવૃત્તિવાળાં છે, તેમ છતાં સ્ત્રીઉન્નતિ માટે તેઓ ખાસ કાળજી ધરાવે છે.

આવા પ્રમુખને મેળવવાથી મને લાગે છે કે આપણે શુભ શરૂઆત કરી છે. મને ખાત્રી છે કે તેમની દોરવણી નીચે આપણે આપણું કાર્ય ક્ષેત્રમાં રીતે પાર પાડીશું અને એ રીતે પરિષદ બરવાને હેતુ બર આવશે.

સ્ત્રી એટલે-દાગીનેા કે પારસલ ?

બીજા દેશની સ્ત્રીઓથી આપણે બહુ

પાછળ છીએ. હવે ઓળસ કરવી એ આપણને ન પરવડે. મુઠીભર કેળવાયલી બેનોથી આપણું શ્રેય નહિ થાય. જમાનાને અનુસરીને આપણે આપણા આચાર વિચાર ફેરવવા જોઈએ. કેટલીક વખતે મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રી એટલે એક દાગીનેા અગર પારસલ. આ જમાનામાં આવા શબ્દો સાંભળવામાં આવે તે આપણા સ્વમાનને હાનિકારક છે. અજ્ઞાન બહેનો તો હસી કહાડે, પણ કેળવાયલી બેનને તો તેથી જરૂર લાગી આવે. આપણી બેનેને અજ્ઞાનતામાંથી બહાર લાવવા માટે કેળવાયલી બેનોએ ઘણેા પરિશ્રમ લેવો પડશે, અને હું ધારું છું કે, આપણા વિદ્વાન પ્રમુખની મુચના પ્રેરણાએ આપણે અંત અને ઉમંગથી કામ કરીશું તો આ પરિષદનો હેતુ અને બહેનોની મહેનત સફળ થશે.

લાલ લેવો એ આપણા હાથની વાત છે

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે ઘણું કર્યું છે, પણ તેનો લાભ લેવો તે આપણા હાથની વાત છે. વડોદરા રાજ્યમાં સ્ત્રીઓ નીરક્ષર ન રહેવી જોઈએ એવી હું ઉમેદ રાખું છું.

વડોદરા રાજ્યની આ પહેલી પરિષદ છે, તેને જો સફળ બનાવવી હોય તો પ્રમુખ બેનની દોરવણી હેઠળ આપણે મન મૂકીને કામ કરવું જોઈએ. એમાં કંઈ પૈસાની જરૂર નથી. બેનો તરફની લાગણીની જરૂર છે. હું કંઈ એમ કહેવા નથી માગતી કે તમારા ઘર અને છોકરાંઓની સંભાળ રાખશો નહીં, પણ એ બધાને સાચવીને થોડાક વખત કામ કરીશું, તો જ આગળ આવી શકશો, અને

સંસારમાં કચડાતી બહેનોનો આશીર્વાદ મેળવી શકાશે.

પરિપદનું ધ્યેય

દરેક બેન સ્વાધ્યયી બને અને અંતે ગમે તેવા સંકટમાં ન ગભરાતાં પોતાનો રસ્તો શોધી લે, તો જ પરિપદનું ધ્યેય સચવાય અને કાર્ય કરનાર બેનોએ લીધેલા શ્રમનું ધારણું પરિણામ આવે.

ન્યાતબતેનો બેદબાવ રાખ્યા સિવાય કામ કરવું જોઈએ. આ બાબત બેનોએ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

વડોદરા શહેરમાં કેટલીક સ્ત્રીસંસ્થાઓ છે. મારા ધારવા પ્રમાણે અગ્રીમું સંગઠન થાય તો કામ કરવાનું સુલભ બને. પણ આવું પરિણામ લાવવા માટે સારા બંધારણની જરૂર છે.

હાલનો મુશ્કેલીભરેલો અનાજપ્રશ્ન

હાલમાં અનાજનો પ્રશ્ન બહુ મુશ્કેલી ભરેલો છે, તેને માટે પણ આપણે કોઈક યોજના ધડી કાઢવી જોઈએ જેથી ગરીબ લોકોનું દુઃખ હલકું કરી શકાય.

આવા હાડમારીના વખતે જુદે જુદે સ્થળેથી પ્રતિનિધી બેનોએ ઘણી અગવડ મેળીને હાજરી આપી છે, તે ઉપરથી લાગે છે કે એમને બાંધવાની તથા કામ કરવાની ઉમેદ છે. હાડમી મુશ્કેલીના વખતમાં પ્રતિનિધી બેનોની આગતા સ્વાગતા અમારાથી બરાબર શ્રદ્ધ શકી નથી, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. પરંતુ અમારી ત્રુટીઓ હોય તે તમે ઉદાર મનથી નિભાવી લેશો.

હું આશા રાખું છું કે, આવતી પરિપદ પહેલાં જ આ બંધકર લડાઈનો અંત આવી ગયો હશે અને શાન્તિમય વાતાવરણ સ્થપાયું હશે.

છેવટે હું એટલું કહેવા માગું છું કે, આ પરિપદમાં જે ઠરાવો કરવામાં આવે, તેનું પાલન કરી આપણી ફરજને આપણે અદા કરવી જોઈએ.

અંતમાં શ્રી. સૌ. માતૃશ્રી મહારાણી સાહેબને, માનવંતા પ્રમુખને, અને પ્રતિનિધી બેનોને મારા અંતરના ઉમંગકાંથી ફરીને આવકાર આપી હું મારું બાયણ સમાપ્ત કરું છું.

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ

અંદ્રશંકર લલિત કૃત સયાજી બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાતો લાગ ૧-૨

મુલ્ય દરેક બાળના આના આઠ

આજે જ લખો:—

ધિ હુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, રાયપુરા, વડોદરા.

શ્રી. સૌ. મહારાણી સા. સમજાવે છે: "ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે"નો સાચો અર્થ

શ્રીમતી સૌ. મહેતા અને સન્નારીઓ,

આજના શુભ સંયોગ પર આપ સર્વને અહીં પધારેલાં જોઈ મને ઘણો આનંદ થાય છે. કેટલાંક બહેનો તો રાત્રીના દુર દુર ભાગમાંથી પરિવ્રજામાં ભાગ લેવા પધારેલાં છે. હું છત્તુ છું કે તેઓ સર્વનો વડોદરાનો ફેરો સુખદાયી અને આસ્વાદનક થાય.

ઉદાત્ત હેતુ

હું જાણું છું તે પ્રમાણે આપણા વડોદરા રાત્રીની સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ જે જુદે જુદે રચે છે, તે સર્વ સંસ્થાઓ એકત્ર થઈ "અખિલ ભારતીય સ્ત્રી પરિષદ"ની એક શાખા જ બની રહે, એમ કરવા આપ માગો છો. આ આપનો ઉદાત્ત હેતુ ખરેખર સ્તુત્ય છે. આપની આ યોજનાની વિચારણામાં અને તે દ્વારા ભવિષ્યમાં જે શુભ મહાન કાર્ય કરવો આપ આશા રાખો છો, તેને અંગે પ્રભુ આપને સદાય કરે, અને આપ સર્વને યશ મળે, એ શુભ વાચના પ્રદર્શિત કરવાની તક લઉં છું.

તુલનાત્મક દ્રષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો આપણે કહી શકીએ કે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ એવી છે કે તે સુધારવાને સર્વ દિશા તરફથી મોટી સહાનુભૂતિની જરૂર છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાધવા ગૃહ અરંધ્રી સદીમાં, આપણા વડોદરા રાત્રી જે સુધારાઓ હાખવ કથી છે, તે આપણને અભિમાનનું કારણ છે. આપણે જાણીએ છીએ કે સ્ત્રી-શિક્ષણના સવાલને અંગે વડોદરા રાત્રી હરદમેશ સ્ત્રીઓને અનેક સાધનસામગ્રી પૂરાં પાડે છે. સમાજમાં સ્ત્રીઓનું ગૌરવ અને

સ્વમાન સચવાય એ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખી, ત્યાં અને ત્યારે નિયંત્રણની જરૂર લાગે તેવે ટાંકણે સ્ત્રીઓની સુરક્ષા દુર કરવા કાયદામાં પણ સુધારા કરવા વડોદરા રાત્રી તત્પર છે.

એ નાનું સુનું કામ નથી

મારી અંગત માન્યતા છે કે, સ્ત્રી-જગત્પ્રીમાં એવું તત્ત્વ તો સચવાઈ રહેવું જ જોઈએ કે જે તેમને ભવિષ્યમાં ગૃહકાર્યને અંગે ક્ષેત્રમંદ બનાવી શકે. ગૃહકાર્ય અને કૌટુંબીક જીવન અને તેની આનુષંગિક ફરજ એ કાંઈ નાનું સુનું કામ નથી. માનવસમાજ અને રાષ્ટ્રના ઘડતરનો ખરો પાથો તો સ્ત્રીઓને હાથે ધર્યાંગણે જ નખાય છે

અને એવું જ સદૃશ તત્વ આપણા જીવજીવના સૂત્ર “ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ” માં સચવાઈ રહ્યું છે. આધુનિક કાળમાં તો તદઉપરાંત પુરુષ અને સ્ત્રીને ‘ સમાન હક્ક ’ એ સૂચક પ્રેરણા આપણા પાસે રજૂ થાય છે. હું માનું છું કે સ્ત્રીઓની પવિત્ર દરજ્જે સાથે સાથે આ જમાનો તેમના પર મોટી જોખમદારી મૂકે છે અને સર્વાંગે તેને પહોંચી વળવા હવે સ્ત્રીઓએ તૈયાર થવાનું છે.

સર્વસામાન્ય જીવનક્ષેત્ર

સ્ત્રીઓ પોતાનાં કર્તવ્ય ઉપરાંત પુરુષને કરવાનાં કાર્યો પણ બહાદુરીથી અને ઉમંગથી કરી શકે છે, એ વાત વર્તમાન વિમર્શે હાથ સિદ્ધ કરી છે. જ્યારે આટલું કહેવું જ પડે કે પુરુષ ધરકામકાજની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીની બરાબરી કરી શકતો નથી. આપણાં જાહેના-માંથી કેટલાંક સુશિક્ષિત બહેનો વિગ્નાન અને કલામાં બન્ને જીવન અપર્ણ કરે પણ ‘ ગૃહ ’

એ જ સર્વસામાન્ય ‘ જીવનક્ષેત્ર ’ રહેવું જોઈએ. ‘ ગૃહ ’ ને જ પ્રેમ અને પવિત્ર ભાવનાથી ઉજળું રાખવામાં જ ખરું સ્વાત્માર્પણ છે અને તે જ મોટી સેવા છે એમ હું માનું છું: “ One good mother is worth a thousand schoolmasters ” આ એક અંગ્રેજ લેખકનું વાક્ય અક્ષરશઃ સાચું છે: પોતાના ઘરનું વાતાવરણ પવિત્ર અને જીવનપ્રવાહ પ્રસરાવતું કરવાથી આખા સમાજની સુધારણા થાય છે, ‘ ઘર ’ ખરી માનવતા સાધવાનું સાધન છે, અને એક માતા છોકરાંઓ પર પ્રેમદ્વારા સંસ્કરિતનો અખંડ પ્રવાહ વહેતો રાખી શકે. આપણા પ્રાચીન કાળના સતી નારીઓનાં દૃષ્ટાંત આપણા પાસે ગૃહદેવીઓ તરીકે સદા જીવંત છે: મારે યાદ આપવું જ પડે, દૃષ્ટાંત ખાતર કે મહાન શિષ્યાજીવન ધડતર જીવનમાતાને જ આભારી છે.

પોતાનું આ અતિ ઉદાત્ત અને પવિત્ર કાર્ય સ્ત્રીઓ કેવી રીતે પાર પાડી શકે, તેને માટે કયાં પગલાં ભરવાં જોઈએ, શી યોજનાઓ કરવી જોઈએ આ સર્વ વાતોનો પુરો ખ્યાલ આજ અત્રે આપી શકાય નહિ, પણ આ સર્વ દર્શિર્મિદ્ધ ધ્યાનમાં રાખી સ્ત્રીઓના કર્તવ્યોનો ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ આદર્શ આપણે સતત આપણા સન્ન્યુખ રાખશું અને મને સંપૂર્ણ ખાતરી છે કે આવો ઉમદા આદર્શ સ્ત્રીઓતિને સદા ને તે કાળે વચ્ચે આવતાં વિદ્યો દુર કરવા શક્તિવાન બનાવશે, ખરો મુખર્મ શિષ્યવશે અને પરિણામમાં એવાં તો ક્ષતેહમંદ કરશે કે અભિલ વિશ્વ, સ્ત્રીઓને સાચી રીતે યોજણી તેમની સર્વાંગે સમાજ-જીવનમાં અહુ મુલ્યી કિંમત આંકશે.

આપના આ કાર્યમાં ફરી એક વાર ‘ આપ સર્વને સદ્ગતી પ્રદણી ’ આ પરિપદ ‘ ખુશ્કી મુકાએલી જાહેર કરે ’ છું.

જાહેરખબરનું ઉત્તમ સાધન

—* ગુજરાતી *—

ચિત્રમય જગત

મહા ગુજરાતના આ અન્નેડ માસિકને દેવાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હજારો નિબંધો, રાજકારણી લેખો ને સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લઘુગદ્ય સમા-લોચન એ એમારી ખાસ વિશેષતા છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ અને ૬-૦-૦

આ માસિકને દેવાવો ગુજરાત કાલિયાવાડ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકલો જાય છે.

મેનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

દૂર રહું એ બોલાવી !

હિન વિલાતાં
ભિતરે જ્યાં ત્યાં
ધરતી ક્યારે
રાત્રિના અકલિત ઓળા.

વાયુ ઢેરી
મુરબિ ઘેરી
શીનલ હોરી
કે કે લાવે ભણકારા.

સાયર રાણો
ધૂધવે શાણો
અગણિત ગાનો
શ્રવણે કે મુજ પડતાં આ !

આકાશે જે
તારા ટમકે
અંતર મ્હારે
જગવે સ્વપ્નતણી માળા.

દૂર અંધારે
ડુંગર ધારે
આતમ તારે
હિલ રહું કે બણકાવી.

ને ઉર સારે
થાયે મ્હારે
કે અર્જુસારે
વારે વારે
દૂર રહું એ બોલાવી !

શ્રી. જશભાઈ ખરેલ

યુદ્ધ-નાદે

નહોંય પંખી ભયથી વિંધાયાં
શિશુ અનેકો ધર-તાળ લપાયાં
જેનાં હતાં તેનાં રહ્યાં ના
કોણે ગળાવ્યા વિપનાહ એવા ?

(૨)

ઝીઝી થઈ રત યુદ્ધ કાર્યે
ધાવણ લપાયું પર રક્ત વિંચે
કંકણ કપાયાં કંઈ યુદ્ધ ચક્રે
કોણે ગળાવ્યા વિપનાહ એવા ?

(૩)

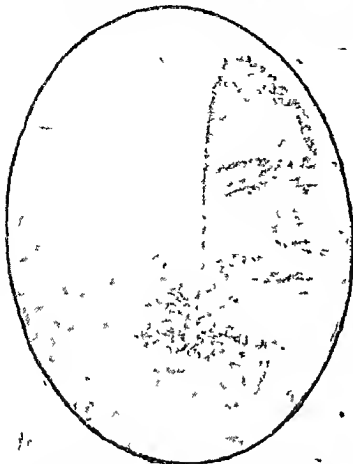
માનવ શિકારી માનવ વિંધે છે
અદૃશ્ય સિદ્ધિ કાળે ઝુરે છે
લોકતા ને લોભ્ય ! કે કોણ રહેશે ?
કોણે ગળાવ્યા વિપનાહ એવા ?

(૪)

આબુલખોની જીદ કોઈ દે ના
ખોરાક, કપડાં, ગળતણના ફાંફા
વિદમી ગયાં છે વિલાસી જીવડાં
કોણે ગળાવ્યા વિપનાહ એવા ?

શ્રી. વિલોચન

:: આજની સ્ત્રીની આર્થિક પરતંત્રતા

વડોદરા સ્ત્રી પરિપક્વતા પ્રથમ

ઘટે છે. અખિલ હિંદ પરિપક્વતા માત્ર વડોદરા શહેરની જ નેના નોડાય એટલું નસ નથી.

અ. હિ. મહિલા પરિપક્વતા સંદેશ

એ પરિપક્વતા આખા રાજ્યની બેના પણ નોડાય એ ઇટ છે. એટલે આપે આ પરિપક્વ બોલાવી એ સૌથી સરસ કાર્ય કયું છે. અખિલ હિંદ મહિલા પરિપક્વતા સંદેશ આપણે ગામડે ગામડે અને ઘેરઘેર પહોંચાડવા નોડાયે, કીમત હોય કે મજૂર હોય, રાય હોય કે રંક હોય સૌને આ સંદેશ પહોંચાડવા નોડાયે.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિપક્વતા આ સંદેશ છે. આપણી મહિલા પરિપક્વતા ધ્યેય શું છે ? સમાજમાં

વડોદરા ગાંધી મહિલા પરિપક્વતા ૧ લા અધિવેશનનું પ્રમુખપદ મને આપીને આપે મને બહુ જ ઉપકારી કરી છે ઉપરાંત, આજ અત્યારે અહીં - આપે ને શબ્દોમાં મારા વખાણ કર્યા અને આપે મારા ને સત્કાર કર્યો, તેને માટે પણ હું આપનો આભાર માનું છું.

પણ આપે કહ્યું તેમ હું કંઈ વડોદરામાં મહેમાન નથી. વડોદરાને તો હું હમેશાં મોહું બહુ છું. વડોદરાની પ્રગતિમાં મને રસ છે અને હમેશાં રસ લઉં છું.

અખિલ મહિલા પરિપક્વતા અહીંની શાખાએ આ પરિપક્વ બરી સુંદર કાર્ય કયું. એ માટે અહીંની આ શાખાને અભિનંદન

સ્ત્રી અને પુરુષનું સ્થાન સમાન છે એ આપણે સ્થાપિત કરવાનું છે. આ સમાનતાનો અર્થ શું છે ?

સમાનતા એટલે સ્ત્રી અને પુરુષ સરખાં છે એમ નહિ. કુદરતે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને જુદાં સત્ત્યાં છે, જુદાં ધર્મ્યાં છે અને જુદાં રહેવાનાં જ છે. પુરુષે પુરુષ અને નારીએ નારી થવાનું છે અને રહેવાનું છે.

તો સમાનતા એટલે શું ? સમાનતા એટલે સમાજમાં બન્નેનાં સ્થાન સરખાં છે. અને એ આપણે સ્થાપિત કરવાનું છે.

સમાજમાં સૌનું સ્થાન એટલું બહુ નીચું છે ? તે આપ બાણતા જ હશે. આપણે ત્યાં પુત્રજન્મ થાય એટલે

અનન્યરહિત “રસોડાની રાણી” :::::

અ. નાં સુકાની શ્રી. હંસાબહેન સમજાવે છે સ્ત્રી સમસ્યાનો સાચો ઉકેલ

પેંડા વહેંચાય છે, ત્યારે કન્યાના જન્મ વખતે કોઈને આનંદ થતો નથી, એ જન્મતાવી આપે છે કે આપણે બન્ને વચ્ચે કેટલો બધો બેદ-ભાવ રાખીએ છીએ.

ઉપરાંત આપણા સામાજિક કાયદામાં પણ સ્ત્રીને અન્યાય થયો છે, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ અને તેથી એ કાયદા સુધારવા માટે આપણે શા માટે એ મથામણ કરીએ છીએ ? કારણ, સ્ત્રી અને પુરુષનાં રથાન સમાજમાં સરખાં નથી એ આપણો કાયદો પણ સ્વીકારે છે એટલે આ કાયદો સુધારાવવા આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

આપણી અધમ દશા થવાનું કારણ શું ?

આપણી આર્થિક પરતંત્રતાએ અને એ વસ્તુ તદ્દન સાચી છે. પણ આપણી આ આર્થિક પરતંત્રતા રાને આભારી છે ? તો હું કહીશ કે એ કેવળ અજ્ઞાનને આભારી છે.

આપણી બેનો પોતાનું સ્વમાન જાળવી શકતી નથી, આપણી બેનો પોતાનું રથાન જાળવી નથી. એ એની અજ્ઞાનતાને લીધે.

આપણે આપણી બેનોની અજ્ઞાનતા હવે દૂર કરવી જોઈએ. એમને જાગૃત કરવી જોઈએ. આપણી અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનો એ સંદેશો છે અને એ સંદેશો આપણે દેરેદેર પહોંચાડવો જોઈએ.

આપણે આપણી બેનોની અજ્ઞાનતા દૂર કરવા પ્રયત્ન મહેનત કરવાની છે. બિટીયામાં ઓ અને પુરુષની સાક્ષરતાના આંકડા વચ્ચે કેટલો બધો તફાવત છે ? આપણાં વડોદરા રાજ્યમાં તો ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો છે.

આ કાયદો ૪૦ વર્ષથી અમલમાં છે. એટલે એને બે જન્મના થઈ ગયા. બે આ કાયદાનો અહીં પુરેપુરો અમલ થયો હોત તો આજે તો વડોદરા રાજ્યમાં સ્ત્રી પુરુષમાં સોએ સો ટકા નહીં તો ૮૦ ટકા તો સાક્ષરતા હોવી જોઈએ. છતાં વડોદરા રાજ્યમાં એ વસ્તુસ્થિતિ નથી એટલે આપણે સ્ત્રીઓને શિક્ષિત બનાવવા હજી બહુ બહુ પ્રયત્ન કરવાના છે.

સ્ત્રીઓ માટેના પૂર્વગ્રહ

આપણી સમાજમાં સ્ત્રીઓ માટે જે પૂર્વગ્રહ બંધાયેલા છે, તે દૂર ન કરી શકીએ ત્યાં સુધી આપણી બેનો પછાત રહેવા જ સરખા છે.

આપણી અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ શિક્ષણ પરિષદ તરીકે સ્થપાયેલી હતી અને રાજ્યાતમાં એણે માત્ર શિક્ષણના પ્રશ્નો જ હાથ ઉપર લીધા હતાં. કારણ શિક્ષણ સિવાય આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. શિક્ષણનો પ્રચાર કરવો, પછાતો રીવાજ દૂર કરવો નીચે સામે રાજ્યાતમાં મહિલા પરિષદ તરફથી જુબેશ ઉઠાવવામાં આવી હતી. અને આરંભમાં એ યોગ્ય અને આવશ્યક હતું.

સ્ત્રીઓની આર્થિક પરતંત્રતા

આપણે બેનોની અજ્ઞાનતા દૂર કરવી છે, એ ખરું. પણ કેવળ જ્ઞાન સાથે બસ નથી. માત્ર જ્ઞાનથી આગળ વધી શકાતું નથી. આપણે સ્ત્રીઓનો આર્થિક દ્રષ્ટિએ પણ વિચાર કરવાનો છે. સ્ત્રીઓ ન્યાં સુધી આર્થિક દ્રષ્ટિએ પરતંત્ર છે, ત્યાં સુધી એની નિગ-ધારતા નીકળવાની નથી. એટલે આપણે આપણી બેનોની આર્થિક પરતંત્રતા પણ

મટાપરી નોંધ્યો. તદ્દ દેવાપત્રી કે વિધવા થયેલી બેનોની દશા જુઓ. એની આ કફોડી દશાનું કારણ શું ? કારણ એની આર્થિક પરતંત્રતા. એટલે જ્યાંસુધી સ્ત્રી આર્થિક દ્રષ્ટિએ સ્વતંત્ર ન થાય ત્યાં સુધી એની એ દશા રહેવાની છે, એટલે સ્ત્રીઓ આર્થિક દ્રષ્ટિએ પણ સ્વતંત્ર થાય એ સમાજને જોવાનું છે.

આજની સ્ત્રી કેવી હોવી જોઈએ ?

સ્ત્રી એ માતા છે એ કથન-પરાંપર છે. પણ એ સારી માતા થાય એ આપણે જોવાનું છે અને એને એ દ્રષ્ટિએ કેળવણી મળવી જોઈએ. પણ સ્ત્રી એ શક્તિ છે. એ સ્ત્રી શક્તિનો વિકાસ થવો જોઈએ. એટલે એ માતા થઈને બેસી રહે તો તેટલાથી તેનો વિકાસ થશે નહીં.

સ્ત્રીનું બ્યક્તિત્વ ખીણે એવી કેળવણી એને મળવી જોઈએ સ્ત્રીને એવી કેળવણી મળવી જોઈએ કે જેથી એ પોતાના પગ ઉપર ઉભી રહી શકે.

સ્ત્રી કેળવણીનો 'આદર્શ' શા હોવો જોઈએ ? પુરોપાધી કરી જતી કે ખીકણ બેતી જતી એનો આપણે બનાવવો નથી. પોતાનું સ્વમાનુ જાળવવા પોતાના પગ ઉપર ઉભી રહી શકે એવી સ્ત્રીઓ આપણે બનાવવી જોઈએ. આપણે ઝાંસીની મરકૂમ રાણી હકીમીબાઈ જેવી નીડર સ્વમાની સ્ત્રીઓ બનાવવી જોઈએ.

અનેક સમસ્યાઓનું નિરાકરણ

સ્ત્રીઓની અનેક સમસ્યાઓ છે. એ સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે એક એ વ્યક્તિઓ કામ કરે તેથી કંઈ બસ નથી. આપણે તો આખા સ્ત્રી સમુદાયને જાગૃત કરવાનો છે અને એ માટે આવી પરિપદા અને આવાં સંગઠનોની જરૂર છે. આવું સંગઠન કરવા

અને આવી પરિપદા બરવા માટે એકવાર ફરીથી આપને અભિનંદન આપું છું.

દિવસે દિવસે જે પરિસ્થિતિ ઉભી થાય, તેનો ઉકેલ આણવાનો છે. સ્ત્રીઓના બધા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ સ્ત્રીઓએ જ કરવું જોઈએ.

અન્ન રહિત રસોડાની રાણી

સ્ત્રીઓ તો રસોડાની રાણી છે એ કહેવું સાચુ છે. પણ અન્ન ન હોય, તો રસોડું ક્યાંથી ? અન્ન વિના રસોડાની રાણી તે શી રીતે બની શકે ? એટલે એનો અન્નનો ફાદાર અન્નથી ભરેલો રહે એ પણ આપણે જોવું જોઈએ. અન્ન, કુષ વિગેરે પ્રશ્નો પણ સ્ત્રીઓએ વિચારવાના છે અને એ માટે પગલાં ભરવાનાં છે; આપણી સમક્ષ આ પરિપદમાં અનેક ઠરાવો આવશે તેમાં આ પ્રશ્ન પણ મુખ્ય અને મહત્વનો છે અને એ માટે 'પણ' સખત લડત ચલાવવી જોઈશે. હાલ લગાઈને લીધે જે પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ છે અને જે વિકટ પ્રશ્નો ઉભા થયા છે તેનો પણ આપણે વિચાર-કરવો પડશે. મોંઘવારી અતિશય વધી ગઈ છે, કાળાં બળ્લર ફેલાયાં છે, એ મધો વિચાર કરવાનો છે.

હિંદની બધી સ્ત્રીસંસ્થાઓએ આવા પ્રશ્ન ઉપાડી લેવાના છે. જે એ એક સાથે સંગઠનથી અને હિંસાહીન ઉપાડી લેવાય તો એનો સારી રીતે ઉકેલ આવે.

ઉપરાંત, આપની આગળ તો કેટલાક સ્થાનિક પ્રશ્નો પણ છે.

સ્થાનિક પ્રશ્નો

અને જાણવા મળે છે કે અહીંની શિક્ષિકાઓની સ્થિતિ બહુ ખરાબ છે. જેને આપણે આપણું બાળક સોંપીએ, જેને આપણે આપણી બાપી પ્રજા સોંપીએ તેને કેટલો દુસ્થ પગાર મળે છે ? એને માટે આપણે સ્ત્રીઓએ તો જરૂર કંઈ કરવું જ જોઈએ.

પસાર થયેલા ઠરાવો

૧ હાલમાં આખા રાજ્યમાં અનાજ, ખાંડ, ગોળ, ધાસતેલ વિ. જીવન ને જરૂરી ચીજો મેળવવામાં પડતી હાડમારી દુર કરવા માટે વ્યવસ્થિત રેશનીંગ જેમ અને જલદી દાખલ કરવા આ સ્ત્રીઓની પરિષદ શ્રીમંત સરકારને બલામણુ કરે છે. રેશનીંગ પદ્ધતિ એવી હોવી જોઈએ કે ગરીબ કે તવંગર સૌને સરખો હિસ્સો મળે.

૨ આપણા રાજ્યના કુધના ગંભીર પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવા માટે જનતાનો સહકાર સાધી શ્રીમંત સરકાર યોગ્ય પગલાં લે એવી આ સભા વિનંતી કરે છે.

યોજના—(૧) સહકારી પદ્ધતિથી કુધનું ઉત્પાદન કરવાનો પ્રયોગ શરૂ કરવો. (૨) કુધની સ્વચ્છતા જાળવવા માટે સુધ-રાધને કેષ્ટ પશુ ગુન્હેગારને સખ્ત શિક્ષા કરવાની પરવાનગી આપવી. (૩) કુધને બગાડ બંધ કરવા માપબંધી દાખલ કરવી. (૪) આપણાં રાજ્યનું પશુધન પરદેશ જવા ન દેવું જોઈએ અને કુચણી ગાયો ને બેસોની કતલ અટકાવી જોઈએ.

૩ આપણા સમાજમાં પરિચારીકાઓની બહુ જ ખોટ છે. તેથી સંસ્કારી અને શિક્ષિત બેનોએ આ ધંધો સ્વીકારવો એવી આ પરિષદ વિનંતી કરે છે. સાથે સાથે સંસ્કારી અને સમજી માન્યાપોને પશુ પોતાની દિકરીઓને આ ધંધામાં મોકલવા આ સભા બલામણુ કરે છે. બણુવા માટેની, રહેવા ખાવાની તથા કામ કરવાની સગવડ આપી તેમને પુરતા

પગાર આપવાની વ્યવસ્થા કરી વધારે ને વધારે સંસ્કારી બેનો આ ધંધામાં આકર્ષીત એવી યોજના કરવા શ્રીમંત સરકારને આ પરિષદ વિનંતી કરે છે.

૪ મધ્યમ વર્ગની બનતી અતી કઠોડી આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે અને ગૃહઉદ્યોગો શીખીને પોતાની સ્થિતિ સુધારી શકે અને નિરાધાર અવસ્થામાં પગબર થઇ શકે તે માટે આખા રાજ્યમાં સ્ત્રીઓ માટે ઉદ્યોગાલયો સ્થાપવાની યોજનાઓ કરવા શ્રીમંત સરકારને આ પરિષદ ખાસ વિનંતી કરે છે. તે જ પ્રમાણે સ્ત્રી સંસ્થાઓને પણ વિનંતી કરે છે કે આવી ઉત્પાદન તેમજ વેચાણની યોજના એમણે સત્વર હાથે ધરવી.

૫ વડોદરા રાજ્યમાં ફરજિયાત કેળવણી હોવાને કારણે બાળુનારની સંખ્યા દર વર્ષે વધતી જાય છે. પણ તે પ્રમાણમાં આરોગ્ય જાળવાય તેવાં મકાનો નિશાળોને માટે હોતાં નથી. તેથી બાળકો અને શિક્ષકોને બહુ ત્રાસ પડે છે. આ મુશ્કેલી તરફ પરિષદ શ્રીમંત સરકારનું ધ્યાન દોરે છે; અને સગવડ પ્રમાણે નવાં મકાનો બંધાવીને જીનાને સમરાવી આ મુશ્કેલી જેમ અને તેમ જલ્દી દૂર કરવા વિનંતી કરે છે.

૬ ઉગતી પ્રજાનું સ્વાસ્થ્ય સાચવવું એ દરેક સુધરેલી પ્રજાની ફરજ છે. શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોની વૈજ્ઞાનિક તપાસ શ્રીમંત સરકાર તરફથી સંતોષકારક અને વ્યવસ્થિત થવી જોઈએ તે માટે યોગ્ય

મહેકમ રાખી વ્યવસ્થા કરવા આ પરિપદ આમદભરી વિનંતિ કરે છે.

૭ સ્ત્રીઓનો પ્રચંડ વિરોધ હોવા છતાં કાલસા વિગેરેની ખાણોમાં સ્ત્રીઓને મજૂરી માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. તે માટે આ પરિપદ સ્થિતિ સરકારના આ ધોરણનો ઉચ્ચ નિયેધ બહાર કરે છે. કારણ કે આ પદ્ધતિ સ્ત્રીઓનાં આરોગ્ય ઉપર અસર કરી તેમનાં કુમળાં બાળ-કોની જાંજી પાપમાલ કરે છે. તેથી આ પદ્ધતિ એકદમ બંધ કરવા તરફ સ્થિતિ સરકારનું આ પરિપદ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

૮ આ પરિપદ રાવ કમીટીએ બહાર પાડેલા હિંદુ નિર્બંધના મુસદ્દાને હાદિક આવકાર આપે છે. આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓને કાપડામાં જે અન્યાયો થતા આવ્યા છે તે દૂર કરવા માટે અને આખા દેશમાં હિંદુ કાપડાનું એક સરખું ધોરણ ચાલુ તે માટે આ કાપડાને પ્રગતીશીલ ગણે છે. તેમાં અખિલ હિંદ મહિલા પરિપદ તરફથી જે સુધારા સૂચવવામાં આવ્યા છે. તે સ્વિકારીને વિના વિશંખે આ ખરડો પસાર કરવા મધ્યસ્થ ધારાસભાના સભ્યોને વિનંતિ છે.

૯ કાલ્હાપુરમાં એક સ્ત્રી ઉપર પોલીસ ફોજ-દારે ગુલરેલા ગુલમને માટે ગુલેમારેને પ્રેરતી સજા થઈ નથી તો એમને સખ્ત સજા કરી બલિષ્ઠમાં એવું ન થાય તેને માટે દાખલો બેસાડવા કાલ્હાપુરની શ્રી. સરકારને આ સમા વિનંતિ કરે છે.

૧૦ વડોદરા શહેરમાં અને રાજ્યમાં નિશાળના વખતમાં, નિશાળ છોડી, બદકતા અને રમતા દરનારા છોકરાઓ તરફ

અને શિક્ષણના અધિકારીઓનું ધ્યાન ખેંચાયે છોએ; અને આ રિયતિ સુધારવા ચોખ્ખ પગલાં લેવા નામદાર સરકારને આ પરિપદ વિનંતિ કરે છે.

૧૧ રેફરમેટરીમાંથી છુટેલા છોકરાઓ માટે એક After Care Association રચાવવા અને તે સમિતી ઉપર સ્ત્રી સભ્યો નીમવા આ પરિપદ નામદાર સરકારને બલામણુ કરે છે.

૧૨ આ પરિપદ નામદાર સરકારને વિનંતિ કરે છે કે વડોદરા સેન્ટ્રલ જેલના ઠેઠીઓ બહાર મજૂરી માટે બાંધે છે તેમના રોજનાં મહેનતાણામાંનાં તથા આના ઠેઠીને ખાતે જમા કરી શિક્ષાનો વખત પૂરે. થયા પછી તે એકલા ચલેલા પૈસા ઠેઠીઓને આપી દેવા. કારણ છુટ્યા પછી તરત તે પૈસા ઠેઠીના ઉપયોગમાં આવે એ જ ધોરણ ખીજ સરકારી જેલને પથ લાગુ કરવા આ પરિપદ નામદાર સરકારને વિનંતિ કરે છે.

૧૩ આ પરિપદ આમદભરી વિનંતિ કરે છે કે ૭ વર્ષની અંદરના બાળકોને કેળવણી આપવા માટે દરેક સ્ત્રી મંજૂર બાળ-મંદિર ખોલવાને પ્રયત્ન કરવા જેછા અને ખાસ કરીને દરીજન બાળકોને માટે આ પ્રવૃત્તિ ઉપાડી લેવી જેછા આ કાર્ય શક્ય બનાવવા માટે જનતા અને શ્રીમંત સરકારને આર્થિક મદદ કરવા આ પરિપદ વિનંતિ કરે છે.

૧૪ કારખાનામાં કામ કરતી સ્ત્રીઓને ચતા અન્યાયો અને પડતી હાલમારીઓ દૂર કરવા માટે આ પરિપદ મંડળના સભ્યોની એક તપાસ સમિતી નીમવાનું કરાવે છે અને શ્રી. સરકારને વિનંતિ

કરે છે કે સ્ત્રીઓને લગતા કારખાનાના કાયદા અમલમાં ચૂકવા માટે કારખાનાઓના માહીતી ઉપર દબાણ કરે અને એક સ્ત્રી નિરિક્ષકની નિમણૂક કરે.

૧૫ લગાઈના કારણે ઉભી થયેલી ભયંકર મોંઘવારિને લઈને લાચાર બનીને દુરાચારને રસ્તે જતી નિર્ધન સ્ત્રીજનતાના અશ્ર તંત્ર આ પરિષદ સમાજનું લક્ષ હોય છે. દેશ ભરમાં ચાલતા આ અનિર્ણય વ્યાપારને ખુલ્લો પાડી તેમાંથી કમાણી કરતા કુટુંબોને શિક્ષા કરવાની દરેક સરકારની ફરજ છે એમ આ પરિષદ માને છે.

૧૬ મત આપનારાઓની હાથકાત બાબત સુધારા નિષ્પંધની કક્ષમ ૧૨ (ગ) માં ઇન્ડિયન વીમેન્સ યુનિવર્સિટીની પરિક્ષા પસાર કરી હોય એવી દરેક બહેનોને સમાવેશ થવો જોઈએ. આ રીતનો સુધારો કરવાનું આ સભા વ્યાજબી માને છે અને તે સુધારો કરવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા આ સભા શ્રીમંત સરકારને વિનંતિ કરે છે.

૧૭ આજની અનાજની તંગીના કારણે ઠેર ઠેર મરજીયાત માપનથી થવા લાગી છે તેમાં જેમને ત્યાંથી અનાજ લેવા જનાર પુરુષો ન હોય ત્યાં જેનોને ખૂબ હરકત પડે છે તેા તે દુર કરવા આપણા રાજ્યમાં જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં

ત્યાં જેનો માટે સડકારી ધોરણે અનાજ મેળવવાની સ્ત્રી સંચાલિત વ્યવસ્થા કરવા આ પરિષદ ઠરાવે છે. આવી સ્ત્રી સંસ્થાઓને સરળતાથી નિયમિત અનાજનો પૂરવઠો પુરો પાડવા તથા ખીજી હરોળ મદદ કરવા આ પરિષદ શ્રીમંત સરકારને વિનંતિ કરે છે.

૧૮ રાજ્યમાં નોકરોની ઝોડમાં સુધારો થયો છે. પણ શિક્ષિકાઓને તે અસંતોષ જ રહ્યો છે. ભવિષ્યના નાગરિકોના જીવન ધડતરનું મદરવનું કામ કરનાર શિક્ષિકાઓનો અસંતોષ દૂર કરવાની ખાસ જરૂર છે. એટલે આ પરિષદ દ્વારા શિક્ષિકાઓની ઝોડમાં યોગ્ય તે સુધારો કરવાની શ્રી. સરકારને આ પરિષદ વિનંતિ કરે છે.

૧૯ ન્હાના અનાથ બાળકો માટે બાળ આશ્રમની વડોદરામાં ઘણી જ જરૂર છે તે બાળ આશ્રમ ખોલવા સડકાર આપે અને મીઠોના કારખાનાઓમાં તથા નિયાજમાં કામ કરતી બેનોના બાળકો માટે ધોડીયાખાતાની વ્યવસ્થા કરે એવી આ પરિષદ શ્રી. સરકારને વિનંતિ કરે છે.

૨૦ કોઈ પણ સંસ્થામાં કામ કરતી સ્ત્રીઓને સુવાવડ પગી એક માસ ચકતે પગાર રળ મળતી જોઈએ એવી બલામણુ શ્રી. સરકારને આ પરિષદ કરે છે.

તેયાર છે :

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવન ચરિત્ર (સચિત્ર) ભાગ ૧-૨
કિર્મત શ. ૩-૧૨-૦

લખો : હુદાણામિત્ર પ્રેસ, રાયપુરા, વડોદરા.

એક સંસ્કૃત લેખકે સ્ત્રીની કદર બહુ થોડા અને સુંદર શબ્દોમાં કરી છે.

તેના કહેવા પ્રમાણે—

ગૃહીણી સચીષ, સલિ મિત્રઃ,
મિય શિષ્યા લલિતે કલાવિધૌ.

—એટલે કે ગૃહીણી ઘરની પ્રધાન છે.

સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે રાખ પોતે કંઈ કાર્ય કરતો નથી. જે કંઈ કાર્ય રાખનું થાય છે તે તેનો પ્રધાનન કરે છે. તેમ ગૃહીણી જો શિક્ષીત હોય તો ઘરની તેમજ સંસારની ધૂરા પુરવઠે માથે બહુ ઓઠી પડે છે. બહારના કામથી થાકીને આવેલા પુરવઠે આ ગૃહમત્રિ સાથે વાતચીત કરવાથી પોતાના ચાકનો આર હળવો થાય છે.

ગ્રામ પશુ સંસારિક રાજ્યકીય કે ધાર્મિક કાર્ય કરવું હોય તો યોગ્ય—સુસંસ્કારી ગૃહીણી તેના એક મિત્રની ગરજ સારે છે. એને યોગ્ય સલાહ સાંતવન આપી તેની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આહવાનિય પ્રયત્ન કરે છે.

આટલું કાર્ય કરવા છતાં તે એક આત્મકિત શિષ્યા જેવીજ રહે છે. સંસારમાં કમલે ને પમલે વ્યવહાર બાળતોમાં એને પાઠ બાલુવાના બાકીજ હોય છે, તે શિખવા માટે તે કાયમ તૈયાર હોય છે.

વળી સ્ત્રીને કલાની મૂર્તિ કહેવી છે. એને વિવિધ કલાનો પણ શોખ થશે હોવો નોંધએ. સ્ત્રીનું સામાન્ય ધર છે. એ ગૃહમત્રિ છે. એટલે ધરને લગતા બધા વિષયો આદર્શ ગૃહીણીએ જાણવા નોંધએ તેમાં પ્રથમ સૂત્ર તો એણે “મારું અને રહેતું” એ પ્રદક્ષુ કરવું નોંધએ. “મારું” મેં પર મેંથી પરને શિય કરવાનું સ્વાગ્રમ ને સ્વાર્થનું જીવન “વ.

એને છોડી પારકાં માણસોને પોતાનાં કરવાનાં છે એટલે એણે જે કંઈ કંઈ પડે તે સહન કરી—ધીરજથી સહન કરી, ખંતથી પોતાની ફરજ બજાવી પ્રત્યેક મનુષ્ય, રવશુરે પક્ષના આખાલટફ પ્રત્યે એક સરખો પ્રેમ રાખવો થયે છે. પરિણામે પ્રેમ પ્રેમને આકર્ષે છે અને તેની મુશ્કેલીઓ દૂર—આપોઆપ દૂર થઈ જાય છે. આદર્શ ગૃહીણી કોઈ દિવસ લગી જમડીને કોઈ દિવસ કુટુંબ કલેશનું મૂળ થતી નથી. સ્ત્રી જાતિને સહન કરવું એજ એક અમૂલ્ય લ્હાણું છે.

તે પોતાના પતિ તરફની સમજા ફરજ નિયમોત્ત આદર કરે છે. “બાળને મારતી ધણીને ધમકાવતી કુવડ રંડા કરે કલેશ છડી” એમ એક કવિ કહી ગયા છે તેવું એ બૂધથી કે સ્વપ્નમાં એ કરતી નથી. એને મન પતિ એજ એવું જીવન સર્વસ્વ, જીવન આધાર અને પ્રેમનો પારાવાર છે. પતિની સમજડા સોચવી બાકીનો વખત એ ગૃહકાર્યમાં રોકાયેલી રહે છે. સંયુક્ત કુટુંબ હોય તો સાસુ સસરાની સેવા સુશ્રુષા કરી તેમને શાન્તિમય વૃદ્ધાવસ્થા માળવા, તેમને કંઈક ધાર્મિક વાંચન વાંચી આનંદ આપવા કોશિષ કરે છે.

એકલી સેવા, સુશ્રુષા કે પ્રેમ કરે એને પરવડે તેમ નથી. એ તો ગૃહના દરેક કાર્ય પર પોતાની રીધી નજર રાખે છે, પતિ સાથેના લાવે છે તેની તે સુવ્યવસ્થા કરે છે. ઘરને ઓળખે અર્થે શલ્યગારી સુંદર અને આકર્ષક બનાવે છે. ઘરનો ખૂણે ખૂણે બારી, બાળી ને છત સુદ્ધાં વાળી આડી સાં રાખે છે. પ્રત્યેક વસ્તુ તેને યોગ્ય ઠેકાણે ગોઠવી અવસ્થીત મૂકે છે.

રસાઇનું રસાયણ શાસ્ત્ર તો એ માતાના પાનમાંથી જ શિખી હોય છે પણ અનુભવ અને પ્રયોગથી તેમાં તે અનેક સુધારા વધારા કરે છે. માણસના શરીર ઘડતરનો મૂખ્ય આધાર ખોરાક-સ્વચ્છ, તાજે અને પૌષ્ટિક ખોરાક-ઉપર છે. તેના યોગ્યયોગ્ય વિચાર કરી રાજના જન્મજીની વાનીઓ વિવિધતાથી તૈયાર કરી ચાળી પીરસે છે. દરેક વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ એવો સુંદર સુમેળ કરેલો હોય છે કે ખોરાકનાં પાંચે તત્વો, વિટામીન્સ, ચરબી, ક્ષાર, પાણી, પ્રોટીન અને ચરબી ભેગાંથી મળી રહે છે. વળી રસોઇ પણ એટલી સુંદર અને આકર્ષક બનાવે છે કે જે જોતાં જ ખાવાની જ્વરિ થાય અને જમે બધું પાચન થાય. કારણ વિવિધવાનીઓમા નાખવાના મશાલાનો પણ તેણે સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો હોય છે એટલે એ વધારે પડતાં મરચાં કે વધારે પડતી હોંગવાળા નથી હોતાં, પણ પ્રમાણસર દરેક વસ્તુ નાંખેલી હોય છે.

આપણે રંભાના રસોઇ ધરની વાત કરી પણ આદર્શ ગૃહીણી તે આદર્શ માતા પણ છે. બાળકના જન્મ પહેલાં અને જન્મ પછી એને આચરવાના નિયમો નક્કી કરેલા હોય છે. બાળઉછેર જેવો મહાન વિષય એ પોતાનો કરી લે છે. બાળકને જન્મથી જ કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખવું, એને કેવી રીતે નવડાવવું, એને કેવા કપડાં પહેરાવવાં, એને ખોરાક અને આરામ કેટલો અને કેટલે વખતે આપવો તેનો તે નિશ્ચય કરી લે છે. અમૂક કલાક પછી જ બાળકને ધવરાવવું, એને નિયમિત સવારે બપોરે સાંજે અને રાત્રે સુવાડવું, નવડાવતી વખતે એના શરીરે માલીસ કરવું, નવડાવતીને એનું શરીર તત્જન કોઈ કરી નાંખવું, એના બીના કે ખુદ્દા શરીર ઉપર બહારનો ખુદ્દો પવન લાગવા ન દેવો, ઉંઘમાં પણ બ્યારે બ્યારે એ ઘડી

બીની કરે ત્યારે ત્યારે તત્જન બદલાવવી વગેરે નિયમો તે બાળે છે. બાળક રડે ને ધવરાવવા એસે, કે જેટલી વખત નવરી પડે તેટલી વખત ધવરાવ્યાં કરે એટલી તે અગ્નિ નથી હોતી. પોતાના નાના બાળકના રોગ પોતેજ પારખી એને મટાડવા દેશી ઉપચારો કે જોનાથી કોઈ જાતનું નુકસાન ન થાય તેવા ઉપચારો તે કરે છે. જરા મોડું થતાં એને રમત રમવા આકર્ષે છે. રમત દ્વારા એના શિક્ષણની પણ તેજ શરૂઆત કરે છે. એક અંગ્રેજ લેખકે કહ્યું છે કે “કેળવણી માતા સૌ શિક્ષક કરતાં પણ અધિક છે” કારણ કે સંસ્કાર કે શિક્ષણના જે પ્રથમ બીજ રોપાય છે તે ધરમાંજ રોપાય છે. આદર્શ ગૃહીણી પોતાના બાળકને રમતમાં ને રમતમાં સાફ-જીક શિક્ષણ આપે છે. બાળક એ નક્કી પ્રાણી છે. એને કહેવા કરતાં જુલે તેજ એ વધારે કરે છે. માતા સંસ્કારી હોય તેનું વર્તન પણ સંસ્કારી હોય એટલે એનીજ જીવનપોથીની હાપ બાળક ઉપર પડે છે. અને વડંસવર્થ તો કહે છેજ કે બાળક રૂપે તેની માતાજ ફરી આવે છે એટલે કે માતાના સંસ્કાર, આચાર અને વિચારનું કેવળ પ્રતિબિંબ બાળકમાં દેખાય છે.

મોટા થતા રાજામાં મૂકતાં યોગ્ય શિક્ષક છે કે નહિ, બાળક અભ્યાસ કરે છે કે રાજામાં જ માત્ર રમેજ છે, એના મિત્રો કાણ છે, ક્યાં ફરે છે વગેરે બધી વિગતોથી તે સાહિત્યગાર રહે છે.

બાળકના શરીરની યોગ્ય વૃદ્ધિ થાય તેવો પૌષ્ટિક ખોરાક, નિયમિત વ્યાયામ તાજ અને સ્વચ્છ હવા અને નિયમિત આરામ તે પોતાના છોકરાંને આપે છે.

જેમ જેમ ગૃહીણી મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ એની સંસારરૂપી માધાવી બળ વધતીજ જાય છે. છતાં તે નથી તો અકળાતી

નથી તો ગભરાતી કે નથી કંટાળતી. જીવનમાં કોઈવાર આવતા કંટાળા ઘૂંટણ ગળી જઈને સદા પ્રસન્નવદના રહે છે.

સંસારમાં બધાજ દીવસો કંઈ સરખા જતા નથી. કોઈ દિવસ કોઈ માંડુ પડ્યું તો આ ગૃહીણીનું ધ્યાનનું કામ કરે છે. માંદાનું પિછાનું સ્વચ્છ રાખવું, એનું શરીર બીના કપડાથી લૂછવું, એનું માથું દરરોજ ઢોળવું, લાખો મંદવાડ હોય અને શક્ય હોય તો માથું ચોળવું, એને નિયમિત દવા પાત્રી, દાકતરને સંપૂર્ણ હકીકત કહેવી, જરૂર પડે તો તેની શારીરિક સ્થિતિનો એક (ચાર્ટ) નકશો તૈયાર કરવો (કે જેથી તાન જેવી બીમારીની ડાકતરને ખબર પડે) વગેરે એ કરે છે. આમની માણસને ક્યો ખોરાક આપવો તેનું પણ દાકતરને પૂછીને

વારંવાર ફેરફાર કરે છે. એને કઈ રીતે પોણું મળે એવો ખોરાકજ એ નિયમિત આપે છે. માફ માણસ ચીડીયું થઈ જાય તો તેને સમજાવી દૈનિક કાર્યક્રમ આટોપે છે. એની પાસે રસમય વાતો કે સુંદર ગીત ગાઈ - દર્દીનું મન ખુશ રાખે છે.

ટાઈફોઇડ જેવા રોગના દર્દી સામાન્ય રીતે મૃત્યુને શરણુ જે જેવામાં આવે છે તેવું આદર્શ ગૃહીણીના ઘરમાં જવદ્દેજ બને છે.

આદર્શ ગૃહીણી એપીરોગનો ફેલાવો થતો અટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે તેમજ અકસ્માતને વખતે ગભરોઈ ન જતાં મોગ્ય મદદ મેળવી પોતાનું કાર્ય સાધી લે છે.

વિધય એટલો વિશાળ છે કે એને માટે સમય અને પાનનો પ્રતિબંધ હોયજ નહિ. છતાં પણ ઇતિ અક્ષં.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઝાતુહોવ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિંબા હાર્મસી—

સોલ્વેન્ટ : એસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો ભેઠબે છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

રચનાત્મક કાર્યમાં સ્ત્રીઓનો ફાળો

લેખિકા : શ્રી. સરોજ દિક્ષિત

“પૂરાતા પાયાના,
અણતર મહી પથર થવું,
અમર ઇતિહાસે બળી જવું.”
—દેશજીય પરમાર.

કોઈ પણ કાર્યનું સર્જન તે રચનાત્મક કાર્ય. રચનાત્મક કાર્યમાં એ જાત હોય છે. એક એવું નવીન સર્જન અને બીજું એનું પુનર્સર્જન. નવીન સર્જન એટલે ને કાર્ય તદ્દન નવું જ-પોતાની મેળે જ-ઉદ્ભવેલું હોય તે. અને પુનર્સર્જન એટલે એકાદ વખત થઈ ગયેલું કોઈ કાર્ય વખત જતાં બૂંસાઈ ગયું હોય એને ફરીથી સ્થાપિત કર્યું હોય તે. આવી રચનાત્મક કાર્ય સામાન્યતઃ દેશીદાર કે રાષ્ટ્રીદાર માટે જ હોય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં મુખ્યત્વે બે વસ્તુ હોય. ૧ ઉત્પાદન. ૨ વપરાશ, ઉત્પાદનમાં દા. ત. અનાજ. અનાજ ઉત્પન્ન કરવાને ખેડૂત ઘણી ઘણી મહેનત કરે છે. જમીનની રળે રળ ખેડવા એ પ્રાણુ પાયરી દે છે. પરંતુ એ બધાંની પાછળ એ ખેડૂતને નિયમિત બાધુ લાવી આપતી તેની સ્ત્રીને દુનિયા બૂલી જાય છે. જળદોની ગર્વાણને ને તે સ્વચ્છ ના રાખે તો બળદો વહેતા મરી જાય. તે સાથે જો આટઆટલી મહેનત કરતા ખેડૂતને ખાવાનું બરાબર ના મળતું હોય તો ખેડૂત આટલી બધી મહેનત કરવા અસમર્થ બને છે. અને પરિણામે પેતી બંધ પડે છે. અને, પેતી બંધ પડી એટલે અનાજની પેદાશ પણ બંધ પડે, અને તેથી લાખો માણસો મૃત્યુવશ થઈ જાય.

સારે આપણને-દુનિયાને-લાભતા આવા

નાના સરખા કાર્યમાં જો એક સ્ત્રી સાથે ન આપતી હોય તો દુનિયા હાધી વળી જવા સંભવ ખરો. છતાં ય લોકોને ક્યાં એની કિંમત છે ?

સ્ત્રીઓના મુખ્ય ધર્મ તે સેવા અને સુશ્રુષા કોઈ પણ માણસની સેવા કરવી એ તો તેનામાં નાનપણથી જ ગુણ રહેલો હોય છે. એ, એનો ગુણ એ પરિચારિકા થઈને બતાવી શકે છે. અત્યંત દુઃખથી પીડાતો માનવી વ્હાલસોખી ચાકરી મેળવવા જાંબે છે. અને એ તેને માત્ર સ્ત્રીઓ પાસેથી જ મળી શકે છે. સુશ્રુષા કરવાનું કામ પુરુષોનું નહીં. કારણ પુરુષ એ તો પરુષ માનવી. એનામાં તો જ્યાં જુઓ ત્યાં કંટોરતા અને ક્રોધ. એના દિલમાં વળી વ્હાલ ક્યાંથી ?

અત્યારે લઘાઈમાં ઘણી સ્ત્રીઓ પરિચારિકા બની દેશને સહાય કરે છે. એવીજ એક પરિચારિકા ફોરે-સ-નાઈટી-એલ, -ટીપ્પરિલી-જગમગ કરે છે. એણે ધાપલના ધા રઝાવ્યા, દુઃખીનાં દર્દ વિદાયો.

પરંતુ આ જે સેવા સ્ત્રીનીજ સરસ હોય છે એનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે સ્ત્રીમાં એકલો વ્હાલ હોય છે એવું નથી પણ તેનામાં માનવ નીતરતું હોય છે. એક અંગ્રેજ લેખક દહે છે, “A girl is a borne mother.” એ પ્રમાણે સ્ત્રી એ જન્મથીજ માતા છે. અને એટલેજ એ વધારે સેવાભાવી હોય છે.

એટલે પ્રાથમિક તાલીમની ભૂમિકાએ ન્યાં પસંદગીનું ધોરણ રહેશે ત્યાં, શિક્ષિત બીએ આત્મવિશ્વાસ અને ગામડાની સ્ત્રીએ પોતે જે દુનિયામાં રહે છે તેને લગતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું રહેશે.

એટલે ઉપરની બધી બાબતોનો વિચાર કરીને ટ્રસ્ટીઓએ આ તાલીમ માટે તથ્ય કક્ષાઓ નિયત કરી છે:—

(૧) પ્રવેશ સંસ્થા

(૨) મામ સેવિકા સંસ્થા

(૩) ખાસ તાલીમ

પહેલી એ કક્ષાઓમાં કાર્યકર્તાને, ગામડાની પચાદ ભૂમિકાના પ્રશ્નોનું જ્ઞાન, તેના માર્ગો અને શિક્ષણની પદ્ધતિનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે.

કેઈ પણ સંજોગોમાં તેને આખરી અંતિમ કક્ષા તરીકે લેખી શકાય નહિ. અને નવી તાલીમ, તંદુરસ્તી અને અન્ય વિભાગોની તેને તાલીમ મળે ત્યારે તેને છેલ્લી કક્ષા મળી શકે.

પહેલો પ્રવેશ સંસ્થાને શિક્ષણવર્ગ મુખ્ય પાસે બોરીવલીમાં ૫ મા એપ્રિલ '૪૫ થી શરૂ કરવામાં આવનાર છે. આ વર્ગ પ્રાંતિક શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે બરાશે. અને તેમાં દરેક પ્રાંતમાંથી ૪ બહેનોને લેવામાં આવશે. આ પ્રાંતિક શિક્ષિતો અહીં તાલીમ પામીને પોતપોતાના પ્રાંતોમાં જશે અને ત્યાં જઈ પ્રવેશ સંસ્થાના વર્ગો ચલાવશે, અને કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કરશે તેમના પ્રાંતિક વર્ગો ચલાવવામાં તેઓ સ્થાનિક અનુભવી કાર્યકર્તાઓના સલાહ-સૂચનો અને દોરવણી મેળવશે અને કાર્યકર્તાઓની પસંદગી કરશે. ઉપર્યુક્ત મધ્યવર્તી વર્ગ એક માસ સુધી

ચાલશે. ઉપર પ્રમાણેનો સમગ્ર નેતા એના કાર્ય વિસ્તારમાં આવતી તમામ બાબતોનું તત્તરપક્ષી વિસ્તૃત જ્ઞાન આપવાનું અશક્ય હશે, છતાં તેઓ એ બધી બાબતોનું પૂરું જ્ઞાન તો મેળવશે—આ પ્રાથમિકવર્ગ પછીજ ગામડાના તાલીમવર્ગોનું કાર્ય શરૂ કરી શકાશે. — આ પહેલો મધ્યવર્તીવર્ગ, મુખ્યત્વે નીચેની પ્રાથમિક બાબતો હાથ ધરશે:—

(૧) આ પ્રાંતિક તાલીમ પામનારાંઓને ગામડાના કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કરવાને લગતું શિક્ષણ અપાશે;

(૨) તેમને પુસ્તકો અને તખ્તાઓ છ. ને લગતી માહિતી પૂરી પાડશે,

(૩) તાલીમ પામેલાંમાંથી તૈયાર કાર્યકર્તાઓની પસંદગી કરશે;

(૪) શુદ્ધિશાળા અને શક્તિશાળા કાર્યકર્તાઓની પસંદગીને લગતું શિક્ષણ અપાશે;

(૫) તાલીમ લેવા આવનારને ભણેલાં અને અમળ્યું શીખવવાની પદ્ધતિ શિખવવામાં આવશે;

(૬) ચિસ્તનું શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

(૭) પોતાના શહેરો બાંકુઓ પ્રત્યેની પોતાની ફરજોનું તાલીમ પામનારાંઓને જ્ઞાન અપાશે.

જુદા જુદા રચનાત્મક કાર્યક્ષેત્રોના નિષ્ણાતોને તેમજ જુદી જુદી સંસ્થાઓના ઉપરીઓને આ વર્ગમાં શિક્ષણ આપવા નોતરવામાં આવશે અને તેઓ આ તાલીમ પામનારાઓ સમક્ષ વ્યાખ્યાનો આપશે.

આ વર્ગના સંચાલકો મહાત્માજી જેઓ એ દિવસો દરમિયાન મુખ્ય પધારવાના છે તેમની દોરવણીનો લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે.

સ્વ. શ્રી. શિવગૌરી (ઉર્ફે નાનીબહેન) ગજજરે

(હુંક પરિચય)

મ શહર ગુજરાતી વૈજ્ઞાનિક સ્વર્ગસ્થ ત્રીભુવનદાસ ગજજરનાં શ્રીમતી શિવગૌરીબહેન થાય. શ્રી. શિવગૌરી ગજજરે પણ ભાષાને પગમે પગમે એવાની ઢેડી ઉપર પોતાની જીવનયાત્રા આરંભી. ભાષા જ્યારે વડોદરાના કલાબવનને વીકસાપવામાં અને હુન્નર ઉદ્યોગની ડેળવણીને પાયો રોપવામાં મરજી હતી ત્યારે બહેન શિવગૌરીના મનમાં પણ કંઈક એવાજ વીચારો રકુરી રહ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૭ ની સાલમાં સ્વર્ગસ્થ બાજીગૌરી મુનશી આગળ પોતાની અંતર-બધા એમણે વ્યક્ત કરી હતી અને એજ સાલમાં બેએ સાથે મળીને સુરતમાં વનીતા વીશ્રામનો પાયો નાંખ્યો હતો.

આ બંને બહેનોએ પોતાનું સઘળું સ્ત્રીધન આ સંસ્થાને અર્પણ કરીને અબજાઓના ઉદ્ધારનો પાયો નાંખ્યો અને એ શુદ્ધ લાગભાથી જન્મેલી સંસ્થા આજે ખીલીને હજારો બહેનોને માટે આશીર્વાદરૂપ નીવડી છે.

વનીતા વીશ્રામની પ્રથમ સ્થાપના સુરતમાં કરવામાં આવી, એમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓ અને બાળાઓને શ્રેણીની, ખાલની, અબજાસ કરવાની તેમજ મૃદઉદ્યોગ રાખવાની સગવડ આપવામાં આવતી કે જેથી આ સ્ત્રીઓ સ્વાઝગી બની ગઈ અને હિંદુ સમાજમાં ગાનભેર જીવી શકે.

શ્રી. નાનીબેન ગજજરે પોતાનું સર્વસ્વ આ સંસ્થાને અર્પણ કરીને સતોષ માન્યો નહીં, પરંતુ સંસ્થાની સ્થાપના ક્યાં પછી તેના ભિન્ન ભિન્ન અંગોના વીકાસ પાછળ ગઠિતઓ ખર્ચો સંગ્રહ પાછળ પોતાનો આખો સમય તેમણે વ્યતીત કર્યો અને આ ઉત્તમ કાર્યમાં ગુજરાતના સંસ્કારી સમાજનો સાથ એમને માંપડી ગયો. પરીણામે ઈ. સ.

૧૯૧૧ માં સુરતના વનીતા વીશ્રામે પોતાનું મકાન ચણાવ્યું.

એ પછી શ્રી. નાનીબેન ગજજરે મુંબઈ તરફ નજર કરી મુંબઈ આવ્યાં અને અહીં પણ એમને ભાવભરીને આવકાર મળ્યો, પરીણામે ઈ. સ. ૧૯૧૪ની સાલમાં સેંડહસ્ટ રોડ ખાતે વનીતા વીશ્રામના મકાનમાં સુરત જેવી અબજા સહાયક સંસ્થાની સ્થાપના થઈ.

વનીતા વીશ્રામની સંસ્થા છેલ્લા વીસ વર્ષ દરમિયાન ખુબ ખીલી છે, અબજાઓના ઉદ્ધાર અર્થે એ સંસ્થા તરફથી અત્યારે અનેકવીધ પ્રવૃત્તિ ચલાવવામાં આવે છે. અહીં સ્ત્રીઓ અને બાળાઓ માટે આશ્રમ છે. પ્રાથમિક ગુજરાતી શાળા છે (સર મંગળદાસ નાથુભાઈ ગર્લ્સ સ્કૂલ) સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ માટે અધ્યાપન મંદીર છે અને કવે વિદ્યાપીઠથી માન્ય થયેલી અંગ્રેજી શાળા છે.

સુરતમાં એક વીશ્રામ આશ્રમ છે જેમાં લગભગ ૨૦૦ સ્ત્રી અને બાળાઓને આશ્રય મળે છે. આ શાળાઓ અને આશ્રમ અનુભવી શિક્ષકો અને માનવ સેવકોની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

પરીણામે આજે આખા હિંદુસ્તાનમાં વનીતા વીશ્રામ ડેળવણી સંસ્થા તરોફે મશહૂર છે.

ઈ. સ. ૧૯૪૦ માં આ સંસ્થાનો રીધ્ધ મહોલસવ ઉત્તરનાથો ત્યારે હિંદોબરના આગેવાનો અને ડેળવણીકારોએ પોતાના આશીર્વાદ એને પાઠવ્યા. એ વનીતા વીશ્રામની લોકપ્રીયતાનો પુરાવો છે. રાષ્ટ્રની સંસ્થાઓમાં એનું માનખુરૂં સ્થાન ત્યારે સાબીત થયું હતું.

ગુજરાતની મહીલાઓના ઉદ્ધાર માટે કરેલા તનતોડ પ્રયાસ માટે શ્રીમતી જીવમોરીનું સ્થાન કાયમને માટે અમર રહેશે એ નક્કી છે,

[૧] ગાંઝર : એક પૌષ્ટિક કંદ

લોકદષ્ટિએ સામાન્ય ગણાતાં ગાંઝર, વેદકીય દષ્ટિએ પૌષ્ટિક તેમજ સ્વાસ્થ્યવર્ધક ઉપયોગી કંદ છે. એમાં લોહ, ગંધક, ફોસ્ફરસ વગેરે ખનિજ દારો તથા 'એ' 'બી' અને 'સી' વિટામિન ઘોટા પ્રમાણમાં છે. કાચાં ખાવાથી એ સવિશેષ ફાયદો કરે છે. ગાંઝરના રસનો ચામડી ઉપર લેપ કરવાથી ત્વચા સ્વચ્છ, સુંદર અને કાંતિવાળી બને છે. ગાંઝરમાં પીત્તરંજક દ્રવ્ય-કેરોટીન છે જે શરીરમાં જઈ 'એ' વિટામિન ઉત્પન્ન કરે છે. ગાંઝર 'કેરોટીન' એકાદ 'ની ગરામરી કરી શકે છે. 'એ' વિટામિન શરીરસ્વાસ્થ્ય માટે આવશ્યક છે, એથી રોગ થતા અટકે છે અને ઉપરિચિત રોગોના નિવારણમાં સરીરને સકાર્યતા આપે છે; તેથી શરીર પુષ્ટ બને છે.

કેરોટીન, લોહ અને ગંધકના ખનિજ દારોને લીધે ગાંઝર ત્વચાના રોગોનું નિવારણ કરે છે. એમાં લોહતત્ત્વ વધુ પ્રમાણમાં હોઈ, આત્માની સર્વશ્રેષ્ઠ લોહપ્રદાયક ઔષધિના સ્થાને એનો સકળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરી શકાય છે. ઔષધિઓમાંના લોહ કરતાં કાચાં ગાંઝર ખાવાથી જે લોહતત્ત્વ શરીરને મળે છે તે વિશેષ પથ્ય તેમ ગુણકારી છે; કેમકે તે ત્વરિત વેગે રક્ત સાથે મળી શકે છે.

ગાંઝરમાં પ્રોટીન ઓછા પ્રમાણમાં હોવા છતાં તે 'પૂર્ણ આહાર' ગણાય છે. કેમકે, તેમાં સારકર, કેરોટીન, લોહ, ફોસ્ફરસ, ગંધક

ઉપરાંત એના રસમાં પેક્ટીન, આલ્બ્યુમિન, તેમજ એક પ્રકારના તેલના તત્ત્વોના સમાવેશ થયેલો છે. કુકામાં, ગાંઝર એક પૌષ્ટિક કંદ છે.

ગાંઝર કફ-પિત્ત નાશક છે, શળ, દાહ અને તૃપાને શાંત કરે છે ને શરીરમાંના સૂક્ષ્મ-કૃમિઓનો નાશ કરે છે. એ શ્વિવર્ધક છે અને શરીરની અંદર ચતી સડાની ક્રિયાઓને અવરોધે છે. અશ્ણુ 'કે' સમઘણીમાં તે લાભ કરે છે. ક્ષય રોગીઓને માટે ગાંઝરનો રસ ફાયદાકારક છે, માત્ર મધુમેહના રોગીઓ માટે તે ખટ નથી.

ગાંઝરની ગણના સર્વશ્રેષ્ઠ 'રક્ત શોષક' પદાર્થોમાં થાય છે. ૧૫-૨૦ દિવસ માત્ર ગાંઝરનો રસ કે ગાંઝર ખાઈને જ રહેવાનો પ્રયોગ, રક્તવિકાર, ગાંઠ, સોજા અને પાંકુ-રોગ જેવા ચામડીના રોગો માટે ખૂબ લાભદાયક સિદ્ધ થયેલો છે. ખસ ઉપર એના રસનો લેપ કરવાથી તે મટે છે. જૂના ઘા ઉપર બાઈલા માંઝરને વાડીને ચોપડવાથી તે મટે છે. શરીર પરનાં છાત્તાં અને બળતરા કરતા ઘા ઉપર કાચા ગાંઝરની લુમડીમાં આટો જેળવીને બાંધવાથી ફાયદો થાય છે. યકૃતવિકાર, પથરી, બરોળ તથા ખીગત પિત્તજ રોગવાળાઓએ ગાંઝર ખાસ ખાવાં જોઈએ.

ગાંઝર પૌષ્ટિક તેમજ બળવર્ધક છે. મૂત્રાશયની ઉપર એની સારી અસર થાય છે અને પેશાબમાં જતી રક્તશકરોને તે બંધ કરી દે છે. ગાંઝરનું ગૂળા ઓના દૂધમાં

ધસીને મૂંઘવાથી આંચકી અટકે છે; એનાં પાંદડાંને ઘી ચોષડી, ગરમ કરી તેનો રસ કાઢી, નાક અને કાનમાં તેનાં ટીપાં નાખવાથી આંધાશીશી મટે છે. એનાં બીજ કામોઢીપક, પીંચેટક તેમ નાડીઓને શક્તિ આપનારાં છે. એ પચવામાં જરા ભારે અને વાધુ ઉત્પન્ન કરતાં હોય, એમાં કાળાં મરી નાખીને ખાવાથી નુકસાન કરતાં નથી.

[“ પ્રતબધુ ” માંથી]

[૨] આંસુમાં રહેલું વીટામીન

બાળકની માફક મોટાં માણસોએ પણ ખૂબ જોતાં રડવાથી શરમાયું ન જોઈએ. રુદન એ રૂંધાએલી લાગણીને જેમ મોકળાશ કરી આપે છે તેમ રડનારની તદુરસ્તીને પણ ફાયદો પહોંચાડે છે. તમે જાણો છો ખરા કે, ગાલ પરથી રોનકદાર મોતીની માફક દડતા એકે એક અમુમાં એરીમા એરી રોગ-જંતુનો નાશ કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે ?

આંસુ, લાળ તથા શરીરના એવા રસાભાવિક સ્રાવોમાં કયોકે રક્ષણકારક પદાર્થ હોવાની શંકા વિરાતીએને મપેલી અને હવે એ પદાર્થ એમણે શોધી કાઢ્યો છે જે પેની-સીટીન અને સલ્ફા-ડ્રાએ કરતાં વધુ વધુ શક્તિશાળી છે. પેનીસીટીનના બ્રિટિશ ગોધક ડૉ. એલેક્ઝાંડર ફ્લેમિંગે એ અન્યીસાવ ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં શોધી કાઢીને તેને ‘લીસોઝા-ઇમ’નું નામ આપેલું, પરંતુ ત્યાર પછી તે અન્ય વ્યવસાયમાં પડી જતા આ આગતમાં વધુ સંશોધન થવા ન પાસેલું.

હવે, ૨૨ વરસ રહીને કાવળીઆ યુનિ-વર્સિટીના ડૉ. કાર્લ મેયરે એ ‘બાળક પરનું પોતાનું’ વિશેષ સંશોધન બહાર પાડ્યું છે. એના જણાવ્યા પ્રમાણે ‘લીસોઝાઇમ’ની અંદર રોગજંતુઓ અથવા બેક્ટીરિયાનો નાશ

કરનાર જે તત્ત્વ રહ્યું છે તે ‘બાયોટિન’ નામક વીટામીનનું છે.

‘બાયોટિન’ એ સઘળા વીટામિન અથવા પ્રજીવક દ્રવ્યોમાં શીઘ્રપ્રમાવી છે. આંસુમાં રહેલું બીજું એક પ્રજીવક દ્રવ્ય ‘એવિડિન’ એ આ ‘બાયોટિન’નું વાહક અને મકક છે. ડૉ. મેયરના કહેવા પ્રમાણે મુક્ત એવિડિનમાં એક ગ્રામના એક કરોડમા ભાગ જેટલું બાયોટિન ઉમેરવામાં આવે તો એથી બનેલા લીમોઝાઇમની જંતુનાશક શક્તિ આઠગણી પરથી અડીસોગણી પર પહોંચે. આ પરથી એ જ અનુમાન નીકળે છે કે વધારે રડતું છોકરું રોગજંતુઓથી વધારે પ્રમાણમાં મુક્ત રહે છે, અથવા તો મુક્તે રહેવા માટે જ તેને કુદરતી રીતે વધુ રડવું આવે છે.

[“ પ્રતબધુ ” માંથી]

[૩] શરીરને પાણી શાને જોઈએ ?

પાણી એ આપણે માટે એવી મુલભ વસ્તુ છે કે આપણે તેની મૂલ્યવત્તા પર બાળે જ કદી વિચાર કરીએ છીએ. માણસ અન્ન વિના અડવાડિયા મુધી રહી શકે, પરંતુ એક યા બીજા રસપ્રમાણ પાણી વિના તો એવીસ કલાક પણ તેનાથી રહી ન શકાય. રણપ્રદેશમાં વનરખતનો દેખીતો અભાવ પુરવાર કરે છે કે માત્ર માણસને કે અન્ય પ્રાણીઓને નદિ પરંતુ વનરખતિ મુક્તાને પાણીની જરૂર અનિવાર્ય છે.

ગરીબને પાણીની જરૂર શા માટે છે ? મુખ્યત્વે એ કારણે. એક તો, ગરીબના જીવન-ધાન્ક રસાયણોને પોષીતે શરીરને ટકાવવા માટે, તથા બીજું, ગરીબમાંનો નકામે કચરો બહાર કાઢવા માટે. શરીરનો ચામડી, હાડકાં તથા ચરબી સિવાયનો સઘળો ભાગ પાણીમાં યોગ્યતા જાય તેવા હોય છે. હાડકાંના પણ

વજનમાં ૧/૩ ભાગ પાણીનો હોય છે જ્યારે લોહીના વજનમાં ૪/૫ જેટલો શરીરના કોષોને ચોક્કસ પ્રદાન કરવા માટે તથા નકામો કચરો બહાર કાઢવા માટે લોહી સાથે લગભગ ૧૦ રતલ પાણી શરીરમાં ફરતું રહે છે.

મરતો માણસ પાણી મારે છે એ એની સહજ પ્રેરણા બને. લોહીમાં તથા રનાય-ઓમાં નકામો કચરો ઘણો વધી જતાં તેનું શરીર જલશોષ અનુભવે છે. શરીરમાં રહેલા પાણીના દસ ટકા પશુ ઓછા થઈ જાય તો તેનું પરિણામ ગંભીર આવે, જ્યારે વીસ ટકા ઓછા થાય તો તો એ પ્રાણહાતક બનીવડે. તાવ, કોષેરા કે સંક્રમણમાં શરીરને પાણીનો જળશોષ પડે છે, એજ રીતે મૂતપિંડોનો મૂતસ્રાવ બે બધ પડે અને નકામો કચરો પાણી સાથે બહાર નીકળતો રૂધિર જાય તો 'યુરેમિયા' નામનો રોગ થવા પામે છે જે ઘણી વખત પ્રાણહાતક નીવડે છે.

શરીરમાં જળ-સમતુલ્ય (water-balance) જાળવવાને એ જરૂરી છે કે શરીરમાંથી જેટલું પાણી નિકાસ પામે જેટલું એમાં પાણું દાખલ થવું જોઈએ. અખાડા-ખાંદો પરસેવાથી ખૂબ દેખાઈએ એવી શ્રમ પછીની સ્થિતિમાં વધુમાં વધુ ૧૪ રતલ સુધી વજન ઘટી ગયું હોવાના દાખલા નોંધાય છે, એથી ઉલટું કેટલાક રોગોમાં શરીરમાંના કારોને ઓગાળવા માટે જેટલું બધું પાણી પીવાની જરૂર પડે છે કે એથી વજન-પણ વધી જતું દેખાય.

પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી ન પીનારા લોકોને પેસાબ/ખટું ઓછો થાય છે, પાચક રસોનો પશુ સંચય ઘટી જતાં બંધકોસ થાય છે, અને માથું દુખે છે. ઘણીવાર પાણીના

અભાવે આંતરડાં પણ કોડાવા મરે છે. સામાન્ય સ્વરૂપમાં એથી બિંધરી થવા પામે છે અને ગંભીર સ્વરૂપમાં પછી બીજાં ચિહ્નો જણાય છે. આ રીતે જોતાં પાણી દેખીતી રીતે શરીરના શક્તિસંચયમાં ભરો મામૂલી ભાગ ભજવતું જણાતું હોય, પરંતુ એના વિના શક્તિસંચય તો શું પણ આરોગ્યની સામાન્ય જાળવણી પણ મુશ્કેલ બને. શરીરનું ઉષ્મામાન એકધારું જાળવવામાં પણ પાણી મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આપણા શરીરને પાણીનું કેટલું પ્રમાણ જોઈએ તેનો આધાર આપણે કેવું અને કેટલું ખાઈએ છીએ તેના પર તેમજ શરીરમાંથી પાણીની કેટલા પ્રમાણમાં નિકાસ કરીએ છીએ તેના પર રહે છે. ગરમીનાં દિવસોમાં પ્રવાહી ઉમેરો શરીરમાં વધુ પ્રમાણમાં થવો જોઈએ કારણ કે શિયાળામાં આપણે ગુમાવીએ છીએ તે કરતાં ઉનાળામાં ચામડીનાં છિદ્રો દ્વારા શરીરમાંનો જોજ આપણે વધુ પ્રમાણમાં ગુમાવીએ છીએ. તાવ, બિંધરી કે ઝાડાથી રીખાતા દર્દીને પરાણે પેણું પાણી પાવું જોઈએ. શરીરમાં પાણીના વધારાથી ઘણી વાર એપી કે હાનિકારક દ્રવ્ય પણ બહાર પેચાઈ જાય છે-જે કે હૃદય-જ્વાલે જલપાન પણ સાફ નથી કારણ કે એથી મત્સર્ય પર નિરર્થક બોળા વધે છે. મરેરાંસ પુખ્ત ઉંમરના માણસને રોજના એના ખોરાકના પ્રકારના પ્રમાણમાં ૪ થી ૮ પવાલાં પાણી જોઈએ. ખોરાકની સાથે યોગ્ય પ્રમાણમાં લેવામાં આવે તો પાણીને લઈને પાચક રસોના સ્રાવમાં વૃદ્ધિ થવા પામે છે. સવારના બેઠાં વેત એકાદ બે પવાલાં પાણી પી લેવામાં આવે તો તેથી બંધકોસ કે કબજિયાતમાં કામદો થાય છે.

સ્રી કાર્યકર્તાઓનો તાલીમવર્ગ :

સ્વ. હરતુરખા રમારકનિધિ દ્વારા ચલાવવામાં આવનાર સ્રી કાર્યકર્તાઓનો તાલીમ વર્ગ, ચાતુ એપ્રિલ માસની તા. ૫ મીથી ભોરીવથી (મુંબઈ પાસે) મુકામે શરૂ થનાર છે. ત્યાં દેશના જુદા જુદા પ્રતિભાથી આમસેવાબિલાષી કાર્યકર્તા બહેનો પોતપોતાના પ્રતિભા, સ્રીઓના ક્ષેત્રોમાં રચનાત્મક કાર્ય ઉપાડવાની તાલીમ મેળવવા આવશે.

આ વર્ગમાં એ વર્ગની કાર્યદિશાને લગત, અમને એ વર્ગનાં પ્રવર્તક શ્રી. મુદુલા બહેન તરફથી મળેલું નિવેદન પ્રસિદ્ધ કયું છે. તે પરથી જણાય છે કે, આમસેવાના આ રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં શિક્ષિત અને નિરક્ષર બન્ને પ્રકારની બહેનો આવશે.

એમાં એક પ્રકારની બહેનો શિક્ષિત હશે. પોતાની આસ્પાસની અને વિશાળ દુનિયાને લગતું વિવિધ જ્ઞાન ધરાવનારી હશે, ત્યારે ગામડેથી જતી બહેનો પૈકી કેટલીક નિરક્ષર હશે તેઓ બન્નેમાં એક યા બીજા વિષયના જ્ઞાનનો અભાવ હશે, અને તેની પૂર્તિ તેઓ અહીં પ્રાપ્ત કરી શકશે.

આ વર્ગમાં, આમસેવાના અનુભવી કાર્યકર્તાઓ પોતાના અનુભવ જ્ઞાનનો વાજ આ તાલીમ પામનાર બહેનોને આપવાના છે

અને તે દ્વારા પોતે, ગામડે જઈ સેવાદીક્ષિત થાય તે પહેલાં પોતે કયા જૂમિ પર જીભાં છે તેનો ખ્યાલ તેમને મળી જશે. એટલે, તે પરથી પોતાની ભાવિ કાર્યદિશાની રૂપરેખા તેઓ સહેવાઈથી દોરી શકશે.

આ વર્ગમાં તાલીમ પામેલી બહેનો જાતેજ કંઈ કાર્યકર્તા તરીકે ગામડે જઈ બેસી જવાની નથી; પરંતુ તેઓએ પોતપોતાના પ્રાંતનાં ગામડાંઓમાં પોતે આ વર્ગોમાં શું શું જોયું, મેળવ્યું, અનુભવ્યું તેનો લાભ એ ગામડામાં કામ કરવા તૈયાર થતી બહેનોને આપવાનું રહેશે.

આમ, સ્વ. હરતુરખાજી એક દીપકની જ્યેષ્ઠમાથી, આ કાર્યકર્તા નાલીમવર્ગના પ્રાતિક દીપકો પ્રકટશે અને તેમાંથી દેશભરમાં પ્રતિપ્રાંતનાં આમડાંઓ દેશસેવિકાઓની આ મહાત્મ પોતાનો દીપ્ત પ્રકાશ પ્રસરાવશે.

આ વર્ગમાં તાલીમ પામેલી બહેનો, ગામડે ગામડે, સ્રીઓની ચતી કડકશાને નિદાળી, તેમાંથી એ બહેનો-જાળકોના ઉદ્ધારની ચાલી દાઢ કરે. અને તેમને તેનનાં કાર્યમાં સંપૂર્ણ સફળતા મળે એવી પરમ-નિષ્ઠતા પરમેશ્વર પ્રત્યે અમારી નમ પ્રાર્થના છે.

પ્રજ્ઞ ! અંધારેથી પરમતેજે તું બહ જા

૨૫ શ્રી. નાનીમહેન ગજગરતુ અવસાન

મુંબઈ વનિતા વિશ્રામના સંસ્થાપક અને પ્રાધ્યાપક ગજગરનાં મહેન શ્રીમતી શિનગૌરી હિંદે નાનીમહેન ગજગરતુ ૮૦ વર્ષની વયે સુરત મુકામે અવસાન થવાના સમાચાર આપતા ખેદ થાય છે. શ્રીમતી નાનીમહેન ત્રીશ વર્ષ પહેલાં સુરતમાં વનિતા વિશ્રામની સ્થાપના કરી હતી. એ વનિતા વિશ્રામદાગ આજે ત્યાં ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી ગાળાઓ, કાલેજ અને આશ્રમ ચાલી રહ્યા છે.

ત્યારમાઁ મુંબઈ મુકામે પણ વનિતા વિશ્રામની સ્થાપના કરનામાં આવી હતી. અને શ્રીમતી નાનીમહેને પોતાનું સમગ્ર

જીવન એ સંસ્થા પાછળ આપી દીધું હતું. મુંબઈનું વનિતા વિશ્રામ આજે જે સુંદર કક્ષાએ પહોંચ્યું છે તેની પાછળ શ્રીમતી નાનીમહેનનો અથાગ પરિશ્રમ પથરાયેલો પડ્યો છે.

સરકારે પણ તેમની સેવાઓની કદર કરીને તેમને 'કેસરે હિંદ' ના ચાંદની, અને જે. પી. ના ખેતાન તથા ઓનરરી પ્રેસીડન્સી મેનિસ્ટ્રેટના ઓદ્દોની નવાજેશ કરી છે. જનતાએ પણ વનિતા વિશ્રામનો રજત મહોત્સવ ઉજવીને તેમની સેવાની કદર કરી હતી. તેમનાં અવસાનથી સ્ત્રી સમાજને ન પૂરાય તેવી ખોટ પડી છે. પ્રભુ સર્વોચ્ચના આત્માને શાંતિ અર્પો.

નવલ સમારક

સુરતના ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળે સ્વ. સાક્ષર અને વિવેચક નવલરામ પંડ્યાનું યોગ્ય આરક કરવા માટે ગુજરાતના વગદાર સાહિત્યકારોની એક સમિતિ નીમી છે અને તેમની સાથે સપર્ક સાધી ઉપરોક્ત ખેવને લક્ષ્યને કામકાજ ચઢા કરવા માટે શ્રી હાશરલાલ વીમાવાળા, નટવરલાલ શાસ્ત્રી, શ્રી. હસમુખ પંડિત, શ્રી. કુવાનસિંહ ચાવડા તથા શ્રી. નટવરલાલ દેસાઈની એક સમિતિ વધુ સભ્યો કો. ઓપ્ટ કરવાની સત્તા સાથે નીમી છે. આથી સ્વ. નવલરામ પ્રત્યે બકિતમાન તથા સન્માનની લાગણી ધરાવનારા સર્વે સાહિત્ય પ્રેમી સજ્જનોને વિનંતિ છે કે તેઓ ઉપરોક્ત સમિતિમાં શ્રી. હાશરલાલ વીમાવાળા, (કે. નવલચોક, કેળાપીક, સુરત) ની સાથે એ સંબંધમાં પત્રવહેવાર કરે તથા પોતાના તરફથી જનતા દેડ કાળો મોકલી આપે.

નટવરલાલ શાસ્ત્રી

નટવરલાલ દેસાઈ

મંત્રી

નવલ સમારક સમિતિ

નામાંકિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે

નામાંકિત
દવા જ
ખતાવે છે

અંડુ નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ નબળાં સબળાં બધાંને ઉપયોગી છે. સાળાં માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નબળાઈ 'ડ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુ રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને તાપીદે તાઝગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં બાળકો તેમજ મોટાં સૌ કોઈ સહેલાઈથી લઈ શકે છે પોષણ આપનાર, રક્તિ આપનાર અને ખાસ કરીને હોલીની લાલી વધારનાર—

અંડુ રકતો
ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

અંડુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ—

વડોદરાનો એજન્ટો :—

(૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર ક
(૨) મેસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની ફા.

રાવર પાસે, વડોદરા.

આલ્ત્રી અને સ્થાપક : સ્વ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા.

તંત્રી :

સૌ. જયવતી દેસાઈ

ગુણસુન્દરી

સંહતંત્રી :

સૌ. વનખાળાદેસાઈ પી.એ.
સૌ. રમા ઠાકેર બી. એ.

વ્યવસ્થાપક : નટવરલાલ ઠક્કર : હુલાસામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

પુ. ૪૪ મુ.]

મે : ૧૯૪૫

[અંક

અનુક્રમણિકા

માનવ તાફ સર્જન : શ્રી " અક્ષત "	૮૧
સૈનિકા : ડૉ. અમૃતલાલ પટેલ	૮૨
અમકતો તારો કે જલતો અંગારો : શ્રી વિઠ્ઠલ ઝવેરી	૮૩
અભિસ્તાન : શ્રી " પૌલસ્ત્ર "	૮૪
ભૂખ્યું ખંખાળ : શ્રી. વિઠ્ઠલ ઝવેરી	૮૫
શ્રી કાર્યકર્તાઓને ગાંધીજીનો આદેશ :	૮૬
કમલા નેહરૂ સ્મારક હોસ્પિટલ • શ્રી કૃષ્ણ દહીસીંગ	૮૭
ચુનેગાર પિતાનો પત્ર : શ્રી આપાલ બાપાલ અમીન	૮૮
મલાસાગરના તીરે તીરે : શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી	૮૯
પીડા વગર પ્રસુતી : શ્રી. બાપાલાલ ગ વૈદ્ય	૯૦
સ્ત્રીઓની ભગૃતિ શી રીતે થઈ શકે : શ્રી. ન્યોત્તેના શુક્લ	૯૧
આ સાચું હોય તો : શ્રી. લીલાવતી	૯૨
મેનીનભાઈડીસ : વેદ ભદ્રલ નરસેરામ સાસ્ત્રી	૯૩
નોંધ :	૯૪

પુસ્તક ૪૪મું

મે : ૧૯૪૫

અંક ૩ નો

માનવ તારું સર્જન

લેખક : શ્રી. “ અજ્ઞાત ”

માનવ ! તું તો, ઓ માનવી સર્જ્યો છે, ‘ તારે ખાતર ? ’ ના, ના. માનવગત માટે, બધાને માટે, સદાને માટે. અને તને કોઈ ન રોકે, ન રોકી શકે માનવધર્મ બળવતાં, સેવા સ્વીકારતાં. તું તો છે બંધનવિહિન, અને તેથી જ તું બળવી શકે સાચા હૃદયથી બંધુત્વપ્રેમની અનેરી સેવા.

તને ન થયું જોઈએ, તારે ન થવા દેવું જોઈએ-આ ‘ અમુક ’ ને પેણું ‘ અમુક, ’ આ ‘ મારું ’ ને પેણું ‘ તારું ’. તને ન હોય બંધન-પણી તે દેહતું હોય, પ્રેમતું, સત્તાતું કે સ્વાર્થતું.

બંધન તે તો માનવીની પામરતાની હદ. અને તે પ્રેમના બંધનથી, તારો સાચો માર્ગ માનવસેવાનો. તેમાં બને તું ચક્રીત-તે કેમ પાલવે ? તને ન ધટે આ-તને ન ધટે દયા-માત્ર અમુક માટે, ન ધટે ઉદારતા-તારા મિત્રો માટે, ન ધટે અનુકંપા-તારા રોહીઓ માટે.

તું તો છે ‘ જાહેર મિલકત ’. તને કોઈ ન બનાવે-બનાવી શકે-ન જોઈએ, અંત મિલકત. કારણ કેટલાય માનવના દારને બંધ કરી તું એક રચાન લે તે સાચો રાહ નથી-તે માનવતા નથી.

ઓ માનવ ! તને મારા હેલ્લા પ્રણામ. હક નથી-લાયકાત નથી-તાકાત નથી છતાં કહું છું કે કરજો અને હૃદયે ધરજો ‘ માનવસેવા ’. પ્રણામ ! મારા વ્હાલા વીર-મિત્ર, પ્રણામ !

પાછો ફરી સાદ ના દેતો કે ‘ હું ક્યાં ? ’ ‘ તું ક્યાં ? ’...અને છતાંએ કદી કદી કે સુખદુઃખના અવનવા પ્રસંગે એક માનવ તરીકે અને એક મિત્ર તરીકે...ધડીબર હસાવી દેજો, ધડીબર રડાવી દેજો...

...હું છું

‘ આજનો મિત્ર, આવતિકાલનો માનવ ’.

સૈનિકા

પહેરી ચુકી હું, કર-કંઠેને,
પિયુ હવે તો ભુજ-દંડ અર્પો;
શૃંગાર લો, બાણ ધનુષ્ય ફેરાં,
ને ધૈર્યની ઢાલ સમીપ છાતી.

ભગો અરે અંતરના મુહાગો,
ને શૌર્ય તેજો, નયને પ્રકાશો;
વિનાશ અગ્નિ, પ્રજ્વળો હૃદમાં,
ને દેશસેવા વહજો નસોમાં.

સૈનિક શાના ? નહિ સૈનિકા હું ?
બળવાન શાના ? અબળા યદિ હું ?
અર્ધોગિની જો મુજને, મતાવી,
અસામ્યતા શું, કદી પાલવે આ ?

.. પ્રણયને વળી પ્રાણ ફેરી,
મુજ રક્ત-લાલી સમ નાથ મારા !
.. શક્તિ-સમ શીવ શાના ?
જો ના ખનું હું, કદી કાલી હર્ગા ?

આદિ પુરુષે કૌશલ્ય સોંપ્યું,
સ્વકીય માયા-રૂપ હસ્ત મેને; —
યૃત્વી તણી જો ઉત્કાન્તિ કાજે,
મસ્તાન બળને આદેશ આપ્યો.

મધરાત ફેરા, પ્રશાન્ત કાળે,
ધ્યાના બળવો તમ પ્રેમ-ખંસી;
ને મારી દેહે તમ વીર-ધાસો,
મૂંઠી બતાવો, સ્વરહાર સાચો.

અંશુલિઓથી ગણી ગણીને,
દયો બતાવો બમણા શું મોહન !
મુજ ઓઠ ઉપર તમ ઓઠથી આ,
લખાં પ્રેમ-મંત્રો મુજ સાદ રાઠો ?

કિંતુ મુનેરી કિરણોથી ભૂપર,
શું સ્વાદ તેનો લખશો તમે શું ?
જંકાર કરતા મુજ કંઠેનો,
સંવાદ લખશો ? કરવાલ મુજપર.

માન્યું અમે જોહર જે ધતો તે,—
મૃત્યુ તણા એ તહેવાર જેવો,
શીલ-ભંગ ફેરા સિંધુ ઉંડા ને,
તરવા તણો એ તહેવાર માન્યો.

આજે પરંતુ તમ મૂરલીનો,
રણભેરી જેવો ડંકો બલવો,
વળી કદોને અસી ધાર વાળી,
ઉદાર મરવા, મારી વિપુને.

જોહરથી અધિકું, શું છે જગે આ,
“ અન્ધે ચડીને જોહર ઉત્તવવો; ”
કંઠણ બનો સૌ અમ આ મુહાગો,
યૌવનની ભિમિ અમ અંગ વ્યાપો. #

અનુવાદક : ડૉ. અમૃતલાલ પટેલ

* પંડિતના મરાઠી કવિ માખનલાલ ચતુર્વેદી (“ એક ભારતીય આત્મા ”) નો
“ દિમકિરીયિની ” નામના કાવ્યસંગ્રહમાંના “ ત્રિપાદિની ” નામના કાવ્યનો ઇલાનુવાદ.

ચમકતો તારો કે જલતો અંગારો ?

લેખક : શ્રી. વિદ્યુત ઝવેરી

અરે ઓ અમાગા !

ચમકતા તારા પાને જલતા અંગારા !

તું તો પ્રકાશે છે ઉચે ઉચે ગગનમાં,

ચમકે છે ઝણકે ઝણકે, રાત્રીના અંધકારમાં;

ઉચે ઉચે, આરમાનમાં તારું છે સ્થાન—

દૂર...દૂર...અને છતાંએ...

—કો રણે ભમતા, માર્ગ ભૂલેલા મુસાફરનો તો
તું જ સાથી ને ?...

—કો સાગરખોળે શિપ ઝુકાવી,
ધોર ધૂધવાટમાં ધૂમતા એકાકી નાવિકનો
તો તું જ સાથી ને ?...

—કો અટવીમાં અટવાયેલાનો તો તું જ
તારણહારને ?

અને કો કવિના હૃદયની ઉર્મિનું તો તું જ
સ્થાન ને ?

અરે ઓ અમાગા !, તું તો છે મૂક માનવીને
દૂર સુદૂરથી આપી ભાસતી—

‘તેજવછાયા’...જીવન સાથે જુગાર

ખેલતાં અનેક અણુમણુ માનવીનું તો તું જ
‘એધાણુ’ ને ?...આરમાનમાં રહે રહે—
નીકટતાથી તો આગે આગે હોવા છતાયે—

તું જતાવે છે ફેટલાયે પામર માનવીને જીવનનો
સાથો રાહ...સાદો સરળ અને સર્વગ્રાહ...

અરે પશુ તું તો આમ છે એક ચમકતો
તારો—છતાયે એક ‘જલતો અંગારો’.

તું જલે છે—સૈકાથી એની એ ધોર
બીપણુ જ્વાલાએ—પરંતુ તે ‘ખીખને ખાનર’,
તારી જ્વાલા ખીખને શાપકષ નથી. માનવનો
તો તું છે ચાંત પ્રકાશનો તારો—તને તે તો
દેખે છે એક નાનકડો તારો છતાં તું તો છે
આંતરિક બળકતો દાવાગિન. તારી આ છે
એક ચાંત વેદના—શોકમય છતાં આનંદદાયક.

શેઠો તો ‘તને માને છે એક નાનકડું
ટપકું. મારા કરતાં તો તું દગરો ગણેા ગેટો
છતાં તું તો અનાવજા પ્રપત્ન કરે છે કે તું

એક ટપકું જ છે. એક નાનકડું ટપકું—
ચમકતું, ફરતું, કુદતું, પ્રકાશતું—

આપે છે પ્રકાશ—

અને છે માનવનું એધાણુ—

અને ઓ જલતા અંગારા ! તને જલતો
નિરખી, કો માનવ હૃદયબીનો બની, ધડીભર
પાગલ બની દોડે ‘આ બિચારો જલે છે,
ચાલ એને ચાંત કરે’—

ત્યારે તો તું ધડીભર દક્ષી રહે છે, અને
કહે છે ‘અરે ઓ ! રસાતળ ભૂમિના ભાવિક
દૂર રહેજે. પરાપકાર માટે આમાર...હું ચેતું
છું—બલે—મને જલવામાં જ આનંદ છે. ખરી
જીવનસાચકતા છે. ને મારી જ્વાલા બંધ
પડશે તો, તો શું થશે તે તું જાણે છે ?’—

કો અટારીએ ઉભેલો કવિ કહેશે ‘અરે !
આ કાળો ડાઘ, સ્વચ્છ આકાશમાં ક્યાંથી ?’—

કો નાવિક કહેશે ‘અરે ! પેલો ચમકાટ
ક્યાં ?—મારી દીશા કઈ ? મારે ક્યાં જવું ?

અને કો રણવગડાનો ભમતો જોગી
બખડશે ‘અરે ! ઓ આરમાનો તારા ! તું
પશુ કાળો ડાઘ જ નિકળ્યો ?—અફસોસ !

માટે હે માનવ ! મારે તારો પરાપકાર
ન ખપે. હું જીવું છું માનવવત્ત માટે—
અને એ જલતી જ્વાલા બંધ થશે તો હું
બનીશ ‘એક કાળો ડાઘ’. તે મારે ન જોઈએ.

—સાં તો કોઈ માનવ બોલ્યો ‘હું તો
તારી જ્વાલાને વધારે ચેતાવવા માંચુ છું.
ઓ તારકમાનવ ! હું તો જગતમાં તારા
પ્રકાશને ચારે દેર પાંચરી દેવા મથું છું’—

પશુ તે અચક્ષ તારો તો’ તે જ બાવે
બોલ્યો—

‘નહિ રે, માનવ !—હું વધારે જલ્લીશ
તો જલ્લી ખરીશ’—

અને ખરેખર ! વર્ષોના વર્ષો મુખી
માનવનેવા કરી તે તારો આખરે ખરી
પડ્યો—માનવચરણે દર્શી પડ્યો—અંગારાની
રાખ સ્વચ્છ—કારણ તે ખૂબ જલ્યો.

“મંજુ, બેટા મંજુ ! તારે જોઈતું મંગાવજે; સાસુ-સસરાની આજ્ઞાનું નમ્રપણે પાલન કરજે, નણુંદના સખ્તોને સાંખી રહેજે. બેટા ! મારી તને વિદાય વેળાની આટલી શિખામણુ છે. ”

“બા ! તારે મને કંઈ કહેવું નહિ પડે. તમે મને સંસ્કાર આપ્યા છે; તમારા ઘરમાં આટલી મોટી થઈ તો ય શું હજી તમારે એ કહેવાનું બાકી હોય ! ના, માડી ! તારે મને કંઈ કહેવું નહિ પડે. ”

“હા, બેટા ! એ તો હું જાણું છું. મારી દિકરીને કંઈ કહેવાનું છે જ નહિ. પણ જોન ! મારું માનુષ્ય છે એટલે એટલું અનાપાસે પણ બોલાઈ જાય છે; કારણ, આપણી ગાંતિને તું ક્યાં નથી જોળખતી ! વાતનું વતેસર કરતાં અને પારકા ઘરમાં કનિયા ધાધવામાં આપણી ગાંતિ ક્યાં પાછી પડે એવી છે ! ”

“બા ! એ બાબતમા તારે મને કંઈ જ કહેવું નહિ પડે. આપણી ગાંતિને હું ક્યાં નથી જોળખતી ! ”

ગળગળા અવાજે અને રૂંધાણેલા કંઠે માતાને સંબોધતી હતી અને ટપકી પડવાની તૈયારી કરતાં મોક્તિકોને સાચવી રાખવા તેને સાચવવાનો પ્રયત્ન પોતે લગાર પણ ક્યો નથી તેમ દાખવતાં મંજુએ એની બે આંખોનાં અધિયાયાનાં પર રૂમાલ ફેરવ્યો. બન્ને બોલતાં જતાં હતાં અને ધીમાં ડગ ભરતાં રેલવે સ્ટેશનની નેમ તરફ જાયે સોંસરી નજર હોય તેમ સીધી સડકે ચાલ્યાં જતાં હતાં.

સાડા છ વાગ્યે સ્ટેશન પર બન્ને આવી પહોંચ્યાં. ટિકિટખારી પર ટિકિટ ખરીદવા માટે લાગતી કતારમાંથી સ્ત્રીઓને મુક્તિ મળેલી હોય છે એટલે પહેલી તકે તેઓ ટિકિટ મેળવી શક્યાં અને બન્ને સ્ટેશનની અંદરના

અ યિ

લેખક : શ્રી.

લાગમાં ગોઠવેલા બાંકડે બેઠાં. માતાએ પોતાની શાણી છતાં પહેલી જ વાર સાસરે જતી સુકન્યા સમી પુત્રી મંજુને વળી પાછી શિખામણુ આપવા માંડી.

“અને બેટા ! સગાવહાલાંમાં એવી બળા જજો કે જેમ દૂધમાં સાકર ? મારે તને કહેવું ન જોઈએ છતાં કહેવાઈ જાય છે. ”

“બા ! એ બાબતમાં તું જરાય શિકર ન કરીશ. માતા ! હું તારી પુત્રી છું. તારા હાથે જોઈતી તારી ગોદમાં રહી કણે કણે તારા સંસ્કાર પામી છું. પછી તારે મને આવી શિખામણુ આપવાની ન હોય ! ” ડાહી દિકરી મંજુએ માતાને શાતા આપી.

“પણ મંજુ ! એક વાત તો તને કહેવાની રહી ગઈ. રંજનલાલ વિલાપત જઈ આવેલા છે, શિક્ષિત છે, એમની સાથે કેમ જવું ? એ તો હું તને શું કહું. એમની સાથે તું તારો વતીય એમને અનુરૂપ રાખજો. એમની સહભાગી થજો. ” માતાથી પતિ પ્રત્યેની મંજુની દરજીનું ભાન કરાવ્યા સિવાય ન રહેવાયું.

અને ટૂંક આવી. સંખ્યાબંધ માણસોની ગળજ ગીરહીમાં નાજુક દેહદષ્ટિવાળા મંજુએ ધક્કામુઠ્ઠીમાં અંધાવવાનું પસંદ ન કર્યું. થોડી વાર રાક જોઈ સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં બેસવા એણે વિચાર્યું. અને એની ધીરજ એજ ન ગઈ. સ્ત્રીઓના ડબ્બામાંથી ઢાંચુ-ગોંદાણે ગયેલું. ૧૫-૨૦ સ્ત્રીઓનું એક

રના ન

“ પૌલસ્ત્ય ”

મૂમખું બહાર આબુ અને મંજુએ એ
ડાંગમાં આશ્રય લીધો.

વિદાય ! વસન્તી વિદાય ! માતાથી
વિખૂટી પાડનારી એ વિદાયપણ આવી.
એન્જિને રીસોટી વગાડી, રોશનપરના પોર્ટરે
ધંટના બે ટકેરા વગાડ્યા અને માડીની ગતિ
ચાલુ થઈ. માતા અને પુત્રી બન્નેની આંખોએ
ગોતીના દાણા જમીન પર વેંચ્યાં. માતા વિદાય
થતી પુત્રી નજર નોંધ શકે ત્યાં સુધી જોતી
રહી, પુત્રીએ માતાને જોઈ ચડી ત્યાં સુધી
જોયા ક્યું. બન્ને વિખૂટાં પડ્યાં !

મંજુ સાસરે ગઈ.

[૨]

“ વહુ જોડા ! આવો. આ તમારું ઘર
છે. સંભાળો. ”

“ આશીર્વાદ ! મંજુ તારા સસરાને
પગે લાગ. ”

સસરાએ ગૃહલક્ષ્મીને ઘરમાં વાસો કરવા
આમંત્રણ આપ્યું. સાસુએ પુત્રવધૂને કુલરિવાજ
પ્રમાણે પાંચે લાગણું કરવા સૂચન કર્યું.

મંજુ સાસુ-સસરાને પગે પડી. નણું-
બાને બેઠી, અને પડોશની સ્ત્રીઓ જે નવી
આવેલી વહુને જોવા ઇન્તેજારી દાખવી રહી
હતી તે સૌને બે હાથ જોડી કપાળે લઈ જઈ
નમસ્કાર કર્યો. સૌએ જાણ્યું : વહુ સુલક્ષણી
છે, ઘરની લક્ષ્મી જેવી છે, કુળને ઉગ્મળ
તેવી છે.

* * *

મંજુ એની માતાની એકની એક દિકરી ?
હા માસની મૂંઝી એના પિતાએ એને ત્યજી
દીધી હતી. એની માતાનો ત્યાગ કયો હતો;
ધંધામાં જોડા જવાથી ધરખાર હવું તેમનું
તેમ મૂંઝી એ કાળી રાત્રે ક્યાંક ચાલ્યા ગયા
હતા. તે દિવસથી તેમનો પત્તો નહોતો. જેમ
તેમ દુઃખ વેડી, પરાયાં પોતાનાં કરી એની
માતાએ એને પંદર વર્ષની કરી હતી.
પોતાની એક માત્ર મિલકત સરખી મંજુને
એણે ઉછેરી હતી. આજે એની એ મિલકત
પાડછી થઈ હતી. છતાં એના એને શોક
નહોતો; એ તો એથી આનંદ પામતી હતી;
પોતાની મિલકત યોગ્ય સ્થળે સુરક્ષિત રહેશે
અને એનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ-વૃદ્ધિ થશે એવી
અનેક આશા-ભિંમિઓને એ એના અંતરમાં
સમાવીને આનંદ પામતી હતી-ધડીધડી હર્ષનાં
આંસુ વહાવતી હતી.

* * *

“ એહ ! મંજુ ! લજ પછી આપણે
કેટલા બધા દિવસે મળ્યાં ! સારે તો તું
મારી સામે તજર સરખી કરતાં પણ ધરમાતી,
દૂરથી મને આવતો જોતાં તું સંતાવા પ્રયત્ન
કરતી. પણ આજે ? આજે તો તું મારી
સામે જ આકાશના ચંદ્ર સામે ચંદ્રોત્તરી
દીપ્તીદીપ્તીને જોઈ રહે તેમ તું જોઈ રહી છે !
ચંદ્રોત્તરીને તો એ ચંદ્રમા ચાલતો-ગતિમાન
દેખાય છે; પણ તું તો ન હાલે કે ચાલે !
કેમ, મંજુ ! કેમ બોલતી નથી ? ”

પ્રથમ મિલનની રાત્રે વરવધૂ એકબીજાની
સામે જોઈ જ રહે, એ સ્વાભાવિક છે. બન્ને-
માંથી એક પુરુષ જ વાત ઉપાડવાની ધૃષ્ટતા
કરી છે, સ્ત્રીજાતિને ધન્યરે એથી દૂર રાખી છે.
અને રંજનલાલના ઉપસા શબ્દો છતાં મંજુએ
એક હરફ પણ ન ઉચ્ચાર્યો. તે તો ચૂપચાપ જ્યાં
જોઈ હતી ત્યાં જ જાણે પાંચસની મૂર્તિની
માફક સ્થિર જ બેઠી હતી. હા, રંજનલાલના

ઉપલા શબ્દો સાંભળીને એણે એની આંખોને નીચે ઢાળી દીધી, કમરમાંથી વાંકી વળા રંજનલાલના પગ આગળ સરકવા ગઈ, પણ જાણે રંજનલાલને ધરતી ખસતી હોય તેવા ભાસ થયો. વાંકી વળેલી મંજુની કાયાને એણે ઊભી કરી; મંજુએ એ હાથ જોડ્યા. એતું એ હસ્તમિલનથી રંજનલાલને જાણે વાણીવ્યાપાર ન કરવાનું સ્પત્ત થતું હોય તેમ લાગ્યું. અને રંજનલાલ ચૂપ રહી ગયો. એ એકેય અક્ષર આગળ ન બોલ્યો, મંજુ પણ મૂંગીજ રહી. અને ઘડીભર ઔરડામાં અવાજ કરતાં તમરાં પણ આ શાન્તિસુધાનું પાન કરવા જાણે ચૂપ થઈ ગયાં. આખાં ઔરડામાં નીરવતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું.

રંજનલાલ મંજુને બેઠી પડ્યો. અને મંજુની વાચા ઊધડી:

“આવું આવું બોલીને તમે મને શું કામ શરમમા નાખો છો ?”

“મંજુ ! એમાં શરમમાં નાખવા જેવું શું છે ? આપણું આજનું મધુરમિલન હમેશને માટે મધુર જ રહે.” રંજનલાલે મધુરતાના મહાસાગરમાં જાણે હીરોળા લઈ રહ્યો હોય તેમ હર્ષાનંદ પામતાં કહ્યું.

“બગવાન એમ જ કરો.” મંજુના મોઝેથી માત્ર એ ત્રણ જ શબ્દો નીસરી પડ્યા. અને જાન્યેનિશદેવીના બોલે નિદ્રાને આવકારી.

[૩]

મંજુનાં લગ્નને આજે ત્રણ વર્ષ વીતી ગયાં છે. રંજનલાલ એની બેરિસ્ટરી બરાબર ચાલતી નહિ હોવાથી મુજબ-કવકતા ધધાની શોધમાં રખડે છે; પરંતુ ક્યાંય એને સાવક-એનો મેળો જળવાય, એનું વિદાયતનું શિશુ કામ સામે અને પૂરતી અર્થપ્રાપ્તિની સગવડ મળે તેવા ધધો તેને હાથ લાગતો નથી.

આખરે રખડી, ચાકી, કંટાળી એ ઘેર પાછો ફરે છે.

એક અંધારી મેઘલી રાતે રંજન એના આમના રોશને ટૂંનમાંથી જીત્યો. ‘ધોધમાર વરસાદ એને, એના નસીબની જેમ આગળ વધતો અટકાવે છે. આખી રાત એ રોશન પર જ વીતાવે છે. કારણ કે આટલા મૂસળ-ધાર વરસાદમાં વીજળીના વારંવાર બોલતા કડાકા અને મેઘગર્જના વચ્ચે કોઈ ગાડીવાળો આજે રોશન પર આવ્યો નહોતો. અને જેમ તેમ કરી આખી રાત ટૂંટિયું વાળી બેસી રહીને એણે પસાર કરી સવાર થયું, છતાં સુષનારાયણનાં દર્શનનો લાભ એને ન મળ્યો તે ન જ મળ્યો. વરસાદ એના સર્વશ્રેષ્ઠ સરંગમ સાથે, જર્મની પર રશિયન કટક ઊતરી પડે તેમ આજે જાણે રંજન પર ઊતરી પડ્યો હતો. સાથે એનું મહાસરખા પવનને પણ એ બૂલ્યો નહોતો. પરિણામે, રંજનને શરદી લાગી. એના શરીરે તાવ ધીકતો થયો, એ શુધ્ધ બૂલ્યો. પોતે ક્યાં છે તેનું એને બાન ન રહ્યું અને એ ત્યાંજ ફસડાઈ પડ્યો. રોશન પરનાં પેટરે ધ્રુજતા આવતાં એને જોયો, જોળખ્યો અને એક ખાડી કરી એને ઘેર લઈ ગયો.

રંજનને આવી સ્થિતિમાં આવેલો જોઈ મંજુના હોશકોરા ઊડી ગયા; એ હાંફળી હાંફળી દોડી જઈ એની સાસુને બોલાવી લાવી. સાસુએ ડોકટરને બોલાવ્યા, ડોક્ટરે આવી ૨-૪ ડોઝ દવાના આખ્યા પરંતુ વ્યર્થ. અને ડોક્ટરે કહ્યું:

“રંજન નહિ જાય. એને હોશમાં લાવવાના મારા સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા છે.

દાકતરના ઉપલા શબ્દો સાંભળતાં જ મંજુ ત્યાં પગડ ખાઈને પડી. રંજનની માતા અને જાહેન રંજન સામે નિરાશ ચહેરે ટીકી ટીકીને જોઈ જ રહ્યાં. જાન્યેનિશપાય

હતાં, તેમની આંખોએ પણ વરસાદને સાથ આપ્યો અને રંજનનું પ્રાણપ્રયોગ ક્યારે એના શરીરને છોડી ગયું તેની તેઓને ખબર પણ ન પડી.

હાય ! મંજુ ! છાંદગીમાં એકલી જ રહેવા સળેલી મંજુ ! હવે હમેશને માટે એકલી થઈ રહી. પિયરમાં એક માત્ર માતા હતી તે પણ પ્રભુતા પવિત્રધામમાં ક્યારનીય પહોંચી ગઈ હતી.

[૪]

“ રાંડ, નખખોદિયણ ! તારું સત્યાનાથ બધ ! તે જ મારા દીકરાને ભરખી નાખ્યો. તારાં છપ્પરપગીનાં પગલાં અમારા ઘરમાં થયાં ત્યારથી અમારા ઘરની ખાનાખરાળી બેઠી છે ! જા, ટળ, કર તારું કાણું મોડું ! ” સાસુની સતામણીની પરંપરાના શ્રીગણેશ મંડાયા.

“ માજી ! એમ શું કામ કહો છો ! એમાં મારો શો દોષ છે ! મને આમ મેણું શું કામ મારો છો ! ” ગરીબ અસહાય મંજુએ નમ્રતા દાખવતાં કહ્યું.

“ હજી તો રાંડ કહે છે કે શું કામ કહો છો ! આખા ને આખા મારા બાઈને ભરખી ગઈ અને તોય કહે છે કે શું કામ કહો છો ! ” પાસે બેઠેલી નણદે એની માના બદલે જવાબ દીધો.

“ બહેન ! મને દુઃખીને આમ શું કામ બાળો છો ! એમનું મરણ શું મને સારું લાગતું હશે ? ”

“ ના રે, મોટી રાણી રાણી ના બેઠ હોય તો ! મારા બાઈને તું નથી ભરખી ગઈ તો કેણુ તારી મા ભરીખી ગઈ ! ” ભવાં ચડાવતાં નણદીએ મંજુ પર એનો ગુસ્સો ઠાલ્યો.

“ બહેન ! મારી મરેલી બાને શું કામ સંભાળો છો ! એ બિચારી ક્યાં તમારું ઘર સરખું બેવા આવી હતી ! ”

“ જા, જા, રાંડ શંખણી ! તારી તો જીભડી જ વધી ગઈ છે. તારી બેઠે હું ક્યાં જીભાભોડી કરું. ” નણદીના મિજબનો પારો પારાધીશીની ટાંચે પહોંચી ગયો હતો.

“ અરે બહેન ! રહેવા દેને, એ રાંડ લગમણીનું ડાચું ! એ તો શુંનું શુંય બોલશે; એને બોલે હવે બંધ નથી; એને ડાંચે ચોકડું જ ક્યાં છે ? ” નણદીને નહિ બોલવાનું કહેવાનો ઢોંગ કરતાં સાસુએ સંભળાવ્યું.

અને આવા રાખડો જે મંજુના ઘરમાં બાંધે જ કોઈ વાર સાંભળવા મળતા તે હવે રોજના થઈ પડ્યા. એકેય દિવસે ભગવાન ભારકર પૂર્વમાં ઉદય પામ્યા વગર રહે તો મંજુના ઘરમાં આવા વાણીપ્રદારો સંભળાયા વગર રહે. મંજુ ! બિચારી સમજી મંજુ આ બધું સાંભળીને સમસમી રહેતી; એના બાંધને દોષ દેતી; પૂર્વજન્મનાં કહેવાતાં, કહેલાં પાપના પરિણામ માટે અંતરમાં પશ્ચાત્તાપ બ્યક્ત કરતી. પરંતુ પશ્ચાત્તાપનાં પ્રયાંત વારિ પણ એના અંતરને હેંચું કારવા ચક્રિતમાન નહેતાં. અંતરમાં એનું હેંચું પતિશોકથી સતત પ્રજ્વલિત રહેતું હતું તેની સાથે સાથે આ બાલ જ્વાળા પણ એને બાળી રહી હતી. એને માટે આ સંસારમાં વિસામાનું એકેય સ્થાન નહેતું.

માતાના સુસંસ્કાર પામેલી, આર્થત્વના આદર્શોને જીવનમાં ઉતારનારી મંજુ આજે કોઈ જન્મના ક્યા પાપે આ દોષખને અનુભવ કરી રહી હતી ! ! છતાં એ એના ધર્મ-અર્થોનાં વાચન મનન તો ચાલુ જ રાખતી; ઘડી-બર એ વાચન-મનન-નિદિધ્યાસનથી એને શાન્તિ મળતી પરંતુ એની આસપાસ સજગવાવેશો અગ્નિ એમ શાતા પામે તેવો નહેતો. એને તો બોલતું હતું મંજુનું પવિત્ર બલિદાન ! આદર્શ મંજુનું બલિદાન !

હવે તો મંજુ કોઈ સદ્ગ્રંથ વાંચવા બેઠી હોય ત્યારે પણ એની સામે વાકુલદારો એક કે બીજી રીતે આણુ રહેતા. એના વાચનમાં એને મન પરાવવા દેતાજ નહિ ! બાણે કોઈ કોઈ પક્ષિણીઓ એનો જીવ જ લેવા આવી ન હોય ! !

સામુ-નણુંદના આ સંતાપોથી મંજુ ત્રાસી ગઈ; બણેલી-બણેલી, સમજી અને વિચારશીલ મંજુ એના મગજને સ્થિર ન રાખી શકી. એ મગજ પરનો કાણુ હવે એના હાથમાં રહ્યો ન હતો. એતું ચિત્ત ચગડોળે ચડ્યું હતું. આખો વખત સામુ-નણુંદ એના અંતરને ઠેરી રહ્યાં હતાં.

અને એ બધાથી ત્રાસી જઈ આ દુનિયાની ઝંઝટાથી મુક્ત થવા એણે આસતેલના એક જ શીશાનો ઉપયોગ કર્યો, વસ્ત્રપરિધાન કરી એણે એ મદ્દીના તેલથી પોતાના સમસ્ત શરીરને છાંટી દીધું. એક જ દિવાસળા એની પેટીના મંધક સાથે અથડાઈ, જરાક ઝખકારો થયો, મંજુનાં કપડાંને સ્પર્શી ગયો અને મોટો ભડકો થયો.

અંતરની આગ હોલવવા એણે બાણ અગ્નિનો આશ્રય લીધો; બીજાંઓએ આપેલા અગ્નિ એને કામ લાગે તેમ નહોતો. એ અગ્નિ એણે પોતે જ પ્રગટાવ્યો અને અગ્નિરનાન કરી લીધું ! !

બૂખ્યું બંગાળ

બૂખ્યું આ બંગાળ, અરે ! આ બૂખ્યું છે બંગાળ.

પ્રભાત થાતાં હારો લાગે, લાંબી સો સો વાર;

તોય ન આવે છેડે તેનો બૂખ્યા ને બિકાર.-અરે એ બંગાળી બે હાલ,

મીઠનાયુર તો મસાણુ બાણે, શબઢગ ખૂળ ઝૂઝકાય;

તોય ઉચકવા તેને ક્યાં કે માનવ ના જણાય-કહેા કોણુ કરે જંગાળ ?

માનવ મરતાં, શીયાળવાં કુતરાંને મિદાત,

આખર મઠડું છોડાવાને લાઠીનાં ત્યાં દાન;-કરતી પોલીસ ગોળી વાર.

સો જીંધઠામાં નેવું જીંપડે, બૂખમરાંની ઝોળ,

એલેરીયા ને કોલેરાનો ત્રાસ ધણો વીકરાળ;-એ દવા વગર બેહાલ.

નમ્ર અને બેહાલ અરે ! એ ગલીએ ગલીએ તરફડતાં

શત પડતાં કૂટપાથોને શેયા બનાવી સૂતાં;-કેા જાય પ્રભુ દરગાર.

ખુંપી બાતું દ્યમ્બ દુદ્યમ્બાં અશ્રુ પહેતાં જાય,

મહદ કરો એ બંગાળીને, આથડે અન્ન વિનાય;-આપો અન્ન-વસ્ત્ર તત્કાળ.

શ્રી. વિહુલ ઝવેરી

સ્ત્રી કાર્યકર્તાઓને ગાંધીજીનો આદેશ

મુંબઈમાં બોરીવલી ખાતે કસ્તુરબા રાષ્ટ્રીય સમારક દરમિયાન આશ્રય
જહેનો માટે ઉઘાડવામાં આવેલી શિબિરની મુલાકાત મહાત્માજીએ લીધી
હતી. એ પ્રસંગે મહાત્માજીને જહેનો તરફથી કેટલાક પ્રશ્નો પૂછવામાં
આવ્યા હતા. જેના મહાત્માજીએ જવાબ આપ્યા હતા. ઉપરાંત જહેર
સભામાં એક ટુંકું પ્રવચન પણ મહાત્માજીએ આપ્યું હતું.

આ બંને પ્રસંગોના સત્તાવાર લાપલે આ નીચે આપ્યાં છે.

કસ્તુરબા રાષ્ટ્રીય સમારક દરમિયાન સંચાલક
મંત્રી શ્રી. મુદુલાબેને બોરીવલીમાં
સ્થાયેલી જહેનોની શિબિરની મુલાકાત ગાંધી-
જીએ લીધી હતી, આખી શિબિરમાં ફરીને
ગાંધીજીએ બધું બોરીવલી તપાસ્યું હતું,
ગાંધીજીને શિબિરની જહેનો, સંચાલકો અને
કાર્યકર્તાઓની સભામાં લઈ જવામાં આવ્યા
હતા. ગાંધીજી તો આગકાલ મોન જ રહે
એટલે તેમણે લખીને સૂચના કરી કે જે
કોઈએ પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછે. જવાબ
સાંજની પ્રાર્થના પછી તેમણે આપવાનું
ધ્યાન હતું.

પણ શ્રી. મુદુલાબેને કહ્યું કે સાંજની
સભામાં કદાચ એટલી બીડ હોય કે જવાબ
માટે જોઈતી શાંતિ ન પણ મળે. એટલે
ગાંધીજીએ પોતાનો વિચાર બદલ્યો અને ત્યાં
ને ત્યાં જ જવાબ આપવાનું શરૂ કર્યું.

છખી પાડનારાઓનું એક મોટું ટાળું
ત્યાં હાજર હતું એટલે ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં
તેમને વિનવણી કરી કે એ બોલી રહે ત્યાં સુધી
તેઓએ તેમને હેરાનગતી ક્યાં વગર નિરતિ
બોલવા દેવા.

ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે બહારના
ધોધાટ અને ધોધધ વચ્ચે પણ અંતરનાદ
સાંભળવાની ટેવ પાડવાનો મેં ધણો પ્રયત્ન
કર્યો છે અને એમાં કીકકીક સંજ્ઞતા પણ
મેળવી છે.

પણ આખરે હું તો અપૂર્ણ વ્યક્તિ રહ્યો.
એમાં હું પૂરેપૂરો સફળ નથી થઈ શક્યો.
દરેક વસ્તુને માટે ઉચિત સમય અને સ્થાનની
મર્યાદા હોય છે હું તમને એટલું જ કહેવા
માગું છું કે કવખતે ફોટો પાડવો એ કળા
નથી, જંગલીપણું છે.

પછી ગાંધીજીએ જહેર પ્રાર્થનાને વિષય
લીધો હતો. તેમને ખબર પડી હતી કે શિબિ-
રની દિનચર્યામાં સામુદાયિક પ્રાર્થનાને સ્થાન
આપવામાં આવ્યું નથી.

પોતાનો અનુભવ ટાંકતાં ગાંધીજીએ
જણાવ્યું હતું કે હું બધું છોડી શકું છું.
બોરાક વગર દિવસો સુધી હું ચલાવી શકું,
પણ પ્રાર્થના વગર એક પંથુ દિવસ ચલાવી
શકતો નથી.

પ્રાર્થના આત્માનો બોરાક છે. શરીરને
આહારની જેટલી જરૂર છે, તેના કરતાં
વધારે આ આધ્યાત્મિક બોરાકની માનવીને
જરૂર છે.

હું દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતો ત્યારથી
સામુદાયિક પ્રાર્થના ચલાવતો આવ્યો છું, ત્યાં
મારા હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી એમ
અનેક સાથીઓ હતા. તેમાંના કેટલાક ઘણા
ધર્મચુસ્ત પણ હતા છતાં પ્રાર્થનામાં તેઓ
બધા ભળતા.

તેમાંના કેટલાકે કોઈ દિવસ એમ લાગ્યું
નહોતું કે ઇશ્વરનું નામ લેવામાં આવી રીતે

બાગ લાઇને તેઓએ કશું શુભાવ્યું હોય, ઉલટું મેળવ્યું હતું એમ લાગતું.

હિંદુસ્તાનમાં હું ત્યાં ત્યાં ભલું છું ત્યાં હજારો સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો જાહેર પ્રાર્થનામાં આવે છે. એમ મને કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ કંઈ પ્રાર્થના ખાતર નથી આવતા, પણ મારા “દર્શન” માટે આવે છે.

પણ એમ હોય તો પણ હું તો એનો એ જ અર્થ કરું કે તેમના કરતાં કંઈક વધારે ઇશ્વરમય પુરૂષ તરીકે તેઓ મને જુએ છે તેથી મારી તરફ તેઓ આકર્ષાઈને આવે છે, એટલે પ્રાર્થનામાં બાગ લીધો ગણાય.

હું ભણું છું કે સંપૂર્ણ સત્ય અને અહિંસાથી હું દંણ દુર છું. જે સંપૂર્ણ સત્ય અને અહિંસા મેં મેળવ્યાં હોત, તો વાણીથી કશું બોલવાની જરૂર ન રહેત. સત્ય અને અહિંસા મારા ચહેરા પરથી બધા જોઈ શકત, આંતરિક અનુભવ દ્વારા તેને ઓળખી શકત.

મેં તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે એક પૂર્ણ પુરૂષના સત્ય અને અહિંસા આખા જગતને સાફ બસ છે. શરીરધારીએ સંપૂર્ણતાને પહોંચવું અશક્ય છે.

મારે તો તમને એટલું જ કહેવું છે કે સત્ય અને અહિંસાની સિદ્ધિમાં મેં જેટલી સફળતા મેળવી છે, તે પ્રાર્થનાના પ્રતાપે જ છે.

મનુષ્ય એક સામાજિક પ્રાણી છે. આપણે હિમાલયની ટોચ પર નથી રહેતા. સમાજમાં રહીએ છીએ. આપણે એકઠા રહીએ છીએ, એકઠા જમીએ છીએ, એકઠા રમત ગમત કરીએ છીએ, તો પછી એકલી પ્રાર્થના જ જાનામાના કે વ્યક્તિગત રીતે શા માટે કરવી ?

માત્ર શરીર અને તેની ક્રિયાની દ્રષ્ટિએ તો માણસ અને પશુ સરખાં છે, પોતાના

સર્જનદારને ઓળખવામાં જ મનુષ્યની વિશેષતા રહી છે.

- પ્રાર્થના કોઈને કદીએ વેદરૂપ લાગવી ન જોઈએ. તેમાં રસ હોવો જોઈએ. ઇશ્વર મનુષ્ય માત્રની સ્તુતિ કે પ્રાર્થનાનો ભૂખ્યો નથી.

તે સમદૃષ્ટા છે. તે પાપીમાં પાપીને પણ સહન કરે છે. કારણ કે તે પ્રેમસ્વરૂપ છે. પણ જો આપણને એમ લાગે કે પ્રભુ જ સવેનો કરતા હરતા અને પોષણદાર છે. તો આપણું ઝણી હૃદય પોતાની મેળે જ તેની સ્તુતિનું ગાન કરશે.

પછી કોઈ શું કહે છે. કે ખુશ થાય છે કે નાખુશ, તેની આપણને દરકાર જ નહિ રહેશે. ઇશ્વરનું નામ લેવું. એ કંઈ પાપ નથી, કે જ્યો મોટીથી કે જાહેરમાં લેતાં આપણને શરમ આવે; તેમજ કોઈની બીકથી તો તેનો ત્યાગ કરાય જ કેમ ?

પેગંબર દાનિયલનો કિસ્સો તમે જાણતા હશો. તે હંમેશા ઘરમાં તો ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતા જ હતા. તે યહુદી હતા. તેથી ઇશ્વરને તે જુહોવાને નામે ઓળખતા.

પણ જ્યારે દેશના રાજા નેબુધાડનઝરે હુકમ કાઢ્યો કે કોઈ જુહોવાનું નામ નહિ લઈ શકે ત્યારે પેગંબર દાનિયલે મોટીથી અને જાહેરમાં પ્રાર્થના કરવાનું શરૂ કર્યું.

એટલે હું તો તમારી પાસે એવી વાચા ગળીય કે જાહેર પ્રાર્થના માટે તમને કોઈ બંદાર પણ કાઢી મૂકે તો તમે હસતે મોઢે અને પ્રસન્નચિત્તે તેને સહન કરશો. તમે ક્યેકલા તો કદી દરોજ નહીં કેમકે ઇશ્વર તમારી સાથે રહ્યો છે.

શ્રી. ચુલ્લાએને માગણી કરી હતી કે એક પ્રજા તરીકે આપણા દોષોના ચિતાર માંધીજી આપે. માંધીજીએ તેના જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે મારી તો ખાત્રી છે કે

હિંદની પ્રજાના અવશુષો કરતાં સફળશુષો વધારે છે.

હું જાણું છું કે આપણી પ્રજામાં ધણુ દોષો છે. હિંદુસ્તાન ગુલામ દેશ છે. અને એ ગુલામી બ્રિટિશ સત્તા અહીં જામી તેની પહેલાંની છે.

કુરિવાળો અને વિચારની ગુલામી સૌથી ખરાબમાં ખરાબ પ્રકારની ગુલામી છે. એ પણ હું જાણું છું; છતાં જે શાંતિ અને આત્માસન મને અહિંથી મળ્યાં છે તે બીજે ક્યાંયથી નથી મળ્યાં.

હું વિશ્વાસમાં રહી ચૂક્યો છું અને ૨૦ વરસ જેટલો મારા જીવનનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ભાગ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાળ્યો છે. લોના લોકોએ મારી સાથે પ્રેમનો સંબંધ રાખ્યો હતો છતાં હું વિશ્વાસ કે દક્ષિણ આફ્રિકાને પોતાના દેશ તરીકે નથી અપનાવી શક્યો.

વધે પહેલાં એક મિત્રના પ્રશ્નના જવાબમાં મેં કહ્યું હતું કે મારી માના ખોળામાં જ મારા પ્રાણ જાય એમ હું ઝંખું છું. મારી જન્મદાતા મા તો ચાલી ગઈ હતી, તે તો તમારા સરખા નાનકડા બે પગ વાળી હતી.

પણ મારી વિરાટ મા જેના ૮૦ કરોડ હાથ તે પગ છે, ૪૦ કરોડ મોં છે તે દરિયાપારથી મને હંમેશાં બોલાવવા કરતી હતી. તેના વિશાળ ખોળામાં હું હવે આવીને પડ્યો છું. અને ત્યાં જ પ્રાણ ત્યાગવા ઝંખું છું.

એનાં ગુણગાન કરવાની મારે જરૂર હોય નહિ. અને તેના દોષો તો જ્યારથી હિંદુસ્તાન આવ્યો છું ત્યારથી પોકારી પોકારીને ગતાવી જ રહ્યો છું, પણ મને આપણી પ્રજાનો એક જ સૌથી મોટો દોષ જતાવવાનો આમ-હજ કરવામાં આવે તો હું કહું કે એ બિરતા છે.

એક બીજાં બહેને એવા પ્રશ્ન પુછ્યો કે ત્યાં આટલાં બધાં સામાજિક બંધનો સ્ત્રીઓ ઉપર છે, ત્યાં તેઓ કેવી રીતે કસ્તુરબા સમારક યોજનાને અંગે ગામડામાં જઈને કામ કરી શકે ?

જવાબમાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે હું તો એમ સમજ્યો છું કે જે સામાજિક બંધનો તમને કચડી નાંખે અથવા તમારી અધોગતિનાં કારણભૂત થાય એ બધાં બંધનો તોડવાં એ તમને પ્રથમ પાઠ તરીકે અહીંઆ શીખવવામાં આવે છે.

પણ હું તમને સુચવવા ઇચ્છું છું કે બંધનોથી મુક્ત થવું એટલે સ્વછંદી થવું એમ નથી.

આજે આધુનિકતા અને પ્રગતિને નામે અનેક અનાચારો સમાજમાં પ્રસરતા જાય છે જેઓ કાયદા દ્વારા એક પત્નીપ્રત દાખલ કરાવવાની મોટી મોટી વાતો કરે છે, તે પોતેજ એ નિયમનું પાલન કરતા નથી.

અને હવે ઠાણ સ્ત્રીઓ પણ એજ પંથ પર ચડી છે. ભણેલી, મુશિક્ષિત સ્ત્રીઓના એવા કેટલાક દાખલા મારી પાસે છે કે જે પત્ની હયાત છતાં પોતે તેના પતિને પરણતાં આંચકો ખાતી નથી.

આને હું પ્રગતિ નહિ પણ સ્ત્રીઓની અધોગતિ ગણું છું. વહેંચી ચાલ તથા સામાજિક સડાને નાણુદ કરવાને નામે આવી વિચારપ્રણાલીનો બચાવ ન થઈ શકે.

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનો અર્થ એમ તો ન જ કરાય તે કે પુરુષોના અનાચારોનું અનુકરણ કરવાની સ્ત્રીઓને જુટ હોય ? આ માર્ગે ચાલીને હિંદુસ્તાનને ઠાણ દિવસ સ્વરાજ મળવાનું નથી. જેસ્વરાજને માટે હું ઝંખી રહ્યો છું તે તો નહિ જ.

સામાજિક બંધનો તોડવાનો અધિકાર

હરકોઇને પ્રાપ્ત નથી થતો. હૃદયની પવિત્રતા એની પહેલી શરત છે.

માત્ર પવિત્ર હૃદયવાળાજ અંતર્નાદને સાંભળી શકે છે. એટલે હરકોઇ અંતર્પ્રેરણાને નામે સ્વચ્છંદી આચરણ કરવા લાગે તો એનું પરિણામ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય નહિ પણ નૈતિક અરાજકતાજ થાય.

તે પછીનો સવાલ મામડાંઓમા અસ્પૃશ્યતા નિવારણના કામને વિષે હતો. ગાંધીજીએ તેના જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે હું જાણું છું કે શહેરો કરતાં ગામડાંઓમાં અસ્પૃશ્યતાનો સવાલ વધારે વિકટ છે. હું પોતે દેહાંતી છું. હું ત્યાંની પરિસ્થિતિ સારી રીતે જાણું છું.

એટલે તમારે એ કામ કરવું હોય તો તમારે મરણીઆ થઇને એવા ઢઢ નિશ્ચય સાથે ગામડાંમાં જવું જોઇએ.

કાં તો અસ્પૃશ્યતા નાશદ થશે કે કાં તો તમે નાજુદ કરાવતાં મરી મિટશો.

માતા, પિતા, ભાઈ કે પતિ કોઇ પણ આ કામની આડે આવે તો તમારે તેને વશ ન થવું; અને પડે તેટલાં દુઃખ સહન કરવાં. જે ગામમાં તમે જઇને વસો ત્યાં સૌથી પહેલાં ભગીએને તમે અપનાવો. તેને અને તેમનાં છોકરાંને ભણાવો.

પછી બીજા "અસ્પૃશ્ય" વર્ગોને હાથમાં લો. કમનસીબે "અસ્પૃશ્યો"માં પણ માંડોમાંડે અસ્પૃશ્યતા છે. તમારે તેમની સાથે છૂટથી બળવું જોઇએ. તેઓ સ્વચ્છતા અને સફાઈના નિયમો જાળવે. સ્વચ્છ રીતે રાંધે તો તેમની સાથે ખાવાપીવાનો વ્યવહાર પણ રાખવો જોઇએ.

એને સારું જરૂર હોય તો પોતે તે કોઠાને રાંધી આપવું જોઇએ, એમનાં ઘરની સફાઈ કરી આપવી જોઇએ, જે ગામમાં

લોકો આની સામે વાંધો લે તે ગામનો ત્યાગ કરી શકો છો.

છેલ્લો પ્રશ્ન એ હતો કે ધનિક લોકોએ કરતુરખા નિધિમાં મુખ્ય ભાગ ભર્યો છે એટલે તેમનું પ્રભુત્વ આ બધી સંસ્થાની ઉપર રહેશે તેથી એ સંસ્થા ગરીબને બદલે ધનિકોની યજ્ઞ જવાનો હર છે.

ગાંધીજીએ જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે આ હર પાયા વગરનો છે. હું ધનિક લોકોની સાથે છૂટથી બળું છું, તેમની સાથે રહું છું અને તેમના પૈસાનો ઉપયોગ કરું છું.

પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તેઓ મારી ઉપર સરદારી કરે છે; એ વાત છે ખરી કે કરતુરખાનિધિના ટ્રસ્ટીમંડળમાં ધનિકોનો ખૂબ મત છે. પણ તેથી તમે એવી બીક શા માટે રાખો કે તેઓ મારી ઉપર કંઈ દબાણ કરશે અથવા કરવા ઇચ્છશે.

વાત તો એ છે કે નિધિ એકઠો થયા પછી ટ્રસ્ટી મંડળમાંથી ખસી જવાને તેઓ તૈયાર હતા. કસાવ નામંજુર કરવાની સર્વોપરિ સત્તા પણ મને આપવા તેઓ તૈયાર હતા.

પણ હડો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે મારાથી એમ ન થાય. ધનિકોને આમ શુભારી બેસવા હું ઇચ્છતો નથી. મારે તેમના પૈસાની જરૂર છે. તેની જ રીતે મરીબોની સેવા માટે તેમની શક્તિ, તેમની જુદી, તેમની વ્યવહારકુશળતાનો ઉપયોગ પણ મારે જોઇએ છે.

હું એ માનવાને તૈયાર નથી કે ધનિકો બધા નાશાર છે. દોષમુક્ત કોઇ માનવી નથી. મારી અહિંસા મને શીખવે છે કે પોતાના દોષો પડાડ એવા હું જોઉં પણ બીજાના દોષો પ્રતિ ઉદાર રૂતિ રેખવું. બીજાનો ન્યાયાધીશ થવાનો મને મો અધિકાર છે ?

હું મારા પોતાના દોષોને પહોંચી શકું તો એ મારે માટે બસ છે.

જ્યાં અંતર્મુખ થવાનો પાઠ શીખે અને આત્મશુદ્ધિની સાધના કરે તો આ જગતની કાયાપદ્ધત યાત્રા ત્યારે ધનિકો પણ કોષ્ઠીગતની પાછળ નહિ રહેશે એમ જોવામાં આવશે.

ધનિકો પોતાની બધી મિલકત છોડવાને તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી હું તેમની સાથે મિત્રતાને વહેવાર ન રાખી શકું એ મારાથી ન બને. આમલગ્નમાં પણ સર્વત્યાગની શક્તિ કેટલા બતાવી શકે છે ?

માટે ધનિકો પાસે એટલી જ માગણી હું કરી શકું કે તેઓ તેમના પૈસાના માલિક તરીકે નહિ પણ ટ્રસ્ટી થઈને તે રહે અને એનો ઉપયોગ સમાજ-સેવાને અર્થે તે કરે.

આથી વધારેના આગ્રહ કરવો એટલે સોનાના ઘોડા મુકનાર મરઘીને મારી નાંખવી. બહેનોની પાસે બાપણ ક્યાં પછી ગાંધીજીએ સાંજનું ભોજન કપાડાબંધ પુરૂ કર્યું ને પછી મોટરમાં બેસી બહાર સભા હાઇ-સ્કુલના મેદાનમાં હતી ત્યાં ગયા.

મેદાન ચીકાર બરાડું હતું. ઘણી બહેનો હાજર હતી. બધાથે પ્રાર્થના ને હિંદુસ્તાની બાપણ દરમ્યાન ખુબ શાંતિ બળવી હતી.

ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે બાકાસાહેબે તેમને રમણ કરાવ્યું હતું કે તેઓ બેઠી-વચીમાં ૨૦ વરસ પછી આગ્યા હતા.

સભામાં આટલાં બધાં બાઇ બેઠાને આટલા વરસ પછી મળી હું ખૂબ રાજી થાઉં છું. તમારી વચ્ચેજ કસ્તુરબા નિધિવતી શ્રદ્ધામહેને શિબિર કાઢી છે.

તેમાં બધા પ્રાંતની બહેનો શીખવા આવી છે. આ શિબિરમાં બધા રસ લેશે અને શીખવાનું શીખવે.

પછી ખાનસાહેબ તરફ ધસીને કરી

ગાંધીજી બોલ્યા હતા કે ખાનસાહેબની સાથે વાત કરવી હોય કે મારે લખવું હોય, તો મારે શું કરવું ?

મારે એમ ઇચ્છ્યું કે તે મને સંસ્કૃતમય હિંદીમાં વાત કરે ને નાગરી લિપિમાં લખે કે મારે વિનયને ખાતર પણ તેમની સાથે ઉર્દુ કે ઉર્દુ લિપિમાં વહેવાર રાખવો.

એ તમે કહો કે મારી ફરજ તો ઉર્દુમાં જ તેમની સાથે બોલવા લખવાની છે તો તમે કશુંક કરશો કે તમારે પણ એમજ કરવું ઘટે. કેમકે ખાનસાહેબ બધાના મિત્ર છે. તમે મુશ્કેલીનું બહાનું તો નહિજ કાઢો.

ઉર્દુ લિપિ શીખવામાં જરાય મુશ્કેલી નથી અને પ્રેમની સામે મુશ્કેલી પણ આસાનીનું રૂપ લેય છે.

વળી તમે આજ બજન સાંભળ્યું : “હરીનો મારગ છે શુરાનો નહિ કાયરનું કામ જોને” એ વાત શબ્દેશબ્દ ખરી છે ઇશ્વરને ઓળખવાનો માર્ગ વિકટ છે ને તે માર્ગ કાપવો એ શુરાનું કામ-ખીકણનું નહિજ.

ત્યારે ગુલામ શુરવીર હોય ખરા ? ને મસજુલામી સામે ? તેથી આપણે ગાઇ શકીએ કે મુક્તિ માર્ગ પણ શુરાનો છે. કાયરનો કદી નહિ.

છેવટે હરિજનનો વિષય લીધો ને ગાંધીજી બોલ્યા અરપ્રત્યતા, એ ગુલામીની નિશાની છે. ગુલામ કરનારને મુક્તિનો અધિકાર ક્યાં છે ?

મેં તો કહ્યુંજ છે તો હિંદુ ધર્મનો નાશ છે. બંને સાથે કદી નબી નહિ શકે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે મને સાંભળનારા બધા જાણશે અરપ્રત્યતાને કાઢી ન હોય, તો તે જડમુળથી કાઢી નાંખે અને બધા એના નિવારણ અર્થે એટલું આપી શકે તે આપે.

અંતે સેવિકાઓએ સારી પેઠે પૈસા એકઠા કર્યો હતા.

::: કચલા નેહરુ સ્મારક હોસ્પીટલ :::

લેખિકા : શ્રી. કૃષ્ણા ભટ્ટાચાર્ય

પુરાણ સમયમાં પવિત્ર ગણાયલા પ્રયોગ શહેર, કે જેને હાલમાં અલ્હાબાદ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ત્યાં બારદાજ મુનીના જુના આશ્રમની સામે કમલા નહેરૂ મેમોરીઅલ હોસ્પિટલનું હેલ્થમાં હેલ્થી દબનું મકાન ઉભેલું છે. આ સુંદર અને સારી રીતે તૈયાર કરાયેલું મકાન બારત માતાની સેવાભાવી અને આદર્શ પુત્રીઓમાંની એક સેવાભાવી પુત્રીની અને સ્વતંત્રતાની લડતમાં ઘણીજ અવિશ્વાંત કાર્ય કરતી રન. કમલા નેહરૂની નીરવાર્ય સેવાઓ અને બ્રહ્મ દિમતની પીઠાણુ તરીકે ખાંધવામાં આવ્યું હતું.

નાની કોંગ્રેસ હોસ્પીટલની શરૂઆત

અહાશ્રાદમાં પણ વરમેતી વાત પર
શ્રી. કમળા નહેરુએ પોતાના સહકાર્યકરોની
મદદ સાથે નાની કાંચિસ હોસ્પિટલ રાજ
કરી હતી.

શ્રી. કમળા નહેરૂની આશાઓ સફળ
નીવડી નહીં

શ્રી. કમળા નહેરૂને આશા હતી કે વધુ મુશ્કેલબર્ધી સમયમાં ઠાણક દિવસે તેણી આ દોરખીટલને કંઈક અંશે વધુ મોટી અને સારી બનાવવાને શક્તિવાન થશે અને નેત્ર બનવા ભ્રમ દશે તો સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે એક આદર્શ સારી દોરખીટલ કે જેની અત્યંત જરૂર હતી તે ઉભી કરી શકશે.

પરંતુ તેમની તે આશા ફળીમુન થય
નદિ અને તેઓ કાળના દૂર પંખમાં ઝડપાયાં
અને પોતે નીર્દય, રીને તેમના જુવાન,
આનંદી, ઉત્સાહી, આશામય અને સુંદર

સ્વપોઃ સેવતા જીવનનો અંત આણ્યો હતો.
એમ મનાતું જણાતું નહતું કે મરણ આપણી
વચ્ચેથી આવા જુવાન માણસને છીનેવી કાષ
જાહે રાકે છે પરંતુ આખરે તેમજ પાન્યું છે.

કમળા નહેરૂ બામેની હોદ્દની સધળા
ખાહેશો તદન હોન્નભીન્ન થઇ ગઇ છે.
સધળાં વીરતાભયાં સ્વપ્નાં બરમીશુત થયે
સ્વપ્ના જેવાં નીવડ્યાં છે, પરંતુ શ્રી. કમલાની
માતૃશ્રુમી તેમને (શ્રી. કમળાને) શુધી ગઇ
નયો અર્થે. તેમની પાછળ રહેલાં અર્થો તેમની
(શ્રી. કમળાના) અંતરની ધ્રુષ્ટા તેઓ
જે કે આ સૃષ્ટિ પર હયાત ન હોવા છતાં
પશુ પ્રજા કરવાનો નીશ્ચય કર્યો હતો.

ગાંધીજી સાથની મુલાકાત

શ્રી. કમળાનાં મરણ પહેલાં થોડાક મહિના આગમ્ય ડાક્ટરોએ તીર્થુધ કર્યો કે શ્રી. કમળાએ સારવાર માટે સ્વીટ્ઝરલેંડ જવું જોઈએ. શ્રી. કમળા નેકર સ્વીટ્ઝરલેંડ જવા માટે સ્ટીમર પકડવા માટે મુંબઈ આવ્યાં અને ગાંધીજી વધોધી શ્રી. કમળા નેકરની તથીયત જોવા માટે મુંબઈ પધાર્યા હતા, કારણ કે શ્રી. કમળાની તથીયત વધો આરી રોકે તેવી ન હતી. શ્રી. ગાંધીજી અને શ્રી. કમળા નેકરે સ્ટીમર ઉપડતાં પહેલાં ઉવટની ઈંચાણ વાતચીત કરી હતી કારણ કે શ્રી. કમળા નેકર ફરીથી આ દેશ, કે જો તેમણે આટલો બધો યાત્રો હતો અને જો તેમણે વરદારીપૂર્વક અને અવિશ્રાંત રીતે સેવા બજાવી હતી, ત્યાં કદીએ પાછા ફરનાર ન હતાં.

નાતકી દોષીયલને છુલતા ના

બીજી ચીજને સાથે શ્રી. કમગામી ગાંધી-

છત્રે કહ્યું હતું કે અલ્હાબાદની નાનકડી હોસ્પિટલ કે જે સ્થાપવામાં તેણીએ મદદ કરી હતી તેને જીલ્લા ના.

આ હોસ્પિટલને ગાંધીજી જીવ્યા ન હતા.

શ્રી. કમળાનું મરણ

ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬ માં કમળા નેહરુ સ્વદેશથી ધણે દુર અને જે સધળાઓ તેણીને યાદતાં હતાં તેમનાથી દુર લોસેનમાં એક સેનેટોરીયમમાં મરણ નીપજ્યું હતું. સદ્‌બાએ પંડીત જ્વાહરલાલ શ્રી. કમળાની માંદગીના બીછાણા આગળ વીમાન માર્ગે જઈ પહોંચવા માટે વખતસર જલમાંથી છૂટયા હતા અને ન્યારે શ્રી. કમળાએ પોતાના છેલ્લા શ્વાસ લીધા ત્યારે પંડીત જ્વાહરલાલ અને તેમની પુત્રી ઇંદીરા તેમની નજીક હતાં.

શ્રી. કમળાનું સ્મારક

ગાંધીજીએ શક્ય બન્યું ત્યારે તરતજ કમળાની યાદમાં સ્ત્રીઓની એક હોસ્પિટલનું મકાન બાંધવા માટે ગોઠવણો કરી હતી. શ્રી. કમળા સ્ત્રીઓ અને બાળકોના સવાલમાં હમેશાં હિંદી રસ લેતાં હતાં અને તેથી તેણીની યાદગીરી તરીકે આવું સ્મારક ઉભું કરવા માટે યોજના હતી અને જાહેર પ્રજાએ તે માટે ફંડ ઉઘરાવવા માટેની ગાંધીજીની અપીલનો સુંદર જવાબ વાળ્યો હતો.

જુનામાં જુના શહેરમાં કમલા સ્મારક

આજે હિંદના એક જુનામાં જુના શહેરમાં મહુમના સ્મારક તરીકે છેલ્લામાં છેલ્લી ઢખતું મકાન હસ્તી ધરાવે છે. આ ઇમારત દેખાવમાં ધણી સુંદર છે અને તે બિહારીગમની હોસ્પિટલના કામકાજથી સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ અને બાળકોને રાહત મળશે.

ગાંધીજીના હાથે હોસ્પિટલ

પુલ્લી મુકાબ

આ હોસ્પિટલ પુલ્લી મુકવાની ક્રિયા

ગાંધીજીએ મંજૂર તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧ ના દિને એટલે કમલાની સંવત્સરીના દિને કરી હતી. આ વખતે પંડીત જ્વાહર અને બીજા તેમના ધણા મિત્રો અને સાથીઓ જલમાં હોવાને લીધે હાજર રહી શક્યા ન હતાં. જેઓ જલની બહાર હતા તેઓ હિંદ-બરમાંથી આ ગુબીર પ્રસંગે હાજર રહેવા માટે આવ્યાં હતાં.

હોસ્પિટલનું સુંદર કાર્ય

આ હોસ્પિટલ ઉઘડી ત્યારથી તેણે ધણું જ કાર્ય કરી બજાવ્યું છે અને દેશ-બરમાં સૌથી વધુ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. તે હોસ્પિટલ બનાવવા માટે અવિત્રાંત શ્રમ લઈ રહ્યા છે. આ સંસ્થા એકલી સ્ત્રી કાર્યકરોના હાથે જ ચલાવવામાં આવે છે તે આ હોસ્પિટલની આજની સ્થિતિ માટેના સધળા યશ તે સંસ્થાના સશક્ત સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને તેના સ્ટાફને ધટે છે.

હોસ્પિટલ ફંડમાં ફાળો આપો

વખતોવખત આ હોસ્પિટલ માટે ફંડ ઉઘરાવવામાં આવ્યું છે અને એ યોગ્ય છે કે દરેક હિંદીએ આ હોસ્પિટલના ફંડમાં બંને લેટસો વધુ ફાળો આપવો જોઈએ.

૨૦૮૧ દર્દીઓની સુદૃઢ સારવાર

આ હોસ્પિટલમાંના દર્દીઓના ધણા મોટા ભાગની સારવાર સુદૃઢ ચાલે છે. સને ૧૯૪૪ ની સાલ દરમ્યાન ૨૦૮૧ દર્દીઓની સુદૃઢ સારવાર કરવામાં આવી હતી. ૧૪૯ દર્દીઓ પાટપેઈંગ (ચોડા પેસા આપતા) હતા અને ૧૩૩ દર્દીઓએ અંખી કી આપી હતી. આ હોસ્પિટલમાં દર્દીઓ માટે ૪૪ ખાટલાઓ રાખવાની અસલ જોગવાઈ હતી.

પરંતુ હાલમાં ત્યાં ૬૦ ખાટલાઓ છે અને આટલી સંખ્યા પછી પૂરતી નથી.

ધણીયે વખત સામાન્ય વોડોમાં સગવડની આગીને લીધે દર્દીઓને પાછા કહાડવા પડે છે. દર મહીને દર્દીઓનો નિયમિત થતો જતો વધારો આ હોસ્પિટલની લોકપ્રિયતા અને તેની પ્રતિષ્ઠા છે કે જે તેણે છેલ્લા ત્રણ વરસમાં મેળવી છે તે પુરવાર કરી આપે છે.

ઉદાર મદદની જરૂર

આમવાં વર્ષોની ખોટને પુગીવળવા આ હોસ્પિટલનું ફંડ હજી પણ ધણું ઓછું છે અને જાહેર પ્રજામાંથી ઉદાર સખાવતોની જરૂર છે, કે જેથી આ હોસ્પિટલનું કામ સારી રીતે ચાલી શકે અને 'તે પોતાના દરદીઓને વધુ સારી સગવડો આપી શકે.'

કમળા નહેરૂ હોસ્પિટલ પ્રજા માટે છે અને તેને પ્રજાએ જુલવી જોષ્ટી નથી. જે સ્ત્રી, કે જેનું નામ આ હોસ્પિટલ સાથે જોડાયલું છે તેણે પોતાના જીવન જીવનનો દેશ માટે ભોગ આપ્યો હતો. તેમણે પોતાના જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી પોતાની નમળા અને નાદુરસ્ત તબીયત છતાં પણ સેવા બજાવી હતી. તેમની સેવાઓની અને જીવ-દયાની યોગ્ય કદર પ્રજાએ આ સંસ્થાને ઉદાર રીતે મદદ કરીને હોસ્પિટલ ફંડ હલોજલ ઉભરાવી દબને કરવી જોષ્ટી અને તે હોસ્પિટલ સાથે કામ કરી શકવાને શક્તિ વાન થાય તે માટે યથાશક્તિ મદદ કરવી જોષ્ટી છે.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઝતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિ.આ.ફાર્મસી—

સેલ્ફએન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એન્ટો જોષ્ટી છે—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

ગુનેગાર પિતાનો પત્ર

લેખક :
આપાણ બાવાણ અમીન

મા સ્ત્રી મોટી દીકરી કાન્તાબું લગ્ન તા. ૨૬ મી માર્ચ ૧૯૪૫ ના રોજ મુંબઈમાં સ્ત્રીવીલ મેરેજના કાયદા પ્રમાણે થયું છે. ગ્વાલીઅર રાજ્યના ગુના પ્રાંતના સેડારા આમના રજપૂત યુવક રા. હરમાનસીંગ અ. રધુવંશી સાથે લગ્ન થયેલું છે.

બંને જણ કોલેજમાં ભણતાં હતાં ત્યારથી સંબંધ શરૂ થયેલો. મારી સંમતિ પ્રથમથી જ કાન્તાબેને લીધેલી. પાંચ-છ વર્ષના માળા હરમાન તેમના પરિચય વધતો ચાલ્યો. છેવટનાં વર્ષોમાં ટેટલાંક વિપરીત સંજોગોને લીધે મને સમજવા લાગ્યું કે કાન્તાબેન કંઈક વધારે પડતું જોખમ ખેડી રહી છે. લગ્ન ના કરે તો ને વધારે સુખી અને યશસ્વી થઈ શકે. મારા વિચાર પ્રમાણે કાન્તાને સમજાવવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છતાં બંનેના વિચાર લગ્ન કરવાનો મક્કમ રહ્યો. પરિણામ ઉપર દર્શાવ્યું છે અને તેને વધાવી લેવાની મારે શીર ફરજ આવી પડી. કહેવત છે કે, 'વાવે તેવું લણે.'

સિદ્ધાન્તના, નાતગતના કે વ્યવહારિક અંતરાયોના કારણે હું પાછો હટું, કાયર બની મારી વ્હાલસોઈ દીકરીને ત્યજ દઉં અગર એ સ્થિતિમાં મારે શું કરવું તે સમાજ વિચારી લેશે. પાટીદાર સમાજ સામે આ એક બંડ છે, હું બંડખોર ગુનેગાર છું અને મારા ગુનો ભારે છે એમ પણ હું માનું છું. મારાં ભાઈભાંડુઓ, કુટુંબીજનો અને ગણિતજનો સાથેના મારા સંબંધ ઘણા મીઠા છે. ને ગામમાં, ને ગોળમાં, ને સમાજમાં હું જન્મ્યો છું. તેના અનેક ઉપકાર મેં અનુભવ્યા છે. ગોળ કે ગણિત બહાર મારે મદત્તવો સંબંધ હોય એમ પણ નથી. ગણિતનું ઝણ

મારા ઉપર અનેકધણું છે. વિશાળ દુનિયાનો સંબંધ નવેસરનો છે. પાટીદાર ગણિત મારે મારા અંતઃકરણમાં અતિશય આદર છે; તેના ઉત્કર્ષ મારે ઘણી જાંડી ઝંખના છે. અને આ ગણિતના એક માણસી સેવક તરીકે રહેવાની મને હજી પણ ઉત્કંઠા છે. મારા કથનની સત્યતા પુરવાર કરવાની શક્તિ અત્યારે મારામાં નથી કારણ કે મારું વર્તન બાળદષ્ટિએ ગણિત વિરુદ્ધનું છે.

પાટીદાર ગણિત અત્યારે ઉછાળે ચડી છે. પાટીદાર મૂળગત સ્વભાવે સાહસિક, ઉદાર, જિજ્ઞાસુભ્રાણી અને સ્વાતંત્ર્યપ્રિય છે. છતાં ધંધે તે જમીન સાર્થે જોડાયેલો અને ગાને અધુરો હતો. એટલે પાટીદાર ગણિતનાં શિક્ષક અને સંસ્કાર આ સંજોગોને આભારી છે.

જાહેરખબરનું ઉત્તમ સાધન

—* ગુજરાતી *—

ચિત્રમય જગત

મહા ગુજરાતના આ અનોડ માસિકનો ફેલાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હળવા નિબંધો, રાજકારણી લેખો ને સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લગાઈતું સમાલોચન એ અમારી ખાસ વિશેષતા છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪/-૦૦ અને ૬-૦-૦૦

આ માસિકનો ફેલાવો ગુજરાત કાઠિયાવાડ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકલો ગળે છે.

એનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

પાછલાં પચાસ વર્ષમાં ઢેળવણીનો પ્રચાર, સત્યુદ્ધેનો સાથ, સ્વદેશભક્તિ, પદ્ધેશગમન, ગામ ધરથી જુદા પડવું, ધંધારોજવાર અંજે બહાર રહેતા યવું. લક્ષ્મીજીની મહેર એમ વિધિવિધ પ્રકારનાં નવીન વહેણ પાટીદાર સમાજમાં દાખલ થયાં અને તેના પગિલાએ સારાંનરસાં અનેક ભરતી ઓટ આપ્યાં છે. ગામ, ગાળ, ફૂળ, રીત, આચાર, વ્યવહાર બંધાય છે તેટલી જ ઝડપથી તૂટે છે. સૌ કોઈ વિમાસી રહ્યા છે કે જ્ઞાતિમાં હતું શું અને રહેશે શું ? જ્ઞાતિ ચહે છે કે પડે છે ?

આ કિથલપાયલ જીવનનો એક તલસાટ છે એમ હું સમજું છું. બંધીઆર બેક વેડસનાં શાન્ત સહેલાં પાણી કરતાં ખુદ્લા સમુદ્રના હિલોરા મને વધુ પસંદ છે. દરેક જીવાન હૃદયની ભાવના ફુનિયાના જોડે ચઢી હિલોરા લેવાની હોય છે. એ મહોનમત સ્થિતિમાં મેં આમળ જણાવેલું પગલું ભરવાની પરવાનગી મારી દીધીને બાપેલી. તેમ કરવામાં મેં ખોટું કયું છે એમ હું નથી માનતો. અનુભવે અગર ઉમનના કાળે મારામાં કેષ્ક શિથિલતા આવી કે વ્યવહાર-કુચળતા આવી જેથી કાન્નાને આ જોખમ ન ખેડવાની મેં સલાહ આપી કાન્નાએ સલાહ માન્ય કરી નહિ એમાં એનો દોષ શું છે ? જીવાની અને દીવાની સરખાં છે એમ માનીએ તો પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે ફુનિયા જીવાનોની છે. ડાહ્યા અને જૂકાઓ લંગર સમાન છે. બૂંચો કરતાં કરતાં આગળ ધપી શકે અને દરિયા ખેડી શકે તે જીવાનો. આવી મહમયલમાંથી મને એક સત્ય સમજાયું કે સમજી માણમે હલેસાં મારનારને લંગર તરીકે અંતરાયરૂપ નહિ નીવડતાં જીવાનીના પવનને

સહરૂપ બની નાવને વ્યવસ્થિત રીતે આગળ ધપાવવામાં મદદગાર બનવું જોઈએ.

પાટીદારસમાજમાં વ્યવસ્થાની બંધર આચારે જેટલી છે તેટલી બીજા કોઈ વખતે નહિ હોય અને તેટલું જ કલિન કાર્ય આચારે વ્યવસ્થા સ્થાપવાનું છે. જૂનાં રીત-રસમ કામ નહિ લાગે. નવીન દૃષ્ટિની અભ્યાસશક્તિ છે. જીવાનોની આંખે જેતાં શીખે. ધર છે; ગામ છે, કુટુંબ છે, જ્ઞાતિ છે અને બાળે તે સૌમાં અગત્યનું સ્થાન દેશનું છે આજે આપણે સમષ્ટિમાંથી વ્યક્તિમાં આપ્યા છીએ અને વ્યક્તિમાંથી વિરાટમાં જઈ રહ્યા છીએ.

મારો બચાવ કરતાં જો સત્ય હકીકત છે તે તરફ સમાજની દૃષ્ટિ ખેંચવાનો હું પ્રયાસ કરી રહ્યો છું. સમાજમાં નાનુંમોટું, ગરીબતવંગર સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે જીવાન ઊંઝરાઊંઝરીઓના લગનનો પ્રશ્ન વિકટ થઈ પડ્યો છે. જ્ઞાતિનો જીવાન વર્ગ, મહેનતુ ને મધ્યમ વર્ગ અને ફુળી વર્ગ કચડાઈ રહ્યો છે અને અંતરની દાય નાંખે છે. સમાજનું કન્યાફૂંછી રાત ઠાકરે ચઢ્યું છે. સરકારી, અને શક્તિશાળી પિતાઓની પાછી ઉંમરની મુશિલિત કન્યાઓ આંખે ફાડી પૂછે છે કે અમારું પટીદાર સમાજમાં શું સ્થાન છે ? આવી પરિસ્થિતિમાં સમજી કે વગરસગળ્યે આવા કીરસાઓ બનવાના. કુદરત તેનો રસો શુંગળામણ અને શુંચવાડામાંથી પણ કરે જવાની. પાટીદાર સમાજ વિશાળ છે; વિશાળત્વ તેનું ગળ છે. રીતરિવાજે જેટલા બહેણા વિચાર ઉપર સ્થાયેલા હશે તેટલો લાંબો વખત તે ન્હી મકશે અને દેશની વધતી જતી એકતાની ભાવના સાથે એણે જ્ઞાતિભાવનાનો મુગેગ પણ સાધવો જોઈશે.

મહીસાગરના તીરે તીરે

લેખક :
શ્રી. જવેરચંદ મેઘાણી

‘ દરિયા ! ઓ દરિયા ! ’
‘ શું છે મહી ? ’
‘ મારી ઝોડે પરણું. ’
‘ નવિ પરણું. ’
‘ કેમ નહિ ? ’
‘ તું કાળી છે તેથી. ’
‘ જોમ દેજે ત્યારે. ’

એમ કહીને મહો પાળી વળી, ને પચી
મંડી પથગ તાણવા તાણી લાવીને મહી
દરિયા પૂરવા. દરિયા તોના પોકારી ગયો.
રખે આ કાળવી મને આખાય પૂરી વાળશે !
કહે કે ચાલ આપુ ! તને પગલું પરણ્યાં.
મહી-સાગરનાં એ લગનની ચોરી તરીકે
વાસણા પાસે એક એટો અતાવાય છે.

***

આવી ડરકામણી મહીને મેં દોડી-અપોલ
અને બદલપુર નામનાં બે ગામે ની પાસે. દોડી
તે સાથે જ ખાનરી થઇ કે દરિયાને મળે
પડીને જ પરણી છે આ ચંડી. તે આ
મહી-સાગરનું લગ્ન તો કાળા કેપનું નીવડ્યું
લાગે છે. હું ત્યારે મહીની વસત્રા જાનેતા
તરીકેની કલ્પનામાં મગ્ન હતો ત્યારે ગારગમા જ
મદારાજ વારંવાર બોલતા આવતા હતા કે
‘ આ મહી નથી પીરાના ખપતી, નથી
ખેતીના ખપતી, નથી નહારાના ખપતી, છે
ફક્ત સોગદ ખાવા પૂરતી જ કામની ’ ત્યારે
મને સાચો ખ્યાલ આવતો નહોતો. પણ
તા ૨૦-૩-૪૫ ની સાંજરે બદલપુરના કોચા
ટોંચાચો પોણાએક આડીની ઝિન્નાબિન્ન પૃથ્વી
વટાવ્યા પછી ત્યારે અમે મહીના પટમાં
ડિતપો ત્યારે મહી ચિકરાજ, કારતરાખોર,
કંકુપી કુબારગ લાગી. પુરુષમાણ તરીકે
દરિયાની મને દયા આવી.

***

બદલપુરથી લઇને અમારી મુસાફરી પાંચ
સાત ગાઉ સુધી કાંઠે કાંઠે જ ચાલી. મહી-
સાગરનાં તટવાસી ગામેલી અને મહીની
વચ્ચે માધવ દોડ દોડ માધવ સુધીની ધરતી
ખોનાઇ ગઇ છે, પૃથ્વીનો સપાટીથી પાંચ છ
અથોડાં પેટાગમા ત્યાં ગાડમારગો ચાલે છે.
દશ વીસ વર્ષ પર આ મહીકાંઠે અકમંધ
ગામડાં જિભાં દગે, તેને મહી તરફ દગતા
મોમાસુ જગપ્રવાડોએ ચૂંચી નાખ્યા છે, તે
આજે એ છૂટા પડેલા ગામ દુકડા અકોકે
જિયે ટેકરે એવી રીતે જિભા છે કે જાણે કદો
આંખનો ય ઝોળખાણ નહોતો ! બાલાનો
ટેકરો હાતાનો ટેકરોઃ જુદા જુદા નિવાસી-
ઓના નામના ટેકરાઃ વચ્ચે પાંચ-છ માથોડાં
જિડાં ખોદાણા.

***

એ પાંચ માથોડાં કોંડું પૃથ્વી-દળ તદ્દન
માટીનું જ બનેલું છે. ત્રણ હાથ જીડે ખોલીએ
તે ‘ ટૂપ ’નો કાળખોંડ આવી જિભા રહે એવી
મારી સોરડી ધરતીથી જિલટા જ પ્રકારની
આ નયો કાંપની જ બનેલી રસાળ કંઠાળ
પૃથ્વી છે. એ પૃથ્વીનું આ મેકડો એકરોનું
ખોદાણુ એટલે કેટલો વિનાશ ? અકોકે વીધું
ત્યાં પાંચ દગડાના આવનું ખોલાય છે,
તે જ પ્રદેશમા આવો ધરતી-વિનાશ ? શું
એ વિનાશ કોઇ ઇજનેરી ઉપચારે ન રોકી
ચકાયો હોત ? મને કહેવામાં આવ્યું છે કે
આવો ઉગાર તદ્દન ચકપ અને સરલ દનો-
મહીમાં વડેલા જતાં વધો નીરને પૃથ્વીનું પેટ
ખોદ્યું ન પડે તે રીતે મારગ આપી
ચકાયા હોત.

***

ને મહી વધુ બપેલું લાગી. કારણ કે
એને કાંઠે મેં દરિયાગી કદી દની, ત્રણબની

વનરાજિનું માનશ્ચિત્ર આંકી મૂક્યું હતું. એથી બિલડી જ આ કાંડાની રિયતિ છે. મહીકાંડો સુનકાર છે. હાડાં કેતરમાં થઇને બહાર નીકળવાના માર્ગો બિદામણા છે. મહીકાંડે પંખીડાં બોલતાં નથી. સામે કિનારો (ભરૂચ જલ્લાનો) ત્રણેક ગાઉના ગમગીન પટની આરપાર નિસ્તેજ આળા જેવો દેખાય છે. કોઇ મમોળાં ' રેખાળાં માનવી ' મહીપાર ઉતરતાં નહોતાં. સોરડી લોકકથા માયસી એ રાવલ નદી, કે જેને પ્રેમબળ રખારી યુવાન રાણો એક વાર પોતાની આદિરાણી પ્રિયા વિશે પૂછતો હતો—

પાતળ-પેટાં ને પીળડાં
પથપને પારે;
રાવલ ! રેખાળાં માનવી
ઉતર્યાં કયે આરે !

અર્થાત્ હે રાવલ નદી ! પેરે પાતળિયાં, પીળડાં, ને ઉદર પર પડતી ત્રિવલી વડે શોભતાં હરણ સરીખાં મુકુમાર મારાં માનવી-મારી કુંવર્ય-તારે કિયે આરે ઉતરી ? એવા કોઇ પિયુ આંહી મહીને પ્રશ્ન પૂછે તેવું વાતાવરણ નહોતું.

***

રોજના એક વાર ચડતા ' ઉધાન 'નાં સાગર-નીરનો સમય આજે રાતના ૧૧-૧૨ નો છે. અત્યારે પાણી સાયળ સમાણાં ને કયાંઇક કયાંઇક ઘૂંટણ સમાણાં છે. દર દર ટું પંક્તિગંધ માણસોને મહીજળ ઝાળગીને સામે પાર જતાં જોઇ રહ્યાં છું. આ ગામ-ગામના આરા સિવાય વચ્ચે તો મહી ઉતરાય તેમ છે. નહિ. આરે હોડીઓ રહે છે. ને ઉધાન હોય ત્યારે એ પાર જવાના અપમાં આવે છે.

મહીના શયનગંદિરમાં સાગર રોજ પ્રવેશે છે. એ દરિયાઇ ભરતીને ' ઘોડો ' કહે છે. ઘોડાનું રૂપક જેને મૂક્યું હોય તેને ધન્ય છે.

નદીમાં આવતો સાગરનો જીવાળ ઘોડાનો જ ઘાટ રજૂ કરે છે કેવળાળી શી શ્વેત શ્રીધાળી તરંગ-ટોચ, વિલાસમસ્તીના હિજાળા મારતા નીર-કદનો, અને હડહડ એવા હણહણાટઃ ઘોડો આવવાનો થાય ત્યારે આરેઆરેથી માછીઓ પોતપોતાની નાવડીઓને ઘોડાની સામે બેક માઇત્ર લઇ બપ, ને નાવનો અને ઘોડાનો જ્યાં સંપર્ક થાય ત્યાં ધડીબર તો નાવડીને પોતાના પાછલા પડખામાં ' લપાંતી ' દઇને પછી ઘોડો એને પોતાની માણેકસતને રથાને, અગર તો કાનસૂરી વચ્ચેના કોઇક કૂમતાળધ શણગારની અદાથી રમાડતો ઝુલાવતો હીંદોડા દેતો દેતો ધસ્યો આવે છે નદીની શયન-સોડમાં.

***

એ દેખાત કંપનામાં છે ત્યાં સુધી મુદર છે. પણ મહારાજે મને એવા એક મહી-ઉતરાણનો કિસ્સો કહી હતો તેણે મનને ઉદાસીથી ભરી મૂક્યું છે. પોતે વડોદરથી આવતા હતા. સાથે એક બંગી ને એની દોકરી ચપાં. બાળના હાથમાં બાળક હતું. સાથે વાંસનો ભારો હતો. આરા પર આવ્યા કે તુરત એક માણસે ખૂંસે મારી, બલદી ઉતરો નહિતર ઘોડો આવે છે. મહારાજ તો બાળના તરેયા, શરીરે પોપરધા, તે પાણીમાં ચાડ્યા. પછવાડે પેલો બંગી ઉતર્યો, ને એ વાંસનો ભારો પાણીમાં ખેંચતો ચાલ્યો. મનમાં એમ કે બાઇ બાળકને લઇને પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે. પેલે કાંડે બેઉ પહેાંચી ગયા પછી પાછળ જુએ તો દર દર બાઇ પાણીની અંદર સળંગ બનીને બિબી ચપ્પ રહેલી, પાસે છે બાળક. ખૂંસ પાડી, ' અરે બાઇ, ઝટ ચાલી આવ ! ' પણ બાઇના મોંમાં બોલ નથી, શરીરમાં સંચરત નથી. ખૂંસ પડે છે: ' ઘોડો આવે છે ! ' વાધુ આવે છે ! ' ને માણસ ખૂંસો પાડતો ચાલ્યો

તેને પેલા બંગીએ કહ્યું: ' બાઇ, મારી દીકરીને તું ઉતારી લાવ. ' માછી કહે ' શું દબાય ? ' બંગી કહે ' મારી કને બે આના છે તે આ છે. ' ' એટલે તો રાત્રી ઉતાઈ ! ' એમ કહેતાં એ તો ઢબડબતો ચાલ્યો ગયો, ને મદારાજ એ બંગીને, અને પછી એની પાણીમાં દૂર થંભી રહેલી બાળકવંતી પુત્રીને નેહ રહ્યા. બેમાંથી કાઢમાં જાણે ચેતન નથી. ને શિર ઉપર સદાની વિદાય તોળાઈને ઊભી છે. મદારાજ પાછા ગયા, બાઇ પાસે પહોંચ્યા, બાઇને કહે છે કે ' આંહી આવ ! ' બાઇ બોલતી જ નથી. એ તો જાણે કે જીવન-મૃત્યુ વચ્ચેનો બેદ જ ત્યજી ઊભી છે. મદારાજે જાણકને હાથમાં લીધું, બાઇનો હાથ પકડી ચડતાં પાણીમાં દોરો, બાઇ રસતે ફક્ત એટલું જ બોલી શકી: ' બાપજી ! માઈ તો જો થયું હો તે યાવ, પણ મારી કાઢરીને કંઈ થવા દેશો ના હોં કે ! ' યુગીજતે બાઇને સાથે કાઢે પહોંચાડી સારે બાઇનો બાપ બોલ્યો:

બાપજી ! તમારાં તો ઘી ગોળનાં હાડ ખરાં ને ! એ તો ઘી ગોળનાં હાડ વાળા તેથી જ તમે આને લાઇ આવ્યા, અગે તો શું કરી શકીએ ! '

તે દિવસે એ બંગીના બોલ પર જોવા પેાને મરક્યા હશે તેવા આજે પણ મંદમંદ મરકીને મદારાજ કહે છે: ' ઘી ગોળના હાડકાં ! ' પરંતુ તો એણે વોળીયી નરી ખીચડી સિવાય, કંગાલ ધરના ખરાજ દાજ-ચોખાના બે મૂડિ બાઈણાના એક ટંકના બોગન સિવાય કશું કંઈ જોયું નથી.

***

મમગીન અને નિર્જન મહી-આરા પર મળી ગયેલાં એક ખારવો તડાકાજંધ વાતો કરતો કરતો બેએક માસ પર મહીસાગરમાં પસડાઈ આવેલા મચ્છની વાન કહી ગયો.

૫૦-૬૦ હાથ લાંબો, ગોં ફાડે તો મહી આપણે ઊભા ને ઊભા ચાલ્યા જાણે તેવડા પેટવાળો એ મમરમચ્છ આંહી ચાપોલ સુધી આવી ચડ્યો હતો. મેંમાયો પાણી ઉછાળતો હતો. પછી એટ થયો. જળ છીંછરું બન્યું. મચ્છે બહુજલ ખરાડા પાડ્યા, જલ તરફડાટા નાખ્યા, છેવટે કમોતે મરી ગયો.

વાત સાંભળીને મને સોન-હલામણની લોકકથામાંથી બે કુહા સાંભળ્યા—

મચ્છ માંજળ હોય,

(આંધ) કિયે અવશુણે આનિયા

લેવાણે લોટ

કે સાયરે સંધ્યા નહિ ।

દેશવટે ચાલી નીકળેલી સોનવિજેગી હલામણ સિંધ તરફ જતાં જતાં એક સોરડી નદી (દેશર કે વરતુ) ના સંગમસ્થાન પાસે મચ્છને નેહ કહે છે કે બાઇ ! તું મચ્છ તો મહાજળમાં હોય, તું અહીં નદીનાં છીછર નીરમાં ક્યાંથી આવ્યો ? શું તું ભરતીના તરંગોમાં ધસડાયો ? કે દરિયે તને સંધરવા ના કહી ? શું તું બે મારા સરીખો દેશવટે કાટેલ છો ?

મચ્છ એનો જવાબ આપે છે—

જલ લીજ વળે,

વીણે વાજણું નહિ;

સોનાની સંગતે

હાલીતજ હજણું પડયું.

હે બાઇ ! ભરતી (વીજળ)માં હું આંહી મુધી નાનકડા માછલાની સાથે સાથે બૂલથી ચાલ્યો આવ્યો. આ વેળા પાછો ઊતરી જશે એ જાણતો નહોતો, એતરતી વેળામાં હું પાછો ન વળી શક્યો. આમ હું મદાન, એક નાનાં-સુદ-માછલાની સોળનમાં હાલવાથી ફલકે પડ્યો. *

* “ ફૂલજાળ ” તા. ૨૦-૪-૪૫ માંથી સાત્રાર-ફૂલજાળ.

પીડા વગર પ્રસૂતી

લેખક :
શ્રી. બાપાલાલ બ. વેધ

અ જાની સ્ત્રીઓને સુવાવડોના ડર સાગવા માંડ્યો છે ! ઘણી બહેનો મારી પાસે આવી ખુદશા દેસે સુવાવડ ન આવે એવી દવાની માગણી કરે છે ? ભણેલી સુધરેલી જ નહિ-અબણ સ્ત્રીઓની પણ આ માગણી છે ! સુધારકો ' વસ્તી વધે છે તે માટે કાંઈ કરવું જોઈએ ' એવી પાતો કરે છે. નિખિત ભારતવર્ષીય મહિલા પરિષદો ' સંતતિનિયમન 'ના ઠરાવો કરે છે. આ ગુનપ્રચારના જમાનામાં કર્ણોપકર્ણ આવી પાતો કુમારિકાઓના કાન સુધી અને અબણ સ્ત્રીઓ સુધી પહોંચે છે, આમ, સુવાવડોના ડર સ્ત્રીઓને સતાવી રહ્યો છે એ ચોક્કસ છે

એક વખત એક સુશિક્ષિત બાઈ મારી સલાહ લેવા આવ્યાં હતાં. તે સમયે બીજી એક બાઈને હું તપાસતો હતો. તપાસી રહ્યા બાદ મેં એ બાઈને કહ્યું:- " સુવાવડોના ડર ન રાખશો. " પેઢી સુશિક્ષિત બાઈ એ સાંભળી રહી હતી. ત્યારે તેમનો વારો આવ્યો ત્યારે સૌ પ્રથમ એ બાઈએ મને પ્રશ્ન પૂછ્યો:- " તમને પુરુષોને સુવાવડના ડરનું બાન કેમ કરી કરાવી શકાય ? " હું શરમભો. શો ઉત્તર આપવો એ સમજી શક્યો નહિ. મેં કોમેથી કહ્યું:- " સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં કદી ધીરજથી સહન કરનાર છે. સુવાવડનું કદી સ્ત્રીને લાગવું જ નથી. આજઠાણના કુદ પ્રચારની તમારા મન ઉપર અસર થઈ છે અને તમે નાહકનાં બીધેલાં છો. સુવાવડોના ડર રાખશો તો ચુદિવું થું યશે ? "

" તમને પુરુષોને બોલતાં-દલીલો ' કરતાં કારી રીતે આવડે છે. તમે કદીએ સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્ત્રીઓના પ્રશ્નોના જવાબો આપ્યા જ નથી. " એ બાઈ મઠ. હું

દવાખાનેથી ઘેર ગયો. મને એ બાઈના શબ્દો પાદ આવવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓને શું ખરેખર અસહ્ય કદ સુવાવાવડમાં થવું જ હશે ? કુદરતનો આ કદ પાછળ કંઈ હેતુ હશે-? કુદરતે આવું કેમ કર્યું હશે ? કાં કુદરત અન્યાયી છે કાં અમે ચિકિત્સકો ભેવકૂદ છીએ કે એનું રહસ્ય સમજી શક્યા નથી. સુવાવડ વખતે શું કામ કદ થવું જોઈએ ? "

એક શત્રુવૈદ્ય કહે છે કે " પુરુષ અરે સ્ત્રી-એમાંથી એક ઉપર શત્રુક્રિયા કરવાનું મને કોઈ કહે તો હું ' સ્ત્રી ' ઉપર જ શત્રુક્રિયા કરવાનું પસંદ કરું. કારણ કે સ્ત્રી દરદ ધીરજથી સહન કરે છે. કવિઓ સ્ત્રીઓને મૃદંગી, અબલા, કુસુમપેત્રના-વિશેષણો લગાડે છે. પરંતુ ખરી રીતે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધુ કઠિન છે. "

અને આ વાત મને તદ્દન સાચી લાગે છે. સાધારણ તાવ પુરુષને આવ્યો હોય છે તો તે આવું ઘર ગળાવી મૂકે છે-ગાંડું કરી મૂકે છે ત્યારે સ્ત્રીને તાવ સાથે બીજી કેટલીયે પીડા થતી હોય છે પરંતુ તે શાંતિથી સ્થ જ રહે છે. એક પહેલવાન બાઈને હું ઈન્જેક્શન આપતો હતો. ઈન્જેક્શન નસમાં આપવાનું હતું. જરાક લોહી પીયકારીમાં મેં ખેંચ્યું તે એ બાઈએ જોયું પણ ખરું. જેવું મેં ઈન્જેક્શન આપવું શરૂ કર્યું કે એ બાઈ બેભાન બની ગયા ! ધમ દમને પાટલી ઉપરથી નીચે પડ્યા ! મેં સમયસૂચકતા વાપરીને નસમાંથી સોય કાઢી લીધી. હું ગભરાયો. કમ્પાઉન્ડરને રિટ્રેયુલન્ટ મિશ્કયર ઝટ બનાવીને દહોને પાછ દેવા કહ્યું અને થોડુંક રેગેલિંગ સોલટ મુઠાડવા કહ્યું. થોડીવાર એ બાઈને બાન આવ્યું ત્યારે મને કહેવા લાગ્યા:- " મને

ઇન્જેક્શન લેતાં આતું જ થાય છે. હું દરદ સહન કરી શકતો જ નથી ” મેં કહ્યું તો પછી તમારે મને પ્રથમથી આ વાત કરવી હતી ને ? દર્દીએ લાચારી બતાવી: “ મને એ કહેતાં શરમ લાગી. એક પહેલવાન જેવો માથુસ નાનીશી સોયની અણી ચામડીમાં પેસતાં આટલો ગભરાય છે ! ” મને એની વાત સાવ સાચી લાગી. એના જેવો પહેલવાન જેવો માથુસ ઇન્જેક્શનની સોય સહન કરી નથી શકતો એ કહેતાં તેને જરૂર શરમ આવતી જ હશે. ઘણાંયે હાટપુષ્ટ જથ્થાતા માથુસોને હું આવા જ ઢીલા પોચા તરીકે જાણું છું.

પરંતુ મેં એક પણ સ્ત્રીને હજી ઇન્જેક્શનની સોય લેતાં જુસ પાડતી કે ગભરાતી જોઈ નથી. તે શાંતિથી ચિકિત્સકની સામું જોઈ રહે છે. ચામડી બહાર મારવાની દવા ચિકિત્સક લગાવે છે કે નહિ તેની પણ તે પૂછપરછ કરતી નથી !

આપણે સૌને ધરતો અનુભવ પણ એમ જ કહેશે કે પુરુષો ક્રતાં સ્ત્રીઓ ઘણું કષ્ટ સહન કરી શકે છે. સ્ત્રીના સ્વભાવમાં જ દુઃખ સહન કમ્વાની અદ્ભુત શક્તિ છે. સાસુસસરા અને નણંદ વચ્ચે આવીને તે જે રીતે સહન કરતાં થીપે છે તે અદ્ભુત નથી શું ? પિતાનું ઘર છોડીને પારકે ઘેર તે જાય છે ત્યારે તેના મનમાં ‘શું શું થતું હશે ? મને તો લાગે છે કે પ્રજાતંત્રની અવિચ્છિન્નતા માટે બગવાને સ્ત્રીને સહ્ય છે એટલે કષ્ટ સહન કરવાનું બળ અને ધૈર્ય પણ તેણે તેને આપેલું જ છે. સદીઓથી જે કષ્ટ સ્ત્રીઓ સહન કરતી આવી છે તેમાંથી જ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય, કામળ ભાવો ખીલ્યા છે સૃષ્ટિની શ્રુતિસા અનુદ ગામવાનું કાર્ય સ્ત્રીઓ જ કરે છે પુરુષો તો કેવળ ‘necessary evil’ છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે.

‘ Necessary evil ’ - ‘ નલાવી લેવા લાયક દુષણ ’-કહેવાનો મારો આશય તમને કહ્યું. પ્રાણિશાસ્ત્ર બાયોલોજી-પ્રમાણે ‘ નર ’ ખરી રીતે Race માટે-પ્રજા માટે-અદ્ય ઉપયોગી છે-‘ mere accessory ’ છે; જ્યારે પ્રજા માટે-સંતાનો માટે-સ્ત્રી જ સર્વસ્વ છે. પુરુષ બદાર બટકે છે, મહેનત કરે છે, પોતાના સ્ત્રી બચ્ચાંતું બરણપોષણ કરે છે, એટલે અંશે તેની સામાજિક ઉપયોગિતા જરૂર છે જ પરંતુ પ્રજાઉછેર માટે-પ્રજાતંત્રની અવિચ્છિન્નતા માટે-સ્ત્રીનો જ મુખ્ય ભાગ છે અને હવે તો “Parthenogenesis” અથવા અલૌંગિક પુનરુત્પત્તિ-પણ શક્ય બની છે ને !

પરંતુ આપણે ફરીયાદ આ દુઃખ pain-ઉપર આવીએ. પુરુષોના નસીબમાં કષ્ટ-દુઃખ-સહનના પ્રસંગો નથી જ્યારે સ્ત્રીના જીવનમાં છે જ. પ્રજાતંત્ર અવિચ્છિન્ન રાખવા માટે સ્ત્રીને દુઃખ સહન કરવું પડે છે અને એ સુવાવડનું કષ્ટ સહન ન કરે તો સૃષ્ટિ કેમ ચાલે ? હમ્મરો વધેથી સ્ત્રીઓ કષ્ટ સહન કરતી આવી છે અને હજી એ કરશે જ. પરંતુ વધતા જતા વિગાને તેમને હવે કષ્ટ-મુક્ત બનાવવા કમર કરી છે. સિમ્સન નામનાં વિકાસે ‘ કૅલોગેફોર્મ ’ની શોધ કરી છે ત્યારથી આનાં બીજ વવાયાં છે. અલખત, આ શોધ પછી પણ એનો ઉપયોગ ઘણા વર્ષો સુધી પ્રજાએ ન કર્યો. પાદરી ધર્મગુરુઓએ સિમ્સનની આ શોધ માટે બે શબ્દો સ્તુતિના ન કહ્યા. પરંતુ “ એ સિમ્સન તો પ્રભુના કરનાં વધુ ડાહ્યો છે એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે ” એ મહાપુરુષે સહજ નિંદાથી તેને નવાજ્યો. પરંતુ સિમ્સને તેની પરવા ન કરી. એ રક્ષાટંત્રો વતની હતો. પાદરીઓએ કૅલોગેફોર્મ સંમોહનની શોધમાં બગવાનેનો અપરાધ જોયો. સ્ત્રીઓનું સુવાવડ વખતનું

કષ્ટ આના પ્રયોગથી કમી થઈ જશે એવું તેણે જ્યારે કહેલું ત્યારે પાદરીઓ તેની પર ચીડાયેલા. “ જો સુવાવડમાં કષ્ટની જરૂર જ ન હતી તો પ્રશુએ કષ્ટ ન પડે એવું જ ક્યું હોત ” આના જવાબમાં સિમ્સને કહ્યું: “ જ્યારે પ્રશુએ આદમની પાંચળાઓમાંથી ધ્રુવને ઉત્પન્ન કરેલી ત્યારે પ્રથમ તો આદમને ખૂબ ધેનમાં-સંમોહનમાં-નાખ્યો હતો; એ જ ખતાવે છે કે બચવાને ‘ સંમોહન ’નો સત્કાર કરેલો છે. ”

આ દલીલમાં સામર્થ્ય નથી. ખરી રીતે પ્રશુ તો સ્ત્રીઓના દુઃખનો છે. આદમ-પુરુષના કષ્ટનો નથી. પરંતુ કથેરિફોર્મ આખરે દુનિયામાં રહેલા સમગ્રેલું હતું એટલે વિક્ટોરિયા રાણીને ડયુક આફ એડિનબરોના જન્મ વખતે સુવાવડમાં કષ્ટ ન જણાય માટે તે આપવામાં આવેલું. અને ત્યારથી સુધરેલી પ્રજાઓમાં તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો; સૌનું ખ્યાન પણ તે તરફ ખેંચાયું.

પરંતુ ખરી રીતે તો હમણું હમણું જ એનો વ્યાપક ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. ‘ Premedication ’ અથવા ‘ Twilight-Sleep ’ નામથી હવે આ પ્રચ્છતા-કષ્ટહર-ક્રિયા જાણીતી થએલી છે. સ્ત્રી ખરી રીતે આ પ્રયોગથી પ્રગાઢ નિદ્રામાં પડતી નથી પરંતુ એ અર્ધસૂતી જાગતી drowning સ્થિતિમાં પડેલી હોય છે અને યુ’ થામ છે તેવું તેને માન નથી રહેતું. બાળકના જન્મ સુધી સ્ત્રી semi-conscious અર્ધજાગૃત સ્થિતિમાં રહે છે. સંમોહનના નિયમિત ઇન્જેક્શનો આપીને આ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે અને જો પૂરતી કાળજીથી તે આપવામાં આવે તો માતા અને બાળક બન્નેમાંથી ઠોષને પણ તેનાથી જગા જેટલું પણ તુકસાન થતું નથી. હા, એમાં ભય પણ છે જ. માટે હોંશિયાર તત્ત્વો

પાસે જ રહ્યા કરવાથી. મોટી માત્રા પડી જાય તો બાળકના શ્વસને જોખમકારક નીવડે છે.

પ્રસૂતીનું કષ્ટ હવે અદૃશ્ય થઈ ગયું છે. આટલાં વર્ષોથી સ્ત્રીઓએ ધૈર્યથી કષ્ટ સહન કર્યું તેનો અદ્દશે આ શોધે તેમને આપ્યો છે. વિજ્ઞાનની આ જેવી તેવી સિદ્ધિ નથી.

વિજ્ઞાને આ પ્રસવકષ્ટ નિવારવા સંમોહન તો ગોપ્યું પરંતુ હજી સ્ત્રીઓને માટે સ્વારાગ-*puerperal fever*-નો મોટો ભય તો બોલો જ હતો. સંમોહનની શોધો થઈ મરંતુ સુવાવડ પછી ધણી સ્ત્રીઓ સુવાવડના ચેપી તાવમાં મરતી હતી-રીબાતી હતી તેની શોધની પણ જરૂર હતી જ. અત્યંત સ્વચ્છતા, જંતુદ્ધન પ્રવાહીઓ, પ્રસૂતિવંત્રનો વિકાસ-આ બધાંથી સુવાવડ પછીનો આ તાવ ઘણે અંશે ઓછો તો થઈ જ ગયો હતો. છતાં યુરોપની હોસ્પિટલમાં ધણી વખત સુધી સુવાવડી સ્ત્રીઓનું ચોંકાવનારું મરણપ્રમાણ જણાયું હતું. પ્રસૂતિગૃહોમાં ‘ ચેપ ’ કેમ ફેલાય છે તેવું કારણ શોધવા માટે ધણી ચિકિત્સકોએ સખળ પ્રયત્નો કર્યા છે. હંગેરીના ડૉ. ઇગ્નેઝ ફિલિપ સેમેનેન્કીઝ (Ignaz Philipp Semmelweis) (૧૮૧૮-૧૮૬૫) વિયેનાના પ્રસૂતિગૃહમાં ચિકિત્સક હતા. વિદ્યાર્થીઓ અહીં શીખવા માટે આવતા. રાખચેદન ગૃહમાંથી પાધરા જ તેઓ પ્રસૂતિગૃહમાં ક્ષારસીક માટે આવતા. કોઈ હાથ ધોતું નહિ. સેમેનેન્કીઝનો પોતાનો મિત્ર આ બેદરકારીથી પા ઝેરી યનાથી-blood-poisoning થી મરી ગયો. સેમેનેન્કીઝે બધાને Chlorinated Lime water-ચૂના અને મીઠાના પ્રવાહીથી હાથ ધોઈને જ પ્રસૂતિગૃહમાં આવવાનો હુકમ કર્યો. આ સાદો દરકારથી બીજા વર્ષે પ્રસૂતિગૃહમાં મરણપ્રમાણ ઘણું ઘટી ગયું. અસાર સુધી પોતાના જ અદાનથી કેટલીક સ્ત્રીઓ મરણપ્રણ થઈ હશે તેનો તે ચિકિ-

તસકે જાતે જ ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો ! કારણ કે એ પ્રેતિ, પણ ચેપી હાથો વડે જ પ્રસવ કરાવતો હતો. પરંતુ વિચેતાના અને અન્ય સ્થળોના તેના સમકાલીન 'ચિકિત્સકોએ સેમેનેલ્લિસની આ વાતને હસી કાઢી અને વધારામાં સેમેનેલ્લિસને જીવંત તરીકે જાહેર કર્યો. દરમિયાન આ પંડિતોના ધમ્મમાં હમરે! શ્રી મર્યે જતી હતી ! આશ્રીઓના રાજનગરમાંથી આ તેજસ્વી હંગેરીઅનને ઠોરની મોઢક લાંકો કાઢવામાં આવેલો. જેના ઉપર માનતો વરસાદ વરસવો જોઈતો હતો તેની ઉપર, સાધારણ માણસોએ નહિ પણ વિદ્વાન ગણાતા ચિકિત્સકોએ જ જુલમ કરવામાં પાછો પાની ન કરી. તેને criminal ગુનેગાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો ! છપ્પાની આગ શું નથી કરતી ? ૧૮૬૧ માં પોતાના વતન છુડાપેરટમાં તે રહેવા ગયો અને ત્યાં રહી આ મહાન વીર ' સતિકાન્વર ' ઉપર પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું ! પરંતુ જે અપમાન અને જુલમો એની ઉપર ગુજરેલા તેથી તેનું મગજ ખસી ગયું-તે ગાંઠા થઈ ગયો; તેને ગાંડાની હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવ્યો ! ત્યાંથી સારો થઈ એ ઘેર આવ્યો, વળી પાછો તે પોતાના પ્રિય કાર્યમાં રચોપચો રહેવા લાગ્યો. છેવટે જે શોધથી તેણે અનેક પ્રસૂતીઓના જીવ બચાવ્યા હતા, જે Blood-poisoningથી પ્રસૂતીઓને બચાવી હતી, તે જ વ્યાધિનો એ પોતે ભોગ બન્યો અને પંચત્વ પામ્યો. પ્રસવ વખતે ઘણું દુષિત થાય છે. અને પરિણામે રક્તવિષ-બ્લડ પોઇઝનિંગથી સ્ત્રીઓ મરે છે એ શોધ સેમેનેલ્લિસની હતી. પરંતુ આ ચેપ લાગ્યાનું ખરું કારણ શું તે શોધવાનું માન હજી પેરચ્યોર (૧૮૨૨-૧૮૯૭)ને ગયું. રોબટ કોચને ભાગે પણ અધુરું માન, આ શોધનું જાણ છે જ. પેરચ્યોર ડાક્ટર ન હતો, તે

કેમિસ્ટ હતો. દારૂ અને ખીયરમાં ઉત્સેચન ક્રિયા-fermentation-જોઈને એણે જાંતુઓની શોધ કરી. દૂધનું દહીં જાંતુઓથી જ થાય છે એમ એણે જાહેર કર્યું. આ જાંતુઓ વાતાવરણમાં મોટી સંખ્યામાં રહેતાં હોય છે એમ એણે જાહેર કર્યું. આ બધાં જાંતુઓ રોગોત્પાદક નથી હોતાં, કેટલાંક જ હોય છે એમ એણે પ્રયોગોથી જાણ્યું. પેરચ્યોરની આ શોધથી ' ચેપ ' શું છે, શાથી થાય છે એનું સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. આ શોધને પરિણામે શસ્ત્રક્રિયામાં ઘણી સફળતાઓ મળવા લાગી. પ્રસૂતિતંત્ર—(midwifery) નો વિકાસ પણ થયો.

જરાક વિષયાન્તર થયું. વાચકોની ક્ષમા ચાહું છું. પ્રસૂતા-જ્વર Puerperal fever-Haemolytic streptococcus નામનાં જીવાણુઓ રક્તમાં રહેતાં રક્તકણો-બ્લડ-કોર્પુસલ્સ-નો નાશ કરી નાખે છે-થાય છે એ દ્રવે પુરવાર થઈ ચૂક્યું છે. અને ખૂબીની વાત તો એ છે કે આ સુવાવડોનો એરી તાવ હોસ્પિટલોમાં સુવાવડો કરાવે છે તે સ્ત્રીઓને જ, મોટે ભાગે લાગુ પડે છે. હોસ્પિટલોમાં-પ્રસૂતિ-ગૃહોમાં-સ્વચ્છતા. જાંતુરહિતતા માટે પુષ્કળ કાળજી રાખવામાં આવે છે છતાંય, આ એરી તાવ પ્રસૂતિગૃહોમાં પ્રસવ કરનારી બાઈઓને જ વિશેષ લાગુ પડે છે. ધર આગળ સુવાવડ સુતાર સ્ત્રીઓને આ તાવ લાગુ પડે છે પરંતુ સરખામણીમાં પ્રસૂતિગૃહો કરતાં ઘણું ઓછો. પ્રસંગોપાત દુઃ અને જાણીવી દહીં છું કે જો ધરમાં પૂરતી જગો હોય તો સુવાવડો ઘેર જ થાય એ ખરું છે એમ દુઃ માનતો થયો છું. ચેપનો ભય પ્રસૂતિગૃહો કરતાં ધરમાં ઘણો ઓછો છે. કોઈ કહેશે કે ક્યાં હોસ્પિટલની સ્વચ્છતા અને ક્યાં ગૃહની સ્વચ્છતા ! દ્રવે તો નસો પણ સૂતિકાયાત્રમાં ઢેળવાયેલી ત્યાં

કામ કરે છે, સ્વચ્છતા અને જંતુરહિતતા માટે ખૂંટપૂરી કાળજી રાખવામાં આવે છે. હા, આ બધું બધું છતાં ય વિચિત્ર રીતે આ ચેપનાં બીજ ત્યાં જ રહેલાં છે એ વાત એટલી જ સાચી છે—સૌના ગળામાં ટોન્સીલોમાં આ જંતુઓ વમેયાં માલમ પડ્યાં છે—પડે છે !

નર્મો પ્રસવ કરાવતી વખતે જંતુધન—sterile—થએલાં વસ્ત્રો પહેરે છે. ગળામાં અને ટોન્સીલોમાં આ જંતુઓ ભરાઈ રહ્યાં હોય છે એ જ્ઞાન પછી હવે તો પ્રસવ પહેલાં નર્સો પોતાનું ગળું જંતુધન પ્રવાહીના ડ્રોપ્સથી બરાબર સાફ કરે છે અને મોંઢે મુગતી—mask—પહેરે છે. ચેપ સામે ખૂંટપૂરી બની શકે એ બધી કાળજી રાખવામાં આવે છે. ચિકિત્સકો અને સેવિકાઓ સફેદ-બગલાની પાંખ જેવાં સફેદ-ઘોષેલાં વસ્ત્રો પહેરીને પ્રસૂતિ ગૃહોમાં ફરે છે. આ છતાં ય કેસો થાય છે જ !! મરણ-પ્રમાણ ૨૦-૨૫ ટકા જેટલું જણાય છે.

પરંતુ હવે એક એવી દવાની શોધ થઈ છે જેના પ્રતાપે આ ફારુણ એરી તાવ જલદીથી વશમાં આવી જાય છે અને મરણ પ્રમાણ ૨૫ ટકાથી ૩ થી ૪ ટકા જેટલું આવી ગયું છે. આ સુરોષની વાત છે. અહીંયાં પણ આ દવા વપરાવા લાગી છે. જમાનાની બલિદારી છે કે ઔપચો પણ હવે આંતરરાષ્ટ્રીય જન્યાં છે. જર્મનીમાં એક કિમતી શોધ થઈ એનો આખા જગતને લાભ મળ્યો ! આ દવાનું નામ ' પ્રો-ટોસિલ. ' અને ' માટે જર્મન શોધકોને " નોબેલ પ્રાઇઝ " મળ્યું. આ દવાના અનેક પ્રયોગો ઉદરો ઉપર થયા અને હવે તો આખા વિશ્વમાં એરી તાવમાં—streptococcus infectionમાં આનો સફળતાથી ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. આ દવા અમુક રંગોમાંથી શોષાઈ છે. આ આયુ

સુદમાં ધણાના વાંચવામાં આવ્યું હતો કે દરેક અમેરિકન સોલ્જરને આ દવા ત્રણ દવા પ્રો-ટોસિલ એ પછી ધણી કંપનીઓએ નોખાં નોખાં નામેથી આ દવા વેચવા માંડી છે. ' સફેદનિમિઝ ' એ જાણીતું નામ છે. (સફેદનિમાઇઝ હમણાં જર્મની સિવાય સર્વત્ર વપરાય છે.) ચુલ્હું અને ગોળા-ખન્ને રૂપમાં આપવામાં આવે છે. ઘા થયો હોય તો તુરત જ તે ઘા ઉપર આ દવાનો ભૂંડા છાંટીને પાંદો ખાંધી દેવામાં આવે છે અને ગોળાઓ ગળાવામાં આવે છે. સૂતિકા—જ્વર ઉપર આ દવાનો છૂટથી ઉપયોગ થાય છે અને મરણપ્રમાણ આ જેરી તાવથી ઘણું જ અટકી ગયું છે એમ એકામતે પુરવાર થયું છે.

આયુર્વેદજ્ઞો પાસે ધણી દવાઓ છે પરંતુ પ્રો-ટોસિલ વા સફેદનિમાઇઝ જેવી અમુક અસર ઉપજાવી શકે એવી દવાઓ ત્રણ પાસે મુકાય નહિ ત્યાં સુધી પ્રજાને એ દવાઓમાં કેમ વિશ્વાસ આવે ?

આમ, સુવાવડોનો ભય—સુવારોગનો ભય—વિજ્ઞાને ઘણે અંશે દૂર કરી નાખ્યો છે. જંતુહીનતા, સ્વચ્છતા, આધાર—આ બધા ઉપર અવનવો પ્રકાશ પડ્યો છે અને આપણે આશા રાખીશું કે ભવિષ્યમાં એક પણ બાઇ સુવાવડમાં કે તે પછીના કોઈ ઉપદ્રવથી નહિ જ મરે.

હવે કબર પ્રસૂતિ માટે " Caudal anaesthesia " (કોડલ એનેસ્થેસિયા) ની શોધ થઈ છે. કરોડરજીવનના અંતર્ભાગમાંથી ગર્ભોદય તરફ જનાર નાડીઓ આવેલી છે. શબ્દેશોએ આ નાડીઓનો સરસ પરિચય કર્યો. ગર્ભોદયમાંથી મગજ તરફ જનાર જ્ઞાન-તંતુઓ વા નાડીઓમાં, ક્રોનમાંથી જના-વવામાં આવેલો metycaine (મેટિકન) નામની દવાનાં ઇન્જેક્શન આપવાથી પ્રસવ વખતે સુદૃઢ કબર જણાવું નથી. પરંતુ ઇન્જે

કથનની સોય આ જ નાડીઓમાં જવી જોઈએ. કરોડરજ્જુના પ્રવાહીમાં-Spiritual fluidમાં કે રક્તમાં દવા ન જવી જોઈએ. કુશળ શંસ્ત્રવેદ આ પ્રમાણે કરે છે. પ્રથમ ઇન્જેક્શન લીધા પછી બાહ્ય જાહેર કરે કે હવે દરદ નથી જણાઈ. જરૂર જણાય તો પ્રસવ સુધી આવા ઇન્જેક્શનો ફરીથી આપવામાં આવે છે અને આ બધો વખત ચિકિત્સક દરદીની બરાબર સંભાળ રાખે છે. ગર્ભાશયનું આકુશન બરાબર થાય છે કે નહિ તે એ તપાસતો રહે છે. આ કલાકૌશલ્યની અવધિ છે. આ જન્મવા બેડી હોય છે અને

પ્રસવ માટેની લાગણી યતાં બિંદે છે. અર્ધો કલાકમાં પ્રસવ કરાવીને હસતી હસતી બહાર આવી, ખોરાક પૂરો કરે છે !

ચત્રક્રિયાનો અપૂર્વ વિકાસ માનવમતિ આવા દુઃખ દરવાને જ કરશે કે જીન અનિષ્ટો પણ જન્મવાશે એ તો બવિધ્ય કહેશે. આજે તો “ટવાઈલાઈટ સ્લીપ”નો બોલ-બાકા છે. આ પ્રમાણે પ્રસવ થએલાં બચ્ચાંના માનસ ઉપર કંઈ અસર થાય છે કે નહિ એ તપાસવાનો પ્રયોગ પણ ટેટલાકે કર્યો છે; પરંતુ ટોલના અવાજમાં એવી પપૂડીઓ હમણાં નહિ સંભળાય; બવિધ્ય જણાવશે.

ઉપરના લેખ પર શ્રી. સરોજિની મહેતાએ નીચે પ્રમાણે પેતાનો અભિપ્રાય લખ્યો છે. જે વાચકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હોવાથી આ નીચે આપેલ છે.

ઉપરના લેખનો સારાંશ એ છે કે જો ‘ટવાઈલાઈટ સ્લીપ’ આજુનારી દવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પછી સુવાવડો ૩૨ રાખવાની જરૂર નથી. વેદકીય દષ્ટિએ એ સાચું દરો. પણ આ સંબંધમાં બીજા બધા મુદ્દા વિચારવાના છે.

સુવાવડો ૩૨ સ્ત્રીઓમાં હોય છે તે માત્ર પ્રસૂતિ સમયના કષ્ટનો નહિ-જો કે એ કષ્ટનો અણમાત્ર પણ ખ્યાલ પુરુષવર્ગને આવી શકે એમ જ નથી. એમાંના બધા તો ખેતરમાં બાળકને જન્મ આપી પછી તેને ટોપલામાં નાખી હોયકી જતારી સ્ત્રીઓના દાખમાં જ આખા કરશે ! પણ સ્ત્રીઓને તો એ કષ્ટ ઉપરાંત અનેક માનનાઓ સહન કરવાની છે. બાળકના જન્મ પહેલાંની શરીરની અસ્વસ્થ સ્થિતિ, બાળકને ઉછેરવામાં પડેલા શ્રમ, ઉગમરા, બાળકોના દાંત આવવા, મોરી અજાડા, ઉઠાંટિયો એ બધામાં માતાને

પડતી તકલીફ, એ સર્વનું માપ ઠાણ કાઢે ! અને આર્થિક સંકટામણી વાત તો ન કરવામાં જ લાભ છે.

પ્રસૂતિનું કષ્ટ “ટવાઈલાઈટ સ્લીપ” જેવા ઉપાયથી બાળક થાય તો પણ સ્ત્રીના શરીરને એ મોટો ઘસારો તો છે જ. ચાંદુ અકાઉડિયામાં જ મારી બોજખાણની જો સ્ત્રીઓ ઉપરાઉપરી બાળકોના જન્મથી ક્ષય-રોગનો બોગ થઈ મરણ પામી. બન્નેની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી, એટલે પ્રુટિકારક ખોરાક કે ખુદશી દવાના અભાવે એ રોગ લાગુ પડ્યો નહોતો, અનેક સુવાવડોથી જ લાગુ પડ્યો હતો. ત્રીજા એક બાર બાળકની માતા એનીમિયાથી પીડાતી સોજા આવેશ શરીરે મરવાની આગશે હવે છે. આ બધાને ‘ટવાઈલાઈટ સ્લીપ’ શા કામની ? એમને તો સુવાવડો ૩૨ જુદા સ્વરૂપમાં રહેવાનો જ.

એક ગાળક છેક નાનું, ધાવણું, હોય ત્યાં બીજા બાળકની તૈયારી યતાં સ્ત્રીને કેવી ઝારીરિક અને માનસિક પાતનાઓ થાય છે. આર્થિક સંકટામણી મન ટેટણું મુંઝાઈ જાય છે તેનું થોડાં પાનાંમાં સમીકૃત વર્ણન વાંચવું હોય તો શ્રી મેલાણીની ‘ગંગા તને

શું થાય છે * એ વાર્તા દરેક વાચકને વાંચવાની હું ભલામણ કરું છું. ગર્ભપાતની દવા ખાધા પછી ગંગા ને શબ્દો ઉચ્ચારે છે તેમાં આ સમસ્ત પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે: “ એ પરણુ ! છ મહિના પછી મારું શું થાત ! તમારો દુકો પગાર-ચાર છોકરાં, આપણે ત્રણ-એમાં હું આ પાંચમો જીવ કયાંથી ઉછેરત ! એહ ’ મારી કેડચના મકોડા ખડી ગયા છે. હું હાડકાનો માળખો બની રહી છું અને ગદ્ય સુવાવડે બે રૂપિયાનું ધીરે પેટમાં રડવા નહોતું મળ્યું. દસ દારૂ મારે ખાટલો છોડવો પડેલો, ગાંસડો લૂગડો ધોવા જવું પડતું ’ અરધી ગાઉ આપે. મારો દેહ કટકેકટકા થઈ ગયો ’તો. એ સાહે-તમારા સાહુ, અભાગીઆ નાના છત્રને આ નરકમાંથી ઉગારવા સાહુ મારે આ કરવું પડ્યું. ”

આ વાર્તાનાધિકા પ્રસૂતિના કષ્ટ (labour-pains)નું તો નામ જ નથી દેતી. એને

* ‘ મેથાણીની જાવલિકાઓ ’ ખંડ બીજો.

મનથી એણે ગણાવેલી બીજી વેદનાઓ એ વેદના કરતા અનેક ગણી વધારે ડરામણી છે. સુનાવડનો મુખ્ય ડર એમાં જ રહેલો છે.

અમેરિકાના કોઈ ‘ હાર્મ ’ પર એકાદ સ્ત્રી ચૌદ બાળકની માતા બની આનંદી અને તંદુરસ્ત રહી હોય તેની કયા આપણાં પત્રો ખૂણ રસથી છાંપી આધુનિક સ્ત્રી સામે ધરે છે. પણ આધુનિક હિંદી સ્ત્રીની આસપાસ ને યશ્ચિ પડી છે તેમાં તો દર કલાકે વીસ સ્ત્રીઓ પ્રસૂતિમાં મરણ પામે છે. એંશી નેચું ટકા બહેનો મંદી, હૃદયહીન સોવાણીને હાથે પ્રસૂતા થાય છે, હિપરાડિપરી બાળકોના જન્મથી માંદલી રહેતી કે મરણશરણુ થતી સ્ત્રીઓ ચારે તરફ નજર પડે છે. અમેરિકાની એકાદ અપવાદરૂપ સ્ત્રીના દાખલા છાપનારા આપણી સ્ત્રીઓની મૂંઝી કથનીઓ તરફ કયારે ધ્યાન આપશે ? જૂની થયા છતાં એ કથનીઓ હજી એ સંસારમાં ભજવાયે જાય છે.

[“ પ્રસ્થાન ” માંથી.]

બાળકોને રસ પડે તેવી વાર્તાનો સુંદર સંગ્રહ
ચંદ્રશંકર ભટ્ટ દ્વારા સચાળ બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાર્તાઓ ભાગ ૧-૨

મૂલ્ય દરેક ભાગના આના આંક

બે હજાર વર્ષ પહેલાંની વાર્તાઓનો સંગ્રહ

બુદ્ધ ભગવાનની વાર્તાઓ

દિંમત રૂ. ૦-૬-૦

બાળકોને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપતાં આવાં પુસ્તકો જરૂર વસાવી આપો
આને જ લખો:—

ધિ હુહાણામિત્ર મિં. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

શ્રીઓની જગૃતિ શી રીતે થઈ શકે ?

લેખિકા : શ્રી. જ્યોત્સ્ના શુક્લ

આપણી ઉદાસીનતા

લગભગ એ અઢવાડીઆ પહેલાં ગૂંજરાતનાં એક સુવિખ્યાત સમાજસેવિકા શ્રીમતી નાનીબહેન ગજનરને અંગ્રજિ આપવા માટે સૂરતમાં એક સભા થઈ હતી. શ્રીમતી નાનીબહેન એટલે શું એ વિશે આ સ્થળે કશો પણ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. ખરી રીતે તો એ અંગ્રજિની, અથવા માત્ર અંગ્રજીજ શા માટે-સૂરતનાં એ સુપુત્રીના યોગ્ય રમારકનીયે પ્રવૃત્તિ સૂરતનાં સૌ બહેનોએ ઉપાડી લેતી જોઈતી હતી. એ ન થયું, એટલુંજ નહીં પણ પેલી શોકસભામાં ઢાંજરી આપવાનીયે વૃત્તિ કોઈને ન થઈ ! આમાં નવું કંઈજ નથી. આવા અનેક પ્રસંગો મેં જોયા છે. ન્યારે આપણને એમ યાદ કે બહેનોએ આમાં અમત્યનો ભાગ ભજવવો જોઈએ, અને છતાં એવું બનતું નથી. કોઈ કહેશે 'બહેનોને એવું કશું કરવા માટે વખત ન હોતો નથી.' આ દલિલમાં ખૂબ વજૂદ છે એ હું સ્વીકારું છું, કારણ કે જે બહેનો એણે વધતે અંશે કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે છે એમને પણ વખતની એ સુરેલી તો હોય જ છે. પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે સૂરતમાં બહેનો ઘરની બહાર જ નથી નીકળતાં અને એકેએક વ્યક્તિને માટે તો એ સાચું પણ નથી હોતું. પણ આની ચર્ચા આજે આ સ્થળે હું નહીં કરું. જો કે તે દિવસની સભામાંથી પાછા ફરતાં મેં મળકમાં કહ્યું હતું ખરું કે "કોઈપણ સભામાં વધુ ઢાંજરીની કમ્તા હોય તો તેમાં એકાદ ગરબો

કે નૃત્યનો કાર્યક્રમ રાખવો એટલે સભાચૂક ખીચોખીચ બરાબા વિના નહીં રહે. આવી સભા હોય તો ગરબો કે નૃત્ય-અભિનયનું વસ્તુ શોકના આવિભાવવાળું રાખવું પણ રાખવું તો ખરુંજ, એ સિવાય વધુ ઢાંજરીની આશા રાખવી મિથ્યા છે ! "

આ પ્રસંગનો આટલો ઉલ્લેખ આજે મેં એ કારણે કર્યો છે કે આનંદ અથવા કુતુહલના પ્રસંગો સિવાયની પ્રવૃત્તિઓ તરફ આપણે અજળ ઉદાસીનતા સેવી રહ્યાં છીએ.

આજે સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ વિકસતી જાય છે, અને એને કંઈ રીતે વેગ આપવો એ તરફ ઠીકઠીક ધ્યાન અપાઈ રહ્યું છે. એવા પ્રસંગો સૌ કોઈ એમાં એાછો વધતો ભાગ ભજવે એ જરૂરનું છે. થોડા વખત પહેલાં ગૂંજરાત મધ્યસ્થ સમિતિ તરફથી સ્ત્રીપ્રવૃત્તિમાં વેગ લાવવા માટે શા ઉપાયો યોજવા જોઈએ એનો વિચાર કરી રૂપરેખા નક્કી કરવા માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી હતી. આ સમિતિ અંગે અમે જે નિવેદન તૈયાર કર્યું હતું તે સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ માટે સ્ત્રીહિન્નતિને માટે જરૂરી હોવાથી અહીં સામેલ કરું છું.

મહાસભા અને સ્ત્રી હિન્નતિ

મહાત્મા ગાંધીજીએ રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં સ્ત્રી હિન્નતિના સુદ્ધાનો સમાવેશ કર્યો છે એ પૂરવાર કરે છે કે સ્ત્રીના સર્વાંગી વિકાસ વિના સમાજનો કે રાષ્ટ્રનો પણ સર્વાંગી વિકાસ થવો અશક્ય છે. પ્રત્યેક વિચારવાન વ્યક્તિને આ વાત સંમત્ય છે, પણ એ માટે શું કરવું એ ગુંચ ક્યાં તો ઉકલતી

નથી અથવા સાચું કહીએ તો એ માટે ગંભીરપણે વિચારજ થયો નથી, અને જ્યાં વિચાર થયો છે ત્યાં તેનો અમલ નથી થયો.

ગૂજરાતમાં જુદી જુદી દષ્ટિએ ઓછા-વર્તા પ્રમાણમાં સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ ધણાં વર્ષોથી ચાલે છે. વનિતા વિદ્યાભો, સ્ત્રી મંડળો, મહિલા વિદ્યાલયો અને સ્ત્રી સામયિકો વગેરે એનાં ઉદાહરણો છે. પરંતુ મોટે ભાગે એ પ્રવૃત્તિઓએ સંકુચિત વર્તુલમાં જ કામ કર્યું. 'જે હાથ કુંઠાવે પારણું' એ જગત પર શાસન કરે' એ સૂત્ર ખૂબ ગૌરવપૂર્વક સમાજ આગળ મૂકવામાં આવ્યું. અને સ્ત્રીઓ પણ એથી પ્રસન્ન થઈ ! પણ એ પારણામાંના બાળકને ઉત્તમ નાગરિક બનાવવાનું, અરે તેના સામાન્ય ઉછેરનું પણ જ્ઞાન જેને બીચારીને નથી હોતું તે જગત પર શાસન કેવી રીતે કરી શકે એનો કોઈએ વિચાર જ ન કર્યો. પરિણામે સ્ત્રીસમાજ હંધાતોજ રહ્યો, સુયોગ્ય માતા તરફથી મળવા નંતંબતાં રૂઢાંચી બાળકો વંચિત રહ્યાં અને આને કીધે કેળવણીના ને સમાજ સુધારાના જનતંત્રના પ્રયોગો નિષ્ફળ નહીં તો નિરાશા-જનક તો અકળ જ નીડડ્યા. આમ જનવામાં બાળકજન, અકાળ માતૃત્વ, અનેક પત્નીત્વ અને વિધવા સ્ત્રીના પુનર્વંન પ્રત્યેની ધૂણા વગેરે આપણી સામાજિક રૂઢિઓએ ખડ્ડ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

પણ ગાંધીજીએ રાજકારણમાં સ્ત્રીઓને સમાન હિસ્સો આપીને એકજ ઝડપે સ્ત્રીનું અને સ્ત્રી પ્રત્યેની સમાજની દષ્ટિનું અદ્ભુત પરિવર્તન કર્યું. સ્ત્રી પ્રવૃત્તિમાં અને સ્ત્રીઓના વિશાળ સમુદાયમાં ખરી વળગતિ તો ૧૯૩૦ ની સવિનયજનની ચળવળમાંથી આવી એમ કહી શકાય. સ્ત્રી શું કરી શકે, ક્યાં જઈ શકે, એનું સ્થાન ક્યાં એના કોઈ પ્રશ્નોને

ત્યારે અવકાશ નહોતો. સ્ત્રીપુરુષના જાતિભેદ એ કાળથી જાણે બૂલાઈ ગયા અને સ્ત્રી નિર્ભય રીતે દરેક પ્રકારના રાષ્ટ્રીય કાર્યમાં પુરુષ સાથે સહકાર કરવા લાગી. ૧૯૩૦-૩૨ ની ચળવળમાં ગૂજરાતમાં અને આખા દેશમાં સ્ત્રીઓએ જે ભવ્ય ફાળો નોંધાવ્યો, એણે સ્ત્રીપ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં એક નવી જ દષ્ટિ પેદા કરી છે. આ દષ્ટિ એ છે કે; સ્ત્રીને જે યોગ્ય તક આપવામાં આવે, એની સુધુષ્ટ શક્તિઓ સંપૂર્ણ વિકાસ પામે એ માટે કાળજી રાખવામાં આવે, વિવિધ પ્રકારની સામાજિક રૂઢિઓ, અન્યાય તેમજ અસમાન વર્તન અને અતિ સંકુચિત મનોદશાને પરિણામે ઉભી થતી અનેકવિધ મુશીબતોમાંથી એમને રાહત આપવામાં આવે, તો સ્ત્રી રાષ્ટ્ર પુનરુદ્ધાનની એકેએક પ્રવૃત્તિમાં જરૂરત ફાળો આપી શકે એમ છે. આથીજ ગાંધીજી કહે છે કે સ્ત્રીને બાળ્યે રાખીને દેશની સ્વતંત્રતા નહીં મેળવી શકાય.

અને આમ છતાં સ્ત્રીપ્રવૃત્તિમાં હજી ભેદ છે એવો વેગ આવ્યો નથી. જ્યોતિ સંઘ કે નિકાસગૃહ અને એવી કેટલીક વાણી સંસ્થાઓ બાદ કરીએ તો ખીજી સ્ત્રી સંસ્થાઓમાં પણ આ દષ્ટિએ કામ થતું નથી, અને મોટે ભાગે તો એ સંસ્થાઓ ઉપકાં વગોની બહેનોની કલમ જેવી અથવા મનો-રંજનના કાર્યક્રમો ગોઠવવા પૂરતીજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. ગામડાંઓની બહેનોનો પ્રશ્ન તો અણઉઠેલ જ પડ્યો છે. સામાજિક અનિષ્ટો અને અન્યાયો હજી ઓછા નથી થયા. આતું કારણ એ હોઈ શકે કે માત્ર સ્ત્રીઓનો જ પ્રશ્ન લઇને ચોક્કસ કાર્યક્રમ હજી સુધી આપણે ધડ્યો નથી. એટલે સત્યાગ્રહની ચળવળ વખતે જેલખરતી માટે અથવા તાત્કાલિક કામ માટે બહેનો આવી રહે છે, પણ એ જીવાળ સમી જતાં ગડેનોનો ઉત્સાહ પણ

ઓસરી જાય છે ને કાયમી કામ કરનારાં બહેનો ઉંઘાં થનાં નથી.

આ વિષય પરની અમારી ચર્ચામાં મુખ્ય મુદ્દા આ હતા.

૧. શ્રીઓને અને ખાસ કરીને ગામ-ડાંની શ્રીઓને ઘરકામમાંથી બીલકુલ નવરાશ મળતી નથી. શહેરોમાં ક્યાંક ક્યાંક સવારના નવથી બપોરના ત્રણ સુધી અને સાંજના છથી રાતના દસ સુધી રસોડાં ચાલે છે. ગામડાંઓમાં ધનિકવર્ગના પુરૂષો એસી રહે છે અને શ્રીઓને ખૂબ વૈતરૂં કરવું પડે છે.

૨. પ્રાથમિક શિક્ષણ ઓછું છે. નિર-ક્ષરતાનું પ્રમાણ બંધકર છે.

૩. બહેની બહેનો પણ મોજશોખમાં પડી જાય છે ને કામ કરવા આવતી નથી.

૪. પુરૂષો શ્રીપ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા નથી અને મહાસભાવાદીઓ પણ પોતાના ઘરની શ્રીઓને બહાર કાગમાં ઊંચેલા નથી, તેમજ તેમના તરફનું વર્તન પણ સુધારતા નથી.

૫. શરૂઆતના કાળમાં શ્રી જાગૃતિના કાર્યમાં પુરૂષોએ પણ સાથ આપવો જ પડશે, એ વિના એ કામ નહીં ચાલે; એટલું જ નહિ પણ પુરૂષોએ પોતાની સગવડો પણ ઓછી કરવી પડશે.

૬. શ્રી કાર્યકર્તાઓને પીઠબળ ને ઉત્તેજન નથી મળતું તે મળવું જોઈએ.

૭. શ્રી કાર્યકર્તાઓને આર્થિક સહાય મળવી જોઈએ.

ચર્ચાના મુખ્ય મુદ્દા ઉપર પ્રમાણે હતા. આજના આપણા સમાજજીવનમાં શ્રીને ઘર-કામમાંથી નવરાશ મળે એ લગભગ અશક્ય જેવું લાગે છે ! શ્રી પુરૂષ અથવા આપણું

કુટુંબ સમજી વિચારીને ચોક્કસ ગૃહવ્યવસ્થા ગોઠવે નહિ ત્યાં સુધી એ ન બને; અને એ માટે પણ લોકમત કેળવવાની અને પ્રચારની જરૂર છે.

શ્રીપ્રવૃત્તિનો હેતુ બહાર કાર્યકર્તા બહેનો ઉઠાં કરવાં એટલો જ માત્ર નથી અને એ હોવો પણ ન જોઈએ. શ્રીનો મોટો સમુદાય પોતપોતાનાં કૌટુંબિક જીવનમાં મૂંઝાયેલા રહેશે એ માનિને જ એ પ્રવૃત્તિ ચલાવવાની છે, પરંતુ એ કૌટુંબિક જીવન પણ સુખકર, આનંદમય ને સમાજને હિતકર બને એ માટેના પ્રયત્નો કરવા પડશે, એટલે શ્રી પ્રવૃત્તિમાં શ્રી કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કરવાં એ અને શ્રી પ્રત્યેનું સમાજનું દષ્ટિબિંદુ બદલી તેમનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવાના પ્રયત્નો કરવા એ એમ બે બાગ રહેશે.

શ્રી કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કરવા માટે નીચે મુજબ વિચાર્યું છે—૧. મધ્યમ વર્ગની વિધવા બહેનોને જેમના પર બાળકોની કે કુટુંબની જવાબદારી ન હોય એવાં બહેનોને આ કાર્યમાં રસ લેતાં કરવાં ને તેમને થોડા તાલીમ આપવી, ૨. શ્રીઓના પર ચોક્કસ કમોની જવાબદારી વગેરે વગેરે.

શ્રી કાર્યકર્તાઓ માટે શરૂઆતમાં નીચે મુજબનાં કાર્યો કરવાનાં રહે:—

૧. ગામડામાં અને પછાત ક્ષેત્રોમાં બહેનો સાથે મળીને વાતચીતદ્વારા તેમનામાં સંસ્કાર રેડવાનું અને વિષાદક હઠીઓ, વહેમ વગેરેના ગેરફાયદા સમજાવવાનું. આમાં વિનય અને શિષ્ટ બાધાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

૨. ઘરની, શરીરની, બાળકોની અને કપડાંની સ્વચ્છતા રાખતાં શીખવવાનું.

૩. માતૃત્વની જવાબદારીને અને બાળ-ઉછેરનો ખ્યાલ આપવાનું.

૪. પ્રૌઢ સ્ત્રીઓમાં નિરક્ષરતા નિવારણનું.

૫. સ્ત્રીની કુદરતી શક્તિનું જ્ઞાન કરાવવાનું. દેશદેશની અને ખાસ કરીને ભારતની મહાન સ્ત્રીઓના જીવનચિત્રો સમજાવવાનું.

૬. જિહ્વાની બુદ્ધિબળનો આછો ખ્યાલ, લોકલથોડ, મ્યુનિસિપાલિટી અને ગ્રામ પંચાયત વિશે સમજણ.

૭. સાદાઈ, સ્વાયત્ત્ય અને ક્રાંતિ.

૮. આ બધા કાર્યો માટે પત્રિકાઓ, પ્રદર્શનો, બહેનોના વર્ગો, મનોરંજનના કાર્યક્રમો વગેરે વગેરે.

સ્ત્રીઓને અંગેનું કોઈ પણ કાર્ય ખૂબ મુશ્કેલ છે એ ખરું છે. ધણીવાર એમાં નિષ્ફળતા એવું જ લાગશે ને છતાં એને માટે અત્યંત ઈરીદરીને કાર્ય કર્યું જ છૂટકો છે.

એ અશક્ય તો નથી જ

ઉપર લેખનું તેમ પ્રત્યેક વિચારવાનું વ્યક્તિએ હવે આ રીતિમાં પલટો લાવવો જ જોઈએ એવો નિશ્ચય કરે અને એ માટે પોતાના સમય ને શક્તિનો ઘોડો ધણીયે ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી સ્વીકારે તો સ્ત્રી અવૃત્તિને જરૂર વેગ મળે અને એની કાર્યદીશમાં પણ આપકારદાયક ફેરફાર થાય. આમ કરવામાં કોઈએ કશું ગુમાવવું પડે એમ નથી. હા, થોડી વ્યક્તિઓએ પોતાનાં સુખ સગવડનો ભોગ આપવો પડે, બહેનોને પણ જુદાં જુદાં પ્રકારનાં સખત કામો કરવાની જવાબદારી ઉપાડવી પડે, પણ પરિણામે આખા સમાજનું એમાં હિત છે એ આપણે સમજી લેવું જોઈએ.

દરેક ઘરમાં તથા લાયબ્રેરીમાં રાખના લાયક ઉપયોગી પુસ્તક સાહિત્યની સૃષ્ટિનું એક અમૂલ્ય પુસ્તક. લાંબા વખતથી એને માટે ને જિજ્ઞાસુઓ અંખતા હતાં

શ્રુત્યેદ સંહિતા

નું ગુજરાતી ભાષાંતર

અનુવાદક: રા. મોતીલાલ રવિશંકર ઘોડા, ખી. એ. એલએલ ખી.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા માટે લખનાર હોયજ નહિ. દરેક ઘરની લાયબ્રેરીમાં આ પુસ્તક હોવું જ જોઈએ. આવાં પુસ્તકો ને લાયબ્રેરીમાં ન હોય તે લાયબ્રેરી નહિ પણ ખાલી ગોશાનું અંગ્રહસ્થાન જ કહેવાય.

આ અર્થ માવણાચાર્યે કરેલ ભાષ્યના આધારે તૈયાર કરેલો છે. તે કુલ આઠ અષ્ટક ૧૬ લાગમાં વહેંચાયેલો છે.

૧ લા તથા બીજા અષ્ટકના બે ભાગ તૈયાર હોઈ તે દરેક ભાગ ૪૦૦ પૃષ્ઠ અને પાકું પૂઠું હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ. ૨. દરેકના.

લખો : લુહાણામિત્ર ટ્રિ. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

આ સાચું હોય તો—

નીચેનું લખાણ “સચ્ચાલવિજય”ના તા. ૩૦-૪-૪૫ ના અંકમાં પ્રકટ થયેલું છે. એ સાચું હોય તો હજી પચ્ચ આપણે ત્યાં લોહીનો વેપાર કેટલો ધમધમકાર ચાલી રહ્યો છે તેનું હૂબહૂ ચિત્ર એમાંથી મળી આવે છે.

ગમ વડેલી તા. સંખેડાના રહીશ બાઈ દીવાળી (હરે) લીલાવતી તે પટેલ હીરાભાઈ અંદોલની દીકરી, હું આ નોટીસથી ગામ વીરોદ તા. વડોદરાના રહીશ પા. જીભાઈ ઝવેર તથા તમે ઉપાડી આણેથી બાઈ ડાહીને આથી ખચર આપું છું કે તમે બન્નેવ ચક્રને મને ધરનાં બારણાં બંધ કરીને મોંમાં કુચો ઘાલોને મને ખુબ મારી અને બીજો દીવસે રાત્રે ધરના મેડા ઉપર પાટડીએ દોરડું બાંધી તેનો ગાળો પાડી મને ગળે ફાંસો આપતા હતા પણ તમારા હાથમાંથી છટકી જઈને એક પરાવના ઢગલામાં સંતાઈ ગઈ. પછી મને શીધી કાઢીને ઘેર લાવ્યા તે વખતે મને તાવ આવ્યો હતો પછી થોડા દીવસ વીસા બાદ તમોએ વીરોદ ગામની ધાંચળજી બાઈ મંચુ તે મોકળની સ્ત્રીની સાથે મને તમોએ મોકલવજી કરી વેચી દેવા સાડ ગામ દેણા તા. વડોદરાના બીજા કુધ બરનાર જગન મોતીની સાથે મારાથી છાની વાતો કરી મોકલવજી કરીને મને પીયેર મોકલી દેવાના કારણુ સમજાવી જગન મોતીની સાથે રાતે પહેરેલા કપડે જમરજસ્તીથી મોકલી અને પછી હમે વડોદરા આવ્યાં. “પણ હું રસ્તાની બીલકુલ અગળજી હોવાથી મને વડોદરા રેશન આવ્યાંને ગાડીએ બેસવા કશું તે વખતે મેં ખુબ આનાકાની કરી પણ મને મારી નાખવાની ધમકી આપીને કહ્યું કે તને તારા ધણીએ વેચવા સાડ મારી સાથે મોકલી છે તે વખતે મારા શરીરમાં કંપારો છુટ્યો ને

તાવ વધુ ચડ્યો. પછી બીકની મારી ગાડીમાં બેસી ને પાલેજ રેશને ઉતારીને જગનની સાસરીએ મને તેડી ગયો બે દીવસ રહ્યાં ને પછી તેના સાળાની આરતની સાસરીમાં સંભોઈ આવ્યાં તે કરજણ તાલુકાનું ગામ છે ત્યાંના પટેલ અંબાલાલ જાદવે હમને રોક્યાં ને દીવસ ૪ રાખ્યાં મને સખ્ત તાવની બીમારી હતી પછી મને કણબા તા. કરજણના બીજા તીભલા કસીઆને ઘેર જગન લઈને રાતે ગયો ત્યાંથી રાતે હું જગન તથા તીભલા હમે ત્રણ જણુ અમરાનું પડ તા. કરજણના ગામમાં બીજા મોહન તીભલાને ઘેર ગયાં ને રાતે મોકલે ગાડું બોડ્યું ને કરજણ રેશને આવ્યાં. જગન મોતી, તીભલા કસીયા, મોકલ તીભલા હમે ચાર જણુને ગાડીમાં બેસાડી અમદાવાદ પ્લાજણ બાણુલાલ શંકરને ત્યાં ગયાં તેઓ અડણુ મીલમાં તાણાના દામ ઉપર નોકરી કરે છે અને ધર કાનુપુર રાજ્ય મહેતાની પોળ કાનજી દીવાનનો ખાંચો ધર નંબર ૧૨૭૪ મીલ ફોન નંબર ૨૮૮૬ છે બાણુને ત્યાં રાત રાખી પછી બાણુ સાથે છોડરીઓ વેચવાનો ધંધો કરનાર અમદાવાદ ખાડીઆ ચાર રસ્તા થોડાગાડીના રેશન પાસેના મકાનના ત્રીજે માળે રહેતો ત્રીવેદી મણીલાલ જગન્નાથ જીલ્લાનો દાદો છે તેને ત્યાં હમને લઈને ગયા તે વખતે મારા શરીરને બીમારીથી સાડ ન હતું પણ થોડા દીવસ પછી મણીલાલ કહેતો હતો કે તમને તારા સાથે આવનાર માણસો જગન તથા તીભલા

તથા મોદન તથા બાણ એ ચાર જાણીએ
મને વેચાણુ રૂ. ૧૧૦૦માં આપીને ચાલ્યા
ગયા છે તે તેમાંથી રૂ. ૨૦૦ બાણીએ લીધા
છે એવું મને કહ્યું. મને અમદાવાદ દરીયાપુર
ટાવર પાસેના દવાખાનામાં માઈ શરીર ધણું
ખીમાર થવાથી દવા કરાવી તે દવા કંઈ શુભ
લાગી નહીં જેમ જેમ દીવસ આવવા લાગ્યા
તેમ તેમ શરીર ધણું ખીમાર થયું ત્યાર
પછી મને ત્રીવેદી મણીલાલ જગન્નાથે બીજા
કોઈ પદાણુ નેવાને ત્યાં આપવાની તે માણસ
સાથે છાનીછાની વાત થતી હતી તે ઉપરની
બધી વાત કોઈ આર્યસમાજીએ બાણ કરીને
માણસે જાણીને વીરમગામના આર્યસમાજી
ખત્રી પ્રાગજી નાગજીને આ બધી વાત બાણીએ
કહીને પછી ખત્રી મને બચાવવાના કારણે
મને મારા બાપના સાધારણ ઓળખવાળા
હોવાના કારણે મને મણીલાલને ઘેર ઘોડાગાડી
લખને તેડવા આવ્યા અને પછી બાણીએ મને
પરના ત્રીજા માળેથી નીચે જવા કહ્યું એટલે
હું નીચે આવી સારે ખત્રી પ્રાગજીએ મને
ઘોડાગાડીમાં બેસી જવા કહ્યું ને પાંડા બેઠોસો
આપ્યો કે તમને બચાવવા હું ધણ જવું છું
તેથી હું મારા શરીરનો ને જીવનો બચાવ
થવાના કારણે હું પ્રાગજીને ઘેર ગાડીએ
બેસાડીને વીરમગામ ગઈ ત્યાં મારી દવા
કરવા લાગ્યા ને ઘોડા દીવસમાં શરીર સાર
થવા લાગ્યું ને ઘોડા દીવસ વીત્યા બાદ જેવું
હતું તેવું શરીર સાર થઈ ગયું ત્યાર પછી
મારે કપડાં વીગેરેના ખર્ચ માટે મારે પ્રાગજીને
ત્યાં માસ તરીએ નોકરી કરવા લાગી તથા
પછી મને કહ્યું કે તમારા બાપને ખબર

આપીએ એટલે અમે બન્ને જાણ વીરમગામનો
પોલીસમાં જઈને મારા પીતાનું ઠેકાણું
લખીને જાહેર કયું. તેથી મારા પીતા આગીને
તેડી લાવ્યા સાથે ખત્રી પ્રાગજી મારા પીતાનું
ગામ નેવા તેમના બે બાળકો સાથે વડેલી
આવ્યા ને એક રાત રહી પટેલ વિગેરેને
મળીને મને સેંપીને ગયા છે માટે આ
નોટીસથી મારા ધણી જીભાઈ ઝવેરે ઉપર
જાણીવેલા કૃત્યો મારા ઉપર ગુજરેલાં તેથી
હવે તમારો મારા ઉપર ધણીપણનો હક્ક
રહેતો નથી માટે મારા લગ્નના પદલાના
દાગીના કપડા તથા મારા પીતાએ આપેલા
દાગીના કપડાં અને સ્ટીલની કપડાં સુકવાનો
ટુંક તમે જે તમારે ઘેર તમે રાખી છે તે આ
નોટીસ પડેલે અથવા જાણુ થયે મને દીવસ
આઈની અંદર આપી જવું નહોતર ઉપર
કરેલા કૃત્યોના શુના બાબત મારે તમારી
ઉપર ઠેસ કરવો પડશે ને તેનો તમામ ખર્ચ
તમારે શીર રહેશે અને પડેલાં તમારી ઉપર
વડેદરા તાલુકાના ન્યાયાધીશી વર્મ ૧ માં
ફરીયાદ કરી હતી તેમાં જે તમે લખી આપ્યું
છે તે પ્રમાણે નહીં પાળતાં પણ શુનો કયો
છે માટે ઉપરની બધી હકીકત શ્રીમંત સરકાર
પીતાના રાજ્યની પોલીસ બાદ દેશે અને
હરામખોરો ઉપર ઠેસ કરી પકડીને શીક્ષા
અપાવશે અને મારી ખાસ જરૂર પડે તો
સાક્ષીમાં બોલાવશે તો હું આવી પ્રતિજ્ઞા
સાથે સાક્ષી પુરી જાશ.

બાઈ દીવાળી ઉરફે લીલાવતી તે
પરેન લીરાખાઈ અટોલની દીકરી સ. દા. પોતે.

તેયાર છે :

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવન ચરિત્ર (સચિત્ર) બાગ ૧-૨
કિંમત રૂ. ૩-૧૨-૦૦

લખો : હુદાશામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

મેનીનગ્રહટીસ : ગરદનતોડ યુધ્ધારે

લેખક : વૈદ્ય જાદવજી નરસેરામ શાસ્ત્રી

વ્યાધિ નવો છે કે જુનો તેની જેવાતાણમાં સમય ગુજરવા કરતાં જે વ્યાધિ ચોતરફ મંત્રુષ્યના પ્રાણુ હરી રહેલો અને જેનું નામ સાંભળીને માનવી ભયભીત બની જાય છે; તેવા આ સુ-શીઘ્ર પ્રાણુહરવ્યાધિ મેનીનગ્રહટીસના સંબંધમાં સામાન્ય જનતા ઓછેવત્તે અંશે પણ પરિચિત બને અને એ રાક્ષસીપંજો પસારતા બચાવક-વ્યાધિથી સચેત બને એજ એક આ લેખનો મુખ્ય હેતુ છે.

જનતાની જાણે અને ચિકિત્સકોના હાથે ચડેલા આ સેરિઓસ્પાઇનલ મેનીનગ્રહટીસ રોગનો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ફેલાવો પામ્યાને હજી ગણ્યા ગાંઠ્યાં વર્ષોજ વીત્યાં છે. તેનો પ્રથમ ઉદ્ભવ સને ૧૮૦૫ થી ૧૮૩૦ સુધીમા યુરોપના દેશોમાં અને ત્યાંથી આગળ વધી અમેરિકામાં થઇને તે એક વખત શાંત થયો. ફરીથી સને ૧૮૩૭ થી ૧૮૫૦ સુધીમા યુરોપના દેશોમાં ફેલાયો અને ૧૮૭૫ માં આફ્રિકા થઇને આ વ્યાધિ એશિયા ખંડમા આવી પહોંચ્યો. સને ૧૯૦૭ માં એણે પ્રથમ હિન્દમાં દેખાવ દીધો અને સને ૧૯૧૪ માં તે એ હિન્દના ધણા ભાગોમાં દેખાયો. સને ૧૯૨૪ માં તે ગુજરાતના પાટનગર સેમા અમદાવાદ શહેર અને એના આજુ-બાજુના વિસ્તારમાં એણે પોતાની ભયંકરતાનો પ્રત્યક્ષ પરચો. આપીને મેનીનગ્રહટીસના નામનો શોર મચાવી મૂક્યો.

હવે તો એ કાયમનો આ દેશનોજ રહેવાસી હોય એમ જુદા જુદા પ્રાંતોમાં શરૂ થાય છે અને પ્રખતોને ગરિણુમે એવું શમન પણ થાય છે. કેટલાક ચિકિત્સકોનું માનવું

છે કે ખાસ કરીને જેલખાનાં-શરણુસંસ્થાન, સિપાહીઓને રહેવાનાં સ્થળો અને ભેજવાળા જગ્યાએ આ વ્યાધિ ખાસ કરીને ફાટી નીકળે છે. આ રોગ થવાનું કારણ આંગ્લવૈદક કહે છે કે મોતીઝરા-લાલ તાવ, ગરમી, શરદી અને ભેજથી જનું ઉત્પન્ન થઇ મેનીનગ્રહટીસ શરૂ થાય છે.

ત્રિદોષ સિદ્ધાન્તને મુખ્ય આધાર આધારે દર્શાવી નિષ્ણુતો માને છે કે વૃદ્ધ પિત, વૃદ્ધ વાત અને હીન કફરૂપે ફેરવાઇ જઇને આ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ખાસ કરીને અતિ ઠંડા તથા ઝડ (ફરસાણુ-ચવાણુ વિ.) ભોજન, શીતળ વાણુ, ધુણીથી ભરપુર અસ્વચ્છ અને ગંદું હવામાન, રૂતુ વિપર્યય શરીરપર ચોટ લાગવી, મસ્તકમાં ફોડકા થવા, મોતીઝરા અને ઉષ્નશના વ્યાધિવાળાને આ વ્યાધિ તત્કાળ પોતાના પંજમાં પકડી લે છે.

આ વ્યાધિની શરૂઆત થઈ લાચરી અમે જોતા આવ્યા છીએ કે ખાસ કરીને શિશિરરૂતુને ઉતરવાના અને વસન્ત રૂતુને બેસવાનો સમય એજ આ વ્યાધિની મોસમનો પણ સમય મોટે ભાગે હોય છે. અર્થાત્ જનું રૂતુના ગુણધર્મ જ્યારે સાથે ભોગવાતા હોય છે, ગરમી અને ઠંડી મને રૂતુના સમન્વય વખતે આ વ્યાધિની શરૂઆત હોય છે. તેની સાથે રૂતુમા પણ હીનયોગ, મિથ્યાયોગ કે અતિયોગ થાય છે ત્યારે ખાસ કરીને આ વ્યાધિ અને આવીજ જનતા પીગ સકામક વ્યાધિ જરૂર પેદા થાય છે.

આ વખતે હુતાશણી ગઇ છતાં ઠંડી હતી અને અચાનક તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી પછી સખ્ત ગરમી શરૂ થઇ ગઇ, ખારેક

કે: માથામાં ચક્કર આવતાં હોય એમ લાગે છે અને કાનની નીચેની નસો અને ગરદનની નસો ભારે જાણવા લાગે છે તથા કુખાવો શરૂ થાય છે; આ એવું પૂર્વસ્વરૂપ છે.

એકાદ દિવસ આ વાત જાણવા પછી મસ્તકપીડા વધવા લાગે છે અને એની સાથે તેની ગરદનમાં પણ પીડા શરૂ થાય છે. ગરદન પાછળથી જેમ ખેંચાતી હોય એવું જાણાય છે. જેમ ધનુર્વાતનો દરદી કામઠું બને છે તેમ ગરદનનો ભાગ પાછળ ખેંચા-એસો જાણવા લાગે છે. તેની સાથે દરદી માનસિક શક્તિ ખોટા બેઠેસો તથા બેહોશ બની જાય છે. શુદ્ધિમાં આવતાં દુઃખાવાની ખૂસો મારે છે, સાથે જ ઉલટી અને બકારી શરૂ થાય છે. ત્રણ દિવસમાં કમ્મરમાં પણ દર્દ શરૂ થઈ જાય છે. તાવ ૧૦૨° અને વધારેમાં વધારે ૧૦૪° થી વધતો નથી. દરદીને અધારામાં પડી રહેવું ગમે છે, જીંધમાં પડે છે તો પણ ઉલટી અને ઉબકા શરૂ જ હોય છે. ઝાડો-પેસાળ ઘણું ખર્ચ બંધ જ હોય છે અને અસાધ્ય બનતા દર-દીનાં મળ-મૂત્ર પથારીમાં જ થઈ જાય છે. કેટલાક દરદીને હોઠ ઉપર મોતીના જેવા દાણા જાણાય છે અને શરીર ઉપર લાલ રંગના દાણા કેટલાક કેસોમાં જેવા મળે છે. ગંધાં લક્ષણોમાં દરદી પેતાની ડાક જે પાછળ ખેંચાએસી હોય, તેને કોઈ પણ પ્રકારે સીધી રાખી શકતો નથી-કરી શકતો નથી. ગરદનનો ભાગ કઠણ થએસો અને સોજવાળો જાણાય છે, ધીરે ધીરે આખું શરીર અછડ થઈ ગએલું માલમ પડે છે, દરદી રડે છે, લવારી કરે છે, આંખો લાલ થયેલી માલમ પડે છે અને કીકીનો ભાગ મોટો થએસો જાણાય છે.

મેનીનગઇટીસના દરદીનો એક પગ વાગવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો અને

પગ સાથે જ વાળી શકાશે એક પગ નહિ જ વાળી શકે કારણ કે આ રોગીની સ્નાયુપ્રણાલી વિશેષ ઉત્તેજિત થતી હોવાથી તેમાં જડત્વ આવી જાય છે. અને કેટલીક વખત દરદી બહેરો કે આંધળો થઈ જશે એમ જાણાય છે. કારણ કે રોગની શરૂઆત પછી થોડા જ કલાક બાદ સ્નાયુ શક્તિની ક્રિયા અસોપ થતી જાય છે અને ઘણું કરીને રથાનિક રક્તસંચાલન ક્રિયા વધી પડે છે અને એથી જ દરદી પ્રલાપ કરતો જાણાય છે. નાડીની ગતિ કોઈ વખતે તાપમાન સાથે વધતી જાણાય છે તો કોઈ વખત તદ્દન મંદ પડી જાય છે. કેટલાક રોગીના પેસાળમાં “આલ્બ્યુ-મિન”નું પ્રમાણ વધેલું માલમ પડે છે.

મેનીનગઇટીસના રોગીને ચાર પ્રકારમાં વહેંચી શકાય

(૧) રોગના આક્રમણની સાથે બેહોશી, સખત જ્વર અને અસહ્ય વેદનાવાળો દરદી બોતેર કલાકમાં જ ઉપડી જાય છે.

(૨) શરૂઆતમાં સખ વેદના થાય છે અને તીવ્રતા પણ માલમ પડે છે, પરંતુ ઉપચાર શરૂ કરતાં સઘલાભ થવા લાગે છે. આવો દરદી કેટલાંક સપ્તાહ પથારી સેતીને બેઠો થાય છે, પરંતુ એના સ્નાયુને સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી પાછી મેળવતાં કેટલાક મહિના લાગે છે.

(૩) બહુજ સાધારણ લક્ષણો સાથે બ્યાધિની શરૂઆત થાય છે અને બહુ આગળ વધતો પણ નથી-તેમ થોડાક સમજપૂર્વકના ઉપચારોથી દરદી સારો પણ થઈ જાય છે.

(૪) તીવ્ર વેગનું ચમન થવા પછી પણ રોગી અત્યંત નિર્બળ બની જાય છે અને મહિનાઓ સુધી દરદી પથારીવશ રહે છે, યા તો સુનકાર ક્રિયાવિહીન, ચન્ન્યમનરક, ચેતના વિહીન, દેહમાંનું ચેતન કોઈએ હરી લીધું હોય તેવો, મરવાની આગસે જીવતો હોય છે.

આવે દરદી કેટલાક મહિનાઓ સુધી આ દશા બોમબે છે.

આ રીતે મેનીનજામીસના વ્યાધિના કોઈ એક જ પ્રકાર અને રૂપ કહી શકાય તેમ નથી, પરંતુ આકરા હુમલાવાળો દરદી તો પ્રથમ સપ્તાહમાં જ ખતમ થઈ જાય છે છેલ્લામાં છેલ્લી શોધનાં ઇન્જેક્શનો અને પીચકારી વડે રસી જેવવાના ઉપાયો કામે લગાડવા છતાં સો કેસમાંથી માંડ આળીચ કેસો જ બચાવી શકાય છે, અને સાઠ કેસો તો પૂરતા ઉપચાર કરવા છતાં ય બચી શકતા નથી. એમ આંકડાઓના તારણ ઉપરથી કહી શકાય.

આ દરદને કેટલાક સંક્રામક (વેપી) માનતા નથી અને કેટલાક માને પણ છે કે આ વ્યાધિ ફેલાવનારો જરૂર છે. તેના જીવને “મેનીગો કોક્સ”ના નામે ઓળખવામાં આવે છે.

આંતરપ્રકૃતિ પ્રમાણે ગરદન અને કમરના કંદેરોનજી પાસેથી પિચકારી વડે રસી જેવવામાં આવે છે. અને એવખતે દરદીના ફુગાવું પ્યાન આંખમાંથી આંસુ સારી વડે તેવું કરાય છે. રસી જેવતી અને “એન્ડી-મેનીગો સિરસ” નું ઇન્જેક્શન આપવું એ આ દરદની મુખ્ય ઉપચાર પદ્ધતિ છે. દરદની શરૂઆતમાં આ ઇન્જેક્શન આપવામાં આવે તો અમોઘ ઔષધ બની જાય એમ ડોક્ટરો માને છે. દરદીને ખયાવવા માટેના આ સિવાય બીજા ઇલાજ એકોપથીમાં નથી, પછી આનુ-યંગીક ઉપચાર તરીકે ગ્રોમાઇડ ઓફ સોડા, કલોરલ જેવી રસાયુ સૈયિત્વકૃત દવાઓ, ગેરસ્ટીઆનું સ્લેમ માત્રાનું ઇન્જેક્શન, દરદીની ઉત્તેજનાનું શમન કરવા આયોડિન અને જેન્ઝોઇની વરાળ આપવાના ઉપચારો શુદ્ધિ-પૂર્વક દરદીના પ્રારબ્ધ ઉપર હાય ગૂંછી કરવામાં આવે છે.

રાણપુરનિવાસી ડૉ. વોરા કે જેઓ મારા મિત્ર છે એમનું ચોક્કસ અનુભવ છે કે દરદની શરૂઆતથીજ જો સમય-વિચારી એમ. બી. ફટક ની ટીકડીની યોજના કરવામાં આવે તો દરદી ચોક્કસ બચી જાય છે. ગયા વર્ષમાં ત્રણેક દરદીને આ ટીકડી આપીને એમણે સાફ પરીણામ મેળવેલું.

આટલે સુધી તો દરદની શરૂઆત, લક્ષણ સ્વરૂપ અને થઈ રહેલી ત્રીકીત્સા સંબંધમાં હકીકત આપી. દેશી વેદકના ઉપચારોને દરદી અને પરીચારકો બંને શ્રદ્ધાવાન હોય અને વેદ પણ પોતાની જવાબદારી બરાબર સમજીને સંપૂર્ણ કાળજીપૂર્વક ઉપચાર કરે તો સોએ એંશી ટકા કેસમાં વીજ્ય મેળવી શકે.

છતાં એ કહી વગર નથી ચાલતું કે સાધારણ મનુષ્યે મેનીનજામીસ જેવા ગંભીર રોગમાં ધરગથ્થુ ઉપચારના વિચારો રહીને દરદીને રીખાવા દેવો એના કરતાં તો કુશળ વેદ કે ડોક્ટરની સારવાર નીચે લઈ જવો અથવા નજીકની સારી હોસ્પિટલમાં ખસેડવો તે વધુ હિતાવહ છે. એકાદ કેસ શહેર, ગામ-ડાંગાં કે ગઢોલ્લામાં થયેલ સંભળાય કે તરતજ આમજનતા અને મ્યુનિસિપાલિટીએ સતેજ બની જઈ લોકકલ્યાણની બાવનાવાળા અમલદારોએ ફરજિયાત સહાય, સ્વચ્છતા, અને ગંદકી દુર કરવા તરફ પૂરતું પ્યાન આપવું જોઈએ, જાહેર ગ્રોમાનો, હોટલો, ખાણ-પીણીની દુકાનો, શુસા અને મીઠાઇ-વાળાઓને દુકાને તાળાં મરાવી ફરજિયાત સ્થરામ કરવા માટે સખત ફરમાન કરવું જોઈએ.

આવાડીયા પહેલાં હું બાવનગર ગયો ત્યારે મેં સાંભળ્યું કે મેનોનજામીસના ચાર છ કેસ થયા અને મ્યુ. હેલ્થ ઓફિસર ગોંડી ઉઠ્યા. શહેરની બધીજ હોટલો, સિનેમા, નાટ્યગૃહો, મીઠાઇની દુકાનો, સખત જાપતા

સાથે દરજીઆત બંધ કરાવી અને ગલીએ ગલીએ અને નાકે નાકે લોંબડો યુગળ અને લોંબાની લારીઓમાં ધુણી બનાવી ફેરવવા માંડી અને મેનીનભાષ્ટીસ સામે સખ્ત હાથે કામ લાઇને મેજાસુત મોરચો રચ્યો તથા વ્યાધિની વ્યાપકતા વધે એ પહેલાંજ વિનય મેળવ્યો. જનતાની સુખાકારી માટે અકાર-અકાર કલાક સાઇકલ ઉપર દોટ મૂકી શહેરમાં પુરતી તંદુરસ્તી જળવાય એ માટે સતત પહેરો ભરનાર ઓફિસરો આપણાં શહેર શહેરમાં હોય તો કેટલું સારું ?

દેશી વૈદકતા ઉપચારો

(૧) દરદીના ગળા અને કમર ફરતું ગરમ કપડું વીટાળવું.

(૨) ગરદન ઉપર નીચેનો લેપ કરવો.

ઐરંડાનાં ઝીંજ તો. ૮ અડદનો કોટ તો. ૮ લાશુ તો. ૪ આહન તો. ૪ અશીશુ તો. ૧ કપુર તો. ૧.

ઉપરની બધી ચીજોને જુદી જુદી ખાંડી પછી પાણીમાં ખદખદાવી નીચે ઉતારી તેની અંદર ઝંઝાનારાયણ તેલ મેળવી કાનની નીચેથી ગરદનના બધા ભાગમાં જડો લેપ કરી ઉપર ગરમ કપડું વીટવું.

બાર કલાક લેપ રહેવા દઇને ત્યાર પછી કાઠી ગરમ પાણીથી ઘોષ કુખાતા બધા ભાગ ઉપર વિપગર્જ તેલ તથા નારાયણ તેલ મેળવી ધીરા હાથે માલીશ કરવું. (તેલ ચામડીમાં ઉતરી જાય એ રીતે) આ તેલોના આખા શરીરે પણ એક હાથ મારી દેવો.

(૩) કવાથ

સાચું કુષ્ઠ, કચુરો, ભારંગી, ત્રાયભાણ, ગળો, કોકડશીંગી, પુનર્નવા, ઐરંડમૂળ. દશમૂળ જવાસો

આ સર્વ વસ્તુને સરખા વજને લઇ મોરકટ ખાંડી તેમાંથી પાંચ તોલા જુડો લઇ બત્રીસ તોલા પાણીમાં નાંખી ઉકાળવું અને દશ તોલા પાણી બાકી રહેતાં તેમાં તાજું ગોમૂત તો ૧૦ નાંખી ફરી પકાવવું અને દશ તોલા બાકી રહેતાં કપડે ગાળી તેના ત્રણ ભાગ કરો ચાર ચાર કલાકને અંતરે દરદીને આપવું.

(૪) વાત સંજીવની મિશ્રણ

બહદવંત ચિંતામણી રતી ૨, ચતુર્ભુજ રસ રતી ૨, કસ્તુરી ભેરવ રતી ૨, પોડપ ગુણુ ગંધક ભરિત ચંદ્રોદય રતી ૨, સંજીવની વડી ગોળી ૨૦, હિરણ્યગર્ભ રસ રતી ૧.

ઉપરની બધી ચીજો ખટલામાં ધુટી તેના સરખા પ્રમાણમાંનાં બાર પડીકાં કરી, આડુ તુલસી અને નાગરવેલના પાનના રસમાં જરો મધ મેળવી એક પડીકું મિશ્ર કરી ૭ ૭ કલાકને અંતરે દરદીને આપવું. ઉપરનો કવાથ અને આ ઔષધ બંને સાથે ચાલુ કરવાં, અથવા અત્રાપક્ષકેશ્વર રસ રતી ૧, ગળોસત્વ રતી ૧, બહદ, કસ્તુરી ભેરવ રતી ૧ મેળવી મધ સાથે ચાર ચાર કલાકે આપવું અને તેના ઉપર બધે જોળી યોગરાજ ગુમળની આપવી.

કહેવાતું રહી જાય છે કે ઉપચારની શરૂઆત કરતાં પહેલાં દરદીના પેટમાં-આંતરડામાં જીનો મળ હોય તો એનિમા અથવા સ્ક્રમ રેચન આપી પ્રોશુદ્ધિ કરી લેવી બહુ જરૂરી છે. ઉકાળેલા ઠારેલા પાણી સીવાય દરદીને ખીજું કશુંજ ન આપવું. સંપૂર્ણ લંધન એ પણ એટલુંજ જરૂરી છે.

પુખ્ત મનોમજાણા, સશક્ત અને હુશીયાર પરીચારક સીવાય વધુ માનવીઓના સંસર્ગથી દરદીને ખાસ બચાવવો. ઘરમાં દરદી હોય તો ઘરનાં ખીજાં માણસોએ જુદો વસવાટ કરવો અને સંસર્ગજન્ય ચેપ ન ફેલાય એની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી.

વિદ્યાન અને પ્રવીણ વૈદ્યરાજો ઉપરના ઉપચારો જાણતાજ હોય છે એટલે આ સેવક ખીજું તો શું કહેવાતો હતો. પણ મેનીન-ભાષ્ટીસ જેવા વ્યાધી ઉપર દેશી-વૈદક વીજય મેળવી કેસો સારા કરી શકે એ વૈદ સમાજને વધુ ખુશી હોસલ કરવા જેવું અને આપુર્વેદની કીર્તિને વધારવા સમાન છે.

જનસમાજ આક્રમણકારી આવા વ્યાધી સામે સતેજ અને, જીવન રક્ષાના અર્થને સમજે, આહાર, વિહાર અને રૂઢીના ધર્મથી જાણુકાર બને તો હિન્દુત્વ મરણ પ્રમાણ જરૂર ઘટાડી શકાય અને અવનવા વ્યાધિઓ કાઢી નીકળીને આજે દેશતું નિકંદન કાઢી રહેલ છે એનાથી બચી જવાય.

તાલીમ વર્ગનાં તાલીમીઓ :

એપ્રિલ માસની છટ્ટી તારીખે બેરીવક્ષી મુકામે કચ્છરખા સ્મારકનિધિ દ્વારા શરૂ થયેલા તાલીમ વર્ગનું ઉદ્ઘાટન શ્રુતિ સરકારના માણ વડાપ્રધાન શ્રી. ખેરના હસ્તે થઈ ગયું. અને અગાઉથી જાણવા મળ્યું હતું તેમ, તેને ગાંધીજીની દોરવણી તો નથી મળી શકી પરંતુ એમાં તાલીમ લેતી બહેનોને ઉદ્દેશને જે સમુદાયે ગાંધીજીએ સંભળાવ્યા છે તે હરેક સેવાભાવી બહેને પોતાના અંતરપટ પર સુવર્ણોક્તિ અંકિત કરી લેવા જેવા છે. તે માટે એ આદેશ આ અંકમાં અન્યત્ર અમે એ છાપ્યો છે.

તાલીમ પામનાર બહેનો દેશના જુદા જુદા પ્રતિભાંધી આવેલી હોયને તેઓ એ તાલીમ પામી પોતપોતાના પ્રતિભાં જાણ એવા તાલીમ વર્ગો શરૂ કરી ગામડેગામડે એ મશાલની જ્વોતનો પ્રકાશ ફેલાવે તેમ એ બહેનો કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

પરંતુ એ જ્યોત લઈ જનારી બહેનોને પોતે એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું માનસ પોતાની સાથે લઈ જશે-જેમની સેવાથી દીક્ષાન્વિત થઈને તેઓ જાય છે તેમનાથી ને તેઓ પોતાને મોટાં, તેમના કરતાં કંઈક વિશિષ્ટતા ધરાવતાં અને પોતાની પાસે તેમના કરતાં કંઈક વધારે છે અને તેનું તેઓ તેમને દાન કરવા જાય છે એવા અભિમાનને સાથે લઈને ને તેઓ જશે તો તેમનામાં કચ્છરખા સ્મારક નિધિએ રાખેલી આશા વ્યર્થ નીવડ-

વાની છે. પરંતુ ને તેઓ તેમનામાં જ્યોત પ્રેત થઈ જશે, તેમની સેવાની ખરી ધમશ ધરાવી તેમનાં કુટુંબીજન જેવાં થઈને સેવા-કાર્ય ઉપાડશે, તેમના મુખે મુખી અને દુઃખે દુઃખી થઈ કામ ઉપાડશે તો એ જનતા જનાર્દન તેમની ચિરકાલની ઝલ્લી થઈ રહેશે.

શ્રામજનતા પોતા પુરના ઉપકારોના ઝલ્લને બહુ સારી રીતે પિછાને છે; એ ઝલ્લ-ખાર હળવો કરવા એ માર્ગો શોધતી જ હોય છે અને એટલે તેમના પર એ કાર્યકર્તાઓનો જે કંઈ મદતર ઉપકાર થયો હશે તો એ ઝલ્લને એ કદી નહિ વિસારે. તેમનો પડ્યો બોલ એ ઝીલી લેશે, એમની સલાહ-મૂલ્યાંકન એ હમેશાં માન્ય રાખશે.

એટલે તાલીમ પામી બહેનોએ ગામડે જઈ પોતાનું થાણું નાખી એમનામાં જ્યોત પ્રેત ચવાની બાવના સાથેજ એમનામાં બળી જવું નોંદરશે. અને ગામડામાં ઉપાડવા જેવા રચનાત્મક પ્રશ્નો ક્યાં ઓછા છે ? એ જનતાના આરોગ્યનો પ્રશ્ન, તેમની આર્થિક, સામાજિક અને છત્તર પ્રશ્નોની પરંપરા આ સેવિકા બહેનો સામે રાહ નેતી જોએલીજ છે. એકેએકે એ સેવિકા બહેનો એ પ્રશ્નોને ઉપાડે, તેનો-ત્યાંના વાતાવરણનો જોડો અભ્યાસ કરે અને શું કરવા જેવું છે તેનો વિચાર કરી જનતા સાથે બળી જઈ તેના ઉકેલ લાવવામાં પ્રયત્નશીલ થઈ જાય.

એવી ગામડે જતી તાલીમ પામેલી બહેનોને તેમના આ કાર્યમાં અમે સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

દેશ-દેશાન્તરમાં પ્રખ્યાત !

પ્રદર્શનોમાં પ્રભાવશીલ !

લોકપ્રિય અને સ્વદેશી સાહસ

ધી ગોલ્ડ ફીલ્ડ લેપર વર્કસ

સુટકેસ, જોટેચકેસ, સ્કુલબેગ, સાઇકલબેગ, હોલ્ડલ, હેન્ડબેગ, ક્રીટબેગ, બુવેલ બેગ,
ફેર્સીંગ ક્લેઇસ, ચરમોસ કેસ, પાટીટ, પટા, ફેન્સી ચંપલ, શુઝ, સ્લીપર્સ-દુકામાં

તમામ જાતનો ને લાતલાતનો સુસાફરી માટે તેમજ હરકોઇ

સુખસગવડ માટેનો માલ નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ

તૈયાર અથવા ઓર્ડર આપવાથી મળી શકશે:—

અમદાવાદ—અત્રબૂજ બીલ્ડીંગ ૬૬૬/૨ ગાંધીરાડ, કોઠારી પોળતા નાકે.

હોંડ આફ્રીસ તથા શો રૂમ

૧૫૭-૧૬૧ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

મુંબઈની શાખાઓ:—

(૧) ધી રીઅલ લેપર વર્કસ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

(૨) ૧૭૨, અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, ટે. નં. ૨૩૮૬૭

(૩) પીરમાઇ મેન્શન, સેન્ટ્રલ્સ્ટ્રીટ રોડ, ટે. નં. ૪૨૫૬૨

(ચંપલ અને શુઝ ડીપાર્ટમેન્ટ)

કારખાનાંઓ:—ધારાવી અને ભાંગવાડી

નામાંકિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે
નામાંકિત
દવા જ
ખતાવે છે

ઝંડુ નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ
નખળાં સખળાં બધાને ઉપયોગી છે. સાચાં
માથુસૌની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નખળાઈ
નબિંદે કરી, નવજીવન આપે છે.

ઝંડુ રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
તાકીદે લાગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સૌ
કેમ મહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષણ આપનાર, રક્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
હોદ્દાની લાલી વધારનાર—

ઝંડુ રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

ઝંડુ
રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

ઝંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧
વડોદરાના એજન્ટો:—
(૧) વિઠ્ઠલભાઈ શંકર અને હરીશંકર કું,
(૨) મેસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની ફા.
રાવર પાસે, વડોદરા.

આવૃત્તિની અને સ્થાપક : સ્વ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા,

તંત્રી :

સૌ. જયવતી દેસાઈ

ગુણસુન્દરી

સહકર્તા

સૌ. વનખાળાદેસાઈ બી. એ.
સૌ. રમા દેસાઈ બી. એ.

વ્યવસ્થાપક : નટવરલાલ ઠક્કર : હાલદામિત્ર પ્રેસ, વઢોદરા

પૃ. ૪૪ મું.]

વૃત્ત : ૧૯૪૫

[અંક ૪

અનુક્રમણિકા

સાગરદેવ : શ્રી મુળજીભાઈ પી. શાહ	૧૨૧
જ્વાલા જલે : શ્રી. અમીતાસ પ. કાણીયા	૧૨૨
સોકયનું સંચેતક : શ્રી. " પીલકત્વ "	૧૨૩
ખૂબ લડી મરઠાની યહ તો વિજયલક્ષ્મી રાની છે : શ્રી. ગોપાલપ્રસાદ બાસ ...	૧૨૬
શીમાલિ વિજયલક્ષ્મી પંડિતની દિનચર્યા :	૧૨૭
સંકષ્પ : શ્રી. " લબ્ધ "	૧૨૮
નૂતન નારીવાહ : શ્રી. કનૈયાલાલ જ. રાવળ	૧૨૯
સૌનું સ્વાસ્થ્ય જોએતા કાથમાં છે : શ્રી. કવિરાજ મંગળદાસ ચતુર્થજી ...	૧૩૩
રત્નનીની કુરિયાદ : શ્રી. મનુભાઈ ત્રિવેદી	૧૩૫
રમાબેન : શ્રી. ચંદુલાલ સંપત	૧૩૬
ઠાકોર બહેનોનાં જીવન : શ્રી. માલાજી ચોતીજી ઠાકોર	૧૪૦
રશિયન જી શેડિંગ : શ્રી. હરશંભુ બેગમ	૧૪૨
માંથીજીવું આનંદીય સેવતા મહાબળેશ્વરનાં સંસ્મરણો : શ્રી કામરાજ ...	૧૪૫
સાકંભાજીનું ગુણજર્ણન :	૧૪૮
બહેનોએ ઠઠી વિચારુ છે : શ્રી. જ્યોતનાબહેન શુક્લ	૧૪૯
પતિને ખુશ કરવા શું કરશો ?	૧૫૨
ખાળકલાવ્યનો પ્રશ્ન : રા. રા. રૂપનારાયણ મુખનંદન કોનુનગો	૧૫૪
ફૂલવેળી :	૧૫૬

પુસ્તક ૪૪૩

જુન : ૧૯૪૪

અંક ૪ થો

સાગરદેવ

- ઓ સાગરદેવ ! કે ઉરમાં શાં સંતાડ્યાં સોણલાં ?
 કે સોણલે ફેરી ભાતઃ
 કે સોણલે સોનેરી ભાતઃ
- ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છોળો ઉછાળતો ?
- ઓ સાગરદેવ ! કે નેણમાં શાં છાંટતો છાંટણાં ?
 કે છાંટણે જીવનની વાતઃ
 કે છાંટણે મોતીની ભાતઃ
- ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છોળો ઉછાળતો ?
- ઓ સાગરદેવ ! કે કાળની તું બળવે ખંસરી;
 કે ઘેરું ઘેરું ગાતો તું ગીતઃ
 કે પ્રકૃતિથી બાંધી તેં પ્રીત
- ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છોળો ઉછાળતો ?
- ઓ સાગરદેવ ! કે રૂમજીમ વાગંતી ખંજરી;
 કે ચોરે તું આજ માફું ચિત્તઃ
 કે લીધી તેં કાળ યદી જીતઃ
- ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છોળો ઉછાળતો ?
- ઓ સાગરદેવ ! કે વાત શી પરીઓની વાંચતો ?
 કે દેવ તુલ્કી ભાષા ભણેલઃ
 કે ભાવનાના ચંત્રો શીખેલઃ
- ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છોળો ઉછાળતો ?

ઓ સાગરદેવ ! કે રંગમાં રાચે તું રંગીલો;
 કે સુખમાં ભેતો સદેવ;
 કે દુઃખમાં ઘોતો સદેવ;
 ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છેળો ઉછાળતો ?
 ઓ સાગરદેવ ! કે સૂરજને સોમ સમા સાથી;
 કે માનવીના દૂંકા છે છવઃ
 કે એ માનવીને શીખવે તું શિવઃ
 ઓ સાગરદેવ ! કે રંગની શી છેળો ઉછાળતો ?

શ્રી. મૂળજીસાઈ પી. શાહ

જવાલા જલે

જવાલા જલે કોઈ જવાલા જલે
 અમ્બરમાં આજ કોઈ જવાલા જલે.
 સ્વર્પણને શુભ્રશિખ અગ્નિ બળે,
 અમ્બરમાં આજ યજ્ઞજવાલા જલે.
 સળગે શિખાઓ એની વળગે અન્તને;
 સિન્દુર રંગ એના રંગે દિગન્તને;
 નયણે નયણે એનાં રક્તિ દળે
 જવાલા જલે કોઈ જવાલા જલે.

જાગે પ્રસુપ્ત પ્રાણુ જનતા પ્રમાદ છોડી
 આવે સમર્પવાને આહુતિ સર્વ દોડી,
 આવા અણુમોલ ક્યાંથી દહાવા મળે,
 જવાલા જલે કોઈ જવાલા જલે.

જાળાં પ્રજ્વળતી જેરવેર બાળતી
 વસુધાનાં આંગણિયા તેજે અજવાળતી
 સર્જનના સોનેરી સોણલાં ફળે,
 જવાલા જલે કોઈ જવાલા જલે.

અમીતાલ પ. કાણકિયા

લેખક : શ્રી. “ પૌલસ્ત્ય ”

લીલા મેટ્રીકમાં નાપાસ થઇ ત્યારથી એના પિતા હરગોવિન્દસે એનો અભ્યાસ મુકાની લીધો. છતાં ઘર આગળ એને લાખવા-વાંચવાની સગવડ આપી હતી. જો એ એના પહેલાં વર્ષે મેટ્રીકમાં પાસ થઇ હોત તો દેશભરમાં વર્તમાનપત્રોએ એની તસ્વીર સાથે “ માત્ર સોળા વર્ષે મેટ્રીક થયેલી કુમારિકા ” સરખાં મોટા અક્ષરોએ હોંગી છાપી એના પાસ થવાના સમાચાર વિશ્વવ્યાપી બનાવી દીધા હોત; પરંતુ પત્રકારોના નસીબે કહો કે લીલાના દુર્ભાગ્યે કહો એનું નામ મેટ્રીક પાસ થયેલાંઓની યાદીમાં ક્યાંય જોવામાં આવ્યું નહિ. પરિણામે, કોલેજનો અભ્યાસ કરાવની મુશ્કેલી રાખતા લીલાના પિતા હતાય-નાસીપાસ થયા, અને એનો અભ્યાસ બંધ કરાવ્યો.

***

લીલા, હજી તો જીવવાનીના ઉંબરે પચ મૂકતી, એની કિશોરાવસ્થા મૌઝખતું સ્વરૂપ લેતી જતી હતી; છતાં એના વિશાળ વાચનને પરિણામે એનામાં જાણે કાવકાપચું કરવું હોય એમ એનો ચહેરો જોનાર હરકોઇ સ્વાભાવિકજ કંપી ચકતું.

એને જો પુસ્તક મળે તો જાણે સ્વર્ગનો આનંદ મળ્યો. અભ્યાસકાળે દરમિયાન એ સાહિત્યનાં અને ખાસ કરીને નવલકથાઓનાં પુસ્તકો ખૂબ વાંચતી, જ્યારે એના હાઇસ્કૂલનાં પાઠ્ય પુસ્તકો વાંચવામાં એને કેમ જાણે કેટલોય કંટાળો લપજતો; જ્યારે નવલકથા એને કાચ પડી તો જાણે એના બારજ વાગ્યા. રાતબરે અને રહી જાય તો દિવસે પણ એને

પૂરી વાંચી કાઢે ત્યારે જ એનો છાલ છેડે. આ નવલકથા વાંચનને પરિણામે, એના માનસપટ પર અમુક પ્રકારના કલ્પના-તરંગો ન જીંસાય એવી છાપ છાપી મચાહતા.

લીલા નાપાસ થઇ તેની એને ફિકર નહોતી, પરંતુ “ હવે શું ? ” એ એક જ પ્રશ્ન હવે લીલાના મગજને મૂંઝવી રહ્યો હતો. “ હવે જણવાનું મધું, ઘરમાં તો કામ કંઈ કરવાનું છે જ નહિ અને નાપાસ થઇ એટલે બાપા નવલકથા કે અન્ય કોઇ પુસ્તક મારે હાથમાં જોતાં જ ચીડાયો. ” વગેરે વગેરે અનેક વિચારોની હારમાળા એના નાજીક મગજ પર એક પછી એક આક્રમણ કર્યે જ જતા હતા.

લીલાનો અભ્યાસ બંધ થયો, વાંચવાનું બંધ થયું; અને એનું મનજ નવરું પડ્યું !

[૨]

“ તમને તે મારે કહેવું શું ? લોકો નાત-જાતમાં અને તળાવ-મંદિરે મને ચૂંટી ખાય છે; કહે છે: મોટી સોળ વરસની કોળિયો કરી છે એને ક્યાં ગતે ધાકશો. ”

મીઞ્મના સંધ્યાકાળે ગામની માગોળે આવેલા મદાદેવના દર્શનથી પાછાં વળતાં લીલાની માએ એના પિતાને, જાણે દખાવી રાખેલી હવા જોશપૂર્વક બહાર નીકળે તેમ ચાક્ષતાં ચાક્ષતાં જ ઊભરે કાઢ્યો.

“ લીલાની મા ! આખીય નાતમાં નજર ફેરવું છું, ક્યાંય લીલાને લાયક મૂલતીઓ નથી આંખે આવતો ! છે તો અમણુ જેવા, ખેડૂત સરખા અને નિરુદ્ધમાં છતાં ધમંડી એવા બીજા વરો નજરે પડે છે,

એવા સાથે મારી કુમળી લીલાને ક્યાં અચકું ! ” નિરાશા વ્યક્ત કરતાં લીલાના પિતાએ એની માતાને પોતાની નિરુપાયતા દર્શાવી.

“ તો અખ મારવા આટલું બધું બચાવી ! નહોતા બચતા આપણી નાત-જાત, નહોતી ખબર આપણા સમાજના સંજોગોની ! અને છતાં કંઈ ક્યાં વગર ઓછો જ છૂટકો છે ! પહેલેથી એના નાન-પણથી જ ક્યાંક જોઈ રાખ્યું હોત તો આ મૂઝવણ ન આવત ! ” લીલાની માતાએ એના પિતાને એમના પચાદશદિ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં કહ્યું.

“ ફરે, પણ હવે કરવું શું તે જ કહે ને ! ”

“ કરવું શું, વળા ! ક્યાંકે પં જોવું તો પડશે જ ને ! ક્યાંય ડોશી કુંવારી જોઈ, તે લીલા કુંવારી રહેશે. ગમે ત્યાં પણ કરવું નો પડશે જ ને ! ” લીલાની માતાએ એનું ડોશીરાત્ર લાવી રજૂ કર્યું અને આગળ ચાલાવ્યું.

“ જુઓ. પેલા ગરબડ પંડ્યાનું ઘર. એમનો મોટો છોકરો હમણાં જ રાંડ્યો છે. નાતના ટેટલાય શોક એને ત્યાં પૂછવા ગયા હતા, પણ ઠાપને ય હજી હા પાડી નથી. પણ અને ખાતરી છે કે આપણી લીલાને જોઈને તો એ અચૂક જ હા પાડશે. ” ઉપાય સૂચવતાં લીલાની માએ કહ્યું.

“ અરે ! તું એ ક્યાં ખતાવે છે ! એને ત્રણ ત્રણ તો છોકરીઓ છે. અને એણે ધાવણ તો હમણાં જ મુજરી મધું. વળા વિસ્તારી કુટુંબવાળો પણ ક્યાં ઓછો છે ! ઘરમાં કળશી માણસોના જન્મેલો, તોકરનું નામ નહિ, અને લીલાને જો ત્યાં પરણીએ તો આખાય ધરના કામનો જોળો એને જ માથે પડે. ” ઉપાય નિરુપાય

જેવો સ્પષ્ટ કરી ખતાવતાં લીલાના પિતાએ કહ્યું.

“ ત્યારે, નાનો કે મોટો એકેય મૂરતિઓ મારી નજરે તો, છેક દૂર દૂર સુધી નજર કરતાં ક્યાંય આવતો નથી. ”

“ એટલે તું એમ કહે છે કે રહું સહુ આ એક જ રતન આપણી નાતમાં છે, એમ જ ને ! ”

“ હા, એ સિવાય એકેય નથી; અને તે પણ વાર લગાડશે તો હાથથી જશે. માટે તમને ચેતવવા જ આજે આ વાત ઉપાડી છે. ”

લીલાની માની આ વાત એના પિતાને કડવો ઘૂંટડો ગળ્યા સિવાય ન જ ચાલે તેમ તેમણે પોતાના મળે ઉતારી; કેમકે ક્યાંય આખી જાતિના ગમેગમના અને ગોળે ગોળના મૂરતિયા જેતાં એકેય તેમને બાળે આવે તેમ નહોતો.

અને એક વેળાખી પૂનમે લીલાનાં માતા-પિતાએ લીલાને લગ્નમંચિથી ગાંઠી દઈ એને પારકી બનાવી દીધી.

[૩]

લીલા પરણીને આવી ત્યારે એણે જોયું તો ઘરમાં સાસુ છે, સસરા છે, ચાર નણંદો છે, બે જોડ છે અને બે દિવર છે. જેનાં ચાર લાડકવાયાં એને “ કાકી, કાકી ” કરતાં ફોફાં, દેરાણીઓએ એમનાં પુષ્પો લીલાની સામે ધરતાં હર્ષમાં ને હર્ષમાં ઉચ્ચાડ્યું. “ બાબા ! જે તારાં નવી કાકી આપ્યાં ! ” અને નણંદોનાં નાનાં ગુરગુડિયાં તો “ મામી, મામી ” ના સંબોધનોએ એને એવી રેખાંત્ર કરી નાખી કે આખા શરીરનો પરસેવો એને નવડાવી નાખતો હતો. શું આ પરસેવો હતો કે બહાલસોયાં કુટુંબીઓનાં સ્નેહજળનું સ્નાન હતું કે પછી એને નવ-રાણી જ નાખવાની વાત હતી; એ કશુંયે લારે લીલા ન સમજી શકી ! અને છેલ્લે

આવ્યાં એને “ નવી બા ! નવી બા ” નું સંબોધન કરતાં હારખંધ ઊભાં રહેલાં ચડતાં ઊતરતી જથ્થાતાં બાળકો-એમનો ચહેરો જોતાં એ નમાયાં, કંગાળ, જેનું કોઈ ન હોય તેવાં છતાં દેવનાં દીધેલ હોવાથી એણેજ રક્ષેલાં ત્રણ બૂલકાં ! ! ખરેખર, એમને રામનુંજ રખવાણું હતું ! ! એ ત્રણેયમાંથી એને ડાખા જમણા હાથની આંગળીઓએ વળગાડી ત્રીજાને કાખમાં લઇ એણે ધરની મેડીમાં એના પતિદેવના ખંડમાં પગ મૂક્યો ! ! જાણે કોઈ નવાજ વાતાવરણમાં એ આસી રહી હતી. એની આસપાસ થું હતું તે એનેજ સમજાતું ન હતું; પોતે બાનમાં છે કે તંદ્રામાં તેનો પણ તેને ખ્યાલ નહોતો. ખંડમાં પ્રવેશતાંજ એની નજર એના પતિદેવ-જીવનસાથી-ચંપકલાલ પર પડી.

ચંપકલાલ કુખજો પાતજો છતાં દેહસીધવ જાળવી રહેલા જીવાન સરખો લામતો હતો. એની પ્રથમ પત્ની શુભરી ગઇ ત્યારથી એ શોકનિમગ્નજ રહેતો, છતાં દિનપરદિન એ એને જૂલવાના પ્રયત્નો કર્યા જ કરતો અને હવે એના માનસપટ પર એની એ મૃત પત્નીની માત્ર આછી છાયા જ અંકિત રહી ગઇ હતી. પરંતુ કોઈ કોઈ વાર એનાં ત્રણ બૂલકાંઓ એને એમની માની યાદ દઇ જતાં, છતાં તુરત જ એ એને વિસરી જતો. ચંપકલાલને જોતાં જ જાણે એ તંદ્રામાંથી જાગત યઇ એણે ચંપકલાલને પ્રણામ કર્યો, નીચે નમી પગે લાગી. અને પેલાં ત્રણેય બૂલકાંને ત્યાંજ મૂકી દીધાં. પોતે ક્યાં આવી છે, થું કામ આવી છે અને પોતાનું ભાવિ કેવું હશે એના વિચારોમાં એ ડૂબી ગઇ. તે જ્યારે ચંપકલાલે એને કંઈક અટક્યાણું કયું ત્યારે જ સળંગ યઇ.

[૪]

હવે લીલા ધરની ભોમિપણ યઇ ગઇ હતી. માખાપને ઘેર કોઈ કામને કંઈજ હાથ

અડકાડેલો નહિ છતાં અહીં એ ભણેલી મણેલી લીલા ધરમાં પોતાને કાળે આવતું સઘળું કામકાજ ઉઠાવી લેતી. સાસુ-સસરાની સેવા કરતી, નણુદોના પડખાબોલ ઉપાડી લેતી, દિયરોની મીઠી મળગતે શરમના શેરડા વચ્ચે વધારી લેતી અને જ્યેષ્ઠ જંધુઓની મર્મીદા જાળવતી રહીને ચંપકલાલના ધરની રાણી યઇ રહી હતી.

ઊગતી જીવાની, નવલકથાઓમાંનાં વિવિધ પાત્રોનું રસદર્શન અને સંસ્કૃત સાહિત્યના ઉપમા-અલંકારોથી સુપરિચિત લીલા એકાદ નવલકથાની નાયિકાના રસિક કોઇ પણ એવતી. પર્ષટને જવાનું, રસોદ્ધાસ-ભરી વાતો કરવાનું-રસતરબોળ થવાનું એને ધણુંય મન યઇ આવતું. પોતે યુગલ કર્યાંજ જઇ આનંદ પ્રમાદ માણવાનું ધણુંય ઇચ્છતી, છતાં એ બધામાંથી એને માટે કાંઈયે ન હતું; એના નસીબે તો માત્ર લખાણું હતું. શોકયત્રું સંપેતરું. એનું ભણતર, એની રસિકતા, એના ઉદ્ધાસ અને ભીમિઓ, ચંપકલાલના ધરમાં પગ મૂકતાં વેંત જ આસરી ગયાં હતાં, નિઃશેષ યઇ ગયાં હતાં. ન્યાં પણ જવાનું યાપ ત્યાં એ સંપેતરું સાથે લઇને જવાનું એને પાલવે તેમ નહોતું અને એને તરછોડવાનું તો એના શિક્ષણે એને શીખવ્યું જ નહોતું. એટલે એક સુરૂંહિણી પોતાના ધરની અને કુટુંબની જેવી અને જેટલી માવજત કરે તેવી તે તેટલી માવજત કરતી, એ જ માત્ર એનું હવે લક્ષ્ય યઇ ગયું હતું. હવે એનું એક જ ધ્યેય હતું: ધરની રાણી બની સંસ્કાર-લક્ષી સરખા સંસ્કારો પોતાનાં નહિ તો શોકયત્રું બાળકોને આપવાનું.

લોકો એને કહેતા “ શોકયત્રું સંપેતરું ” છતાં લીલાને મન તો એ પતિની અને પોતાની અણમૂલ મિલકત.

અને ઇચ્છે એને એ સંપેતરું સાચવવાનો બદલો દીધો: એના બોળાનો ખૂંદનાર આપીને ! !

ખૂબ લડી મરદાની યહ તો વિજયલક્ષ્મી રાની હૈ

૧૫૭ ના બળવા તરીકે ઓળખાએલા દિંદી સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધમાં અંગ્રેજો સામે બદાહુરીપૂર્વક ઝૂકનાર ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇને બિરદાવતું “ ખૂબ લડી મરદાની યહ તો ઝાંસીવાલી રાની થી ” એ કાવ્ય ધણું મસહૂર છે. એ કાવ્યની લઢણમાં ૪ લખાએલું આ કાવ્ય અમેરિકા ખાતે દિંદી આઝાદીનો તેજસ્વી નજી બેલી રહેલાં શ્રી. વિજયલક્ષ્મી પંડિતને અનુરૂપ ખાનીમા બિરદાવે છે. શ્રી. ગોપાલપ્રસાદ બ્યાસના લાખા દિંદી કાવ્યભાષી ચાર કહીએ અહીં હતારી છે.

સિંહાસન હિલ ઉઠે, ઉધર ચર્ચિલને લૂકદિ તાની હૈ,
ભારત મેં સર્વત્ર ખુશી કી એક લહર લહરાની હૈ.
ઐ નહરે પરિવાર ! તુમારી કીમત અબ પહચાની હૈ,
દૂર ફિરંગી કે કરને કી સખત મનમે માની હૈ.
ચમકે ઉઠી સન પૈતાલીસ મેં ફિર તલવાર પુરાની હૈ,
ભારત કે બચ્ચે-બચ્ચે કે મુંહ પર યહી કહાની હૈ.
ખૂબ લડી મરદાની યહ તો વિજયલક્ષ્મી રાની હૈ.

૧

ભારત કે સર્વસ્વ જવાહર હિં યહ બહિન છબિલી હૈ,
વિજયલક્ષ્મી નામ રૂપ, ગુણ મેં સખસે અલબેલી હૈ.
પૈદા હમ પ્રયાગનગર આનન્દભવન મેં બેલી હૈ,
સત્ય, અહિસાકી સાથિન હૈ, ઉસકી જેલ સહેલી હૈ.
સ્વતંત્રતા કી અમિત કથાએ ઉસ કો યાદ જખાની હૈ,
ભારત કે બચ્ચે-બચ્ચે કે મુંહ પર યહી કહાની હૈ.
ખૂબ લડી મરદાની હય તો વિજયલક્ષ્મી રાની હૈ.

૨

લક્ષ્મી હૈ, યા દુર્ગા હૈ, યા સરસ્વતી કા હૈ અવતાર;
જે. જે. સિંહ પુલક ઉઠતે હૈ કેપટેબકર તર્ક-પ્રહાર;
અમરિકા મેં બ્યુહ તોડકર મારા ઉસને ખૂબ શિકાર.
ગિરજાશંકર, હન, મિથા હો ગયે મસાલે સખ બેકાર.
ભારત કી સ્વતંત્રતા હી ઉસકી આરાધ્ય ભવાની હૈ,
ભારત કે બચ્ચે-બચ્ચે કે મુંહ પર યહી કહાની હૈ.

ખૂબ લડી મરદાની યહ તો વિજયલક્ષ્મી રાની હૈ. ૩

અમરિકા મેં પહુચી ઉસને વહ જવાલા મુલંગામ હૈ,
ભારત કી આઝાદી કી એસી આવાજ ઉઠાઈ હૈ.
ચેત ગમ અમરિકા સાદી લન્ડન ચિન્તા છાઇ હૈ,
સૈન ફ્રાન્સીસ્કો મેં ઉસને એસી હુમ મચાઇ હૈ.
દખ છોએ મહન કે ચેહરે પર છાઇ હૈરાની હૈ,
ભારત કે બચ્ચે-બચ્ચે કે મુંહ પર યહી કહાની હૈ.
ખૂબ લડી મરદાની યહ તો વિજયલક્ષ્મી રાની હૈ.

૪

::: શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિતની દિનચર્યા :::

[ભારતનાં એક સન્નારી, વિજયાલક્ષ્મી પંડિત હાલમાં અમેરિકામાં ધૂમી રહ્યાં છે ને હિંદને સાચો અવાજ સંભળાવી રહ્યાં છે. તેમના સત્ય-પ્રચારથી બ્રિટિશ સરકાર લડકી બેઠી છે ને અમેરિકાને હિંદની સાચી પરિસ્થિતિનું બાન-જ્ઞાન થયું છે. નીચેના લેખમાં શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીની અમેરિકા ખાતેની રાજબરોજની પ્રવૃત્તિઓનો ને તેમની દિનચર્યાનો ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે.]

રિરોડે પરિવહનો આરંભથી જ ઉત્સાહી અને ઉમ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત આન્ડોલનમાં વ્યસ્ત રહ્યાં છે કે જેથી ભારતની આઝાદીનો સવાલ પરિવહના પ્રતિનિધિઓ સમક્ષ આવી શકે. એમણે રૂટરના ખાસ ખબરપત્રીને જણાવ્યું હતું કે “દુનિયાના રાજનીતિએને અમારી સ્થિતિની જાણ કરાવવાનો, તેની પ્રતિક્રિયા જાણવાનો તથા અમુક અંશમાં તેમનો પ્રત્યક્ષ રાજનૈતિક સહયોગ મેળવવાનો આ સોનેરી અવસર છે.” તેમણે આ અવસરનો પૂરો લાભ ઉઠાવ્યો અને આવાડિયાનાં સાતે દિવસ કામ કરતાં રહ્યાં. તેઓ રોજ સવારે આઠ વાગ્યાથી, ટેલિફોનની ધંટડી વાગતાં જ, બેઠી કામે લાગે છે. જેમાં વધારે તો વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રોઓ મુલાકાત માટે આવે છે. એમના રોકાણવાળાં કાર્યક્રમમાં તેઓને માટે પણ વખત મુકરર હોય છે. એ પછી શ્રીમતી પંડિત કારી અને સંતરનો રસ લે છે અને સવારની ટપાલ તથા છાપાં વાંચે છે. એમની ટપાલ પણ ખૂબ હોય છે—ખાસ કરીને એમના સમાચાર-ચોક્કની. તેઓમાંથી ધણીઓ એમને મદદ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારા તેમજ ભારતના રાષ્ટ્રીય આન્ડોલન સંબંધમાં વધુ જાણકારી મેળવવાની માંગણી કરનારાઓ હોય છે.

એમના સન્માનમાં રૂઝો, ફળો, અને ખાલ સામગ્રીઓથી ભરેલા કંડિયા બરાબર આવતાં જ રહે છે. એ બધું એવા સોફા તરફથી આવે છે. કે જેમને એઓ ઓગળતાં

સુધાં હોતાં નથી પરંતુ જેઓએ એમને બોલતાં સાંભળ્યાં છે અથવા છાપાઓમાં એમનાં ભાષણો વાંચ્યાં હોય છે.

સવારનો સમય એઓ અખબારોને વાંચે છે. ફિરોડે સમ્મેલન માટે લગભગ બે હજાર ખબરપત્રોઓ આવ્યા છે અને સેંકડો તેમની સાથે વાતચીત કરવાની વિનંતિ કરતા જ રહે છે. એઓ લગભગ એમાંના બધાને મળી ચૂક્યાં છે અને વાતચીત કરી ચૂક્યાં છે. એઓ કેઝને પણ મુલાકાતમાં ૧૫ મિનિટથી વધુ સમય આપતાં નથી. પણ એટલા સમયમાં તેઓ કહેવાનું બધું જ કહી દે છે.

બપોરના ભોજન વખતે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય રાષ્ટ્રીય સમિતિના મુખ્ય સભ્યોને મળી તેઓ ખીજા આન્ડોલન અને કાર્યક્રમ નહોં કરે છે તથા યોજનાઓ ધડે છે. એ અંગેની ચર્ચાઓમાં સેયદ હુસેન, શ્રી અનુપસિંહ વગેરે હાજર રહે છે; જેમની સાથે પ્રાસંગિક પ્રશ્નો પર ચર્ચા ચાલે છે તથા ભાષણોનો કાર્યક્રમ નક્કી કરાય છે. એ જ વખતે અમેરિકાના પત્ર પ્રતિનિધિઓને પણ મુલાકાતવામાં આવે છે.

એ પછી શ્રીમતી પંડિત સહેરમાં ફરે છે. ખબરમાં જાણ છે અથવા જોવા લાયક સ્થળો જોવા જાય છે. એઓ એટલાં તો પ્રસિદ્ધ સ્થળે ગયાં છે કે એમની સફેદ પાકાગી સાડીથી જ સોફા એમને ઓગળી લે છે અને સડકો પર એમનો ફોટો લેવા માટે અથવા હસ્તાક્ષર મેળવવા ટોળે વળી, જાય

નય છે. એક દિવસ તો એક હોલોડીના અભિનેતાને પણ શ્રીમતી પંડિતને માટે ખોલાવવામાં આવ્યો-ન્યારે તે રેસ્ટોરામાં હતો. લોકોએ ત્યાં શ્રીમતી પંડિતના ટેબલની આસપાસ એમના હસ્તાક્ષર મેળવવા માટે બીડ કરી દીધી.

જ્યેષ્ઠ પછી શ્રીમતી પંડિત "ઈન્ડિયન નેશન કમિટી"ની કચેરીમાં નય છે, ત્યાં દપાલ એમની રાફ જોઈ રહી હોય છે. ત્યાંથી જ તેઓ ટેલીફોન પર જતાજ આવે છે, પત્રો લખે છે અને વક્તવ્યો પણ લખાવે છે. તેમનાં એ નિવેદનો તરત જ પત્રોને આપી દેવામાં આવે છે. પોતાના ઓરડામાં જ તેઓ સુલાકાત પણ આવે છે. મિસર, ધરક અને સાહિય એરેખિયાના વિદેશ મંત્રીઓને એઓ સુલાકાત આપી ચૂક્યાં છે.

સાંજે ભોજન સમારંભોમાં એમનો સમય આવ્યો નય છે. કોઈ કોઈ વખત રેડીઓ અને અન્ય કાર્યક્રમો પણ હોય છે. એમનો દાયક્રમ ધણો જ રોકાણવાળો હોય છે. તો પણ તેઓ ભારતીય રાષ્ટ્રવાદી હિતને માટે સારામાં સારો પ્રચાર અને કાર્ય કરે છે અને વધારેમાં વધારે લોકોને મળે છે. તેઓ એક જ પ્રકારનું બાપજી ખીજ વાર કદો પણ કરતા નથી.

રાત્રે ૧૦ વાગ્યે પોતાના સુકામ પર આવે છે, ત્યાં એથી પણ વધારે સંદેશાઓ, કામજો અને ટેલીફોનના સંદેશ તેમની રાફ જોઈ રહ્યાં હોય છે. એ બધું પૂરું કરી તેઓ એક પુસ્તક લખને ન્યારે પોતાના સવાના ઓરડામાં નય છે ત્યારે લગભગ અર્ધ રાત્રિએ દીવો છુટાય છે-આગલા દિવસ સુધીને માટે બધું શાંત થઈ નય છે.

સંધ્યા

(સસ)

સખિ ! સંધ્યાની સેર ફૂટી જોને (૨),

જોદયા કનકવાની,

સૂરજ કનકવાની, દોર લૂટી જોને...સખિ.

સખિ ! દીધો ગ્રહી જોને (૨),

સંધ્યા રાણીએ,

જોલી સંધ્યા રાણીએ, તું જોને છળી જોને...સખિ.

સખિ ! સંતાડી દીધો જોને (૨),

સાગરના જળમાં,

જાઠા સાગરના તળમાં, ડુબાડી દીધો જોને...સખિ.

સખિ ! હસે શરણ જોને (૨),

નખના ચોગાને,

પેલા નખના ચોગાને, શરમાઈ સંધ્યા જોને...સખિ,

‘ સખ્ય ’

નૂતન નારીવાદ

લેખક
શ્રી. કનૈયાલાલ જ. રાવળ.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વિકસેલા ઝંઝાનિલની ચાપટો પૂર્વના શાંત, સ્વસ્થ, સરસ, અને ઉમ્મદા જીવન-આદર્શને લાગતાં સમરન જગત હાલકલોલજ્વેલી સ્થિતિમાં મૂકાયું છે. વેગ, વરાળ, વીજળી અને વિમાનના આ યુગે કંઈ નવા જૂની જોઈ લીધી, કેટલીય ઉચ્ચ-પાયેલ કરી નાખી અને નવી સંસ્કૃતિનો કક્કો ઘૂંટયો. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ જરૂરિયાતે અપનાવીને તળિયાઝાટક ફેરફારો કરી નાખ્યા. લોકો નવતામાં, વૈવિધ્યમાં નવા એજઆરામની તાઝગીમાં રાયવા લાગ્યા. જૂનું એટલું કટાયેલું છે, સડેલું છે, દદ છે, નરીપૂરાણું છે. નવું એટલું સાફ છે, સુખપ્રદ છે. તાજું છે; એવો પવન ધુસવવા લાગ્યો; તેણે તેણે અધ્યાત્મ જીવન (Spiritual life) નો એકડો જ કાઢી નાખ્યો. શુદ્ધિમતવાદીઓએ અંતઃકરણના અને આર્થિક પ્રાપ્ત્યના ધોરણને સ્થાને શુદ્ધિના ત્રાજવાંતોલાંને ચલણમાં આણ્યાં. ઇશ્વરને ખીયારાને રૂપસદ આપી; ધર્મને ધર્તીગ કહીને જિમ્મિ-આવેશના સાદને ખટુમાન કયું. પાર્થિવ પૂજની મહત્તાની ધર્મ દરકારી નવા આચાર વિચારના તરંગોએ લોકોના માનસનો રંખપલટો (કાયા કંથ) ફરો. સમૂહવાદે પ્રગતિને સર્વોત્તમ ગણીને મહોર, છાપ મારી; વ્યક્તિ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યને પગ ભર થવા ધોંગી ધરતી મળી ચૂકી. સમાજવાદે સમાનતા, સ્વતંત્રતા અને બ્રાતુભાવની ધોષણ્યો કરી. માનવે મનની જામત, અર્ધજામત, અને અજામત અવસ્થાઓના અતલ અધારમાં રૂપકો મારી કેટલાક મોતીઓની લૂમ હાથ કરી; જિમ્મિને દમો નહિ, વિકારને રહેવા દો, માનસનો અવ્યક્ત ફરો, આંતર પ્રેરણાના ધગકારને પિછાનો છ. છ. તે સાથે કળાની ખાતર કળાની ઉપાસનાનો આદર વધ્યો.

આ ઉપાસનામાં નૂતન નારીવાદે પોતાનો બંસીસૂર પૂરાવ્યો. Woman is born free: એ આજન્મ સ્વતંત્ર છે; પણ સર્વત્ર તે પરતંત્ર જ શા માટે છે? એ નહિ ચાલે, સ્ત્રીએ પુરુષસંગોવડો થવા માયું જાયકયું. આ વાદના હિમાયતીઓએ હકળ મચાવીને જાહેર કયું કે સ્ત્રી પુરુષની સમાન છે; સ્ત્રી તલપૂર પણ પુરુષથી નીચી નથી; પુરુષની ગુલામી નથી. આથી સ્ત્રી પુરુષના કાર્યક્ષેત્ર જે અત્યાર સુધી બિન્ન હતા તે એક થઈ ગયા. યનમની રહેલા સ્ત્રી ઉદ્ધારકોએ હક્કપ્રાપ્તિ માટે લડત ચલાવી ને સખ્ત ઝૂંબેચ ગિદાવી. પછો તો સ્ત્રી સમાજ પૂરજહારમાં પુરુષો સામે કેસરિયાં કરી નીકળી પડ્યો. સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે સરસાઈ માટે હરિદ્રાઈ ચાલી, ધર્ષણ થયાં, અને સર્વ રચળે સ્ત્રી શક્તિશાળી અને લાયક છે એવું દાખવાદલીલપૂર્વક માર 'દબને સમજવવામાં આવ્યું. કોષપણ કામ નારીથી નારીત્વને લીધે ન થાય એવી માન્યતા નારીને અપમાનકારક લાગી. પરિણામે નવી નારીને વિજય મળ્યો, અને તરત જ પોતાને રાહે ચાલી.

પાશ્ચાત્ય આધુનિક નારી દરેક આવી જ હોય છે એવું નથી હોતું; તેમાં અપવાદ હોય. હિન્દુસ્તાનની દરેક નારી પાશ્ચાત્ય નારીને પથે વળા છે એમ પણ માનવાતું નથી. પશ્ચિમની કેટલીક નારીમાં આર્થ સ્ત્રીનાં લક્ષણો છતાં થાય છે; અને હિન્દની કોષ કોષ ચડાવે-ધનેડા સમી નવી નારીમાં પશ્ચિમની નૂતન નારીની ચમક દેખા દે છે. પણ આજની આર્થ નારી તરસી નજરે

પશ્ચિમ તરફ ચીટ માંડી રહે છે એવી ભયની કુશંકા થવા કરે છે.

નારીવાદીઓએ વિરાધ જન્મ્યો! પુરુષ શિકારી છે; સ્ત્રી શિકાર છે. અને આ ઘટના આદમ અને ધવના સમયથી બનતી આવી છે. 'શુનિમન્વેતિષ્વા' સ્ત્રી ભોજ્ય છે; સ્ત્રી પુરુષની દાસી છે; સ્ત્રી પરતંત્ર છે; અથળા કહેવાય છે, બહેરમાં કામ કરવા તે નાલાયક ગણાય છે. સ્ત્રીનો ધર્મ પતિની આમન્યા પાળવી, પતિની ઇચ્છાનુસાર વર્તવું, પ્રત્યેક્ષ કરવી, રસોડું સંભાળવું, ઘર શુભગારવું ઇત્યાદિ ચોક્કામાં જ સમાપ્ત થતો, સ્ત્રીની રક્ષા પુરુષે કરવી એમ મનાવું. પરંતુ નવા વાદે આ માન્યતાઓ ઉપર છીણી મૂકી. સ્ત્રી માટે અત્યાર સુધી ઘર કેન્દ્રરૂપ મનાવું, તે બદલાઈને અત્યારે સમાજની ગિતરમા કેન્દ્ર દેલાયુ. ને ને કાર્યમાં પુરુષને છૂટછાટ હતી, ખાસ હકકો હતા. પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હતી, તે તે કાર્યોમાં સ્ત્રીએ એટલી જ છૂટછાટ આંચકી લીધી. ને પુરુષએક ઉપર બીજી કરી શકે, ફરીવાર વિવાહ કરી શકે, એક સાથે અનેકને ચાહી કે પરણી શકે તો, સ્ત્રી પણ એમ શા માટે ન કરી શકે ? પુરુષ દુર્ગુણી હોય, બ્યસની હોય, નિર્લજ્જ હોય, સ્વચ્છંદી હોય, લંપટ હોય તો સ્ત્રીએ પણ એવા શા માટે ન થવું ? એવી દલીલો આવી આવા પ્રશ્નો ઉઠતા ગયા અને સ્ત્રીએ તરત જ તેને અમલી સ્વરૂપ આપ્યું. જેટલો મનરવી વિલાસ કુવારા પુરુષો કરી શકે છે. જેટલી શિયવતા પ્રગિણિત પુરુષો લઈ શકે છે, તેટલો જ સ્વચ્છંદ વિહાર સ્ત્રીએ શરૂ કરીને પોતાને વીટતાં તગ બંધનો દીધાં કરી ફગારી દીધાં, દિલ બહવાવવા, જાતીયશૂબ્ર સતોપવા પુરુષો લીધા છે તેટલી આંગલી પાછલી કેડીઓ સ્ત્રીએ ખેળા લીધી. એવી ય આગળ વધીને

સ્ત્રીએ કુબજરા બહેર કયો: સ્ત્રીએ શા માટે કૌમાર્ય પાળવું ? પુરુષ કૌમાર્ય ન પાળે, ને એકલી સ્ત્રીએ એ પાળવું, એવી જખર-દસ્તી શા માટે ? સ્ત્રીએ એવા શો અપરાધ કયો છે ? કૌમાર્યની પાળો તોડવામાં પાપ શું છે ? વાંધા શું છે ? હાનિ શું છે ? આ બધી વાતો સ્ત્રીઓનો કાર્યપ્રદેશની છે; તેમાં પુરુષે ગણગણાટ, બકેબકાટ કે બટબટ શા માટે કરવી જોઈએ ? માથું શા માટે મારવું જોઈએ !

સૌંદર્ય બતાવવામાં, અને ફેશનની ટાપ-ટીપ કરવામાં જેટલી દેખાદેખી પેસી ગઇ તેટલી બહે તેથી વધુ દેખાદેખી પુરુષ સાથે હોડ બકવામાં (Challenge) પેડી, ખળેખળા મેળવવા, કદમ સાથે કદમ મૂકાવવા, હાથ શું હાથ મિલાવવા અને સૂર સાથે સૂર મેળવવાનો હેતુ તરફે મૂકી સ્ત્રી પુરુષ સાથે ચડસાચડસી કરવા કડીબદ્ધ થઇ ગઇ- પુરુષની આબાદ વાનર નકલ પોશકમાં આવી. સંધ્યાના કિયાની અને ઘર સ્વચ્છ રાખી દીપાવવાની જવાબ-દારીનું પોટકું કેંગોળી દઇ આજની નારી હેન્ડમેઇન પર્સ કે બચવે હાથે વિચરવામાં શુભલ લે છે. ઘરમાં સ્ત્રી પુરુષે સરખે હિરસે કાર્યક્ષેત્રની વહેંચણી શરૂ કરી. બહાર નોકરીમાં પણ નીરોળી સ્પર્ધાને બદલે તીવ્ર રસાકસી થઇ. કુટિલ-ટપટ of જતાર-ખજારાદ ખેલાઇ રહ્યો. જુદા અતુરાઇ વિશે પણ એટલી જ હરિશાઇ જામી રહી.

સ્ત્રી પોતે કુદિ ભેડા વિચાર કરતી નથી. પુરુષના દોષ જોવા છતાં તે દોષને દોષ 'ફરે-કવંક' રૂપે જોતી નથી તેમ જ તે દોષ સુધારવા મથતી નથી; પુરુષની ખામીઓને તેણે વગોવી નથી તેમ ડામી પણ નથી; વિકૃતિને નિંદી નથી, કે નથી પુરુષને કુમલો જતાબટકાઓ.

પણ અહીં તો તે પુરુષના કાર્યોને છૂપાંતી નજરે નિહાળી રહી છે, પુરુષના આચારને સદાચાર માની બેઠી છે. આથી તો તેની દાનત મોટા ભુકડો બરી જવાની છે, વધુ ખાટી જવાની છે, એથી તો પુરુષ જે જે કાર્યોમાં મનકાવતું વર્તે છે, તે સર્વ કાર્યોમાં સ્ત્રી પણ યથેચ્છ વર્તે છે. સ્ત્રી એથી બે ડગલાં આગળ વધી, છે: પુરુષની કક્ષત સમોવડી-ચંદ્ર રહેવા કરતાં તેનાથી સવાઈ થવાની તેને રહ લાગી છે.

પુરુષે શુદ્ધ જીવન ગાળવું એવો આગ્રહ આ નવી નારી નથી કરતી. પણ પોતે ય પુરુષ જેવી યદ્ય રહેવા માગે છે, એમાં પુરુષના દુષણોનું અનુકરણ છે. મુસલમાનોએ હિન્દમાં આવી હિન્દુનું સાડું અનુકરણ કરવા કરતાં અનેક પેઢાસતિઓ પાડવાનું ખરાબ અનુકરણ કર્યું, એના જેવું જ સ્ત્રીએ કર્યું છે. સુલકશયનું અનુકરણ યદ્ય શક્યું નહિ હોય ? કદાચ સાડું આચરણ હૃદયમાંથી સ્વયં રુદુરવું હતું. પણ અંધ અનુકરણને દેખાદેખી પસંદ છે, તેથી ગાડરિયા પ્રવાહનો માશક તે ધસી જાય છે. પોસાક પુરુષ જેવો, બોજડહેરના એડિયાં, સપાટ ઉરપ્રદેશ, અને શુદ્ધકાર્યમાંથી સ્ત્રી છૂટકારો મેળવે; અને આર્થિક સ્વતંત્રતાને મુખ્ય સ્વતંત્રતા માનવા લાગે. કારણ કે સ્વાભાવિક રીતે એવું દેખાય છે કે જે કમાય તેનું ધરમાં ઉપજવું હોય છે, કમાનાર વ્યક્તિ મોટી ગણાય છે, તેનું સંપત્તિ કે આડકતરું દેખાય કે સરસાઈ ખીજા ઉપર જવાઈ રહે છે. પણ ધરમાં જે હાથપગ ભેડી બેસી રહે છે તે કુટુંબનો ઇતર પરચુરણ ધસડખેળો કરે છે. બહારનામાં પરાપૂર્વથી સ્ત્રી કમાનાર વ્યક્તિ છે; પુરુષ મનમોજી હોય છે, ઠીક લાગે તો કામ કરે નહિ તો ચીરટ પીધા કરે. છતાં તે પુરુષો નમાલા નથી, શુદ્ધામ નથી; બહારી સ્ત્રી પોતાના પતિને પોતા જોડેલો જ

ગુણસુન્દરી

આવો સાહેલી સહુ સાથમાં રે લોલ; કરીએ કંઈ દીલકાંની વાત રે-આવો.

સેવા ને સ્નેહતણાં કમથી રે લોલ; રહીયે સદાય લલી ભાત રે-આવો.

સસરાને પિતૃ તુલ્ય માનીયે રે લોલ; સાસુ સાચી જનેતા-માત રે-આવો.

જીવન સાગર મોળાં ઉછળે રે લોલ; પતિ-એ જ જીવન આધાર રે-આવો.

કોધને કહી ય નવ જાણીયે રે લોલ; દાખવીએ નમ્રતા સદાય રે-આવો.

સરખી સાહેલી સાથ સ્નેહથી રે લોલ; રમીએ સૌ જીવન રાસ રે-આવો.

ગરવાં શુભસુંદરી સદૃશ્યે રે લોલ; જઈએ જીવન પેલે પાર રે-આવો.

શ્રી. દેવાયત સોની

જોઓ ગણી માન આપે છે, એ ઉપરાંત પોતે ધરનું કામ પણ કરે છે. નવી નારીને મતે બહારી સ્ત્રીઓ મૂરખ જ લાગે !

કોમાર્ય અને તેની પવિત્રતા એ તો સત્તરમી સદીની જગતી પ્રથા છે: આજે તેની કિંમત ઠાડીનીય નથી. એ તો અસંસ્કારી ને ભોળા ધર્મધેલડીઓની હવાઈ ભાવના હતી; વેવડી સ્ત્રીઓનાં ચોખલિયાવેડાં હતો. નૂતનાત્મા સ્ત્રી કોમાર્યના વાગાથી મોકળા રહે છે; કદાચ તે કુંવારી રહેશે (લાંબા વખત સુધી), તોપણ કોમાર્યની શુચિતાની ખેવના તે નહિ રાખે. સંયમ નામે તેને ખપે નહિ. તેના મૂળમાં જોતાં તો એવી રિશિતિ લાગે છે કે

ઓ આજે અદલાતુતી (Platonic-સહમ) પ્રેમમાં ખીલકૂલ માનતી નથી. 'જ્યાજ્યાત'ની બાવનાને તે ધૂત્કારી કાઢે, અસંભવિત ગણે અથવા દંભ માને કે વાણીવિલાસ ગણે. આજે સ્ત્રીનું માનસ ૧૮૭૭ ૧૦૪૭ નિર્જાંધ પ્રેમમાં રમદોળાયેલું છે; પાપની કલ્પનાના કુગાઓ તેણે ફેડી નાખ્યા છે; પ્રેમ ફક્ત દિલની વાત છે, અને પ્રેરણાનો પરિપાક છે. વૃત્તિ જે બાળું લઇ જાય ત્યાં જવાનું સ્ત્રીને રહે છે. જ્યાં મનને ઉત્ક્રાંતિ લાધે, જ્યાં સુખના સમગ્ર નીકળે ત્યાં પ્રેમ પ્રમાણ કરે છે.

નૂતન નારી અલગન લગ્ન તરફ, એટલે કે લગ્નવિધિ વગરના જાતીય આનંદોપભોગ તરફ, વધુ ને વધુ દોરતી જાય છે. એવું કારણ એ જ કે લગ્ન કેવળ બંધનરૂપ છે, એક પ્રકારનું 'કેદખાતું', જનાનખાતું છે. એમાં આમાતું પંખી પૂરાય તો ખૂરી ખૂરી મરે. છતાં જો લગ્ન કરવાં જ હોય તો દ્વાયલ મેરજ-અનમાવશી લગ્ન અને સહચાર લગ્ન-Companionate Marriage-ક્યાં નથી કરી શકતાં? પણ એ ય પ્રયોગ ખાતર જ! મુકેન સહચારમાં જીવનવિકાસ થાય છે અને જીવનનો દહાવો પણ લેવાય છે. દલકી મણાતી નાતરિયા કેમમાં પણ આટલી કલંક કાલિમા નથી. પણ આજે નારીને સંપૂર્ણ મોક્ષાણ જોઇએ છીએ. નારીને શુદ્ધિથી યવું નથી ગમતું, સખી યવું ગમે છે; તે મિત્ર થવું ઇચ્છે છે, 'કહેને, હરિદ થવા માગે છે. 'ધરખખુ' શબ્દ જ તેને બડકાવે છે. ધરને ખીલે બંધાઇ રહેવાની અથવા ખીજ ઝંઝાળમાં ફસાવાની તેને મુફલ ઇચ્છા નથી. એટલા માટે તો તે માતૃત્વને

ધારે ત્યાં સુધી કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા રૂંધી લે છે; કેટલીકવાર દવાથી માતૃત્વના અંકુરોને ભિન્નતા ડાંબી દે છે; અને કેટલીકવાર ઔષધ-રેશન દ્વારા સહાને મારે માતૃત્વ હણી નાખે છે. પરંતુ જો કોઇ સ્ત્રીને માતૃત્વની ઝંખના થાય, તો તે વગર લગ્ન પ્રસન્નતાથી સ્વીકારી લે છે. તે છતાંય વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે માતૃત્વ હણી સ્ત્રીને પસંદ નથી. બાળકો બોગમરૂપ નડતરરૂપ તેને લાગે છે.

અલારની પાશ્ચાત્ય કેળવણીની પેલાશ પુરુષમાં દેખાય છે તેવી જ રીતે સ્ત્રી પણ એવી થવા તલપાપડ થઇ રહી છે. એ જ કેળવણીએ અને નવી નીતિભાવનાએ નારીમાં બહુ પતિત્વના કોડ જગાડ્યા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આનો અર્થ છાના છતરામાં બ્યભિચારની છૂટ આપી છે એ દેખીતું છે. પશ્ચિમના દેશોમાં બ્યભિચાર મુનો ગણાતો નથી એ હકીકત મોટી છટક બારી રૂપ હોય. પણ આવી નવી નીતિના ધોરણો બીજા દેશોમાં પાયમાલીજ આણે ને! ત્યારબાદ જેવકાઇ, છૂટાછેડા, કુદુમ્મકલહ કુદુમ્મજાહટતા અને કુદુમ્મનાશઃ એ બધાના મૂળમાં અધોર્મ્ય સંબંધનું વિષ રહેલું છે. આજનો પ્રેમ એટલે વાસનાતૃપ્તિ, સ્વચ્છંદ ભ્રમરવૃત્તિ, અને બ્યભિચાર છૂટ. -

આ વાદે તો નૂતનતામાં છાકરીઓને એમેચ્યોર પ્રોસ-અવેતન વારાંગનાજ બનાવી દીધી છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. અને એને પરિણામે કૌટુંબિક ભાવનાના નાશ સાથે સમસ્ત રાષ્ટ્રની ઉન્નતિના પાયાના ચણતરમાં પથ્થર થવાને બદલે નૂતન નારી રાષ્ટ્રના વિનાશને આમંત્રી રહી છે.

જૂજ નકસો શિલકમાં છે : સત્વરે મંગાવી લ્યો :

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાને ઇતિહાસ ભા. ૧-૨-૩ : મૂલ્ય ત્રણ ભાગના રૂ. ૧૧)

આજે જ લખો :— હુદાણામિત્ર પ્રિં. પ્રેસ, રાવપુરા; પંડોદરા.

સૌનું સ્વાસ્થ્ય સ્ત્રીઓના હાથમાં છે

લેખક : કવિરાજ મંગળદાસ ચતુર્થજી

ઉપર ઉપરથી જોતાં સ્ત્રીઓના હાથમાં આખા ય સમાજનું સ્વાસ્થ્ય ટકાવવાનું બળ છે કે નહિ તે સમજી નથી શકાતું પણ જરાક હંડા ઉતરી બારીકાઈથી વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ દેખાઈ જ આવે છે કે જો સ્ત્રીઓ ધારે તો આખા ય જગતનાં માનવોનું સ્વાસ્થ્ય રક્ષવામાં એમના જેવો હીરોસો બીજા કોઈથી યે અપાય એમ નથી.

સ્ત્રીઓ પુરુષોને આધિન જ હોય છે એમજ માની તેઓ છેકજ પરાધીન છે એવી કંગાલભાવનાને સેવતાં સૌ સૌના સ્થાનમાં સૌને સરખા જ હક્ક છે. એ અનુભવથી નક્કી કરી જોતાં પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં રહીને પણ સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા વિશેષ કાર્ય આરોગ્યતાની સાધનામાં સાથી શકે છે અને જગત સમક્ષ સર્વોચ્ચ સ્વાસ્થ્યની સાધનાના મૂળમાં અમૃતસિંચનથી આલ્હાદક પરિણામ ધણાજ વેગથી લાવી શકે છે.

ગૃહવ્યવસ્થાના ઉત્તમ કાર્યમાં પાકશાસ્ત્રનું શિક્ષણ સ્ત્રીઓને સ્વભાવિક રીતે જ મળતું રહેતું હોવાથી એ શુભકાર્યમાં આપણા સમાજમાં એમનું જ પ્રાધાન્યપણ હોવાનો સૌને અનુભવ છે જ.

આરોગ્યતા સાચવવા માટે બીજા નિયમોની જેટલી જરૂર છે તેથી યે વધારે જરૂર તો આહારવિહારની શુદ્ધતાની છે. આહાર-વિહારમાંનો આહાર વિભાગ તો ધણોખરો સ્ત્રીઓના હાથેજ ફેળવાય છે અને એમાં રસામૃતની કુંપી ઢોળવાનું એમના જ કર-કમલમાં છે.

સમાજને આહારવિહારની શુદ્ધતાનો પાઠ ભણાવવામાં સ્ત્રીઓજ ધારે તો અજબ હીરોસો

આપી શકે છે. આહાર શુદ્ધ રાખવો કે અશુદ્ધ. આરોગ્યતા બહે એવોજ રાખવો કે રોગી બનાવી મૂકે એવોજ, તે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓજ નક્કી કરતાં શીખે તો સમાજમાં આજે મિથ્યારસાસ્વાદની જે ઘેલછા છવાયેલી છે તે ઓછી થતી જાય અને આખરે શ્રેષ્ઠ રસાસ્વાદની મળ સૌને મળી રહે.

આજે આપણે જે જે ખોરાકો ખાઈએ છીએ તે તે ખોરાકો ખરેખર આરોગ્યતા સાચવનાર છે? રસોઈ તૈયાર બનાવતા પહેલાં આ પ્રશ્નની વિચારણા કદી કરી જોઈ છે ખરી?

કળા તરીકે મવીન નવીન મિશ્રણોથી વિવિધવાનગીઓ ભડે સર્ગાય પણ સાથે સાથે સ્વાસ્થ્ય ટકાવતી વિચારણા થતી રહે તો આટલી બધી મુશ્કેલીઓ જણાય જ નહિ.

આજકાલનાં આપણાં જીવન જીવો. આપણી શારીરિક સંપત્તિ જીવો, આપણી માનસિક કાયરતા જીવો અને વિવિધ દોષોથી પીડાતાં આજનાં દોષખ સરખાં આપણાં કૃત્રિમ જીવન જીવો. કેટલા ટકા આપણે સ્વાસ્થ્યરક્ષાની દૃષ્ટિએ ફતેહમંદી પામેલ છીએ તે આજના જન્મમરણના આંકડાઓથી અને આપણાં શીકાં શરીરોથી આપણે સહજ જ નક્કી કરી શકીએ છીએ ત્યારે સ્વાસ્થ્ય-રક્ષાને લક્ષમાં લઈને આહાર કેવા જોઈએ એ પ્રશ્ન આપણાં શાસ્ત્રોમાં ચર્ચાયો છે ખરો? શારીરિક માનસિક અને બીજી તમામ પીડાઓથી બચવા માટે ઇશ્વરે આપણને આયુર્વેદની મહાન બક્ષીસ કરેલી છે. એ જોતાં અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી રહે છે અને જીવન જીવવાની સાચી ચાવી આપણને હાથ લાગે છે.

શુ ત્યારે સ્ત્રીઓએ અને તેમાંયે તમામ

ઔઓએ આપવેદનો અભ્યાસ કરવા જ મંડી પડવું જોઈએ એમ પૂછવાનું સહજે જ મન થઈ આવે. એ વેળાએ એ જ ઉત્તર ધ્યાનમાં રખાય કે તમામ ઔઓએ સામાન્ય માન તો આ આપતનું, મેળવવું જ જોઈએ અને શક્ય હોય તેટલા અમુક ટકામાં તો આ કાર્ય સારી રીતે જ સધાવું જોઈએ.

આપવેદની મહત્તા આટલા ઉપરથી સમજી લઈ કંઈ જ ન બને તો થીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના અધ્યાય સત્તરમાંની ભગવદ્ અધ્યા તો વાંચી વિચારીને ઔઓએ હૃદયમાં ઉતારવી જ જોઈએ.

એ અધ્યાયમાં ઋદ્ધાતૃયવિભાગ યોગની ખાસ ચર્ચા છે એમાં થે ત્રિવિધ આહારની તો સ્પષ્ટતાથી છણાવટ કરેલી છે. સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક આહારોની સમગ્રજી માટે ક્રમસરનું એમાં વર્ણન છે.

આપ્યય વધારનાર-સત્તવાળો, જલ આપનાર-આરોગ્યતા બદ્ધનાર સુખ આપનાર અને પ્રીતિ ઉપજાવે એવા જે આહાર હોય તે સાત્ત્વિક આહાર કહેવાય છે.

કડવા, ખાટા, તીખા, ખારા, લૂખા, અને દાહ ઉપજાવનાર હોય એવા ખોરાકને રાજસિક આહાર કહે છે અને તેનાં દુઃખ, પરિણામ, દુઃખ, શોક અને રોગ છે.

એક પહોર એટલે ત્રણ કલાક પીતી મયા હોય તેવા-રસ વગરના થઈ ગયા હોય એવા, દુર્ગંધ મારતા હોય તેવા, ખાતા વધેલાં એમાં અને સડી મયેલાં હોય તેવા, તેમ માંસવાળા આહારો તામસિક આહાર કહેવાય છે.

આટલી સમગ્રજી ઉપરથી આપણે સાત્ત્વિક બનવા માગતા હોઈએ તો સ્વચ્છે મજ્જંતિ સત્ત્વસ્થી એ બાવનાને દૂર કરવા માગતા હોઈએ તો અને જીવનની ઉચ્ચત્તમમાં

રહી જીવવા માગતા હોઈએ તો બીજા આહારો આપણે ઓછો જ કરી દેવા જોઈએ એ જ્ઞાન રાખ્યા વગર રહી જ નહિ શકાય એ એને પંથે જતાં સંયમમય ઉત્તરજી જીવન જીવવાનું સ્વસ્થ સમગ્રતાં શુદ્ધ વિહારની સમગ્રજી પણ આપોઆપ જ એમાંથી મળી રહેશે.

સાત્ત્વિક વૃત્તિમાં કેવા યોગ્ય યોગ્ય ગણાય અને કેવા વિચારો યોગ્ય ગણાય એનું ચિંતન-આપોઆપ જ થવા માંડે છે.

કેવળ સાત્ત્વિક ન જ રહી શકાય તો ના છૂટકે જ બીજી શ્રેણીના રાજસ આહારો-માંથી અમુક છૂટ ભલે લેવાય પણ તામસ આહાર તો છોડી જ દેવા જોઈએ.

આ ઉપદેશ અત્પરનો નથી છતાં સમાજ એ રહેને ઓછા ટકામાં જ વળી છે એ આપણું ભરતનું દુર્ભાગ્ય છે. ભારત જુમિ બ્યારે ઉંચ જીવન જીવી ઉત્તમ શ્રેણીએ પહેલાં ફવી તેવી રીતિમાં જવા માગશે ત્યારે આવી નજવી ગણાતી છતાં ઘણી જ મહત્વની બીના તરફ ધ્યાન આપ્યા વગર રહેશે જ નહિ.

એવા ભારતની જથ ધોણુના શુભ પર્વને દિવસે આવા આવા પ્રયાસો અવશ્ય જરૂરના લેખારો જ.

આપણે આપણો ફાળો વહેલો ભરી આપીએ તો આપણને એનો સંતોષ પહેશે જ મળશે એ દીવા જેવું છે.

દોષોત્સવી આવે છે, વિવિધ વાંચન સાંભળીની વાનીઓ વાંચકો અને વિચારકો માટે પીરસારો જ અને વિવિધ ખાદ્ય વાન-ગીઓની કળા પણ ખીલી જ નીકળશે ત્યારે આપણે કેવા કેવા ખોરાકોની પસંદગી કરીશું એ આપણા નિર્ણયથી જ સમજાશે અને પરિણામ રૂપ તેવી તેવી વાનગીઓ દસ્ત-કળાથી પ્રગટી નીકળશે.

નશ્વત સ્ત્રી સમાજ આ કાર્યમાં શુભ પહેલ કરે એ ધણું જ લાભપ્રદ બની રહેશે.

જો કે પ્રશ્નોની ઇચ્છા મુજબના ખોરાકો સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરવાના જ હોય છે છતાં મૂળમાં જ જે ખાતું પોતાના જ હાથમાં હોય તેમાં શુદ્ધતા રખાય, જે સાત્વિકતા ફેળવાય તો સ્વાદની દૃષ્ટિએ જરા પણ નિરસતા જણાશે નહિ જ. આત્મારે તો આપણને મિથ્યા રસાસ્વાદની ટેવ જ પડેલી હોવાથી શુદ્ધ આહારની મળ કેવી છે તે આપણે એ ક્રિયાપ્રયોગમાં ને દરરોજના પહેવારમાં મૂક્યા સિવાય પારખી જ ન રાખીએ.

ગરમ પીણીથી અને ઠંડા-ટાઢા ખોરાકથી હોજરીને આપણે કેટલું નુકશાન પહોંચાડીએ છીએ તે નવીન ઉપરનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો પછી જ આપણને સમગ્રય એમ છે.

સ્ત્રીઓ આ કાર્યમાં પહેલ કરી એવી જ રચના ગૃહક્ષેત્રમાં દાખલ કરે તો આમ ગૃહ ગૃહે અને ગામે ગામે ઉત્તમ ભાવના પેદા થતાં સ્વર્ગીય આનંદનો અનુભવ સૌ કોઈને મળી રહે.

બાળકો કે જેમને ઉછેર સ્ત્રીઓના હાથથી જ ચલાવો છે એમાં પણ આ કાર્યથી મદદ લાભ થશે અને બચ્ચાંઓને સ્વચ્છ, બીરુદ્ધ ને બચ્ચર મીઠાપ્રચોથી બચાવતાં સહજેન આરોગ્યતા જળવાશે.

ઇશ્વર ભારત બ્રહ્મિમાં અમૃત આશીર્વાદ ઉતારી ભગવદ્ ગીતામાંની આ પ્રાથમિક દરજ્જા ભાવના હૃદય હૃદયમાં દહાવો અને સોને સુખી કરો એવું જ ઇચ્છા કરીએ.

આશા રાખું છું કે આ બાબતની યોગ્ય ચર્ચા આ પત્રમાં જ વાંચક વર્ગ કર્યો જ કરશે અને શુદ્ધ ભાવના સાથે એન્ટ નિર્ણય પર આવી ભારત માતાનું મુખ પ્રગટિત કરશે. ઇશ્વર સૌને સન્મતિ ધો:

રજનીની ફરિયાદ

નયણું ભરી ને અવિરામ

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે.

નયણું ભરી ને અભિરામ

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે. ૧

હસવે વેરાય એનાં ડાહરિયાં કૂટાં,

વીણું વીણું ને વહી જાય અણમૂલકાં;

કાળી રાધા ને ગોરા શ્યામ !

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે ૨

પળમાં મનાય વળી પળમાં રીસાઈ જાય,

ગોવાલણ વાદળીના ઘરમાં સંતાય હાથ;

એ તે સહાય કેમ રામ !

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે. ૩

એ છે ગંગાનું નીર, હું છું સૂકેલ લોમ,

એનું ખીલે જો ઊર ખીલું તો રોમ રોમ;

મારું એ જીવન તન્મમ;

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે. ૪

જીવનના રાજ તેથી આઘા આઘા જ રહે,

વળથું તો વેલડી શી મારી કાયા ન થહે;

હું તો કરું છું અણામ

છો ચંદ્રમા ચાળો કરે રે. ૫

મારી શાસ્ત્રવત પ્રકાશ કાળેની જંખના,

એને અંચલ ઉજાશ આપીને ડંખના

દેવા છે રોજ રોજ ડામ;

કે ચંદ્રમા ચાળો કરે રે. ૬

શ્રી. મનુભાઈ ત્રિવેદી

રમાબેન

લેખક : શ્રી. અંદુલાલ સંપટ

રામલાલના જીવનનો કોયડો ઉકેલાય છે

— એપ્રિલ અંકના અનુસંધાનમાં —

રામલાલનો જીવન કોયડો વખત જતાં વધુ ને વધુ જીમ્મ બનતો ગયો. રમાની સ્ત્રી હઠના ખડક સામે તેણે બહુ બળુતર, ગળુતર અને તપશ્ચર્યા અથડાઈને ચૂરેચૂરા બની ગયા.

તેઓના જીવન પ્રવાહમાં એક દસકો તણાઈ ગયેલો. પણ પ્રેમપરીક્ષિત વધુને વધુ ફક્ત થવાને બદલે તેઓનું માનસિક અંતર વધતું જતું હતું અને ઘરના વાતાવરણમાં જીમ્મતાએ અને અશાન્તતાએ કાયમતું ઘર ઘાઘ્યું—એટલે સુધી તે રમાએ પતિની મીઠી ગોઠ અને હૂંફને પણ અળગી કરવી પડી.

રામલાલના જીવનમાં હવે રસ જીડી ગયો. નિરાશાની જનૂનમાં તે ધણીવાર ન ચિન્તવવાનું ચિન્તવતો નહોતો તેમ કરવા જતાં તેના એ દેવી મુકામળ બાળકોની સૌમ્ય મૂર્તિ તેની સમક્ષ ખડી ચલી ને તેના વિચારો કામળતા ધારણ કરતા અને પરિણામે આયુષ્ય દોરી નિભાયેલી હોય તેટલું જીવી કાઢવા મનને મનાવતો અને માનતો કે કંઈ નહિ તો તેના જીવનની તિતિક્ષા દ્વારા પણ બાળકોને “પિતા”ની હુક તો મળવી ચાલુ રહેશે અને આ શાશ્વત સાન્નિધ્યને પકડી જીવનના વમળવાળા વર્ષેશમાં ફરી પાછો તરવાના તરફડિયાં મારવા મંડી જતો.

જતાં તેની તરવાની શક્તિ ઓસરી રહી હતી. આખા દહાડાનું “વૈતરૂ” કરી તે રાત્રે હમસો થઈ પડતો. સાથે સાથે તો તે હવે કરજરૂપી સાપના બરડામાં પણ જકડાઈ

ચૂક્યો હતો અને લેણદારોનો હાથ તેના અર્ધદેહ પર ચઢી રહેલા આખા હૃદય ઉપર હથોડા છીણીના અસલ ધા મારી રહ્યો હતો.

રમા-એક રાત્રે તેને ઉપદેશ દેવા બેઠી, “આ વૈતરૂ” કોને માટે આદ્યું છે ? ટપ્પણ છોડી દો. રાતના દસ દસ વાગે છે. ઘેર આવી હમસો થઈ પડો છો. નથી મુખે ખાતા-નથી પીતા.”

રામલાલે જવાબ આપ્યો, “રમા, મને સર્વ વાતે મુખ છે—આવક છે, ધર છે, બાળકો છે, આખરૂ છે—ફક્ત એક જ વાતનું કુઝ્મ છે કે આપણે વર્ષો થયાં આપણી આવકમાં પૂરું કરી શકતાં નથી અને કરજમાં દિનપ્રતિદિન ઘસડાતાં જઈએ છીએ. આમ ખરાબે ચડેલું નાવ તોફાની સાગરમાં ક્યાં સુધી ટકી શકશે ?”

અચૂપ્ત રમાનો ફક્ત આટલો જ જવાબ હતો, “મને કહો છો તે થોડી હું પૈસાને ખટકાં બરૂં છું ? હું ન ગમતી હોઉં તો દેશ ભેગી કરો. હું માફ જીવન તમે મોકલશો તેટલા પૈસાથી ફૂટી કાઢીશ.”

રામલાલે ફરી મીન ગ્રહ્યું. તે સાફ સાફ સમજાવ્યું ચૂક્યો હતો કે ધરનું અર્થશાસ્ત્ર સમજવા જેટલી રમામા સમજણ નથી—બલિષ્ઠતા વિકટ પ્રશ્નોની આગાહીની તેનામાં કંઈપણ નથી અને આવકમાંથી પૂરું કરવાની તેનામાં ધરરખુ આવડત નથી.

હવે તો દર પહેલી તારીખે કરજ બરપાઈ કરાવી લેવા લેણદારો રામલાલના ઘરનો ઉપરો

ટાચવા લાગ્યા. ઔશીસમાં ટેલીફોનની ઘંટ-
ડીઓ તેને પળવવા લાગી. ઔશીસે જતાં
અથવા સાંજે ઘર તરફ વળતાં રામલાલના
આડા ઊતરી લેણુદારો તેને પળવણી, ધાક-
ધમકી અને ઠોટું સુધાં કરવાની દમદારી દેવા
લાગ્યા. હવે રામલાલને જે ફક્ત ઘર પૂરતું
દુઃખ હતું તે હવે જાતભરતું દુઃખ થઈ
ગયું. ચાન્ત રહીને સમગ્રવટથી જે ચાર
માસ તો પોકળ વચ્ચે આવી ગયું. અખડાબું.
ઝૂનમાં આવી જઈ ઉદાર રમાના ઝૂનનાર
મહેમાન બની ચૂકેલા ધરારસગાને ઘેર પૈસાની
વ્યવસ્થાની દેલ પણ નાખી આવ્યો. પણ
સગાઓ આહાર જેવો આડકાર તો કાઢી ન
શક્યા એથી ઉલટું રમાને ઘેર બાણું માંડી
બૂકાવનારાઓ રામલાલને વગોવવા મંડી ગયા.
“ દોહસોના ધણીને બીજા માગતાં શરમ નથી
આવતી ? ” આ બાબતને આખરી અંતમ
એ આવ્યો કે રામલાલ સમસમીને બેસી રહી
અને જે ચાર પચ્ચીસ લેણુદારોએ પોતાના
લેણાની ફારટમાં ફરીયાદ કરી અને રામલાલે
તે એક જ અવાજે સ્વીકારી લીધી અને ફારટે
લેણુદારોને “ ડીકી ” કરી આપી.

કેષકે અંશે આ વસ્તુને રામલાલે વધાવી
લીધી-એ આશયે કે આ બાબતમાંથી કદાચ
રમાને જીંદગીનો બોધપાઠ મળે. પણ રમાને
બોધપાઠ મળ્યો કે નહિ પણ એટલું સત્ય થયું
કે તેને પોતાના દાગીનામાંથી પાંચ તોલા
સોનાને કડવા કરી અજગા કરવા પડ્યા.

પાંચ તોલા સોનાના ખારસા સાડા
ત્રણ સો રૂપિયા આવ્યા. આ દાગીના
રામલાલે પસીનાના પૈસામાંથી મેળવેલા તે
ગયા ત્યારે રામલાલનો તો જીવ કપાયો. પણ
રમાના હાથમાં દેવું પતાવતાં પચાસેક
રૂપિયા ખણખણવા લાગ્યા ત્યારે તે જીંદગીનું
ને દાગીના વેચાણનું દુઃખ બધું બૂલી ગઈ
અને તે વધેલા રૂપિયાનો ધડોલાડવો કરવાના

વિચારમાં ડૂબી ગઈ. તેણે રામલાલનું કાંકું
પકડી હચમચાવી કીધું.

“ ચારે એકનો એક બાબો ! તમે તો
જીખડી બારસ જ રહ્યા. જીંદગીમાં પૈસાની
છૂટ જીવોનો દિવસ કદી ન તે ન જ
આવ્યો. હાથ હવે ઠીક થયું. આ પચાસ
રૂપિયા વડે હું મારા બાબાની જન્મી ઉજવીશ.
મારા લાગતા વળગતા, સગા સાંઈ, બધાને
મારે આંગણે બોલાવીશ ને જલસો કરીને
મારા બાબાની જન્મી ઉજવીશ. ”

રામલાલથી ન રહેવાયું—“ પણ રમા !
આ તો ઘર બાબાના પૈસા છે-તીરથ ન
કરાય-આટલા તો હાથ પર રહેવા દે-કામ
આવશે અનેક રીતે. ”

રમા તાડી, “ પૈસા તો મારા દાગીનાના
છે-હું મૂળને મારા પૈસા જે વાપરવા નહિ
દો ? હાથ ! હાથ ! ” કરી રમાએ હાથે
મૂક્યો. રામલાલને નસીબે પાણું મીન-
અબોલા અને અફસોસ જ રહ્યાં.

બાબાના જન્મદિનનાં નોતરોં ખુદ રમા
જઈ લાગતેવળગતે ઠેકાણે દઈ આવી-જ્યાં
ન જઈ ચકે ત્યારે ટેલીફોન કરીને, ફરારીને
અને છેવટે ચીઠ્ઠીઓ, મીખિક સંદેશો
પાઠવીને પણ નોતરોં પછેંઆડ્યાં. રાતના
વાતચિતના ઉદ્ગારો ઉપરથી રામલાલ કંઈ
ચક્યો કે અંદાજે પચાસેક માણસોનો જલસો
રમાએ ગોઠવી કાઢ્યો હતો. આટલી મોંઘવા-
રીના જમાનામાં પચાસ રૂપિયા જોટલી નજીવી
મૂડીમાં પચાસ માણસોનો જલસો ઉજવી
શકાય તે રામલાલને અશક્ય લાગ્યું. તે
સાફ સાફ અજીવી કરી ચક્યો કે આ જલસો
રહેજે એક સો રૂપિયાનું આંધણું ઉઠાળી કાઢશે.

પ્રથમ તો ઝૂનમાં આવી જઈ રામલાલને
અન થઈ આવ્યું કે નોતરે ચડેલાને
બધાને ટેલીફોન દ્વારા નાં પાડી જલસાને

ફેદી નાખી રમાનો ફેજ કરવો. પણ નોતરા-
યેલાં બધાં એટલાં બધાં નજીકનાં સગાં હતાં
કે તેમ કરી ધરતો અને આખરનો તેમ જ
ધણીધણીયાણીના સંબંધનો ફેજ જાહેરમાં
ચૂકી છુદ્ધિનું દેવાળું કાઢવાનું તેને યોગ્ય
ન લાગ્યું. એટલે સુપ્રીદી સેવી પૂર્વવત
મૌનહાર જ દિવસ નિર્ગમન કરવા માંડ્યા.

આખરે બાબાનો જન્મદિન આવ્યો.
સાંજના સાત વાગે જલસો ગોઠવાયેલો હતો.
પણ રામલાલ તો પોતાની લાઇનદોરી નક્કી
કરી સવારથી જ ઘર છોડી કામ પર ચડી
ગયો. રાતના સાત, આઠ, નવ, દસ વાગ્યા
રામલાલ ઘેર ન તે ન જ આવ્યો.

હતાં પચાસ ઘેરેવાનું ટોળું દિવાન-
ખાનામાં બેઠું બેઠું પાતળ પડવાની રાહ
જોઈ રહ્યું હતું અને સૌ કોઈ રામલાલની
ગેરહાજરીનાં વગોથા કરવું હતું. સામગ્રી
ઉપર સામગ્રી અન્નદૂદનો ખ્યાલ આપતો
હતો. સૌ કોઈ રમાના શુભગાન ગાતું હતું
અને બાબાને દીધાંયું ધજીતું હતું. કકત
બૂખ્યો તરસ્યો રામલાલ સોપારીના દરિયા
કિનારે-દરિયાના મોઝાની હારમાળા ગણતો
બાંકડા ઉપર બેઠો બેઠો વખત વીતાવી
રચી હતો.

રાતે અગીયાર વાગ્યાના અરસામાં
રામલાલને યાદ કરતા કરતા, રમાએ ઉપખવો
કાઢેલા રામલાલની ગેરહાજરીના બનાવટી
ગહાનાને માનીને સાન્ત્વન લેતા, પેટ પૂળતી
પૂણીફિતિ સદુ કોઈ કરવા મંડી ગયા હતા.
“આટલું તો ચામું જશે” કહી રમા
બધાને અછો અછોવાનાં કરી રહી હતી અને
ખીજ અધો કલાકમાં. “બહુ મોડું થયું
હો !” બોલતા સોપારી વરીયાળી ધાણાની
દાંતના ચપટા ગાદમાં ગોઠવતા બધા વિખ-
રાપદ ને બાર વાગે રમા જલસાના અવરોધની

વ્યવસ્થામાં પડી ગઈ. સત્તર માણસો જમી
શકે તેટલી સામગ્રી અને વળતરમાં એકત્ર
થયેલી વાનીઓ આસપાસના કામ કરવાવાળાં,
બીખારાં અને ચોકીદાર-ધાટીઓના ડાઝરામાં
ધરઆણી અને ધારે પીરસેલ ઘીની ચિકાશને
જમીનપરથી ઉખેડવા સાથે લગાડી રમા
જલસાની રહી સહી નિંશાની નાણુદ કરવા
મંડી પડી હતી.

રાતના બારના કંકા સુણાયા ને રામલાલ
પોતાના ઘરના દાદરના પગથીયાં ચડતો
જણાયો. આખા દિવસના ઉપવાસને કારણે
અને આનસિક વ્યગ્રતાને કારણે આજે. તેનું
મન તેનામાં ન હતું-તે ધન્યહૃદયે, અબોલ
મુખે અને અસ્થિર પગલે ઘરમાં દાખલ થવા
ગમે ત્યાં ચીકાશવાળી જમીન ખેંચે પગ
પડતાં તે સરક્યો અને તે ચત્તોપાટ ફસાઈ
પડ્યો અને ખુણામાં પડી રહેતું કાલસાનું
પીપ માથા સાથે અફળાવાથી તેની બોપરી-
માંથી લોહીની નીક વહેવા મંડી.

રમાથી બીસ પડાઈ ગઈ-સાથે હાથમાં
રહી ગયો-સદાળી ઊભી થઈ ગઈ.
તે રામલાલ પાસે દોડી ગઈ. પોતાની સાડી
દોડી પાટો બાંધ્યો; તેને ધીમે ધીમે સાથેના
પાણીમાંથી સેરવી બહુસ પર સુવાડ્યો.
આખરે તો આર્થસ્ત્રીનું હૃદય જ ને !

મોડી રાતે બધા એકઠાં થઈ ગયાં.
મૂર્છિત રામલાલ બેચાર કલાકે જાગત થયો
ત્યારે પોતાનું માથું પાટામાં, પોતાનો હાથ
રમાના હાથમાં, બાજુમાં ડાહટર, ડૂલ
ઉપર ચાર છ દવાની બાટલીઓ, પાણીનો
છોટો ખાલો અને ખીજ મોંઘીના સરંજામો.

રામલાલના આ અકસ્માતનો અંજામ
બે માસને અંતે તેના નોકરીમાંથી મળેલી
ફખસદની બેકારીમાં પરીણ્યો. બ્યાજમાં
ટપટપ ગયાં અને વધારામાં રમાનાં ખીજ
પૈસાં તોફા સોનાની વિદાય પણ લેવાઈ ગઈ.

લક્ષ્મીદેવી એટલાં તો રૂઢ્યાં કે રામલાલને પૃથ્વીમાં સમાઈ જવાનું મન થઈ આવ્યું.

પણ રામલાલની આ બચકર માંદગીથી શુભે પરિણામ એ આવ્યું કે રમાના ચર્મ-ચક્ષુઓનાં પડળો ખુલી ગયાં અને દિવ્યચક્ષુની પ્રાપ્તિ વડે તે જોઈ શકી કે બધા અનિષ્ટનું મૂળ પોતેજ છે. ઉપરાંત રામલાલની માંદગી દરમ્યાન જેની જેની પાછળ પોતે પ્રાણ પાવરી ચૂકી હતી તેમાંનું કેાઈપણ ચક્ષુ દરકરું જ નહિં. તેથી તેને જગતની સ્વાર્થમયતાનું સારું જેવું ભાન થયું.

ત્રણેક માસે રામલાલ તદ્દન કામ કરવા સરાક્ત બની શક્યો ને ફરી નોકરી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો. તેજ દિવસે સાંજે રામલાલે અને રમાદેવીએ હનુમાન સમક્ષ શ્રીફળ વધેરી ગરીબાઈનાં વ્રત લીધાં.

રામલાલે રમાને કેટલાયે કડવાં વધોને અન્તે આજે સપ્તેમ મીઠી ગોદમાં લીધી અને બોલી ઊઠ્યો, “ રમા, આજે મારી જીવન-તિતિક્ષા ફળી ! વિકટ કાપડો સફળ રીતે ઉઢેલાયો ! કેનો પાડ માનવાનો ? ”

અને રમાના હાથથી અઢો અઢો વાનાં પામનારાઓ બધા મુક્ત ક’ઠે રમાને વગોવવા લાગ્યા, “ આવું તે હોય ? રમાયેન . તે બાજુ રમાયેન જ નહિં. હવે તો જાગરે ચડીયે તો ચાલે નહિં ? ”

મોઢે ચડી લવી જનારાને રમાયેને આવડું આવડું પકડાવ્યું, “ રમા જગતની હતી, ઘરની ન હતી—પતિની તો નહોતીજ. આજે રમા ઘરની છે, પતિની છે. સ્વાર્થો જગતની તો બની શકશે તો બનશે. ”

—સ્ત્રીઆના—

પ્રદર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાગ્રયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨ ૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિ.આ. ફાર્મસી—

સોલએજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

ઠાકોર બહેનોનાં જીવન

લેખક : શ્રી. માલાજી ભોતીજી ઠાકોર

આ ઠામની વસતિ મહાગૂજરાતમાં આશરે પાંચ લાખની હશે. આ ઠામ પહેલાં સુખી હતી, સમૃદ્ધ હતી, શુરવીર હતી, ગોષ્ઠાઘણપ્રતિપાળ હશેવાતી. જમીનદાર હતી, પણ બરતી ઓટના નિયમે આ ઠામ બીખ મામતી થઇ છે.

પુરુષો એક ટોકા, સ્ત્રીઓ ૦ ટોકા કેળવણી પામેલ હશે ! આ ઠામ ભરનિદ્રામાં છે. તેને જાગૃત કરવા, સચેત કરવા-સત્તાન કરવા ઠામએ હામ બીડી હોય, એવું કું જાણતો નથી. કાણ જાણે રાથી ?

ઠાકોર ઠામની સ્ત્રીઓમાં ૩૫ છે. ઠેરલા સાત્ત્વિક ગુણ પણ છે. ધર છે. સાહસ છે. મન છે. ભાવના છે. હિંમત છે. વાસના છે.

કહો તે ગુણો-અવગુણો છે. પણ તેને જાણનાર-તેનો અર્થાસ કરનાર-તારનાર ઠામ નથી. જાણે સૌ ઠામ ધૃણાની દષ્ટિથી આ ઠામ પ્રત્યે ન જોવું હોય એમ લાગે છે.

નાનપણથી સારા સંસ્કાર મળતા નથી. તેની વિદ્યાસતી-તેના બહાની-તેના જીવનરતી માખાપ કશીજ પરવા રાખતાં નથી. ધર ધંધામાં-ખેતીના ધંધામાં રાત દિ માખાપ પરાવાએલાં રહે છે. માખાપ અસંસ્કારી હોવાથી, આડોસા પાડોસીની નિંદા-પ્રત્યો, કરવામાં કાળ મળે છે. આજસુ થઇ પડી રહે છે. પોતાનાં બાળકોને નથી બહાવતાં, નથી સ્વચ્છ-સુધડ રાખતાં. મેલથી, ગડ-ગુમડથી-સીંટથી મેલાં પેલાં રાખે છે. દાટયાં-દૂટયાં કપડાં પહેરાવે છે.

બહેનોને નાની ઉંમરમાં પરણાવે છે. જ્યો નૈતિક, આર્થિક, સામાજિક સ્થિતિ શાયનીય થાય છે. નાની વયમાં, પગમર થયા

પહેલાં વસ્તારી થાય છે. જ્યો પોતાનું જીવનર કૂતરાની પેઠે પાર પાડે છે.

આ ઠામના પુરુષો અમુક ટકા વ્યસની હોય છે. દારુ પીનારા, તોફાન કરનારા હોય છે. ધણી દારુડીઓ હોય, તેવી સ્ત્રીઓ ભવ બગડે છે. આખી નિંદગી પારાવાર દુઃખમાં પાર પાડવી પડે છે. ઘરમાં દાણા ન હોય છતાં દારુડીઓ પતિ ખાવા માગે છે. કેમ રાંધ્યું નથી ? કેમ શાક સાડું કયું નથી ? કેમ રાંધવામાં વાંદ થઇ ? કેમ પાતળું-જડું રાંધ્યું છે ? કેમ મીઠું-મરચું ઓછું-વધું નાખ્યું છે ? વાંક હોય કે ન હોય પણ આવો પતિ બિચારી સ્ત્રીને પારાવાર મારે છે. “ નખજો ધણી-ઘેરી ઉપર શૂરો ” ઘરમાં દિવેલ ન હોય, છતાં રાત-અધીરાંત પોતાના બાઇબંધોને-સગાંબાલાંને ઘરમાં દારુ પાય છે. ખાવાનું કૂતરાં-બીલાડાં ખાઇ જાય છે. ઘેરીને જાળગરા નાદક કરવા પડે છે. “ જમવામાં જગલો ને કૂટવામાં ભગલો ” એ ન્યાયે બિચારી સ્ત્રી દુઃખી થાય છે. ઘેરીનું ઘરેણું દારુમાં ડૂલ કરે છે. છેંગાં-છેકરાંને બૂખે મારે છે. પરિણામે સળગતો સંસાર.

બોગે ભોગે ઠામ સ્ત્રીના નસીબે મળેલો પતિ મળે છે, તે બાઇસાહેબ સ્ત્રી ઉપર રેફ મારે છે-ધમકાવે છે. કહે છે, કે તું તો ગમ્માર છે. જાંડી રોળખડ છે. તું મારા વિચારો નથી સમજતી, તને કાણ રાખે ? હું ગમે ત્યાંથી મળેલી-સુધરેલી ગાતી કાઢીશ ! તું તારે રસ્તે થડ !

પતિ સમજુ હોય, જીવનસપ્નાને પોતાની હરીજામાં લાવવા છોડતો હોય, તો અગાધ

ત્રી એટલી બધી અગ્નિ, એટલી બધી શરમાળ હોય છે, કે બચવામાં શરમાય છે. મને પેલી મારી બેન શું કહેશે ? બેરોં તે વળી બચતાં હશે ? પતિ બધી પરિસ્થિતિ સમજાવે છતાં ઉઠું કું તો નહ બહુ. મને તો લીધ આવે છે. શરમ લાગે છે. તમે બચેલા છે, એટલું જાણું છે ? મારે ક્યાં હાટ માંડવા કે નોકરી કરવા જવું છે ?

ઠાકોર બહેનોનાં શરીર ગંધાતાં રહે છે. લૂગડાં વાસ મારે છે. જી, લીખ માથામાં મઝા કરે છે. બકરાની માદક શરીર વાસ મારે છે. વાળને ઝાળાવી-સમારી સ્વચ્છ બાંધે જ રાખે છે. વાળનું ઠેકાણું હોતું નથી. ઢંગડાળો હોતો નથી.

ઘરમાં, ખૂણે ખાંચરે, કોઠીઓ નીચે, વગેરે જગ્યાએ ખૂચ કરેલા બરેલો હોય છે. બાવાં એટલાં બધાં હોય છે, કે જાણે રૂપેરી પડદો ખાંધો ન હોય ! જોસથી પવન ફૂંકાય તો ઘરમાં ખાંસી ચાપ, એટલી ધૂળ મરે છે-પડે છે. નાના મોટા જીવ જંતુઓનો વાસ હોય છે. બીંતોમાં દર પાડેલાં હોય છે. તેમાં ઝેરી પ્રાણી ભરાઈ રહે છે. અનાજ સેવાનું ખજુ હોય તેનાથી એ ઘર ખરાબ હોય છે. ઘરમાં યુકે છે. લીંટ નાંખે છે. ભીંતો ઉપર એટલું બધું લીંટ જોવામાં આવે છે કે જાણે ખડી-ચૂનાથી ભીંતો ઘોળા ન હોય, પાણીઆરીનું, અમરણનું ચૂલાનું કંઈ ઠેકાણું હોતું નથી. પાણી વાંસી વાપરે છે. ગાળને પીવાનો માવરો હોતો નથી. પાણીનાં વાસણો સાફ હોતાં નથી.

નાહી ઘોષને સંધકનો રીવાજ હોતો નથી. ભાગેજો જીને-(દિશાએ) હાથ-પગ વાસણ માટીથી ઘોલતાં આવતાં નથી. સંધવામાં, ખાવામાં-પીવામાં કંઈ ખાસ કાળજી રાખવામાં આવતી નથી. સોના જેવું

અનાજ ધૂળ કરી ખાય છે. મારા જેવો શિખામણ દેવા જાય છે, તો જવાબ મળે છે, કે બાઈ તમે કહો છો, એવું વાણીઆ-બ્રાહ્મણને આપ્યું, આપણે તો જેમ તેમ. ઘણી સ્ત્રીઓને છીંકણી તાણવાની ટેવ હોય છે. નાકમાં છીંકણીના-ઘીંટના ચર જામેલા જણાય છે.

અગ્નિ હોવાથી, પોતાના ધણીને, બાળકોને જોઈએ તેવું સુખ આપતી નથી. ધણીને ધમકાવે છે. ગાળો દે છે-હોસલો ફૂટે છે, સિપાઈથી, બાવાથી, વાઘથી, માસ્તરથી ફૂતરાથી રાતા બાળકને છાતું રાખે છે. ભગવાનનો દીવો-દેવતા કરતી નથી. દેવદર્શનાથે જતી નથી. રજસ્વલા ધર્મ પાળતી નથી. અગ્નિ હોવાથી જેમ તેમ જીવે છે.

વાવણી-કાપણી, ધાન પાણી લેતી વખતે જોડે જખરી જહેમત લેાવે છે. કેટલી બહેનો ફૂલો પકવે છે. ગાડાં હાંકે છે. બફે પુરુષના જેવું કામ કરે છે. આખો દિવસ ખેતરમાં કામ કરી, મોડી રાતે ઘેર આવી ખાવાનું કરે છે. મોડી રાતે જાગે છે. પરાદીએ જોઈ છે. વાસીદા-પાણી કરે છે. ભાતુ લઈ ખેતરે કામ કરવા જાય છે.

આવી સ્ત્રીઓ નથી જાણતી સુખને, નથી જાણતી મોજમઝાને, નથી જાણતી આરામને કે શોખને. નથી જાણતી પોતાના ધર્મને, નથી જાણતી રાષ્ટ્રને, નથી જાણતી સ્ત્રી જીવનને, નથી જાણતી ભગવાનને, નથી જાણતી દેશને, નથી જાણતી નેતાઓને, નથી જાણતી અગ્રમુખ સ્ત્રીઓને, નથી જાણતી ગત-વર્તમાન કાળને.

આવી સ્ત્રીઓમાં કૃપમંડુકતાનો પાર નથી. અગ્નિનાતી હદ નથી. કુખનો આરો નથી. છે પશુથીએ બદતર જીવન !

પ્રભો ! આવી બહેનોને સુખી કરો !!

રશિયન સ્ત્રીશક્તિ

[સુસ્ત સોવિયેટ મિત્રમંડળને આશ્રયે યુક્ત પ્રાંતોના નણીતાં સ્ત્રીકાર્યકર શ્રી હજરત બેગમે રશિયાની સ્ત્રીશક્તિ એ વિષય પર પ્રવચન કર્યું હતું. તેમાંના કેટલાક રસિક માહિતીપૂર્ણ ભાગ નીચે આપ્યો છે.]

રશિયાની સ્ત્રીઓ વિષે વાત કરતાં પહેલો પ્રશ્ન તેમના લગ્નજીવન વિષે ઉદ્ભવે છે. રશિયા વિષે જોને પૂરતી માહિતી નથી, માત્ર જે ઉપરછલ્લી વાત જાણે છે તેમનામાં ને તેને લીધે ધણીમાં એવી માન્યતા ધર કરી ગયેલી છે કે રશિયામાં તો લગ્નનો રિવાજ જ નથી. સ્ત્રીપુરુષ લગ્નજીવનમાં સ્વતંત્ર છે. ત્યાં બાળકનો પિતા કોણ હોય છે તે પણ નક્કી નથી થઈ ચકતું વગેરે વગેરે. પરંતુ આ હકીકતો બિલકુલ વચ્ચે વિનાની છે. રશિયામાં લગ્નનો રિવાજ છે. લગ્ન કરવાના ત્યાં બે પ્રકાર છે. એક તો મંદિર-ગિરગમા જઈ લગ્ન કરવાનો ને ૭ આપણે ત્યાં રહેલુલગ્ન-રજિસ્ટર્ડ લગ્ન થાય છે તેમ સરકારી દફતર લગ્ન નોંધાવવાનો. આ રીતે લગ્ન ન કર્યું હોય તેવી સ્ત્રી જો બાળકને જન્મ આપે તો તે બાળક તરફ ધૂણા બતાવાતી નથી, બાળકને મુનેગાર માની તેના તરફ બેદરકારી બતાવાતી નથી.

બોદી માન્યતાઓ

રશિયામાં સ્ત્રી પુરુષોને છૂટાછેડા માટે એક સરખો જ દક્ષ હોય છે. બંને વચ્ચે અણબનાવ થાય ને બંનેને છૂટાછેડા સેવા હોય તો તેમને સરકારમાં ખચર આપરી પડે છે. છૂટાછેડા માટેના કારણોની તપાસ થાય છે. તેમને સમજાવવામાં આવે છે, ને પછી જ બંનેના છૂટાછેડા સ્વીકારાય છે. ધણી બનાવ એવા પણ બન્યા છે કે જેમાં સ્ત્રીપુરુષોએ છૂટાછેડા માટે અરજી કર્યા પછી તેમને મળ-

વાવવામાં આવતાં ને અણબનાવના કારણો દર થતાં બંનેએ છૂટાછેડાની અરજી પાછી ખેંચી લીધી હોય. ત્યાં સ્ત્રીઓ સ્વચ્છંદી છે, મનફાવે ત્યારે પરણે છે ને મનફાવે ત્યારે છૂટાછેડા આપે છે એ માન્યતા ખોટા પૂર્વ-ગ્રહમાંથી જન્મેલી છે. કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ તરફથી વારંવાર છૂટાછેડાનાં પગલાં ભરાય તો તેનાં ખરાં કારણોની જોડી ને છૂપી તપાસ થાય છે ને દોષિતને શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

ઘરકામ અને બાળકો

આપણે ત્યાં ઘરકામ કરવું એ ગુલામી મનાય છે ને જે રીતે આપણે ત્યાં ઘરકામ કરવામાં આવે છે તેમાં ગુલામી જ છે. પરંતુ રશિયામાં એથી ઊલટું છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ ઘરકામ કરે છે પણ સ્વેચ્છાએ, હોંસથી. માત્ર ઘરકામમાં જ એ રમદોળાઈ રહેતી નથી. ત્યાં એવી સગજ માન્યતા છે કે કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષને કામ કર્યા વિના દેશમાં રહેવાનો-જીવવાનો હક્ક નથી. રશિયા વિષે એક બમ એવો છે કે ત્યાં બાળકના જન્મ પ્રત્યે બેદરકારી બતાવાય છે. પણ એમ નથી. બાળકના જન્મપ્રસંગે આપણી માફક જ ત્યાં પણ આનંદમંગળ વરતાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ દસ બાળકની માતા થનાર સ્ત્રીને જાહેર સન્માન મળે છે ને હાપાં દ્વારા મુખારકબાદી અપાય છે.

રશિયન સ્ત્રી કામે બાંધે છે ત્યારે આપણે ત્યાં બંને છે તેમ બાળકને ગમે તેને બરોસે

છૂટાં રવડતાં મૂકી જતી નથી. બાળકોને માટે ખાસ વિશ્રામખાનામાં દરેક પ્રકારની સગવડ હોય છે. ત્યાં દાકતર, નર્સ, રમત-ગમતનાં સાધનો ચોપડીઓ વગેરે બધું જ હોય છે. સ્ત્રીને પ્રસૂતિ પછી ખાસ રજા મળે છે. જે સ્ત્રીઓ ખાણમાં કામ કરે છે તેમનાં બાળકો માટે યુનિયનો તરફથી વ્યવસ્થા હોય છે.

અનોખું
સંપ્રદાયના
ધનસંચયનું
કારણ બાપિ
હોય છે. ભવિ-
ષ્યમાં પોતાનું
પોતાનાં સ્ત્રી-
બાળકો વગેરેનું
શું થશે એ વિ-
ચારે જ માણ-
સોને ધનસંચય
કરવો પડે છે ને
કરે છે. દુનિયામાં
ત્યાં ત્યાં સોશિ-
યાલિઝમ નથી
ત્યાં ત્યાં ધન-
સંચયનું કારણ
એ જ છે. રશિ-
યામાં એ રિવાજ
નથી. ત્યાં કોઈને

પણ ભવિષ્યની ફિકર હોતી નથી.
તાંના સંપ્રદાયના ખૂબ મજાનાં હોય
છે. માત્ર નવરાયની ધડીએ જોવાં પૂરતાં જ
એ નથી હોતાં. ત્યાં સારામાં સારું શિક્ષણ
મળે છે. મોરકોમાં ખાસ બાળકો માટેનું
એક સંપ્રદાયના છે. દુનિયાભરમાં નયુંદાર

ગણાય એવું. કોઈ પણ દેશના બાળકને તે
આકર્ષ્યા વિના ન રહે. આપણે ત્યાં ભૂગોળ
શિખવાય છે. તેમાં નદી ને પર્વતોનાં નામો,
જોખાવવામાં આવે છે. દેશપરદેશની ખનીજ
ને ખેતીની પેદાશ, ઉદ્યોગધંધાઓ બાળક પાસે
જોખાવવામાં આવે છે. બાળક આમાંનું બધું

! એનું નામ સાડી !

હું રશિયા ગયેલી તે વખતની વાત છે. મોરકોના
બાળકોના સમૂહસ્થાનના સંચાલકને મારા આગ-
મનની ખબર પડી. તેમણે મને આમંત્રણ આપ્યું
ને કહ્યું: “ આપના આગમનથી અમને ખૂબ હરખ
થયો છે. આપ જોશો કે અહીં જુદા જુદા દેશનાં
સ્ત્રીબાળકો વગેરેના પહેરવેશ છે પણ હિંદુઓનો
નથી. આપ એ બનાવી આપશો તો ઘણો
આનંદ થશે. ”

મેં જુદા જુદા ઢોંગલા ઢોંગલીઓને પહેરાવેલા
દેશપરદેશના ચિત્રવિચિત્ર પહેરવેશ જોયા. એક
કપડાનો ચીરો લઈ મેં એક ઢોંગલી પરસાડી માફક
વીંટાળી આપ્યો ને કહ્યું: “ આ હિંદી સ્ત્રીઓનો
પહેરવેશ. ”

ત્યાં હાજર રહેલાં નવાઈ પામ્યાં: “ આપ તો
અમારી મજાક ઉડાવો છો ! બહા, આમ એક
કપડાના લાંબા પાટથી તે પહેરવેશ યષ્ટ જતો હશે ? ”

મેં જ્યારે તેમને સમજ પાડી કે અમારે ત્યાં
મોટા બાગની સ્ત્રીઓનો પહેરવેશ આ જ છે ને
સાડી કહેવાય છે. ત્યારે તો તેઓ જાણે આશ્ચર્યમૂઠ
યષ્ટ ગયાં.

— હંચરત બેગમ

વાળા પ્રદેશમાં ઝીણી ઝીણી વીજળિક
બત્તીઓ રાખવામાં આવી છે. બાળક ધઉના
નામવાળું બટન દબાવે એટલે ત્યાં ત્યાં
ધઉનો પાક થતો હોય ત્યાં ત્યાં વીજળી દીવા
ગ્રામી જીઠે ને બાળક તરત જ સગણ જાય
કે દુનિયાના અમુક અમુક ભાગમાં ધઉ થાય
છે. બધા પાક માટે ઝીંવી જ વ્યવસ્થા.

બધું જ જુલો
જાય છે. જે તે
ગોળે છે તે
પરિક્ષા પાસ થવા
પૂરતું જ હોય
છે. પરીક્ષા થાય
છે, બાળક ખીજ
વર્ગમાં જાય છે
ને તે વાંચેલું
જુલો જાય છે,
ને ખીજ વર્ગની
પરીક્ષા પાસ થવા
માટે નવું વાંચવા
માટે છે. પણ
મોરકોનું આ પ્ર-
દર્શન બાળકને
અભિનવ રીતે
ભૂગોળ શીખવે
છે. એ સંપ્રદ-
ાયનામાં એક
નકશો છે. તેમાં
ખેતીની પેદાશ-
વાળા વિસ્તારો-
ના ભાગ આપ્યા
છે ને દરેક પાક-

મત્યક્ષ પદાર્થપાઠ

એ સંઘરસ્યાનમાં એક નાતું સરખું છાપખાતું છે. તેમાં ખીખાં કેમ ગોઠવાય, કેમ છપાય તે બધું બાળકો જાતે કામ કરીને શીખે છે. ને થોડીજવારમાં પોતાનાં નામ, સરનામા કે એવું કંઈક છાપી જાય છે. વિજ્ઞાન શીખવાની પણ એવી જ વ્યવસ્થા છે. આગમોડીતું નાતું સરખું રમકડાં જેવું યંત્ર બેચાર રૂબાચો સાથે હોય છે, તેમાં કાલસા પૂરવાથી માંડીને પાણીની વરાળ ચાપ ને એન્જિન ચાલવા માટે ત્યાં સુધીની બધી જ ક્રિયાઓ બાળકો જાતે અખતરે કરીને સમજે છે, આ રીતે ત્યાં બાળકોને બધું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પદાર્થપાઠની દબે મળે છે. ને બાળક શાળા મહાશાળાતું શિક્ષણ મેળવે તે પહેલાં આનંદપ્રમોદમાં જ બધું શીખી જાય છે.

પચીસ વરસ પર .

પચીસ વરસ પહેલાતું રશિયા આજના હિંદ જેવું જ હતું. તે વખતે ત્યાં જ એક દંતરમાં માત્ર પાંચ સ્ત્રીઓ ભણેલી જોવા મળતી. આને આપણે ત્યાં ઘણી નાતોમાં જેમ વરકન્યાનાં વેચાણ ચાલે છે તેમજ ત્યાં પણ કન્યાનું વેચાણ થતું. સ્ત્રીઓ ઘરની ગુલામી કરવાને જ સમર્પિત છે એમ સર્વત્ર માનવામાં આવતું. ત્યાંની તે વખતની મુરિદમ સ્ત્રીઓની દશા તો ખૂબ જ બદતર હતી. પડાના રિવાજ સખત હતો. સ્ત્રીઓને અધિકાર આપવાની જો કોઈ વાત કરતું તેનો ધોર બદલકાર કરવામાં આવતો. એટલું જ નહિ પણ ધાકધમકો, મારપીટ ને ખુનરેણ પણ એ કારણે થતાં. મુલકોએ મરજદમાં મુદારકો વિરુદ્ધ ભાષણો આપતાં ને એવો વિરોધ કરવાથી સ્વર્ગ મળશે એવો જાહેર

ઉપદેશ પણ આપતાં. એ સ્ત્રીઓમાં પ્રચાર માટે તેમના જેવા બનવું પડતું. પડો પડેરીને તેમનામાં ઘૂમણું પડતું. એ કાર્ય માટે એક ખાસ સિનેમા થિયેટર હતું. તેમાં એક વાર સભા યોજાઈ હતી. એ સભામાં ત્રણેક હિંદી પુરુષોએ ભાગ લીધો હતો. સભાના વ્યવસ્થાપકોએ હિંદી મહેમાનોને કહ્યું: “અમારી બહેનોને કંઈક સંદેશો આપશો તો આભાર થશે.”

મહેમાનોએ તેમની માગણી મંજૂર રાખી. વિશ્રાંતિ પછી ત્રણે હિંદીઓ મંચ પર ગયા. ને એક બારે નવાઇબચો બનાવ બન્યો. ત્રણ કાળા મરદોને જોઇને સભામાં કોલાહલ મચી ગયો. સ્ત્રીઓએ બારે કિકિયારી કરી મૂકી ને ચપોચપ બધી સ્ત્રીઓએ કાળા બૂરખા પડે પોતાના મોઢાં ઢાંકી દીધાં.

હિંદી મહેમાનો આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા. આ શું બની ગયું તે એકાએક તેઓ કળી શક્યા નહિ. ન્યારે તેમને ખબર પડી કે રશિયન સ્ત્રીઓ પડો પડે છે ને પુરુષોને પોતાનાં મોં બતાવતો નથી ત્યારે એ મહેમાનોની નવાઇનો પાર ન રહ્યો. આ બહેનોને સંદેશો આપવો તેમને બારે પડ્યો. તેમણે દિલ્હીની જતાવતીં માફી માગી જણાવ્યું: “સભાના વ્યવસ્થાપકોએ અમને રશિયન બહેનોને સંદેશો આપવા વિનંતી કરી છે. પરંતુ અમે ખરેખર મુશ્કેલીમાં પડ્યા છીએ કે અમારે સંદેશો તે કોને આપવો? અમને આ પરિસ્થિતિની ખબર હોત તો અમે વ્યવસ્થાપકોની માગણી જ ન સ્વીકારી હોત. રશિયન બહેનોનું કોઈ રીતે અપમાન કરવાનો અમારો આશય નથી જ. ને આથી એમનાં દીલ દુભાયાં હોય તો અમે માફી માગીએ છીએ.”

ત્રણે મહેમાનો મંચ પરથી ઊતર્યા તે પછીથી જ ત્યાં પૂરી શાંતિ સ્થપાઈ.

ગાંધીજીની સાન્નિધ્યમાં

અહેનોના સધિયારે ફરવા જતા ગાંધીજી

આમે દાર વુમ્દાર

જોમના હસ્તાક્ષરોને બહેનો પણ અમૂલ
બક્ષીસ લેખે છે.

પ્રાર્થનાસમયે બે ગાંધીજીની બેસડી

આમસેવા તાલીમ વર્ગને ગાંધીજીનું ઉદ્બોધન

[ખેડાકા ' પ્રવાસી ' ના વ્યવસ્થાપક]

ગાંધીજીનું સાન્નિધ્ય સેવતા મહાત્માજીશ્વરનાં સંસ્મરણા

લેખક : શ્રી. રામરાવ

મેધનમરીના ઠો મંત્રમુગ્ધ પ્રદેશમા મહા-
ત્માજીની શિખર આવી હોય એવો
ખ્યાલ મહાત્માજીશ્વરના હિન્નત શિખર પર
શોભતા ' મોરારજી દેસલ ' ને જોતાજ આયે.
એટલું હુંયુ તો એ શિખર છે કે ક્ષણે
ક્ષણે થતા અક્ષના અભિસાર, વાદળાઓની
સંતાપકડી અને એ સોને વિદ્યાસિત કરતાં
સૌદામિનીનાં સુવર્ણતેજ વેરતાં કાવ્યપ્રેરક
રંગનર્તનો ત્યાંના વાતાવરણને અપાર્થિવ દસ્ય-
ભાવથી ભરી દે છે.

આ માત્ર રૂપક નથી-સત્ય દર્શન છે.
'દસ્યો' 'વિહારશૃંગો' 'પગથીઓ' ને 'પગ-
દંડીઓ' મહાત્માજીશ્વરની આકર્ષક વિશિષ્ટતાઓ
છે. અને બાપુજીના નિવાસે એમા નવીનતાના
રંગો પૂર્ણ છે. નિયમ પ્રમાણે બાપુજી
'દેસલ'થી 'બોર્નિંગટન પોઇન્ટ' સુધી દરવા
જાય છે. 'બોર્નિંગટન પોઇન્ટ !' 'દેટલું'
કહેણું નામ ! આખુંય મહાત્માજીશ્વર એક
સુંદર અને સુરમ્ય ચલચિત્રસમુદાય એજ શૃંગ
(પોઇન્ટ) પરથી પ્રેક્ષકની નજરે પથરાય છે
અને અનિર્વચ્ય રેખા અને ગતિથી એની
મધુર ભાવસૃષ્ટિ ગૂંજી હોઈ છે. શૃંગોની સુંદર
હારમાળા અને આખાય માગને શયુગારતી
સુશોભિત વૃક્ષરાજ, તોફાની કિશોર સમા
હૃદતાં નાયતા સંતાતા અને દરી દરીને
વિંટળાઈ વળતા વાદળોના મુક્ત-વિહાર
મહાત્માજીશ્વરની મહત્તાને મહાન કરે છે અને
મધુર પણ બનાવે છે. માધુર્ય અને મહત્તાનું
એ રમ્ય અને ભવ્ય મિલન મહાત્માજી રોજ
રોજ સરિમત નિરખે છે, અને ત્યાંની જનતા
એ બંનેને સ્તેષ અને પૂજ્યભાવે નિહાળે છે.

...પણ મહાત્માજીને રખે કોઈ અલેક્ષ
કરે એવો સતત ખ્યાલ એમના કર્તવ્યનિષ્ઠ
અંગરક્ષક શ્રી સુશીલા નાયર રાખે છે.

વધારેમાં વધારે, અને સારામાં સારી
વાતચીત તો દરવા જતાં જ થાય, પણ
સુશીલાબેનની કૃપા મળે તોજ એ તક મળેને !
પત્રકારો તો સ્વભાવિક રીતેજ બાપુજી સાથે
બે ચાંદોની આપલે કરવા ક્યારેક તક મળે
એ માટે ટાંપીજ રહ્યા હોય. સુશીલાબેનની
નજર ચૂકવ્યેજ છૂટકો. કારણ કે બાપુજીની
સાથે કરેલા ચાંદ વિનિમયના આલેખનનું
પત્રકારની દષ્ટિએ દેટલું બહુ મહત્વ છે એ
કેણું નથી જાણતું ! શ્રી ખારેલાલે એના
મૂલ્યાંકન સવિશેષ આંક્યાં છે. પણ એ
વાતીલાપની તક મેળવવી એમાંજ પત્રકારની
સાચી અને કપરી કસોટી છે ! બાપુજીની
શાંતિ અને સ્વસ્થતા જાળવવાનું કાર્ય
સુશીલાબેન કરે છે. અને તેઓ એટલાં તો
કુશળ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ અંગરક્ષક છે કે સો
કોઈ જાણે અજાણે સાવધ રહેજ. એમની
ચોક્કી ચુકવવી સહેલી નથી.

*

જ્યારે શ્રી ખારેલાલ એ દષ્ટિએ
પત્રકારોને વધારે ઠીક પડે છે. બાપુજી
પાસે પહોંચી જવાની જોછતી સગવડ
ધણીવાર એઓ હોય તારે મળી જાય.
અને એ ઉપરાંત એમની સાથે ય જોછએ
તેટલી વાતો પેટ ભરીને કરાય. રાજકીય
વિષયો પર એઓ વાત કર્યા જ કરે. એમનો
બંડાર અખૂટ છે. હોય જ ! વિશ્વને એક
સ્વપ્રાંત સમજી એના એકેએક નાના મોટા

*

પ્રશ્નો નિરખનાર ને ઉઠેલનાર બાપુના એ સાચા રહસ્યમંત્રી પાસે વાંતો. અને વિષયો ક્યાંથી ખૂટે ? અંગ્રેજ અને ઉર્દુ કાબોના અવતરણો રહી રહીને એમની વાતચીતમાં સંભળાય. બૂતકાળના બવ્ય પ્રસંગો પરથી એકાએક અબજ અતિથી વર્તમાનના પ્રસંગો પર ઉતરી પડે, અને આંખનાં પલકારામાં બન્નેને ખૂબીપૂર્વક સાંકળી દે. ઘણીવાર ફેટલાંક સામાન્ય દરદ અને કુખાવાના ઇલાજ અને ઔષધ એઓ દેખાડે પણ સાથે સાથે 'મહાવ્યાધિ' નિવારણ માટે ચોખ્ખતા 'મહાપ્રયોગ'નું સૂચન બૂતેચૂકે પણ ન જાય એનીય ખાસ કાળજી રાખેજ.

*

મહાન રાજદારી વિષયો સિવાય અનેકાનેક વિષયો ફરવા જતી વખતે બાપુજી હસતાં હસાવતાં ચર્ચે છે. વાતો નેટલી સંક્ષિપ્ત તેટલી જ સુંદર. સતત રાજકીય વિચાર રે ઘેરાયલા માનસને આવી દળણી તો ખરે ચેતનપ્રેરક નિવડે. એમાનાં ફેટલાંક સંસ્મરણો નોંધનીય છે.

'તત્સમ' અને 'તદ્વ' જેવા વ્યાકરણના ફેટલાંક સૂક્ષ્મ પ્રશ્નો બાપુજી એક બાળાને સમજાવતા હતા... ઘણાંય વખતથી વિસ્તરે પોદ્ધા એ નિયમો અમારા જેવાને તાજા થયા. માંધીજીની એ એક અનોખી જ રીતી હતી.

*

શસ્ત્રક્રિયા વિના 'એપેન્ડસાઇટીસ' નો વ્યાધિ મટાડી શકાય છે એ વિષય પર એક વૈદ્ય સાથે માંધીજી ગંભીર ચર્ચા કરતા હતા. એ ઘણી જ શાસ્ત્રીય ચર્ચા હતી.

બનતાં સુધી એઓ અંગ્રેજીમાં વાત કરતા નથી. કોઈને શુભરાતી કે કોઈને હિંદી ન આવડતું હોય તો જ ન દૂટકે અંગ્રેજી

બોલે. કોઈને મરાઠી આવડતું હોય તો અંગ્રેજીને બદલે મરાઠી ભાષા વાપરવાનું કહે. યોતે મરાઠી સારી રીતે સમજી શકે છે. માત્ર બોલી શકતા નથી.

એમની સાથે ફરવા જવું એટલે રમુજ પ્રસંગોની પરંપરા જોવી. ઘણા ગાડીમાં કે મોટરમાં જતા હોડો, બાપુજીને રરતે જતા જોય કે, તરત જ ગાડી કે મોટર અટકાવે, બહાર નીકળે અને વંદન કરે. આ શિષ્ટ દેશની એ પ્રથા છે. પૂજ્ય વ્યક્તિઓના દેખતાં વાહનમાં જતાં એમને કંઈક ક્ષોભ થાય છે. એક દિવસ એવું બન્યું કે એક ગાડીવાળો ધમધમાવીને ગાડી હંકારતો હતો પણ એટલામાંથી ફરથી શેઠે અને શેઠાણીએ બાપુજીને જોયા. એકદમ ગાડી અટકાવવા એમણે હુકમ કર્યો અને ગાડીવાળાની બૂલને માટે ખરા દિલથી માફી માંગી પણ તરતજ મહાત્માજીનો લાક્ષણિક ઉત્તર સંભળાયો, "રસ્તો આપનો છે. હું તો એક ખૂણામાં રહેનારો છું !"

*

એક દિવસ એમજ એક ગાડી જમખેર અમારી પાસેથી પસાર થઈ ગઈ. કોઈ દેશી રાજની એ હતો. મને થયું તો ખરું કે રાજાએ ગાડી અટકાવી વંદન કરવા જોઈતાં હતાં, પણ તરતજ ખ્યાલ આવ્યો કે કદાચ કોઈ સરકારી જસુસ એની ચાર્જ કરે તો ! ઘણીય 'એબ્ડ' કરાવેલા વાળવાળો, હોઠ પર લીપરટીકના લાલલાલ લપેટા કરોને ફરવા જતો કક્કે છોકરીઓને ય કંઈક ખમયાબને બાપુજીને વંદન કરતાં મેં જોઈ છે. ઘણીજ રમુજ એ પ્રસંગે આવે છે.

*

આવા તો અનેકાનેક પ્રસંગો છે, પણ ખરા અને હૃદયના શુદ્ધભાવ વ્યક્ત કરતા પ્રસંગો તો છે શ્રમજીવીઓના. એક સાંજે

આઠેક મળૂરો એમના એનારો વગેરે બાળ્યુએ મૂકીને આપુછોની રાહ જોતા રસ્તે ઉભા રહ્યા હતા. અને આપુછોને જોતાંજ બધાંએ તરતજ સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યા. એમના નાથકે કહ્યું “ આપુછ, શું કરીએ ? આખો દહાડો પેટનો ઓ ખાડો પૂરવા અથાગ મળૂરી કરવી પડે છે અને મન તો ઘણુંય થાય તો ય તમારી પ્રાર્થનામાં અવાતું નથી. ‘ ધન ભાયમ ’ હમારા કે આજે વળી આપનાં ‘ દરશન થયાં ’ કેટલો નિર્મળ પૂજ્યભાવ !! કાણ કહેશે કે મળૂરોને મહતાની પારખ નથી ? જ્યારે આથી છેક ઉઘરો પ્રસંગ સાથે સાથે સાબરે છે. આપુછ જતા હતા, એજ રસ્તે ‘ અપ-ટુ-ડેટ ’ પહેરવેશમાં અંગ્રેજની છવતી આવૃત્તિ સમા એક હિંદી સળ્જન સામા મળ્યા. એમણે છટાપૂર્વક એમની ‘ હેટ ’ ઉઘી કરતાં “ શુડ ઇવર્નિંગ ” નો વિદેશી શિષ્ટાચાર કર્યો. શા માટે આપણે આવા વિદેશી ચાળાઓ કરવા જોઈએ ? એ શિષ્ટાચારના જવાબમાં આપુછએ દેશી ઢબે હાથ ઉઘા કર્યા. એક વિદેશી યુરોપીય યુવતી ‘ એર્લિંગ્ટન પોઇન્ટ ’ પર અમ્હેં જોઇ. સૌનું ધ્યાન ખેંચતી એ એક તરી આવતી વ્યક્તિ હતી. પણ આપુછને જોતાં જ એ એમને સંકરિયો ઉભી થઇ અને વંદન કર્યો. પછી એના ભરતના કાર્યમાં લીન બની.

*

હરિજન કાળા માટે અમે પત્રકારોએ રમુજ પ્રયોગ કર્યો હતા. ગાંધીજીને એકએક એક બહેન મળવા આવ્યાં હતાં અને એમણે પૂછ્યું કે આપુછ તમે મને ભૂલી ગયા છો કે એાળખો છો. ગાંધીજીની સ્મરણશક્તિ તો બેશક અદ્ભૂતજ છે. પણ અઢાર વર્ષે મળેલાં આ બહેનને કેવી રીતે એાળખવાં એ પ્રશ્ન એકે કોણડા જેવો જણાયો. આ બહેને અમારા મંડળને એક દિવસે સરસ કાવ્ય સંભળાવી

સૌને આનંદ આપ્યો. બીજો દિવસે સાહિત્ય પર કેટલુંક મનનીય વિવેચન કર્યું. ત્રીજે દિવસે અંગ્રેજી કાવ્યો સંભળાવ્યાં ને તે પણ જરાય અટક્યા વગર અમે તો જોતાજ રહ્યા. કેટલી વિપુલ સ્મરણશક્તિ ! આવી સંસ્કારી અને વિદુષી સ્ત્રી વિશે પત્રોમાં ઉલ્લેખ કરવા અમે અધીરા બન્યા. પત્રકારો આવા સંદેશાઓ કેવી રીતે જતા કરે ? પણ મુદીખત એ ઉભી થઇ એ બંને શી રીતે ? આ બહેન એમનું નામ જણાવે નહિ. પત્રકારોની શક્તિનો પરચો આપવાનો અમે પણ નિશ્ચય કર્યો. અમે નામ શોધી કાઢ્યું અને એમને જણાવ્યું. આશ્ચર્યથી એઓ પણ સ્તબ્ધ બની ગયાં. પણ કોઇ પણ ભોગે એમને પત્રની અજવાળા દુનિયામાં આવતું ન હતું. નામ છુપું રાખવાની અને જાતે શુભ રહેવાની એમણે ઉત્કટ ઇચ્છા બતાવી. પણ અમે આ મૌન માટે ‘ ક્ષાય ’ આપવાનો અણસારો કર્યો. તરતજ એમણે પચ્ચીસ રૂપિયા હરિજનકાળા માટે ગણી આપ્યા !! શરતબંધને આરોપ ન આવે એટલા માટેજ એમનું નામ અત્યારે પ્રકટ કરાતું નથી. બેશક, શરતની મુદત નક્કી કરી નથી અને અમે છટકાપારી રાખી છે. વખત આવ્યે વાત.

*

પ્રાર્થનામંડળ ઘણું જ લોકપ્રિય બની રહ્યું છે. કેટલાક મુરલીમે પણ સામેન થાય છે પણ ઘણાખરા મરાડી જાણે છે અને મહારાષ્ટ્રના કાવ્યોમાં વધારે રસ લે છે. મુસ્લીમ પ્રાર્થના પણ એમને ઘણી ગમે છે અને સાથે પ્રાર્થનામાં એ પ્રાર્થનાઓ ખાસ હોય છે. હિંદુ વર્ગમાં ઘણા ખરા તો શ્રમજીવીઓજ હોય છે અને તુકારામના ભજનની ધૂન સાંભળતાં એમનાં હૃદય ડોલી ઉઠે છે. એ ડોલન એમની નિર્મળ મુદ્રાને સવિશેષ મધુર અને મુગ્ધ બનાવે છે. યુરોપિયનો દૂર

દ્વરથી આ દસ્ય જોવા કરે છે. આ પંથમાં બળવાની રાહ જોતા હોય એમ લાગે છે.

ગોગરજ કેસલ ઉપર આવતા, અશોષ વતા, અબજદ પેઠે, રાગકીય પ્રસંગો પણ દૂર દૂર રહે છે. મળવા આવનાર થોડાક જ હોય છે; ટપાલ પણ કંઈક હલકી બની છે. વર્તમાનપત્રોની કડિકાઓ ધૂરોપીય વિમલની વાતોથી ભરપૂર હોય છે તેમજ સુદ્ધ ધમકા સાથે લંડનમાં વાવેલની વાતોના ધમકાનીય હકીકતો અનેક રંગે ચમકે છે. નથી તો એ

હકીકતોમાં હર્ષ શોક કે આશ્ચર્ય. બાપુજી આખોય દિવસ વાંચ્યા કરે છે, અને એમની એજ લાક્ષણિક રીતે મહાપ્રશ્નોના મનન અને મંથન કરતા નગરે પડે છે અત્યારે કોઈ નવી ચોજનાઓના આલેખન માટે અવકાશ કે આવશ્યકતા ય ક્યાં છે ? પણ અમે "ધરી" ના દરતાં ચકોની લીલા નિદાણાએ છીએ. જો કે તેમાંય સિધિલતા તો દેખાય છેજ. કદાચ વૈરાખના કૃષ્ણ પક્ષમાં કંઈક પડદા ઊંચકાતા કંઈક નવા રંગીન દસ્યો વિશ્વની વિશાળ રંગભૂમિ પર જોવાનાં મળશે.

("પ્રવાપ")

શાકભાજીનું ગુણુદર્શન

લીંણુ	: પાચક, પિત્તનાશક, કૃમિશામક, લોહી શુદ્ધ કરનાર.
ચોરડી	: દાંતના પેદા મજબુત કરનાર, લોહી શુદ્ધ કરનાર.
કોબીજ	: દાંતના પેદા મજબુત કરનાર.
મૂળા	: લોહી વિકાર ઉપર.
ગોગરી	: લોહી વિકાર ઉપર.
બટેટા	: સખત મજૂરી કરનાર માટે.
સકરીયા	: સખત મજૂરી કરનાર માટે.
સરગવો	: યકૃતને ઉતોજક, આંખનું તેજ વધારે.
તાંદળબની ભાજી	: યકૃતને ઉતોજક, આંખનું તેજ વધારે.
ચેદીની ભાજી	: વાયુહારક, પાચક.
રીંગણા	: સારક ને ઉજી-પાચક.
ભીંડા	: પ્રમેહ માટે.
કાકડી	: મુત્ર વિકાર માટે ઉપયોગી.
ચુરણુ	: કાળજીના રોગ ઉપર,
કંઝરી	: પુષ્ટિકારક.
લસણ	: વા ને ક્ષયના પર ખાવા લાયક
ફૂધી	: માંદાને લાયક.

બહેનોએ કદી વિચાર્યું છે ?

લેખિકા :
શ્રી. જયોત્સ્નાબેન શુક્લ

આ અંકમાં ' ગાંધીજીનું સાંનિધ્ય ' સેવતા મહાબળેશ્વરના સંસ્મરણો નો એક અહેવાલ છપાયો છે. એમાં એક પ્રસંગ વર્ણવવામાં આવ્યો છે જેમાં ગાંધીજી એક મોટરવાળા શેડીઆને કહે છે " રસ્તો તમારો છે, હું તો ખુણામાં રહેનારો છું ! "

મને આ વાંચીને હસવું આવ્યું. ગાંધીજી ખુણામાં રહેનારો છે ? મહાબળેશ્વરના રમણીય ' મેઘનગર ' માં એ કાયમ નથી વસતા એ ખરું, પણ ખુણામાં પડેલા સેવામામની ઝૂંપડીમાં એ બેઠા હોય છે ત્યારે જગતની દષ્ટિ એ ઝૂંપડી તરફ જ હોય છે એનું શું ? લાખો માનવીઓનાં હૃદયના તાર ઝલ્લઝલાવનાર વ્યક્તિ, દુનિયાભરના રાજપુરુષો અથવા ફક્ત રાજપુરુષો જ નહીં પણ ધર્મ, સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ, સાહિત્ય, સમાજશાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્ર વગેરે વગેરે પ્રત્યેક વિષયની નિષ્ણાત વ્યક્તિઓ જેના તરફ એ શું કહે છે અને શું કરે છે એ જાણવા માટે મીટ માંડી રહે છે તે વ્યક્તિ ખુણામાં રહે છે એમ કહેવું એ બરાબર છે-સાચું છે ? ગાંધીજી પણ કોઈ કોઈ વાર કેવું હસવા જેવું બોલે છે ?

ગંભીર સત્ય

ના, ના; આ હસી કાઢવા જેવું નથી. મહાપુરુષોના સહજ બોલામણા શબ્દોમાં પણ બારે રહસ્ય સમાયેલું હોય છે. એ રમુજમાં બોલાયા હોય, કટાક્ષમાં બોલાયા હોય, અંતરના ઉકળાટથી બોલાયા હોય, હેતુપૂર્વક બોલાયા હોય, ગમે એમ હોય પણ એ પોકળ શબ્દો નથી હોતા. આ દષ્ટિએ ભેદો " હું ખુણામાં રહેનારો છું " એ શબ્દોનો અર્થ સમજવા બેસીએ તો હૈયું થંભી જાય એવું ગંભીર સત્ય એમાં ભરેલું છે.

સત્ય, પ્રમાણિકતા, દયા, પ્રેમ, માનવતાનો રસ્તો એ ગાંધીજીનો રસ્તો છે. આજે આ બધાં સાત્ત્વિક તત્ત્વો પર અસત્ય, દગો, નિર્દયતા, દ્વેષ વગેરેનું માયાવી આવરણ છવાયું છે અને સૌ કોઈ એની જ પૂજા કરી રહ્યું છે. એટલે ગાંધીજી કહે છે કે ' હું ખુણામાં પડેલો છું ' ત્યારે જાણે એમ લાગી જાય છે કે આજના માનવીએ દરેક સાચી અને સુંદર વસ્તુને ખુણામાં ધોરી દીધી છે !

ગાંધીજીની વાત જવા દઈએ; ઇશ્વરને પણ આપણે ખુણામાં નથી ધોરી દીધો ? ઇશ્વર એટલે મહાદેવ, મણપતિ કે રામ કૃષ્ણની મૂર્તિની વાત હું નથી કરતી. પણ જે ચૈતન્ય શક્તિ વિશ્વની વ્યવસ્થા ચલાવી રહી છે એને ઓળખવાનો ને એના નિયમો સમજ, પ્રેમ, માનવતાને અનુસરવાનો પ્રયત્ન આપણે કરીએ છીએ ? ના, એ બધાં આપણે ઠોકરે મારીએ છીએ અને કોઈ પણ રસ્તે સુખ-વૈભવ મેળવવાનાં વલખાં મારીએ છીએ. આ રીતે સત્ય ને માનવતા રૂપી ઇશ્વરને આપણે ખુણામાં ધોરી દીધો છે.

કથા-વાર્તા, દેવ-દર્શન

કોઈ કહેશે " ઇશ્વરને ખુણામાં ધોરી દીધો છે " એમ કહેવું એ ધાર્મિક બહેનોના પર આક્ષેપ કરવા જેવું છે. આટઆટલાં પાપપૂજા, આટઆટલાં દેવદર્શન, આટઆટલી કથા-વાર્તાઓ, દત નિયમો બહેનો કરે છે છતાં યે ઇશ્વરને ખુણામાં યા માટે જંબુ પડે ? પ્રજા છેક નાંખી દેવા જેવો નથી. ધર્મનું રક્ષણ કોઈ પણ કરતું હોય અથવા કરી શકે એમ હોય તો એ બહેનો જ છે એ પણ સાચું છે. પણ ધર્મ એટલે શું આટલું જ ? પાપપૂજા, કથાવલણ, દેવદર્શન

તાપીરના વગેરે વગેરે, એટલો જ ફક્ત ધર્મ છે ?

ના, ના; ધર્મ એટલે એથી કેંક વધારે અથવા એથી ઘણું વધારે છે. આ બધું બહુ અગત્યનું ગણીએ તો પણ એ બધાં ધર્મનાં બાહ્ય અંગો છે. એ દરેકમાં ઉડાં રહસ્ય હોય છે, દરેકને માટે આપણે કેંક વર્તનમાં મુકવાનું હોય છે; એ જ ન સમજીએ અને તે પ્રમાણે ન કરીએ તો આ મધાનો પણ ખરેખર કંઈ અર્થ નથી.

એક ઉદાહરણ લઈએ. આપણે પરસ્પર રામ રામ કે જેમીકૃષ્ણ કહીએ છીએ. એક વ્યક્તિ કહેશે “ રામ રામ ” સામેની વ્યક્તિ પણ તરત કહેશે “ રામ રામ, ” અથવા જેમીકૃષ્ણ કે એવું જ કેંક. આનો શો અર્થ છે ? જ્યજ્ય, નમસ્તે, સલામ વગેરેને બદલે સામી વ્યક્તિના તરફનો સહૃદય દર્શાવવાને માટે આ આપણુ મોલીએ છીએ એ તો ખરું જ; પણ માત્ર એટલું જ નથી. ન્યારે આપણે પરસ્પરને રામ રામ કે જેમીકૃષ્ણ કહીએ છીએ ત્યારે એમાં ખરો અર્થ તો એ હોય છે કે હું પણ રામ છું ને તું પણ રામ છે, અર્થાત આપું જગત રામમય છે, પણ આ અર્થ આપણે સમજીએ છીએ ? એ અર્થ ને એ બાવ પ્રમાણેનું સૌની સાથેનું આપણું વર્તન હોય છે ખરું ? નથી હોતું. રામ તો માત્ર હોઈ પર જ હોય છે, હૈયામાં વસેલો નથી હોતો. રામ રામ મોક્ષનારાં આપણે એક દાણ પછી ગંદી માથો પણ મોલી નાંખીએ છીએ. રામ રામ મોક્ષતા હોઈએ એ જ વખતે કાંઈ અત્યંત બાળક શુદ્ધી આપણને આડકી નય તો કોધથી તેનો તિરસ્કાર કરતાં આપણે જરા અચક્ષતાં નથી. તેનામાં પણ એ જ રામ વસે છે એવા તો વિચાર આપણને આવતો નથી. કોધ ને તિરસ્કાર એ તે વખતે આપણો ધર્મ જની

રહે છે ને રામ બિચારો ખૂણામાં ધકેલાઈ નય છે.

કથાઓમાં આવું તથી આવતું ? વિદ્વાન અને ત્યાગી સંત પુરોહો સમાજને સાચે રસ્તે વાળવા માટે કથાકિર્તનો કરે એ ખૂબ ખૂબ ઉપયોગી છે, પણ આપણે એનું માત્ર અવલોકન કરીએ ને એને જીવનમાં ન ઉતારીએ તો એનો કશો અર્થ નથી. તો તો પછી એ બધું

“ કથા સાંભળી ફૂટ્યા કાન,
તોયે ન આવું બદલાન. ”

X X X

“ રાક્ષસ રાવણ કે શી રામ ?
બેલા પટેલે પૂછ્યું આમ,
રામાયણ આપું સાંભળ્યું,
વિનય કહે એમાં શું વધ્યું. ”

એના જેવું બની રહે છે.

“ મહારાજ બહુ સારી કથા કરે છે ”

“ મહારાજ આમ કહે છે ” “ મહારાજ તો દેવ જેવા છે ” વગેરે વગેરે પ્રકારની પ્રસંશાઓ ધણીવાર અનેકને મુખે આપણે સાંભળીએ છીએ. ધણીવાર આવી પ્રસંશા અર્થ વિનાની અને સામાન્ય અથવા અપાર્ત વ્યક્તિને માટે પણ થાય છે, એ વાત જવા દઈએ. પણ ન્યારે કોઈ ચોક્કસ સંત પુરુષને માટે આવું કહેવામાં આવે છે ત્યારે હર્ષ અને શોક બેઉ લાગણીનાં અનુભવ થાય છે. હર્ષ સમાજ આવી વ્યક્તિનો લાભ મેળવી શકે છે એ માટે થાય છે, શોક એવો લાભ મળ્યા છતાં જીવનમાં એનો ઉપયોગ કરવાની સમાજની અશક્તિ અથવા બેદરકારીને માટે થાય છે. એ સંત પુરુષ તો ધર્માચરણ કરે છે, પણ એના ઉપદેશાનુસાર જીવનાર સમાજ કયું ધર્મકાર્ય કરે છે ?

વૈષ્ણવ જોઈએ છે

મને ત્યાંથી લાવો !

સાચો ધર્મ જીવનમાં ત્યાગની ભાવના ને જીવવાનું કહે છે. સોમ, લાજચથી દૂર

રહેવાનું કહે છે. પાસે વસ્તુઓ પર દાનત ન બનાવવાનું કહે છે. કોઇને લૂંટીને પૈસા ભેગા કરવાની ના કહે છે. કોઇ જૂએ મરતું હોય ને આપણે મિષ્ટાન્ત ઉડાવીએ, કોઇ નાથું ફરતું હોય અને ઝીપણે કપડાંનાં કપાટા ભરીએ, કોઇના બાળકને દૂધ ન મળતું હોય ને આપણે મોટર ને રેડીઓ વસાવીએ એ ધર્મ નથી પણ પાપ છે એમ સાચ્યો ધર્મ કહે છે, સાચ્યા સંતપુરૂષો પણ કહે છે. આ બધી વાતોનો આપણે કયારે વિચાર કરીએ છીએ ? આ બધી બાબતોથી ધર્મને આપણે દૂર રાખીએ છે. ધર્મ જીવનની પહેલ પગ સાથે રાખવા માટે નહીં પણ દિવસના એક બે કલાક માટે છે એમ આપણે માની જ લીધું છે અને ધર્મને કારખાનામાં એક કલાક કામ કરવા જતા હોઇએ એવા યંત્રવત એને આપણે બનાવી મૂક્યો છે !

આતું બધું કોઇ કહે એ કડતું તો લાગે, પણ ખરેખર જીવનમાં અથવા સમજામાં આજે આપણને બીજો શો અનુભવ થાય છે ? આજે જ્યાં ત્યાં કાળાંબજારોની વાતો થાય છે. કાળાંબજારોમાંથી કમાયલા માણસોને અથવા કાળાંબજારુ ક્યો વિના ખુલ્લી રીતે બીજા લોકોને લૂંટીને કમાયલા માણસોને પૈસા ક્યાં રાખવા ને શામાં એનો ઉપયોગ કરવો એની પણ સુંઝવણ થાય છે ! કોઇ કહેતું હતું કે થોડા સમય પર એક સ્થળે લગ્નમંડપના તોરણોમાં રૂપિયાની ચલણી નોટોનો ઉપયોગ થયો હતો. હૈયું કકળા ઉઠે એવી આ ખબર નથી ? જે દેશમાં લાખો માણસો અન્ન અન્ન કરતાં તરફડી મરે છે, આપણી આંખ સામે હજારો કંગાળ માણસો અન્ન વગર કે ધરબહાર વિનાનાં મટકતાં દેખાય છે તે દેશમાં બીજા બાળક પૈસાનો આવો દુર્ગંધ થાય એ કેમ સહ્યુ જાય ?

આ રીતે આવા પ્રશ્નો પર બહેનો ખુબ હિડા વિચાર કરે એ જરૂરનું છે. બહેનો ધર્મ તરફ વધારે આરથા ધરાવે એ સાચું હોય, તો સમાજના આ અધર્મ તરફ એમણે લક્ષ આપવું જોઇએ, અને પૈતાના ધરમાં એવો અધર્મ ન થાય એની કાળજી રાખવી જોઇએ. ધરમાં અલગક ઉભરાતી લક્ષ્મી જોઈને હૈયું થનગની ઉઠે અને એમાંથી વિવિધ પ્રકારના આનંદ ને વિલાસવૈભવ ભોગવવાનું મન થાય એ અનુબંધસ્વભાવની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. પણ ધર્મપ્રેમી બહેનોએ તો એવા પ્રસંગોએ આ લક્ષ્મી ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવી હશે એનો વિચાર કરવો જોઇએ. એ લક્ષ્મી કોઇનાં લોહી ચૂસીને, કોઇનાં બાળકોને નિરાધાર બનાવીને, કોઇનાં જૂંપડાં તોડીને, કોઇને જાજીરો પહેરાવીને, કોઇને જાનથી મારી નાંખીને વગેરે વગેરે દોષો અદોષો કાળાં કામેમાંથી તો નથી આવી ? આટલી

જાહેરખબરનું ઉત્તમ સાધન
—* ગુજરાતી *—
ચિત્રમય જગત.

મહા ગુજરાતના આ અજોડ માસિકને ફેલાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હજવા નિબંધો, રાજકારણી લેખો ને સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લગાઇતું સમાચારો અને અમારી ખાસ વિશેષતા છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ અને ૬-૦-૦ આ માસિકનો ફેલાવો ગુજરાત કાર્યાવાસ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકલો જાય છે. મેનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

બધી લક્ષ્મી આવી ક્યાંથી ? આવા પ્રશ્નો બહેનોને કદી કદી પણ મુંઝવે છે ખરા ?

નથી મુંઝવતા. એમને તો એ લક્ષ્મી-માંથી મળનારી વસ્તુઓનો આનંદ થાય છે. એ લક્ષ્મીમાંથી આવેલાં મુલામમ કપડાં કદાચ કાઢના લોહીમાં ખરડામણા હશે, અથવા એ લક્ષ્મીમાંથી આવેલી મોતીની માળાએ કાઢના ગળામાં ફાંસીતું દોરડું નાંખાવ્યું હશે, અથવા એ લક્ષ્મીમાંથી આવેલી મોટરે કાઢની ફવેલી ગીરો ચૂકાવી હશે, એવી તો એમને કદવના પણ નથી આવતી. કારણ કે એમના ધર્મે આવા વિચાર કરવાનું અને એવું હોય તો એવી લક્ષ્મીથી દાય ધોષ નાંખવાનું એમને શીખવ્યું જ હોય નથી. બહુ બહુ તો એ લક્ષ્મીમાંથી પચીસ પચાસ કોષ રથએ દાન-ધર્મમાં ફેંટી દીધા એટલે ધર્મકાર્ય પુરું થયું એમ માને છે.

પ્રથરને આપણે ખુણામાં ધોળી દીધો છે એમ હું કહું છું તે આ અર્થમાં કહું

છું. કારણ કે પ્રથર ધરના ખુણાના બધ દેવરયાનમાં કે બન્ય મંદિરોમાં જ નહીં પણ વિચિત્રતા અણુએ અણુમાં એનો વાસ છે. એ ધર્મગાન આપણે થયું હોય તો સમાજની આજની દુર્દશા આપણને અસલા લાગવી નોંધએ અને એમાંથી શી રીતે મુક્ત થવાં એનો વિચાર આવવો નોંધએ. માત્ર વિચાર જ નહીં, મુખની ડાહી વાતો તો બહુ થાય છે, પણ જીવનમાં એનો ઉપયોગ કરવાની સરચાત થવી નોંધએ.

એ કશું ક્યાંય દેખાતું નથી. આપણે સૌ એથી લણે લણે દૂર હોએ એ રવીકાર્યા વિના છુટકો જ નથી, એટલે જ એમ લાગે છે કે આજના માનવીએ દરેક વસ્તુને ખુણામાં ધોળી દીધી છે ! એટલે જ લાગે છે કે પ્રથરને પણ આપણે ખુણામાં ધોળી દીધો છે ! એટલે જ નળે માંધીજી કહે છે કે “ હું તો ખુણામાં રહેનારો છું ! ”

(“ પ્રતાપ ”)

પતિને પુશ કરવા શું કરશો ?

નારીને નવ શિખામણ

બટન કોમોડસની સ્ત્રીઓએ લગ્નને સફળ બનાવવા કરેલી ચર્ચામાં પતિને કેમ પુશ રાખવો એ મુદ્દા પર વિચારણા કરી હતી અને તેના પરિણામે ૯ મુદ્દાઓનો કાર્યક્રમ થી કાઢ્યો હતો. એ મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે.

- (૧) પતિને ખૂબ સારો અને પ્રમાણસર ખોરાક આપો;
- (૨) તેના જોડા સાફ ન કરો અને તમારા તરફ તેને ધાંટા પાડવાની તક ન આપો;
- (૩) અતિશય અશુદ્ધ શાકભાજી તેને ન આપો.
- (૪) સાથે હરોડરો;
- (૫) દેવાલેવાની નીતિનો અમલ કરો;
- (૬) તેની સાથે દલીલ ન કરો;
- (૭) તેને માનવા દો કે તેજ મારો આદર્શ પુરૂષ છે;
- (૮) સહનશીલતા, પ્રેમ, ધૈર્ય અને વિનોદશક્તિ રેળવો;
- (૯) તેને પુશ કરવા મુંઝવે વસો સજો.

સ્નાન ન વિધિ એ છે. સ. પૂર્વે બે સેકા પહેલાં નિરાતિયું કામ ગણાવું હતું. રાજવંશી વલ્લના પત્થરના બાજીઠ ઉપર શીકાયમાન રીતે અંટલીને બેસતી અને દાસીઓ તેના અંગનો મેલ દુર કરવા માટે શીષુ બતાવવા અરીઠા પાણીમાં પલાળીને વાપરતી હતી.

આજે સ્નાન કરીને સારીરનો મેલ દુર કરવા માટે વખારે સારો અને સગવડભર્યા હાથામ શાશુ સર્વને મળી રાકે છે, તેવું ખુશબોદાર શીષુ છિદ્રોમાં ઘંટ હતવી મેલ દુર કરે છે અને સારીરને તાજગી તથા સ્ફુર્તિ આપે છે.

હ મા મ

તમારે નહાવા માટે મોટી ગોટી

ટામ્બો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ
ચર્ચગેટ રફીટ, મુંબઈ.

ધી તાતા ઓઈલ મીલ્સ કોં; લી૦. તાતાપુરમ અને મુંબઈ.

બાળક દ્વારા જાનો પ્રશ્ન

મેખક :

૨૧. ૨૨. રૂપનારાયણ મુખ્યમંદિર કાંપૂરગો,

બાર-એટ-દો

વડોદરા રાજ્યના મુખ્યમંત્રી.

બાળક સંમેલનો અને બાળક દ્વારા જાનો અન્ય પ્રવૃત્તિઓ માત્ર શોભાની નહિ પણ ખાસ પાયાની પ્રવૃત્તિ છે, એવું મારું માનવું છે. આપણી સામાજિક ધમારત આ પાયા પર ખરી છે. પાયા જેટલો મજબુત, તેટલી ધમારત મજબુત. પાયા જેટલો દોઢલો તેટલી ધમારત પણ દોઢલી. આ દૃષ્ટિએ કુનિયાની બધી સામાજિક ધમારતો નિહાળી અને તેમની સાથે આપણી સામાજિક ધમારત સરખાવો ત્યારે આપણે કયા, કેમ છીએ, તે સમજશે.

સુવર્નજીના કાળથી સમાજજીવનનું ચલુતર કે હલતર બાલજીવનના પાયા પર ચલું આવે છે. એ બચપણમાંથી જ આપણે મોટાં થયાં છીએ. અને મોટાં થઈને આપણે બચપણને ભૂલી ગયાં છીએ. બાળક ખિચાઈ વિસારે પડ્યું છે, તે એટલી હદ સુધી કે એ વિસરાએલા નાગરિકનું સમાજે જાણે અસ્તિત્વજન્ય સ્વીકાર્યું નથી.

માટે જ બાળકોના પ્રશ્ન તો આપણા સમાજની આંખ સામે પ્રોત્તવળ પ્રકાશમાં રજુ કરેલા જોઈએ જેથી આપણા અર્ધજાગૃત અર્ધનિદ્રીત સમાજની ઘેન ઘેરાયેલી આંખ ઉઘડી જાય. આ નાનોસ્ટો પ્રશ્ન નથી. આ અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. આજ સુધી એની, આપણે ખૂબ જ અવગણના કરી છે. પણ હવે ઝાઝો વખત એની ઉપેક્ષા કરી શકીએ નહીં. હજીએ એ પ્રત્યે પૂરવું લક્ષ નહીં આપીએ

તો સમાજજીવન બધમાં છે, એમાં જરૂર માનવો. માટેજ આવાં સંમેલનોની આવશ્યકતા છે.

પણ આવાં સંમેલન ભરી : પ્રતિશ્રી માનવાની નથી, કે એ દિશામાં મહા કાયોરંભ મોડ્યો, માની કુલાવતું થે નથી. આ તો પાશોરમાં પહેલી પૂણી કહેવાય. પ્રત્યેક માને આવું કામ સતત બારે માસ આવે, અને તેની પ્રગતિનું માપ કાઢવા પ્રત્યેક વર્ષે આવાં સંમેલન ભરાય, તો એનો અર્થ છે, બાકી બ્યવહારની વાસ્તવિકતા જાણ્યાથી એ બસ નથી, પણ બાળકોના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરી, વિગતવાર ઉડાણમાં ઉતરી, પ્રત્યેક પ્રશ્નની પુરતી છણવટ થવી જોઈએ અને તેનો શાસ્ત્રીય ઉકેલ અને અમલ ચાલુતેવો. પ્રશ્ન કરવો જોઈએ એમ કરીનેજ જમતની નાર્યાકિત પ્રજાઓ મોખરે આવી છે. આપણે મોખરે આવવું હોય તો એમ કરેજ છૂટકો છે.

બાળકમાં રહેલી આત્મશક્તિનો સર્વોચ્ચ વિકાસ કેમ થાય, એ આજનો પ્રધાનસૂર છે. એ વિશ્વતોમુખી સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવા આપણા જીવન અને ધરને પહોંચવું પડશે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે પદ્ધતિસર કામ ઉપાડવું જોઈશે, તોજ આપણો ભાવિ ઉછેર સંસ્કારસંપન્ન અને જગતની પ્રજાઓની જોડાએડે ઉભો રહેવા સમર્થ કરી શકીશું.

બાળકો પ્રત્યે આપણને પ્રેમ હોય છે,

પણુ' બાલજીવનના સાચા જ્ઞાન વિના, 'વાત્સ-
સ્થના' નામે બાળકો પ્રત્યે આપણે લાડ, કોડ
કે ઘેલછા વધારે પડતાં દાખવીએ છીએ. માટે
ખરી વાત તો એ છે, કે ભાવિ પેઢી માટે
આપણી ખાસ વિચારપુરઃસરની યોજના
હોવી જોઈએ.

હવે વસ્તીના પ્રમાણમાં જોઈએ તો
મોટાંઓ કરતાં બાળકોની સંસ્થા વિશેષ છે.
એમ બાળકોની બહુમતી હોવા ખતાં, જાણે
બાળકોનું અસ્તિત્વ નથી. એવી રીતે જીવન
વ્યવહારના પ્રશ્નોનો ઉકેલ ચાપ છે. એ તરફ
તો કોઈ જોતું જ નથી. ભલભલા પ્રયત્નેવકે
પણુ આ બાલપ્રગ્મતા પ્રશ્નોને અડતાં હજી
જાણ્યાયાજ નથી. કેટલીવાર નજીવ સામાજિક
પ્રશ્ને છણી, મોટી ઉદાપોહ મચાવી, ભારે
અજબજાલ ચલાવતા તેઓ નજરે પડે છે, પણુ
આ બહુ સંખ્યા બહુમતીવાળી બાળપ્રગ્મતા
અનેકવિધ પ્રશ્નો પોતાના કરી, તેની વહારે
ધાનાર અને તેની વકીલાત કરનાર કોઈ
સ્વ. ગિજુભાઈ સમા વિરલા વકીલ કવચિતજ
નહી આવે છે. ગુજરાતનાં એ ધન્યમાન્ય છે,
'કે' બાળકો ઓટ 'એટલું' માર્ગદર્શન મળ્યું છે.

પણુ બધાજ બાળપ્રશ્નોનો એવીજ કંઈ
જોછો અંત આવે છે. હજી આ વિષયમાં
આપણે ધણું કરવાનું રહેશે. આપણા વ્યવ-
હારમાં પ્રૌઢની દૃષ્ટિએ રૂઢ થયેલા તમામ
પ્રશ્નો બાલદૃષ્ટિએ યુનઃ વિચારણા માગે છે.
બાળકના ગર્ભોધાન અને ગર્ભજીવનથી
મંદીને આપણા ગૃહજીવન અને સમાજ-
જીવનમાં મોટાંઓને માફક આવે એવી
પ્રૌઢાપયોગી સુખ-સવલનવાળી સંઘળી રચના
કરીએ છીએ, પણુ બાળકોની કંઈજ
વિચારકથો બની. બાળકો તો બધે બૂલાયાં જ
છે. દા. ત., હાલનાં પગથીયાં તો મોટાંનાજ
આપનાં આપણે રાખીએ છીએ જેક નાનાં

છોકરાને તેના પર ચઢતાં કેટલો શ્રમ પડે
તેમો ઠી વિચાર કયો છે ?

એક ઠેકણે હાલનાં પગથીયાં એટલાં
ઉંચાં હતાં કે તે બાળકની છાતીએ પહોંચે.
મોટાંઓની છાતીએ પહોંચે એવાં પગથીયાં
'હોય તો મોટાં થું કરે ? કહો, બાળક માટે
આ કેટલું કઠણું, કેટલું કુર ? બાળકનું
વલણ ઉપર જવાનું બંધન જામી છે. કુદરતે
મૂકેલો એ આવેમ છે. પણુ વડીલ તે ન
સમજવાને લીધે, મદદને બદલે વિધ્ન ઉભું
કરે છે. હવે પગથીયાં નીચાં કરીને તેનું
નિરાકરણ આપણે લાવી શકીએ. આ તો
એક દાખલો છે. પણુ આવી અનેક વાતો
ઘરમાં એવી પડી છે, કે બાળકો બિચારાં
એટલાજ કારણે મુશ્કેલીમાં મૂકાયા કરે છે.

બાળક પોતાની આજીબાજીની પરિસ્થિ-
તિના પદાર્થો અને ક્રિયાઓ જુએ છે. તે
કરવાં તે તલસે છે. આપણાં કામ કરવાની
તેને હોંશ હોય છે. પણુ આપણા કામમાં તે
જગાડી બેસશે એ બીકે, માથું મારવા દેતા
નથી, 'એટલું જ નહીં પણુ તેઓ કંઈ સ્વયં
કરતાં હોય' છે તેમાં પણુ દખલ કરીએ છીએ.
જીરેપીએ, પીએ, અટકાવીએ છીએ. તેની
જીવનશક્તિ જીવનવિકાસ માટે પ્રવૃત્તિ માગે
છે ત્યારે આપણે તેને રૂધવાનાં કે દાળી
દેવાનાં પમકાં લાઇએ છીએ. તેથી તેમાં
કંઈતે કંઈ પ્રકારનો ખામી કે વિકૃતિ આવે
છે. જીવનતત્વ યોગ્ય રીતે વિકસાવા ન દઈએ
તેથી આવાં તોફાની છોકરાં માફે છે. બાળકો
પ્રત્યેના વડિલના સુચોગ્ય વલણ અને વર્તનના
અભાવેજ સમાજમાં ચોરો, બહારવટીઆઓ,
પુતીઓ, થુંડાઓ અને ચુંદેગારો પાકે છે
અને સમાજ પર તે બહાર વેર વાળે છે.

આજે તો બાળક ન્યાં ત્યાં હડધૂલ છે,
મા રસોડામાં રાંધતી હોય, ત્યાં બાળક કંઈ

સાચી જ પ્રવૃત્તિ કરવા માગે તો કહે, અહીં નહીં, જા અહીંથી, તે વાળતી હોય, તો, એ ખસી જા અહીંથી, કુધ દોતી હોય તો કે અહીં નહીં, દળતી હોય તો કહે અહીં નહીં. અનાજ સાફ કરતી હોય તો યે કહેશે ખસી જાઓ અહીંથી, બાપ પણ લખતા હોય, વાંચતા હોય, વાત કરતા હોય કે કામ કરતા હોય તો યે એજ કુકમ, કે જતા રહેા અહીંથી. આમ ઓટલે, આંગણે, શેરીમાં, જકારો. બધે જ નાસો, બાગો, ટળોના પોકારો, ત્યારે બાળકોને જાણવા વારો ક્યાં ? આ ઘર, શાળા, શેરી અને સર્વત્ર હાથૂત થતો, આવતી કાલેના આપણી સર્વ સંસ્કૃતિનો વારસદાર, આ વિસરાયેલો નામરિક કેમ કરી પોતાનું જીવન વિકસાવે. કે ચારિત્રનું ઘડતર કરે ? એને ચારિત્ર ઘડતર માટે શી તક અને શી મદદ આપણે આપીએ છીએ ? આ હાલત છે આપણાં બાળકોની આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી આ બાળપ્રભોનો ઉદ્ધેશ આપણે લાવવો જોઈએ.

બાળકના ગર્ભાધીન કાળ, ગર્ભકાળ, પ્રસૂતિકાળ, જન્મકાળ, જન્મભય, પ્રત્યાગમન કે સંવેદનકાળ (Prenatal, Antinatal, Birth-terror, Regression and Sensitivity Periods) ની બાળજીવન ઉપર શી શી અસરો થાય છે તેની કંઈ જ ગતાગત વગર દેવચાલ્યા આપણે ત્યાં બાળકો જન્મી પડે છે, જેમને માખાપો જ દેવના ઘરની વેદ કરીને ઉઠેએ છે, તે જેમતેમ જીવે છે અને જેમ તેમ જીવન પુરું કરે છે. આ આપણા માનસને છાજે તેમ નથી. આપણે એનો ગંભીર થઈને વિચાર કરવો ઘટે છે.

બાળકના પ્રજાતું નિરીકરણ મોટાના હિતની દૃષ્ટિએ થાય, તે ઠીક નહીં, પણ તેના વ્યક્તિત્વનો સ્વિકાર કરીને સમગ્ર

માનવહિતની દૃષ્ટિએ, વિશ્વવ્યવસ્થાના ક્રમમાં માનવસમાજયોજનના દૃષ્ટિબિંદુથી સંપૂર્ણ વિચારીને જ આ નિરાકરણ આપણે કરવું જોઈએ.

તો જ જીવનનું ધોરણ આપણે ઉચ્ચ કક્ષાએ મુકી શકીશું. તે માટે નીચેના પ્રાસ્તાવિક મુદ્દાઓ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને જ આપણે પુનરુત્થાનનો કાર્યક્રમ રચી શકીએ.

૧ બાળકોને પુરતો અને પૌષ્ટિક ખોરાક મળવો જોઈએ. દરેક ગમે, મહોદલાએ, ફળીયાએ આ ખોરાકનો પ્રશ્ન ઉપાડવો જોઈએ. બાળકોને ચોખ્ખું કુધ, માખણ મેળવી આપવાની વ્યવસ્થિત યોજનાઓ ગામ આગેવાનોએ હાથ ધરવી જોઈએ. ગરીબ, તેવંગર દરેક બાળકને આ યોજનાનો લાભ મળવો જોઈએ. દરેક ગામ આ કુધના રેશનનો બાળક માટે ગમે તે ભોગે પ્રબંધ કરે અને સવાર સાંજ નિયમિત નિયત સ્થળે દરેક બાળકને ચોક્કસ યુનિટ કુધ મળે જ તે જીવે.

૨ બાળકોને ખાસ આરોગ્ય અને વૈવશીય મદદ મળે તે માટે પણ બંગીચા, કિડામણ, ખાલધર, ઔષધાદિ ચોક્કસ યોજનાપુરઃસરતો બંદોબસ્ત થવો ઘટે જેથી બાળમરણનું પ્રમાણ ઘટીને નહિવત થાય.

૩ બાળકોને પુરતો પોશાક-પુરતાં સૂવડ, સ્વચ્છ અને સ્વાધિનતા-જળવાંચ તેવાં જે તે સ્ત્રુને માફક આવે એવાં કપડાંનો પોશાક ગામના સર્વ બાળકોની ગણતરી કરી પુરો પાડવા પ્રયત્ન કરવો.

૪ બાળકનું રહેઠાણ-બાળકને ઘરમાં પથ્ય નિયત સ્થાન તો હોવું જોઈએ ન્યાં તે પોતાના વચ્ચે તે પહોંચી શકે તેટલે નીચે ભીતની ખીટીઓ ઉપર બેસવી શકે, પોતાની વસ્તુઓ મૂકી શકે, પોતાની જાતની અને

પેતાની વસ્તુઓની સંભાળ અને વ્યવસ્થા ઉપાડી શકે અને પેતાને વિકાસક પ્રવૃત્તિઓ પણ કરી શકે તેવું રહેઠાણ આપવાની યોજના ક્રમે ક્રમે અમલમાં આવે એમ જોઈવું.

૫ બાળકોનો સંસ્કારિક વિકાસ-કુટુંબો, સ્ત્રીશિક્ષા, સમ્યક્ચિંતાશીલતા અને સામાજિક જીવનની વ્યવહાર તાલીમ મળે એવું વાતાવરણ પુરુ પાડવા માટેની પણ ચોક્કસ યોજના હાય ધરવી જોઈએ.

આ કાર્યક્રમ ગામના શ્રીમંતો, સંસ્કારી સભાજનો, ગામ પંચાયત, ગ્રાંત પંચાયત અને રચાનિક મંડળો કે સંસ્થાઓએ મળીને સહ-

કારથી ઉપાડી લેવો જોઈએ.

તો જ બાળકોનું કલ્યાણ છે.

તો જ આપણું કલ્યાણ છે.

બાલસુધારણામાં જ સર્વ સુધારણા છે.

આ વિસરાયેલા નાગરિકના સંરક્ષણમાં જ સમગ્ર આમહિતનું સંરક્ષણ છે. કોઈ પણ ગ્રામ પુર્નધરનાનો આ પ્રથમ અને જીવંત કાર્યક્રમ રહેશે. ગામડાંનો ઉદ્ધાર એમાં છે. જ્યારે કોઈ પણ ગામ આ જીવંત કાર્યક્રમ હાય ધરશે, ત્યારે કુટુંબ વખતમાં તે મામતો ચહેરો બદલાઈ જશે અને આબાદી, આબાદી ને આમરાજ દોડી આવશે.

— તમારાં બાળકોને આ પુસ્તકો જરૂર વસાવી આપો —

જુદા જુદા
કવિઓનાં
સુંદર બાલગીતોનાં
સંગ્રહ

ફૂલવાડી

પ્રકાશક :
લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા
મૂલ્ય : ચાર આના : પોસ્ટેજ જુડ.

★

બાળકોને રસ પડે તેવી વાતોનો સુંદર સંગ્રહ
ચંદ્રશંકર લટ્ટ કૃત સયાજી બાળજ્ઞાનમાળાનાં નવાં પુસ્તકો

પંચતંત્રની વાતો

ભાગ ૧-૨

મૂલ્ય દરેક ભાગના આના આઠ

★

જે હજાર વખત પહેલાંની વાર્તાઓનો સંગ્રહ

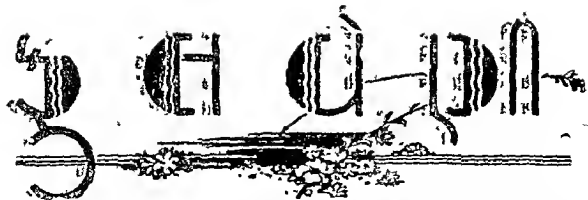
બુદ્ધ ભગવાનની વાર્તાઓ

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

બાળકોને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપતાં આવાં પુસ્તકો જરૂર વસાવી આપો
આને જ લખો:—

ધિ લુહાણામિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

[૧] કનકમૃગ

“ઘેરીને કલે કાથી ગયા” ને ગદા
 “જેતમે કુખી મૂઆ.” - સ્ત્રીઓની ઇચ્છાને
 પુરૂષો અધીન થતા આવ્યા છે. પછી તે
 વાજાળી હોય કે ગેરવાજાળી પણ “જાયા
 વાકયમ્ પ્રમાણુ” ની પેઠે “સ્ત્રી વાકય
 પ્રમાણુ” માની નારી પૂજા કરનારા પર-
 પૂર્વથી ચાલ્યા આવ્યા છે. અને તેમાં મેટી
 ભાગે તેઓ ખતા ખાય છે. / રામચંદ્ર જેવા
 અવતારી પુરુષ શું નહોતા જાણુતા કે આવે
 સોનાનો મૃગ કુદરતની બનાવટમાં હોઈ શકે
 નહિ. છતાં સીતાજીની ઇચ્છાને અધીન થઈને
 એ ભગવાન રામચંદ્ર અપણા ધનપણાણુ-દાથ
 ધરીને એ કનકમૃગની પાછળ દોડ્યા. પરિણામ
 શું આવ્યું? સ્ત્રીનું હરણ થયું, રાતોરાત
 રડતાકંકળતા બદકણું પડ્યું. ડોકા નરની
 મિત્રતા સંઘાત સાદાય ન મળતાં છેવટે
 વાનરો સાથે મિત્રી કરવી પડી. ચોતાનું કામ
 કાઢવા વાનરોની શ્રુશામત કરવી પડી. વાન-
 રોના રાજ સુગ્રીવ સાથે દોસ્તી કરવા માટે
 વગર વાંકે વાલીને આરી નાંખ્યો અને બારે
 ખાનાખરાખીને અંતે સીતાની ભાળ લાગી.
 અને ઘોર સંભામ પછે સીતાની પ્રાપ્તિ થઈ.
 સ્ત્રીની ઇચ્છાને પોષવા જતાં આણું રામાણુ
 ઉણું થયું. મહાભારતનું સુદ પાણુ દ્રીપદીની
 ઇચ્છાને અમાભારી હતું.

કનકમૃગ એ સાચો મૃગ નહોતો એ
 આપણે જાણીએ છીએ “તો શું કામ રામ

નહોતા જાણુતા? પણુ સ્ત્રીસન્માન, નારી-
 પૂજને અનુસરી સીતાની ઇચ્છા સંતોષવા
 માટે રામને એ પગલું બરડું, પગલું તેમાં
 રામ અને સીતા બંને પારાવાર દુઃખી થયા.
 સીતાને - અગ્ની પરીક્ષામાંથી પસાર થવું
 પડ્યું. તેવીજ રીતે આજે પણ સ્ત્રીઓની
 ઇચ્છા (મોટર, મોડી, નોકર, ચાકર, પક,
 પાઉડર, સેંટ, સીનેમા, રસોયો, વાડીબગલા,
 ગરબા, ડેન્સ, નાટક, મોજમજા, વગેરે) ને
 પોષવા માટે આજની ક્રેટલીક સીતાઓના
 રામચંદ્રો કનકમૃગની પાછળ અંજારા
 (દગ્ગો, પ્રપંચ, કાળાં બજાર, છેતરપીંડી,
 અસત્ય, અપ્રમાણિકતા વગેરે) લઈને દોડતા
 જાય છે. એ સોનાનો મૃગ આજને
 આજળ દોડતો જાય છે અને તેનો શિકારી
 તેની પાછળ વજા જાય છે. છેવટે કનકમૃગનો
 શિકાર કરતાં નિઃસાથે તેની યોજના સુજળ
 તેણે કીકીયારી કરી કે તરત લક્ષ્મણને મદદ
 જવું પડ્યું હતું અને સીતાના કુખનો છેડો
 રહ્યો નહોતો, તેવી રીતે આ કાળા બજારની
 લક્ષણીશી કનકમૃગ - રામની પેઠે તેના
 શિકારોને રાતોરાત રડકંકળ કરતા રખડાવે,
 સ્ત્રી-છાકરોને ત્યારીરિક, આનસિક, આત્મિક
 વગેરે પારાવાર દુઃખના અગ્નિમાં બડમગાટ
 બાળે, અને અનેક પ્રકારે ખાનાખરાખી કરે
 તો તેમાં નવાઈ નહિ. આજે તો ઉજળું
 એટલું દુધ દેખાય છે પણ એ દુધ ગોરી
 ગાયનાં નથી. એ તો “આંકડાનું” જેરો દુધ છે
 અને ખીલાં તો નિઃચે માયુ થશે. કહ્યું છે કે:—

" આંકડીઆનડા! દૂધા રે,
અતિ ઘણું-લગણ રે-
એને પાંચ નિશ્ચય મૃત્યુ થાય,
વાર આરા નીરા-રે. "

X . X . X .

" છે પુત્રના લગનની બહી ધામધૂમ/
જાત-જમણી નૃત્યકંચની વાદ્ય ધૂમ
છે આખરે ખબર હા! કંઈના આણે,
અચ્છા બની ઉપર બીતરે રામ નલે. "

" આ મોટરો હડપથી બહુ દોડી નયે,
સ્વાધીન ફેરું સમી માલીકને જણાયે;
ક્યારેક તે અથમથી અટકે અરથે,
અચ્છા બની ઉપર બીતરે રામ નલે. "

" દોડાવતા હમદમાલર ગાડી યોડા,
યોડા ધરે નગદ મેળવવા ન યોડા;
યોડા હયાટ નથી તે પર શું પિછાણે!
અચ્છા બની-ઉપર-બીતરે રામ નલે. "

આજની આ કાળી કમાણી જાડુગરની
ઈંદ્રજાળ જેવી છે: કોપલાની દલાલોમાં હાથ-
કાળા કરી અંતે કરેલાં કર્મનું ફળ-તો-કર્મ
કરનારને એકલાનેજ ભોગવવાનું છે. માટે,
કનકમુગ પાછળની દોડ અને તેને પકડવા
માટે હાથમાં ધરેલાં અસ્ત્રશસ્ત્ર બધુંય પડતું
મૂકા તોજ સુખની છાંયડીની આશા છે. એ
આંખો મીંચાયા પછી એમાં તમકડું કોઈ નથી.

["પ્રતાપ" માથી]

[૨] સ્ત્રીજગતનો 'એટ્લાન્ટિક ચાર્ટર'

સુહૃત્તર પશ્ચિમના પતિઓનું-હવે આવી
ખન્ડું છે. સાત-પરિપક્વમાં ન્યારે જગતની
સલામતી ધડાઈ રહી છે ત્યારે ત્યાંની સ્ત્રીઓ
પણ પાછળ રહી નથી એમણે પણ એક
એટ્લાન્ટિક ચાર્ટર રચી કાઢ્યો છે. પરંતુ
એની કલમો પૂર્વની સ્ત્રીઓને લાગુ પડવાની
નથી; કેમ કે પૂર્વે તો ગુલામ છે, ન્યાના

પુરુષો ગુલામ હોય ત્યાંની સ્ત્રીઓને કયા
અધિકારો માગવાનો શો અધિકાર હોય શકે?
પરંતુ એ કલમો શી છે તે જ જણવા દેવાને
કશો વધારો નથી.

આ સ્ત્રીજગતના એટ્લાન્ટિક ચાર્ટરથી
ખરેખરી સામાન્ય સ્ત્રીજનતાની સલામતી
આવે કે ન આવે તેની હાલને તબક્કે કશી
ખાતરી આપી શકાય એમ નથી. પરંતુ
ત્યાંની ત્રણ ચાર ધરડી સાક્ષ્યોએ સ્વસત્તાથી
અને ખીજા કેટલીક ધરરણુ ગૃહિણીઓની
સલાહથી નીચેનું હકપત્ર તૈયાર કર્યું છે:

૧ પત્નીને અને માતાને એના પતિની
આવકના પ્રમાણુમાં અગત આવક મળવી
જોઈએ અને રાજ્યની સરકારે તેમને
'માતાભથ્થુ' આપવું જોઈએ.

૨ બાળકો માટેનું રાજ્ય તરફનું બથ્થુ
પુરુષપિતાઓને ન આપતાં સીધું માતા-
ઓને હાથોહાથ સોંપવું જોઈએ.

૩ સુવાવડ પ્રસંગે ગૃહિણીઓને તેઓ કામ
ઉપર હોય એમ ગણીને બધી સવડો
મળવી જોઈએ. ગર્ભિણીઓને વેદકીય
મદદ, દવાઓ, સુવાવડખાનાની સવડ
તેમ જ સુવાવડ દરમ્યાન તેના ધરની
સારસંભાળ વગેરે કરવાને ખીજું બાધ-
માણસ-આ બધું બરાબર મળવું જોઈએ.

૪ ગૃહિણીને અશક્તિનું અને વૃદ્ધાવસ્થાનું
પેન્શન મેળવવાને ખીજા કામદારવર્ગની
જેમ સ્ત્રી-તરીકે હકદાર ગણવી જોઈએ.

૫ ગૃહિણીને ખીજા વેદકીય લાભ મેળવવાનો
હક અને કામદાર વર્ગને હોય છે તેમ
સધળા સામાજિક હિંતની સંસ્થાઓનો
લાભ-ઉઠાવવાનો હક હોવો જોઈએ.

૬ આ સોને લીધે પત્ની અને માતા

તરીકે સ્ત્રીનો આર્થિક દરજ્જો જાણે ખટવો જોઈએ અને તેને સુકરર સ્થાન મળવું જોઈએ. સમાજના કોઈ પણ સમૂહના વીમા ઉતારવાની યોજનામાં સ્ત્રીને એક નામરિક વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકારવી જોઈએ અને તેનો સમાસ કરવો જોઈએ.

ખીજી મૌલુ બાબતોમાં શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં ગૃહવ્યવસ્થાની તાલીમ ફરજિયાત હાખલ કરવી અને ધંધાધારી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ગૃહવિજ્ઞાના વિષયનો ક્રમિક અભ્યાસક્રમ યોજાવો.

ખીજી બાબત એ કે જાતીય સમાનતા ગૃહજીવનથી શરૂ થવી જોઈએ અને તેથી

લગ્ન એ સમમાનિતાદારીનો વિષય છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ.

એટ્રાલાન્ટિક ચાર્ટરમાં સામાજિક સલામતીનો મુદ્દોત્તર જગતની રમતામાં મુખ્ય હેતુ ગણવામાં આવ્યો છે તો તેના અર્થ અને અંશ રૂપે ગૃહિણીઓની સલામતીનો સવાલ મુદ્દલ અટપટેા નથી જ.

આ ચાર્ટર વાંચીને હિંદી સ્ત્રીઓને જરાપણ ગભરાવાની જરૂર નથી; કેમ કે અહીં તો સ્ત્રીઓની ચૂકીએ કદાવીને પુરુષોને પહેરાવવામાં આવી છે એટલે કોઈ હક માગવાનો પ્રશ્ન હોતો થતો નથી.

[“ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ”માંથી]

દરેક ઘરમાં તથા લાયબ્રેરીમાં રાખવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તક સાહિત્યની સૃષ્ટિ એક અમૂલ્ય પુસ્તક. લાંબા વખતથી એને માટે જે જિજ્ઞાસાઓ જન્મતા હતા

ઋગ્વેદ સંહિતા

નું ગુજરાતી ભાષાંતર

અનુવાદક: રા. મોતીલાલ રવિશંકર ઘોઠા, ખી. એ. એલ.એલ. ખી.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા માટે લખવાનું હોયજ નહિ, દરેક ઘરની લાયબ્રેરીમાં આ પુસ્તક હોવું જ જોઈએ, આવા પુસ્તકો જે લાયબ્રેરીમાં ન હોય તે લાયબ્રેરી નહિ પણ ખાલી શોભાનું મંત્રદસ્થાન જ કહેવાય.

આ મંથ સાયણાચાર્યે કરેલ ભાષ્યના આધારે તૈયાર કરેલો છે. તે કુલ આઠ અબ્દક ૧૬ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે.

૧ લા તથા ખીજી અબ્દકના બે ભાગ તૈયાર હોઈ તે દરેક ભાગમાં ૪૦૦ પૃષ્ઠ અને પાકું પૃષ્ઠ હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ. ૨, દરેકના.

લખો : હુહાણુમિત્ર પ્રિ. પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા.

ના. માં. કિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે

ના. માં. કિત
દવા જ
ખતાવે છે

અંડુનું નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ
નખાં સખાં બધાને ઉપયોગી છે. સાબ
માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નખજાઈ
નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુનું રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
તાબીદે તાઝગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સો
કોઈ સહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષણ આપનાર, સ્ફુર્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
લોહીની લાલી વધારનાર—

અંડુ રકતો
ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

અંડુ
રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧
વડોદરાના એજન્ટો :—
(૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કું,
(૨) મેસર્સ બા. એમ. ઠક્કરની ફા.
રાવર પામે, વડોદરા.

પુસ્તક ૪૪૩

જુલાઈ : ૧૯૪૫

અંક ૫ મો

દિવ્યપંથે

બાંધ્યો દિવ્યપંથે દોર
ચેતન ચમકે ચારે દોર,
બાંધ્યો દિવ્યપંથે દોરો ધ્રુવ

આભથી ધણુ અધિક ઉંચો રચ્યો મંઠપ ઔર
નયનનયને વિવિધ રૂપધરી નાચે નંદકિશોર....
બાંધ્યો

સુહિત યદ્દ સખી નૃત્ય અદ્ભુત ટહુકે મનનો મોર
શબ્દ પ્રસતલો સુખદ કે શુભગ છાયો ચોર....
બાંધ્યો

નૂતન નૂર વહે નસેનસ અમિત આઠે પહોર
દૂર સકલ હુણ્દિ યદ્દ ગદ્દ બ્રહ્મનું ઘટયું જોર....
બાંધ્યો

“સંતજન” સદગુરુ કૃપાબળ વૃત્તિ ઠરી ઠીક દોર
ઉંઠે અનહદ નાદ શુંને પ્રદા બંસી ઘોર....
બાંધ્યો

કવિરાજ મંગળદાસ અવધુનજી

“ દેવ દુહંભી ગાને ”

એક કવિએ લખી કવિતા મહાભરતી સુધાની પર,
 પદ દ્રવ્ય એને ઝાંઝર લણકે, કર રણકે કંઠણ;
 રૂપ મધુર સુમંગલ !
 અલક લટો સહ રમે લહરીઓ, પુષ્પ ભૂંડ્યાં નવરંગી,
 પળે પળે રસ સૌરભ વહેતી, મૂર્તિમતી વાસંતી !
 અહોહો ! આજ દીડી મૂકંગી ! !
 રિમતસુધા વહે અભંગ ઝોળકે, અંગન રમ્ય કપોલે,
 એતું પીયૂષ . જીલવા ઉત્સુક હેમાં મળતાં દેણે;
 દિલ પ્રમોદને હિંદોલે !
 સુચિતાની રસમૂર્તિ, મારું જીવન આજ અધૂરું,
 અણુઅણુના ખંડિત દુકંડાં જીવનખીન બસુરું;
 આવ સખિ ! તવ માટે જુરું ! !

— વિવેચકનો અભિપ્રાય —

‘ ભાવ રસિક છે, સુરમ્ય કલ્પના, હંદ સુગેય મધુરા,
 સ્વરભ્યંજનાનું’ અદ્ભુત સંગીત, કવિ ખીલ્યા છે પૂરા
 પ્રણય સમરંગાં - થરા !
 નજ કાવ્યોની એક પંક્તિમાં કાવ્ય તમારું રાને,
 સુન્દરીનું સરિદ્ર ફીટાડ્યું તમે કવિવર આને;
 જે દેવદુહંભી ગાને !
 ‘ પણ કહી છો ‘ વધા, વિવેચક ‘ આ છે કાણુ કુમારી ?
 કરી તમારી દીલની ચારી ! કયે રથને વસનારી ?
 નર્વ દિલ તણી દુલારી ! ’
 ‘ કંઈ નહિ, કંઈ નહિ ’, કહે કવિત્રી લગ્નની લગ્ની છાયા,
 ‘ નહીં કહી છો કયા યગળાણે પ્રારબ્ધલેખ લખાયા ?
 કયાં આત્મે આત્મ પીછાન્યા ! ! ’
 કવિવરના કામલતર હેયે અરુદ ભાવો લહ્યા,
 અંતરના અણુ અણુની અંદર કોહિલ ગૂઢ રહ્યા;
 જેતા સર વાણીનાં મૂક્યાં—
 ‘ સુજ અંતરની મંગલ ’ ન્યાતિ ‘ રહે તમારે ઘર, ‘
 માફ કરજે ‘—’ કરે માફ શું ? કાંઈ કાળો કેર; ‘
 યહું વિવેચકને વેર.
 ‘ દુષ્ટ કવિ હું ’—’ દુષ્ટ હું કાં ? આ એક પંક્તિમાં રાને,
 ‘ ભાવ મધુર છે સુરમ્ય કલ્પના ’ ગૂંથી મત આ છાને ?
 જે દેવ દુહંભી ગાને ! !

‘ રાશિનુ ’ ઝોઝા

વિમાતાના ખૂપરમાં

લેખક :
શ્રી. “ પૌલસ્ત્ય ”

ખ પોરના જે વાગ્યાનો શુભાર હતો. વૈશાખ માસનો ધોમ ધખતો તડકે કાઠને ય ધરની બહાર ફરકવા દેવા તૈયાર નહોતો. એના ચોકી પહેરાના કરડા તાપ હેઠળ કાષ્ઠ માનવી તો શું ચંકસિયું સરખું ય પોતાના ઘર કે માળામાંથી હિંબર બહાર પગ મૂકવાનું સાહસ કરતું નહોતું. એવા ઊંની લૂ વરસાવતી હવાના - ઝપાટા સામે બાથ બીડતી અને જાણે હંફાવવા મથતી હોય તેમ એ દસેક વર્ષની બાલિકા સરિયામ રરતા પરચી દોડતી નાચતી ફૂંટતી નિશાળેથી નીસરી સીધી પાંસરી ઘર બહી ઉઘાડા પગે જઈ રહી હતી.

નિશાળથી સોએકં કદમ દૂર એવું ઘર ઉછરતી બાળાએ ત્રણ-ચાર મિનિટમાં જ ઘરમાં પગ મૂક્યો અને “ હાથ, કેટલે બધા તાપ પડે છે, મોટી બહેન ! ” કહેતી કપાળે વળેલા પરસેવાનાં સ્વેદ જિંદુઓને નીતારતી રેશે ઉતારતી હતી. અખૂંચ બાલિકાને પશુ આજે સૂર્યનારાયણના પ્રચંડ તાપને અનુભવ સમજવા લાગ્યો હતો. એ પશુ સખત ગરમીને ઝોળખતી ઘઈ હતી અને “ આવા તડકામાં તો ધરની બહાર જ ન નીકળાય ” એમ કહેતી હતી.

એના આ બહારના તાપનું એ એની આવડતી બેઠકમાં વર્ણન કરતી હતી; અને પોતાની મોટી બહેનની સહાનુભૂતિ પોતા તરફ આકર્ષવા પ્રયત્ન કરતી હતી. પરંતુ એને નહોતી ખબર કે ઘરમાં ઠંડી જલ્દી રહેલી આગ એને હજી પશુ વધુ દગાડવા માટે પોતાની જ્વાળાઓને વિસ્તૃત કરી રહી હતી. હજી તો એ અગ્નિ શુપ્ત હતો, એની આગો ધીમે ધીમે બહાર નીકળતી હતી

તેટલામાં બાલિકાએ કાલાધેલા શબ્દોએ મને માતૃવાત્સલ્ય પામવાની મહત્વાકાંક્ષાએ સહજ કહ્યું: “ મોટી બહેન ! કંઈક ખાવાનું આપો. અમે નિશાળે જઈને આવીએ તે બૂખ્યાં ઘઈ જઈએને વળી ! ” અને આ શબ્દો એ બાલા બોલી રહી ત્યાં તો એ મોટી બહેનનો સાડલામાં સંતાયેલા હાથ લંબાયો અને એ બાલિકાની ગાલ પર જોસથી અંજળાઈ ચાર આંગળીઓનાં ચાર ચમાઈ કપારે પાડી મથો તેની એ બાલિકાને ખબર જ ન પડી. એ બારેખમ હાથ એના કુમળા કિશોર ગાલ પર અંજળાતાં જ એને તમ્બર આવી ગયાં, ત્યાં તો એની અર્ધજનમત અવરથમાં એની મોટી બહેનનો કરડો અવાજ એણે સાંભળ્યો:

“ રાંડ ! મોટી ઝોટા જેવી ઘઈ તોય હજી તને જાન ના આવ્યું. નખોદિયણુને રોજ કહી કહીને યાકી કે ધરની વાત કાઠને કરીશ નહિ તોય પાડોશીને ત્યાં ભરતી આવી.”

પોતાના ગાલ પર પડેલી આ ઘંપક થા કારણે હતી તે હજી તો એ સમજવાં પ્રયત્ન કરતી હતી ત્યાં કંઈ દઢને માથે પડેલો કપડો ઝૂડવાનો ધોધો એના માથામાં ભટકાયો, લોહી નીકળ્યું, બાલિકાએ ચીસો પાડી, આશુબાશુનાં પડોશીઓ બહારની ગરમીને ન ગણુકારતાં ઘરમાં એકઠમ અચાનક બબૂકી ઊડેલી આ આગ જેવા-હોલવવા બહાર આવ્યાં. જેયું તો લોહીનીગળતા માથે કુમળા બાલિકા બેમાન ઘઈને પડી છે. ઘરમાં એની મોટી બહેન સિવાય કાષ્ઠ નથી. પુરુષવર્મ સંધેળો બહારઆમ ગયો છે, બીજી જે એનાથી નાની બાલિકાઓ-અનુક્રમે ત્રણ અને પાંચ વરસની બીજી બાલિકાઓ હજી નિશાળેથી આવી નથી. આવા એકલ વાતાવરણમાં આ

ગિતી છાકરીએ એની આ કહેવાતી મોટી બહેનનો શોષ ગુન્હો કરી નાખ્યો તો કે આમ એને એણે આપું રુધિરરનાન કરાવ્યું ! સૌ જોઇને અચ્ચો પામ્યાં, દાંતમાં આંગળાં ઘાલી ગયાં, કોષ્ટ ન બોલી શક્યું. પરંતુ આ પ્રકાર જોઈ નજીકમાં રહેતા પરંતુ વધોથી અબોલાનો સંબંધ રાખતા બાલિકાના કાકાથી ન રહેવાયું. પુરુષવર્ગની ગેરહાજરીમાં એણે કરેલા કામનો બદલો પોલિસ મારફતે અપાવવા એ કટિબદ્ધ થયો. પરંતુ હાથ ! બાપની આખર ! એ દીવાલની માફક સામે આવીને ખડી થઇ. ત્યાં તો એનો કોષાગ્નિ બજૂલી ઊઠ્યો :

“ રંડા શંખલી ! અમારા ધરતું સત્યાનાથ વાળવા આવેલી ચૂડેલ ! આ નાની કુમળી કળીતું આમ લોહી શા માટે પીએ છે ? એને ગળે નખ દઇને એનો અંત શું કામ નથી લાવતી ? તારા પાપે ધરમાં કંકાસ પેડો અને અમો ભાઈઓ જીદા થયા ત્યારે આ નમાયી છાકરીઓ પર આટલો ત્રાસ ? ” આટલું બોલતાંમાં એનો હાથ ઉગામાયો પણ પાછો યંબી ગયો.

મોટી બહેને જોયું કે હવે નાનાં યયા પિતા છૂટકો જ નથી ! એણે નમી પડી બોળા પાથરી આંખમાં આંસુ લાવી ઉઘ્યાયું :

“ નાનાભાઈ ! મારો આટલો ગુન્હો માફ કરો. હવે કોષ્ટ દિવસ કું એકેય છાકરીને નહિ મારું. આ ગીતાજીના સોગંદ લઇને કું છું કે હવે કું કોષ્ટ દિવસ કોષ્ટના પર હાથ નહિ ઉપાડું. ”

“ જોઈ જોઈ તારી ગીતા ! નાદક ગીતાના નામને શું કામ અમડાવે છે ન સતી સીતા હતાં તો આવાં કામ કરતાં તમારા હાથે કેમ કાંટા ના વાગ્યા. ” પાસે જ ઊભેલી નાની નણદે આંખમાંથી આંસુ ખેરવતાં કેહ્યું.

“ નાની બહેન ! માફ કરો. હવે એવું કોષ્ટ દિવસ નહિ કડું. ”

“ નહિ કું તો પોલિસને બોલાવી તને સ્વાધીન કરી પંચકાસ કરાવી આ છાકરીને દવાખાને મોકલીને જ જાંપીશ. ” નાનાભાઈએ એના ગુરસાનો ઊભરો ફાલવ્યો.

“ અરે ભાઈ ? જવા દો, ધરની આખર હાથે કરોને શું કામ ઉધાડી કરો છો. થઇ ગયું તે થઇ ગયું. એ વાત પર ઉઠાપોહ કરવાનો છોડી દઇ પહેલાં આ છાકરીના માથામાંથી વહી રહેલું લોહી બંધ કરવાનો ઉપાય કરો. ” પાડોશમાં રહેતા એક આધેડ આદમીએ સલાહ આપી, અને બધાં છાકરીને દવાખાને લઇ ગયાં.

[૨]

પરંતુ એ મોટી બહેનનો એ બાલિકા પ્રયેનો આટલો બધો પ્રેમ ઊભરો કેમ છલકાઇ આવ્યો ? સહેજે પશ્ચ વરો.

વાત એમ બની કે આગલે દિવસે એ મોટી બહેને પાડોશીની રૂમમાં રહેતા પાડોશીનો કાલસાનો ફાયલો જે બહાર પડી રહેતો હતો તેમાંથી એક સગડી ભરાય તેટલા કાલસા એ મોટી બહેને છાનામાના કાઢી લીધા હતા. આ બાળાએ એ જોયું. એણે કહ્યું : “ મોટી બહેન ! આ તો ચોરી કહેવાય, છાનામાનાં કોઈનું કશું તેને કળા પિના લેવું એ તો પાપ ! મારા બાપુજી એમ મને શેજ શીખવે છે ! અને તમે આ શું કરો છો ? ”

જવાબમાં મોટી બહેન કહેલું : “ જેસ, જેસ ! રાંડ, ચીખવધી ! તું શું સમજે ? આપણા ધરમાં તો એટલો ફાયલો થયો ને ? જોઈને, ખજરદાર, કોઈને કહ્યું તો. ” અને બાલિકા અવાજ થઇ ગઇ.

*

શ્રી બાળકેનો સ્વભાવ ! શું કોષ્ટ

બાળકથી કોઈ વાત છાની રહી છે ! એ નિર્દોષને કોઈનાથી કશું છુપાવવાનું ભાગ્યે જ હોય છે. અને એણે એ કોલસાવાળા પાડોશીને કહ્યું:

“ કાકી ! મારી મોટી બહેને કોઈનેય કહેવા ના કહ્યું છે, પણ તમને કહું. એમણે તમારા કોલસામાંથી આટલા બધા - કોલસા છાનાભાના કાઢ્યા છે. ” કહી એણે એના નાજુક બન્ને હાથ પહોળા કર્યા.

આ વાતની પછી તો બધે વાત થઈ. મોટી બહેનના પર ચોરીનું આજ આખું;

પરંતુ પાડોશી ઉદાર બાઈના સ્વભાવે ગંભીર રૂપ ધકડાયું નહિ. પરંતુ પોતા પર ચોરીનું તહોમત આપ્યાથી એના બોલ આ બાળા પર ભત્રીયો. અને આમ એ નાની નિર્દોષ બાલિકા વિમાતાના ક્રોધાગ્નિમાં બલિદાન દેવાઈ ગઈ.

બાળાને દવાખાને લઈ ગયા પછી એને ધનુર ધાડું અને બે જ દિવસમાં એ કુમળી નિર્દોષ બાલિકા વિમાતાની ચોરીનો ભોગ બની ઇશ્વર પાસે પોતાની ફરિયાદ કરવા ચાલી ગઈ.

વર્ષાને વધામણું

(રાગ : આશાસર્યા અને આવીર્યા...)

વર્ષા આવી અતિ ઠંડાતથી,
હિસે અવનિ અધિકી શાંત રે
ભલે આવી વર્ષા ઝટુ રે.

ધરતી માતા થઈ શીતલા,
વધ્યો ઉરમાં એનો આનંદ રે—ભલે આવી૦
ગગને વાહળીઓ ધૂમતી
કંઈ સ્યામ અને વળી પ્રવેત રે—ભલે આવી૦
પૃથ્વી પરે નવ વાહળી
વરસાદે વારિ રૂપ હેત રે—ભલે આવી૦
છતકે નદી ને સરોવરો,
બની ધરતી આ લીલીછમ રે—ભલે આવી૦
બોલે બપૈયા-નોર નાચતા,
હિસે અવનિમાં ઉતટયો ઉમંગ રે—ભલે આવી૦
ફાલી ફૂલી છે વનસ્પતિ,
ભલે પ્રસર્યો છે પુષ્પનો સુવાસ રે—ભલે આવી૦
માન્યથી ધરા ઉભરી રહી,
કે માનવીઓને કાજ રે—ભલે આવી૦
શ્રી. રતિલાલ ચાંપાનેરી

પુરુષના જન્મસિદ્ધ અધિકારનું વેચાણ ?

પણપરણ્યા પુરુષના ખ્યાલો તો સદા લગ્નની જ આસપાસ ઘૂમતા રહેને ? અવગણે હાથે પણ એના હાથમાં 'આદર્શ લગ્ન' 'સફળ લગ્ન' 'પરિણીત હતાં સુખી જીવન' વગેરે પુસ્તકો જ આવી ચડવાનાં. લગ્નો કેવાં હતાં, કેવાં હોય છે, અને કેવાં થશે એ એક જ પ્રશ્ન પર એવું ચિત્ત સતત ચોંટીતું રહે છે. હું પણ એમાં અપવાદરૂપ નથી. મેં જેવા બનવા ધારેલું તેવા હું બન્યો છું, અને એની જ આ સધળી મુસીબત છે.

લગ્નનો હેતુ શો ? જીવનની સક્રિય ખાજીને વધુ સુખી બનાવવી અને અક્રિય ખાજીને ઓછી કુખી બનાવવી તે લગ્નનું બેઠાણ મનુષ્યને માટે નિઃશંક હિતકર્તા છે. દરેકની (સ્ત્રીની કે પુરુષની) પાસે એ હોય છે જે ખીજની પાસે નથી હોતું; દરેક પોતાના દારા ખીજની તેમ ખીજ દારા પોતાની પૂર્તિ સાધે છે. બંનેનાં સ્વભાવ કે ખાસિયત એકસરખાં નથી જ હોતાં. અને લગ્નમાં સુખ તથા સંપૂર્ણતાનો મદાર એ જ દક્ષીકત પર નિર્ભર છે કે, સામી વ્યક્તિ જેટલે અંશે અર્પી શકે એટલે અંશે જ એનો પાસેથી માગવું અને મેળવવું.

પરંતુ સોદા તો સામાન્ય પરણી બેસે છે તે એટલા જ માટે, કે ખીજઓ પણ પરણતા હોય છે ને ? ખીજ શબ્દમાં ઠીક એ તો, લગ્ન એ એક વિધિપુરઃસરનું રમકડું છે.

એવું પણ કહેવાય છે કે, પુરુષ એ ખુલ્લા પાના જેવો છે, ન્યારે સ્ત્રી એ બંધ કિતાબના જેવી છે. સ્ત્રીની એ રહસ્યાભક્ષતામાં સમાજે પણ ખૂબ ઉમેરો કર્યો છે. સ્ત્રીની સાથે લગ્નથી બેઠાણ પહેલાં તેના સાંસ્કૃતિક,

સામાજિક કે આધ્યાત્મિક વલણનો ભાગ્યેજ કશો ખ્યાલ મેળવી શકાય તેમ હોય છે. એનો ઉછેર કંતિ રૂપાળી લીંગલ્લી તરીકેનો હોય છે અથવા તો એક પ્રકારની આર્થિક જવાબદારીરૂપે. માત્ર દેખાવપૂરતી પરીક્ષા વડે પાંચ મિનીટમાં તો આપણે ત્યાં કન્યાની પસંદગી થઈ જાય છે. એનો દેખાવ કેવો છે-ગસ, એટલેથી જ બધું પતી જાય છે. હવે તો બને તેટલી મોટી વયે લગ્ન કરવાની આધુનિક પ્રથાને અનુલક્ષીને એવું માની લેવામાં હરકત જેવું નથી રહ્યું કે, પરણ્યા પહેલાં જ છોકરીના વિચારો ધડાકાને રિથર બન્યા હશે તેમજ તેની રૂચિઅરૂચિ પણ કેળવાઈ ગઈ હશે. છોકરીના ખ્યાલોનું કશું ધર્મણું સંભવિત છે કે કેમ એ તો બંને પક્ષમાંથી કેાઈ વિચારવું જ નથી-એને વિચારણી ય જ મળતું નથી.

કોઈ અતૃપ્ત માનવીના જડ વળમળાટરૂપે છોકરીઓને લગ્નના ક્ષેત્રમાં ન ધકેલવી જોઈએ. એ સાથે એવો પણ દાવો ન થઈ શકે કે સ્ત્રીવર્ગ સામાન્યતઃ હસીને અને અસમજીત નથી હોતો. અનિશ્ચિત ગતિ તથા કાલમાનવળા ધૂમકેતુઓના જેવો એ વર્ગ હોય છે. પોતાના આદર્શોની વિરુદ્ધ ન જાય એવી જીવનસંજિનીની પ્રાપ્તિ હોઈને પણ માટે વિરલ છે. પૂરતા ભારપૂર્વક હું આ સુઘો રખૂ કરું છું. 'હોલી મધર' કે કન્ટ્રીમા તેમાં અપવાદ રૂપ હોઈ શકે. 'લગ્નનાં કડોળાં પાણી'ની વ્યાખ્યા જ બધું જાતે સમજાવી દે છે. લોટરીમાંથી ઇનામ મેળવવું અને લગ્ન માટે સ્ત્રી મેળવવી એ બંને સરખું છે. તદ્વાંત માત્ર એટલો જ કે એમાંનું પ્રથમ એક અકસ્માત છે, ન્યારે ખીજ એક આશ્વ છે. આને લાંબી જ હું

લગ્નને લોટરી માનું છું. વગર માગ્યે જોખમ ખેડવું એ જ લોટરીનો અર્થ. એ એક પ્રકારનો જુગાર જ છે, અને જુગારીવેડા કોઇ પણ વ્યક્તિને ન શોભે. જુગારના ખીજ કોઇ પણ પ્રકારની તદ્દન જુદી રીતે આ જુગારમાં તો માણસની જિંદગી-પવિત્ર માનવ-જીવન હોડમાં મૂકાય છે.

પરિણીત જીવન આપણને પાર્થિવ વસ્તુ-ઓની નિઃસારતા દર્શાવી આપતું હોઇને આપણે વધુ સત્યાભિમુખ બનીએ છીએ એવો પણ દાવો કરવામાં આવે છે. આને માટે ખટું જલદ જવાબ આપવો પડે તેમ છે એ ખરેખર શોચનીય છે. આ જગતમાં ત્રણ પ્રકારના લોકો વસે છે. એક એ કે જેને કયા જ્ઞાનની પડી જ નથી હોતી. ખીજે પ્રકાર એ કે ઠાકરો ખાઇને અતિ જતાં જે જ્ઞાન મેળવે છે. અને ત્રીજે વર્ગ એ કે પોતાના કેળવાએલા દષ્ટિકોણ વડે સધળી વસ્તુઓનો તાજ કાઢતો રહીને, ખીજાઓના અનુભવમાંથી પોતે શીખતો રહીને પોતાની અંદરના અનાવસ્થક કે અનિષ્ટ તત્ત્વોથી મુક્ત થતો જાય છે. અહીં પણ એક મૂળભૂત હકીકત તો ઊભી જ રહે છે કે, ઇન્દ્રિયતૃપ્તિ દ્વારા વાસનાનો ક્ષય કદી સાધી નથી શકાતો. બીજાના શબ્દોમાં કહીએ તો, અગ્નિમાં પડતા ઘીની માફક ઇન્દ્રિયભોગથી વાસનાનો ક્ષય પામવાને બદલે ઊલટી વધતી રહે છે.

એક મનદાવતી દલીલ એ છે કે: તમારે કુદરત વિરુદ્ધ ન જવું. જે જાતીય સામર્થ્યને આધ્યાત્મિક સામર્થ્યમાં ફેરવી નાખી શકાય (અલબત્ત, પ્રશ્નના નામે જ) તો તેથી અચૂક લાભ થવા પામે છે. યોગીઓનો ઇતિહાસ તેની સાક્ષી પૂરે છે.

અલબત્ત, એક સંસ્થા તરીકે તો લગ્ન-સંસ્થા પવિત્ર છે. સત્કાર્ય માટે એમાં અનેક સારી તકો રહેલી હોય છે. પરંતુ માણસ

પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના ગુજરાન પાછળ જ એટલો વ્યગ્ર બની જાય છે કે કયો હિસાબ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાની એનામાં ઘટિ કે સ્ફુર્તિ નથી રહેતાં.

લગ્નદારા, પડયું પાતું નિભાવી લેવાનો શુભ ખીલતો હોવાનું કહેવાય છે; પરંતુ ખરું જોતાં એ શુભ સ્વાભાવિક રીતે ખીલતો નથી પરંતુ પરાણે અપનાવી લેવો પડે છે. આ તો સર્કસ જેવું જ છે, જેમાં એક પક્ષે સળ-ગતું પૈકું ધરી રાખવાનું હોય છે બ્યારે ખીજાએ તેમાંથી ફૂટીને પસાર થવાનું હોય છે. સુખી સમાધાનનો અર્થ એ કે એક પક્ષે પોતાની મૂર્ખાઇનો ત્યાગ કરવો. એટલા માટે બંને પક્ષ માત્ર ભણેલા નહિ, પણ સંસ્કારી હોવા જોઇએ. પરંતુ સંસ્કારિતા એ તો આજના જમાનાની સૌથી દુર્ભિલ વસ્તુ છે.

માનવમાનસના નિષ્ણાતો સામાન્યતઃ બધી બાબતોમાં સફળ થાય છે. પરંતુ માતા પ્રત્યેના વર્તનમાં નિશ્ચય પૂર્વકનો અંધારપટ એમણે રહેવા દીધો છે. લગ્ન પછી પુણ્યનો સ્નેહસંબંધ નવા જોડાણથી જોડાય એ સ્વાભાવિક છે. તેને મનમાં લાગતું હોય છે: 'મારી માતા તો આ બાબતમાં મને માફ કરી દેશે, પણ આ હકીલી છોકરી તેમ નહિ કરે !' પરિણામે તે પત્ની આગળ પીછેહઠ કરે છે. અને પીછેહઠ કરી એકલી સંતોષ નથી માનતી એને સુખ મળતું નથી. એણે છોકરીનો પક્ષ લીધો હોય છે, એવું સમજીને કે કયો ધાંધલધમાલ ન થાય; પરંતુ એને લાગે છે કે પોતે પરાજિત થયો છે, એને એક પ્રકારની બેચેની રહ્યા કરે છે, કાયમની નિરાશા ધર કરી બેસે છે.

પરંતુ એટલેથી જ લગ્નની ઇતિશ્રી કાંઇ થોડી જ થઇ જાય છે ?

લગ્નની સાથોસાથ જવાબદારી આવે છે અને એને લઇને માલિકી ભાવના. આપણી

પત્ની અને આપણા સંતાનોના પર્વાપર્વામાં જ આપણે વાત કરતાં થઈએ છે. પરાઈ વસ્તુઓ એ પરાઈ છે. આપણી વસ્તુઓ તે આપણી જ છે. આપણાં પોતાનાં સંતાનોને જોઈએ એવા જ બાવે બોગઓનાં સંતાનોને આપણે નથી જોતા. આપણે આપણા જ લોકોને સુખી બનાવવા મથીએ છીએ-બીજાઓને એ કેવું લાગશે તે નથી વિચારતા. સગવડ, સ્વાર્થ અને માનસિક ગુલામી એ આપણી આવશ્યકતા બની ગય છે. ગ્રેમનું વર્તુલ વિકસવાને બદલે સંકોચાતું ગય છે. આ સ્વચ્છ નથી ? લગ્ન એ એક ભ્રમ તેમજ ભ્રમ નથી ?

આપણને જન્મ લેવા પડે છે તેનું કારણ એ આપવામાં આવે છે કે આપણો વાસનાક્ષય થયો નથી હોતો. હવે પરિણીત જીવન એ એક પ્રકારનો ભોગવિલાસ જ છે અને ભોગવિલાસ હંમેશાં વાસનાઓને વધુ પ્રત્યક્ષિત રાખે છે. આમ એક બાજુએ મોક્ષની વાતો કર્યા કરવી જ્યારે બીજી બાજુએ પોતાની જાતે જ આત્માના ગંધનો વધારો જ્યાં એ તો માત્ર માનવપ્રાણીને જ જાણે !

કોઈ પણ ઉદાત્ત કાર્ય અર્થે જીવવા કે મરવામાં માણસને સુખનો અનુભવ થાય છે. તમે પરણે છે તમારી જવાબદારી વધે છે. કમાવું એ તમારે માટે અનિવાર્ય બને છે. ચાહે તે ભોગે કમાણી એ તમારો ઉદ્દેશ બને છે. એ ઉદ્દેશપૂર્તિ અર્થે આપણને આધ્યાત્મિક પતન પણ વહોરવું પડે છે, સત્યનો અનાદર કરવો પડે છે અને ધૃષ્ટારપદ ગણાય એવા માનસિક વ્યભિચાર આદરવો પડે છે. આપણને થોડા કુદડા ફેંકનાર ચાહે તેવા શોષકની નાણાંની કાચળી વધુ પુલાવવામાં આપણે કરો ક્ષેત્ર પદસિત નથી કરતા.

આપણને થતી કમાણીના બદલામાં લાખોને નસીબે ભૂખમરો અને બીજા ચોંટતાં હોવાનો આપણને કરો રંજ નથી થતો. સઘળી જ ઉદાત્ત લામણીઓ સામે આપણો અંતરાત્મા મૂક બની ગય છે. આ સઘળાનો બચાવ આસાનીપૂર્વક એક જ વાક્યથી કરવામાં આવે છે કે, મારે કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવવો પડે છે. આપણને કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવવો પડે એટલા જ માટે સઘળા ઉદાત્ત લામણીઓને મરી જવા દેવી પડે એ માત્ર આપણી કંમાણિયત જ સૂચવે છે.

તો પછી કાપર કોણ ?-ધનપ્રાપ્તિના નિર્ધારક અને આપત્તિકારક વ્યવસાય પાછળ પડીને તેને 'ઉત્તમ' ગણાવનારાઓ કે પછી એથી અલિપ્ત રહીને હિંચ કર્તવ્ય બળવ- નારાઓ ? પોતાની જરૂરિયાતો વધાર્યે જનારાઓ કે એ જરૂરિયાત પર કાપ મૂકનારાઓ ? જીવન પ્રત્યે તો મને પણ ગ્રેમ છે, પરંતુ જીવનથી અધિક એવા કશાક પ્રત્યે પણ મને ગ્રેમ છે.

સાહે અને સંપૂર્ણ જીવન જીવવા હિંચનારાઓ તો અપરિણીત જ રહેવું બહેતર છે એમ હું માનું છું. આથી હું 'ટ્યલ મેરેજ' અથવા અજમાયશી લગ્નોનું સમર્થન કરું છું એમ રખે કોઈ માને. કોઈપણ આદર્શવાદીને મારે લગ્ન એ તો બનીડું ચોના શબ્દોમાં કહીએ તો એક પ્રકારનો ફાંસલો છે, આત્માના પવિત્ર મંદિરનું બહીકરણ છે, તેના જન્મ-સિદ્ધ અધિકારનું વેચાણ છે, તેના પોરખતું અતિક્રમણ છે, સરમંભરી સરણાગતિ છે, નાલેથીજરી લાચારી છે, અને પરાજયનો સ્વીકાર છે.

"મનબંધ"

અંગાળના નારી જીવનની બચકર અધોગતિ !

* શ્રીમતી કદપના દત્ત ચિતાગોંગનાં મહિલા કાર્યકર છે, ત્યાંના નાણીતા શ્રદ્ધાગાર ધાડ કેસમાં તેમને જન્મટીપની સજા થયેલી, પરંતુ મહાત્મા ગાંધીજી અને કવિવર ટાગોરના પ્રયાસોથી આઠ વર્ષની સજા લોગવ્યા બાદ સરકારે તેમને છોડી મુક્યાં હતાં. આજ તેઓ ત્યાં સામ્યવાદી કાર્યકર તરીકે સંગઠનનું કામ કરી રહ્યાં છે. દુષ્કાળજનિત બૂખમરાએ ત્યાંના નારી જીવનને જે બચકર હાસ કર્યો છે તેનો કાંઈક ચિતાર આપતા કીસ્સા તેમણે નાત તપાસ બાદ 'જનયુદ્ધ'માં આપ્યા છે. આ થોડાજ કીસ્સા એવા હૃદયદ્રાવક છે કે જે સારા સમાજને પડકાર આપી રહ્યા છે,

આ રાકાન રસ્તે પસાર થતાં અમે જે જોયું તેનું વર્ણન શબ્દોથી થઈ શકે તેમ નથી. અમે ફક્ત ૧૦ માઈલ કાપ્યા હતા, પરંતુ એટલામાંજ અમે જોયું કે આપણી સિકાઓ જુની સંસ્કૃતિ ત્યાં મરણ-વેદના સહી રહી હતી. વાતાવરણ શુદ્ધથી મલીન બની ગયું હતું.

સામાન્ય રીતે આ રસ્તાપર રાહદારીઓ નજરે પડતા નથી પરંતુ રસ્તાપર ખોદકામ અને ખાણી છાંટવાનું કામ કરતી મજૂર દળની સ્ત્રીઓની ટોળીઓ તમને નજરે પડશે. દસ બાર મજૂરજોના ઉપરી તરીકે પુરૂષ કે સ્ત્રી મુકાદમ હોય છે જેને મઝી કહે છે. આ મઝીઓ અને કેન્ટ્રાક્ટરોના ધંધા સંસ્કૃતિને બારે એળ લમાડી રહ્યા છે.

આ સ્ત્રીઓના દેખાવ, ટાપટીપ, વાતચિત દરેકમાં અસ્વાભાવિકતા જણાય છે. યુવતીથી વૃદ્ધા સુધીની દરેક ઉંમરની સ્ત્રીઓ અર્ધિ કામ કરે છે. તેમનું કોઈ ધણીધિરી નથી. તેમનાં ઘર, પતિઓ અને પુત્રો દુકાળમાં હોમાઈ ગયાં છે.

આસપાસના લોકો કહેતા કે મજૂરદળની

સ્ત્રીઓ ખરાબ વર્ગની છે અને સારા વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ આશ્વત્થમાં સપડાતાં પ્રચલિત દુર્વ્યથુથી અલગ રહી શકતી નથી. આ કથનનું સત્ય અમને થોડીજવારમાં સમજાયું. જે જે અમને મળતું તે દરેકની ફરીયાદ હતી કે તેમને નિયમિત રાજ મળતી નથી અને ૧૦-૧૫ દિવસે મળે છે તેવળે ત્રણ રૂપરડી! આમ છતાં આશ્વર્થની વાત એ કે તેમાંની એકે ચીથરેહાલ નહોતી. તેમના ચહેરા ઉપર ભૂખનું ચિહ્ન નહોતું. અંગાળના કોઇ ગામ-ગાંમાં નજરે ન પડે તેવો ડાળ-એક ખીમની રપધો કરતા સંભાળપૂર્વક હોળેલા વાળ, અજકલો પોષાક વગેરે કહી આપતાં હતાં કે તેઓ ઉપાજનનું ખીચું સાધન ધરાવે છે.

સાંજે પાંચ વાગે તેમની નોકરીનો સમય પુરો થતાં તેઓ દેખીતી રીતે ઘેર જવાં જોઈએ. આરાકાન રસ્તો સ્ત્રીઓને એકલા ફરકવાની જગ્યા નથી. આમ છતાંય સાંજે સ્ત્રીઓનાં ટોળાં રસ્તાની બન્ને બાજુ જામેલાં નજરે પડે છે.

તે દિવસે અમે અમારી સગી આંખે જોયું કે એક ક્ષારી એકાએક અદકી પડી

અને તેમાંના સૈનીકે એક સાડી અને ચંપલ ઉંચાં કપોં. ફેટલીક છોકરીઓ તે મૂક આમંત્રણનો સ્વીકાર કરવા આગળ થવાનો વિચાર કરતી હતી એવામાં પાછળ એક અમલદારની મોટર દેખાતાં લારી ઝડપભેર રવાના થઇ ગઇ.

આ જોઇ ત્રણ માસ પરનો એક ખંતાવ મને યાદ આવ્યો. હું અમીરાબાદમાં હતી ત્યાં વાત સાંભળી કે આરાકાન રસ્તા પરની એક છોકરીને એક હજારી ધોળે દિવસે ઉપાડી ગયો હતો. તે છોકરીએ પોતાનો ખચાવ કરવા તે માથુસને બચકું બધું હતું. પાછળથી તે બે માસકા છેટે આખા શરીરે ધવાયેલી હાલતમાં મળી આવી હતી. નવાઇની વાત એ કે આ બનાવે આમમાં જરાય ફફડાટ પેદા કર્યો નહીં !

સરલાની વિતક

તે જ ગામમાં જે મજુરદળમાં કામ કરતી ૨૫ વર્ષની શુવાન વિધવા સરલાએ જાતે તેની હૃદયદ્રાવક વિતક વર્ણવી હતી. એક સાંજે તે પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને લઇ આરાકાન રસ્તે થઇ જતી હતી તેવામાં એક હજારીએ તેને જોરજુલમથી ઉઠાવી પોતાની લારીમાં નાંખી. એ લારીમાં બીજાઓ પણ હતા. દોઝારી પહોંચતાં બોજન સમયનો ઘંટ વાગ્યો અને માથુસો તેને મોટરમાં પુરી જમવા ચાલ્યા ગયા. લારીમાંના એક બાકામાંથી તે પરાણે બહાર નીકળી જ્યારે તેનાં વસ્ત્રો ચીરાઇ ગયાં. અને પોતે અધારામાં પકડાઇ ન જાય તે માટે નવઝી બની પોતાને ઘેર આવી. તેને પોતાનું બાળક હતું. ઉપરાંત તેણે માનપ્રેમને વચ થઇ એક અનાથ છોકરીને પણ પોતાના ઘેર આપેલાં આપ્યો હતો. આ બાક પોતાના બળ પર ઝડપભવા માગતી હતી, પરંતુ તે પોતાનું ક્ષમાન સાચવીને પેટનું પુરું કરી શકે તેવા

કાંઈ માર્ગ નિષ્કુર સમાજે દેખાડ્યો નહીં. આખરે બાળકના ઉદર અર્થે તેણે અધો-ગતિનો માર્ગ લીધો.

શપથ ન પાળી શકી

મઝદા ૨૦-૨૧ વર્ષની બીજી એક બાળા હતી. તે પણ ઉત્તમ મેસ્તરે જીવવા માગતી હતી. તે ગરીબ મામ્મજનનની પત્ની હતી. તેનો કુકાળપિડિત પતિ તેને છોડી ફેની ગયો પરંતુ ત્યાંથી સંધીવાથી અપંગ બની પાછો આવ્યો. કમાવા માટે તે અચકત હતો. છેવટના ઉપાય તરીકે બાઈને મજુરદળમાં જોડાવું પડ્યું પરંતુ ત્યાં તેણે જોયું કે તેને આપરનો સોદો કરવો પડ્યો પડે તેમ હતું. આથી તેણે તે કામ છોડી દીધું એટલું જ નહીં પણ આ દુષિત વાતાવરણમાંથી પોતાની સાથે બીજી પંદરને પણ પોતાની સાથે લેતી આવી. તેઓ બંધીઓએ જાંદગીમર કદી મજુરદળમાં કામે ન જવાનાં શપથ લીધા.

ત્રણ માસ પછી હું ફરી અમીરાબાદ ગઇ અને મઝદાને મળી ત્યારે તે “મરજુ-પધારીએ હતી. બન્ને હૃદયે તેણે મને જથ્થુબધું કે તે પોતાના શપથ પાળી શક્યા નહોતી. શૂખના ડાંબે તેને મજુરદળમાં જવાની ફરજ પાડી હતી.

અમીના માઝી

રસ્તામાં જે મજુર દળની ધણી સ્ત્રીઓ સાથે વાત કરી, તેઓ બધી પોતે નિઠોર હોવાનું અને બીજાઓ ભેટેલ હોવાનું પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરતી. જે ફેટલીકને પુછ્યું, “ તમે કેમ્પની મુલાકાત લો છો ? ” એક મુસ્લીમ સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો, “ ના. અમે એમનાં બીદામથા ગો જોઈને જ ડાકાઇ જઇએ છીએ. ” મતલબ કે તેઓ હજારી-ઓના રાક્ષસી ચહેરાથી બંધીએ છે. પોતાના શિષ્યગતિ તેમને બંધીક નથી. અમીરાબાદના મજુર દળની ઉપરા અમીના માઝીએ પણ

મારી આગળ હાસીઓના કદાવર દેખાવની ખીકની વાત કરી હતી. આ અમીના માત્રીનાં અનેક યુનાહીત કરતો જાણતાં છે. કાન્દ્રા-કટરા સાથે તે છડે ચોક નખરાં કરતી. તેનાં કરતો છતાં ચતાં અમીરાયાદતું મજુરદળ કાઢી નાખવામાં આવ્યું અને અમીનાને પણ ત્યાંથી હટપાર કરવામાં આવી હતી. આજ તે ક્યાં છે તે કાંઈ જાણતું નથી.

પછી શું !

આમ મજુર છાવણી બંધ પડી પણ પછી શું ? ગામલોકો સ્ત્રીઓ માટે કાંઈ કરી શક્યા નહીં. બીજા માગીને તેમણે ચલાવવા માંડ્યું, બાકીનીઓ માટે વેસ્થા વ્યવસાય જ રહ્યો. તેમની નિરાધાર દશાનો પુરો લાભ વેસ્થાદલાલો લઈ રહ્યા છે.

ડેપોમાં સીવવા જેમાં કાચો કરતી મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ આ લાક્ષ્યને વણ થઈ છે અને અનાયારનો પંજમાં ફસાઈ છે. તેની બજારમાં એક મધ્યમ વર્ગની માતાએ મને જણાવ્યું હતું કે તેના સસરાના કુટુંબમાં જે અનાયાર ચાલી રહ્યો હતો તેનાથી કંટાળીને પોતાને પીપર ચાલી આવી હતી.

માત્ર પેટનો ખાડો પૂરવા જ નહીં, કુદ લાક્ષ્ય આજ ચિતાગોંગમાં આખા સમાજ અને સંસ્કૃતિને દુષિત બનાવી રહી છે. એક યા બીજે વર્ગ જ નહીં પણ આખો સમાજ આ બચકર અધોગતિની ગતીમાં ગળી પડ્યો છે. પહાડતળીમાં પણ આવી જ દશા છે. ત્યાં સ્ટેશન પર રેલ્વેના ડબ્બામાં પડી રહેલી સ્ત્રીઓ ખરાબ જીવન ગાળતી.

કથુલીના ગ્રામજનોની શુભ શરૂઆત

કેટલાક માસ ઉપર ભવાની સેને આ વિસ્તારમાંના હીણપતભણો જીવનનું રથાનિક પત્રોમાં બ્યાન કરતાં આ વિસ્તારના કેટલાક લોકોએ જણાવ્યું હતું કે “ જે બની રહ્યું

છે તેનો આ એક અંશ માત્ર છે પરંતુ આપણા લોકોની નાલેશી વર્તમાનપત્રોમાં શા માટે પ્રમટ કરવી જોઈએ ? ” આ ભવાની-જાણના પ્રવાસથી જ પહાડતળીની પડોશના કથુલી ગામે ફંડ ઉધરાવીને તથા સરકારને ગ્રાન્ટ આપવાની દરજ પાડીને માછીઓ માટે ૪૫ ઝુપડાં બંધાવ્યાં. વેરાન બનેલું કથુલી આજ નવું જીવન જીવે છે. પેટને ખાતર આપી વેચનારી ૧૩ સ્ત્રીઓને તેમણે બચાવી છે પરંતુ તેમને બચાવવાથી કાંઈ વળે તેમ નહોતું. તેમને કામ આપવાનું સહેલ નહોતું. બિરાદર વિમળદે અને તેમના સાથીઓએ ભારે પ્રયાસ બાદ તેમ કરવામાં સફળતા મેળવી.

આ પછી પહાડતળીના ગ્રામજનોએ ગામમાંથી અનાયાર દુર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેમનું કાર્ય ધણું મુશ્કેલ હતું પણ અત્યારે ભારે પ્રયત્નો પછી ત્યાંની તાલીની દુકાન અને કુટણખાનાં દુર કરવામાં તેમને સફળતા મળી. આથી ઉત્તેજિત થઈ તેમણે લાંચરૂવત અને ચસમપોશી સામે જેઠાદ જમવાને એક સ્વપ્નસેવક દળ ઉભું કર્યું છે.

પહાડતળીની આ ચળવળ ચિતાગોંગ પહોંચી છે પરંતુ ત્યાં લોકોમાં પુરતી જાગૃતિ આવી નથી.

આજ સુધી આપણે ચૂપકીટી દ્વારા આ અનર્થો અને આ વિષમતાઓને સાથ આપ્યો છે. બીરતાને લઈ આપણી વચ્ચે આવાં કલંકોને પોશી આપણે આપણી માનવતા, સ્વમાન અને દેશાભિમાનનો ભોગ આપ્યો છે. આજ તેની સામે અઝમવાનો વખત આવી લાગ્યો છે. આપણે આપણા સમાજ અને કુટુંબનું એવું પુનરુત્થાન કરવું જોઈશે જેમાં આપની માતાઓ અને બગિનીઓને જૂએ મારતા દુષકાળો અને અનીતિને માગે ચલાવનાર શપતોનો ન હોય.

શોભના*

કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ,
 સુષુપ્ત થતાં પ્રીતમ કેરાં ગીત ને;
 સાયવી રાખી હૃયામાં ને વેદના,
 સ્વર્ગ મહીં એ ખરચી લેવા પ્રીત ને !
 કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૧

સાંભરતાં'તાં સ્મરણે એને મારનાં,
 કલાપ નેને છાઈ ગયું ગુજરાત ને,
 ઉડી ગયો કેકારવ મૂકી પ્રેમનો,
 સદાય નૂતન એને દિલની વાત ને.
 કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૨

એણે બાંધી જન-વનમાં નિજ છુપડી,
 માંડ્યો એણે પ્રિયતમ કેરો જાગ ને;
 બર સંઘારે રહી એ પ્રેમની ભેગણી,
 એને હૃદયે ધખધખતો વેરાગ ને.
 કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૩

સંસ્મરણેમાં સરતી'તો એ સોત શી,
 વિખૂટી પડતાં સરથી થઈ બેસાન ને;
 એક જ તાર ભજ'તો'તો ઉર ખીનમાં.
 પ્રિયને મળવા સદા રહી એક ધ્યાન ને.
 કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૪

પ્રિય સહચારે ખેલી ચારૂ બાગમાં,
 પ્રિયની સાથે કરિયાં કંઈ કલ્પોલ ને;
 પ્રિય નતાં એ બાગ બન્યા વેરાન'શા,
 પ્રિય નતાં સહુ સંભાવિયા મહલોલ ને.
 કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૫

ચિત્ત હતું નિજ જોઠાયેલું કલાપીમાં,
હતો અન્ય નવ કોઈ એનો ધથ જો;
હુનિયા નોખી પ્રકૃતિ કેરા પ'ખીની,
દ્રેષ હતો નહીં હતી ન કો'થી રીસ જો.
કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૬

એણે ગાયું ન્હોતું છતાં હતી ગીત શી,
એણું હેયું હતું મધુરતમ કાવ્ય જો;
એણે એક લીંટી ન કહી શુજરાતને,
અમર થઈ ગઈ, કેવો પ્રેમ-પ્રભાવ જો !
કેકારવની મીઠી મધૂરી ઉડી ગઈ !

૭

શ્રી. મનુભાઈ ત્રિવેદી

જ્યોતિર્મયીને

[મંદાકાન્તા]

જોલો ! તારા વિમલ કુટલાં જ્યોતિ કૌમાર કેરાં
વાસન્તી થી જીવતી જીલ્લશી, હાખવે જ્ઞાન રશ્મિ;
હાસ્યે લાસ્યે કિરણ કિરણે, સૌમ્ય સંસ્કાર લક્ષ્મી,
ઉલ્લાસે એ પ્રકટ કરતી, સંયમો શું અનેરા ? !.....૧

નેહોંબ્યે શું નયન કુમળે, ભક્તિના ભાદ્રજોત,
ધર્માણી ઉપર પણ રે, હાખવે પ્રેમ દૃષ્ટિ,
વિશ્વ પ્રેમ વિમળ કુમળી જ્ઞાનદા નેત્ર જ્યોત.....૨

ચાહે હીપ્તિ તુજ હૃદયની હીપ્તિકા, સ્નિગ્ધ સ્નેહ,
જ્યોતિ તેની પ્રગટતી શુચિ સૌમ્ય કલ્યાણ કૃત્યે;
તેજસ્લાસે ભરી જનપદે જ્યોતિએ દિવ્ય રાગે.....૩

ચ્છાણું રહેણું તુજ હૃદયની માત્ર એ તો કુનેહ,
કલ્યાણશ્રી તુજ કૃત્ર તણા પ્રેમ આનન્દ નૃત્યે,
ગંગા જેણું તુજ જીવનનું મંગલ જ્ઞેન સાચે.....૪

શ્રી. કુસુમાકર

મંદીરીએ

આવી હું આશા ભરી,
હો માઠી ત્હારે મંદીરીએ રે.

લાવી હું કુલ્યાની માળ રે,
ભરી લાવી હું કુમકુમના થાળ રે—આવી.

ત્યારે મંદીર માડી દેવના કુહાણી,
વાગે અહો દિનરાત,
માડી ત્હારે મંદીરીએ રે—આવી.

ધંદાના નાદ ભક્તિ વાવના બધા કંઈ,
ભરે જીવન ઉદલાસ,
માડી ત્હારે મંદીરીએ રે—આવી.

ત્હારે મંદીર માડી દિવ્ય દિપત્યોતો,
અળહળતી દિનરાત,
માડી ત્હારે મંદીરીએ રે—આવી.

ત્હારે મંદીર માડી ગોરી કુમારોદા,
ગરબે રથે દિનરાત
માડી ત્હારે મંદીરીએ રે—આવી.

શ્રી. મધુસૂતા આર. દેસાઈ

દેળે પ્રભુ

(લોકગીતના ટાળે)

ઉંચા એ આજમાં ઉંચી એ મેડીએ,
પડપમના છંદ કંઈ શું જ રહે.
જાણના કંઈ વાગ્યા મંદીરીએ,
પાયે પડીને બાળા માગી રહે.

માથું માથું ને પ્રભુ માથું હું જોટલું,
સ્વામી સહુલો દેળે પ્રભુ.
કડે પાતળીયો ને વાને ગોરીલો,
હસતો હસાવતો દેળે પ્રભુ.

પાયે પડીને બાળા એ વિનરે,
સ્વામી કહ્યાગરો દેળે પ્રભુ.
કામજી ભરો તેની આંખોમાં પ્રભુજી,
મમ પ્રત્યે અમી વહાવજો પ્રભુ.

સ્નેહે સંધાયેલ, વચને ધંધાયેલ,
સ્વામી સંસ્કારી દેળે પ્રભુ.
માથું માથું ને માથું હું જોટલું,
સ્વામી સહુલો દેળે પ્રભુ.

શ્રી. હરિપ્રસાદ દા. આચાર્ય

શશીબાળા શું કરે ?

લેખિકા :
સી. અચલા દારોગા

જુજરાતમાં જિંચી ગયાતી એક યાત્રિનું કુટુંબ અમારી બાજુમાં રહે છે. પતિનું નામ છે 'ખાસુ' સવ્યસાચી અને એમનાં પત્નીનું નામ છે શશીબાળા. બાપ પોતે દેખાવે તંદુરસ્ત અને બેઠા ધાટના ભરાવે શરીરના છે. એમની સ્ત્રીનું શરીર એકદમ એકવડા બાંધાનું અને નરમ છે. લગભગ ૭ વર્ષ પહેલાં એમના લગ્ન થયેલાં, મૂળ વતની તે એ અમદાવાદના, પણ છેલ્લા બેત્રણ મહિનાથી નોકરી માટે અહીં આવ્યા છે. બાપ પોતે 'બી. એ. સુધી' ગયેલા છે. એમના પિતાને ચાર પાંચ પુત્રરત્નો છે. તેમાંથી સવ્યસાચી પ્રથમ હોવાથી આગળ પાછળના સર્ગાઓએ કાનગી ગોઠવણ કરી. સવ્યસાચી બાપનો સ્વભાવ વહેમી, અદેખો અને નીચ છે. રિચર રહીને નોકરી કરવાની વૃત્તિના અભાવના કારણે અને કામ કરવાની બીન-આવડતને કારણે, એઓથીએ લગભગ પચીસ નોકરીઓ બદલી છે; અને તે પણ સ્વેચ્છાએ તો નહીં જ. કાંઈ પણ એમનું કામ અને આવડત બેઠને રાખવા તૈયાર ન થવાને કારણે અને પોતાનામાં અહંતાને કારણે એમણે નોકરીઓ ઠીક બદલી છે એમના પિતાની સ્થિતિ તદ્દન સાધારણ એટલે આર્થિક મદદની જરૂર હોવા છતાં પણ એઓ નિષ્ક્રિય જ રહ્યા છે. આવા સ્વભાવના અને રીત-ભાતે તથા સર્વ અયોગ્ય એવી વ્યક્તિની વાસના પૂરવા માટે અને લગ્ન પછી સુધરી જશે એવી વ્યર્થ આશા સાથે બહેન શશી-બાળાનું જીવન એમની સાથે જોડવામાં આવ્યું.

લગ્ન પછી વસ્તુસ્થિતિ વધુ બગડી. શશી-બાળાને કામ કરનારી, શાન્ત અને ડાહી છોકરી તરીકે અમે જાણખીએ છીએ, એને

અંતર જાણખતા માણસોનો પણ એ જ અભિપ્રાય છે. પતિની વાસના સંતોષવામાં આનાકાની કરતા, અથવા પતિને ખર્ચવા માટે જોષ્ટતા પૈસા ન આપવાના કારણે પતિ-દેવ શરા બની, શશીબાળાને ખૂબ મારે છે. શશીબહેનનાં સાસુ પોતાના પુત્રરત્નોના વાંક ન બેતાં પોતે પણ નાનપણમાં માર ખાધેલા એમ કહીને પોતાના પુત્રને વારતાં નથી પણ ઉત્તેજ છે. એક વખત જૂના કાગળો બાળવા છે એવું બહાનું કાઢીને બળતી સમઠી મેડી ઉપર લાવીને રાત્રે પતિએ પત્નીને બાળવાની ધમકી પણ આપેલી. આ બધું એ બન્ને અમદાવાદમાં હતું ત્યારે બનેલું. અહીં આવ્યા પછી વખતે સ્થિતિ સુધરશે એવો ખ્યાલ બહેન શશીને હતો, પણ એ બધો વ્યર્થ ગયો. થોડા દિવસ પહેલાં જ પતિદેવ ખરો દાનવ બન્યા અને પતિની બેભાન બની ત્યાંસુધી મારી. તેનું મોં પણ સૂઝી ગયું, અને અમારે પાડોશીઓને એ બહેનને આ ત્રાસમાંથી બચાવવા માટે એમનાં માતા-પિતાને ત્યાં મોકલી દેવાં પડ્યાં.

આ બનાવ પછી વિચાર આવે છે કે આ બહેને શું કરવું ? સવ્યસાચીનાં સર્ગાઓ એ બાપની વિચિત્રતા જાણે છે. છોકરીનાં માથાપ પણ જાણે છે કે પોતાની પુત્રી કાં તો માંદી પડશે અથવા આપઘાત કરશે. આમ હોવા છતાં પણ નથી પતિનાં માતા-પિતા રસ્તો કાઢતાં કે નથી સાસુસસરા નિકાલ લાવતાં; અને ગરીબ બિચારી શશી-બાળા રહેંસાય છે.

અમારી સાથે સદા હસીને વાત કરતી આ બહેનના અંતરની વેદના અપાર છે એ અમે જાણીએ છીએ. ઉચ્ચ ગણતી આ

સાંતના વડાએ આવી બાળાને ભરણપોષ-
ણની વ્યવસ્થા કરાવી એને શાન્તિથી રહેવા
દેવાની કબૂલાત પતિ પાસેથી અથવા એમના
પિતા પાસેથી ન લઈ શકે ? શશીબાળા
આસ બહેલી પણ નથી એટલે પોતાના પગ
ઉપર ઉભા રહેવાની એની શક્તિ નથી
અમદાવાદમાં જ રહેતાં એનાં માતાપિતા
ન્યોતિસંધ જેવી સંસ્થામાં એના અભ્યાસ-
ની તબ્બીબ ન કરી શકે ? પણ એમાંનું
કંઈ પણ બનવું એ સંભવિત લાગતું નથી.
જ્ઞાતિજનોને પોતાની ઉચ્ચતાનું અભિમાન

છે; માથાપને એમ લાગે છે કે અમારી
આબરૂ જાય અને બીજાં સર્ગમાં તો માર
સહન કરીને “પડ્યું” પાનું નભાવી લેવાની” જ
સલાહ આપે છે. વડોદરામાં એમને માટે
છૂટાછેડાની વ્યવસ્થા ન થાય ? આમાંનું
કંઈ પણ ન થાય તો પોતાની સહીસલામતી
મોટે અને પોતાના પુત્રના માવી માટે શશી-
બાળાએ શું કરવું ? પોતાના પતિનો હવસ
સંતોષી વિના વફિ, માર ખાવો ? આપવાત
કરવો ? આપ રસ્તો બતાવશો ?

(ન્યોતિસંધ)

વિપંથી

[કામણુ દીસે છે અલગેલા—એ રામ]

અંધારી રજની ઉર ધબકે ધીમી ચાલતી જો, આંધ્રુ સારતી જો,
મારગ ભૂલી વિપંથ થઈ હું રજની ઠારતી જો, દિલે ઝિહવાડતી જો....અંધારી.

એ પાસે અંધાર અગાડી

વરતુ દીસે નહીં જો નિરાળી,

જાણે સમંદર ઉમટયો કાળજા કારમો જો, તાંડવ નાચતો જો,

અંધારી રજની ઉર ધબકે ધીમી ચાલતી જો, આંધ્રુ સારતી જો....અંધારી.

અવિરત તમરા ડાક બળવે

રાની હિંસક પગુઓ કંઈ ત્રાડે.

ભૂતાવળ સમ ઝાડ ઝુંડો રહેને બાસતાં જો, અને ગભરાવતા જો,

અંધારી રજની ઉર ધબકે ધીમી ચાલતી જો, આંધ્રુ સારતી જો....અંધારી.

અગચ્છિત તારક નયન નથાવે

જાણે ધંસારે વિપંથી બતાવે,

કિંતુ અનેક અબૂધ નિવડે એ કામના યા ? નહી કંઈ કામના જો,

અંધારી રજની ઉર ધબકે ધીમી ચાલતી જો, આંધ્રુ સારતી જો....અંધારી.

મન મુગાયું ઘવાયા ચરણો

આંખો કૃપાનિધિ ત્હારે શરણે,

એક જ તેજ કિરણ અર્પી ઉદ્ધરને જો ક્યાનિધિ યાચતા જો,

અંધારી રજની ઉર ધબકે ધીમી ચાલતી જો, આંધ્રુ સારતી જો....અંધારી.

શ્રી. ભાદ્ર શુક્લ

ભામિનીભૂષણ

લેખક :

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ,
ખી. એ.

[પટોદરા શ્રેયસ્કાંધકઅધિકારીનગના આદિઆચાર્ય " શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય"ના જીવન અને સાહિત્યની રૂપરેખા આપતો. જગદાર ગ્રન્થ 'કુમારના કાળો'ના કર્તા શ્રી મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈએ તૈયાર કર્યો છે. તે આઠ માસમાં બહાર પડી ચૂકેલ છે. તે ગ્રન્થમાંથી થોડી પ્રસાદી 'શુશ્રુસુન્દરી'ના વાચકો સમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ. —ત'ત્રી]

‘સતી સુવર્ણ’ અત્યંત મોખદાયક પથુ રસવાળી વાર્તા છે. તેનો તેનો ફક્ત પૂર્વ ભાગ પ્રકટ થયેલો છે. તેમાં પથુ પ્રેયપ્રેયનું યથાર્થ જ્ઞાન પરાક્ષ રીતે મળે છે. કુદૃષ્ટ કામુક રથેન રાગની, સુવર્ણનું હરણ કરી લાવવાની વૃત્તિ અને તન્નિમિત્ત થયેલી પ્રવૃત્તિઓનું રસિક વાંચન, વાચકની નિઃશ્વાસને ઉત્તેજિત રાખે છે. તેમાં ચાલતાં રાજકારણીય ચક્રોની વિગત વાંચતાં, આશ્ચર્યનીતિનું સહેજે સ્મરણ થાય છે. આ વાર્તામાં તો સદૃશ્યોથી સતી ગણાતી ચાર યુવતીઓ, આધુષાદિતું જ્ઞાન ગેળે છે, એટલું જ નહિ પથુ સુવર્ણના અપહરણ પ્રસંગે પુરુષવેશમાં થોડા પર ભેસી વીરપ્રવૃત્તિ પથુ કરે છે. આ પરથી કત્તોધીના ઔવિવિષયક ઉદાર વિચારો રપષ્ટ સુમળય તેમ છે. આચાર્યશ્રીની સિદ્ધાન્તશ્રેણીમાં ઓતું સ્થાન સર્વોચ્ચ છે, એ તો સંન્યાસ અને સંસાર-વિષયક તત્ત્વચર્ચા પરથી જ આપણે નિષ્કર્ષ કરી ચૂક્યા છીએ. ગૃહસ્થાશ્રમનું જો ગૌરવ તેઓશ્રીના ગ્રન્થોમાં કરેલું છે તે જોતાં, તે આશ્રમના આધિવાસનનું રૂપ ગૃહિણીની ગૃહમ્ ગૃહિણી સ્વચ્ચતે, અથવા યજ્ઞ નાર્યેસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા-એ વાક્યો અનુસાર ઠોઠ પથુ રીતે કે પ્રકારે, ઠોઠ પથુ સંજોગોમાં, અવગણના કરવામાં ન જ આવે એ દીવા જેવું રપષ્ટ છે. સ્ત્રી એટલે શક્તિ અને સરસ્વતી; પવિત્રતાની પ્રતિમા. સ્ત્રીની પૂજ્યતા અને પવિત્રતાની

પરાકાષ્ટા ઉપર દેશની ઉન્નતિ તથા સમસ્ત સૃષ્ટિનું ગૌરવ નિર્ભર રહે છે. સ્ત્રી એ માનવજાતનું એકમ છે, અનુદયનો આધાર છે, હિચ્ચતાનો પાયો છે. સ્ત્રીની અવગણના કરીને કયો પુરુષ, કયું કુટુંબ કે કયો દેશ આજાદીની અપેક્ષા રાખી શકે ?

આચાર્યશ્રીના ‘ભામિનીભૂષણ’ના ગ્રન્થો વાંચતાં, આપણને આજે એક વિદ્વાન પુરુષના મર્મવાક્યો યાદ આવે છે કે,

‘We have Women, not Wives, We have Houses, not Homes.’

સ્ત્રીની ઉન્નતિની સાચી દિશા સમજાવવા શ્રી નૃસિંહાચાર્યજીએ ‘શ્રી ભામિનીભૂષણ’ લખવાનું શરૂ કર્યું. પાંચ અલંકારોની પૂર્ણતાએ તેનો પ્રવાહ રચનિત થઈ ગયો. આ ગ્રન્થમાં સમાયેલા વિષયોની સૂચિ માત્ર દર્શાવીએ તો જ એક પ્રકરણ થાય તેમ છે. એટલે તેનું વિશદ રીતનું વિવેચનાત્મક ભૂલ આંકવાની અભીપ્સા અત્રે જતી કરીને, તે ગ્રન્થોની અપૂર્વતાનો એકરાર કરીને આપણે સંતોષ માનીશું. સમાજમાં-સંસારમાં ઓતું રથાન ગોણું નથી, પથુ હિચ્ચ છે, એ, કત્તોથીએ માત્ર વ્યાવહારિક દૃષ્ટિનિહી જ નિરૂપણ કર્યું છે, તેમ નથી, પરંતુ તેઓશ્રીના તત્ત્વનિરૂપણમાંથી નીકળતા નવનીતને સારી પેઠે માણી શકનાર સાધક રપષ્ટ સમજી શકે તેમ છે કે, શ્રી નૃસિંહાચાર્યજીનો માધાવાદ વિશિષ્ટ અને વિલક્ષણ રીતનો

બહુમાન્ય છે. વિશ્વરત્નનામાં હેતુરૂપ-પ્રજ્ઞાપ્રિયા-
પરમાત્માની દિવ્યશક્તિ વાસ્તવિક છે એટલું જ
નહિ પણ તે મુક્તિસાધક છે. તેથી જ
શ્રેયઃસાધકવર્ગના સમગ્ર સાહિત્યમાં સ્વભાષ-
સામર્થ્યને બહુ મહત્ત્વ આપેલું છે. આ
શું સૂચવે છે ? સ્ત્રીની મહત્તા.

તેથી તો, 'ભામિનીભૂષણ'ના પ્રથમ
અધ્યંકારનો પ્રારંભ જ અતિ આકર્ષક છે,
નવીનોને ખાસ આકર્ષક છે, કારણ તેઓ
જાણે છે કે તેના કરતાં એક પ્રાચીનમતવાદી
ધર્મોચાર્ય છે. સંન્યાસીની કથામાંથી સાંભ-
ળેલાં, દ્વારં કિમેકં જરકલ્પ નારી
(નરકતું દાર કયું ? નારી). સંમોહત્યેય
સુરેષ કા છો । કિમય્ત્ત્વેયં કનકં
ચ કાંતા । કા શૃંગલા પ્રાણમૃતાં ચ
નારી । વિશ્વાસપાત્રં ન કિમસ્તિ
નારી । ત્યક્ત્વા સુલ કિં લિપ્યમેષ
સમ્યક્ । કિં તદ્વિપ્તં માતિ સુધોપમં
સ્ત્રી । ઇલાદિ સ્ત્રીદાષ સૂચવતાં વચનો,
વિન્યા નામની વિચારવાનું પણ અદ્વિપક્ષિત
સ્ત્રી પોતાના વિદ્વાન પતિ મનોહર આગળ
કથન કરી, તે વચનોનો વિરોધ કરી, સ્ત્રીપુરુ-
ષની સરખી કોષયુક્તતાનો દાવો, નમ્રતાપૂર્વક
કરે છે. તે કોષયુક્તતાને રાખીકરણમાં ધર્મકુટું-
બની કથા 'ભામિનીભૂષણ'ના મન્દોનો
વાર્તાવિષય બની રહે છે. આમ સ્ત્રીધૃષ્ટા,
સંસારત્યાગ, અને માનવતાના મિથ્યા પરિ-
હાસમાં પરિણમેલા, યંત્રવત્ રૂઢ યદ્ ગયેલા
કહેવાતા ધર્મક્ષેત્રના વિચારવર્તમાનને, કતો-
શ્રીએ વાર્તાના ખીજનું સ્થાન આપ્યું છે.
અને વસ્તુ-બોધના વિકાસ સાથે મિથ્યા વિચાર-
ના નિરસન દ્વારા, સ્ત્રી-સમાજનું સંસ્થા
પન કરવાનો અતિપ્રશંસનીય પ્રયાસ કરેલો
છે. આમ, સ્ત્રીશક્તિના વિકાસ તરફ દુર્લભ
ન રાખવાની તેઓશ્રીએ હિંદુસંસ્કૃતિના ઉપા-
સકોને સૂચના કરી છે. સ્ત્રી એ ધરનું પ્રધાન

અંગ છે, એના વિકાસ માટેની વિચારણીય
તમામ વિગતો અને ત્રિવિધોગી વિષયોને
'ભામિનીભૂષણ'માં સાદી સરળ ગૂંજરાતી
ભાષામાં સુંદર શૈલીમાં ચર્ચવામાં આવેલાં
છે. આદર્શ ગૃહિણી, આદર્શ જનેતા, સુખી
સંસાર બનાવવા તેમાં કયા કયા સદ્ગુણોની
આવશ્યકતા છે, તથા તે ગુણો કેવી રીતે અને
કયા ક્રમથી ખીલવી શકાય, તેનું જે રસિક
બોધમય સુંદર સંવાદશૈલીથી મનોહર વાર્તાના
રૂપમાં માર્ગદર્શન કરેલું છે, તે અજોડ છે,
અને મન્દોત્તેજનની પ્રસિદ્ધિના સમયનો વિચાર
કરતાં અપૂર્વ છે. ઝીણામાં ઝીણી બાબતોથી
માંડી મોટામાં મોટી બાબતોનો સાર-સંદર્ભ
તેમાં આપી બંધ છે. રસોડાનાં બળાંઓ
કાઢી સ્વચ્છતા રાખવાથી માંડી, સ્ત્રીઓને
અનુરૂપ કળાઓ, આરોગ્ય-પાકશાસ્ત્ર આદિ
અને સ્વખવત્ સંસારના સ્વરૂપને જાણી,
પ્રાપ્તવ્ય કર્તવ્યના જ્ઞાન પર્યાંત-તમામ બાબતો
તેનું તેમાં સારી રીતે વર્ણન કરવામાં
આવ્યું છે. ગૂંજરાતી આર્ષસમાજના
સ્ત્રીવર્ગને બુદ્ધિરૂપ આ અતિ ઉપયોગી
'ભામિનીભૂષણ'ના પાને પાને, સુખી સ્વર્ગીય
સંસાર-જીવનના માધુર્યની બાવનાઓની
ફેરમ ભેડે છે.

'ભામિનીભૂષણ'ના વાચકને 'સરસ્વતી-
ચંદ્ર'ના ગુણસુન્દરીના ગૃહસંસારનું રમરણ
થયા વિના રહેતું નથી. કેટલે અંશે તુલના
યવી શક્ય છતાં, 'ભામિનીભૂષણ'ની કોટિ,
'સરસ્વતીચંદ્ર'થી નિરાળા પડે તેમ છે 'ભામિની-
ભૂષણ'માં પાત્રાની વિવિધતા ઉપરાંત, પ્રત્યેક
પાત્રની વિશિષ્ટતા રસનિબંધિમાં ઉપકારક થઈ
પડે તેવી છે. અત્રે કેટલાં ઉદાહરણો આપી
શકાય ? સહજ સમજામાં ગણાતા વિઠ્ઠલજી
અને ભાગીરથી, કવિ ગોવર્ધન અને તેની
પત્ની ધનપદ્મી, સ્ત્રીપુરુષમાં ઉચ્ચ કોણ
વગેરેની શાસ્ત્રીય ચર્ચા કરતું જુનારકર-

કૌશિકીનું અધિકારી યુગલ, ત્રિભુવન અને પાર્વતી, કાવેરી અને ઝાની ધનેશ્વર, ધરમદાસ અને મંછા, કૃષ્ણદાસ, ચંદન અને સાંકળી સાસુની, તથા માવડીમુખે પતિ ભગવાન, જેડી અને પુરુષકાર સાસુની જે ત્રિપુટી, પદ્માકર અને તેની મુખ્યત્વે કલહગિયા વિરોધી વિકલા, વગેરે ભિન્ન ભિન્ન યુગલોનો પ્રાથમિક પરિચય, નિમ્ન-મધ્ય-અને કોષ કોષ તો અધમ અધિકાર ઉપરનો આપેલો છે. આદર્શ દ પતિ, અન્યના કેન્દ્ર યુદ્ધમંદિરના પાત્રો મનોહર અને વિજયા છે; તેના સંપર્ક અને વધતી જતી બોધની અસર નીચે, અન્ય સર્વ પાત્રોના વસ્તુવિકાસની સાથે આરિયવિકાસ થતો જણાય છે. આથી જ, પ્રથમ અલકારમાં સામાન્ય મતિથી સર્વસાધારણ રીતે સર્વથી સરળતાથી સમજી શકાય એવી શુદ્ધ વ્યવહારના પણ આવશ્યક મુખ્ય-અભ્યુદયની વાતોવાળો ધર્મકુટુંબના આખ્યાનનો ભાગ કથન કરેલો છે. પણ દિવસ જતાં જેમ શ્રોતાઓની સમજ, કમજા, ચોખ્ખતા અને અધિકાર વધતા જતાં જણાય છે, તેમ તેમ તેમાં મોટી શુદ્ધિ અને વિવેકવડે સમજાય એવા અદ્ભુત ચમત્કારિક ચિત્તપ્રધાન કથાભાગ આવતા જાય છે. વાતો અને તત્ત્વબોધ એકદમ નહિ પણ ક્રમશઃ પ્રેમમાંથી પ્રેમમાં, સામાન્ય સરળતામાંથી અસાધારણ ગૂઢતામાં વહેતો હોવાનું પ્રતીત થાય છે. તદનુસાર ભાષા અને વક્તવ્યનો વળાંક પણ ઉચિત આકાર ધારણ કરે છે. 'ભામિનીભૂષણ'માં આપણે સમાજ જેવા છે તેવા અસલ સ્વરૂપમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેમાં ય શ્રીઓ તો વાણી, વર્તન અને અભિનયની તેમની નાની મોટી સંપૂર્ણ વિગત સહ દર્શન દે છે. કેટલાંક છુપેલ પાત્રો-દા. ત. બેબુલું બોધનાર બાલમુકુંદદાસ વગેરે-કર્તાશ્રીના સમાજ-નિદર્શન નિરૂપણ

અને મૌલિક સર્જનની સામીતી રૂપ છે. શ્રી મંગલશેઠ વગેરે પુરુષવર નિર્મોહ પાત્રો પણ કથારહસ્યની સમજાતીમાં આવકારદાયક થઈ પડે છે. લગભગ પોણા બે હજાર પૃષ્ઠના, અપૂર્ણ રહેલા અન્યાસકારોની આ વાર્તાનું એક તાત્પર્ય વિચારશીલ વાચક સમક્ષ તરી આવે તેમ છે અને તે એ છે કે, ઉપનિષદમાં યાદવલક્યના પત્ની મૈત્રેયાએ ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરતાં તત્ત્વવિચાર ઉત્તમ પ્રકારે પતિસહ કીધો હતો, અને તત્ત્વવિચાર તથા તે પદની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરી હતી; તેમ 'ભામિની-ભૂષણ'માં 'વિજયાદેવી'એ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ અધિકાર સાધી બોધરૂપે જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નો કર્યા છે. તેમાં માત્ર શ્રીઓનું જ નહિ પણ 'મનોહર' સમાન પતિઓનું પણ શ્રીઓમાં સાધવા-સધાવવાનું અગ્રીમ્સિત સૂચન કરાયેલું છે. સુદર્શના, વૈરાગિની, સંવિતા જેવા પાત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી, શ્રીની ઉચ્ચ પદવી નિર્ણિત થાય છે. અન્યને સાવધાનતાથી વાંચનારને સ્પષ્ટ થાય તેમ છે કે, કલેશકંકાશથી સળગતી શરીની શ્રીઓ સુધરતાં, સુધારણાનાં આદેશનો સમસ્ત સમાજને વ્યાપ્ત કરે છે અને પરિણામે સુખ-ઉન્નતિનો માર્ગ નિષ્કંટક ખુલ્લો થાય છે. તેથી તો, કર્તાશ્રીએ, અનેક પ્રસંગે પુરુષોનાં શ્રીવિષયક ધર્મપાલન પરત્વે પણ પુષ્કળ બોધ કરેલો છે; અને ભિન્ન ભિન્ન યુગલોના દામ્પત્યવ્યવહારના નિદર્શનમાં પુરુષ પાત્રોને કટાક્ષ તથા વ્યંગ્યથી ઠપકાંચી છે!

પવિત્ર રામચરિતમાનસની પેઠે, 'ભામિની-ભૂષણ'માં Home-Influence કુટુંબવ્યવસ્થા તથા કુટુંબવર્તુલમાં પ્રસરતા વિવિધ સંબંધોની રક્ષણ-મર્મોદા સંબંધી સ્પષ્ટતા કરેલી છે. ભક્તમીમાતા અને સરસ્વતી, આદર્શ માતાપુત્રીના સંબંધના સૂચક છે. મનોહર-વિજયા પતિપત્નીનાં પ્રતીક છે,

તે જ પ્રમાણે બીજા આદર્શ સંબધે અન્યા-
બ્યાસથી જોની જેને સ્પષ્ટ થયા વિના
રહેતા નથી.

છેવંદમાં સ્ત્રીત્વના મહત્વ સંબધી એક
સૂચન કરી લખ્યું. પ્રાચીન ભાવના સ્ત્રીની
પદવી સમાન તો શું પણ ચઢિયાતો હતો.
પણ તેની સાથે, તેના સર્વોચ્ચ પદના સંરક્ષણ
સારૂ, આર્ય સત્તારીને વીરાંગનાના વિરૂદ્ધથી
વિભૂષિત કરવામાં આવી હતી. સ્વતંત્રતાના
સ્વેર અને નિર્હેતુક કુદૃષ્ટયોગદ્વારા સ્વચ્છંદતામાં
પરિણમતાં, વીરાંગના પદમુદ્ર ચર્ચ વારાંગનાના
અધમ સ્થાનમાં હડસોલાઈ ન જાય, તે માટે
સ્ત્રીત્વની કુદરતી રચનાનુસાર, સમાજ-
વ્યવસ્થામાં તેની વિશિષ્ટ સંબંધમયોદ્ધાઓ
નિશ્ચિત કરાયેલી હતી. તેની-પ્રાચીન ભાવ-
નાની-અર્ચાચીન હોયે સ્તુત્યાત કરવામાં
આચાર્ય સાહિત્યકાર ખૂબ હિંમત વાપરી છે.

કર્તાશ્રીએ સ્ત્રીને ગુલામડી-દારી તરીકે
ગણી-ગણાવી નથી, એ વિવિધ આખ્યાન-
દષ્ટાન્તોથી સ્પષ્ટ થાય છે. ખાસ કરીને,
પાંચમા અલંકારમાં દોષદ્વા દેવસાત્
આખ્યાન આ મત ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડે
છે. અવતરણોથી વિસ્તારનો બધ રહે છે
છતાં, પ્રથમ અલંકારનું એક વાક્ય અત્રે
આપતું ઠીક લાગે છે; (પૃ. ૧૯૫)

“ કેટલાક મંદમતિ તો સ્ત્રીને હલકા
નોકર જેવી ગણે છે, પણ શાસ્ત્રમાં કંઈ
એમ કહ્યું નથી. શાસ્ત્રમાં તો સ્ત્રીને
અર્ધાંગના કહી છે; મતલબ કે જેવું આપણું
શરીર પ્રિયજનશ્રીને આપણે રક્ષણ કરીએ છીએ,
તેવું સ્ત્રી છે તે આપણું અર્ધું શરીર જ છે;
એમ જાણીને તેની બરાબર રક્ષા કરવી જોઈએ
ખર્ચ જોતાં તો ઘરમાં આપણો અને જોતો
સરખો હજી છે. જેવો આપણો તેના ઉપર
હજી છે, તેવો અને તેટલો જ તેનો પણ
આપણો ઉપર હજી છે. ” અને આ ધર્મ-

પાતનની વ્યવસ્થા પાર પાડવા, તેઓથી
પૃષ્ઠ પછડ ઉપર કહે છે:

“ આ ઘરમાં પુરુષ છે તે રાજા જેવો
ગણાય છે, અને સ્ત્રી છે તે તો પ્રધાન જેવી
ગણાય છે...” એ રૂપકથી સ્ત્રીપુરુષની સંસાર-
વ્યવસ્થામાં અન્યોન્ય ઉપકારતા સ્પષ્ટ કરી,
એક બીજાના સ્નેહ-સંપ ઉપર સુખનો
આધાર હોવાનું સમજાવેલું છે. આંગળ
ઉપર, સ્ત્રીએને સ્વધર્મોચરણ દ્વારા નિષ્કામ
પુરુષની પદવી પ્રાપ્ત થવાનું જણાવી, કર્તાશ્રી
સૂચન કરે છે કે,

“ ...આ રીતે સ્ત્રીને પુરુષપણું લાવ-
નાર જેમ ધર્મ છે, તેમ પુરુષને સ્ત્રીપણું
લાવનાર અધર્મ છે...” વગેરે.

ગૃહસ્થધર્મની સફળતામાં સ્ત્રીપુરુષ કઈ
રીતે સુંદર ફાળો આપે એ નિર્ણયના આધારે,
કર્તાશ્રીએ બન્નેના કાર્યક્ષેત્રોની વહેંચણી
કરી આપી છે. સ્ત્રીઓ પુરુષોચિત વ્યવહારોમાં
જોડાવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પોતાના ખરા
કર્તવ્યથી ચૂકે તો તે પોતાના ગૃહરાજ્યને
સારી રીતે સંભાળવાની પોતાની ફરજ અદા
કરવા શક્તિમાન થતી નથી. સ્ત્રીના કુદરતી
સ્વભાવ અને શરીરમયોદા પ્રમાણે, તેને ગૃહમાં
રહી પ્રજાપાલનાદિ વ્યવહારોમાં સર્વોત્તમ રીતે
લક્ષ આપવા સમય અને શિક્ષણની સારી
અનુકૂળતા આપવી જોઈએ, કે જોના પરિણામે
ગૃહમાંના પદાર્થોની ઉત્તમે વ્યવસ્થાપડે તથા
બાલકોને ઉત્તમ ગુણનીતિવાળાં કરવાની કલા-
નિપુણતાવડે સ્ત્રીઓ, પોતાની તથા પુરુષોનો
સંસાર કલેશહીન અને આનંદમય કરો શકે.
સ્ત્રીપુરુષોના વ્યવહારનું અમર્યાદપણે સમિશ્રણ
કરવાથી, જનસમાજનું અને ભાવિ પ્રજાનું
અત્યંત અહિત થાય છે. તે મતને પુષ્ટિ
આપવાને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તરફ આંગળી
ચિંધવાની હવે જરૂર છે ખરી ! મીસ જોડીલી-
કોપેરે, મિસિસ હકરલી, મિસિસ મેક્સમિયર,

દી. રાયમન્ટ વગેરે બુદ્ધિમાનોનો અભિપ્રાય મી. પ્લેટના મત સાથે મળતો છે. મી. પ્લેટ (Plate) એક સ્થળે આ મતને પૂરવાર કરે છે કે.....

“Woman was created to manage the house...”

સ્ત્રીઓ ગૃહ સંભાળવાને સરળપદ્ધતિ છે. ‘ભામિનીબૂધણ’માં ચર્ચાયેલા અસંખ્ય નાના મોટા વિષયોનો તો અત્રે નિર્દેશ પણ થઈ શકે તેમ નથી. આ ગ્રન્થની અપૂર્વતા અને ભોક્ષિયતા અનેક રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે. પ્રથમદર્શનીય ધ્યાનપાત્ર હકીકત તો તે છે કે આ કદદાર ગ્રન્થોની નવ આવૃત્તિઓ થઈ છે, અને અનેક પ્રાપ્તિવિવેક સહયુક્ત કુટુંબોમાં મંગલ પ્રસંગોએ, આ પ્રતિપાત્ર ગ્રન્થોનું ભેટ-દાન કરવામાં આવે છે...આ ગ્રન્થ પ્રત્યે જનરુચિનું જીજ્ઞાસુ કારણ, તેની વ્યાપકતા-સર્વવિષયકતા છે. આગળ જણાવ્યું તેમ, નાની ઝીણી સઘળી વિખતોથી ભરપૂર આ કૃતિ, અખ્યાતમની પરાકાષ્ટા

પર્યંતની સર્વોત્કૃષ્ટ વાનગી પીરસે છે, અને કર્તાશ્રીના હૃતર તત્ત્વગ્રન્થો કરતા ‘ભામિનીબૂધણ’ની નિરૂપણશૈલી અત્યંત સ્પૃહણીય, સરળ અને અસરકારક છે. કથાભાગ સિવાયનો વૃત્તાન્ત મુખ્યત્વે સંવાદનું સ્વરૂપ ધારણ કરતો હોવાથી, વાચકની રસવૃત્તિને બાધ આવતો નથી.

વેદશાસ્ત્રી સ્વ. શ્રી કૃષ્ણ રામચંદ્ર શાસ્ત્રી છદારકરે ‘મંગ્લેન્સ એસોસિએશન’ના નિબંધ-લેખનમાં, ‘ભામિનીબૂધણ’ના મરાઠી ભાષાંતર વડે પ્રથમ પારિતોષિક પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને તેનાથી માત્ર મરાઠી જાણીતો જનતામાં ‘ભામિનીબૂધણ’ના મૂળ સ્વરૂપ માટે ભારે આકર્ષણ ઊભું થવા પામ્યું હતું. એ હકીકત આ ગ્રન્થનું સાચું મૂલ્ય સમજાવે છે. આ ‘ભામિનીબૂધણ’ના ૧૬ અવકારો અને ‘સિદ્ધાન્તનિધિ’ના ૧૪ રત્નો લખવાની કર્તાશ્રીની પૂર્વયોજના હતી. તે પૂર્ણ થવાનો અવસર ગુર્જર જનતાને પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રહર, હોહીવા, ઝતુહોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. દિ. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

હરેક સ્થળે વેચાય છે.

બા. જા. ફાર્મસી—

સોલવ્જેન્ટ : એસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. માંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ હરેક સ્થળે એજન્ટો ભેઠએ છીએ—

હરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

રશિયન નેતા સ્ટેલિનની માતા-એકાતેરિના

જયો નિંયા એકાતેરિનાનું વહાણું વતન હતું.

પૂર્વના ઉર્મિરંગે એ વધારે રંગાયણું હતું. પશ્ચિમની લહરીઓ કદીમદી વાતી ને વહી જતી

ન્યોર્નિઅન સ્ત્રીનું યૌવન અને એનાં વય અને વાન જલદી વિકસતા. એશિયન-રસ કરતાં સ્ત્રી સન્માનની લાગણી અહીં કેંઈક અંશે વધુ ખીલી હતી.

*

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના સમન્વય અને ભાવના સંગમ અહીં નજરે પડતા.

*

એકાતેરિના આવી સૃષ્ટિની ઓ હતી. કૃષિકારના કુટુંબમાં એ જન્મી હતી. અને પંદરમે વર્ષે તેા એ પરણી ચુકી હતી. ગાયવિલી સાથે એના લગ્ન થયાં હતાં. એ ૭ હતો. અને એની છુટ સીવવાની એક ન્હાનીથી દુકાન ગામને ગાદે હતી.

*

ન્યોર્નિઅના ખેડુતો ગરીબ હતા અને હિંદીનારાયણે એ મોચીના ગ્રાહકો હતા.

*

પતિ ધણી વાર 'પીમાઈ' બનતો. પત્ની આખો ઠાકતી, રોહથી બગડતી, પ્રેમથી છણકતી, મુઝાની મસ્તી, વડે. એના એ વિરોધમાં કે વિમ્મમાં બંડ કે દેખના વિષ ન હતા. ઓ ધર્મની અને પત્ની પ્રેમની કડવી મીઠી લડત હતી.

કેટલીકવાર એ દેવળમાં દિલાસો મેળવવા દોડી જતી. ધર્મની ભાવના એને પ્રેરણાના વિયુષ પાતી, અને એનું ઘોરેનું પાથેનું જીવન સ્થિરસ્થિતે પુનરપિ નવપક્ષીત બનતું.

*

'ગોરી' નામના નાનકડા ગામે આ યુગલ એક મહુલીમાં રહેતું. નામ પૂરતું રાયસ્વીનું હતું. એક દેખલ, એક તૂટેલી પુરણી અને એક એવી જ કાથાથી દોરીની આટ.

*

એ બાળકોની તે અહીં માતા બની. થણુ એ સુખ ટક્યું ન ટક્યું ને એઉ બાળકો માતાને હસાવી રડાવી અલોપ થઈ ગયાં. એની સૃષ્ટિમાં પુત્રના રોક રક્ષિ નામ્યા ન નામ્યા ને જતા રહ્યા. 'પ્રણુ ફકો' એનો અંતરાત્મા કકળા ઉઠ્યો.

*

વખત વહેતો હતો. શોકે ધીમી વિદાય લીધી. એક પારણામાં ફરી એકવાર ગીત માતી એ એના ત્રીજા સંતાન સ્ટેલીનને ખૂલાવતી હતી. એકાતેરિનાનું એ સર્વસ્વ હતો, જીવનનું એ મધુર કાવ્ય હતું. લાડમાં એ એને 'કોચા' કહી સંબોધતી.

*

વિશ્વના ચોક્કમાં નવો સારીઓ પૂરવા એનું હૃદય ધબકતું હતું. એની એ અભિ-લાષા એના કાર્યક્રમને વેગ આપતી, રેખા અને રંગ પૂરતી. સ્ટેલીન મહાન અને કે એના સાર્થકોમાં કે સ્વજનોમાં નવી માત પાડે એવું તેા એના પિતાના મનમાં કદીય ન આવતું. એકાતેરિનાની એ હોંશ એના પતિએ પીછાની ન હતી. એટલી બધી અને આગળ પડતી વાતો જોવા જાણવાની એને જરૂર શી ? એ એના ખૂદ, અને એનો દાર.

*

સાત વર્ષની ઉંમરે જોસેક શાળામાં ગયો. બામ્બકાળથી માતાની મહેચ્છાઓની છાપ સ્ટેલીન પર પડી હતી, સ્ટેલીનની પ્રપડી

ગામને પાદરે એક નદીને કિનારે હતી. એને એવારે રોજ સવાર બપોર કે સાંજે જોની માતાને ગામલોકના કપડાં ઝીકતા એ જોતો. એના અંતરમાં કંઈક થતું પણ એ વ્યક્ત કરી શકતો નહિ. ગામના કપડા - માને ધોવાના ?

*

બર શિઆળો હોય કે લૂ વર્ષોવતો ઉન્હાળો હોય તોય એકાતેરિના ઘરનું ને બહારનું પૈતરું કરી. એના હાથમાં આંટણ પડતા, એના આંગળા સુજી જતાં એની કાયામાં ઠેટલીક વખત કમ્પારી આવતી;— તોય મુત્રને સિંહાસને રથાપવા માતા એ મજૂરીમાં ય મોજ માણતી. એના પૂર્વજો ખડતલ હતા. નિશ્ચય અને આદર્શ એને વધારે ખડતલ બનાવી.

*

એ દારણુ દરિદ્રતાના ચિત્ર, એના પાડોશીઓની ય એવી યાતનાના બચકર દર્શનો સ્ટેલીનના કુમળા માનસ પર ન સમજાય એવા પ્રહાર કરતા હતા. અને સ્વજન અને સાથીઓનાં કુસંપ અને કંકાસના ક્ષણથી પળેપળે થતાં કારમાં કલહ એના અંતરને ક્ષુબ્ધ કરતા. એની ખીલતી માનસ સૃષ્ટિમાં બચકર કમ્પ હતો.

*

શાંતિની મીઠાસના નામ નિશાન જણાતા નહિ. એ શું હશે એ પણ કોઈ જણતું નહીં. સાં તો જીવ સંગમના કોલાહલ અને કીકી-આરી સંબળાતા પણ જોસેફના જીવનમાં આના પડછાયા ન પડે, આનો ધરનિ ન સંબળાય એ અર્થે એકાતેરિનાએ નિશ્ચય કયો હતો. એણે જીવનની સર્વ શક્તિઓને સમન્વય કયો હતો.

*

સ્ટેલીનના શૈશવમાં બાલકના સુકૃત અને

નિરંકુશ આનંદ દ્વારા ઉડતા ન ઉડતા અને એનો એ કાળ ગાંભિર્ય અને ચિંતાથી છવાઈ જતો. બાલકોની બાલ રમતને બદલે મુવકના ઉલ્લમી વિદ્યાર્થીનું ચિંતન એના ખીલતા જીવનમાં નજરે પડતું, ક્ષણે ક્ષણને એ સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરતો. ઝુંપડીએ ઝુંપડી-માંથી જટીલ જંગળની ભ્રમકતી જ્વાળાએ જોતો અને કેમ એ હોલવાય એના વિચારે ધેરાતો.

*

એક દિવસે સ્ટેલીન એક ખેતરે જઈ ચઢ્યો. રોટલા અને કઠોળનું બાથું બે ખેડૂતો લહેરથી આરોગતા હતા, એ ક્ષુબ્ધા-સુકકા ખોરાકમાં પકવાનની મીઠાસ અનુભવતા હોય એવી પ્રસન્નતા ખેડૂતોની મુખરેખામાં જોતા સ્ટેલીન ચિરમય પામ્યો. ધરણીનો તાત સાથી કંગાળ રહેતો હશે ? સહજ જ એણે એ લોકોને પ્રશ્ન પૂછ્યો. એમણે ઉત્તર આપ્યો.

ગાહેરખપ્પરનું ઉત્તમ સાધન

—* ગુજરાતી *—

ચિત્રમય જગત

મહા ગુજરાતના આ અજોડ માસિકને ફેલાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હળવા નિબંધો, રાજકારણી લેખો તે સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લઘુકથા સમાલોચન એ અમારી ખાસ વિશેષતા છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ અને ૬-૦-૦

આ માસિકને ફેલાવો ગુજરાત કાર્યાવાડ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકલો જાય છે.

મેનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

“ભાઈ ! કુનિયાની રીતરસમ તું શું જાણે ? આ અનાજમાં પહેલો ભાગ આપણા પાદરીનો. ખીજો પોલીસ પટેલનો, બાકી વધુ તે એકૂતને ભાગે પણ એ વધારામાં રસકસ હોય ત્યારે ને.”

*

રોલીનનું વિકસતું માનસ કમ્પી હતું. એના આખા ય દેહમાં ન સમજાય એવો કમ્પ થયો. “હું ઉત્પન્ન કરું અને હું જ પોટે પાટા ખાંધું ?”

*

એકાતેરિનાના અંતરમાં વધેલી થયા હજીની કાંતિના આદોષનોએ એના ઊંચ પુત્રના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો. અને વિચાર અને વર્તનમાં એ કાંતિ બજૂલી ઉઠી.

*

વિદ્યાનના યુગમાં રોલીન વિચારતો હતો. એની ધર્મભાવના જુદા જ રંગે રંગવા મંદી હતી. ધાર્મિક જોશો અને અધર્મજ્ઞાનો એમાં જરા જોડાઈ ન રહ્યાં.

*

શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ પર રખાતી નામુસી રોલિન સાંખી ચક્રો નહિ. એની સ્વતંત્રવૃત્તિએ બંડ પોકાયું. અને એને માતાના સચિત અભ્યાસક્રમથી એ વિમુખ બન્યો.

રોલીનની ગીરજતારીઓ, હૃદયારીઓ, બુદ્ધિમાં બળવાતી થોળતી અનેક પ્રયત્ન કાંતિકાંક પ્રવૃત્તિઓ, અને એના બીજા અને બપોરે પ્રયોગો એકાતેરિના ધક્કે અને ધક્કે દેશે સાંભળતી, નિરખતી અને એ જોતા મૃત્યુના સહજ આંચકા એણે અનુભવ્યા હતા તો ય પુત્ર એમે નિતરનું માતાનું પ્રેમાળ હૃદય દેવળના દેવ પાસે પહોંચી જતું અને એના વિનયની અને સલામતીની અર્ધનિસ પ્રાર્થના કરતું.

*

એના પિતાનું ૧૮૯૦ માં અવસાન થયું. રોલીનના શત્રુઓ કહેતા કે પુષ્કળ દારૂના વ્યસનને લીધે એ અકાળે મરણ પામ્યો હતો. ગમે તે હોય, એટલું તો ખરું કે એના કુટુંબ અસહ્ય તંગ સ્થિતિમાં મૂકી એ માથો મથો હતો; અને કુટુંબનો આખો ય ભાર એકાતેરિનાએ સહન કર્યો. એ અસહ્ય ભાર તણ ન કમડાતો, હસતે મોંઝે એ પુત્રને શિક્ષણ આપતી.

*

૧૯૩૭ માં એની માતાનું અવસાન થયું. અને મરતા પહેલાં એણે રોલિનનું નવલંક વર્ચસ્વ જોયું. સ્વપ્નેય આ જોવાની તેને આશા ન હતી. વિશ્વના છઠ્ઠા ભાગ પર એનું પ્રભુત્વ પથરાયું હતું.

*

એની પ્રભુતીના દર્શનમાં એકાતેરિનાએ આશ્ચર્યોત્કંચ આશ્ચર્ય નીહાળ્યું આ રોલિન તેજ એનો લાડકવાયો નહાનકડો “સો-સો”!!! મોરકોનો મહાપુરુષ, કેમલિનનો કળાધર !

*

સરસ છાકરો

એસી વર્ષની એકાતેરિનાની આસપાસ ન્યારે પત્રકારો અને વિદેશી ખબરપત્રીઓ ફરી વળતા ત્યારે એ અકથ્ય અહોભાવ અનુભવતી. રોલીનના જીવન પ્રસંગો આ વૃદ્ધ માતા એક વિદુષી યુવતિની છટાથી કહેતી અને એની તેજસ્વી આંખોનું તેજ જ્યોતિના રંગીન વર્ણોમાં રમતું.

*

વિશ્વને એક મહાજ્યોતિર્ધરની બેટ એકાતેરિનાએ કરી છે. ધન્ય હો માતા ! ધન્ય હો રોલીન એકાતેરિનાની મહત્વાકાંક્ષાનું મહાકાવ્ય એજ માર્ગે રોલીન.

‘અષ્ટપુત્રા’નો આરંભિવાદ!!

સંપાદક : શ્રી. જયારામભાઈ શુક્લ

આ પદ્ધતિ અને ખૂન બેઉ શબ્દો બંધકર છે. એમણે બેઉનું પરિણામ એક હોવા છતાં બીજો શબ્દ વધુ ક્રમક્રમથી ઉપજાવે છે. શુદ્ધને કારણે લાખો ને કરોડો નિર્દોષ માણસોનાં સામુદાયિક ખૂનો થાય છે. એની બંધકરતાનો ચિતાર આપવા માટે તો માનવીની વાણી અસમર્થ છે એમ કહીએ તોયે કંઈ ‘એટું’ નથી. પરંતુ એક વ્યક્તિ બીજી એક વ્યક્તિને ગળી ખુઓને ધરોહારપૂર્વક મારી નાંખે એ કેવું લાગે છે ? આ કૃત્ય યત્તા પહેલાં એવું પોતાનું હૃદય અનેકવાર મરી ગયેલું હોય તેમજ એમ નથી લાગતું ? કોઈ કહેશે ખૂનીને હેમા જેવું કંઈ હોય છે ખંદ ? કોણ જાણે ? પણ માણસને ધરોહારપૂર્વક જાનથી મારી નાંખવાનું કૃત્ય કોઈ સ્ત્રીએ કયું છે એમ જ્યારે સાંભળાયે છીએ ત્યારે જાણે ધરતી પણ નીચેથી સરી જતી હોય એવું લાગે છે !

સ્ત્રી ખૂન કરે ?

સ્ત્રી ખૂન કરે ? હા, કરે; એક નહીં પણ અનેક ખૂન પણ કરે ! જેઓમાં ખૂનના શુન્દહા મોટે સગ્ગ બોગવતી અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે. એ વીગતોથી મોટા અંચ લખાય એવી તરેહવાર સામાજિક બદોષો એની પાછળ છૂપાયેલી હોય છે. કોઈકને માટે દયા આવે, કોઈકને માટે સહાનુભૂતિ જન્મે અને કોઈકના પ્રત્યે ધીક્કાર, પણ ઉપજે એવાં કંઈ કંઈ બેદી રહસ્યો એમાં હોય છે.

અને એ તો જાહેર ચપલા શુન્દહોની વાંત થઈ. સમાજના બીતરમાં સદાને માટે છૂટાં રહેતાં એવાં રાક્ષસી કૃત્યો તો કેટલાયે

બનતા હશે એ કોણ કહી શકે ? પણ એ ચર્ચા અહીં અપ્રસ્તુત છે.

માતા કે રાક્ષસી ?

આજે તો હું માતાના કૃત્ય વિશે લખવા માણું છું. મા પોતાના બાળકને મારી નાંખી શકે ખરી ? છાપામાં કેટલીય વાર આવી ખબરો આપણે વાંચીએ છીએ. એક, બે, ત્રણ ચાર એમ પોતાનાં બંધાં બાળકોને સ્ત્રી મારી નાંખે છે ને પછી પોતે જાતે મરી છે. કેવું બંધકર ! આવી ખબર વાંચીને તરતજ આપણે બેલી પડીએ છીએ, “રાક્ષસી હતી કે શું ?” આવું કૃત્ય કરતી દરેક સ્ત્રી ખરેખર રાક્ષસી હશે ? કોણ જાણે પ્રશ્ન મુકવનારો છે. માત્ર મુકવનારો નથી, પણ એ પ્રશ્ન બીજા અનેક પ્રશ્નો ઉભા કરે છે.

એક યુવાન સ્ત્રી પોતાનાં બે બાળકને મારી નાંખીને જેલમાં આવેલી. એક છોકરો ને એક છોકરી બેઉને કૂવામાં નાંખીને પાછળ પોતે પછી કૂવામાં પાણી પૂરવું ન હોવાને કારણે બાઈ ડૂબી ન શકી. બાળકો ડૂબીને મરી ગયાં ને બાઈને લોકોએ જીવતી બહાર કાઢી એના પર ખૂન કરવાનો ને આપઘાતના પ્રયત્નોનો આરોપ બેવડો કેસ થયો. બાઈની મનોદશા વર્ષથી જાણ એવી નહોતી. બાળકો મરી જશે ને પોતે જીવતી રહેશે એવું તો એણે કદખુડું પણ નહોતું. કેટલાય વખત સુધી જાણે, અઝી મરેલા જેવી લાગતી હતી. બાઈનો ધણી સજ્જન માણસ નીકળ્યો ને તેણે સાચી, તરીકે કોર્ટમાં સાચી હકીકત જણાવી એટલે બાઈની જન્મમંદીપતી સજને બદલે માત્ર છ માસ સાદી સગ્ગ બોગવીને

હુટી ગઈ. આજે એ ઈવી દશમાં જીવતી
હશે એ તો રામ જાણે.

સાસુનો ત્રાસ

કારણ કે આ ઘટના પાછળ બાઈની
સાસુનો હાથ હતો. અંતે જોતાં ગુન્હેગાર
બાઈ પોતે નહિ પણ એની સાસુ હતી અને
બાળકોનાં મૃત્યુની જવાબદારી તેની હતી.
અથવા કદાચ થોડી ઘણી બાઈના ઘણીની
પણ ખરીરતો.

કેટલાં જુવાની ગામમાં લેણે પોતે
કબુલ્યું હતું કે તે કશે ધંધો કરતો નહોતો.
અને કમાણીને અભાવે કુટુંબના ચુલ્લાને
માટે તેના મોટા ભાઈ પર આધાર રાખવો
પડતો હતો. આથી બાઈની સાસુ બાઈના
પર ખુબ જીલ્લમ મૂકતી અને છતાં તે કશું
બોલી નહીં. બાઈ શરીર અતિશય નબળી
હતી. અને પોષણના અભાવે ચાકુ માંદો
રહેતી. આમ છતાં એને જગવા ખાંડવાનું
તળાવે કપડાં ધોવાનું ને પાણી લાવવાનું
વગેરે બધુંજ કામ કરવું પડતું ને એમાં
કંઈ કસુર થાય તો ઉપરથી માર પણ પડતો.
પણ આટલુંજ પૂરતું નહોતું. એને ભરપૂર
કામ કરવું પડતું. પણ પેટ ભરીને ખાવાનું
ન મળતું. ખાવાનું માંગે તો 'ખાપને ઘેરથી
લઈ આવ, ઘણી તો કમાતો નથી ને દય
શેર ખાવાનું થાતું જોઈએ છે ?' આવો
જવાબ મળતો. બાળકો પણ અડધાં ભૂખ્યાં
રહેતાં. બાઈ કદીક મોરી કરીને કદીક ઠાંઈ
પાસે માંગીને એમ પેટ ભરતી. બે ત્રણ વાર
પીચર નાથી મઠ. પીચરમાં બાઈ બાબી ને
તેના બાળકો હતાં. સ્થિતિ સાધારણ સારી
હતી ને ભાઈને બહેન લાડી હતી. પરંતુ
બાબી નાશી આવેલી નજીકને આશરો
આપવા તૈયાર નહોતી એટલે બાઈ લાચારીથી
પાછી સાસરે મૂકી આવતો છેલ્લીવાર બાઈ

સાસરે મુકીને પાછો ગયો એજ દિવસે
બાઈએ બાળકોને કૂવામાં પધરાવ્યાં ને પોતે
પણ પડતું મુક્યું. આમાં રાક્ષસની ઉપમા
કેને આપવી ? બાઈને, એની સાસુને, એના
કણીને, એના ભાઈને કે એની બાબીને ?

લગ્નની જવાબદારી

લગ્ન એ સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ માટે અનિવાર્ય
મનાયું છે, પરંતુ લગ્નની સાથે જે જવાબ-
દારી આવે છે એ અનિવાર્ય નથી મનાતી !
એક લગ્ન એટલે એક નવું કુટુંબ. લગ્ન
કરવું હોય તો એ કુટુંબને માટે ચોખ્ખો
બવરથા થઈ શકે એમ છે કે નહીં એની
પહેલેથી કાળજી રાખવી જોઈએ એવો વિચારજ
ઠાંઈ કરવું નથી. પરિણામે લગ્ન એ મુખ્ય કે
આનંદને બદલે દુઃખ ને કલેશનું કારણ થઈ
પડે છે.

બાળક એ અકસ્માત નથી

લગ્નનું પરિણામ બાળક છે. બાળક
એ અકસ્માત નથી અને છતાં પણ
કેટલાંય કુટુંબોને બાળકો બોગસપ લાગે
છે. જોઈ કમાણીવાળા મધ્યમવર્ગનાં
અને છેક નીચલા ધરના લોકોની સ્થિતિ આ
બાબતમાં ખરેખર કટણજનક હોય છે. આ
વર્ગોમાં એવાં કેટલાંય બાળકો હોય છે જે
રખડીરઝળીને મોટાં થાય છે, એમને ઉછેર,
એમનું શિક્ષણ, એમનો સ્વાભાવિક વિકાસ
એ બધાં તરફ ધ્યાન આપવા માટે ઠાંઈને
અવકાશ હોતો નથી. બાળક જાણે વજન
નોતવું આવ્યું હોય એમ હંમેશાં હામૂત
ચતું આમથાતિમ હસેલા ખાય છે. છેક
નીચલા ધરનાં બાળકો બાળકોની તો વાત જ
કરવી નકામી છે. એ આખો વર્ગ જ પણ
જેવું જીવન ગુજારે છે ત્યાં બાળકો પણ
હૃદયો, બીલાડાના જેવી દયા ભોગવતાં હોય
એમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ ત્યારે આ

બાળકોનો જન્મ થાય છે. શા માટે એ પ્રશ્ન ન જ કરી શકાય એમ બાળક એ અકસ્માત નથી, પણ સ્ત્રી પુરુષના કાર્યતુ પરિણામ છે એ સાચી વસ્તુ તરફ ઓખમીઆમણું કરીને ‘ એ તો પ્રભુની લીલા છે ’ એમ ક્યાં સુધી કહ્યા કરીશું ?

‘ અષ્ટ પુત્રા ’

સગન પ્રસંગે કન્યાને ‘ અષ્ટ પુત્રા ’ એટલે આઠ પુત્રની માતા થવાનો આશીર્વાદ આપવામાં આવે છે. એ અથવા એવા કોઇ પણ આશીર્વાદ કહે છે કે નથી ફળતા એ જુદી વાત છે, પણ સ્ત્રી આઠ બાળકોની માતા થાય એ ભાવના તો એની પાછળ છે જ. અરે ! એક બાળકને પણ પોષવાની ને સારી રીતે ઉછેરવાની શક્તિ જેનામાં નથી હોતી તેને આઠ આઠ બાળકતું સર્જન કરવાનો આશીર્વાદ આપવો એ એ અન્યાય નથી ? સૃષ્ટિના વિકાસને માટે સર્જન આવશ્યક છે પણ એમણે કંઈ યોગ્યાયોગ્યતા કંઈ મર્યાદા વગેરે જોઇએ કે નહીં ?

લગભગ વીસ વર્ષ પર આ વિષયની ચર્ચા કરતું ‘ અષ્ટ પુત્રા ’ નામનું એક એકાંકી નાટક મેં લખ્યું હતું. ત્યારે એના પર ખૂબ કડક ટીકા થઇ હતી. પણ એ લખવા માટે મને પચાત્તાપ નહોતો થયો. આજે પણ નથી થતો. ઉલટું આજે લખું તો કદાચ એનાથી વધુ કડક શબ્દોનો પ્રયોગ પણ થઇ જાય.

કારણ એ છે કે બાળકોને સારી રીતે ઉછેરવાની ને પોષવાની શક્તિ ન હોય એમણે બાળકોનું સર્જન કરતાં પહેલાં ખૂબ ખૂબ વિચાર કરવો જોઇએ એમ હું માનું છું. આ હસી કાઢવા જેવી વાત નથી, પણ ખુબ ગંભીરામથી વિચારવા જેવી વાત છે. એ ખુબ ખુબ મુશ્કેલ છે એ સાચું છે, પણ

મુશ્કેલ છે એટલે જ મંભીરામથી વિચાર કરવા જેવી છે એમ કહું છું. જેમની શારીરિક ને આર્થિક સ્થિતિને પોષાય એમ હોય તેઓ સમાજને જીવંતો રાખવામાં જરૂરી ફાળો આપે, સુયોગ્ય રીતે ઉછેરલાં સુદૃઢ ને તેજસ્વી બાળકો આપવા માટે સમાજની એમણે સુંદર સેવા કરી ગણાય. પણ ન્યાં એવું ન હોય ત્યાં શું ?

માતૃત્વની અવગણના

એવું ન હોય ત્યાં પણ શરૂ શરૂમાં વડીલોને પોતાના પુત્રને ત્યાં બાળકોનો જન્મ થાય એની ખુબ ધ્રુષ્ટિ હોય છે, ધ્રુષ્ટિ હોય છે એટલું જ નહીં પણ એ માટે દવાદાર, બાધા આપડી, મંત્ર માદળીઓ વગેરે કંઈ કંઈ ઉપાયો કરે છે, પણ પછી બાળકને પોષવાની ને ઉછેરવાની શક્તિ નથી હોતી અથવા એને લીધે વિવિધ પ્રકારની મુશીબતો ઉભી થાય છે ત્યારે એ બાળક બેભાન લાગે છે અને એ બાળકના ભાંડુ-ઓમાં એક પછી એક ઉમેરા થતો જાય છે ત્યારે તો આખા કુટુંબમાં જાણે ત્રાસ ફેલાઇ જાય છે ને એ બાળકોની ‘ જુગર ’ ને જંજળાવવા માનીને તેઓ ક્યાંકથી આવીને ઘરમાં ઘૂસી ગયાં હોય એવું વર્તન તેમની સાથે રાખવામાં આવે છે ! કુટુંબનાં વડીલો, બાળકોના પિતા અને બાળકની માતા પણ તેમનો ‘ ટોળા અહીંથી ’ અથવા ‘ મરો મુઆંઓ ’ કહીને જ સત્કાર કરે છે ! પોતાના કશા પણ દોષ વિના બાળકોને આ બધું સહન કરવું પડે છે.

અને આવા સંજોગોમાં આથી પણ વધુ આશ્ચર્યજનક તો એ હોય છે કે ઉપર એક દૃષ્ટાંત આપ્યું તેમ ક્યાંક ક્યાંક એ બાળકોની માતા બનવાનું જોખમ જોડનાર પેઢી સ્ત્રીના ઉપર પણ એ કારણે ભારે ત્રાસ મુગરે છે,

એને અનેક પ્રકારનાં મેલ્યાં સાંભળવા પડે છે, કુટુંબના માણસો વિવિધ પ્રકારના અશિષ્ટ અને અસબ્ય શબ્દ પ્રદારથી એને હવતી મૂએલી નેવી કરી મૂકે છે, ના, ના, એટલું જ નથી હોતું, કદીક કોઈ પ્રસંગો તો બાળકોને પિતા પશુ સાનભાન બૂલી નમ્ય છે ને પેલી બિચારી સ્ત્રીને આટલાં બધાં બાળકોને જન્મ આપવાનો શુન્દો કરવા માટે બે ચાર વાતો સંભળાવી નાંખતાં શરમભાતાં નથી !

એ સ્ત્રીને પોતાને સી લાગણી થતી હશે, બાળકોને જન્મ આપવા માટે એને દેડકેટલી વેદના અનુભવની પડી હશે, એ બાળકોને આમ રક્ષણતાં રવડતાં જોઈ એનું અંતર ડેવું ચીરાઈ જતું હશે એનો કોણ વિચાર કરવા બેસે છે ? માતૃત્વ વંદનીય છે, એને પૂજ્યું જોઈએ, એનો સત્કાર કરવો જોઈએ. એને બહે એ માતૃત્વની આતી વંચના, આતી અવમણના ચાપ છે.

અને છતાં, આવું હોય-બાળકો હજે-વાની શક્તિ ન હોય, બાળકો ન જોઈતાં હોય તો પછી બાળકોનો જન્મ ચાપ છે આ માટે એમ પુછીએ છીએ ત્યારે લોકોને નવાઈ લાગે છે ને જાણે એ પ્રશ્નમાં બચકર પાપ સમાયું હોય એવા ભાવથી ડાહી ડાહી વાતો

કરવા માંડે છે, ને પ્રશ્ન કરનારને ચૂપ અથવા પાપી માને છે !

પેલાં ત્રાસજનક કૃત્યો

પરિણામ શું આવે છે ? એ અણગમતા બાળકોથી કુટુંબ ત્રાસી જાય છે બાળકોની માતા હવનથી ઠંડાણી નમ્ય છે ને સારા-સારનું ભાન બૂલી નમ્ય છે. એ માટે દરેક પ્રસંગમાં સરખાં કારણો નથી હોતા. ક્યાંક કુટુંબનો ત્રાસ હોય છે, ક્યાંક આર્થિક મુશ્કેલો હોય છે, ક્યાંક શારીરિક અસક્તિની એને અંગે ઉભી થયેલી લાચારી હોય છે. આવાં અનેક કારણો હોય છે અને સ્ત્રી એમાંથી કશો રસ્તો શોધી શક્તિ નથી. અતે એને એક જ રસ્તો મળે છે: બાળકોને મારી નાંખે છે. અને પોતે પશુ આપઘાત કરીને મરી નમ્ય છે. આમ કરવામાં સદ્ગતિ ન મળે તો વર્ષો સુધી જેલમાં સળડ્યા કરે છે ને લાં એવા અથવા બીજા ખરા કે ખોટા શુન્દો કરીને આવેલી બીજી સ્ત્રીઓની સાથે રહીને અનેક પ્રકારના કુચુલો શોષીને એક બચકર સ્ત્રી બનીને બહાર આવે છે.

આ બધાનું કારણ શું ? હવનને ઉલાડી આંખે ભેવાની આપણી તૈયારી નથી એ જ કે બીજું કંઈ ?

('પ્રવાલ')

હવન સંગીત

પુરાતન કાળથી નદિના પાણી ડિનારે આવી અદ્વિજાતા અને પાછા નિસ્તેજ થઈ ચાલ્યા જતા. તેનું સાંત, નિર્મળ અને ઘેરુ પાણી આનંદથી વહેતું હતું.

મર્વથી સરી પડતાં નદિના પાણીએ પોતાના પ્રવાહમાં વહી જતી નાનકડી નામ તરફ ભેધું " હું કેવું સમર્થ છું. કેટલું બળવાન છું. ઘડોકમાં તને હતી ન હતી કરી નાખવાને શક્તિમાન છું. "

પ્રુખ જ મંભીર ચાલે ચાલતી નાવે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કયું અને આમળ વધી દુર દુરથી શ્રુવશ્રુવનો શાંત અને ઘેરો અવાજ ફરી વળ્યો. —હિમંત શાહ.

પરમેશ્વર ક્યાં છે ?

લેખક :

ડૉ. મોહનલાલ જે. પાઠક

ગજુભાઈ પંનખમેલની ઝડપથી ગીતા વાંચતા હતા. ગીતાનાં શ્લોક કરતાં ગજુભાઈનું ધ્યાન ધડીપાલનાં કાંઠા તરફ વધારે હોય એમ દેખાતું હતું. ગજુભાઈના મોઢામાંથી નીકળતા ગીતાના ઉચ્ચાર પાણિનીએ સાંભળ્યા હોય તો પાણિની ઉપર ગુસ્સે થઈને ગજુભાઈએ કહ્યું હોત, “ મારે ધરમાં બેસીને ફક્ત વ્યાકરણ જ લખવાનું ધંધો કરીને પેટ ભરવાનું છે !

એટલામાં તો ધડીઆલમાં ટકોરો વાગતો સંભળાયો. ગજુભાઈ ફૂદફૂ મારીને ઉભા થઈ ગયા. ધડીઆલમાં સાડાસાત વાગ્યા હતા. ગજુભાઈ અબોટીઉં બંદી ધોતીઉ પહેરવા લાગ્યા. ધરમાંથી બાએ કહ્યું, “ બાઈ, નાના કાન્તીને પણ સાથે લઈ જા. ટાંગામાં બેસવાનો ધણે જ શોખ છે. ”

“ બા ! કાન્તી ચૂપ બેસી રહેતો નથી આ પૂછ ને તે પૂછ. મારે તો હિંમત-મયંશેઠનાં ટાંગામાં જવું છે. ત્યાં વળી એને ક્યાં લઈ જાઉં ? ”

“ બાઈ, હજી તે નાદાન છે. પૂછે પણ ખરો. લઈ જા ને ! બા બોલ્યા.

“ નાદાન ! ” ગજુભાઈ બોલી ઉઠ્યા. “ અરે મોટા માણસને મોઢામાં આંગળી પકડાવે એવો ઉસ્તાદ છે ! તે દિવસે મામાને ત્યાં ડાહ્યાકાકા નામનાં એક શાસ્ત્રી આવેલા હતાં. તે બીચારા કેમ મરી ગયું હશે, તેની વાત કરતા હતા. કાન્તીએ તેને પૂછ્યું “ ડાહ્યાકાકા માણસ કેવી રીતે મરતા હશે ? ” ડાહ્યાકાકાએ કહ્યું, “ માણસ ધરડા ડોસા થાય એટલે મરી જાય ! ” તરત જ કાન્તી બાબાએ કહી દીધું “ કાકા, તમે પણ ધરડા

ડોસા થઈ ગયા છો ! તો પછી તમે કેમ હજી મરી નથી જતા ? ”

કાન્તીની અછલની અને બહાદુરીની વાત સાંભળી બા હસી પડ્યા

બાએ ગજુભાઈને નારતો કરવા બેસાડ્યા. “ કાન્તી, કાન્તી ” બાએ કાન્તીને બૂમો પાડી બોલાવ્યો પણ કાન્તીને પતી જ ન હતો.

ગજુભાઈ તેને શોધવા યાજલા ધરમાં ગયા. કાન્તી ત્યાં હતો ખરો, પણ તે એક મોટા કામમાં રોકાયેલો હતો

પાછલા ધરના એક ખૂણામાં ચકલીએ ગોઠો બનાવ્યો હતો. આ ગોઠો તોડી પાડવાની કાન્તી બાઈ કેશેષ કરતા હતા. કાન્તી વારંવાર તાળાઓ પાડતો હતો અને ગોઠા તરફ કાંકરા ફેંકતો હતો, “ શુ ! શુ ! ” એવો અવાજ કરી તે ચકલીને અને તેના બચ્ચાને ગોઠામાંથી નસાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. ગોઠામાંથી ધાંસના તણખલાં અને બીજો કચરો નીચે પડતો હતો.

આ દેખાવ જોઈને ગજુભાઈને ગીતાજી-માંનો એક શ્લોક યાદ આવી ગયો “ ઇશ્વર. સર્વ જૂતાનાં ” (પ્રાણી માત્રમાં પ્રજુ છે.)

તેણે કાન્તીનો હાથ પકડી લીધો

કાન્તી હાથ ખેંચતા બોલ્યો “ જુઓને બાઈ, આ ચકલી અને તેનાં બચ્ચાઓ અહીં કેટલો કચરો ફેંકે છે ? ”

ફેંકવા દે ને બાઈ, આ ધાંસના તણખલા અહીંથી ઉપાડી લેતા કાંઈ તકલીફ નથી પડવાની ! ”

“ પણ—”

“ પણ બધું કાંઈ નહિ. તું મોટો થશે

ત્યારે જ તને એ બધું સમજશે. શ્રી કૃષ્ણ ગીતાઓમાં કહી ગયા છે કે, પ્રાણી માત્રમાં પ્રભુ છે ! ”

“ આ ચકલીનાં બચ્ચામાં પણ ? ”
કાન્તીએ અનન્ય ચેતાં પૂછ્યું. મનુભાઈએ માર્યું હલાવી હા કહી.

કાન્તીએ કાંકરા ફેંકી દીધા. તેની આંખમાં પાણી આવી ગયા. તેણે મનમાં ને મનમાં ચકલી અને તેનાં બચ્ચાની માફી માગી.

ટાંમમાં જતા જતા કાન્તીએ સવાલ પૂછી પૂછીને મનુભાઈને સતાવી મૂક્યા.
“ ભાઈ, આ વડના ઝાડમાં પરમેશ્વર છે ખરો કે ? ને આ બકરીમાં ? ને પેલા લંગડા કુતરામાં ? ”

મનુભાઈ દરેક સવાલનો ડોહુ હલાવી ‘ હા ’ નો જવાબ આપતા હતા. પણ કાન્તીના સવાલ તો ધટે જ નહિ. ક્યાં ભોગ .. તે ગીતાનો શ્લોક માઢ આવી ગયો.
“ શ્રી કૃષ્ણ બ્રહ્માને ઉપર પણ ગુસ્સે થઈ ગયા ! શ્રી કૃષ્ણને જો એ શ્લોક અર્જુનને કહ્યો જ ન હોત તો આ માયા-ફેડ તો ન કરવી પડત !

ટાંમમાંથી ઉતરીને મનુભાઈ કાન્તીનો હાથ પકડીને ચાલવા લાગ્યા. મનુભાઈને કાંઈને મળવું હતું પણ તે માણસ મળ્યો નહિ એટલે એક ઝૂંપડી જેવા જગ્યાતાં ઘર પાસે ઉભેલા હિંમતમલ શેઠ પાસે ગયા.

હિંમતમલ શેઠ સાથે. સીપાઈ જેવાં દેખાતા બીજા બે માણસો ત્યાં ઉભેલા હતા. તે શોઢા મોટે મોટે કાંઈ વાત કરતા હતા. નાના કાન્તીને આ વાત બરાબર સમજાઈ નહિ. સીપાઈએ ઝૂંપડીમાંથી ભાંગ્યા તુટયા વાસણ, માટીનાં માટલાં અને એક ભાંગેલી દેવદારનાં જોખાની પેટી એટલે સામાન

બહાર લઈ આવ્યા. ઝૂંપડીનાં બારણા આગળ એક ડોસીમા અને તેના બે દીકરા અને ત્રણ ચાર નાનાં નાનાં છોકરાઓ દીનવદને ઉભા રહી આ તમાશો જોવા હતા !

હિંમતમલ શેઠ અને આ સીપાઈઓ આ બધું શા માટે કરતા હશે તે કાન્તીને સમજાઈ નહિ. તેની આંખ આગળ ચકલીનો મોઢો દેખાવા લાગ્યો.

તે ગોઠો હતો, આ ઝૂંપડું છે ત્યાં લાસના તણખલા ને કચરો હતો, અહીં ભાંગ્યા તુટયા વાસણ ને ખાલી પેટી છે. ત્યાં ચીં ચીં કરતાં નાનાં ચકલીનાં બચ્ચા હતાં અહીં કપડા વગર ઠંડીમાં કુખતા ઉભેલાં આ બાળકો છે. સવારે ચકલી ને તેનાં બચ્ચાને ફૂં હાંકી કાઢતો હતો તે ભાઈને ગમ્યું નહિ. અહીં હિંમતમલ શેઠ ઝૂંપડીમાંથી આ માણસો અને બાળકોને બહાર હાંકી કાઢે છે તો ત્રણ ભાઈ કાંઈ બોલતા નથી. અનન્ય જેવી વાત છે ને !

કાન્તીએ ધીમેથી મનુભાઈના કાન પાસે મોડું લઈ જઈને પૂછ્યું “ આ બધું શું માય છે ? ”

મનુભાઈએ કહ્યું “ જાતી ”.

કાન્તીએ “ જાતી ” એ શબ્દ કહી પણ સાંભળ્યો ન હતો.

ભાંગેલી પેટીમાંથી એક પૈસો પણ મળ્યો નહિ ! હિંમતમલ શેઠ ગુસ્સે થઈ ગયા. તે કંઈક બોલવા જતા હતા ત્યાં તો કાન્તી બોલી ઉઠ્યો “ ભાઈ, આ હિંમતમલ કાંઈને તમે મને સવારે કહેલું તે કહોને કે પ્રાણી માત્રમાં પ્રભુ હોય છે. માટે તેને કુઝા આપવું નહિ. ”

“ ચૂપ બેસ ડાહલા, ઘું શું સમજે ! નાને મોટે મોટી વાત. ” હિંમતમલ શેઠ મોટી મોટી આંખો કાઢતા બોલ્યા.

કાન્તી ચૂપ થઈ ગયો. હિંમતમલ શેઠે
જુ'પડીમાં રહેતાં માણસોને બહાર કાઢી
જુ'પડીની જગ્યાનો કબજો લઈ લીધો. ડોસી
અને છોકરાઓ રડવા લાગ્યા. આ દેખાવ
જોઈને કાન્તીનું દેહું ભરાઈ આવ્યું. તે પણ
રડી પડ્યો.

બીજે દિવસે નિશાળમાં ગુરૂ કવિતા
શીખવતા હતા.

આસપાસ આકાશમાં અંતરમાં આબાસ,
લાસચાશની પાસ પણ વિશ્વપતિનો વાસ.

“ કહો જોઈએ વિશ્વપતિ એટલે પરમે-
શ્વર ક્યાં હોય છે ? ”

કાન્તી તરત જ બોલી ઉઠ્યો “ સાહેબ,
ચક્રવીનાં બચ્ચામાં ! ”

“ ને માણસમાં ? ” ગુરૂએ તેનો
જવાબ સાંભળી કંઈક અજબ થતાં બીજો
સવાલ પૂછ્યો.

“ અહં ! પરમેશ્વર માણસનામાં તો
હોતો જ નથી. તે તો ફક્ત ચક્રવીનાં
બચ્ચામાં જ હોય છે ! !

જુ'પડી

મને બહાલી લાગે તે મારી જુ'પડી હો બહેન

મોટા જુકે અરૂખા જીવતાં રે
બલે મહેલોના ઉંચા પથાર. મને.

મોટા મહેલમાં ગાળે છે રેડીઓ રે,
મારી મદુલીયે ગાલ કિલ્કાર. મને.

મોટા મહેલોએ મોટર ગાજતી રે,
મારે ગાવડીના ગોરસ ધમકાર. મને.

બલે મહેલે બિછાન બાતબાતનાં રે.
મારે લોજન અમીનાં બોલકાર. મને

સોહે મખમલ બિછાના મહેલમાં રે,
મારે સુવા ધરતીનો પગથાર. મને.

બળે મહેલ હલાર હીવા વીજળી રે,
મારે પાંગણુ પુણ્યનો પ્રકાશ. મને.

મોટા મહેલોયે ભૂત ભમે પાપનાં રે,
મારી મદુલીયે સત્યતા ભગવાન. મને.

[૧] લગ્ન અને ધર્માન્તર

કાષ્ટ હિંદુ સ્ત્રી ધરલાભમાં પટલી જાય ને એના પતિ ધરલાભનો સ્વીકાર ન કરતાં હિંદુ જ રહી હોય, એવી પરિસ્થિતિમાં એ સ્ત્રી ને પોતાના પતિ સામે લગ્નવિચ્છેદની દાદ માગે તો તેને હિંદુ કાયદો યાચુ પાડવો કે મુસ્લીમ કાયદો ?

દુઃખી લગ્નજીવનને કારણે ધરલાભનો સ્વીકાર

કલકત્તા હાઈકોર્ટના ન્યાયાધ્યક્ષ મિ. જસ્ટીસ એમ^ડ સમક્ષ તાત્કાલિક આવે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરતો એક ખટલો આવેલો. ફરિયાદી મુસમ્મત અય્યાશાખીબી (પૂર્વજીવનની આગ્રેયા દેવી) એ અદાલત સમક્ષ એવી દાદ માગેલી કે થી. સુબોધકમાર ચક્રવર્તી સાથેનાં પોતાનાં લગ્ન ફેક જાહેર કરવામાં આવે કારણ કે એ હવે તેમની પત્ની રહી નહોતી. અદાલતની ન્યાયમર્યાદા બદલના વિસ્તારમાં કૃષ્ણનગર મુકામે ઇ. સ. ૧૯૪૧ના જુલાઈમાં હિંદુ ધર્મવિધિ અનુસાર એ જાનેનાં લગ્ન થયેલાં. ફરિયાદીનું કહેવું એ હતું કે એના પતિ સાથેનું એનું લગ્નજીવન દુઃખી હતું અને ધરમાંથી કાઢી ચૂકવામાં આવતાં કેટલોક સમય પોતાના પિતાની સાથે રહ્યા બાદ ઇ. સ. ૧૯૪૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૨ મીએ એણે રવેન્શાએ કલકત્તાની નાનુદા મરજદમાં ધરલાભનો સ્વીકાર કરવાને જાણવેલું પણ તેમણે એમ ક્યું

નહોતું. હિંદુ કાયદા મુજબ પોતાની અને પતિની વચ્ચે હવે પતિપત્નીનો સંબંધ રહેતો ન હોયને તેમનાં લગ્ન ફેક કરવાની માગેણી એણે ચૂકેલી.

એડવોકેટ જનરલ મિ. એસ. એમ. બેગે આ ખટલામાં જણાવેલું કે અદાલતની ન્યાયમર્યાદામાં આ ખટલો નહોતો આવતો, અને આ ખટલાને જો કાયદો લાચુ પાડવો હોય તો તે પતિના ધર્મના જ લાચુ પાડવો જોઈએ.

ફરિયાદી તરફથી ઉમલા મિ. એસ. ચોધરીએ જણાવેલું કે આ ખટલો 'રેપ્રેસિટિવ રીલીફ એક્ટ'ની કલમ ૪૨ તળે આવી જતો હોયને તેને હિંદુ કાયદો કે મુસલમાન કાયદો લાચુ પાડવાનો સવાલ જ ઉપસ્થિત થતો ન હોયને એ લગ્નને ફેક જાહેર કરી દેવાં જોઈએ.

આ ખટલા અંગેના પાંચ કલાક સુધી ચર્ચણા પોતાના મુકાદામાં મિ. જસ્ટીસ એમ^ડ જણાવેલું કે: અદાલત ધર્માન્તરનાં કારણોમાં ઊતરે એ એમની પોતાની નજરે તદ્દન યોગ્ય ન હતું, છતાં આ ખટલામાં એવાં કારણોમાં ઊતરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારતાં પંચ, એમાં ફરિયાદીનું ધર્માન્તર શુભાચયપૂર્વકનું હતું. કાષ્ટ પણ હિંદુ સ્ત્રી ધર્માન્તરનું બહાનું આપે તેથી કરીને અદાલતે તેને હિંદુ કાયદાથી અલિપ્ત રહેવામાં ટકાવ ન બનવું જોઈએ એવું પણ સૂચન થયું છે. એનો અર્થ એ થયો કે ધર્માન્તરની સાથે

હુબવતી કાનૂની પ્રક્રિયાને અટકાવી દબને
અદાલત એ એવાં ધર્મોત્તરને રદ કરી દબ
ન શકે તો ઠમમાં કમ 'ઇકવીટી'ના સામાન્ય
સિદ્ધાન્તોને અવલંબીને એવા દાખલાઓમાં
વટલેલી વ્યક્તિઓને કશી રાહત આપવાની
તો તેણે ના જ પાડી કેવી ભ્રષ્ટ્ર. હવે
આ ખટલામાં બનેલ છે તેવા ધર્મોત્તરના
પરિણામે લગ્નને ફોફ વતા અટકાવવાની
એ તાજની, હિંદ સરકારની કે ધારામંડળની
નીતિ હોય, તો પછી કોઇ હિંદુ સ્ત્રીના
ધર્મોત્તરને જ ગેરકાયદેસર અથવા ફોજદારી
કાયદા નીચેના એક ગુન્હા તરીકે ગણવાનાં
પમલાં સેવાં ભ્રષ્ટ્ર છે, ધર્મોત્તર એ કાયદેસર
હોય અને કાયદાનો કોઇ પ્રકારનો અત્યવાય
ન હોય તો અદાલત તેને કાયદેસર ગણવા
બંધાએલી હતી. આ બાગતમાં ધાર્મિક-
સ્વાતંત્ર્ય અંગેના રાણી વિક્ટોરિયાના
ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના ઠંડેરાનો અન્વય આપતાં
નામદાર ન્યાયાધ્યક્ષે જણાવ્યું હતું કે નાગ-
રિકોના સામાન્ય અથવા તો વિશિષ્ટ વર્ગના
ધર્મોત્તરને શિક્ષાપાત્ર ગણવું એ એ ઠંડેરાથી
વિસંગત મણાય, અને એ કારણે ન્યાયની
અદાલત એ માર્ગ ન લઇ શકે. ધારાપોથી
પરનો એવો કોઇ નિર્દોષ નથી કે જે દારા
આ ધર્મોત્તરને માન્ય રાખી ન શકાય.

દાદ માગતી વખતે દાદ માગનાર મુસ્લીમ
હોઇને એ જ પાયા પર આ ખટલાનો
નિર્ણય થયેલો ભ્રષ્ટ્ર એમ નામદાર ન્યાયાધ્યક્ષે
જણાવ્યું હતું. આ ખટલો અદાલત પૂરતી
ન્યાયમયોદમાં આવી જતો હોવાનું જણાવતાં
તેમણે કહેલું કે: સુરોપના દેશોમાં પક્ષ-
પતિપક્ષના વતનનો પ્રેમ અદાલતો સામાન્ય
રીતે હાય ધરે છે. પરંતુ આ ખટલામાં તો
બન્ને પક્ષો એકજ વતનના છે અને છતાં
દાવો દાખલ કરતી વખતે બંનેનાં ધર્મ અને

સમાજની પ્રજ્ઞાથી નોખાં નોખાં હોઇને
દરેકનો વ્યક્તિગત કાયદો નોખો પડતો હતો.
આ ખટલામાં વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે, પક્ષ
મજબુરને લાગુ પાડનારા વ્યક્તિગત કાયદાનો
નિર્ણય એની પોતાની પસંદગીની ધાર્મિક
પ્રજ્ઞાથી પર અવલંબે છે. ધાર્મિક સ્વતંત્ર્યની
નીતિને અનુલક્ષતા એ સ્પષ્ટ થયા વિના
નથી રહેલું કે દરેક વ્યક્તિને તેની પોતાની
પસંદગીએ કોઈ પણ સમયે પોતાનું ધર્મ-
પરિવર્તન કરવાનો અધિકાર છે અને એ
મુજબના ધર્મોત્તર પછી એ જે ધર્મ અને
સમાજ પ્રજ્ઞાથીનો અંગીકાર કરે તેના તેને
લાગુ પડતા અંગત કાયદા મુજબના સ્થળા
અધિકારો અને લાભો તે મેળવી શકે. લગ્નને
ફોફ ગણવાના પ્રશ્નનો કાયદેસરનો નિર્ણય
ખટલા સમયે તે વ્યક્તિને વ્યક્તિગત રીતે
લાગુ પડતા કાયદા અનુસાર જ થઇ શકે.

હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે દાવો નોંધાવતી
વખતે એક પક્ષ હિંદુ અને બીજો પક્ષ
મુસ્લીમ હોય તો કયો કાયદો લાગુ પાડવો ?
આ ખટલામાં દાદ માગનારને કેવળ મુસ્લીમ
કાયદો જ લાગુ પડતો હોય તો પછી તેણે
માગેલી જાહેરાતનો તેને અધિકાર છે.

ત્યાર બાદ હિંદુ કાયદાની ચર્ચા કરતાં
તેમણે જણાવેલું કે હિંદુ કાયદો કેવળ હિંદુ-
ઓને જ લાગુ પડતો હતો. હિંદુ કાયદો
ઘડનારાઓને આવા લગ્નને ફોફ ગણવા
માટેનો નિયમ રચવાની કશી જરૂર નહોતી.
હિંદુ કાયદામાં પતિની રિયતિ એ ધારે ત્યારે
લગ્ન કરવાને સ્વતંત્ર હોવાની રવીકારાઇ
હોઇને કાયદેસર નજરે તેનાં લગ્ન ફોફ કે
નાફોફ ગણાય તે સાથે તેને બહુ સંબંધ
નહોતો. આવાં લગ્નને ફોફ ગણવું અટકા-
વવાને હિંદુ કાયદામાં કશો ચોક્કસ નિર્ણય ન
હોય, અને હિંદુ કાયદા સિવાયનાં અન્ય

વર્ષની એક સુશિક્ષિત બ્રાહ્મણ યુવતી શ્રી. વજ્રુભાષના આશ્રય હેઠળ રહેતી હતી. કારણ કે તે પોતાની પસંદગીના પતિ સાથે પરણવા માગતી હતી. આ યુવતીએ પસંદ કરેલો પતિ જીંદી સુમતિનો હોવાથી તેના કેટલાક સગાઓ આ લગ્નનો વિરોધ કરતા હતા. આ અંગે એમ જાણવા મળે છે કે પોલીસ વડાએ એક મુદ્દર તરીકે આ સામાજિક બાબતનો ઉદ્ધેશ લાવવા માટે યુવતીને અને શ્રી. વજ્રુભાષને બોલાવ્યા હતા અને યુવતીની વાત સાંભળ્યા પછી તેઓ પશુ સંમત થયા હતા કે ૨૨ વર્ષની સુશિક્ષિત યુવતી તેની પસંદગીના પતિ સાથે લગ્ન કરી શકે.

આ વાતોલાપ પછી યુવતીના સગાઓ અને શ્રી. વજ્રુભાષ યુવતી સાથે પોલીસ યોજાની બહાર નીકળ્યા ત્યારે માઠી ત્યાં નહોતી ને એક મોટર ઉભી હતી. દરવાજા બહાર નીકળતાં એકાએક બહેનના સગાઓ અને બીજા યુગ્મ જેવા માણસો શ્રી. વજ્રુભાષ અને પેલાં બહેન પર તૂટી પડ્યા હતા. અને સખત માર મારી બળજબરીથી પેલાં બહેનને ઊભેલી મોટરમાં લઈ મોટર હંકારી ગયા હતા. શ્રી. વજ્રુભાષ પરનો હુમલો પોલીસ યોજા નજીક જ થયો હતો છતાં પોલીસ તો તે ઉભી જોતી હતી. રાજ્યના કેડાટરનો સાર-બાર હેઠળ રહેલ વજ્રુભાષની તબિયત હવે સારી છે.

જે બ્રાહ્મણ યુવતીનું અપહરણ કરવામાં આવ્યું છે, તે એક બાળવિધવા છે. એમનું નામ નિર્મળા બહેન. પોરબંદરના યુકુળમાં પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરીને છેલ્લા એકઠ વરસથી તેઓ શિક્ષિકા તરીકે કામ કરે છે. તેમની ઇચ્છા શ્રી. કાનજી ચૌહાણ નામના યુવક કમંડર સાથે લગ્નમંથિથી જોડાવાની હતી. તેઓ થોડા દિવસથી શ્રી. વજ્રુભાષને ત્યાં રહેતાં હતાં અને તેમણે પોતાની બધી

દકાકત તથા વિચારો જાણ્યા હતા. તેમણે તા. ૮-૬-૪૫ ના રોજ અમદાવાદમાં રજિસ્ટરની ઓફિસમાં આ લગ્ન અંગે કેકચેરેશન નોંધાવ્યું હતું. શ્રી નિર્મળાબહેનનાં કેટલાંક મિત્રો, આપ્તજનો અને ગુરજનોની, જેમ આમાં સંમતિ હતી તેમ, કેટલાંક સર્ગાવહાલાં ગાંતિબેદને કારણે નારાજ હતાં.

શ્રી. વજ્રુભાષની સલાહ એવી હતી કે લગ્ન કરતાં પહેલાં ભલે સૌ સર્ગાવહાલાંઓની સંમતિ ન મેળવી શકાય પણ તેમને સમજાવવાની અને બની શકે તેટલો સંતોષ આપવાની ફરજ બજાવવી જોઈએ. આથી શ્રી. નિર્મળાબહેનનો ભાષ અને મામા તેમને લગ્ન ન કરવા સમજાવવા આવ્યા હતા; પણ કશી જ કારી ફાવી નહિ અને છેવટે હાથ મુજબ બનાવ બની ગયો.

શ્રી. વજ્રુભાષએ આ બાબતમાં ઝડપી પગલાં લેવા માટે પોલીસ કચેરીમાં અરજ આપી દીધી છે. હવે સત્તાધીશો સમજ આ આપ્તિય બાબત રજૂ કરવાનું વિચારાઈ રહ્યું છે.

(પ્રબલધુ)

[૪] એક અંગ્રેજ નવોદાનું સાહસ

પારીસમાં રહેલા પોતાના વિમાની પતિ સાથે એક 'લિબર્તદાર પખવાકિય' ગાળવા માટે અંગ્રેજ નવપરિણીતાએ થોડાક દિવસ પર એક અજાણ્ય સાહસ એડ્યું હોવાનો કિસ્સો જાહેર આવ્યો છે. એકવીસ વરસની એ ધિવાન કે પટ અમેરિકન વિમાની દળના એક અફસરને પરણ્યા બાદ તેના પતિને પારીસ જવાનું થયું, ધિવાને પોતાને પણ પારીસ લઈ જવાની હક પકડી અને છેવટે તેનો પતિ કબૂલ થયો. એને તેમાં ધાબળા,

—: શ્રી જગત્ :—

અરમ પાણીની બાટલીઓ, દુવાથો વગેરે સામાન સાથે પોતાની પત્નીને પણ પૂરી દીધી. બકેશાયરના વિમાની મથકેથી ક્રાન્સ ઉપાડતા વિમાનમાં પેલા અફસરને પારીસ પહોંચવાનું હતું, મથક પર કોઇની અવરજવર નહોતી અને બંને વિમાનીઓ સુધાંની ગેરહાજરી હતી, ત્યારે તેના બીજા સામાન સાથે એ બોણું પણ વિમાનમાં ચડાવી દેવામાં આવ્યું અને આ રીતે, ધીવાનના પોતાના જ શબ્દોમાં કહીએ તો, 'મારા પતિને સહવાસ મેળવવા માટે મેં સખળા ઉક્યેનોને ટપી નાખ એવું દોજખ સમું ઉક્યેન કયું'.

બોખાની અંદર એનાથી દરીદરી ચકાચ તેમ પણ નહોતું. એના પતિના નિવાસે સખળો સામાન પહોંચ્યો ત્યાં સુધી તેને એની એ દયામાં રહેવું પડેલું. એના જાણીઆ મુજબ, 'હું બહુ બપજનક લાગણી અનુભવવા લાગેલી અને માંદી જેવી બની ગયેલી. મારું મગજ બહેર મારી ગયેલું અને હું ક્યારે વિમાનમાંથી ઊતરી તેના ચે મને ખ્યાલ નહોતો રહ્યો.

એનો પતિ તો સામાન આપી લાગવાની ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જ નેંધે રહ્યો હતો. જેવો સામાન આવી લાગ્યો તેવો પોતાની પ્રિયતમાના બર્ધવિભોચનમાં તે મંદી પડ્યો. ધીવાન પોતાના પતિના સહવાસ માટે મુક્ત બની. પરંતુ આ રમત છાની ન રહી પારીસમાં એ ખરીદીએ નીકળી ત્યાં તેના જ મામ ચિંતક (ઇસેકસ) ના એક મેન્દરની નજરે તે પડી અને પછી બધો ભેદ ફૂટી ગયો ! એને અદાલતમાં ૨૫ વર્ષોનો દંડ કરવામાં આવ્યો અને પાછી ઇર્જેન્ડ બેગી કરી દેવામાં આવી, પણ આ વખતે બોખામાં પૂરીને નહિ !

(પ્રલબ્ધ)

આબ્દી-આમરના ફાંસી પામેલા કેદીઓ તરફથી કરનારી અપીલના ખર્ચ માટે, ફાંસી-નિવારક સમિતિનાં અધ્યક્ષ શ્રીમતી અનસુયા બાઇ કાળે તરફથી માંગવામાં આવેલા ફાળામાં મુંબઈના વૈષ્ણવાચાર્ય ગોસ્વામી શ્રી. ગોકળનાથજી મહારાજે રૂ. ૫૦૧ ની રકમ અર્પણ કરી છે.

તાજેતરમાં રાજકોટ ખાતે શ્રીમતી કાન્તા શુભાખ્યંદ શેઠ જી-વિકાસશૃદ્ધની રચાપના થઈ છે. આ સંસ્થાની રચાપના કરતાં રાજકોટના જાણીતા રાષ્ટ્રીય સેવાબાવી નાગરિક શ્રી. શુભાખ્યંદ તલકચંદ શેઠે પોતાની મૃત પત્નીના સ્મારક અર્થે રૂ. ૫૦ હજારની સખાવત ટ્રસ્ટડીઝ કયું છે. વધુમાં તેમણે શરૂઆતના કામ માટે રૂ. ૫ હજાર તથા વરસ માટે દર મહિને રૂ. ૧૫૦, સંસ્થાને આપવાનું જાહેર કયું છે. સંસ્થાના કાર્યવાહકોએ આર્થિક સહાય માટે પણ સૌને અપીલ કરી છે.

જંગાળના જેસોર જીલ્લાના લાકિનગ ગામની એક યુવતીએ શરીર ઢાંકવા વસ્ત્ર ન મળ્યાથી ગળે ફાંસો ખાત્ર આપવાત કયો છે.

મુજરાતમાં નસ' કોલેજ મુંબાઇ ઇલાકામાં બે નવી નસ' કોલેજો ઉઘાડવાની છે, તે અરૂચ અને સતારાને જાહેર અમદાવાદ અને પુનામાં કાઢવા હયું છે.

પુનામાં રંભા કુંવરજી નામના જૈન સાધવીજી ૪૩ દિવસના ઉપવાસ બાદ મરણ પામ્યા છે. એમની ઉંમર ૯૨ વર્ષની હતી.

મેડમ મોટેસરી કારમીરમાં મુપ્રસિદ્ધ બાળ-શિક્ષણ શાળા મેડમ મોટેસરી કારમીર ગયાં છે. ત્યાં તા. ૧૫ જુલાઈથી અઢી મહિના સુધીનું તાલીમ કેંદ્ર ઉઘાડશે.

ગાંધી

માનસ લખતું હેલે લખામાં પરિવર્તન ?

ગુજરાતના અગ્રગણ્ય સાક્ષરેભાંના એક અને વિવેચન નિષ્ણાત સાહિત્યકાર શ્રી. રામનારાયણ પાઠક (સ્વેચ્છિકારી) અને મુખ્યમંત્રી કવે વિદ્યાલયના હાલનાં એક અધ્યાપિકા શ્રી. હીરા મહેતાનાં તાજેતરમાં થયેલાં લખો પ્રત્યે હમણાં હમણાં જાહેરમાં તેમજ વર્તમાનપત્રોમાં કેટલોક ઉઠાપોઠ જાણ્યો છે.

શ્રી. પાઠકનું વય ૫૮ વર્ષનું હોઈને શ્રી. હીરા મહેતાનું વય, વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયા પ્રમાણે, લગભગ ૨૭ વર્ષનું જણાવવામાં આવે છે. પરંતુનાર બન્ને વ્યક્તિ યોગ્ય વિચાર કરી નિર્ણય બાંધી શકે તેવી જુદી ધરાવતાં હોઈને પરસ્પરની પસંદગીથી આ લગ્ન યોગ્યમાં છે. એ લગ્ન પ્રત્યે, આપણા સમાજમાં જાગે છે તેવો એકેય પક્ષના લાગતા વળગતાએ વિરોધ નોંધાવ્યો નથી, તેમ પરંતુનાર પૈકી એકેયનો લગ્ન સંબંધે વિરોધ નથી. છતાં સમાજ એ લગ્ન પ્રત્યે વિરોધની વર્ષા વરસાવવા એક પગે તૈયાર થઈ ગયો છે, અને તેમાં વળૂદ પણુ છે.

આ લગ્ન સંબંધનો શ્રી. રામનારાયણ પાઠક (જેમને મારા કેટલાક મિત્રો 'ડૉક્ટર' નામથી સંબોધતા એ સાંભળ્યા છે) અને શ્રી. હીરા મહેતાનાં વ્યક્તિગત નામથી થયો હોત અને સમાજ કે શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં તેમનું

કોઈ સ્થાન ન હોત તો, જેમ સમાજમાં અનેક વૃદ્ધ લખો થઈ જાય છે અને માત્ર મર્યાદાગ્રાંથા સુધારકો અને ધગશ ધરાવતા સુકીમર યુવાનો એવાં લખોનો વિરોધ કરે છે અને શમી જાય છે તેમ આ વિરોધ પણ શમી જાત; પરંતુ પરંતુનાર બન્ને વ્યક્તિ કેળવાયેલાં હોઈને સુશિક્ષિત ગણાતાં અને સાહિત્યકારો છે, શિક્ષણ જેવા પવિત્ર વ્યવસાયને બન્નેએ પોતાનો કર્યો છે; અને સાહિત્યદ્વારા જનતાને દોરવા જેવા કાર્યમાં પોતાનો ફિરસો પુરાવે છે તેવી વ્યક્તિઓનાં આર્થિક શારીરિક કળેકું થાય અને તે પણ પોતાની એક વખતની શિક્ષા સાથે ગુરૂજી લગ્નમંચિથી જોડાય ત્યારે ચારિત્ર્યપૂર્વક માન્યો આવાં લખો પ્રત્યે નકરતની નજરે જુએ એ સ્વાભાવિક છે.

આ દષ્ટિએ આ લગ્ન નકરતને પાત્ર જાહેર થઈ ચૂક્યું છે ત્યારે ખીજી બાજુથી આ સાહિત્ય અને સંસ્કાર સ્વામીઓના સુભગ મિલનને આવકારનારા પણ નથી એમ છે જ નહિ. આપણા કેટલાક આગેવાન સાહિત્યકારોએ આ પ્રસંગે હાજર રહી નવ-દેષ્ટીને તેમના આ પરિણુપ પ્રસંગે સંસ્કાર સંયોગકાળે આશીર્વાદો પણ વરસાવ્યા છે.

એટલે બન્ને પક્ષે જુદા જુદા અભિપ્રાયો બ્યક્ત થયા છે. સમાજ એ વહેતો પ્રવાહ છે, એ પ્રવાહમાં સાફ પણુ તણાય છે અને નરસું પણ તણાઈ આવે છે. સારા-નરસાનો

બેઠ પારખનારે પોતપોતાની તુલના પ્રમાણે એ બાબતનો ક્યાસ બાંધી લેવો જોઈએ.

પોતાની પુત્રીઓને આજનું શિક્ષણ આપવાનો અતિરેક ધરાવતાં મામાપોએ આર્વા અધ્યાપકોથી એતલું રહેવું કારણ, પાકટ અને પુખ્ત વિચાર કરવાની શક્તિ ન ધરાવતાં પોતાનાં વિદ્યાર્થી સંતાનો આવાઓની જાળનાં કદાચ ભોગ અને તો ના ન કહેવાય. ત્યારે વિશુદ્ધ બાવે એકબીજાના સંસ્કાર પરત્વે આકર્ષાનાર શિષ્યાઓ આવા શુદ્ધોને ચરણે દેહાપંથુ સુદ્ધાં કરવાની પોતાની તૈયારી દાખવે તો તેમાં બીજાઓને વિરોધતું કારણ પશુ હોઈ શકે !

આ પ્રશ્ન અતિ નાજુક છે. એને જે પશુ બાળુથી છેડશો તે બાળુથી એ તૂટી જવાનો સંભવ છે. એટલે એની હથાવટ કાળજીપૂર્વક કરી એની પોતાની મતિ અતુસાર તુલના કરી તેનો નિર્ણય કરવો એ જ વધુ ઉચિત છે.

આ લખને એ સમાનશુલ્ક શીખવામાંના લગ્ન તરીકે આવકારીએ છીએ. ત્યારે બીજા બાળુથી એ બાપદીકરી સરખા શુદ્ધ શિષ્યાના સંબંધે દેહમંથિના જોડાણ પ્રત્યે દિલગીરી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

***
શ્રી. કુમુદિની ત્રિવેદી અને ઇશ્વરલાલ દેસાઈએ

આગળ જણાવ્યા જેવાજ એક બીજો લગ્ન પ્રસંગ પશુ ઉજવાયો છે. પહેલા પ્રસંગમાં પરચુનાર પુરુષ લાંબા કાળથી વિધુરાવરથા ભોગવતા હતા, ત્યારે આ લગ્નમાં એક પરિશ્ચિત પુરુષ સ્વ પરિશ્ચિત પત્ની સાથે મેળ નહિ મળવાથી એકલજીવન જીવતા હતા. એઓ પોતે કેંગ્રેસ પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય કામ કરતા હતા; તેમને એમનાં પત્ની સાથેનો સહવાસ અપ્રિય હતો. અને હવે

પોતાને ત્રોત જીવન સંગિની મળી જતાં એઓ એવાં જ એક કાર્યકર શ્રી. કુમુદિની ત્રિવેદી સાથે લગ્નમંથિથી જોડાયા છે.

એઓ એક નિવેદનમાં જણાવે છે:—

“ વર્ષોની માનસિક વેદના અને મંથન પછી મેં ગાંધીજી શ્રી કુમુદિની ત્રિવેદી સાથે મલ્લાડમાં લગ્ન કર્યાં છે. ૧૫ વર્ષની મ્મયે અંગત જાણ પીછાણ કે સમજ વિના જેમની સાથે મારાં લગ્ન કર્યાં હતાં એમની અને મારી વચ્ચે લગ્ન પછી હંમેશા અસહકારનોજ સંબંધ રહ્યો છે. પતિપિત્ની તરીકે કદી મેળ બાધો નથી અને બવિધમાં મેળ એસે એવી જરૂરે શક્યતા મને લાગી નથી. એમાં દોષ મારો પશુ હોય. આજે એઓ સ્વતંત્ર જેવાંજ છે, જો કે વિધિસરના છુટાપછાટ મારેની મારી સૂચનાનો એમણે સ્વીકાર કર્યો નથી. હું જાણું છું કે પ્રણદ ધર્મ-બાવનાથી પ્રેરાયેલી વ્યક્તિ વિશેષ આવી દશામાં જુદોજ નિર્ણય કરે, પરંતુ મારા જીવનવિકાસની મર્યાદા હું સમજું છું. આજે પશુ આઝાદીની લડત કે લડતનું વાતાવરણ હોય તો આવો વિચાર કરવાનું મને સુચ્યું નહોત પરંતુ આજના દેખીતા શાંત અને નિર્મિત વાતાવરણમાં એક કાર્યકરના અંગત જીવનમાં એકલવાયાપણાનો ખ્યાલ અતિ દૂર અને છે અને એને માટે અંગત લાગણીનો વેગ રોકવો મુશ્કેલ હોય છે. એ અનિચ્છનીય પશુ હોય પરંતુ એ હકીકત છે.

સમાજ મારાં આ પગલાંને ક્ષમ્ય ન પશુ મણે. હું તો અનેક જાતની માનસિક ગડમથલ પછી મારી જાતને સમજાવી શક્યો છું કે કેંગ્રેસની દૃષ્ટિએ આમાં હું કોઈ રાજકીય અપરાધ કે સામાજિક પાપ કરતો નથી. હા, સંભવ છે કે સમાજ મારી પાસેથી આઝાદી એવું ઉચિત પગલું ભરતો ન હોઈ. આ પગલાંની આસપાસ સામાજિક

દિલ્હી રચી હું મારો ખ્યાલ કરવા મંગતો નથી. ખનવા જોગ છે કે પ્રજાશિક્ષામંદ સામાજિક લોકમત આ પગલાંને તીભાવી ન પશુ લે, તો મારે જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાંથી હમણાં છૂટા રહેવું જોઈએ. હાથ ધરેલી જવાબદારીઓ છોડતાં દુઃખ તો થાય છે પરંતુ મને શ્રદ્ધા છે કે જે ધ્યેય અને ભાષનાને સોળ વર્ષથી ધરખાર અને અધ્યાસ છોડી, હું એકતિષ્ઠાથી અને રાજકીય દષ્ટિએ અશુશુદ્ધિ રહીને વળગ્યો છું, અને જે ધ્યેયને માટે મારો સંકલ્પ અને વશદારી ઉત્તરોત્તર વધતાં ગયાં છે તેમાંથી હું કદી અલિપ્ત થવાનો નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ વડીયો અને સહકાર્યકરોની સહાનુભૂતિ હશે તો ખેત્રિસે ઉપારેલા આમસંગકન કાર્યમાં જલદીથી સામેલ થઈ જવાની મારી ઉમેદ છે.

એમનાં પૂર્વપરિણીત પત્નીને વિધિસર છૂટાપણા માટે છૂટા આપ્યાનું તેઓ જણાવે છે; પરંતુ સમાજ અને દેશની આઝાદીના જંગમાં જમી જનાર એ ભાઈને આર્થ અથળાના આદર્શની મુલાયમ ભાવનાનો ખ્યાલ તમને ક્યાંથી આવે ? જ્યાં રણુચંડી જેવી વીર રમણીતા એ પૂજક હોય ત્યાં પછી આ આર્થ ભાવના શીલ નારોતું જીવન સદાને માટે પોતે વેડી રહ્યા છે તેનો ખ્યાલ તમને ક્યાંથી આવી શકે ? અને હવે, સમાજ એમના આ પગલા પ્રત્યે કદાચ અવગણનાતી નજરે જુએ કે માટે તેઓ હવે ક્ષેત્રસંન્યાસ બેજાની તૈયારી દાખવી રહ્યા છે ! આઝાદી જંગના લડવાયાની આ કાયરતા નહિ તો ખીણું શું ? એક જીવના જીવનને ધૂળમાં મેળવી, પસંદગીનું લગ્ન કરી હવે એ લગ્ન માણવા માટે પોતે ક્ષેત્રસંન્યાસનો માર્ગ મહણ કરે છે ! એ આજના સેવાભાવી કાર્યકરનું માનસ શું બતાવે છે ?

આઝાદીના જંગમાં જોડાયેલાં આમાંથી આપણને આવા તો અનેક કિસ્સા મળે તેમ છે. પરંતુ આવા તો કોઈ કોઈ જ બહાર આવવા પામે છે. ભ્યારે અંદર અંદર જીવનું સંકેતાર્થ જવાના બતાવે સમાજની નજરે ભાગ્યેજ ચડે છે !

ભગવાન આવા સેવકોથી ખચાવે ! !

દેશનેતાઓની મુક્તિ અને પછી—

૪૪ માસની અટકાયત બાદ શ્રિ. સરકારે અટકમાં રાખેલા હિંદના કેટલાક અગ્રગણ્ય નેતાઓની મુક્તિ કરી છે. આ મુક્તિ પાછળ અને હિંદમાં પ્રવર્તતી મજાગાંઠના ઉકેલ માટે હિંદના હાલના હાકમ લોર્ડ વેવલના સમર્થ એવા સતત પ્રયાસો છે.

દેશમાં નવી વચગાળેની સરકાર સ્થાપવા માટે લોર્ડ વેવલે એક યોજના તૈયાર કરી મધ્યસ્થ ધારાસભામાં જે જે પક્ષનું પ્રતિનિધિત્વ છે તેમને સીમલામાં નેતરી નેતા પરિષદ બોલાવી છે. તેમાં મહાત્માજીને પણ આમંત્રણ છતાં, પોતે કોઈ પક્ષના પ્રતિનિધિ નહિ હોવાથી હાજર રહેવાની અશક્તિ બતાવ્યા છતાં, તેઓથીની સલાહ સૂચનાનો લાભ એ નેતાઓને મળે તે કારણે તેઓ સીમલા ગયા છે. વાટાધટા-અચોંસા ચાલુ થઈ છે, યોજના પર સૌ પક્ષના નેતાઓ એકમત થઈ એનો સ્વીકાર કરવાને લગતાં ચિહ્નો ક્ષિતિજમાં દેખાઈ છે. ત્યાં તો છેલ્લા સમાચાર મળે છે કે, શ્રિ. જિન્નાની કંઈક વલણને કારણે કંઈક નિરાશાનું વાતાવરણ જણાય છે. અને હાલ તુરંત એ નેતાપરિષદ મોકૂફ રહી તા. ૧૪ મી જુલાઈના રોજ મળનાર છે, ભ્યારે કંઈક પક્ષને પોતાના પ્રતિનિધિઓનાં નામો રજૂ કરવાનું ના. વાઈસરોયે ઇજન આપ્યાનું કહેવાય છે. જોઈએ, હવે તા. ૧૪ મી જુલાઈ શું પરિણામ લાવે છે ?

ના માંકિત

ડૉક્ટરો

શક્તિ માટે

ના માંકિત

દવા જ

ખતાવે છે

અંકુ ના માંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ નખજાં સખજાં બધાને ઉપયોગી છે. સાવન માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે છે, અને માદાને, માદગી પછીની નખખાઈ નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંકુનું રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાસ્થ્ય અને તાકીદે તાજગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં બાળકો તેમજ મોટાં સો કોઈ સહેલાઈથી લઈ શકે છે પોષણ આપનાર, શક્તિ આપનાર અને ખાસ કરીને લોહીની લાલી વધારનાર—

અંકુ

અંકુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

અંકુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧

વડોદરાના એજન્ટો :—

- (૧) વૈદ લલાનીશંકર અને હરીશંકર ટં,
  - (૨) મેસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની દા.
- રાવર પાસે, વડોદરા.

આવનંત્રી અને સ્થાપક : સ્વ. જયકુબજી ના. વર્મા.

તંત્રી :

સૌ. જયવતી દેસાઈ

ગુણસુન્દરી

સહયોગી :

સૌ. વનખાળાદેસાઈ પી.એ.
સૌ. રમા ઠાકોર બી. એ.

વ્યવસ્થાપક : નટવરલાલ ઠક્કર : હુદાહુમિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

પુ. ૪૪ મું. }

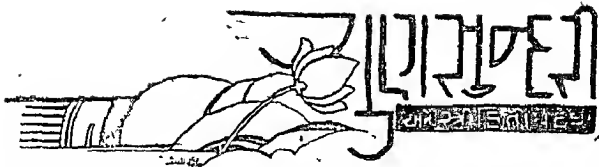
ઓગસ્ટ : ૧૯૪૫

[અંક ૬]

અનુક્રમણિકા

વર્ષાની રાણી : શ્રી હસુમાધર ...	૨૦૧
વર્ષા : શ્રી. ' મધુરમ ' ...	૨૦૨
રવીન્દ્રા : શ્રી. ' પોલરેલ્ય ' ...	૨૦૩
ઓ! માનવ ! : સૌ. હસુમતિ ધીરજલાલ દેસાઈ ...	૨૦૬
કોણ લહાવી બન્યું : શ્રી. ' મધુરમ ' ...	૨૦૭
વીર-હરમ : શ્રી. ' સુધાકર ' ભટ્ટ ...	૨૦૮
બાદશાહની વહોરે : શ્રી. રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાડક ...	૨૦૯
અનંત ભાવ : સૌ. હસુમતિ ધીરજલાલ દેસાઈ ...	૨૧૧
મેહુલાને : શ્રી. રતિલાલ ચાંપાનેરી ...	૨૧૬
સ્વ. સૌ. હાહીબહેન ઠક્કર : ...	૨૧૭
નયોતિદેખા : શ્રી. ' શશિન ' જોશી ...	૨૨૦
સ્ત્રીઓનાં વિવિધ અપ્નો : નિવેદન કરનાર શ્રી. મનુ સુબેદાર ...	૨૨૧
ખોરીઉત્સવ : કે સશીકલા ચૈતન્યલાલ ઠક્કર ...	૨૨૭
ભારત વર્ષની લગ્ન વીરંગનાઓ : ...	૨૨૮
શ્રી. પાઠક હીરા લગ્ન : ...	૨૩૨
સ્ત્રીજગત : ...	૨૩૭
નોંધ : ...	૨૩૯

વાર્ષિક લવાળમ : દિવસ માટે રૂ. ૫-૦-૦ : વિદેશ માટે શિર્ડીંગ દસ : છુટક નકલ બાર આના

પુસ્તક ૪૪૩

ઓગસ્ટ : ૧૯૪૫

અંક ૬ થી

વર્ષાની રાણી

[ગરબી]

મહને વહેલેરી કાલ ઉઠાડને બા;
નિંદ ચાપેરી સોણલાં ઉઠાડને બા;
ઉપાદેવી પહેલાં જગાડને બા;
દા' રૂપેરી ઘરડી વગાડને બા.

ઉપા કુમકુમ કુમ્ભો ઢોળશે બા;
રસ રસે આંગણું રોળશે બા;
હું ચુટાઈ વર્ષાની રાણી બા;
માનવકુળની દેવી કલ્યાણી બા.

મહારે લલિત લાવણ્ય કુવારા બા;
વિશ્વેશ્વરની રસધારા બા;
મહારી કીકીમાં કહે છે કામણ બા;
મહારાં મરકલડાં મધુ મહેરામણ બા.

મહારાં કાળજડાં ફીલકારે બા;
રૂપ સોહાગણુ ગ્રી ચુંગારે બા;
પેલો તાકી કનૈયા જુએ બા;
શીઠ આંખોનાં ચોતી ખૂવે બા.

મહને વિશ્વમાહિની કહે છે બા;
શુ' સૌન્દર્ય કરારી ખીએ છે બા;
મહને કહે છે વર્ષાની રાણી બા;
મહને કહે છે વિશ્વકલ્યાણી બા.

શ્રી. કુસુમાકર

વર્ષા

[પાલવડો મારો મેલો-રાસના દાસ પર]

ધન ધન અબ્રમાં ગાળે છે ગર્જના,
જગની અટારી સરી સૂકી લમે;
આધેથી હાસ્યકુન્ડ અરતાં હો પંખોડાં,
ભગી જગતની વર્ષા રથે, ધન ધન અબ્રમાં

ઘેરા હો અબ્રમાં ચમકે હો વિજળી,
રાત અંધ રંગમાં પરલા અરે;
તેને તેને સારા જગતે ઉબળતી,
આવે ચેતનકારી વર્ષા જગે, ધન ધન અબ્રમાં

સર સર શીતળ થો વહેતો સમીર આ,
ધગ ધગ જગ આ શાતા પામે;
ખેડે ખેડણકાર વર્ષા વધામણે,
સૂકાં ગત શીખનાં ફૂલડાં ભગે, ધન ધન અબ્રમાં

વન વનનાં ઝુંડ એ પામે નવચેતના,
ડાળે ડાળે નવ પ્રાણો ભગે;
ઠંડી ઠંડી મારા આતમની વાટડી,
માગી માગે નવ જોગ્ય રાગે, ધન ધન અબ્રમાં

પીકા નવજીવનની ટાળે વરસાદ હો,
થેલા થેલા કવિ માનવ હોલે;
વરસે વરસાદમાં અમૃતનાં છાંટણાં,
મહેકે વિરાટના થેલા ખોલે. ધન ધન અબ્રમાં

મીઠું મીઠું ખોલતાં વર્ષાનાં ખિંડુ હો;
માનવની આંખનાં ખિંડુ લરે;
આઘેના આલમાં લરે હો વિજળી,
ત્યાગે જગત જૂનવાણી અરે. ધન ધન અબ્રમાં

શ્રી. 'મધુરમ્'

રવીન્દ્રા

૦ વિધવા માતાની કન્યા પૈસાદારના નહેર પુત્ર સાથે
પરણાવાધ; માતાએ આપેલા પતિવ્રતના સંસ્કારે એણે
આત્મસમર્પણ કર્યું ! !

શા માટે ?

★ લેખક : શ્રી. “ પોલરસ ”

[૧]
“ બા ! આ બધા લોકો,
કોઈ દિવસ નહિ ને આજે
આપણે ત્યાં કેમ આવ્યા છે ? મારા બાપા
મરી ગયા પછી તો કોઈ આપણે ત્યાં આવવું
નહોતું, અને આજે આ બધા કેમ
આવ્યા છે ? ”

“ બહેન ! આજે નહિ, એ બધા અહીંથી
જશે તે પછી તને કહીશ કે એ બધા કેમ
આપણે ત્યાં આવ્યા દતા ? ”

“ ના, બા ! તારે મને કહેવું જ પડશે
કોઈ દિવસ જવાજ દેવાની તેં મને ના પાડી
નથી અને આજે તું ના કેમ પાડે છે ? ”

“ બહેન ! તું નહિ સમજી શકે. હું
તને પછી કહીશ. ”

“ ના, તારે મને કહેવું જ પડશે. ”

“ ના, હમણાં નહિ. હમણાં તો તું જ
નદી પર જઈને પાણીનું બેડું ભરી આવ. ”

“ સારું બા ! તું ના કહે છે તો ભરે;
તારી મરજી, પણ પછીથી તો તારે મને
કહેવું જ પડશે. ”

“ સારું, જા. ”

અને ઉછરતી અલ્હડ રવીન્દ્રા માથે દેગડો
મૂકી કાપમાં ઘડો ગોઠવીને નદીના રસ્તે
નીકળી પડી. રસ્તામાં મળી તેટલી બધી
બહેનપણીઓએ એને, એને ઘેર ડોણુ થા
માટે આવ્યું હતું વગેરે પૂછ્યું, પરંતુ તે કોઈને
કશો જ જવાજ દઈ શકી નહિ. કારણ, પોને

એ બાળત ગણવા પ્રયત્ન કરવા છતાં કશું જ
જાણી શકી નહોતી.

***

આજે રવીન્દ્રાને ત્યાં, જે કાકાને વિષે
એણે એના પિતાની હયાતીમાં પણ કંઈ જ
સાંભળ્યું નહોતું તેઓ, અને તેમની સાથે
બીજા બે-ત્રણ પ્રૌઢ આદમીઓ મહેમાન
તરીકે આવ્યા હતા. રવીન્દ્રાના પિતા એને
સાત વર્ષની મૂકી એના વાત્સલ્યને સદાને
માટે વિસરી જઈ આ લોકમાંથી માથા ગયા
હતા ત્યારથી એની માતાએ પડોશીનાં કામકાજ
કરીને, ખેતરમાંથી મોસમમાં આવતાં કાઢાં
ફાલીને કે દળવા-ખાંડવાની મહેનત કરીને
એને મોટી કરી હતી. પોને લખું-સૂકું ખાતી,
પણ નાનો રવીન્દ્રાને એ કોઈ ચીજ વિના
રડતી રાખતી નહિ, એને મન એ જરાય
ઓછું આવવા દેતી નહિ. આમ રવીન્દ્રા
બાર વર્ષની થઈ હતી.

બાર વર્ષની એક શહેરી બાળા જે કંઈ
જેટલા પ્રમાણમાં સમજી શકે તેના કરતાં
અધુરું જ્ઞાન પણ તેનામાં ન હતું. હા,
ગામની છોકરીઓની નિશાળમાં મંછા મહેતી
પાસે એ થોડા આંક અને લખતાં-વાંચતાં
શીખી હતી. અને એની માતા દરરોજ
ગીતાનો પાઠ કરતી તેવું જોઈએ એ પણ
કદી કદી એ ગીતાના અક્ષરો ઉકેલવા પ્રયત્ન
કરતી. આ સિવાય એને દુનિયાદારીનો કશોજ
ખ્યાલ ન હતો. કદી કદી એની સાથે રમતી

ગામની છોકરીઓ કંઈ અંદર અંદર વાતો કરતી હોય ત્યારે એ અવાજ બની એમને વાતો કરતી સાંભળી રહેતી અને રવીન્દ્રા આવી સાક્ષાત્ નિર્દોષતાની ભૂતિ હતી. આસપાસની દુનિયાનો એને કશો જ ખ્યાલ ન હતો; કારણ, એને એનું નાનું સરખું ગામ છોડી ક્યાંય જવાનો પ્રસંગ જ પ્રાપ્ત થયો નહોતો.

[૨]

“ શ્રીઓ, ચંચળબહેન ! અમે તો તમારી દીકરીના બધા માટે કહીએ છીએ. તમારી દીકરી સુખમાં જશે, શહેરની સાલુખી બેભાવશે, લક્ષ્મીના બેભાવે રમશે. અમારું કહ્યું માનો તો દીકરીને સુખી કરશો; નહિ તો પછી કેમ ગામડીઆને પનારે પડશે તો એના નસીબે આ ગામડાનાં દુઃખનાં પોટલાં તો છે જ. ” બીમા દીંચણપર સરેક પાધડી ટેકવી બીમા પગોની આસપાસ ખેસ વોટાળી બેઠેલા વેણીરામે વિધવા ચંચળને એની દીકરીને સુખ કરવાનું પ્રયત્ન આપ્યું.

“ કાકા ! તમે તો મારા બાપની જગ્યાએ છો; તમને હું શું કહું ? એ ઘર કુળવાન અને પૈસાદાર બને રહ્યું, પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે કે છોકરામાં બે બદામ પથ્થુ નથી. બાપનો મુકેલો વારસો એ વાપરી નાખશે. એની આસપાસ બેમા થયેલા એના મિત્રો પથ્થુ એના જેવા જ હોવાનું મેં સાંભળ્યું છે. મારી રવીન્દ્રાનું વેવીશાળ એવાની સાથે કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. આપે નાહક મારે ત્યાં આટલી બધી તકલીફ વેળીને આવે તરખો ખાધો. ” દિમત દાખવતાં વેણીરામને વિધવા ચંચળે પહેલેથી જ નકાર વાર્યો.

“ અરે ગાંડી, રે-ગાંડી ! તું તો ભીંત ભૂટે છે. છોકરામાં બને મીઠું ના રહ્યું પથ્થુ એની મિત્રત સામે તો જરા તું નજર કર. આવી ગોટરે-ગાંડીઓનાળું ઘર તારા સરખી

વિધવાની કન્યાના નસીબે ક્યાંથી હોય ! એનો તો તું વિચાર સરખો પથ્થુ કરતી નથી ! જરા તો વિચારી બે ! તારા સરખી દુઃખિયારી માની દીકરી સારા કેકાણે પડે તેટલા જ ખાતર અમે આજે તારે ત્યાં આવ્યા છીએ; બાપી, નાતમાં કંઈ વર કાતરે ખાધા નથી કે ખૂણે પડેલી તારું ઘર શોધતા અમે અહીં આવીએ. ” વેણીરામે બીજો પાસો ઉપકાર ચડાવવાનો અજમાવ્યો.

“ ના, કાકા ! માફ કરો. આ બાપતમાં તમે મારા પર દયાણુ લાવશો નહિ. હું મારે મારી દીકરીનું વેવીશાળ શોધી લઉં. હવે હું કંઈ નાની નથી. સાત-સાત વર્ષોથી મારે માથે દુઃખ પડ્યું છે, હું તમારી કેમની પાસે માફ દુઃખ ભાગવાની વાત કરવા આવી નથી. તો હવે શું ? આપ બંને, આજનો દિવસ રહી સાંજે વિદાય થએ. મારાથી બનતી આગતા-સ્વાગતા હું કરીશ. પથ્થુ આ સંબંધી કેમ વાત તમે મારી આગળ સંભાળશો નહિ. ” ચંચળે છેલ્લો બોલ સંભળાવ્યો.

“ ચંચળ ! હજી ચે કહું છું, તું ભીંત ભૂટે છે. માફ કહ્યું માન, અને દીકરીને સુખી કર. ” વેણીરામે આજીજનો છેલ્લો ઉપાય અજમાવ્યો.

“ કાકા ! મેં તમને કહ્યું ને કે મારી આગળ આ સંબંધી એકેય અક્ષર ઉચ્ચારશો નહિ. મહેરબાની કરી મારે તમને કંઈ બીજે સાથે કહેવું પડે તે પહેલાં આપ આટલેથી જ અટકા જવ. ” છેલ્લે પાટલે બેસતાં ચંચળે રપટ સંદેશમાં વેણીરામને સંભળાવ્યું. વેણીરામ આગળ બોલતા જતો હતો તેટલામાં રવીન્દ્રાએ માથે પાણીના બેદા સાથે ધરના ઉપરે પગ મૂક્યો અને વેણીરામ બોલતા અટકી ગયા.

ચંચળની આગળ વેણીરામનો પાસો પાછો પડ્યો. એમનો કેમ કારણ ત ન દાખ્યો. અને

સાથે લઇ આવેલા ખીજા સાથીદારો સાથે એમણે ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. ચંચળે એમને રોકાઇ જમી પરવારીને જવા વિનંતિ કરી પરંતુ પોતાનો બોલ પાછો વાળનારું અત્ર મહણ કેમ જ થાય ! એ વિચારે તેઓએ તો ચાલતી જ પકડી. અને પરિણામે ચંચળે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

એ લોકોના ગયા પછી રવીન્દ્રાએ ચંચળને પૂછ્યું :

“ બા, હવે તો કહે કે એ લોકો આપણે ત્યાં કેમ આવ્યા હતા ? મારી સહીષ્ણુઓ મને પૂછી પૂછીને કંટાળેા આપે છે તેમને હું શો જવાબ દઉં ? ”

“ બહેન ! તારી એ સહીષ્ણુઓને કહેજે કે મારા કાકા આવ્યા હતા. ‘ શું કામ ’ તેની મને ખબર નથી. ” દુઃકાણમાં પતાવતાં ચંચળે કહ્યું. અને આદર્શ માતાની આરાંકિત આળા રવીન્દ્રાએ આગળ પ્રશ્ન પૂછવો છોડી દીધો.

[૩]

વેણીરામના ગયા પછી તો ચંચળ પર ગામના મુખીનું, સ્ત્રીતિના પટેશનું, અને એના પોતાના પિતાનું પણ એમ ચારેઠાંથી દબાણ લાવવામાં આવ્યાં અને એની નામરજા છતાં ચંચળે પોતાની એકની એક વહાલસોઇ દીકરીનું વેવીશાળ, નાતપટેલિયા વેણીરામે ધાણું હતું ત્યાં જ થયું. ભણે ચંચળના મનને વસવસો રહી ગયો, ભણે રવીન્દ્રાના નસીબે ગમે તે લખાયું, પરંતુ વેણીરામને તો ખાસા એક કોથળી રૂપિયાની પ્રાપ્તિ થઇ જ. અને ખરું પૂછો તો વેણીરામની જીવદોરી જ એમનેા જીવનવ્યવસાય એકમાત્ર આ જ હતો. અને ૮૫ વર્ષની ઉંમર તેમણે આજ વ્યવસાયમાં વીતાવી હતી. કંઇકનાં મંડાવ્યાં હતાં ને કંઇકનાં મંડાવ્યાં પણ હતાં.

***

રવીન્દ્રા પરણીને સાસરે આવી. એની માતા ચંચળ હવે એકાકી જીવન વીતાવવા લાગી. એકમાત્ર પુત્રીને સખારો હતો તે પણ હવે એની પાસેથી ખૂંચવાઇ ગયો.

સાસરીમાં આવી રવીન્દ્રા સાસુ, સસરા, નણંદ, દિયર, જેઠ સૌની પ્રિયપાત્ર નીવડી. સૌ એના શુણે પ્રત્યે માનની નજરે જોતાં; પરંતુ એક જ વાતનું દુઃખ હતું : એનો પતિ કુછદે ચડેશો હતો. એનું મિત્ર ટાણું એનું ખાઇને એનું જ સત્યાનાથ કાઠનારું હતું. આખો દિવસ અને રાત્રિ એ એના મિત્રોની સોજાતમાં જ ગાળતો. ભાગ્યે જ તે ઘેર આવતો. ભાઈઓ અને એના પિતાએ એની આ વર્તણૂંકે ક્યારની ય જોઇ હતી, અને તેથી જ જેમ તેમ કરી એને પરણાવી દેવામાં આવે તો કયાંક રાગે પડી જાય, એની તેમની ઉમેદ હતી. પરંતુ રવીન્દ્રાના આવ્યા પછી પણ એનામાં કંઇ જ ફરક દેખાયો નહિ. બીજાટા, એ તો એના જે કુદ મિત્રોને ધરથી દૂર રાખવા પ્રયત્ન કરતો તેમને હવે પોતાને ઘેર તેડી લાવતો થયો. અને આમ, હવે એનું ઘર એક જુગારના અડા સરખું થઇ પડ્યું.

રવીન્દ્રાના પતિ ચંપકનાં માળાપ અને કુટુંબીઓને આની જાણ થઇ તેથી તેમણે રવીન્દ્રાને, ચંપકને આપવામાં આવેલા ઘરમાં નહિ જવાની ગોઠવણ કરી. આ ગોઠવણથી ચંપક ચીડાયો, શરસે થયો અને બળજબરીથી તે તેને પોતાના ઘરમાં લઇ ગયો. હવે એ રવીન્દ્રાને ઘરની બહાર જ નીકળવા દેતો નહિ; રાતદિવસ મિત્રોનું ટાણું જામેણું જ રહેતું. જુગાર અને ચા-પાણી ચાલ્યા જ કરતાં. અને હવે તો અણે લાઇ પાણીનો પણ આશરો લીધો હતો અને એને લાં એના મિત્રોને પણ એની મહેરીશ આપતો હતો.

આમ રવીન્દ્રા રાવણના આવાસમાં મદાદરી સરખી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઇ હતી. ત્યાં એનું કોઇ નહોતું. એ ચંપકનેા પડયો બોલ ઉડાવતી, એના હરેક હુકમને એ માથે ચડાવતી અને માગે તે તથાર આપતી. પરિણામે, ચંપકે હવે હદ જ પટાવવા માંડી અને અનેક પ્રકારના સીતમેા એના માથે વરસાવતાં પણ મેં પાછો પડયો નહિ. હાય !

એક આર્થ અબળાને પોતાની સન્મુખ પોતાના મિત્રને હાથે શિયળખંડ સુધીના નીચ કર્મ સુધી પણ એ પહોંચી ગયો !

[૪]

પોતાની આ પતિતાવસ્થા એ ક્યે મોઢે કાને કહે ? એ લાચાર હતી; પતિ આરાના અનુલક્ષને એની આ દશા કરી હતી. સાસુ-સસરા કે કુટુંબના કોઈને પણ એની આ વાત કહેવાની એનામાં વિમત નહોતી. ક્યા મોઢે એ કહી શકે ? એમ કરવામાં પોતાની, પતિની અને આખરે સમાજમાં માતાની અને કુટુંબની આખરે જતી એણે જોયું. એને કમકમાં આવ્યાં. અને એ રાત્રે ઘરમાંથી ચૂપચૂપ નીકળી પડી.

*

ઘોર અમાવાસ્યાની રાત્રિ હતી. તમરાંતરે અવાજ કાનને જરાય આરામ લેવા દેતો નહોતો. શેરીઓનાં મકાનોના સઘળા દોવા હોલવાઈ ગયેલા હતા. એ ધર બહાર અને

શેરી બહાર ચૂપચાપ નીકળી ગઈ. મામની ભાગેજો પહોંચી. અહીં દૂર દૂર કોઈ કોઈ દોવા ટમટમતા નજરે પડતા હતા. નીરવ શાંતિ પથરાઈ ગઈ હતી. એ આગળ ને આગળ ચાલી. એક ખેતરમાં ઝાડ નીચે ફૂંચે હતો. એ ત્યાં એના ચાળા પર ધડી ઊભી; ત્રિચાર કર્યો; અને પળવારમાં નિર્ણય કરી લીધો. સાડીનો કાછોટો વાળી લીધો. અને ફૂવામાં ધમાકો થયો. રવીન્દ્રા ફૂવાના તળિયે જઈ બેઠી.

રવિન્દ્રાના આ આત્મસમર્પણની કોઈનેય ખબર નહોતી. એનાં કુટુંબીઓ જાણતાં હતાં કે એ તો એને ઘેર હતી. ચૂપકને એની ધડી નહોતી. એના એક મિત્ર પૂછતાં એણે કહ્યું : “જનમમાં ગઈ સાલો ! એક બધા ઓછો !”

અને ચાર દિવસે ફૂવા પર કંઈક તરવું દેખાતાં ગામમાં હોહાકાર મચી રહી. ફૂવામાં માણસો ઉતારી તપાસ કરાવી તો જણાવું કે એ તો રવીન્દ્રાનું મુકદ્દું હતું !

ઓ માનવ !

:: રાજ : લજ્જનો ::

ઓ માનવ ! કાયા અમર તારી નહીં
અવતાર જશે વહી માનવ દેહની મહી;
ઓ જીવડા ! જાગ્યો તું તો નહીં—ઓ માનવ
ધન ધરણીની મમતા માંહે પથ જૂલે શે' અહીં;
જે કારણ અવતાર હતો પણ તેનું સ્મરણ થાતું નહિં.
ઓ માનવ ! કાયા અમર તારી નહીં.
તન ધોઈ મન મેલાં ફેરે મોટ મોટાં માનવ અહીં;
અંતર વળાં વાણી મીઠીથી આંજે જગતને જહીં,
ઓ માનવ ! કાયા અમર તારી નહીં.
આત્મ સાચો સાચું કહે મન મૂરખ સમજે નહીં;
દીટ પતંગ શા પામર દેહે જીવતર જશે વહી;
ઓ માનવ ! કાયા અમર તારી નહીં.
ચેત ચેત છે વેળ હતુ તો સાંજ પડી નથી ગઈ,
તરફડતાં સંભારશે જીવતર મળશે પણ પછી નહીં;
ઓ માનવ ! કાયા અમર તારી નહીં.

સૌ. હસુગતિ ધીરજલાલ દેસાઈ

કોણ લડાવી ગયું ?

•

આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ?
અંધ સત્તાની લાલચ લગાવી ગયું;
આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ? ૧

માનવદ્વાર હતાં ગધાં અણખૂલ્યાં,
નહિ માનવ . દીસતાં દેવ ભર્યાં;
એમાં સત્તાની ધૂન લગાવી ગયું,
આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ?
ભ્રમ આપી ગયું ? ૨

જગ માનવ સઘળા સંપ રમ્યા,
એના કંપ અવાજ સદાયે ઝણ્યા;
એમાં માનવતા કે હસાવી ગયું,
આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ?
સંપ ઉરાડી ગયું ? ૩

જેની આંખોમાં શાંતિનાં નૂર હતાં,
સત વિત્ત તણા નવ શોર હતા;
એમાં ભ્રમણાઓ કોણ ચાંપી ગયું,
આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ?
વિત્ત ચાંપી ગયું ? ૪

નવ વાદના ચાળા પડે નજરે,
નવ તાતના લાલા જોન ઉરે;
કોણ છુપું જગને ચાંપી ગયું,
આને જગમાં કોણ લડાવી ગયું ?
રણ ગજવી ગયું ?

જીર-લસમ

:: મંદાકાન્તા ::

રાત્રિ કેરા ધન પડળના ઘોર અંધાર જતાં,
પ્રાતઃકાળે નયન ઝળક્યા-દિવ્ય તેજમ્બરોમાં;
વર્ષો પહેલાં હતી વિલિન થૈ “મા” તણી મૂર્તિ તેના
જ્યોતિષુજે ઝળહળ થતી આજ, જેખી અરે મં.

તે ઊભી'તી રુધિર વહતી વેદીઓ લાલ વચ્ચે,
પાસે લેરી ભગવત તણી કાળ ફાંસી પડી'તી;
ને ચોપાસે લસમ ઊડતી લાલ ને ખાલ સૌની
જે સંભારી ઉર કમકમે-અગ્નિ ઉદીપ્ત થાતો,
હુચે હુચે ધબક ધબકે એક ઝાળો પ્રજાળી.

તે વેદીની ઝળતી લસમે અંગે જે લેખી લેખી
મૃત્યુ ઘેરા પડ ઉપર કૈંએ ધૂમે ગાંધી ઘેલા;
લોહી ગિન્દુ ચૂકવી ચૂકવી અર્ધ છેલ્લે ધરંતા
“ઓ મા ! ઓ મા !” વદી વચન અંતિમ પ્રાણો લજંતા ।

આરે ખાલુ ખરછી, ફરસી, લાકીને મૃત્યુ ગેસ,
પીસ્તોલોની સૂસવતી જતી ગોળીઓ કૈં ઊડંતી;
એ સૌ વચ્ચે જીવન જીવવા અગ્નિ ઝાળે ઉમંગે,
સૌ વીરોની ભભૂકતી ઉની લસમને ચોળી અંગે;
છેલ્લે લસમે પલુ બની જવા જન્મજન્મે અરે ! મા ! !
ઊંડી આશા યુવક હૃદયે આજ જાગી ઊઠે છે ! *

‘ મુધાકર ’ લલ

[મહત્ત્વપુરાના મહારથીના જીવનનો એક જીવતો-નગતો પ્રસંગ]

“ક્યાંથી આવો છો મહારાજ !”

‘ફરતા ફરતા આવીએ છીએ આપણ ! સવારના અમે બધા જીખ્યા છીએ. ગામમાં આવ્યા અને ખૂબ જ નળી એટલે અહીં આવ્યા છીએ.’

‘તમે બધા થકને ઢેટલા છો ? આ ચાર પાંચ જીખ્યા દેખાવ છો એટલા, કે બીજા છો ?’

‘અમે બધા થકને દસ જીખ્યા છીએ. બે ચાર જીખ્યા હમણાં આવી પહોંચે છે’

‘દસ જીખ્યા ?’

‘હા મહારાજ ?’

એક ક્ષણ વાર વિચાર કરી ભીમશંકર ભટ્ટાચાર્યે કહ્યું, ઉમા રહો જરાવાર. હું પેલા પટેલને પૂછી આવું. આજનો વરો એમને ત્યાં છે’

‘ભલે ! અમે અહીં ઉભા છીએ.’

મહત્ત્વપુરાના પ્રાગદા પટેલને ત્યાં કંઈ કારણ હોવાથી ગામના બ્રાહ્મણોને જમવા માંતર્યા હતા. ભીમશંકર ભટ્ટાચાર્યના પ્રાગદા પટેલ યજ્ઞમાન થતા હતા. એટલે બ્રાહ્મણોને જમાડવાની કામગીરીમાં અમુક ભીમશંકર ભટ્ટાચાર્યે સ્વીકારી લીધા હતા અને તેથી એ બ્રાહ્મણોને પ્રાગદા પટેલના આંગણમાં બેસાડી પત્રાળાં પડીયા કઢવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. એવામાં ફરતા ટેલીયા બ્રાહ્મણની એક નાની સરખી ફેજ ત્યાં આવી પહોંચી અને એમાંના એકે ભટ્ટાચાર્ય મહારાજ પાસે જમવાનું નિમંત્રણ માગ્યું. પરંતુ પ્રાગદા પટેલ બહુ મજબૂત હતા. એટલે આ દસ નવીન આવેલ બ્રાહ્મણોને જમવા માટે છૂટ

આપશે કે કેમ ? તેની શંકા હતી. છતાં જમવાના વખતે બ્રાહ્મણો આવી પહોંચ્યા એટલે ભીમશંકર ભટ્ટાચાર્ય જરાવાર વિચાર કરી. એટલા ઉપર તકીઆને અઢેલી હુકા ગગડાવતા ‘પોતાના યજ્ઞમાન રાજ પાસે આવ્યા અને નવીન આવેલા બ્રાહ્મણો સંબંધી વાત કરી.

‘એ કેમ અને ગોર ? એકાદ જીખ્યા હોત તો જુદી વાત હતી. પણ આ તો દસ જીખ્યા આવ્યા છે. અને તે ય લઠાએ-ડ જેવા ?’ વાત સાંભળી પ્રાગદા પટેલ બોલ્યા.

‘મને ય તે વિચાર આવ્યો છે. પરંતુ જમવા બેસવાના ટાંકણે એ આવ્યા છે એટલે બેસાડ્યા હોય તો સારું. એમ સમજી તમને પૂછું છું’ ભીમશંકરે ધોબરા સાદે કહ્યું.

‘અરે પણ પાછળનું શું ? તમે તો બોલ્યા કે જમાડો ! પણ મારા ઓળખીતા પારખીતામાંથી પાંચ પંદર માણસ શહેરમાંથી આવનાર છે. તેમ ગામમાંથી સગાં-વહાલાંનાં પાંચ સાંત માણસ છે. એ બધાનું શું ?’

‘હજુ તો એ લોકોને આવવાની વાર છે. તમે કહેતા હો તો જેથંકર બેશી અને પરભુરામ પંડ્યા હમણાં ના બેસે અને ચુલા સળગાવે. જોત જોતામાં ખુટતી રસોઈ બનાવી દેશે

‘વાહ ગોર વાહ ! રસો તો સારા બતાવ્યો !’ હુકાની નળી દૂર કરી જરા કરકાશમાં પટેલ બોલ્યા અને પછી ઉમેયું ‘એના કરતાં આવેલા ટેલીયાઓને વિદાય કરી દો તો શું ખોટું છે ? એ ક્યાં

પિત્રાણ ગોત્રાણ છે કે તમને કે મને માફ લાગવાનું છે ?'

બદાચાર્યે આંખ ઉઘી કરી ચન્નમાન રાજ તરફ જોયું. અને કંઈક એાછો દરકારથી કહ્યું, 'સારા માહાનો સવાલ નથી. તેમ મારા એ ઝોળખીતા નથી. પરંતુ ઘેર ચાલી જમવા બેસવાના ટાંકણે બ્રાહ્મણ આવે તો એમને પાછા કાઢવા એ ઠીક નહિ એમ સમજીને હું તમને પૂછવા આવ્યો. તમે ના કહેશો તો મ મને શી હરકત છે ? પણ બેસાડશો તો પુન્ય લાભશે.'

'હવે પુન્ય ને છુન્ય. તમે જાવને ગોર ! એવાતો ધણા મ બામણ આવે.' પ્રાગદા પટેલે કંટાળા ભરી રીતે કહ્યું.

વેણીરામ વૈદ્ય અને પરશુદાસ પંડ્યાને થયું કે બદાચાર્યની સુખાકૃતિ હમણાં ફરી જશે. પરંતુ તેમ કંઈ થયું નહિ અને બીમશંકરે બદાચાર્ય ફરીવાર ધીમેથી બોલ્યા.

'જુઓ પટેલ ! નવી રસોઈ કરવાની ઇચ્છા ના હોય તો કંઈ નહિ. રસોઈ નહિ કરાવો તો મ તમારે ખુટે નહિ અને બ્રાહ્મણે જન્મે એવી વ્યવસ્થા થાય તો કેમ ? મને ચોડામાં બધાનો સમાવેશ કરતાં આવડે છે.'

'ના બાઈ ના, તમે તમારે બીજી પંચાતમાં પડ્યા શિવાય જમવા બેસી જવ. એવી વ્યવસ્થા થાય નહિ અને પાછળથી પોઠ પડે ત્યારે તમને ક્યાં બોળવા આવું ?' પટેલે પોતાનું પોત પ્રકારનું અને છેવટનું કહી નાખ્યું.

બદાચાર્ય મહારાજની ભ્રમર આ છેવટનો જવાબ સાંભળી ઉચ્ચાઈ-આંખ ચમકી ઉઠી અને હોઠ દકતામાં બીડાવ્યા. સૌને થયું કે ગામને અંગેક ચમત્કારો બતાવનાર બદાચાર્ય મહારાજ આજે નવીન ચમત્કાર બતાવ્યા શિવાય રહેશે નહિ. અને થયું પણ તેમજ.

પ્રાગદા પટેલનો બ્રાહ્મણને અપમાન મળે તેવો છેવટનો જવાબ સાંભળી 'હૂમ્' એવો ધીમે છતાં પકકાર આપતો હુંકારો કરી બદાચાર્ય મહારાજ જવાબની રાહ જોઈ ઉભેલા નવીન બ્રાહ્મણોની સન્મુખ આવ્યા. તે વખતે એમના મુખ પરની સફેદ મુછા મુખના ફૂલવા સાથે ઉઘી થઈ ગઈ હતી. માથા પરના નાના નાના બાલ યુદ્ધ માટે તૈયાર થયેલા સૈનિકની માફક ખડા થઈ ગયા હતા અને 'સંકલ્પની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાંસુધી ચોટલી ન બાંધવી' એમ મિષણ પ્રતિજ્ઞા કરનાર ભગવાન કૌટિલ્યની ચોટલીની માફક એમની ચોટલી છૂટી ગઈ હતી.

અનેક સ્થળે ફરનારા ટેલીઆ બ્રાહ્મણોની ટૂંકડી બદાચાર્ય મહારાજના ફરી ગયેલા મુખનાં દર્શન કરતા બેરોબર સમજવાનું સમજી ગઈ અને એથી એ 'પીછે ફર' કરવા તૈયાર થઈ ગઈ. પરંતુ એને અટકાવી બદાચાર્ય બીમશંકરે કહ્યું, 'બ્રાહ્મણો ! તમે દસ હો કે વીસ હો. જેટલા હો તેટલા અહીંથી સીધા બ્રાહ્મણવાડામાં જવ અને મારી અડાળીમાં મુકામ નાખો. હું અહીંનું પતાવી અડધા કલાકમાં આવી પહોંચુ છું. મારા આવ્યા પછી તમને હું સીધાનો સામઘી આપીશ. ને તમે બોજન આરોગશો. મારા જીવતાં આ ગામમાંથી બ્રાહ્મણની આ પ્રમાણે અવગણના થાય એ બની શકે નહિ. જવ !' બ્રાહ્મણવાડામાં જઈ બદાચાર્યનું ઘર પૂછ્યો.

આશ્ચર્યમાં એકમેકના સાચું જોતા જોતા ટેલીઆ બ્રાહ્મણોએ બીમશંકરે બદાચાર્યનાં હુંકારને એકદમ માન આપ્યું અને સીધા બ્રાહ્મણવાડામાં જઈ અડાળીમાં પડાવ નાખ્યો. આ બાજુ ગામના બ્રાહ્મણોની પટેલી પંડિતની સન્મુખ આવી એક સેવાપતિના તોરથી બદાચાર્ય મહારાજે હુંકમ છોડ્યા

માંડ્યાં : ' અલ્યા, હજુ કેમ એકમેકનું મોહું જોતા બેસી રહ્યા છે ? કાઢો પીરસણ ! અરે વેણીરામ ! તમે ઉભા ન રહો ! પીરસવા હું રહેનાર છું. તમે, જેશંકર જોશી, પરશુરામ પંડ્યા, લલ્લુભાઈ લીલાતોરણવાળા, બધા બેસી બાવ. '

પટલાણીએ કંઈ કારણસર પટેલને ધરમાં બોલાવ્યા હતા. એથીએ એ ઓટલા ઉપરથી ઉઠી આ વખતે ધરમાં ગયા હતા.

સેનાપતિના શબ્દોને જેમ સૈનિકો વિનાવિલંબે માન આપે તેમ ભીમશંકર ભટ્ટાચાર્યની વાણીને ઓળખી જઈ સૌ ચયોચય પંક્તિમાં બેસી ગયું અને પીરસણ નીકળ્યું.

એક વખત દાળ, ભાત, લાડુ વગેરે પીરસાઈ ગયા પછી પીરસનાર છોકરાઓને પણ બેસાડી દઈ એકલા ભટ્ટાચાર્ય પીરસવા રહ્યા. અને હરહર મહાદેવની ગર્જના સાથે બોજન શરૂ થયું.

' પંડ્યા આજે તમારે, વૈદ્ય અને લીલા તોરણવાળાએ લાજ રાખવાની છે. બાહણેનું અધમાન પ્રાગદા પડે એ આજે કયું છે તે બદલ એ કાયમનો સભારે એવો ચમત્કાર આપણે બતાવવાનો છે. ' બોજન શરૂ થયા પછી પંડ્યાની પાસે આવી ધીમેથી છતાં સાંભળી શકે એવી ભટ્ટાચાર્ય મહારાજે કહ્યું અને બધાની સામે જેમું.

' તમે આજા આપો તેમ કરવા અમે તૈયાર છીએ. ' પંડ્યાએ જવાબ આપ્યો.

' આજા તે બીજી શી ! આ આજે રસોઈ કરાવી છે તેમાંથી એક કકડી, લાડવો, કે ચપટી ભાત કે ચાંગળ દાળ વધે નહિ તેવા વિધિ કરવાનો છે. '

' આપરે ! આચાર્ય મહારાજે ! રસોઈ પચીસની હોય કે પાંત્રીસની હોય એની દરકાર આપણે અગત્ય અને જમદગ્નીના ગોત્રધારીઓએ શા માટે રાખવી

જોઈએ ? પરાક્રમી પૂર્વજોનું સ્મરણ કરે અને આહું અવળું જોયા સિવાય દીધે રાખો. ' આમ સૂચના આપી કથરોટમાંથી દરેક હાથમાં પાંચ પાંચ આઠ આઠ લાડવા પકડી ભટ્ટાચાર્ય પાછા આવ્યા અને દરેક પત્રાળામાં બબ્બે ગબડાવવા લાગ્યાં. બચુગલ કુંકાય અને જેમ સૈનિકોમાં જોર આવે તેમ પત્રાળામાં લાડવા પડવા માંડ્યા અને જમનારાઓમાં જેમ આવવા માંડ્યું.

લાડવાની સાથે દાળ અને શાક પણ ઝટઝટ પીરસાવા માંડ્યું. અને પીરસાય તેમ તેમ પત્રાળામાંથી ખુટવા માંડ્યું.

' હં, બરાબર છે. એવી જ ઝડપ રાખો. જે લાડવાનાં વધારે માથાં બાંગરો. તે મને વધારે વડાલા લાગશે. ' વચ્ચે વચ્ચે એમ ભીમશંકર સૌને પ્રોત્સાહન આપતા હતાં.

થોડીવાર ઝડપી કાર્યક્રમ ચાલ્યા પછી વેણીરામ વૈદ્ય અટક્યા અને એમણે કહ્યું, ' ભટ્ટાચાર્ય, હવે આપણું ગાડુ અટકયું. દર વખત કરતાં ત્રણ ઘણું જોર કયું. હવે આગળ ધપાય એમ નથી. '

' અરે શું ધપાય એમ નથી ! અત્યારથી તમે આમ બોલશો તો પછી આપણું કામ કેવી રીતે સધાશે ? ' ભીમશંકરે જવાબ આપ્યો અને જે લાડવા વધારે વૈદ્યના પત્રાળામાં પધરાવ્યા. અને જે લાડવા ચાકચી સોસકારો મારીને અટકી પડેલા ચંજુરામ શર્માના પત્રાળામાં આંખ ચઢારીને નાખી, જયશંકર જોશીની પાસે આવ્યા.

' ભીમશંકર, હવે મારી પર જોર ના કરશો. તમારા હુકમ પ્રમાણે મેં ખૂબ કામ કયું છે. હવે દબાણ કરે તો મરો જવાય. ' ભટ્ટાચાર્ય લાડવા મૂકવા નીચા વળ્યા કે તરત જોશી બોલી ઊઠ્યા.

' મરી જવાય તો બહેતર છે. પણ આજે પાછા પડવાનું નથી. ચાલો ઉઠાઓ ! ' એમ

કહી બદાચાર્યે બે લાડવાને દબાવી તોપના
ગોળા જેવો એક લાડુ કરી જોશીના પત્રાળમાં
પધરાવ્યો અને બધે નજર ફેરવતાં એમનું
હેતું નાચી ઉઠ્યું.

પણ છોકરાં, બે જોરાં અને નવમદ
જેવા નવ આદતી બધાંય ટેલીઆ બ્રાહ્મણોની
વહારે ધાયાં હતાં. અને પ્રાગદા પટેલને
શ્રદ્ધા તેજ એટલે શું ? એનો ખ્યાલ આપવા
પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં

જોનો સેનાપતિ કાષેલ, ઘડાએકો અને
લોખંડી હોય એવું સૈન્ય વિજય નગર શું
પાછું પડે?

આખરે પીરસનારને અને જમનારાએને
થયું કે હવે બે વધારે જનન જન્યત કરવા
પ્રયત્ન થશે તો આ પટેલનું ઘર છે કે
પોતાનું ઘર છે ? એનો ય ખ્યાલ રાખ્યા
શિવાય શરીર ધરણી ઉપર લંગાઈને પડતાં
વાર લગાડશે નહિ એટલે સૌએ આજળ
નહિ ધપવાની અને હાથ ધોવાની રજ
મેળવી લીધી.

‘ વેણીરામ, તું પહેલો હાથ ધોઈને ઉઠ
અને મને પીરસવા માંડ. આ બધા હાથ ધોઈ
રહે તે દર્મિયાન હું મારું પતાવી લઉં ’
બધા જમી રહ્યા એ જોઈ બદાચાર્યે વેણી-
રામને કહ્યું. અને પોતે પત્રાણુ લઈ પટેલના
બારણા તરફ પુઠ કરી બેઠા.

‘ વેણીરામે ઝટપટ હાથ ધોઈ નાખ્યા અને
એમણે વધેલી સામગ્રીમાંથી ભીમચંકરના
પત્રાળમાં પીરસવા માંડ્યું.

‘ જોને, દાળ, લાડુ, ચાક કે ભાત,
કશા ઉપરથી પત્રાળાં ખસેડતો નહિ ’ જમતાં
જમતાં ભીમચંકરે વેણીરામ વેલને ધામેથી
સૂચના આપી અને પોતે લાડુ ઉપર હાથ
મારવા લાગ્યા. એમની ઝડપ એમની શક્તિ
અને એમનું પરાક્રમ, એક મોટા અને ખરા

સેનાપતિને શોભાવે તેવું નીકળ્યું. સૌના
કરતાં એમણે પરાક્રમ વિશેષ બતાવ્યું અને
હાથ ધોઈ બેઠી ગયા.

‘ બદાચાર્ય, તમે ભારે કરી. ’ વેણીરામે
ભીમચંકરના કાનમાં કહ્યું.

‘ તમારા બધાનોય પ્રતાપ ખરાને ! તમે
ના હોત તો લાજ રહેત નહિ. ’

‘ અરે પણ આપણે તો રાક્ષસના જેવું
કામ કર્યું છે. વધેલી રસોઈ હવે એટલા
પ્રમાણમાં બાકી રહેવા પામી છે કે એકાઠ
છોકરું પણ ભાગ્યે એમાં સમાય. ’

‘ મારે એમજ કરવું હતું. હવે અહીં
એક ધડી પણ રોકાયા શિવાય ચાલવા મર્યાદા
એમ કહી બદાચાર્યે પટેલના બારણા આજળ
જઈ જૂમ મારી ‘ પ્રાગદા પટેલ, તમારાં
વાસણો સંભાળી લેશો. વધેલી સામગ્રી ઉપર
પત્રાળાં ઢાંકી ઉપર વજન મૂક્યું છે. પણ
ફૂલફૂલે છુટકે નહિ તે જોજો. અમે હવે
જઈએ છીએ. ’

(૨)

‘ તારું કાળું થાય તારું ભીમાજોર ! ’
બ્રાહ્મણો જમીને ગયા પછી થોડીવારે પ્રાગદા
પટેલે રસોઈની સામગ્રી ઉપરથી પત્રાળાં
ખસેડ્યાં અને એ જૂમ પાડી જોડયા.

‘ શું છે ? શું છે ? પ્રાગદાકાકા ! ’
જમવા લોગા થયેલા પટેલના ઝાળખીતામાંથી
એકે પૂછ્યું.

‘ અરે, આ જુઓ તો ખરા ! દાળ,
ભાત, ચાક કે લાડુ એમાંથી કશુંય રહેતો
દીધું નથી. ’

‘ હે ? ક્યાં ગયું બધું ? ’ પટલાણીનો
સાદ કાઢી ગયો.

‘ રસોઈ તો ત્રીસ પાંત્રીસ માણસની
કરાવી હતી ’ પાસે આવી રામભાઈએ કહ્યું.

‘ અને આ દસ બાંમણુ જન્મ્યા છે. બીજું એક છોકરુંય હજું બેઠું નયો ’ કલ્યાણભાઈ બોલ્યા.

‘ અરે એ દસ બાંમણુએજ આ મોંઢણુ વાળો છે ! ’ ગુરમે થઈ પ્રાગદાપટેલ બોલી ઉઠ્યા.

‘ શું કહો છો ? દસ બાંમણુો બધી રમોઈ જમી ગયા ? તમારા ગામના બાંમણુો છે કે રાક્ષસો ? ’ બદારગામથી આવેલ એક બાઈએ આશ્ચર્ય જતાવ્યું.

‘ રાક્ષસો. રાક્ષસો. મોટા બ્રહ્મ ગણમે ’ પટેલ એટલા ઉપર બેસી ગયા અને બોલ્યા.

‘ કાકા, મને સમજાય છે કે બાંમણુોએ જાણીએછે આમ કયું હોય એમ લાગે છે. અત્યારે પેલા દસ ટેલીઆ આવ્યા હતા એમને તમે જમાડવા ના પાડી એથી બધા બાંમણુો ગુરમે થઈ ગયા હતા. અને તેમાં બીમથાંકર ગોર. એમને લલકારી લલકારીને આમદપૂર્વક જમાડતા હતા એટલે આવું બનેજ ’ કરસન પટેલ આખરે બોલ્યા.

‘ મેં એક વખત નદિ પશુ અનેક વખત કળું હતું કે એ ગોરને છેડવો નહિ. અને એ કહે તેમ કરવું. પણ માડું માને છેજ જાણ ? ’ માડું લગાડતાં પટલાણી બોલ્યાં.

‘ તમારી વાત ખરી છે કાકી ! એ બીમાગોરને જો ગુરમે કયો તો એ વિવાદની વરસી કરી નાખે એવો છે. અનેક ઠેકાણે મેં એ જોયું છે. ’ રામદાસે શાખ પૂરી.

‘ પણ હવે કરવું શું ? એ કહેને ! મારી મસરાની શુદ્ધિ આજ ખગડી તે જોને મેં ટેપીઆએને જમાડવા ના પાડી. અને જાતે થઈને આ મોંઢણુનો પ્રસંગ ઉઠે કયો. ’ પટેલ ચીકાઈને બોલ્યા.

‘ આપણે બધા તો દોક. આપણે માટે તો રસોઈ હાથોહાથ કરી નાખીએ. પણ

ચંદેરમાંથી ગાર વાજીઆએને બોલાવ્યા છે તે આપણું કંઈ જમે ? અને જમાડવા વગર એમને ’ પાછા જાવ ! ’ એમ પણ કેમ કહેવાય ? ’ કરસન પટેલે કહ્યું.

‘ મને તેજ ચાપ છે. માટે તો કહું છું. ’ પ્રાગદાપટેલ બોલ્યા.

‘ માડું દરજ્ય માનો તો સાડું. તમે બીમાગોરને ત્યાં જાવ. અને એને સમાજની કોઈ દસ માણસની રમોઈ ઝપાટામાં રાંધી આપે તેમ કહો. બીમાગોર ધારશે તો અડધા કલાકમા રમોઈ તૈયાર થઈ જશે. ’ પટલાણીએ સલાહ આપી.

‘ પણ એ દવે ઉઠે આસને જઈ બેઠો હશે. એકદમ એ સમજવાનો જાણો છે ? ’ પટેલે બપ જતાવ્યો.

‘ અરે, માત્રો ઢું સાથે આવું છું. જેમ એ કહે તેમ હા એ હા કહેને એટલે થયું ’ રામદાસે કહ્યું અને પ્રાગદાપટેલ ને એ બાંમણુવાડામાં આવ્યા.

(૩)

બ્રાહ્મણવાડામાં બદાચાર્યની અડાળી અને આંમણુનો દેખાવ આ સમયે જોવા જેવો થઈ રહ્યો હતો. અનેકધર્મ પરાક્રમ જનારનારા જાગવાન મનુના યથારતી પુત્રો પોતપોતાને ઘેર નદિ જતાં સીધા બદાચાર્યની આઠાયા એમને ઘેર આવ્યા હતા અને બધાંય રજુસંભામમાં ધવાએતા સૈનિકની માફક બધા અતુભવતા હતા. એથી પણ વિશેષ બધા બદાચાર્ય બોમતી રતા હતા. પરંતુ એમણે તો મેના-પતિપત્ન સ્વીકાયું હતું. એટલે બીન બધા કોઈ દીમકા ઉપર તો કોઈ ખાટકો દાગો લે ઉપર, તો કોઈ તકોઆને અટલી અડાળીમાં આડા પડ્યા હતા. અને આંખો મીંચીને દારિતા દારિતા સુસકારા મારતા હતા અને

બદાચાર્યે વહે ચેલા ચુરણને દાકતા હતા. ચારે તેઓ એમનો પ્રતાપી ડંગેરો હાથમાં પકડી એના ટેકે ટેકે અકાળીમાં ધીમેધીમે આ બાજુથી તે બાજુ અને તે બાજુથી આ બાજુ ટેલતા હતા. અને પેલા ટેલીઆ બાલકો જોડમાં ચૂલા સળગાવી રસોઈ કરતા હતા. તે તરફ પ્રસન્ન વદનથી જોતા જતા હતા.

પરંતુ એમનું પ્રસન્નતાભયું મોઢું આગદા પટેલને ફળીઆમાં આવતા જોઈ એકદમ ફરી ગયું. અને સખત બની ગયું, તેમ જવાં ઉંચકાયાં અને દાંત એકમેક સાથે કચડાવા લાગ્યા.

‘ગેર મહારાજ ! અમારી લાજ રાખવી તમારા હાથમાં છે. મારી જૂલ થઈ ગઈ કે તમારું કહેવું ગણકાયું નહિ.’ બદાચાર્યના સખત મોઢા તરફ જોઈ હાથ જોડી આગદા પટેલે કહ્યું.

‘તમારી જૂલ ? અરે હોય ! પટેલ-ભામડા કદિ જૂલ કરે નહિ.’ કડવાસ્વરથી ભીમશંકરે કહ્યું.

‘તમે જોડું ના લગાડો મહારાજ ! ન, માણસથી ઠોક વખત જૂલ થઈ જાય તો એને માફ કરવી એ સરપુરુષનું કર્તવ્ય છે. અને આપનો તો ગેર-યજમાનનો સંબંધ છે.’ બની શકે તેટલી મોઢામાં મીઠાચ આણી રામદાસ રજોપીવાળાએ બદાચાર્યને વિનવવા માંડ્યા. પરંતુ દુર્વાસાના અવતાર બદાચાર્ય શાંત પડવાને બદલે ઉડતા ઉડાઈ પડ્યા. અને એમણે ગર્જના કરી : ‘કયો સસરીનો યજમાન થયો મારી પાસે આવે તે તો હું હવે જોઉં ! રામદા !’ મેં તો આગદા પટેલે બાલકોનું અપમાન કર્યું તેજ વખતે મારું ગેરપદું ત્યાં ફગોટી દીધું છે.’

‘શાંત પડો બાપજી ! શાંત પડો ! આગદા પટેલે જૂલ કરી અને આપનું વેણ ના રાખ્યું તો જુઓ, અસારે કેવા ઓભાય છે ?’

‘અરે પણ બાલકો એટલે પટેલને મન બાજીમળી છે શું ? એવા તો ઘણા બામણ આવે. એવા તો ઘણા ટેલીઆ બટકતા ફરે-એમ મોઢામાં આવ્યું તેમ બોલવા કરતાં ઢાંકણીમાં પાણી લઈને છુટી મરતાં પટેલને શું થયું ? તમે ‘શાંત પડો શાંત પડો’ કહો છો. પણ હું શાંત કેવી રીતે પડું ? અદ્યા, જેના મુખમાં ભગવાનનો વાસ છે. જેઓ બીજા બધા લોકોના માથા ઉપર બેસે તેવાં હોય છે. એમને તમે લેખામાં ના ગણો એ જોછા અપરાધની વાત છે ?’

‘એ બધી વાત ખરી મહારાજ ! પણ હવે ઠાંધ શાંત કરો. અને પટેલના સાસુ જુઓ. હવે એ ઠાંધ દિવસ તમારું વયન ઉધાપશે નહિ. આજે એમને ખરેખરી ચીમકી મળી ગઈ છે.’ રામદાસે હાથ જોડ્યા.

‘અરે, આતે ક’ંઈ ચીમકી છે ? તમે પચાસ માણસની રસોઈ કરાવી હોત તોય એમાંથી જરાય બચવા પામત નહિ. આજે ‘નારસંગો’ * પગડ્યો છે. તમે બળજીત હશે કે ભીમશંકર મા’રાજ બીજા બામણ જેવા એક બામણ છે. અને અમે પટેલો ઉપર નમે છે. પરંતુ તેનું અભિમાન રાખતા હોય તો જૂલી જામે, ભીમશંકર બદાચાર્ય નારસંગાનો પૂજક છે. બાલકોની આપરને રક્ષક છે અને અધર્મનો ભક્ષક છે. એ ઠાંધના બાપની તથા રાખતો નથી. અને ધારે તે કરી શકે છે.’

જવાબમાં આગદા પટેલે માથેથી પાધડી ઉતારી ભીમશંકરના પગ આગળ મૂકી હાથ જોડ્યા.

‘જસ ગેર જસ, હવે શાંત ચાલ !’ બદાચાર્યનો હાથ ઝાલી રામદાસે અતિ નમ્ર વાણીથી કહ્યું.

* નારસંગો-નારસંગ-નારસિંહ-નારસિંહ ભગવાન.

હવે શ્રદાવતારનું એકાએક કરુણાવતારમાં પરિવર્તન થઇ ગયું. અને બદાચાર્યે પટેલને માથે પાઘડી પહેરાવી કહ્યું, ' ભાણે શું કહેવું છે ? '

' ગર, ચાર પાંચ વાણીઆ શહેરમાંથી બોલાવેલા તે જમવા આવ્યા છે. પણ રસોઇ હવે ખલાસ થઇ ગઇ અને અમારું એમને ખપે નહિ એટલે ખરેખરા મુઝાયા છીએ. માટે તમે કહો તેમ કરું પણ એમને માટે રસોઇ તૈયાર થઇ જાય તેવા કંઈ ઘાટ ઉતારો. '

' ચાર પાંચ જણા છો ? '

' હા. '

' ત્યારે એમને માટે રસોઇ આ બ્રાહ્મણોએ રસોઇ તૈયાર કરી છે એમાંથી લેવડાવી જવ. અને આ દશે બ્રાહ્મણો માટે દશ પાકાં સીધાં તથા પાવલી પાવલી દક્ષિણા અત્યારે ને અત્યારે મોકલી આપો જવ ! તમારા પુરતી રસોઇ તમે કરી લેશો અને શહેરમાંથી આવેલા માટે અહીં રસોઇ તૈયાર થઇ ગઇ છે તેમાંથી જવજુરામ સાથે મોકલાવું છું તે એમને જમાડી દેશે. '

' ભણે મહારાજ ! અમે અમારું કરી લઇશું અને તમે કહો છો તેમ જવજુરામને મોકલી શહેરવાળાઓને જમાડી લો એટલે પત્નું ' પ્રાગદાપટેલે ટાઢક વળવાથી કહ્યું. પણ બદાચાર્યને હજુ પુરેપુરી ટાઢક વળી નહતી એટલે એમણે કહ્યું, ' હજુ પતવામાં થોડું બાકી છે. '

' શું મહારાજ ? '

' આ ગામના દસ બાર બ્રાહ્મણો આજે તમારે ત્યાં જમ્યા તે દરેકને અડધો અડધો દક્ષિણા મોકલીવી આપો. બ્રાહ્મણોને શરસે ક્યાં અને એમને શરસામાં વધારે વધારે જમી પેટને તરદી આપવી પડી તે અપરાધ બદલ આટલી શિક્ષા તમારે ભોગવવી પડશે. '

' તમે જો કહો તે કબૂલ છે ' એમ કહી રામદાસ રખોપીવાળાની સાથે પ્રાગદાપટેલ ગોરને મનમાં ગાળો દેતાદેતા પોતાને ઘેર ગયા અને બચકર બદાચાર્યના હુકમ પ્રમાણે દક્ષિણા અને સીધાં મોકલાવી આપી અદત્તનો પ્રસંગ તરી ગયા.

*

મદતપુરા ગામનો ઇતિહાસ હજુ કોઈએ લખ્યો નથી. પરંતુ ભવિષ્યમાં કદાચ કોઈ લખનાર માનો પુત નીકળે, તો મદતપુરાના મહારથીઓના સર્વોપરી આ બીમશંકર બદાચાર્યના નામની અને કામની નોંધ લીધા શિવાય એને નહિ ચાલે. છતાં કમચક્ષત્રથી કે પૂર્વજન્મનાં પાપકર્મના પ્રભાવથી તેમ ક્યાં શિવાય એ ચલાવશે અને બીમશંકરને એ જુલશે તો અમે શપથપૂર્વક કહીએ છીએ કે એના તેના ઇતિહાસના રામ રમી જશે.

નહરખખરનું ઉત્તમ સાધન

—* ગુજરાતી *

ચિત્રમય જગત્

મહા ગુજરાતના આ અગ્રેડ માસિકનો ફેલાવો સર્વ સ્થળે છે. દર મહિનાની પહેલી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે. ગંભીર લેખો, વાર્તાઓ, હળવા નિબંધો, રાજકારણી લેખો ને સંખ્યાબંધ ચિત્રો, લગાઇનું સમાલોચન એ અમારી ખાસ વિશેષતા છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૮-૦ અને ૬-૦-૦ આ માસિકનો ફેલાવો ગુજરાત કાઠિયાવાડ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાંતોમાં છે. ખાસ કરીને આફ્રિકામાં સંખ્યાબંધ નકલો જાય છે.

મેનેજર—ચિત્રશાળા પ્રેસ, પૂના ૨

અનંત લાવ

રાગ : માંડ : : તાલ : દાદરા

ઉરના અનંત લાવ લીની એ આંખડી,
નયનોના નેહ નીરે સિંચી ઉર પાંખડી;
રસિયા મુહાગીરાજ રસ છલક્યા હૈયે આજ;
જીવન વસંત રસ ઇન્દુ ભરી રાતડી;
રસિયા અમર યાયું લઈ દેવ આખડી.

....ઉર૦

સૌભાગ્ય સાધી ઐશ્વર્ય અર્પી ને જાતડી,
યુગ યુગ અમર રસિયાને રસ વાતડી;
દિવ્ય પ્રેમ પિથૂપ પાન આતમનાં ભગે જાન;
જગપથ રેલાવે સૂર પાંચી ભરી પ્રીતડી;
પ્રભુતાના પગલે પ્રભુચતણી આખડી.

....ઉર૦

જંબાનિલ કાંતિથી ઢોલે ઉર પાંખડી,
જાલ્યાનિલ પ્રીતિથી આંજી દે આંખડી;
જાતમનનાં ઐશ્વર્યજ, ધીરજધરપ્રેમી આજ;
રીઝે દેવ વરસે ફૂલ હૈય કમળ પાંખડી;
પ્રકાશે જવલંત જ્યોત ઝગે પ્રેમી આંખડી.
ઉરના અનંત લાવલીની એ આંખડી.

સૌ. હસુભતિ ધીરજલાલ હસાઇ

મેહુલાને

(રાગ : ભોમિશા વિના મારે ધમવા'તા હુમરા)

ધીમેથી આવ અહીં મોઢિરા મેહુલા,
નાચતા મધૂર મારે જોવા હતા;
તરસ્યા ચાતકે તારી જોઈ રહ્યા વાટલડી,
ઝરણાંનાં ગાન મારે સૂણવાં હતાં.

ગગને કે' પ્રવેત-સ્થામ વાદળીઓ ધૂમતી,
અમકંતી વીજળી જોવી હતી;
જોવા'તા ઇન્દ્રધનુ રંગ મારે અંખરે,
ખીલેલ પુષ્પ-કુંજ જોવી હતી.

જોવી'તી ધરતી આ ધાન્યથી ભરેલી,
મનગમતા મેહુલા વરસી જળે;
જોતી'તી વાટ કે'કે દિનથી પ્રીતમની,
ઉરનો સંદેશ મારો લેતો જળે.

શ્રી. રતિલાલ આંખાનેરી

સ્વ. સૌ. ડાહી બહેન ઠક્કર

ગુ

જરાતના ચરોતર પ્રદેશના એક નાના સરખા ગામડામાં જન્મ લેનાર એક કન્યા સંસ્કારશીલ કુટુંબમાં જતાં ત્યાં એવું કેવું સંસ્કાર-પરિવર્તન થાય છે તેનો આદર્શ, સ્વ. સૌ. ડાહી બહેનનું ચરિત્ર આપણને પૂરો પાડે છે.

ગામડામાં ન્યાં ચારે તરફ નિરક્ષરતાનું જ વાતાવરણ મુખ્યત્વે જોવા મળે છે ત્યાં પ્રાથમિક જીવણી ઉપરાંત માધ્યમિક કે ઉચ્ચ જીવણીની આશા રાખવી ફાકટ છે. પરંતુ પૂર્વના સંસ્કારબળે મનુષ્યને કેટલીક વાર એવો સંજોગ મળી આવે છે કે જેના દ્વારા તે એવું શાળા-પાઠશાળા કે મહાવિદ્યાલયમાં મળતા શિક્ષણ કરતાં પણ કંઈક વિશિષ્ટ પ્રકારનું શિક્ષણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું જ કંઈક સૌ. ડાહીબહેનના સંબંધમાં જન્યું.

ચરોતરમાં વડોદરા રાજ્ય અને ખંભાત સંસ્થાન તેમજ બ્રિટિશ પ્રદેશ સાથે એકબીજાં એવા ફસગૂંથણીમાં યુગાર્યા છે કે જાણે એક સુબંધ અને સૌંદર્ય બંધો ફસગૂંથણનો આપણને ખ્યાલ આવે છે.

ખેડા જિલ્લાના એક નાનકડા ગામ ભોરસદમાં સામાન્ય સ્થિતિનાં માથાપતે ત્યાં સ્વ. ડાહીબહેનનો જન્મ ૧૯૫૭ના અષાઢ વદી અમાસને છુધવરના રોજ થયેલો. પ્રાથમિક શિક્ષણ તેમને માત્ર લખતાં-વાંચતાં આવડે તેટલું

જ મળેલું. અને તેમાં પણ આપણા સમાજના શિક્ષિત રિવાજ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષની ઉંમરે તેમનું લગ્ન થયેલું.

પરંતુ અગાઉ કહ્યું તેમ, તેમને એક સારા સુશિક્ષિત કુટુંબનું સાસરું મળ્યું. આપણી કન્યાઓ કેવું સાસરું વાંચે છે તે તો આપણાં લોકગીતોમાંથી જાણવા મળે છે. એ લોક-

ગીતોમાંનાં ધણું સૌ. ડાહીબહેનને જોએ છતાં પરંતુ કાંઈ પ્રકારની તેવી કામના તેમના આજીવનને તેમનામાં ઉદ્ભવવા દીધી હશે કે કેમ તે એક સવાલ છે. છતાં પૂર્વના પુણ્ય યોગે તેમને સુશિક્ષિત સાસરું મળ્યું.

તેમના સસરા સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ આચારામ ઠક્કર વડોદરામાં અને ત્યારે તો ગુજરાતભરમાં અમરચાન ધરાવતાં છાપખાનાંઓમાંના એક છાહાણુમિત્ર પ્રિં. પ્રેસના માલિક હતા. તેમને ત્યાં ગુજરાતના સાક્ષરોનાં પુસ્તકો છપાતાં, શાળાઓમાં ચાલતાં પુસ્તકો પણ સરકારી કૉન્ટ્રેક્ટના કારણે તેમને ત્યાંજ છપાતાં અને વેચાતાં. આ પુસ્તકોનો લાભ તેમને અનાયાસે મળતો થયેલો.

આપણા સમાજમાં વહુ પરણીને આવે એટલે ઘરના કામકાજનો બોજો જાણે તેને માથે જ સોંપાય છે. સ્વ. ડાહીબહેનના સંબંધમાં પણ તેમ જ બનેલું. પરણીને આવતાં થોડા સમયમાં તેમને ઘરનું સુકાન સુપ્રત થયેલું અને મોતીને માથે આવેથી

એ સધળા કામગીરી પોતાની દરજ સમજીને એક આદર્શ ગૃહિણી તરીકે આમરણાંત પૂરી કરેલી.

મૂળ સંભાનમાં અને ઇતર સ્થળે પંકાતું ધર એટલે મહેમાનોનો અવરજવર તો દર-રાજનો ચાલુ જ હોય.

વડોદરા રોડને આવતી બાગે જ કેષ ખાડી એવી હશે કે જેમાં એમને ત્યાંનો અતિથિ હિતરનારો ન હોય. આ અતિથિ-ઓમાં સાક્ષરો આવતા, કાગળના વેપારીઓ આવતા, અને પાછળથી તેમના પતિ શ્રી. અંબાલાલ હપ્પરે દિલ્લિ ડિરેક્ટીવ્યુટી સંસ્થા ખોલેલી તેને અંજે તે ધંધાદારીઓનો પણ અવરજવર ચાલુ જ રહેતો. અને કુટુંબીઓ સંબંધીઓ તો રાજના ચાલુ હોય એ સ્વાભા-વિક છે.

આખા ઘરમાં ધરતો ખોજે ઉપાડનાર તે એક જ હતો. આટલા બધા કામના ખોજ નીચે દબાયેલાં રહેવા છતાં સ્વ. ડાહી-બહેન કેષ દિવસ કંટાળ્યાં નથી. હરકેષ આવનાર અતિથિને તેમણે સહર્ષ આવકાર આપ્યો છે. જેવા મહેમાન તેવી તેના સત્કારની વ્યવસ્થા બધી જ સ્વ. ડાહી-બહેનના હાથે જ થતી-રાત્રે બે વાગ્યાની ગાડીમાં આવનાર અતિથિ "હું અત્યારે જમવાનો નથી" એમ ઉચ્ચારે તે પહેલાં તો સ્વ. ડાહી-બહેને તેના માટેની જમવાની વ્યવસ્થા કરી જ દીધી હોય.

આમ અતિથિસત્કારમાં એમના જેવું માણસ કદીયે આ લખનારના જોડામાં નથી આવ્યું.

તેઓ બે સંતાનનાં માતા હતાં: (૧) "ગુણસુન્દરી"ના વ્યવસ્થાપક શ્રી. નટવરલાલ અને (૨) ચિ. જાનુબહેન.

એક આદર્શ માતા પોતાની પુત્રીને એક સુગૃહિણી અને આદર્શ આર્થિક-આવનાર આપવા

જેવા સધળા સંસ્કારો, પોતાના વિવેક-વિન-યના સધળા સંસ્કારો તેમણે બહેન જાનુબતીને આપ્યા છે અને આજે એને જોતાં સહજે સ્વ. ડાહી-બહેનની સ્મૃતિ તાજી થઈ આવે છે અને એ ડાહી-બહેનના સંસ્કારો-આજઉછેરના સંસ્કારો આજે એ જાનુબતી-બહેને સારી રીતે પોતાનામાં ઉતારી લીધા છે: એ એમનાં નાનાં રામ-લક્ષ્મણની જોડે સરખાં ગાળાં જોતાં સહેજે સમગ્ર જાણ છે.

તેમના પુત્ર શ્રી. નટવરલાલને પણ એમના પિતાનું શિક્ષણ મળ્યું છે. બંને એ કોલેજનાં પગથિયાં નથી ધસી આવ્યા છતાં એક વ્યવહાર માતા-પિતાનો સંસારવ્યવહાર અને વ્યાપાર કેમ ચલાવવો તેનું સધળું જાન તેમને પ્રાપ્ત થયું છે અને એ બાઈની કેટલીક કામ કરવાની પદ્ધતિઓ જોતાં તો સહેજે ઉચ્ચારાઈ જાય છે કે "બાપ કરતા બેટા સવાયા."

સ્વ. ડાહી-બહેને જાનુબતી-બહેનનાં આજ-કોને પોતાનાં જ સંતાનો કરી ઉછેર્યો છે, તેમની દરેક બાબતની કાળજી તેમણે રાખી છે, અને એક આર્થ માતાનો ઉચ્ચ આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે.

અને પોતાનાં જ સંતાનોને ઉછેરવા-પોષવામાં જ જાનુબતી-બહેન આદર્શ સમાઈ જતા હોત તો તે અનેક માખણો પોતાનાં સંતા-નોને પોતાની દરજ તરીકે ખાજે-પોષે-ઉછેરે છે; પરંતુ પરાયા ધરની પુત્રી પોતાને ત્યાં આવી અને પોતાના જ ધરની ગૃહિણી થઈ રહેનાર પારકી કન્યાને પણ પોતાના જ સંતાનતુલ્ય લેખે ત્યારે એ આદર્શનું મૂલ્યોક્ત વિશિષ્ટપણે વધી જાય છે. તેનું જ તેમની પુત્રવધૂ સૌ. કપિલાગીરી માટે એમના સંબં-ધમાં લેખી શકાય. પોતાનાં જ બંને સંતા-નોની જેમ તેમણે એની સાથે વાત્સલ્ય દાખવ્યું છે, તેણે છંદેલી યીજ કે તેની

અન્ય આકાંક્ષા પૂરી પાડવા તેઓ સદા તત્પર રહેતાં અને તે લાવી આપી તેને સંતોષતા. અને તેનો બદલો પણ તેમને સૌ. કપિલા તરફથી અંતકાળે પણ તેવો જ મળ્યો છે તેમના આખર દિવસોમાં એણે તેમની કરેલી અખંડ રાતદિવસના ઉમંગરાબરી સેવા-શુશ્રૂષા તેઓ પામ્યાં. અને અંતે શુભાશીર્વાદ વરસાવી તેમણે પોતાનો દેહત્યાગ કર્યો.

આ તો વાત થઈ સ્વજનોની વાત. પરંતુ હંતર કેમના છતાં તેમના પતિના એક અંગતમિત્ર શ્રી. હીરાલાલ શાહનું અકાળે અવસાન થતાં તેમના પુત્ર કવિ બાબુભાઈનું પણ નાનપણથી જ તેમણે જ લાલન-પાલન કર્યું છે તેવું લાલન-પાલન તેમને તેમનાં સ્વમાતા તરફથી પણ મળ્યું હોત કે કેમ તે શંકા જ છે. અલ્લહ હજરતું આગ્રાહી બાળક હંકરે અને તેની પ્રેમાળ માતા તેને એક

કે બીજે પ્રકારે સંતોષી તેને રડતું બંધ કરી દઈ હસતું-રમતું કરે તેમ આ બાળકને તે પુખ્ત વયનો થયા સુધી તેને સંતોષ્યો છે

આમ સ્વ. એક સુગૃહિણી હોવા ઉપરાંત વતસલ માતા પણ હતાં, એ ઉપરના તેમના વાત્સલ્યશુભ પરથી સર્હજે જણાઈ આવે છે

સ્વ. ડાહીબહેન બહે એણું મળેલાં હતાં, છતાં તેમના વિચારોની ઉદારતા, ધાર્મિક

ભાવના અને મિલનસાર સ્વભાવ હરકોઈને તેમના પ્રત્યે માન ઉપજાવે તેવાં હતાં તેમને સદાય હસતો ચહેરો, હરકોઈનું અંતર જીતી લેતો.

તેમની ધાર્મિક ભાવના પણ એટલી પ્રબળ હતી અને તે મરણ પર્વત એટલી પ્રબળ હતી કે દર માસે તેઓ તીર્થક્ષેત્ર ડાકાર રજીછોડછનાં દર્શને નિયમિત જનાર હતાં.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષની મંદગતિને પણ ન ગણકારીને તેમને એ નિયમ એમણે જાળવ્યો હતો.

સ્વાસ્થ્ય સાચવવાની બાબતમાં તેમને સંયમ અને ધીરજ તો હરકોઈ સંયમશીલ માનવીને પણ શરમાવે તેવાં હતાં. અઢીઅઢી વર્ષ થયા, પોતાને લાગુ પડેલા અસાધ્ય બ્યાધિની સામે ટક્કર ઝીલવા અનાજનો દાણો સરખો પણ તેમણે લીધો નથી. માત્ર ફલાહાર ઉપર જ-માત્ર ફળફળાદિ

શ્રી ચીમનાબાઈ સ્ત્રી સમાજની અંગલિ
શ્રી ચીમનાબાઈ સ્ત્રી સમાજ-વડોદરાની
તા. ૧૫-૭-૪૫ ને સ્વીવારના રોજ મળેલી
આ સભા, શ્રી. સૌ. ડાહીગૌરી અંબાલાલ
ઠક્કર, જેઓ સમાજનાં આજીવન સભ્ય
હોઈને, સમાજની પ્રગતિમાં ઘણો રસ
લેતાં હતાં, તેમના અકાળે થયેલા સ્વર્ગ-
વાસ માટે, પોતાની જાંડી અને તીવ્ર
રોગની લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે. તેમના
કુટુંબ ઉપર આવી પડેલી આ આપત્તિ
પ્રત્યે પોતાની સહાનુભૂતિ બતાવે છે. પ્રભુ
સ્વર્ગસ્થના આત્માને પરમ શાંતિ આપે
એવી પ્રાર્થના કરે છે.

ગજરાબેન મણીલાલ દેસાઈ
પ્રમુખ

શ્રી ચીમનાબાઈ સ્ત્રી સમાજ-વડોદરા.

પર જ રહી તેમના એ છેલ્લા અઢી વર્ષના ગાળાને સંયમપૂર્વક તેમણે વીતાવ્યો હતો. વળી પેલો, કોકટરો, ચિકિત્સકો માટે જાણે પોતાનું સારી અખતરોઓનું સાધન હોય તેમ તેમણે કોઈને ચિકિત્સા કરવા ના પાડી નથી. હા, આજકાલ હોંડતાં ને ચાલતા જે ઇન્જે-કશનો લેવાની પ્રથા છે તેનાથી તે કંટાળ્યાં હતાં, પરંતુ આખરે તેમની અચેત અવ

સ્થામાં તે અખતરે। પણ તેમના શરીરે યવા દીધા હતા.

૨૧. ડાહીબહેનને ધાર્મિક વાચન પ્રત્યે ખૂબ શ્રદ્ધા હતી. કદી કદી પોતે વાંચે અથવા ખીન્ન પાસે વંચાવે,

આ બધાયની ઉપરવટ ગણી શકાય તેવા ઉચ્ચ ગુણ પતિવ્રતાનો હતો. તેમણે એમના પાતિવ્રત્યને દીધાવ્યું છે. પતિની ધંધાદારી અનેક રોકાણો છતાં તે પ્રત્યે તેમણે જોયે સાહે કદી વાત કરી નથી, બિદાટ, તેમના હરેક કાર્યમાં તેમને અનુકૂળ રહેવાનો પોતાનો ધર્મગણી તેમની તમામ સગવડો તેમણે સાચવી છે.

વળી, મામજીવનમાં ઉછરી શહેરી જીવનમાં આવતાં એમણે લગભગ અત્યાપણ દાખવ્યું નથી. અને સંપૂર્ણ શહેરી જીવન જીવતા તેમણે કદી કોઈ મામજીવનની ઉપેક્ષા પણ કરી નથી.

અંતે, એમના અવસાનકાળમાટે-છેલ્લી અંતિમ ઘડી માટે જાણે રાહ જ નોંધે રહ્યાં હોય તેમ છલસોકની સર્વ વાસનાઓ ત્યજી જાયે કોઈ પરસોકનું અવસોકન કરતાં હોય તેમ, એ પુણ્ય પવિત્ર શુભ દિવસ-નક્ષત્ર-ઘડીની રાહ નોંધે રહ્યાં હોય તેમ-ગાંધી રથ-યાત્રા ૨૦૦૧ના અસાડ સુદ ૨ ને શુક્રવારની વહેલી સવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં એમણે છલસોકનો ત્યાગ કરી પોતાના શરીરને અને એનાં માતૃભીયોને ત્યજી પોતાના પરમધામે પરવરી ગયાં.

એ મહદ્ આત્માની ખોટ એમનાં સંતાનોને, અને તેથી ય વધુ એમના પતિ અને એમનાં વૃદ્ધ માતા-પિતાને સાલશે. પરંતુ મરણ મકૃતિ: શરીરરિણાંના ન્યાયે એ પ્રકૃતિનો-કુદરતના હાથનો-આપણ કોઈ પાસે કંઈ જ ધલાઈ નથી.

મશુ સદ્ગતના આત્માને પરમશાંતિ બોલો.

જ્યોતિરેખા

[મિશ્રો-મંદાકાન્તા]

કરાળ રાત્રિ, ઉરમાં વિવાહના
પ્રકુપ્થ વારિ; દૂર દૂર ભાવિ-
તણી નિહાળી કળો ચીમજાતી !

ને મૃત્યુના શોકપૂર્ણ ગીતો
વિલામી રચા સ્વપ્તમધુર આશા
આકાશના મંગલ રમ્ય તારકો
પ્રતિ નિહાળી ઉર જ્યોતિ ચેતવા
આર્થો રહ્યો ઘોર તિમિરમાં પડ્યો.

મળ્યો નહિ ઉત્તર, માત્ર મારા
ફરી સૂણાયાં ગૂઢ દર્દ-ગાણું;
અટૂલ હું જ્યોતિ વિશુન્ય ઉભો
અને નલે ગાઢ ધનેા છવાયા.

ત્યાં તો જાગી ગગન મહીંથી જ્યોતિની રેખ આછી;
સૂના મારા જડ જીવનને રંગ આપ્યો શુભાખી.

એ બૂલવી કેમ સુરેખ જ્યોતિ
જેરુર શી ચિન્હની, ત્યાં શું રેખ ?
આલેખાઈ હૃદય પર ને પૃથ જે વજ લેખ !

‘ શશિન ’ ઝોઝા

* મારા મિત્ર શ્રીયુત ‘ સુધાકર ’ સહના ‘ How can I forget that Light ’ એ શબ્દનાળા અંગેલ કાવ્યનો ભાતાનુવાદ-લેખક

::::: સ્ત્રી ઓ ના વિવિધ પ્રશ્નો :::::

નિવેદન કરનાર : શ્રી. મનુ સૂર્યદાસ

સ્ત્રી ઓના હિતની વિચારણા એટલે જનસમાજના હિતની વિચારણા. કારણ ? સ્ત્રીઓ વસતિનો અરધો ભાગ છે; એટલું જ નહિ પણ તેઓ પુરુષોની સાથે રહેલી અને કૌટુંબિક જીવનમાં બધી રીતે સંકળાયેલી હોઈને રાષ્ટ્રનું અને પ્રજાનું સ્વરૂપ છે. પત્ની અને માતા તરીકે તેમનું મનુષ્ય-જીવનમાં કેન્દ્રસ્થાન છે. ભારતની સ્ત્રીઓએ જ ભારતની સંસ્કૃતિ જાળવી રાખી છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. તમારા દાદીમા કે નાનીમાને યાદ કરો. તેઓ વાંચી શકતાં નહોતાં, પણ પ્રતાપી અને દુનિયાને સમજ-જનારાં હતાં. એમનાં ડોસીશાજીમાં ઘણું ઉપયોગી જ્ઞાન સમાઈ જતું હતું. આજની અર્ધદેશ કેળવણી પામેલી છોકરીઓ કદાચ આ વાત સમજી પણ નહિ શકે. પોતાનું હોય તે જાળવીને બીજાનાં જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કૃતિ મેળવવાં એ તો ઉત્તમ જ છે; પણ અર્ધદેશપણું તો તે છે, કે જેમાં પોતાનું ખોઈને બીજાનું મેળવાય; અથવા તો જેમ પશ્ચિમના અનિષ્ટ પ્રસારાની અસર નીચે થઈ રહ્યું છે, તેમ પોતાનું ય જોવું અને બીજાનું મેળવી શકવું નહિ.

સ્ત્રીઓની આ અધોગતિ શરૂ થઈ છે—જે કે હજી અટકાવી શકે થઈ છે—જે કે હજી અટકાવી શકાય તેમ છે; પણ આમ થવાનું કારણ તેમની તરફ સમાજની, પુરુષવર્ગની તથા વર્તણૂક છે. હાલનો હિંદુ સમાજનો મોટો ભાગ “ ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય મર્હતિ, ” “ અષ્ટવર્ષી બહેન ત ગૌરી ” માનવાવાળો અને સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્થિતિને સંકુચિત કરનારો છે. એક માણસને એક

છોકરો ને છ છોકરીઓ હોય, તો છોકરી-ઓને કંઈ જ મળે નહિ; એવા તો વિચિત્ર કાયદો છે. કાચી વયની છોકરીની એક પણ શૂલ થાય તો તેની આખી જિંદગી સુધી તેને બટો લાગે છે. અને તેને ઘણું ખમવું પડે છે. મોટી વયની વનિતાએ કંઈ શૂલ કરી હોય, તો તેની સાચી ખોટી વાત ધડીના પલકારામાં ફેલાઈ જાય છે. આ વિષયમાં સ્ત્રીઓ પોતે પોતાની જાત તરફ ધણી જ ધાતકી અને નિર્દય છે, એમ જોવામાં આવ્યું છે. પુરુષ ઘણી બૂંચો કરે તો પણ સમાજ તેને સ્વીકારે છે. તરછોડતો નથી. આ જાતનો કાજની ભેંસવાળો, એક-તરફી ન્યાય હવે માન્ય રહેવો જોઈએ નહિ. પતિવ્રતનો ઉપદેશ આપનારાઓએ હવે પત્ની પ્રતિ ઉપર પણ એટલો જ ભાર મૂકવો જોઈએ. પુરુષ એક ઉપર ખીજી, એમ ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ પરણી શકે, પરંતુ - જમે તેટલા જીલમ છતાં પણ સ્ત્રીએ છૂટા છોડા ન બેવાય—એ વિચિત્ર અને નિર્દય પ્રકાર કાષ્ટ પણ માણસને ઠીક નહિ જ લાગે. પુરુષ પોતાની સ્ત્રી મરી જતાં રમશાનમાંથી જ નવું સગપણ કરી આવે; પણ જેણે ધરવાસ નથી કરેલો તેવી નાની બાળાએ પણ વિધવા થતાં જીવન-જર એકલા જ રહેવું. એવું રાક્ષસીપણું રાષ્ટ્રજીવનમાં ઉચ્ચતા લાવવા ઇચ્છનારાઓ, તેમજ ગીતાનો ખરો મનુષ્યધર્મ પ્રવર્તોવવા અથતા સજ્જનો, કોઈપણ બહાના હેઠળ માન્ય રાખી શકે જ નહિ. હિંદુઓ બ્રહ્મચારીને ન્યાયયુક્ત પ્રણાલી કરવામાં—સ્ત્રીપુરુષને માટે અન્યોન્ય પરસ્પર સમાન ધર્મ કરવામાં સંસારની ઉન્નતિ જ છે. એથી સ્ત્રીઓ વંદી જશે, એમ કહેનારાઓ મોટે ભાગે

પોતે જ હલકા માનસવાળા અને અનુદાર અથવા કોઈ વખત નીચ અને કામી હોય છે.

ભારતમાં લગ્ન એ સંસ્કાર છે અને સોદો નથી, એવું કહેનારાઓને પૂછી શકાય, કે ભિતરતા દરબજાના ગણુતા સોદાની રૂપે શરતો સાચવી ન શકનાર પ્રજા સંસ્કારની ઉચ્ચ ભાવના કેમ જાળવી શકે ? ગર્ભમાં બાળક હોય ત્યાં વિવાહ થઈ જાય એવી હાસ્યજનક ભૂમિકૃતા હવે નથી રહી; છતાં લગ્ન-વ્યવહારમાં અને તેને લગતા વિચારોમાં હજી ઘણા ફેરફાર થવા જોઈએ એમ લાગે છે. ક્યાં ' પુત્રપ્રાપ્તિને માટે જ કામ ' એવી ઉચ્ચતર ભાવના ને ક્યાં ઠેકાણે ઠેકાણે કપૂતર અને ફૂતરાની હાલતમાં પહેરોએમાં હાલનાં ભારતનાં સંતાનો ! આ વિષયની રૂપે અર્થમાં પણ આપણા લોકોને કંઈક જોડું લાગે છે. જે પરદેશી રાજ્ય સત્તા બદલાવી શકે, તે તમારો કામદો બદલાવશે નહિ, અને તમે પોતે તે બદલાવશે નહિ, તો પછી શું થશે ? કળેશાં, કન્યાવિક્રમ, પહેરામણી અને ચૈસાની આપ-લે, આર્થિક સગવડના લગ્નો વગેરેનો વિચાર કરતાં જાણીશો, કે જીવનસખી શોધીને પ્રેમભાવના ઉપર, ફરજના મજબૂત પાયા ઉપર લગ્ન રચતાં નથી.

આવા લગ્નોમાં સુખ પણ મર્યાદિત રહે, સૌજન્ય અને અન્યોન્ય વિશ્વાસ ન રહે તો દોષ કોનો ?

સ્ત્રીઓ કુદૃષ્ટ યતાં પ્રજાને નાશ થાય, કુલધર્મ અને જાતિધર્મ ડૂબી જાય વગેરે માન્યતાઓ ધરાવનારાઓએ એ વિચાર પણ કરવો ધટે છે, સ્ત્રીઓને કુદૃષ્ટ કાણુ કરે છે ? પોતાની મેલે તો કુદૃષ્ટ થઈ શકતી નથી. પુરુષો અને સમાજ, બહિરમત, મનોભાવનાને બદલે જડતા પોષણ બાહ્યીપણું વગેરે સર્વ

કારણો બદલી શકાય તેવાં છે. દેહબળ અને પ્રેમલગ્ન એવા બે ભાગો કરી શકાય, તો તે જ અધોગતિના નિશ્ચિત ચિહ્ન છે.

પૂરાં સુખ વગરનાં લગ્નોમાં જ વધુ ખરાબીનું અંગ રહેલું છે. ગણિકાનો વર્મ શા માટે ઉપજ થાય છે ? કેમ પોષાય છે ? વગેરે નાપસંદ વિચાર કરવો રહ્યો, સ્થાયી સુખને બદલે ક્ષણિક સુખ અને તે પણ બાહ્યી વિક્રમ કરીને લીધેલું. તેમાં સંડોવા-યેલાં અને માર્ગ ભૂલેલાં સ્ત્રી અને પુરુષો બન્ને અત્યંત દયાને પાત્ર છે.

નવીન કુટુંબમાં જઈ બધાંનાં દીલ છતી લેવાં એ મહાભારત કાર્ય નાની વયમાં સ્ત્રીઓએ કરવાનું હોય છે. તેને માટે તેમને આવડત વિવેક-ચિનય, પછાત સારી રીતભાત અને વિચાર કરીને બોલવાની શક્તિ, જોઈએ તે અને અમારી દીકરીને આપ્યાં છે, એમ દરેક મામાપે તપાસવું જોઈએ, એક હાથે તાળી પડે નહિ; એટલે સસરા, સાસુ, જેઠાણી, નણુંદ, બોળાઈ વગેરેમાં આવકાર, સદૃષ્ટિ, ક્ષમા, દયા, માણસાઈ ખીલ્યાં છે કે નહિ તે પણ જોવું જોઈએ. બન્ને પક્ષ પક્ષ વચ્ચેનો નિયામક-બકર (એટલે બન્ને બાળુવું જોઈ શકે અને બંને બાળુનો વેગ પોતાનામાં સમાવી શકે, (જે એટલાં માનસ અને શક્તિ હોય, તો) તે વકૂતો વર. સરખું ન ચાલે તો અને પતિ પોતાની બરાબર ન સમજે તો કાં તો કુટુંબથી વિભક્ત થવામાં ફીટુંબિક જીવનની અમુક સારી અસરો અને રક્ષણો પ્રમાણાય છે; નહિ તો, જેમ ઘણે ઠેકાણે બને છે, તેમ નાની સ્ત્રી ઉપર અમાનુષી જીવન, માનસિક અને સારીરિક વ્યથા ભીમાં થઈ જાય. નાનુક માનસની વનિતા આ સંસ્કારો નિર્દમી સુધી ભૂલે નહિ; અને જ્યારે મોટી વયે પોતે

સાસુ અને, ત્યારે પોતાની વડુ ઉપર પોતાનું વીતક વિતાડે ! કંપતીજીવનની આ દુષ્ટ સંહલનામાંથી સમાજને છેડાવવો જોઈએ. શ્રીઓ, પુરુષો, નાનામોટા બધા અને ખાસ કરીને જાહેર પ્રજામત, લેખકો, શિક્ષકો, સમાજના નેતાઓ, વર્તમાનપત્રકારો, અમલદારો, સાધુઓ, ધર્મગુરુઓ, આ વિષયમાં પોતાની ફરજ બજાવે છે ? શ્રીઓ પોતે પોતાની જાતની દુઃખમાં રહેલી બહેનો માટે કંઈપણ કરે છે ?

‘ નજબો ધણી ભૈરી ઉપર થરો ’ એ ન્યાયે નેબળી પ્રજાના પુરુષો શ્રીઓને મારે છે ! પડોશીઓ વચ્ચે પડવાની નૈતિક હિંમત ધરાવતા નથી ! મારથી નાશી આવેલી રડતી દીકરીને મા પાછી સાસરે વળાવે છે ! ‘ મારી વડુ છે, હું ગમે તેમ કરું-’ એ બહાનું કાયદાની અદાલતો સુધી અપાણું, એ ભારતનું કમનસીબ છે. હોંસ અને આશાથી લગ્નજીવનનો લઢાવો લેવા નીકળેલી સ્ત્રીને લગ્ન એટલે વેચાણ, ગુલામી, વેતરું માનસિક જુલમ અને ઠોષ રથે આશ્રય મેળવવાનું સાધન નહિ, એ બઈકરતબો અનુભવ ઠોષ ઠોષ વાર થાય છે. વખતોવખત શ્રીઓ સંસારની ફરતા ખમી ન શકવાથી ફૂલો પૂરે છે અને બળી મળે છે. તેવા દુઃખદ પ્રસંગો વિચારવંત સજ્જનોને લાલ બતીની જેમ અટકાવીને આ પ્રશ્નની ખીતરમાં જઈને તેનો ઉપાય કરવાનું સૂચવે છે.

શ્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે ઉચ્છૃંખલ સુધારો નથી જોઈતો યુરોપના જેવું લઘાયક સ્ત્રીત્વ (મિલિટન્ટ ફેમિનિઝમ) નથી જોઈતું દરેક છોકરીઓને ઓછામાં ઓછો એક હુલાર શીખવવો જ જોઈએ; જેથી લગ્ન ન થાય તો-અથવા થયા પછી બગડે તો-તે ઠોષતી દયા કે દાન ઉપર નભે નહિ. “ આધારગૃહો ” જેમાં ઠોષ પથુ કારણથી (જે પૂઠવામાં ન આવે) નિરાધાર

થયેલી સ્ત્રીને આશ્રય મળે, કામ કરવાનું, શીખવવાનું મળે, રથે રથે રથપાવાં જોઈએ. સદન ન કરી શકાય તેવા ત્રાસ ઊભો થતાં ઠોષ પથુ સ્ત્રી ત્યાં જઈ શકે અને નિર્વિધને આશ્રમ તથા રક્ષણ મેળવી શકે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. કાયદો ફેરવતાં વખત લાગે છે, તેને માટે જાહેર મત તૈયાર કરવો જોઈએ. પથુ શ્રીઓની આર્થિક સ્થિતિ બદલાતાં બીજી વસ્તુઓ સુગમ સ્વપ્ન પડે તેમ છે.

હમણાં શ્રીઓ માટે તત્તત્ર કામ-જેવાં રસોઈ, ધરનોકરી, બરત ગૂંચણ, નસિંબ, શિક્ષણ, ડાકટરી વગેરે મળે છે. દુકાનો અને આફિસોમાં ક્રિશ્ચિયન અને પારસી શ્રીઓ કામ કરે છે. અમેરિકામાં મોટા ધંધાઓ પથુ શ્રીઓ ચલાવી શકે છે. વ્યવહારશક્તિ શ્રીઓમાં ઓછી નથી, પથુ સુયોગ્ય લગ્ન ન કરી શકેલી અથવા તેમાંથી દુઃખને લીધે છૂટી પડેલી અથવા ઠોષ વિધવા બહેન જ્યારે પોતાના નિર્વાહનાં નિર્દોષ સાધન શોધે છે, ત્યારે ધણી શ્રીઓ પોતે જ તેને ઉતારી પાડે છે અને ટેટલાક કમચકકલના અથવા દુરાચારી પુરુષો તેમનાં રસ્તામાં વિધ નાખવાને ચૂકતા નથી. આપકમાધવાળા શ્રીઓ પોતાનું જીવન સુધારે છે; એટલું જ નહિ, પથુ લાંબા સમયથી દગાઈ મથેલી સ્ત્રીશક્તિને ઉત્તેજિત કરી, સમાજને ઉપર લાવી, બળવત્તર પ્રજાતત્તવનો પાયો નાખે છે.

જડ તત્તવને બદલે ચેતન તત્તવ સમાજમાં વધારણું-એ જરૂરનું છે. બાવના અને પરસ્પર સમભાવ એ ધણી મુશ્કેલીઓ અને ખામીઓ દૂર કરે છે. કવિ કહે છે:—

“ અમે અબજાને માયા વદાલી રે,
વસ કરાવો, ધરેશુ કરાવો, મોલીડે મટો
તો મન ખાલી રે ખાલી. ”

બાળકનો જન્મ આપણું માન્ય એ એક મોટી કસોટી છે; તે માટે શ્રીઓને

દીકરાને દૂધ, દવાદાર અને શિક્ષણ, અને દીકરીને નહિ-એ એકતરશીપણું કેટલાં કુટુંબોમાં દેખાય છે; તેનું ખીજ સ્ત્રીઓને ઊતરતી ગણવાના ખ્યાલમાં છે. પુરુષ ખચપણથી જ ઊંચો દરજ્જે ભોગવે અને ન્યાંસુધી કોષ પણ સ્ત્રી, બહેન, પત્ની કે માતા હાજર હોય, ત્યાં સુધી ઘરડું કંઈ કામ પેતે નહિ, તે અસમાન ભાવના પાછળથી તેના સંસારમાં હાનિ કરતી છે. કર્મવિપાક પ્રમાણે સ્ત્રીઓ દલકી યોનિમાં જન્મ લે છે, માટે ભલે થોડું કુખ ખમી લે-એ હાસ્યારપદ વાત પણ ક્યાંય સંભળાય છે ! તેથી વિચાર હવે નાબૂદ થવો જોઈએ. પોતાની માતા માટે આદર રાખનાર, પત્ની-પ્રેમના કંઈક પ્રસંગો જેની યાદમાં તાજ છે અથવા પોતાની નિહોંય બાળકોમાં મમતા રાખનાર અને ઉપરે સ્ત્રીઓના નાણુક સૌજન્ય, હોંસમર્થો આવકાર અને સત્કાર, ઉત્સાહી અને ચીવટભરી સંભાળ જેણે

કોષ વાર, પણ અનુભવ્યાં હોય, તેવો કોષ પુરુષ જાણીજોઈને નારીઓને ઊતરતી ગણવા તેમ જ તેમને દબાયલી અને પછાત રાખવાની વાત કબૂલ કરશે નહિ. યરવીર પ્રેમ અને વિદ્યાળ પ્રતાપી રાષ્ટ્ર પોતાના જ જીવન-સમયમાં સ્થપાય એવું ઇચ્છનાર સ્વદેશપ્રેમી તો સ્ત્રીઓની ઉત્થતિને જ મહામાર્ગ સમજીને જનતા ત્વરાએ એ કાર્યની પાછળ લાગી જશે.

મુસ્લિમ કાયદો વારસાની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓ તરફ વધુ ઉદાર છે. તદ્વાક એક તરફ છે, તે બદલવાની કોશીશ થઈ રહી છે; પણ સમાજમાં, કુટુંબમાં, સમાજવંદીઓમાં સ્ત્રીનો દરજ્જો ઊંચો કરવાની જરૂર ત્યાં પણ એવી જ છે. આર્થિક રક્ષણ અને 'આધાર'ની મુસ્લિમ સ્ત્રીઓને એટલી જ-બલકે વધુ જરૂર છે.

['સરડું સાહિત્ય'નું 'તાજેતરનું' પ્રાસંગ 'સ્ત્રીઓના વિવિધ પ્રશ્નો'માંથી.]

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, શતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨ ૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિઝા ફાર્મસી—

ગોલબેજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમાણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરાડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની ટેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

ગૌરીઉત્સવ*

યુવાવરયાની ઊર્મિ અને 'ઉત્સાહ' દર્શાવી રાખવા સંપન્ન અને નિમ્નહની જરૂર છે. એ સંયમ કેળવવા મનના ધોડા-ઓને કાણુમાં રાખવા પડે. સ્વાદેન્દ્રિય પર અંકુશ મૂકવો પડે. અબુલ્યાના દિવસોમાં આવો સંયમ મુલભ યદ્ય પડે છે. પૌષ્ટિક ખોરાક અને સ્વાદરહિત ભોજનથી વિચાર, વાણી અને વર્તન ઉપર અંકુશ આવી. જ્ય છે અને ધૈર્ય અને સહનશીલતા, અનાસક્તિ અને આરયાના ગુણો કેળવાય છે. હૃદયોર્મિને બહાર આવવાને સુયોગ્ય અવકાશ મળે છે. મનગમતો વર મળે અને પરણીને પોતે સદા સર્વદા સૌભાગ્યવતી રહે અને કુટુંબ, રાતિ, દેશ અને જગતની સેવા કરવાની શક્તિ મળે એ દરેક પ્રત્યક્ષી બાળાની અભિલાષા હોય છે. આ ખેય-આ અભિલાષા નિંદવા જોગ નથી. પુરાણકાળથી ચાલી આવેલી આ ભાવનામાં સનાતન સત્યત્વ દર્શન ચાય છે. આધુનિક જમાનામાં શ્રદ્ધા અને આરયાના અંશ અદ્ય બન્યા છે, છતાં ય વાસ્તવિક દષ્ટિએ વિચારતાં એમાં રહેલી મુખ્ય ભાવના સર્વરવીકાર્ય બને તેવી છે.

આદર્શ ગૃહિણી ધરની શોભા બને. ધરની શાંતિ અને સુખની એ રક્ષક અને પોષક બને. સહુણી ગુણસુંદરી સૌની સેવા કરી સૌને પ્રેમ સંપાદન કરે. એના હાથમાં અમીસિંચન હોય અને એ હાથ ન્યાં દરે ત્યાં સુખ-સુલેહને સંચાર ચાય અને સૌનાનો સુરજ ઉગે. સતી સાવિત્રીએ અસીમ ધૈર્યના બળે પોતાના સ્વામીનાથને મૃત્યુદેવ પાસેથી છોડાવ્યો. સતી સીતાએ અનેક અન્યાય સહન કરીને પણ 'સતીધર્મ' પતિસેવા 'નો ટેક જીવનભર સાચવ્યો, એ મહાશક્તિની આરા-

ધના જીવનમાં-ઉત્સાહ અને ઉમંગનો હેલી વરસાવી શકે તેમ છે.

પણ આવી આદર્શ ગૃહિણી ભરતમાં અત્યારે કેટલી માલુમ પડે છે ? એવી ઘેર ઘેર હોત તો એના સિંદસમાં પુત્રોએ હિંદમાતાની શૃંખલા કમારની તોડી નાંખી હોત. મગવાન મનુએ અનુભવજન્ય ઉપદેશ આપ્યો 'યદ્ર નાર્યસ્તુ પ્રજ્યન્તે, રમન્તે તદ્ર દેયતાઃ ।' પણ આ ઓસન્માનની ભાવનાનું પરિપાલન નજરે ચડતું નથી. દુનિયામાં સંસ્કારી લેખાવા માટે યુવકો એની ધોષણા કરે છે ખરા અને જગ દેખતાં એનું પાલન કરી સંતોષ માને છે. જોકે વ્યવહારમાં એ જ યુવકોનો વર્તોવ જુદો જ હોય છે.

આદર્શ ગૃહિણી આદર્શ માતા પણ હોય. 'જે કર બૂલાવે પારણ', તે જગત પર શાસન કરે 'નો અર્થ માર્મિક અને મંભીર છે. બાલકોનાં સંસ્કાર અને શક્તિ ખીલવી માતા તેમને વીરપુરુષ બનાવી શકે છે. જીવનખાંડએ શિવાજીને રાજશાસનની શિક્ષા દીધી. રાણી નેત્રવતીએ મુવકુમારને અપાર મુશીજતોનો સામનો કરી અમર કીર્તિ મેળવવાનું બળ આપ્યું. નેપોલિયન તેથી જ કહેતો હતો કે દેશના બાવિ માતાના શિક્ષણ પર અવલંબે છે. આથી સ્ત્રી કેળવણીનો વિકાસ સાધવા દરેક પ્રયાસ ચવા જોઈએ અને માળાપે પોતાની કન્યાઓને ભણાવવા અને કેળવવા સર્વ પ્રકારની સગવડ કરી આપવી જોઈએ.

[સંધ્ય પૃ. ૨૩૧ પર]

* શ્રી. સુરત લોહાણા સેવા મંડળના 'ગૌરી ઉત્સવ' પ્રસંગે પ્રમુખધાનેથી કુ. રાશીકળા ચૈતન્યદાસ હંફરે આપેલું મનનીય પ્રવચન.

શ્રી. પાઠક-હીરા લગ્ન કેટલીક બહેનોના અભિપ્રાયો

અમોરા નાગર જાહણ પ્રાધ્યાપક શ્રી. રામનારાયણ પાઠકના ક્ષેત્ર વાણિયજી શ્રીમતિ હીરાબહેન સાથે, અસમાન વયના અંતરે થયેલાં વર્ણાન્તર લગ્ને ગુજરાતી સમાજમાં અને સંસ્કારમાં સારા ઉદાપોદ જગાએ છે, તેમ નિર્દોષ વિમોહાત્મક પ્રતિકાઓ કંત્યાદિ પણ તે બનાવ પર લખાયા છે. એમાં પાઠકજી તરફ દ્વેષભાવ રાખનારાં નથી આવેલા. આ લગ્ને જેમ મરકરી ઠકાણું રૂપ લીધું છે તેમ ગંભીર વિચારણાનું પણ રૂપ લીધું છે. અત્યાર સુધીમાં પુરુષવર્ગે રીઠા, ઠકા કંત્યાદિ કર્યા છે, પણ સ્ત્રીવર્ગે ચોતાના અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા નથી. પણ હવે તેવા માર્મિક અભિપ્રાયો સ્ત્રીવર્ગે તરફથી પણ પ્રકટ પત્તા લાગ્યા છે, તે અને છાપી સમાજનું માનસ દર્શાવ્યું છે. આર્વા લગ્નો તે ખૂલ્લીખાંચે ધણાં ચર્તા હશે, પણ આદર્શ વ્યક્તિઓ તરફથી આર્થવ્યવસ્થારકાર વિધિઓ અને વધુવરની પરણવાયોગ્ય વય વિચારનો ભંગ થાય છે, પ્રાચીન ભાવનાની મરકરી કરાય છે અને આવા સ્વેચ્છાવિહારી લગ્નોના ગમે તેમ બચાવ થાય છે, ત્યારે સમાજની વ્યક્તિઓને મત દર્શાવવાનો હક્ક હજો થાય છે. જુનાને નિંદનારા, અને બદ્ધેશ્વર કહેનારી સુધારક વ્યક્તિઓ આર્વા લગ્નો દરે છે ત્યારે સમાજ ચક્રિત થાય છે કે આ શું થવા બેઠું છે ?

અર્વાચીન સુકન્યા-રચવન

હીરા-રામના લગ્નથી, પ્રાચીન અવન અને સુકન્યાનું દર્શાત યાદ આવે છે, પરંતુ પ્રાચીન કથામાં મુનીનું કહેજ આકર્ષણ ન હોતું. બાલ્યએલમાં થયેલા અપરાધના પ્રાયશ્ચિત તરીકે ફક્ત સેવાભાવે, અંધમુનિની સેવા કરવા પત્નીપ્રત સતી સુકન્યાએ સ્વીકાર્યું હતું. ક્યાં એ શુદ્ધ ભાવના, અને ક્યાં આગની મોહવશતા ? દશ દશ વર્ષ મુક્ત સહચાર સેવી, કોઇ અનિવાર્ય કારણને લઇને, લગ્નનું નામ આપી જગતને છેતરવું, એમાં નીતિનું ખુન કરવામાં આવે છે. વર્ષોની વિધુરાવસ્થા ભોગવી, યુવાવસ્થા વટાવી, પ્રીટતાને ઉત્સંધો, શુદ્ધત્વને પગથીએ ચડતાં, જેને પુત્રી કહી તેને પત્ની બનાવવાનું મન થાય ત્યારે સહજ અન હો છે કે, વાસનાનો લપ ક્યારે ચતો હશે ?

વન વટાવી મહાવનમાં જવાના સમયે પાછા શુદ્ધશાસ્ત્રમાં પગલાં માંડવામાં શકું-પ્રસનો અબ્યાસ કદાચ કારણભૂત હોય એ

બનવાજોગ છે, અને એમાંના એક મ્યોએ વ્યવહારમાં ઉતારી બતાવ્યો હોય એમ લાગે છે.

મનાઘાતં પુષ્પં કિસંલમલ્લનં કરચદૈ-
રનાવિદ્ધં રત્નં મધુ નયમનાસ્વાદિતરસમ્ ।
અલખંદં પુણ્યાનાં ફલમિવ ચ તદુપમનથં
ન જ્ઞાને મોક્ષારંકમિદસમુપસ્વાસ્યતિ-
વિધિઃ ॥

ઉત્પાદિ રાજના પઠનપાઠનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ યથ ગયું. રાજ દુષ્યંત જેવો પણ ગોલી, તે ઉપનામે દિરેક તે પ્રત્યક્ષ કર્મે ભોક્તા દિરેક બનવાને કેમ ન લક્ષ્યાય ? દિરેક ઉપનામ સાચક થયું.

કોઇ જુના જમાનાનાં મામાપે, આ પ્રમાણે કયું હોત તો કહેવાતા સુધારકોએ આકાશપાતાળ એક કયું હોત, પરંતુ આ તો બન્નેજાં સુશિક્ષિત છે, અને વર્ષોના વિચાર પછી લગ્નના વાધા સત્યા છે; અને લગ્ન નામને દૂષિત કયું છે, તો પછી અગ્નિનીએનો શો દોષ ?

આ લગ્નથી શુદ્ધી પદ્ધતિ લાંછન લાગે છે. એના કરતાં તો મહાભારતમાંના કથને અનેકગણાં ધન્યવાદ ધટે છે, કે જે યુવાન હોવા છતાં શુદ્ધિનીને બહેન કહી પરણતો નથી ને દેવયાનીના સાપથી વિદ્રા નષ્ટ થવા દે છે. અર્જુન પણ શિષ્યા હિતરાને પોતે ન પરણતાં સ્વપુત્ર અભિમન્યુ સાથે પરણાવે છે, વિરાટ રાજાની સંભતિ છતાં પોતે પિતાકૃષ્ણ રહે છે. એનું નામ સંધ્યમ. આજે તો ધર્મ અને નીતિને, પ્રાચીન આચારવિચાર સદાચારને નેવે મુકી દેકત સ્વચ્છંદ સ્વેરવિહાર કરવો એમાં બહાદુરી ગણાય છે, પરંતુ ભરતીનાં પાણી, ઉતરી જતાં દેકત રેતીજ રહે છે, એ જૂલવાનું નથી.

માત્રા સ્વસ્થા દુહિત્રાવાન વિવિક્લાસનો-
મથેત્ ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥

વ્યાસજીના ઉપર લખેલા શ્લોક ઉપર જૈમિની ઋષિએ હરતાળ લગાવી દેવાનું કહ્યું, ત્યારે વ્યાસજીએ જૈમિનીની કસોટી કરવા મોહિની સ્વરૂપ ધરી ઋષિને મોહિત કર્યાં, અને વિદ્વાન શબ્દ શ્લોકમાં ચાલુ રાખ્યો હતો, એ કંઈ પાઠકજીથી અગમ્ય નહીં હોય. પાઠકજી જેવાએ વ્યાસજીનો શ્લોક જોયા કરાવી બતાવવો હતો. પણ પ્રશ્નોરા પાઠકજી પણ તેટલું બળ દાખવી શક્યા નહિ. વ્યાસજીનો પ્રસ્તુત શ્લોક આખરે સનાતન સત્યજ રહ્યો. છતાં આવા દાખલાથી સમજવાનું કે વિદ્વાનોને પણ ભાવિ ભુલાવે છે અને સમાજ સામે લાલજતી ધરે છે, કે છોકરીઓની સોંપણ કોના હાથમાં કરવી તેનો પાઠ વિચાર કરવો.

હવે કોનો વિશ્વાસ કરી શકાય ? બાકી પાઠકજીની કેટલીક વાતોએમાં એમનું માનસ શિથિલ જણાવું હતું, અને તેનું પરિણામ

સ્પષ્ટ થયું છે. હવે તો પાઠકજી “ સતંજ્ઞ શરદઃ ” થાવ અને હીરાબહેનના લાડકોડ પૂરા કરો એજ આશીર્વાદ.

“ રાણીને ગમ્યો તે રાજા ને બેસી ગયાં ડાયા. ” “ મીયાં બીબી રાજા તો કયા કરે કાજ ” વગેરે વચનોથી મમે તે બચાવ કરે, પરંતુ સુખ્ય મોહ એજ એક આવા પ્રસંગોમાં કારણભૂત બને છે, અને તે ક્ષણિકજ રહે છે, પછી તો જેવો જેનો અનુભવ. પરણ્યા તેનું તો ઠીક, પણ બિચારા નિર્દોષ શિક્ષકોને અંતરાય ધરે. પરમાત્માને જે ગમ્યું તે ખરું. એમાંથી, પણ કંઈ શુભ પરિણામ આવશે તો પણ લગ્નની સાર્થકતા છે.

જે હિંદુઓની સંસ્કૃતિ આજે દુનિયા-બરમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, જે શિક્ષણની પવિત્રતાને માટે સ્ત્રીઓએ, તથા પુરુષોએ, પોતાના પ્રાણો અર્પણ કર્યા છે, તે સંસ્કૃતિને ઉગમવળ કરવાને બદલે, આવાં મનસ્વી લગ્નો કરનારાઓ, તેને ઝાંખી કરે છે. સુરતમાં હમણાંજ ધર-કુચુદીના લગ્નમાં એક બહેનના પેટ પર પગ મુકી બીજી બહેન જાય છે, ત્યારે સ્ત્રીઓનું માનસ પણ કેટલી અધમ દશાએ પહોંચ્યું છે, તે જણાય છે. પતિ ગમે તેવો હોય તો સ્ત્રી તેને દેવ ગણીને તેની સેવા કરે છે. પરંતુ આજના યુવાનો અંગ્રેજી બોલતાં ન આવડે તો પણ બીજી પરણવા તૈયાર થઈ જાય છે, અને તેને પરણનારી કેટલાં સુખદુઃખ વેડી વફાદાર રહી હોય છે, તેનો ખ્યાલ ન કરતાં, ડગલો બદલે તેમ પહેલી વારની ધણિયાણીને ત્યજ દે છે. કેટલું નિષ્કુર ને સ્વાર્થી હૃદય ? અને આજની એન્યુએટ બહેનો પણ સમજતી નથી, કે જેણે એક તજ, તેને બીજી તજતાં શું વાર ! પણ સ્વાર્થ અધ છે, તેને સારાસારનો વિચાર હોતો નથી.

સ્વ. શ્રી ગોવર્ધનરામે લખ્યું છે કે
“ અન્યો-ન્ય ફેરી ન્યતતા, પૂરે અનુચલ

દ'પતી. " સંપૂર્ણ' તો કાંઈ છેજ નહીં. એ તો એક પૂર્ણ પ્રથેષાત્તમ, ત્યારે મનુષ્ય તો અપૂર્ણ જ છે, અપૂર્ણમાં પૂર્ણતા કરવી એજ ખરા મનુષ્યત્વ લક્ષણ છે. સર્વગુણસંપન્ન કાંઈ છેજ નહિ. પ્રથેષાતે તો સર્વ હક્ક સ્વાધીન, એટલે મને તેવી સારી પત્ની હોય પરંતુ મને તે બહાનું કાઢી સ્ત્રીના ત્યાગ કરવો. ત્યારે સ્ત્રીઓ ખીચારી પરાધીન; એને મને તેવો પતિ હોય તો પણ વેઠયેજ છુટકો. એ ક્યાંતો ન્યાય ? સ્ત્રીઓ પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે, એણે કદી પોતાનું સ્વાર્થ સુખ ઇચ્છ્યું નથી, એ તો પારકે સુખે સુખી રહે છે, ત્યારે પ્રથેષાતે ફક્ત પોતાની સગવડ જોઈએ છે. સ્ત્રીને શું સુખફુલ છે કે સગવડ છે તે જોવાની દરકાર પણ પ્રથેષાતે હોતી નથી, એ તો યદ જુના જમાનાની વાત. હાલની કેટલીક સ્વચ્છંદી બહેનો કેવા પ્રથેષો કરે છે તેના દાખલા તાજાજ મળી રહ્યા છે, સમાજને ચેતવું હોય તો ચેતે, નહિ તો આ ઇતેકદ્વીક ગાળાનો વાયર 'ઓર્' ક્યારે થઈ જશે તે કહેવાય નહીં.

—મંજુલા નટવરલાલ દેસાઈ
('ગુજરાતી' વા. ૨૨ મી જુલાઈ ૧૯૪૫ માંથી)

મહાભારતનાં કથ-દેવતાની

આ કથા ખૂબ જાણીતી હોવાથી આજના સાહિત્યકારો અને વિદ્યાપ્રેમીઓથી અજાણી તો નહિ જ હોય, છતાં

" इन्द्रियाणि प्रमाथीति

वरंति प्रसभ मनः "

એ શ્રી કૃષ્ણનું ગીતાવચન બહુજ બળવાન અને સત્યથી ભરેલું કહ્યું છે નહિ તો જોનાં લખાણે, સમાસોચના અને પ્રસ્તાવના વાંચનારને પણ માન ઉત્પન્ન થાય એવા સાહિત્યસર્જક. રામનારાયણ પાંડક ઉત્તરાવસ્થામાં શિષ્યાતું પાણીમહણ કરે ખરા ?

કોને ખબર ચાંચી હશે, પણ ગુજરાત-લોકમાંથી દહતા ઓછી થતી જાય છે, જે ગુજરાતજોનાં ગીતમાં થોડા ખેડાવતા વરને પરણવાની ગાથાઓ ગવાય છે, તે ગુજરાતજી આજ ઘેલી બની છે. ગુજરાતજીની આંખ ગુમના પરિવર્તનની આંધીથી ઘેરાઈ ગઈ છે.

(૧) સર્વથી પ્રથમ ખંખર કેળવણીકાર અને સુવિખ્યાત આત્મપિતાનાં પુત્રી બહેન વિનોદિનીબહેને શારદાબહેનના પતિ સાથે ત્યારે લગ્ન કર્યાં, ત્યારે ગુજરાતી સમાજમાં જાણે વીજળી પડી હોય તેવો હાલાકાર થઈ ગયો હતો. પછી તો " ચંદ્રદાચરિત્રેષ્ટસ્તત્ત દેવેતરોક્તનઃ " અનુસાર આ સારો (૧) માર્ગ કેળવાયેલી બહેનોએ ખૂબ જોરથી પકડી લીધો અને હવે તો જાણે એ વાતની કાંઈને શરમજ નથી રહી.

(૨) ગયે વર્ષે મહાસમાના કાર્ય-કર્તાઓમાં રથાન મેળવવા પામેલા કેળવણીકાર અને બૂતકાળના શિક્ષક અને એડવોકેટ સભાજી સાથે કન્યાશાળાનાં એક શિક્ષિકાનાં લગ્ન થયે છે. એ એડવોકેટ મહાસમાવાદો સાથે ગુન-બાળકો અને પત્ની હેયત છે.

(૩) તેવાં જ લગ્ન હમણાં કપોળ પ્રાંતિનાં એક મૈત્રુએટ બહેને કર્યાં.

(૪) વળી ગુજરાતનાં જાણીતાં કાર્યકર્તા અને લેખિકા શ્રી. જ્યોત્સના બહેન મુકલનાં બાળી બહેન કુમુદિની બહેને પત્ની અને બાળકોવાળા એક મહાસમાવાદો સાથે પુન-લગ્ન કર્યાં છે.

(૫) વળી આવાં લગ્નો એકલાં કેળવણીકાર કરી જાય તેમાં જાણે ખીજાં બહેનો રહી જતાં હોય તેમ હમણાં જ ફક્ત શાળાની જ કેળવણી પામેલાં એક બહેને સપત્ની થવાનું સંસ્માર્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. આવા તો અનેક દાખલા બનતા જ જાય છે. તેમાં વળી આ વૃદ્ધ-યુવા લગ્નથી નવો માર્ગ ઉઘડ્યો છે !

હીરાબહેન જેવાં બહેન તો યુગરાતી સમાજમાં વૃદ્ધ લગ્ન સાથે બળવો કરાવે એવી આશા સમાજ એમની પાસેથી રાખે. બીજાં આ બહેને તો પોતાની કેળવણી અને ઉમર એ કશાનો વિચાર કર્યો વિના “રામનારાયણ-અવન” ને સ્વીકારી લઇને સમજદાર સમાજને બારે અજળપ્રાચીમાં ગરકાવ કરી નાંખ્યા છે.

આવાં કેળવણીકારો પ્રજાને અક્ષરજ્ઞાન જરૂર આપી શકે, પણ જ્ઞાન કે સંસ્કૃતિ તો ન જ આપી શકે ને ? આવાં સાહિત્યકારોના સાહિત્યમાંથી રંગતો ઝળકાટ હડી નળ છે; ખાલી કાળા અક્ષરના આકરો પડ્યા રહે છે. લોકો કહે છે કે સાહિત્યકારોની મનોવૃત્તિને સમજવી સહેલી નથી; એના ટેકામાં આ એક નહિ પણ અનેક દાખલાં નોંધાયા છે.

પણ રામનારાયણભાઈની ઉમર અને એમની શરીરસંપત્તિ બેતાં બહેન હીરાબહેનનું સ્વાર્થે મુજબી નાંખે એવું લાગે છે. આવાં લગ્નોમાં ઘણી વખત ગુસ્સા ઉમર નાની હોય છે તો કોઈકાંઈના જૂનો, બહુ જ જૂનો, સર્જન જૂનો રનેદ હોય છે, અને તેમનો માર્ગ મોકળો થતાં સાહિત્યની કુમાર અને ભાવનાભર્યાં હિન્દુ પાત્રોમાં તેઓ બદલાઈ બદલાઈ જાય છે. પણ આ તો “સુકન્યા-અવન” જેવું મુગલ ધર્મ. પ્રજા એમને કોઈ અશ્વિની કુમાર બેટાકે તો હીરાબહેનનું બલિદાન સફળ થાય.

યુગરાતી પોતાના હૃદયને તપાસે, એના વતનીઓ, વડીલો અને ધ્યેય કથાઓનું મનન કરે ! આ જ મનસ્વી બની બેઠેલી યુગરાત-તણેની ગાથાઓ બાવી પ્રજાના જૂના કાળના ટોપલામાં નાંખી દેશે, એનો વિચાર કરે. તપ તપનારી સદનદીક્ષતાના પ્રતીક બડ યુગરાતી વીરો અને હૃદિમાન વેપારી-એની માતા ગણાતી યુગરાતણે ક્ષણિક

આવેશ અને પંચમહાભૂતના સુખમાં ઘેલી ન બને, થોડોક શરીર વૈભવ, થોડોક ધન વૈભવ કે થોડોક ખ્યાતિ વૈભવ, યુગરાતણેને ઘેલી ન બનાવી શકે એમ એ વિચારે તો સાફ.

મહાત્મા ગાંધી જેવા જમદૂવંશ પુરુષોની માતાનું ચિરંત યુગરાતણ પામી છે અને આવા કીર્તિ માટે એ જન્મેલી છે, એને અણુછાજતી વાતો અને અણુછાજતા મોડ શોભે ખરા ? શ્રી. રામનારાયણભાઈ તો વડીલ જેવા ગણાય અને બહેન હીરાબહેન પણ કવે યુનિવર્સિટીનાં શિક્ષિકા એટલે માનવતાં ગણાય, છતાં એમનાં પત્રમાંથી સમાજ એમના તરફ રાષયો જોવાનો અધિકારી હરે છે, એ વાતની કોનાથી નાકહેવાશે ?

—શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ

(યુ. ડિ. ઓ. મં. પત્રિકાના જુલાઈ ૧૯૪૫ ના અંકમાંથી)

હીરા-પાઠક લગ્ન

[એક વખત શ્રી. પાઠકને ‘બટુકાકા’ કહીને જ ઘોસાવતી. આજે પણ એમને મારે તો મને માન છે જ. આ લેખ “કવિતા”ના વાચકો સમક્ષ રજૂ કરતાં મુ કાકાશ્રી રામનારાયણ વિ. પાઠક અને મારાં કાકી સૌ. હીરાબહેન રા. પાઠકની ક્ષમા માગી લઉં છું. -પૂર્ણિમા દવે]

યુગરાતીઓનાં ધ્યાન આ વંખતે બે મથકો ઉપર ચોટ્યાં-એક સીમલા, બીજું શાન્તાકુંઠ. શાન્તાકુંઠને લલિતશ્ચર્યે “સંતકુંજ” તરીકે ઓળખાવેલું. એ સંતકુંજમાં ૫૮ વર્ષના તરુણ (?) પ્રાધ્યાપક (પ્રશ્નોરા નાગર બ્રાહ્મણે) શ્રી. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક (કપોળ વાણીયાની ગણિતવાળા) શ્રીમતી હીરાબહેન મહેતા સાથે લગ્ન કર્યાં. મેં આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે

મને સહેજ દુઃખ થયું. દુઃખ એટલા મારે કે લગ્નમાં સાહિત્યકારને આમંત્રણ નહિ આપ્યાં ! જનૈયાઓમાં તો માત્ર શ્રી. બેટાઈ, શ્રી. જોશી, શ્રી. શુક્લ, શ્રી. માણેક એટલા જ હતા. અમે શું શું હોઈ કયો બધા ? અને હું તો પાઠક સાહેબની એક વખત બની છ લેખાતી. હશે, જમાનો પકટે છે. જીવાનિયાઓના લગ્નમાં ઘરડાઓ જાય. ત્યારે અહીં ઘરડાના લગ્નમાં જીવાનિયા જાય. મારે મતે તો પાઠકજીએ આ લગ્ન કંઈક આદર્શ સાથે જ કર્યું હોયું જોઈએ. નહિ તો દસ દસ વર્ષની આવી કઠિન તપશ્ચર્યા પછી આજે શું કામ લગ્ન કરે ? કદાચ નાનાલાલના 'જ્યા જયંત' ને સમાજમાં મૂર્તિમંત રીતે જીવાડવાનો જ એમનો આદર્શ હશે. સંભવિત છે ના-એમ નથી. પાઠક સાહેબે આજ સુધી લગ્ન ન કર્યું અને આજે લગ્ન કર્યું એની પાછળ મુખ્ય કારણ રહેલું છે.

ગાંધીજીએ ૧૨૫ વર્ષ જીવવાની ચાવી બહાર પાડી. પાઠકજી તો ગાંધી વિદ્યાપીઠના પ્રાધ્યાપક-ગાંધીજીના અનુયાયી-આદીવાસી એટલે એમને તો ૧૨૫ વર્ષ જીવવાની ચાવી સાંપડતાં લગ્યું હશે કે થરણું તો હવે વાંધા નહિ; કારણ કે ૧૯૭૭-૬૮ વર્ષ જીવવાનાં બાકી છે, એ હિસાબે જ એમણે લગ્ન કર્યું હશે. પાઠક સાહેબે લગ્ન કર્યો એ બદલ મારે મુખારક બાકી જ આપવી રહી.

પાઠક સાહેબે લગ્ન કર્યો અને શુન્દરાત આખું સળવળી ઊઠ્યું. બસે પાઠક સાહેબ પરણ્યા અને હીરાબહેન શ્રીમતી પાઠક થયાં. એમાં ખોટું શું ? મિયાં બીબી રાજ તો ક્યા કરે કાજ ? " એ સ્વેચ્છાથી થતાં કામ પણ લગ્નમાં બીજાએ વાંધા ઉઠાવવાની જરૂર શું ? કામ એમ કહે કે પાઠક સાહેબ 'જીંદગીને આરે' આવી પહેંચેલા છે-હીરા-

બહેન છેક નાની વયના છે. પણ મારે મતે દેહ બહેને ગમે તેટલા વર્ષનો થતો પણ દિલને કંઈ વધ થેણું હોય છે ? દિલ તો હંમેશાં જીવાન જ હોય છે. પાઠક સાહેબ કવિ છે-એટલે આ કદાચ દેહલગ્ન ન થે હોય-દિલલગ્ન હોય ! પાઠક સાહેબ ૫૮ વર્ષના હોવા છતાં એક મુખતી એમને પરણવાને આકર્ષાઈ એ જ શ્રી. પાઠક મારે તો વિજયની વાત છે. હા-શ્રી. હીરાબહેન પાઠક શિષ્યા હતાં-શ્રી. પાઠક સાહેબ ગાંધી જીવનના સંસ્કારવાળા છે-વગેરે વાતોથી આ લગ્ન અશ્ચર્યકર થઈ પડે.

હીરાબહેનને શુન્દરાતમાં 'ઓળખવું' મળ્યું હતું ? એમણે વિવેચનનો ઇતિહાસ લખ્યો-એમાંજ પાઠક સાહેબનાં ગીત ગાયાં, અને કહેવાય છે કે પાઠક સાહેબે એમાં હીરાબહેનને ઠીક ઠીક મદદ કરી હતી; (જે મદદ લગ્નમાં પરિણમી). હીરાબહેન પ્રાધ્યાપિકા છે. હીરાબહેને વિવેચક તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હવે તો ખરેખરા વિવેચિકા બન્યાં જ ને ? વિવેચકનાં પત્ની વિવેચિકા ! 'કામ પણ રીતે 'વિવેચિકા' તરીકે હવે ઓળખાશે તો ખરાં જ ને ?

મને તો આ લગ્ન એક રીતે શુન્દરાત માટે ઘણું લાભદાયક લાગે છે. આ વિવેચક, વિવેચિકા દંપતી વિવેચનસાહિત્યમાં પોતાનો મહત્વનો ફાળો આપશે ? આથી શુન્દરાતને તો ઘણું લાભ થશે. શુન્દરાતને ન થાય તેમજ હીરાબહેનને તો લાભ જ થયો છે. કારણ કે આ લગ્ન એમણે ન કર્યો હોત તો આટલી બધી પ્રસિદ્ધિ એમને ક્યાં મળવાની હતી ?

હું તો આ સ્થળે શ્રી. પાઠકને અને એમનાં નવપત્ની શ્રી. હીરાબહેનને મારાં

—શ્રી. અનાવિલ મહિલા મંડળ, સુરતની સુધારક લગ્નવિરોધ સભા શ્રીમતિ બાનુમતિએન બાહુભાઈ દેસાઈના પ્રમુખપદે રવિવાર તા. ૧-૭-૧૯૪૫ ને રોજ મળી હતી. પ્રમુખએન અને અન્ય આઠ નવ બહેનોએ સખત શબ્દોમાં વિરોધદર્શક વિવેચન કર્યો બાદ નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

ઠરાવ : શ્રી. ધરદલાલ છોટુભાઈ દેસાઈ ઉંટડીવાળાએ હયાત પત્નિ છતાં કરેલાં શ્રી. કુમુદિની ત્રિવેદી સાથેનાં પુનર્લગ્નથી અનાવિલ ગતિ, કેંગ્રેસ કાર્યકર અને શિક્ષિત સમાજને બારે અન્યાય થયો છે. કેંગ્રેસનાં કાર્યકર કહેવાતાં શિક્ષિત પુખ્ત ઉંમરનાં સ્ત્રી પુરુષો ન્યારે આવાં લગ્ન કરે ! તે સામે અમારી સંસ્થા સંપૂર્ણ વિરોધ બહેર કરે છે, ધિક્કારને પાત્ર થયેલાં એ દંપતિ સામે સંસ્કારી સમાજ-કેંગ્રેસ કાર્યવાહકો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર દાખવે અને આવાં પગલાંઓ સંસ્કાર વિષ્ણુક છે. માટે આવાં કોઈપણ પગલાં બરાતા ખેડાં તેને અટકાવવાનાં સખતમાં સખત પગલાં સમાજ અગ્રણીઓને લેવા વિનંતિ છે. એક પત્નિત્વના કાયદાની અનિવાર્ય જરૂર સહેલા સમાજ માટે છે, અમે આરા રાખીએ કે જનતા ત્વરાથી એ કાયદો પસાર કરવામાં આવે.

શ્રીમતિ ખજરાબેન (પ્રથમ પત્નિ) સામે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ દર્શાવી અમે એમને આ આઘાત સહેવા પ્રજા શક્તિ આપે એ ઇચ્છીએ છીએ.

—સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટેની અસ્થાનાદની કમળા નેહર હોસ્પિટલના સામાર્થે પ્રોગ્રેસીવ

ગ્રુપ તરફથી ગઈ ૧૧ મી જુલાઈએ સાંજના ૬-૩૦ વાગે તાજમહાલ હોટેલમાં તૃતીયા કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો.

આ પ્રસંગે મી. રાવે આલેખકતા પંડીત જવાહરલાલના ચીત્રની કીમત બોલતાં મી. જે. આર. બદાનીએ તે ચીત્ર રૂ. દસ હજારમાં લીધું હતું. જેમાંના આઠ હજાર રૂપીયા નહેરૂ પર્સમાં જશે અને બે હજાર રૂપીયા ચીત્રકાર રાવને તેમના પરિશ્રમ માટે અપાશે. આ રીતે રૂ. ચાર હજાર સમાજબની દીકરીઓમાંથી અને દસ હજાર ચીત્રના મળતાં કુલ બાર હજાર રૂ. જેટલી રકમ બેગી થઈ હતી.

હિંદી તૃતીયા, પેકેટડાઈનમાંનું જીવન અને કથક તૃતીયા પ્રસંગે આકર્ષક હતા.

—અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનાં મહામંત્રી શ્રીમતી કુસુમ સયાણી જણાવે છે કે પરિષદનું અઢારમું અધિવેશન ડોસેગરની આખરમાં હૈદરાબાદ (સૌંધ) ખાતે શ્રીમતિ હંસા મહેતાનાં પ્રમુખપણાં નીચે બરાશે.

—સોસાયટીની ઉદ્ઘાટન વીધી માટે ગઈ કાલે જાણીતાં કેંગ્રેસ કાર્યકર શ્રીમતી વીમલાબહેન મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે પાલઘર ગ્રામ્ય પંચાયતના પુસ્તકાલયના ખંડમાં કેસ્ટુરબા સદકારી ઉદ્ઘોગ મંદીરની બેઠક મળી હતી.

પ્રમુખસ્થાનેથી શ્રીમતિ વીમલાબહેન મહેતાએ પોતાના વીક્તામયો વ્યાખ્યાનમાં ઉદ્ઘોગીક વિષયો પર વેધક પ્રકાશ પાડ્યો હતો. સર્વ મતબેદો સુધી જઈ સદકારની ઉચ્ચ ભાવના કેળવવા તેમણે અખીલ કરી હતી.

વ્યવસ્થાપક સમિતિ અને હોદ્દાદારોને લખતો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો.

અપાક સુદી ૨ ને રથયાત્રાના પ્રતિત દિવસે લગભગ અઢી વર્ષની સાગ-મોદા જેવી તબિયતે હરતાં ફરતાં સૌ. ડાહીજહેન આમ તત્કાળ આત્મા જશે, એવો ખ્યાલ કરવો પણ અમારે મન ખોટા ખ્યાલ કરવા સરખું હતું.

લાંળા ગાળાથી તેમની તબિયત પર જલંદરના દર્દે હુમલો કર્યો હતો, પરંતુ કુદરતી ઉપચારો અને કલાહાર તેમજ કવચિત કવચિત અન્ય ઉપચારોથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય ઠેઠ મુધી જળવાઈ રહ્યું હતું. છેલ્લે છેલ્લા એક માસથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય કથળ્યું, ધડીવાર નવરાયને પોતા પાસે ફરકવા ન દેનાર સૌ. ડાહીજહેન પચારી વય થયાં છતાં તેમને આરામ થવાની તેમની શ્રદ્ધા અબૂદ હતી. પોતાની થતી જતી અશક્ત અવસ્થાને ન ગણ્યકારતાં પણ તેઓ ધરના કામકાજ અને મહેમાનોની ખરદાસ્ત પાછળ સતત ધ્યાન આપ્યા જ કરતાં હતાં. આખરે, એમનો એ સમય આવ્યો, એમના જીવદેશુ દર્દે આખરે એમને ઉઠાવ્યાં અને તેમનાં સ્વજનોને રહતાં તાં મૂકી પોતે સ્વર્ગે સિધાવ્યાં.

“શુશ્રુષુન્દરી”એ તો એની પાછળ રહેલા એક પ્રેરણાવાન આત્મા શુમાવ્યો છે, જેની હૃદ્ય એને અવારનવાર મળ્યા કરતી હતી અને એના પ્રત્યેના એમનો મમત્વભાવ તો શં વિસરાય.

એમનાં સંતાનોએ વાત્સલ્ય સુખ શુમાવ્યું છે, પતિએ આદર્શ અન્નેડ પત્નીને સાથ સદાને માટે ખોલ્યો છે અને અવસ્થાને આરે પહોંચેલાં એમનાં વૃદ્ધ માતા-પિતાને સાથે તેમના અવસાનથી લાગેલો આ કારી લા સહન કરવાનું સૌને જળ આપેલું, એમ તે પરમનિષંતા પ્રભુ પાસે પ્રાર્થવા સિવાય આપણ માનવી પાસે શું છે ? !

શ્રી પાઠક-હીરા લગ્ન

— પૃ. ૨૪૧નું ચાલુ —

હાદિંક અભિનંદન આપું છું. પણ દિલ-ગીરી એક જ છે કે મને લગ્નમાં તો આમંત્રણ આપવું હતું ? હું મંગલાર્થક લાવી હોત. હીરાજહેનના પક્ષે તો હાજર થઈ હોત. આજે પાઠક-સાહેબના જ ‘નદ-વરલાલજી’ના ગરખાને હું અહીં નવા સ્વરૂપે રજુ કરી-એ લગ્નનો મહિમા ગાઉં છું. શ્રી. પાઠક સાહેબ અને સૌ. હીરાજહેન એ ગરખાની પહોંચ લખશે તો આભાર !

પાઠકલાલજીનો ગરખો

પાઠકલાલજી રે ધરડેં ધડપણ ધોડે ચઢ્યા,
હીરાવડુજી રે ‘અઠાવને આવી પડ્યાં !
પાઠકલાલજી રે પ્રભુતામાં પગલા બચી-
હીરાવડુજી રે પાઠકજી તે પાવન કર્યાં.
પાઠકલાલજી આપે જાન નહોતી કેં કાઢી-
હીરાવડુજી રે આપે વાત પાડીંતી ટાઢી.
પાઠકલાલજી રે પરણે ત્યાં શું વળના વાંધા-
હીરાવડુજી રે આપની કળી કુંવારી બાધા.
પાઠકલાલજી રે આપની જાને જીવાન આવ્યા,
હીરાવડુજી રે શુકલજીને ગોર બનાવ્યા.
પાઠકલાલજી રે ઘોડર બેટાઈ જાનેયા,
હીરાવડુજી રે આપની તરી ગઈ ત્યાં નેયા.
પાઠકલાલજી રે બહુ કાકા તો રીસાયા,
હીરાવડુજી રે લગ્ને ગીતે ના ગવાયાં.
પાઠકલાલજી રે વરવડુ ‘અધેરીમાં ચાલ્યું’
હીરાવડુજી રે આપનું ‘જેહું’ સુંદર ભાળ્યું.
પાઠકલાલજી રે હાપાવાળોને શું કહીએ ?
હીરાવડુજી રે હાપા હાથના મારી રહીએ !
પાઠકલાલજી રે બજારમાંથી શાક લઈ આવે,
હીરાવડુજી રે રાંધણ ખીચડીનું ચઢાવે.
પાઠકલાલજી રે તમે જીવન જીવી જાવડું-
હીરાવડુજી રે તમે પાઠકદિલ પીછાનું.

—કુ. પૂજિતમા દલે

(‘કરિતા’ જીવાઈ ૧૯૪૫ માંથી)

ગુણસંગ્રહ અને શ્રીહિતોપદેશ

દીપોત્સવી અંક

વ્યવસ્થાપક
નટવરલાલ ઠક્કર

આ વિશેષાંકના
સંપાદક
ચાંપશી વિ. ઉદેશી

: : આઘ તંત્રો અને સ્વાધ્યાસ : સ્વ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા : :

પ્રભાત ટાંકીઝ - વડોદરા

એ ના કદર દાન પ્રેક્ષકોને પાઠવે છે.

નૂતન વર્ષાભિનંદન

પુશ નસીબ

હસતું નથી ત્યારે

કમ નસીબ જ હરે છે.....

પણ

એને બ્યારે

હૃદયી હસી કાઢે છે

ત્યારે તેજ પાથરે છે .....

પ્રીતી અને પુરુષાર્થના

પ્રાં દ

મોરના કેકારવ જેવું

પ્રભાત ચિત્ર

૪ થા

અઠવાડિયામાં

આક્રુ
છે.

પ્રેમ અદીખ

સીતારા

બેગમ પારા

બાળકરામ

★

....આવતાં આકર્ષણ.

પ્રકાશનું દિલચસ્પ ચિત્ર

પોલીસ

પ્રેમ અદીખ - રત્નમાલા - ૯

★

સંગઠિત સમાજે જેવું

સર્વ કંઈ તૂટી લીધું હતું એવા

પ્રેતીમ નવધુવકના

જીવન પ્રભાતની

ચિત્ર કથા

ચતી મ.

પાત્રા : યાદુબ, લલીતા પવાર, ચંદ્ર

★

— : : પ્રભાત ચિત્ર : —

લોકોના મનના

મિનારા પરથી

એ શ્રદ્ધાનો સાદ

ધ્રુમતો ડરે છે.

★

દિગ્દર્શક :

વિશ્રામ ખરેકર

શ્રુતિકા :

દુર્ગા ખોર - મોનીકા દસાઈ

ફોન : ૭૧૧-૧૦૧

સની, રતી : ૪૧૧-૭૧૧-૧૦૧

લા
ખા
રા
ણી

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો થયાં એ પરિપાટી સારી રીતે જળવાઈ રહી છે. આગલાં વર્ષોમાં પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેતાં ગૌરબાઈએ જોઈને હીપોતસવી આકામાં-ગયાં વર્ષોમાં તો ખાસ એ વિશિષ્ટતા જળવાઈ રહ્યાનો એના પ્રધાનશક્તિ સંતોષ છે. આગલાં વર્ષે “પુસ્તકાલય” માં સિકેતા તંત્રી શ્રી. મણિલાલ વ્યાસે સમૃદ્ધ સામગ્રી સહિત ફળદાર અંક આપ્યો હતો, ગયાં વર્ષે પંથુ એ રીતે ગુજરાત સાહિત્યમાં ખાસ કરીને વંત માનવત્રની આલમના મંડાલ લેખકો શ્રી. રમેશુ કૃષ્ણ અને શંકર પંથુએ એને ઠીકઠીક સંકલનરૂપે રીતે લેખસમૃદ્ધ કર્યો હતો; બીજા વર્ષે “નવચેતન”ના તંત્રી શ્રી. ત્યાંપશીલાલ વિ. ઉદેશીને સહકાર મેળવી શક. “શુભસુન્દરી”ના વાચકોને હીપોતસવીના આનંદમંગલપ્રસૂત દિવસો. ગુજરાતીના ખાસ વિશિષ્ટ સાહિત્ય સામગ્રી વાચકો મળશે.

અહીં “શુભસુન્દરી”નાં નિવૃત્ત થતાં તંત્રી શ્રી. જયવતીબહેન દેસાઈનો દાખલાર નુમાનીએ તો નશુણા ગણાઈએ, છેલ્લાં મોડાં વર્ષો થયાં તેઓએ “શુભસુન્દરી” તંત્રીપદનું સુકાન સંભાળી રીતે સંભાળ્યું છે, ઉપરાંત તેમનાં પુત્રીશ્રી. કમાબહેન યા. અને શ્રી. વનખાળા દેસાઈએ તેમનાં સહતંત્રી તરીકેની તેમના મહકારમાં “શુભસુન્દરી”ની નિરુપણ સાથે જે સેવા બજાવી છે તે માટે અમે તેમના સ્થળી છીએ.

આં વર્ષથી શ્રી. જયવતીબહેનની નાંદુરસ્ત રહેલી સંખીયર્ત અને આર્થિક હકની દિનપરદિન વધતી જતી તકલીફથી તેઓ “શુભસુન્દરી”ના તંત્રીપદેથી નિવૃત્ત થાય છે. તેમના સ્થાને ખીન્ન તંત્રીની વ્યવસ્થા અમે કરી રહ્યા છીએ, અને “શુભસુન્દરી” એના વાચકોની સેવામાં ઉત્તરોત્તર અધોપધોગી વિશિષ્ટ સામગ્રી પરમનું રહેશે એવી આશા બાળીએ છીએ તે બાદમાં નહીં નીવડે આશા છે. “શુભસુન્દરી”ના લેખક લેખિકા લાઈબ્રેરીને જે મહકાર એને મીતેલાં વર્ષો થયાં આપતાં આજ્ઞા છે તે હવે પછીની પણ વાચકો રાખશે અને એને ગુજરાત સાહિત્યનાં સામયિકોની હરોળમાં સ્થાન અપાવશે.

અતે એનાં કઠરહાન વાચકોને, એના પ્રત્યે સહાકાળ મમતા હાખવતા લેખકોને તેમ જ અન્ય સહકાર્યકરોએ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહકાર વળતોવળત એને મળતો રહે છે તે જોનો આ અંકથી શરૂ થતા “શુભસુન્દરી”ના ત્રેવીસમા વર્ષમાં આભાર માની પરમનિષ્ઠતા પરમશરને પ્રાર્થાએ છીએ કે:

વીર વિક્રમનું આગામી ૨૦૦૨ નું વર્ષ સુખારક હો.

ગુણસુન્દરી

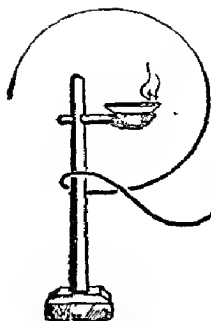
પાંચમી અંક

આ વિશેષાન્તા સંપદ

અવેરયાપક

શ્રી ચાંપશી વિ હરશી	[સુખ આરોગ્ય નવે : 'જપ]	શ્રી નટવરલાલ દેસર
પુસ્તક ૪૫ મુ]	અતુલભણિકા	[એક ૧-૨-૩
હસીને આજ આવે છે	અન્દાપીક	આપેપર પર
નથુ વર્ષ-નવી દૃષ્ટિ	શ્રી. દનપતરામ પ્રાણશકર પાઠક	૧
ખસાહા	શ્રી નાયાલાલ દવે	૨
મીઠું મહિયેરીયું	શ્રી દનિશકર નરોત્તમદાસ પાઠક	૩
નિંદરી માણી રે !	શ્રી દેવકૃષ્ણ પિતામજ ગેશી...	૪
જો સીએ કરણ શુ ?	શ્રી. કૃષ્ણનાથ ગોહલનાથ ઝવેરી	૫
વિશ્વયુદ્ધમાં જગતની સ્ત્રીઓ	શ્રી કુમરતી ધત્તારી સંપદ	૬
હિન્દોડા	શ્રી. સત્યમાના દેસાઈ	૭
પતિદેવ ! ધ્યાન આપરો ?	શ્રી. રમણીકાવાલ જ દલાલ	૮
અર્થ	શ્રી સત્યમાના દેસાઈ	૯
યાત્રીને ઠપકો	ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ	૧૦
સાસયાત્મા	શ્રી " આન દેગ "	૧૧
મજકેરી ગાપી	શ્રી ઉમિયા ૧૬૮ દાકર	૧૨
જામ જામ	શ્રી જનાર્દન રાજારકર	૧૩
રગતાળી	શ્રી ધૈર્યમન્દ ર ભુલ	૧૪
એક રાજસ્થાની લોકગીત	શ્રી રમણિક હાઇનલાલ મહેતા	૧૫
ઉલારાયા માંકણિયા !	શ્રી. રામમોહનરાય જ, દેસાઈ	૧૬
પરમેશ્વર	શ્રી દીનસા એફ આઈનાયા ..	૧૭
વિશ્વપ્રેમ :	શ્રી " નવસત ન્યોત "	૧૮
શુભાંગ ચાપની પત્ની	શ્રી જોહાનાત માનસિંગ ઠામદાર	૧૯
સહારો	શ્રી. " મોહિનીચન્દ્ર "	૨૦
શ્રી અતે સ્વામીત્વની ભાવના	શ્રી કુન્દનનાથ ધોળાયા	૨૧
ચર સી, વી રામન	નો. વજાયા જીતન્દ દેસાઈ	૨૨
ખસ્તાની	શ્રી. નામમોહનરાય જીવવત્સા	૨૩

શ્રીઆત્મી શારીરિક ઉન્નતિ : શ્રી. " સમર્પણ " ...	૪૩
લગ્નના પ્રકાર, પરિણામ અને કારણો : શ્રી. દેવચંદ્ર સોની ...	૪૬
ગુલ રે, ગુલ : શ્રી. ચન્દ્રકાન્ત મંગળજી જોષી ...	૪૮
સુભાગ્ય : શ્રી. જાતપૂજ્ય જોષી ...	૪૯
ધડીઆળ વ્યવસ્થાને લાભી રે ! શ્રી. દેવકૃષ્ણ પિતાંજલિ જોષી ...	૫૧
એકાદશી : શ્રી. કનૈયાનાથ રાવળ ...	૫૨
ત્રિભુવન : શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ ...	૫૭
પાસ થવાનાં અનિષ્ટો : શ્રી. સુકુન્દરાય પંડ્યા ...	૫૬
શુદ્ધિથી 'ને ઉપચોગી : ડૉ. અમૃતલાલ દ. પટેલ ...	૬૨
એ કીકરો : " કુલકુમ્ભ " ...	૬૪
વિચાર : શ્રી. ' યોગિન ' જોષી ...	૬૫
નવા જોસતા વર્ષ : શ્રી. રત્નલીલાન્ત બદ ...	૬૮
અવનંત વિષ્ણુ શુ. અવનંત : શ્રી. દક્ષિત દ. ભુવ ...	૬૯
શારીરિક નર્મલાલ : શ્રી. ત્રિભુવન વીરજીભાઈ દેસાઈ ...	૭૨
સાચુ શિક્ષણવર્ગ : શ્રી. " જીજ્ઞાસુ " ...	૭૩
ગોઠુલો શાને ચરસે ? શ્રી. " અગમ્ય " ...	૭૬
લગ્નના વિચિત્ર રીતરિવાજ : શ્રી. કિશોરચંદ્ર કોગમંદ પારેખ ...	૭૭
વિચારધર્મવિવર્તન : શ્રી. નાગનાથ દવે ...	૮૦
કેરી જેકરસ ધોન્ડ : શ્રી. જાટાનાન માનગિંગ કામદાર ...	૮૨
દેવના રૂપ : શ્રી. ધર્મચંદ્ર & જુદ ...	૮૩
ઉદ્દેશ્ય અને વિતોડગઢ : શ્રી. મણિલાલ દયારામ કામદાર ...	૮૪
સલામ : શ્રી. ' નરિય ' જોષી ...	૮૬
સરકારીતા : શ્રી. હરમતિ ધીરજીનાન દેસાઈ ...	૮૭
શુદ્ધિગાર કોણ ? શ્રી. દીનશા જોષી, જાંબવાના ...	૮૮
અવનંતની ઇમારત : શ્રી. સુકુન્દ શ્રી. સાદ ...	૮૯
ખાલસા : શ્રી. કિશોરચંદ્ર કોગમંદ પારેખ ...	૯૦
શ્યામળી શ્યામો : શ્રી. રસદાસ ન. પટેલ ...	૯૧
મોડમ કંચુરીનું અંગ્રેજીમાં સન્માન : શ્રી. દક્ષિણકુમાર જોષી ...	૯૩

દીપોત્થવી
અને
નવા વર્ષનાં

મિનિંદન

“ હસીને આજ આવે છે ! ”

— ૩૪૫ —

“ ગયું જૂનું ! ગયું જૂનું !! ” ધ્વનિ એ આજ આવે છે.
નવું આ વર્ષ વિક્રમનું હમીને આજ આવે છે !

જીવનની ચાતના કપરી, દુઃખો મંથામનાં બીપણ-
ઘડીલર ભૂલવી દઈને દિવાકરરાજ આવે છે.

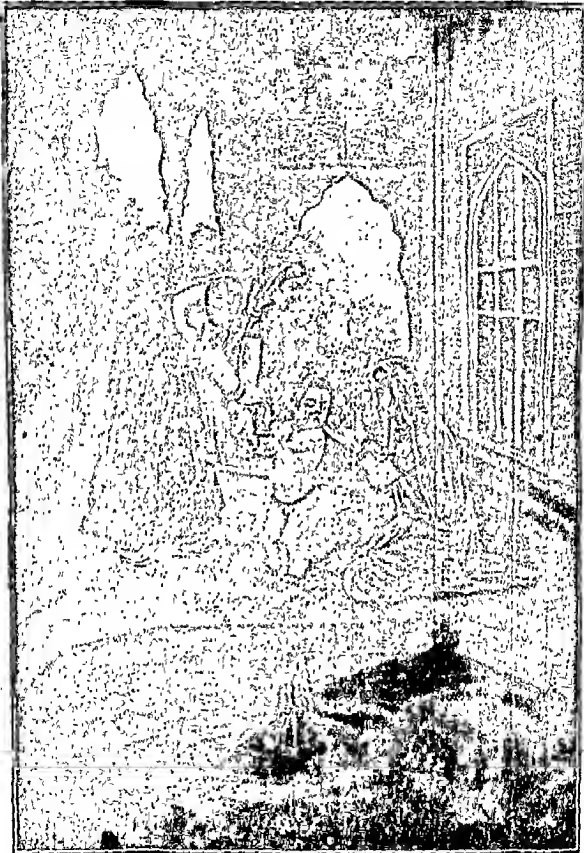
સૂતેલી જામિં જાગીને વહે છે કાનમાં ધીરે :
“ જરા ભે ! ત્યાં નવી આશાઓ માનવ કાજ આવે છે. ”

પ્રભુએ દુઃખનો વરસાદ વરસાવ્યો ગાદું તુજ પર.
હવે આજે નવે વર્ષે પ્રભુને લાજ આવે છે.

કમીના અક્ષની ને વચ્ચની ઓછપ ઘણી ટેડી:
હવે ઓદિશથી ઉમ્મીદના અલ્પકાજ આવે છે.

વધાવી લે, વધાવી લે હૃદયનાં મોતીથી સ્ને-
નવું એ વર્ષ આશાનો ખની સિરતાજ આવે છે.

“ ચન્ડાપીટ ”

નવું વર્ષ — નવી દષ્ટિ !

(અનુક્રમ)

જુનાનો નાચ છે ના, ના, દષ્ટિ દેખતી સદૃ નવું.
“ ના સતો વિચિત્રે ભાવો, ના ભાવો વિચિત્રે સત્ ”

(મંદાકાન્તા)

જુનાનો ના લય કહી થોડો તો ય લાગે નવું એ;
લીલા લાગે નવીન નજરે મીઠાનાં પાન પીળાં.
ઝોડો ! કેવું યુગ યુગ વિષે આવરણ છાપ એવું !
જોયું કાલે જુવું કહી અને આજ શું વર્ષ નવલું !

(વસંતલિલકા)

કેવો પ્રભાવ નવદષ્ટિ તથો નવીન !
એની ગદ્ય પસરી દષ્ટિ કરણ દીન.
કેવો દલે ચપલ ચલુ ચરાર કેકે !
જાણે તરે જલતરંગ વિષે સુખીન !
એ દષ્ટિ પરિવર્તિત થાય કેવી !
પાડે નવાં મન્ય એ પ્રતિબિંબ સામે.
જાણે નવું નીલમ પૂડેલ પડી પડીને—
કેકે પ્રકાશ નવતેજ વિવિધ રંગ !

(અનુક્રમ)

હવાયું કાલ કિતામે આજે એ જ જ્ઞાના દયું;
નવું ને આજ તે કાલે યુગ કાલ જુવું યવું.

[મલ્હાર : તાલ : દાદરા]

આજ આવાદના નીલ ગગને,
જોઈ રહું હું સુખ નયને;
પશ્ચિમાકાશ ઘેરી સ્યામલ વાદળનાં દળ વતમે;
પાંખ ફેરવી વીજતાં પાંખી જીડે એ મેઘ સામે.
જાએ જાએ વ્યોમ એ વીંછે મધુર સજલ પવને—આજ

અજબ એ જીવવાની છટા,
પાછળ મેઘની ઘેરી ઘટા;
આજ તમારી પાંખના સૂરે
ગગન ભરે

નવીન રાગે,
ભરે દિશા હરે, કુતુહલે;
મેઘને અંકથી સહસા તડિત્ શરમાતી ફર ખસે,
આનંદે પર્જન્ય ત્યારે મંદ્ર ગલીર હસે;
ગાજતી એ વાત શંલશિખરે, વહે વનેવને—આજ

વ પોં ની વીણા ના સૂરે
જીડો ખલાલ ! ફર સુદરે;
વ્યોમને દારે, ક્ષિતિજ પારે,
દિગ્દિગંતે

અનંત ફેર ઘાટે,
જીડો વિમલ વાટે.

વીજ-મશાલે રમ્ય આકાશી પંચ કૈં ખુલ્લા થાય,
ગજુર ગેબી, ફેલર, ખીલો તેજભરી પથરાય.
જીડો ઉરની દામના લેવાં મળવા મેઘને—આજ

મીઠું મહિયેરીયું

(હાળ : શેરનો સુખો હય રે આવરો રે !)

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે,

માડીની જ્યાં મીઠી છાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

દિનદિન સમણાં આવતાં રે,

સમણે દાદાજી દેખાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

ત્રેવી દાદાજીની મૃતિ રે,

નયજેથી વરમે છે નેહ રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

' બેટા, બેટા ! ' કહી બોલતા રે,

સાધુ સંતો જોનો દેહ રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

બાપુજીની છ તો લાડકી રે,

કેતા "તું" કુળ બૂલવનાર રે," વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

બળ્ય હવ્યતા એ માનવી રે,

દીધો છે માનનો બહાર રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

કુળનો દીવક મારો બાહ્યો રે,

પ્રીતી આશનો અવતાર રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

' બેની, બેની ! ' કરતો કરે રે,

બાળીના હૈયાનો દાર રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

દહતાથી એ ડગલાં ભરે રે,

માની છતાં ના ગુમાન રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

નાની છતાં ગુણથી ભરી રે,

દેવે દીધું છે જેનું દાન રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

એવી બટકબેલી બેનડી રે,

છિરથી ના ઘડી વિસરાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

ધરની અડાળી ને ઓટલો રે,

ગુલસીનો રૂડો જે જણાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

તેમ નાનાં મોટાં જાડવાં રે,

આમનું પાદને તળાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

માતા ને મદિર દેવનું રે,

તેમ કૃપા ને વળી વાવ રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

યાદ કરું ને બધું આવતું રે,

મનકું દોડી દોડી જાય રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

ચાલો પ્રીતમ ! તમે સંગમાં રે,

જમ્યે એ જૂમિમાં એકવાર રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

બાલપણથી મેં તો માનીયું રે,

એને તીરથ વાગ્ગાર રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

કેંક એંતન, કેંક જિરમિ રે,

છવન પડવાના ભાવ રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

ત્યાંથી ભાવી સ્વમી ! આપના રે,

અંજો ધરી લક્ષ્ય વ્હાવ રે, વ્હાલમછ !

મીઠું મહિયેરીયું સાંભરે રે !

નિંદરડી માશી રે !

તું તો માતા પ્રકૃતિની બહેન નિંદરડી માશી રે !
 તારું ઘર છે પ્રાણીઓનાં નેન નિંદરડી માશી રે !
 તારો દેહ વિરાટ વિશાળ નિંદરડી માશી રે !
 રોકે પૃથ્વીની ચરધી પરશાળ નિંદરડી માશી રે !
 તારે રજનીમાં રમવાનો શોખ નિંદરડી માશી રે !
 ચઢતી સીડી બગાસેથી ગોંખ નિંદરડી માશી રે !
 તંદ્રા તારા સાળુડાની કોર નિંદરડી માશી રે !
 સ્વપ્નાં તારાં ઝાંઝરીઆનો ચોર નિંદરડી માશી રે !
 તારો દેહ સુપુષ્ટિ જાણાય નિંદરડી માશી રે !
 મનડું અંગો સમેટી સમાય નિંદરડી માશી રે !
 નિતનિત મળવા આવી ચાલી નય નિંદરડી માશી રે !
 રાખે ચોખ્ખી માંછ સૌની કાય નિંદરડી માશી રે !
 તું તો યાત્રા છે શાંતિનું ધામ નિંદરડી માશી રે !
 સુખદુઃખ ભૂલવીને આપે વિરામ નિંદરડી માશી રે !
 ચાકેલાંઓનો ચાક ઉતાર નિંદરડી માશી રે !
 ધરતી તાણ સ્પુરતિનો સંચાર નિંદરડી માશી રે !
 જીવન બાગે તું અમૃતવેલ નિંદરડી માશી રે !
 ચેતન મોર ને તું તેની દેલ નિંદરડી માશી રે !
 જે કોઈ તારી કૃપાથી વંચીત નિંદરડી માશી રે !
 ચિંતાતુર, માંદું, ઘેલું બચીત નિંદરડી માશી રે !
 તારું અણુધક અચિન્ત્યું ઘેન નિંદરડી માશી રે !
 પેસે પથર ચઢે નેન નિંદરડી માશી રે !
 તુંથી નેડા જનમથી જડાય નિંદરડી માશી રે !
 મૃત્યુ પગલાં સુણી નાસી નય નિંદરડી માશી રે !

કેવલકૃષ્ણ પિતાંબર જોશી

એ સ્ત્રીએ કરવું શું ?

શ્રી. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

હિંદુઓમાં પ્રચલિત કાયદા મુજબ પુરુષ એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરણી શકે. આમ હોવાનાં જુદાં જુદાં કારણો હોય છે. ધંધાદારી વર્ગમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરણવાનું કારણ કમાણીમાં વધારો કરવાનું હોય છે. કેટલાએકને પહેલી સ્ત્રીને સંતતી ન હોય તો બીજી સ્ત્રી કરી તે બિંબુ ટાળવાની આકાંક્ષા હોય છે. આ રિવાજ અત્યાર સુધી તો વગર ધામધૂમે ચાલવા દેવામાં આવ્યો છે. પણ હાલના જમાનાની પ્રવૃત્તિઓ જોતાં હાલનો કેળવાયેલો સ્ત્રીવર્ગ એ રિવાજ ચલાવી લે એમ નથી. આ રિવાજનાં કેટલાંએક દૃષ્ટિબિંદુ છે. એક તો એ કે કમનસીમ બીજી સ્ત્રી તરીકે પરણનારી યુવતી પોતે જ કેળવાયેલી હોય છે. બીજું દૃષ્ટિબિંદુ એ કે પરણનાર યુવક પોતે કેળવ એવો હોવા છતાં, જૂની સ્ત્રીને વગર વાંકે તેના પર આવી રીતનો અત્યાચાર કરે છે. ત્રીજું દૃષ્ટિબિંદુ એ કે જો એ સ્ત્રીની મેરેજ ની ફીથી પરણ્યાં હોય છે તેમને છૂટાં પડવાનો માર્ગ ખુલ્લો રહે છે, પણ જો એ જૂની રીતે એટલે ધાર્મિક ક્રિયા કરી પરણ્યાં હોય છે તેમને છૂટાં ચલાવો માર્ગ રહેતો નથી. તેમને તો હિંદુ ધર્મનો આદર્શ પાળી જન્મભર સ્વમીનો ત્રાસ વેઠવો પડે છે, અને સાથે સાથે ધણીનો ત્રેમ તેમના પરથી જોડો થયેલો અનુભવો પડે છે. અને પોતે કુટુંબમાં ભારરૂપે છે એમ ક્ષણે ક્ષણે જોવું પડે છે.

બીજા દેશોમાં અને ધર્મોમાં આવી સ્ત્રીને છૂટાછેડા લેવાનો ઉપાય હાથમાં હોય છે. અહીં તેમ નથી. આમ છતાં પણ સ્ત્રીઓ આ મુકેલીથી અપરિચિત હતા એમ નથી. અમુક સંજોગોમાં સ્ત્રીને બીજી પતિ કરવાની તેમણે છૂટ આપી છે. ધણી મરી ગયો હોય, યા ચાલ્યો ગયો હોય, યા તેને તણ દીધી હોય, નપુંસક હોય, તેનું પતન થયું હોય તો

એવા ધણીની સ્ત્રી બીજી ધણી કરી શકે છે; પણ હાલના હિંદુ સંસારમાં જે પરિસ્થિતિ બીજી રાષ્ટ્ર છે તેનો ઉપાય તેમાંથી મળતો નથી. એ પ્રકારની સ્ત્રીએ શું કરવું ? જે સ્ત્રીઓમાં છૂટાછેડા યા છોડી દેવાનો રિવાજ છે ત્યાં તો આપોઆપ રહેતો મળી રહે છે, પણ જ્યાં તે રહેતો ખુલ્લો નથી ત્યાં શું ? જનવાણી પણ કહે છે કે હિંદુ ધર્મના ઉચ્ચ આદર્શવળી પેલી સ્ત્રીએ પતિને દેવ ગણી તેની સેવા કર્યા જ કરવી. હાલના યુગમાં ઉછરેલો વર્ગ તેમ કરવાની ના કહે છે, પણ કાયદો તેની આડે આવે છે.

કેટલીએક બાબતમાં વડોદરા રાજ્યે વર્તમાનકાળના સ્ત્રીઓની જગા લીધી છે, અને આવી પરિસ્થિતિનો સંક્રામણમાંથી છૂટવાની સગવડતા સ્ત્રીને કરી આપી છે પણ તે સંક્રમિત છે. કારણ તેનો લાભ માત્ર ગાવકવાડી રાયતથી જ લઈ શકાય છે. એવા ધારણ પર બીજા પ્રદેશો પરત્વે જે કોઈ ધારો ધરાય તો આવી વગર વાંકે ત્રાસ પામતી સ્ત્રીને કોઈક રાહત અને સગવડ મળે.

મી. કે. ડી. મરચન્ટ (એમ. એ. એલ. એલ. બી.) એ યોગ્ય વખત પર " Changing position in Marriage and Family " એ વિષય પર સંશોધન કરી એક નિબંધ (Thesis) લખેલો. તે લખવામાં ગુજરાત, દક્ષિણ વગેરે આપણા પ્રાંતના વિભાગોના યુવકોના અભિપ્રાયો પૂછેલા અને એ અભિપ્રાયોનું હોદ્દન કરતા પરિણામે તેમને નીચે મુજબ નિષ્કર્ષો (1) લગભગ ધર્મથી મુક્ત કરો, (2) જોડા ધાર્મિક ખ્યાલો જૂની નાખો, (3) મા અને બાળકને રક્ષણ આપે એ પ્રકારના છૂટાછેડાના સરળ કાયદાઓ અમલમાં લાવો.

હિંદુ કાયદાની સુધારણા અર્થે એટલી કમીટી પણ આ જ ધોરણે કામ ચલાવે છે.

વિશ્વયુદ્ધ એ મહાભયાનક, ક્રૂર, વિષાક, અનુની અને અચાંત સમય હતો. પાંચ વર્ષો સુધી જગત બારેમાં બારે સંકટો, દાડમારીઓ વ્હાલાંઓના વિયોગો ભોગવી રહ્યું હતું. દરેક વિશ્વયુદ્ધની બંને પ્રાણુષાંતક હથિરતો પહેલી નામો બંધ થઈ ગઈ છે. પરંતુ વિશ્વયુદ્ધ પછીના સમયમાં ઉત્પન્ન થતી અચાંત, ભૂખમરો, અહત, મેંધારત, નાણાંબીડ, વસ્ત્રો, ખાંડ અને પાણી વસ્તુઓના તંગી જગતને પીડવા માંડી છે. આ કુખ્ય સ્થિતિ દરમિયાન વસ્ત્રો વસ્ત્રો વસ્ત્રો રચિતો. વિશ્વયુદ્ધ કરતાં એની પાછળની અસર દારૂને બદલે પીડી સંકટોની ઘણીમાં પીડાથી સ્ત્રીઓએ પણ ખૂબ ખૂબ દાડમારીઓ ભોગવી આંસુઓ સારવાના સમય આપ્યું છે એની સંકેત જાણી અહીં કરાવવા રજા લઉં છું. વિષય ધણી કંટુભાજનક હોવા છતાં તફાવત સ્વેચ્છા હોવાથી અહીં એનું સાદુ સામાન્ય ચિત્ર દર્શાવું છે.

અંગ્રેજ મહિલાઓ.—મૃગે મોટે ૧૯૪૨ માં જર્મન વિમાનોના પ્રવેશ બેંગ્લોરમાં થયો, બાજકો, સગાં, રેલ્વેઓનો સૌથી મોટો કારખાંદો ભોગવીને માંડ છૂટી હતી પતિઓ, આઈઓ, પુત્રો, મુદ્દમાં ઘણા યવા કે મરવા ગયા હતા. દરરોજ અર્ધ-રાત્રી પછી બિહાનું છોડીને જલદેર ભોંપરામાં સંતાઈ જવું પડતું હતું. ત્યાં જદમાશોના અત્યાચારોનો ભય રહેતો. ધાવણું છોડતાંઓ મૂકીને બીજાં આજકોને સરકાર આમડાઓમાં કિણડી મઠ હતી. વ્હાલાંઓના વિયોગ સાલતો હતો. ઘરો ભોમ્બોથી કડાશુસ થઈ હતાં. દમણાં પણ આવ્યાની અને પોસાણની વસ્તુઓ બહુ મોંઘી અને મોડી તથા વિરિ-ધતા વગરની મૂંછે છે સખ્ત બાવબધી અને માવજબધી છે. રહેવાનાં ઘરોની જારો

અચત છે. ચાર પાંચ કુટુંબો નાની જગ્યામાં મુજરો કરે છે. સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરુષો કરતાં યુદ્ધ પહેલાં ઇંગ્લાંડમાં વધારે હતી. યુદ્ધને લીધે ઘણાં ધન યથા અને માર્યા ગયાં છે એટલે બાળાઓને પતિઓનો બાગ નંગી પડી છે. ગ્રામ્ય બાગે આર્થિક તકનીકોમાં હેલાથી સ્ત્રીઓ પણ આર્થિક તંગીમાં છે. આ સિવાય ઘણી સ્ત્રીઓએ પુરુષોના ધધાઓ લડાઈ દરમિયાન લાઈ લીધા છે તે સવાલ માટે પણ મારામારી છે. લાખો અમેરિકન સેનિટોએ ગ્રેટ બ્રિટનમાં ગેરકાયદેસર સંતાતી ઉત્પન્ન કરી છે તે પ્રશ્ન પણ ગૂંચવાડાવાળો બન્યો છે.

રશિયા:—રશિયાની કુદરત જર્મનીના આક્રમણે અત્યંત બયાનક રીતે કરી દીધી હતી. લાખો અને કરોડો સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને ધગમામ મૂકીને બાગી દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં જઈ પડ્યાં હતાં જર્મનોના અત્યાચારથી દમરો શહેરો, લાખો ગામડાંઓ, શહેરો ખેતરો, રસ્તાઓ, કરવાઓ, તાર, ટેપાલ, પાણી, પ્રકાશ, હોસ્પિટલો, ડોક્ટરો, જોરાકીતી વસ્તુઓ અદરપ થઈ ગઈ હતી અગત્યે રૂપિયા-ગું રશિયાને તુકસાન થયું. રશિયન સ્ત્રીઓ પોતાના પડાણોનાં મરણ, ધાવણ અથવા કેદ થવાના વિયોગોને સદન કરી પોતે લડાઈનાં દાયમ હથિયારો લાંબને મોટી સંખ્યામાં ઊતરી પડી હતી. રશિયાની સુરાન માણસોની ગુ સાગી એક કંગાડ ઉપરની છે. દેશ ખંડેર થઈ ગયો છે. સ્ત્રીઓ વધી છે, પુરુષો ઘટ્યા છે. દમણાં બારે દાડમારીઓનાં સમય સ્ત્રીઓ માટે છે. આવ્યાના જોરાકીતી તંગી છે. કપડાં, વસ્તુઓ, રહેણાંઓની તંગી આવતા બર્મકર રશિયન શિયાળામાં લાખો સ્ત્રીઓની બચકર કુદરત કરશે. યુદ્ધ એ ચાલે છે.

જર્મની—જર્મનો આખા યુરોપને છૂંતી દિગ્વિજયી થયા. અત્યંતે રૂપિયાની વરસુઓ જર્મનીમાં ઉપાડી લાખ્યા. આખું યુરોપ અત્યંત દુઃખી અને જર્મની માત્ર રુપી હતું. પણ એ ચાર દિવસોનું આદરણ હતું. આપણી કહેવત મુજબ

પીપળ પાત ખરંતા, હસતી કુંપળીઆં;
અમ વીતી તુમ વીતશે, ધીરાં બાપહીઆ.

રશિયન અગ્રેજ—અમેરિકન મોટા હિટલર કિલ્લાઓના બોમ્બોના વરસાદ જર્મનીના શહેરો ઉપર વર્ષો. શહેરો, મહાદ્વારો ગંછરાનાં પત્તાંની પેઠે નર્ચો ખડેર બની ગયા. જર્મન સ્ત્રીઓ ધગધગ, રહેઠાણ વગર ખોરાકી, પોસાકી માટે રમળના, રાત્રે ઠંડીમાં આશ્રય વગરની બારે જાનેબરાપ અને હાલદવાલ થઈ ગઈ. જે વરસતી બારે હાવાકી બોમ્બોને હજી ઠેકાણે પડી નથી. હવે પરાધીનતાની સાંકળ જર્મનીના પગોમાં જકડાઈ છે. શત્રુમિત્રો હવે જર્મનીનો કબ્જો બોગવે છે. જર્મનીમાં સિવાળામાં અસહ્ય અનાજની તંમો, પોસાકી, રહેઠાણ, નિદ્ર લેવાનાં રથોનો બપંકર અગ્રતની આગાહી થઈ રહી છે. જર્મનીની સ્ત્રીઓનું સમાજ-જીવન વિગેરાઈ ગયું છે. વિજયુત્તિવાનં ખતા બધ છે. પુરુષોની પેઠે સ્ત્રીઓમાં પણ સખત બેકાગે છે. ૯ કરોડની જર્મન પ્રજાના હાલમેહાત થઈ ગયા છે. જીવન, સમાજ, સ્ત્રીજીવન અને પ્રવજીવન બાબી પડ્યાં છે. યુદ્ધને લીધે એતીનું કામ પછાત પડી ગયું છે.

યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો—મેક્ષિકમ. હોલાન્ડ, ડેન્માર્ક, ફ્રાન્સ, ચેકોસ્લોવાકીયા, હંગેરી, પોલેન્ડ રાજ્યો, ઓસ્ટ્રીયા આ સર્વે દેશો બપંકર સંકટોમાં સપડાઈ ગયા છે. અબ્યવરથા. કુસંપ, રાજકીય અગળદો, યુદ્ધથી અનેલાં ખડેરો. અછત, મેંધવારી, રોગો, દુકાળ, અવિશ્વાસ અને છપોથી લગભગ આખું યુરોપ ફસાઈને બારે ચિટખ-

નાઓના કાઠમાં ખૂંચ્યું છે. બેકારી, રખડતા સિવાઈના લાખોના નવણીઆતાં રોળાઓની લૂગો, યુદ્ધના કાગળોને લીધે યુરોપના બીજા ભાગોમાં ફરજિયાત વસેનાં કરોડો મનુષ્યોનું અધવચ્ચમાં રવડી પડવું, ઉલોગો ખાણો, કારખાનાનો વિમાની બોમ્બોથી નાશ થઈને કામધંધાનો લોપ થવો, પૈસાનો બપંકર તંગી, લાખોના સૈન્યોની કૃતકદમથી નાશ પામેલી બેતીવાડી. રોગોએ બગળી ખાધેનાં સ્ત્રી, બાળકો અને પુરુષો; આ યુરોપની દમણીની દાનત છે. બરફ વગસાવેના અને દિમનાં તોફાનો તથા શિવળો હજી દિંસક પક્ષી પેઠે ઉપર તરાપ મારવા બગે છે. પરમાત્મા સોનું કલ્યાણ કરે.

જપાન—વિજેતા જપાન જર્મનીની પેઠે યુદ્ધના પડેલા એ વરસોમાં ચાર મોટા જયાં મેળવી પાંત્રીશ કરોડની પ્રજાએને છૂતી કુલાઈ ગયું પણ ચાર દિવસનો ચટ્ટો રહ્યો. સાથી રાજ્યોએ જપાનને મિનશરતી નેત્રે આપવાની ફરજ પાડી છે. જપાનનાં મોટાં શહેરો ખડેર અને પાપમાલ થયા છે. લાખો લાકડાંનાં ઘરોમાં રહેતી જપાનીઝ મહિલાઓ, અગ્નિથી બડબડતાં લોકડાંનાં ઘરો, રાચરચીકું અને બોમ્બોથી તારાજ થતાં શહેરોને મૂકી વૃક્ષો નીચે અને મેદાનમાં પોતાનાં બચેલાં સગાસંબંધીઓ, બાળકો અને મામ્બાકુઓ સાથે ખાવાપીવાના લાખો બોમ્બોની સાંભળી છે. હુદંશનો પાર નથી. ઓહામાં પૂરું હીંગેરડીમા અને નાગાસાકીમાં બપોરે અમેરિકાના બે વરમાણ બોમ્બોએ ફૂડીને એક જ ધડાકા ભેગાં લાખેક માણસો, હજારો ઘરો, કારખાનાને બરિમશૂલ કરી નાંખ્યા ત્યારે એ શહેરોની સ્ત્રીઓની અવ-દશાનો પાર નહોતો એ શહેરોમાં જે બચી બચાં છે. તે પાછળથી રીયાઈ રીયાઈને ચરતાં જાય છે. સમુદ્ધિનાયની આ અવધી જપાનીઝ મહિલાએને બોમ્બો પડી પરંતુ

હવે યુદ્ધમાં રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક રીતે ખુવાર થયેલી જાપાનીઝ પ્રજા પરદ્રોહનતામાં વધારે દુઃખી છે. ખોરાકની તંગી, બેકારી, પૈસાની બારે અછત, કપડાંની તફત અછત, રહેઠાણની અનહદ ઓછપ, સત્ત્વઓની લાલ આંખ અને ઉપર પ્રચૂરતો બરફઝરતો શિયાળો એ સર્વે ગોલાદી છાતીવાળાઓને પણ જાપાનમાં કંપાવે છે. પછી ખિચારી જાપાનીઝ સ્ત્રીઓનું શું ગણું ? બપોર, દુપ્પી, ગળજનાશક સમય પસાર કરવો છે. આંખોમાંથી આંસુ પડે એવો હરુજીમય સમય આવ્યો છે.

હિંદ--હિંદ સોધાં યુદ્ધનાં બપોર પરિણામેને ભોગવવાની કમનસીબીમાંથી બચી ગયું છે. પરંતુ આ વિગતયુદ્ધને લીધે લીઠલા બપોર અને અતિ દિલ પીગળાવનારા દુકાળને ભોમવી હિંદ સોધી ગોટા અભાગીઓ દેશ બન્યો છે. દરરોજ “ખાવા આપો-ખાવા આપો” એમ બૂમ પાડતી, ત્રણ ચાર દિનસોના ઉપવાસોથી લીધે ચચેલાં ચરોવાળા, અધકાટેલ વઓવાળી, અન્ન માટે નાનાં જાળકોને તેડી ગામડાંઓમાંથી માહલોના માલસ પગે આલો આવેલી હમરો-અરે !

લાખો મહિલાઓ કલકત્તા અને બોમ્બે શહેરોમાં રખડતી હતી. અન્ન માટે ટળવળનાર સેંકડો સ્ત્રી-જાળકોનાં મડદોએ શહેરોના રસ્તાઓ ઉપર રખડતાં પડ્યાં હોય તે દશ્ય પાશ્વરને પીગળાવી નાંખે. દુકાળ પછી કૌભેરા, મેકેરીઆએ લાખો સ્ત્રી-જાળકોને તરત જ પોતાની જાળમાં લીધાં. ઠાકપણ ધૂરોપના દેશ કરતાં બંગાળમાં વધારે ખાનાખરાબી અને સત્યાનાશ થયાં છે. બંગાળમાં તો કરુણાની અવધિ આવી હતી. ત્રાવજુકાર અને મલખારમાં પણ દુકાળની અસર હતી. બંગાળમાં ૩૬ લાખ માનુસ મરણ પામ્યાં અને એક કરોડ બેટલાં રોમથી નગળાં બન્યાં છે. આખા હિંદમાં યુદ્ધને લીધે બપોર કુગાવે. અનહદ મોધારત, ભાવખંધી, માવખંધી, અંકુશો કાબલ થયાં છે. દલ એ સૌ ચલુ છે. બેકારી હિંદમાં ડોકીયાં કરે છે.

આ વિશ્વયુદ્ધ બર્બાનક, હિંસક, માતક, દુકાળો, મોધવારી, અછતો ઉપગવનાર, બાલકોના વિયોગોના દુઃખમાં નાખનાર બન્યું છે. પરમાત્મા પ્રજાઓને સહજુદિ આપી આવા યુદ્ધનો લોભ કરે સર્વે પ્રજાઓની માતાઓ, બહેનો, પુત્રીઓનું કંથાણુ થાઓ !

હિન્ડોલ

વિશ્વને હિન્ડોલ,
શૂંથી પ્રલ્હની દોર;
વિશ્વને વિરાટ એએ પ્રકૃતિને દોર.
ઉરને હિન્ડોલ
શૂંથી સ્નેહની દોર;
આત્મવિશ્વ એથી રહ્યો ઇન્દ્રિયોનો દોર.
પ્રેમને હિન્ડોલ
શૂંથી ભાવતાની દોર;
જગની જગદંબા એએ સંસ્કૃતિના દોર.

પતિદેવ ! જરા ધ્યાન આપશે કે ? શ્રી રમણીકલાલ જ. દલાલ

“સું સાર એક સહિયારું સાહસ છે : એને સુખી બનાવવા પતિ અને પત્ની અનેના સહિયારા પ્રયત્નોની જરૂર છે.”

થોડાક મહિના પહેલાં મારા એક મિત્ર બાવબયુ” આમંત્રણ આપ્યું હતું ને હું પણ ઉમળકાભરે તેને ઘેર મહેમાન થયો. અમે છેક નાનપણથી સહાધ્યાયી હતા ને મારેા મિત્ર પણ સહદયી, મોહનું કામ કરી છૂટે એવો અને સંપૂર્ણ સન્મન છે. છતાં એક અઠવાડિયા પછી મેં તેનું ઘર છોડ્યું ત્યારે જ મેં છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. મારા આગમનના થોડે જ દિવસે તેના ઘરમાં કંઈક તકરાર થઈ. પરિણામે ઘાંટાઘાંટ ને ધમકીઓ સંભળાઈ. બીજી રાત્રે હું સુવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં થોડાંક ડૂસકાં મારા કાને પડ્યાં ને મારા મિત્રનો કડક સ્વર સંભળાયો. તેની પત્નીને એ ઠપકો આપી રહ્યો હતો એટલું જ નહિ પણ એ તેને મારતો હતો. હું રહ્યો ત્યાં સુધી એ કાર્યક્રમ હમેશાં ચાલુ જ રહ્યો.

આ કાંઈ એકસવાયું દૃષ્ટાંત નથી. ઠાંધ પણ મનુષ્યને જરાબર ઓળખવો હોય તો તેને ઘેર જઈ, થોડા દિવસ રહી, તેનો અભ્યાસ કરવો. તમને દરેક ઘર એક યા બીજી રીતે દુઃખી જણાશે.

પતિ અને પત્ની વચ્ચે જેવો સંજંધ તેવું તેમનું ગૃહજીવન. પતિપત્ની એક બીજાને જરાબર ઓળખે તો તેમનો સંસાર સ્વર્ગ બની જાય. જો ઠાંધ પણ સંસાર સુખી ન હોય તો મોટે ભાગે પતિ જ જવાબદાર હોય છે.

નાની લાગતી વાતો વિચારીએ. ઘરમાં તમારું વર્તન કેવું હોય છે ? તમે તમારી પત્નીને કેવી રીતે વાત કરો છો ? તમે

કહેશો કે ઠાંધ પણ વ્યક્તિ જોડે વાત કરીએ એમાં ખાસ શું હોય ? પરંતુ ઠાંધ માણસ હમેશાં દંડાં કડક વચ્ચે ઉચ્ચારતો હોય, તેનો ખ્યાલ કરો. એ રીતથી સ્ત્રીના વદન પર તરનો આનંદ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉડી જાય. કલાકથી તમારી વાટ જોઈ, ટેલ્લા ઉમળકાથી એ ઉંજરા પર બિભી રહી હોય છે ? તમને જોઈ ઉદ્વેગિત બનવાની જ એની હિમેદ હોય છે. એટલે ઘરમાં પગ મૂકતાં જ વદન પર સિમત આણી વાત કરવાનું તમારે યાદ ગાળવું જ જોઈએ. તમારી પત્ની તમારો સ્નેહ વાંછે છે એટલું યાદ રાખો. એટલું મળી જાય તો એ સર્વસ્વ સ્નેહાભર કરવા તૈયાર હોય છે. તમારા વદન પરની કરચલીથી આખો દિવસ રોવેલી એની આશાઓના ભૂખા ઉડી જાય છે.

આપણા કુટુંબનાં માણસો કરતાં નાહિત માણસો પ્રત્યે આપણે વધારે વિનય દાખવીએ છીએ. બીજાના જે ઘણા દોષો પ્રત્યે આપણે શાંતિથી ને સહેલાઈથી વિમુખ બની રાકીએ છીએ તેવાં નજીવાં કારણ માટે આપણે કુટુંબી-જનોને ઘણી વાર ઠપકો આપીએ છીએ. બને ત્યાં સુધી આવું ન બનવું જોઈએ. ઘરમાં પગ મૂકતાં પહેલાં પતિએ બહારની ઉપાધિઓ તદ્દન વિસરી જવી જોઈએ. એક કારકુનને તેના શેઠે ઠપકો આપ્યો એટલે ગંભીર વદને તે ઘેર ગયો. ઘેર છોકરાં રડતાં જોયાં એટલે એક પછી એક દરેકને ખેચાર ચડાવી દીધી. અધી કલાક પછી, ઠાંધક વાનીમાં ચીડું ઓછું પડી ગયું હશે એટલે તે ખાવાની ચાખીને લાત મારી બિભો થઈ ગયો. આવા તો ટેલ્લા ય દાખલાઓ મળી આવશે. આવાં આવાં કારણોથી જ સામાન્ય રીતે કારકુનોનાં સંસાર દુઃખી હોય છે. આવી

અર્ધ

અંતરનો અર્ધ સ્વીકારો,
 પ્રભુજી ! અંતરનો અર્ધ સ્વીકારો,
 નયનામૃતનો પાસ હથ મહે,
 આમર કયો અર્ધ પ્યારો, પ્રભુજી
 આત્મનનીરથી શુદ્ધ કરી મહે,
 પ્રેમે લયો, અર્ધ મારો, પ્રભુજી
 ઉરગંગામાં યોળી ઝંબોળી મહે,
 સ્નેહે લયો, અર્ધ ધારો, પ્રભુજી
 પ્રેરણાળયે ઘેરી વળી મહે,
 પ્રાણ પૂર્યો, અર્ધ ન્યારો, પ્રભુજી
 અગ્નિજ્વાલામાં તાંબો તાપી મહે,
 ક્ષાંત્ય શો અર્ધ સ્વીકારો, પ્રભુજી
 સત્યખાલા દેસાથ

માનસિક દયા શુદ્ધવનની શાંતિનો વિનાશ કરે છે. એવા માનસિક દયાના આપણે ભોગ ન લઈ પડીએ એ ખાસ પાનમાં મેલું જરૂરી છે.

પુરપો પોતાની પત્નીને બીજી સ્ત્રીએ સય સરખાવવામાં ભયંકર જૂથ કરે છે સ્ત્રીએ સ્વભાવે જ ઇર્ષાળુ હોય છે. એનો પતિ જ બીજી સ્ત્રીને એના કરતાં વધારે સારી ગણે છે એ વાત એને ઘણી જ અસહ્ય થઈ પડે છે. પતિએ સ્ત્રીના દેને એવા ન બેઠાએ. બીજાની આગળ સ્ત્રીનાં કૃત્યો પર પતિએ ટીકા પણ કરવી ન બેઠાએ. સ્ત્રી નકામી છે એવું એને કદી લાગવા દેશો નહિ. સ્ત્રીમાં પ્રતિષ્ઠાની ભાવના ઘણી જ જનવચાર હોય છે. એને જરા પણ લાંછન લાગે તે એ સહન કરી શકતી નથી. એનો વાંક હોય તો પણ તે એકદમી હોય ત્યારે બ્લાલસોષાં વચનોથી એનું ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્ન કરવો. તકરાર ને ધમકાથી ત્યાં કંઈ જ નહિ વચે ત્યાં

મીઠા બોલ કામ કરશે. તમે શું માગો છો એ તમે સમજતાથી ને ધીમેથી એને કહશો તો એ થયેલી ભૂલો દૂરી ન થાય તેવી જરૂર તમે દારી રાખશે. એનાં વખાણ કરો. સ્ત્રીએ પ્રથમ સા ઘણી જ ગમે છે. ઘણી વખત તે સારાં કપડાં પહેરી સુંદર દેખાવનો પ્રયત્ન કરે છે. એવા પ્રસંગોએ પતિએ એનાં હાથેનાં વખાણ કરવાં. દિલમાં ન હોય છતાં પણ નાણી સુઝતે ધરાપાવક પતિએ

પત્નીની પ્રશંસા કરતી બેઠાએ. પતિની નજરે સુંદર દેખાવા માટે જ પત્ની આટલી બધી ટાપડીપ ને દેખાવ કરે છે. એવે ટાણે પતિ એનાં વખાણ ન કરે તો એનું દિલ ભાંગી જાય છે. પત્ની સ્ત્રી પોતાના દેખાવ પ્રત્યે તદ્દત બેઠાએ જાની જાય છે. એક વાર સ્ત્રી પોતાના પહેરવેશ ને ટાપડીપ પ્રત્યે બેઠાએ જાની તો પછી પતિને એની સામે બેતાં પણ કંઈક આપશે. સુંદર પત્નીને જલ્દતે પતિને જિનપરવા પેતરણ જ નજરે પડશે. એટલે જરા પણ તક ગમે ને જરાયે પણ પતિના વખાણ સાંભળવા સ્ત્રીને હેંશ થઈ હોય ત્યાં એની પ્રશંસા કરવાનું ચૂકશો નહિ.

તમારી પત્ની પોતાની ઇચ્છામાં આ એવી વાત કરે તે માટે તમે તેને કદી ન આપો છો ? આ ખાસ અગત્યની વસ્તુ ને તમે એના પ્રત્યે મગતા દાખવશો, એ હિતસાહિત કરશો ને એની વાતને

આપશે, એની વાતો માટે દરરોજ ચોક્કસ સમય દરાવશે ને એની લાગણીઓ છટી મૂકવા એને તક આપશે. તો આખા દિવસમાં એને પડતી મુશ્કેલીઓ ને એને પગવતી જાનજો એ ખુશીથી સદન કરશે. ત્યારે એને ખાતરી થશે કે એની વાત સાંભળનાર પણ ડોષ છે ખરું. એવી પવે સ્ત્રીની વાત શાંતિથી સાંભળવાની પતિની પતિવ્રત દર્શન છે. સ્ત્રીનાં ગાંડાં-પેલાં સૂચનોમાંથી કાંઈક પણ વળદવાનું હોય

તીર્થમાં એક દયાની યાત્રીને ઠપકા

હિમગિરિના આ અતુલમ ધામ પર સંધ્યા થતી; સંકુલ્લી, મનોહર, દૃષ્યસુંદર, પત્રપત્રે ઓપતી ! નથી આવતા જોવા ત્હમે, મીઠી નયન, એસી રહો ? અધિરાજ ! ચૂકી સમય, ડાંડી નાકની જોધા કરો ! આકાશ ઓવારા તમે સૌન્દર્યગંગા Cછળે, સ્નાન કરવા પુણ્યસરિતા, દૂખડું જઈ એ જળે : આ સરિતા પુનિતાના રસપ્રવાહે જે તરે, લગવાન શીવ, સ્વયે પધારી, દેહને પાવન કરે ! રસઈશનાં દર્શન તમે, ક્યાંથી જઈ કરશો પછી ? વૈભવ પ્રભુનો વડી જશે, આ યોગ ફરી મળશે નહીં.

હરિપ્રસાદ પ્રજારાવ કેસાઈ

તો તે અપનાવી લેવાનું પણ પતિનું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રીને પતિના આદર્શ મુજબ કદાચ શિક્ષણ ન મળ્યું હોય પણ તેથી એક ક્ષણ પણ એમ ધારી ન લેવું ઘટે કે એને પોતાને પોતાનું ડોષ કહેવાનું જ નથી. અમણ સ્ત્રીઓ પણ ટેટલીક વાર ઘરની ગૂંચો એવા તો હઠાપણથી કીકે છે કે તેનો પતિ પણ ઈન્દુ બની જાય છે. સ્ત્રીનાં સૂચનો ને દલીલો પતિ લક્ષમાં લે તો સ્ત્રીને પ્રેતસાહન મળશે અને બીજાં તક મળતાં તે વધારે હઠાપણથી વાત કરવા પ્રયત્ન કરશે.

એ ભાવનાશીલ છે

વર્ષગાંઠ ને સંવત્સરી જેવા ઉત્સવો ને ભાવનાશીલતાના પ્રસંગોને, સ્ત્રીઓ હમેશાં વધારે મહત્ત્વ આપે છે. ધણી ખરી વાર સ્ત્રીઓ જ આતી વાતો પતિને યાદ કરાવે છે. પત્ની એવી રીતે કરતી હોય તો તે હેતુ સિવાય કરતી નથી એમ પતિએ નક્કી

માનવું. એના ખાસ પ્રસંગોએ પતિએ ગમે તેટલી નાનકડી પણ એકાદી બેટ આપવાનો નિયમ રાખવો. આથી પતિના સ્નેહને નવ-જીવન મળે છે અને પત્નીનો ઉત્સાહ દ્વિગુણિત થાય છે. આશામરી તે દિવસ માટે એ મીઠ માડી રહેવ હોય છે. એવા દિવસ માટે વાટ જોવાની સ્ત્રીએને ખાસ ટેવ હોય છે. વળી વિવસમરના કામકાજથી પરવારી થેર આવતી વખતે છોકરાં માટે ચીઠાઈ કે બીજા કુટુંબી-જનો માટે કાંઈ ને કાંઈ વસ્તુ લેતા આવવાની દરેક પતિએ ટેવ પાડવી જોઈએ. પુરુષને કુટુંબીજનો માટે દરકાર છે એની એથી પ્રતીતિ થશે. કુટુંબીજનોનાં હસતાં વદન ને ઉત્સાહમયો કિતકિલાટો પુરુષની બહારની ચિંતા હાંકી કાઢશે.

આ બધામાં આર્થિક બાબત ધણી જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. કુટુંબમાં પુરુષ એકલો જ કમાવે હોય છે. પરંતુ એ કમાણી

એતી ઇચ્છામાં આવે તેમ ખર્ચો નાખવાનો તેને એકલાને જ અધિકાર નથી. ખર્ચો જ નાણું ને ખીરસામાં રાખીને પતિ ક્ષો બરશે તો કુટુંબનું માકું સીધે ચીથે નહિ ચાલે. ઘણા માણસો પોતાની કમાણી પોતાની પાસે જ રાખી મૂકવામાં આનંદ માણે છે. ધરખર્ચ તથા તેમની ખીજ ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે જુજ રકમ જ તેઓ પોતાની પત્નીને આપે છે. પરંતુ એનું પરિણામ સારું નથી આવતું. પત્ની ધરની રાણી છે. એ ધર સારી રીતે ચલાવવા એ જ જવાબદાર છે એનું તેને બાન થવા હો. ખદારની પીડાએને જ પહોંચી વળવાની પુરવઠા સંકિત ન હોય તો શા માટે એ તક ઝડપી ન લેવી ? ધરની વાતોમાં જોને સંપૂર્ણ રત્નત્રતા આપવી. એની સાથે સંબાળભરી ચર્ચા કરી પતિએ અમુક હદ ખાધી રાખવી. એ પ્રમાણે તે મણી જ સુંદર વ્યવસ્થા કરી શકશે અને સ્ત્રીની મામણીઓ પણ આપોઆપ ઘટી જશે. અમુક રકમમાં જ જોને સંપત્તિ વહીવટ કરવાનો હોય તો તે પોતાની વસ્તુઓ માટે કઠો વિચાર કરી શકશે નહિ. ત્રીજોતરીની ચાવી પત્નીને સોંપવાથી પતિ હિપાધિમાથી મુક્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ રધારે નાણાંનો પણ ખચાવ કઠી શકે છે.

આપણામાંના ધણીખરાને શુદ્ધજન એક-ધાર ને રસવિદોષી લાગે છે. અમુક સમયે આપણે હઠીએ છીએ, અમુક વખતે જમીએ

છીએ, અમુક પળે આપણે ધધે ચઢીએ છીએ, ને અમુક રાત જતાં આપણે નિદ્રાવશ થઈએ છીએ. આ રોજીદા કાર્યક્રમમાં કંઈ જ ફરક ન પડે તો આપણને કંટાળો આવે છે. માટે દરેક પોતાના મિત્રોને અવારનવાર પોતાને ઘેર બોલાવવા બેઠાએ. એથી પોતાને આનંદ આવશે એટલું જ નહિ પણ તેમને વળતી સુલાકાત આપવાની પણ તક મળશે. વર્ષા વર્ષમાં એકાદ વાર આખા કુટુંબને લઈ પ્રવાસ કરવાનું પણ રાખવું. કોઈ હવાખાવાના સ્થળે જવું કે કોઈ મિત્રની સુલાકાત લેવી. આથી કુટુંબ પર મણી સુંદર અસર થશે. દરેક જાણ પોતે આ પ્રમાણે ચાલુ ઘટમાળમાંથી છૂટા થઈ શકે છે ને કુટુંબને પણ રાકત આપી શકે છે.

આ બધી વાનો માત્ર માર્ગસૂચક છે. આવી આવી રીતે આગળ વધી વર્તન રાખવામાં લાભ છે માત્ર એસા કમાવા એટલે પતિ તરીકેની ફરજો પૂરી થઈ એમ સમજવાનું નથી ધરના નાવને રાશિયાં ગાર્ડ પેડે અને તેમ ચાલવા ન હોય. પુરુષ પોતાની નોકરી કે ધંધાને રાગે પાડવા બેઠાનો પ્રયત્ન કરે છે એટલો પ્રયત્ન ધરને રાગે પાડવા કેમ નહિ કરતો હોય તે જોને કઠી સમજવું જ નથી.

જીવનનો મોટો બાગ શુદ્ધમાં જ પસાર થાય છે તો શુદ્ધજન સદગ્ધ બનાવવું એ દરેક પતિની પવિત્ર ફરજ નથી ?

તમે આ પુસ્તક વસાવ્યું છે ?

બાળક-બાળાઓ, શ્રી-પુરુષ સર્વને વાંચવા યોગ્ય પુસ્તક

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર

સચિત્ર બામ ૧-૨

દ્વિમંત શ. ૩-૧૨-૦

ન વસાવ્યું હોય તો આજે જ લખો— હુડાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા

શંસયાત્મા

શ્રી. “ આનંદેશ ”

પ્રથમ વખત સુવાસે કામળ વાંચ્યો ને
પ્રથમ વખત પરમીડીયામાં મૂક્યો,
પણ એનું મન માનવું નહોતું.

સ્વપ્ન નથી જોતી એવી તો એને ખાતરી
હતી. નગ્ન સત્ય એની આંખો સામે, દીવા
જેવું ચોક્કસ જગજી રહ્યું હતું. કામળમાં
રૂબરૂનાં ખાલી ખોખાં નહોતાં ચિતરાણાં.
ધોળા કામળ પર લખાયેલા કાળા અક્ષરો
એનાં હૃદયમાં શબ્દો ભોંકતા હતા.

સુવાસે હાથની મુઠ્ઠી વાળી ટેબલ પર
પહોંચી. હાથને થયેલી ધમનું વેર પાળતી
હોય તેમ મુઠ્ઠીમાંનાં પરમીડીયાને ફાંત પીસી
ચોળી નાખ્યું.

“ એ આવા હશે ખરા ? ” સુવાસથી
સ્વગત બોલી જવાયું.

“ શું પુરુષની જાત જ આખી એવી ?
ખીંચી સ્ત્રીઓ પણ આવું આવું સાંખી
શકતી હશે ? મારાથી એવું નહીં જને.
હું...હું ” ને સુવાસના હંકારે ખેંચાયે
ગઈ રહ્યું.

“ હું મારા બાપુને ત્યાં ચાલી નહીં જાય.
સાત ખોટના દીકરા જેવી હું લાડકી છું...”

સુવાસનાં અંતઃમાં વિચારોનો વેગ
ધોડાપૂરે વહેતી સગિતા જેટલો પ્રયત્ન હતો.
ચુંચળાઈ જતી હોય તેમ સુવાસે એક હાથ
મરદન પર ફેરવ્યો. માંકડની ઉત્પત્તિ જેવા
એક પછી એક પ્રશ્નો સુવાસના મનમાં ઊઠતા
હતા, પરંતુ એના પ્રત્યુત્તર આપવાવાળું
કોઈ ન હોવાથી એનું હૃદય મૂંઝાતું હતું.

“ પછી, પછી શું ? નખાં મુઠ્ઠી એની
સાત ઠેકાણે ન આવે ત્યાં સુધી હું આંદી
પગલું જ નહીં મૂકું. ” ને એને ગળે ડૂંગો
બરામો. એનાથી રડી પડાયું.

એકાએક ગારલું ઉઘડ્યું ને જનક અંદર
આવ્યો. એની નજરે ન પડાય એટલા માટે
સુવાસ કપાટામંથ ઝીડી કંપામાં ચાલી
ગઈ. ચિમળાથેલું પરમીડીયું તો સિપાઈના
હાથમાંની ઠેદોની સાંકળ જેવું મુઠ્ઠીમાં જ
ચક્રાવેલું હતું.

“ સુવાસ ! ” જનકે ટોપીને ફોગળા
ગમે ત્યાં ફેંકી. કોટ ઉતારી ધા કરતો હોય
તેમ ખોડીએ બેઠેલો-ને ધોતિયું પકેરતાં
પકેરતાં સુવાસને સાદ કર્યો.

સુવાસને લાગ્યું કે જનકના અવાજમાં
એની એ મીઠાસ હતી. જનકની જીભેથી
ઉચ્ચારાયેલું ‘ પોતાતું ’ નામ સાંભળી એનું હૃદય
આનંદોર્મિએ નાચી રહ્યું.

“ સુવાસ ! જમવાનું તૈયાર છે ને ? ”
કંપામાં આવતાં જનકે પૂછ્યું.

ને સુવાસ સામે નજર કરતાં એનું
હિતગેહું મોં જોઈ વિભાસણમાં પડી ગયો.

“ કેમ, આજે દીકરી કેમ છો ? તબિયત
તો ઠીક છે ને ? ” ને જેવો જનક સુવાસની
નજીક ગયો તેવી જ એ કંપથી સરકીને,
વગર બોલ્યે ઓરડામાં ચાલી ગઈ.

જનકે નીચેથી હોઠ લંબાવી પહોંચા કર્યો
અને એને પગે પગલું દબાવતો પાછળ ગયો.

“ અરે સુવાસ ! થયું છે શું, કહે તો
ખરી ! ” ને જનકે દોડીને સુવાસનો હાથ પકડી
લીધો. સુવાસની મુઠ્ઠીમાંથી પરમીડીયું જમીન
પર પડી ગયું, પરંતુ જનકની નજર નહોતી.

સુવાસ નીચું મોં રાખીને ઊભી રહી.

“ બોલ્યા વગર હું શું બોલું ? ”
રહેજ હોયે સાદે જનકે બોલ્યો.

રડમસ ચહેરે, બીની આંખોએ અને
કેધથી કંપતા હોઠે ને હાથે જમીન પરથી

૦૦ મજહેરી ગોપી

[કાળી કાળી વાદળમાં-એ લય]

ગોરું ગોરું સુખડું ને ગોરાં ગોરાં દૂધ-દહીં,
મેલીભરી ઇંદોણીએ લયકંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

આછેરા સાળુમાંહી નાગ-ચેણી જૂલતી,
પુષ્પમાળ કંઠે ડોલંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

ચોળી, અછિયો ને ચીર નવીન રંગ પૂરતાં,
ઓપે આભૂપણે અનંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

વદને જ્યાં તેજ હરે, નયને અમૃત હરે,
અંશુલિએ આદ્રંતા ઝરંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

રસનાએ રાસ રહે, કૃષ્ણ સંગ રાસ રમે,
મીડી મધુરી રસવંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

કાન કેરી ચેલડી ને બાંસીનાદે રેલડી,
દેહ-ભક્તિલાવથી નમંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

યમુનાનાં નીર ભરે, નાવ વિષ્ણુ મિન્દુ તરે,
ગૌ-વાહરને ગમંત:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

શુભઝરી, ભાવભરી, રૂપભરી સુંદરી,
પમરાવે પ્રાણની સુગંધ:

મજહેરી ગોપી શુભવંત.

ઉભિપારાંકર કાકર

પરખીડીયું ઉપાડી સુવામે જનકના હાથમાં
આપ્યું.

“ઓહ ! THANKS. મારું તો
કાંઈ મગજ છે ? મને ખબરે ય નહીં કે મગ-
વામાંથી કયારે ચડી ગયું ?” કહેતાં જનકે
એના પર દષ્ટિ કર્યો વમર જ પાસે પડેથી
‘ટીપાઈ’ પર મૂકી દીધું.

હોદ્દને ડંશની, સ્વરચના મેળવવા પ્રયત્ન
કરતી, ખબા દત્તાવતી સુરાસ જનકની
નામદાસ જોઈ રહી. એનાથી રહેવાયું નહીં
ને એકદમ પ્રાપ્ત કર્યો:

“સુંદર કોણ છે ?”

જનકે હોયું જોડું. સુવાસની આંખો
સાથે જોઈ કરતો હોય તેમ પાંપણોને ઉઘાડ-
મીંચ કરી, ને આંખો નચાવતો જોડ્યો:

“અરે ! સુંદરને તું નથી ઓળખતી ?
એ તો તને ઓળખે ? બસ આટલા મહિનામાં
જૂની અજ ?”

સુવાસની ચંકાને બાળ મળ્યું. એને લાગ્યું
કે વાત ઉઘાડવા, એને પડાવવા જનક પેરની
કરી રહ્યો છે. જનકની ખંધાઈ પર એને
પાસવારે યરસો ચડ્યો.

“વાત ઉઘાડવા કાંઈ ન ચારગો.
સુંદર કોણ છે એ પડેનાં કહો, પંખી ખીંચ
વાર.” સુવાસના સ્ત્રીમુનમ રૂપમાં
ચીવનનો મર્મ અને લાલિત્યનો સુમેળ થતો.
મીઠામીઠી બોલની સુરાસનું વદન એટલું
મોહક તે આકર્ષક લાગ્યું કે મટકું માપી
વમર, એક જ નજરે જનક એને નીરખી
રહ્યો.

“હત...તારી વાત ! આટલું બધું છે
યું તે તો પડેલાં કહે ? સુવાસ ! સાચી
વાત કહું ? કોપથી તું રાત્રીપીંગી વધ મધ
છે છતાં એની સરસ લાગે છે કે બસ,
પણ...”

"પણ બહુને મૂકે તડકે. આ મશકરીનું ટાણું નથી ? મને આ નવી પાલવે. હું નથી સાંજરાની. તમે મને બોટ સમજા મોકા છા શું ? "

જનક વિચારમાં પડી ગયો. પળવાર ચૂપ રહી ધારેથી બોલ્યો:

"પણ સુંદરને તું ન ઓળખે ઓમાં મારો શો વાંક ? લે ચાલ, મને પહેલાં જમવા દે. સાત વાગે તો મારે સુંદરને મળવા જવું છે. "

તે ફાટી આંખોએ સુવાસ જનકને બોલ રહી એને લાગ્યું કે જનક માણસ નહીં, પશુ છે. પોતાની પત્નીને મોઢે જ પરાઈ જીતે મળવાની વાત કરતા પુરુષનો નફદાઈથી તો આડો આંક ચૂકવો રહ્યો.

સનમાં તે સનમાં સુંદરને શાપ આપતી અને જનક જેવા નિર્મળ પતિનું કદાપિ પણ મેં ન જોવાની મનમાં ગાંઠ વાળતી હોય તેમ જીવને વસ રાખી, રસોડામાં જઈ જનકને માટે ચાળી પીરસી.

"તું ક્યારે જમીશ ?" એક જ શાળી પીરસેલી જોઈ જનકે પ્રજીવું.

સુવાસ ઉતાર ગળી મધ.

જમતાં જમતાં નિત્યની ટેવ સુજન જનકે ટીપ્પણ શરૂ કર્યું:

"સુવાસ ! તારો મિત્રજ તો જાણ ! મારે કડક....." તે નીચે મોઝે ઢાળીએ મગતાં જનકે ઉપર જોયું તો સુવાસને રસોડામાં દોડી નહીં. જનક વિચારમાં પડી ગયો.

"આજે જરૂર કંઈક ફટકડું લાગે છે. હાં તો એની બા પાદ આવી લાગે છે. કંઈ નહીં, રાત્રે દશના 'શો'માં કોઈ ચિત્રપટ જોવા લઈ જઈશ એટલે આનંદમાં આવી જશે. "

તે જનકે મનમાં ને મનમાં સમાધાન કરી લીધું.

જાણ જુણ !

જોકે હતી. સુજ બાગ ખીલેલ,
વસન્તમહીં સચિળાત દિસે,
માલતીપુષ્પ, શુલાળ નવીન,
નિહાળી. રસિક હૃદય હિસે !

ફૂલની રાણી સુકુમાર બેઠ,
સખિરી, સુજને આવતો બેઠ,
વઢે 'રસલીની હું નારી
પ્રેમ-જેગણ વિજેગણ ભારી !

આવ તારે સુજ પાસ સંચરવું
મારે તુજને તો નેકથી વરવું. '
સુણીને તેનાં મધુરાં વચન
અધરમધુ શીધું પ્રેમથી પ્રાશન !

x x x

જાણની ખડેન જુણ જે સમીપ
હતી, જોઈ જાણ પરેની આ પ્રીત:
ફહે: 'રસિક ! મારી પણ પાસ
આવ, મને તુજ પ્રેમની આશ !

જો છે મારાં પણ ફૂલ સુવાસી,
અર્પી તને તુજ થાઉં હું દાસી ! '
અહી પછી કરમાહિ લતાને
બન્ને-જોઈ અતિ કોમલતાને.

'ધિક્ તુજને' કહે છે ત્યારે-જાણ
'નિશ્ચલતા નહીં પ્રેમમાં દાંઢ ! '
જુઈ આ ગોલ સુણી શરમાઈ
બેઠ લતા કણ્ણમાં કરમાઈ !

જનાર્દન પ્રસાદ્દર

ધરમાં આવ્યો. કપડાં પહેરતાં પહેરતાં 'ટીપોઇ' પર પડેલો કામળ ગળવામાં મૂક્યો ને બહાર નીકળતાં ચારે તરફ જોયું, પરંતુ સુવાસ' ક્યાંય દીદામાં આવી નહીં.

નાનદણીમાં સુવાસની બંગડીઓનો રણ-કાર સાંભળી જતાં જતાં " સુવાસ ! હું જાઉં છું. " કહી જવાબતી બેવના ક્યાં વગર જ ઉભાજતા અશ્વ જેવો જનક દડ દડ કરતો દાદર બિતરી ગયો.

ને બીજી જ પળે ધડાધડ નાનદણીના દરવાજા અંદાજતી સુવાસ બહાર આવી. એના મોં પર કોષ ક્યાંય સમાતો ન હતો. એનું મોં લાલ દિગંજોડ બની ગયું હતું. એનાં અંગોઅંગ કોષથી, અપમાનથી ફાટફાટ થતાં હતાં.

સહસા એનો દષ્ટિ ' ટીપોઇ ' પર ગઇ. કામળ ત્યાં નહોતો.

" ચેર નહિ તો ! " સુવાસ બગડી. " હવે તો કામળ ફાડીને ફેંકી જ દેશે .. " ને પછી તો જે જે વસ્તુઓ એની આંડે આવી એને ફેંકતી, ઉઠાજતી, ધુંધવાતી સુવાસ રસોડામાં ગઇ. ધમપગડા, ને વાસણોની અથડામણમાં એણે બધાંયે ખાર, કોષ હાલી નાખ્યો, ને ત્યારે ચાકી ત્યારે પલંગ પર ઓસિકામાં માથું નાખી આંસુ-ઓનો આશરો લીધો.

—ને રાત્રે ત્યારે જનકે, ધરમાં પમણું મૂક્યું ત્યારે વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થયેલી સુવાસને જોઇ એની અન્યથામીતે પાર ન રહ્યો. એણે તો ધાયું હતું કે સુવાસ અબોલા લેશે. સુગાળવું મોડું કરી બેઠી દશે અને શું તો માથું ફાપવાતું બદાતું ફાડી બિહાનામાં પડી પડી આંસુ સારતી દશે.

" સુવાસ ! માનવીના મનની વાત પારખવામાં તો તું પહેલે નંબર છે. "

સુવાસે રવામથી, ગવંથી રૂપાળી મરદન વિશેષ ટટાર કરી અને રિસાળવા અભિનયથી મોં ફેરવી લીધું.

" મેં તો સાંજે જ નકકી કરી રાખ્યું હતું કે દશતા ' શો ' માં ' જવાબ ' જોઇ આવશું—ને ધેર આવતાં તો તું કપડાં પહેરીને તૈયાર થઇ રહી છે ને શું ? "

" સુંદરને કાંઈ આવ. હું નથી આવવાની " કહેતી જનકની સામે નંબર કરતાં રડી પડાશે એ ધારતીએ મોં ફેરવી અસ્તવ્યસ્ત પડેલી વસ્તુઓને સુવાસ ઠેકાણે મૂકવા લાગી.

" તું કેમ નથી આવવાની ? "

" સુંદર છે ને, પછી મારું શું કામ છે ? " સખવેલી તીક્ષ્ણ છૂરી સર્મામાંમિદ વેણ બોલતી સુવાસની આંખો તો ઉતીર્ણ વસ્ત્રો સંકેતવામાં મૂંઝાયેલી હતી.

" સુંદરની તો છાંદગી બગડી જશે. મને તો એની દવા આવે છે. " જનકના મોંમાંથી ઉદ્ભારો નીકળી પડ્યા.

" તમને તો દવા આવે જ ને ? ગિચારી ખરી ને ? "

ને જનકની આંખો આશ્ચર્યથી પડોળા થઇ.

" એટલે, તું શું કહેવા માગે છે ? "

" પૂછતાં શરમાતા નથી ? સુંદર, સુંદર ને સુંદર ! બીજી વાત છે ? મારા ઓટલા બવની શોક્ય ઠાણ જાણે ક્યાંથી જાગી ? મને દમણાં ને દમણાં જ મારા આપુને ત્યાં મૂકી આવ, ને પછી નિરાંતે તમે સુંદરને ધરમાં રાખી એની છાંદગી સુધારજો. " ને આટલું કહેતી ધત્રાક દેતી સુવાસ જમીન પર બેસી ગઇ, ને બન્ને હથેલીઓમાં મોં છપાવી કૂંકું મૂક્યું.

" સુંદર ! શોક્ય ! ધરમાં રાખજો ! સુવાસ ! આ તો શું માંડ્યું છે ? ગાંડી તો

નથી 'યદ' ને ? " ગૂચવાયેલો, બન્ને હથેલી-
એને અરસપરસ બેળવી મસળતો જનક જોયો.

" ગાંડી નહોં હોઈ' તો હવે જરૂર થઈ
જવાની. મારી છાતી પર આવું થાય..." ને
હરીથી સુવાસે કુટુંક બધું.

" પણ સુવાસ ! સરખી ગીતે કંઈ વાત
કર તો હું સમજું. અને તો બાહ ! તે
અકળાવી મૂક્યો. "

ખુરશી પર બેઠેલી સુવાસ પાસે યુદ્ધ-
બર જેસી એની કવાઇ પર હાથ ફેંવતો
જનક જોયો.

હંશ મારતા સાંપને ઝટકો મારી તરંગોડી
નાખતી હોય તેમ સુવાસે જનકનો હાથ
ઢટાવીને ઘસી કશે.

" સુંદરનો કાગળ ક્યાં છે ? " કહેતી
સુવાસની આંખો આંસુને બદલે લડી લેવાતું
બળ એકત્ર કરતી હતી.

" સુંદરનો કાગળ ? "

" અભણ્યા થતાં બહુ આવડે છે કંઈ ?
બસા હશે તો ફાડીને ફેંકી જ દીધો
હશે ! "

જનકના કપાળની રેખાઓ ખેંચાવા
લાગી. એતું મગજ ઝપાટાગંધ કામ કરવા
લાગ્યું, પરંતુ ફરતી માળાનો મેળ ક્યાંય
હાથ ન લાગ્યો.

" આજે ટપાલમાં આવેલો, મેં મારી
જીવતી આંખે વાંચ્યો-ને સાંજે મેં મારે
સગે હાથે તમને આપેલો. "

ને જનકને કંઈક મૂક પડી.

" પણ એ તો મેં હજી વાચ્યો પડ્યું
નથી. " કહેતાં અંદરના ગજવામાંથી કાગળ
કાઢ્યો.

જનકે કાગળ વાંચવા માંડ્યો:

" પ્રિય જનક,

અણચિત્તે બાપુનો તાર આવ્યો ને
મહ કાસે ચાઢી આવ્યા પછી જાણ થઈ કે
માર્ગ તો ધડીયાં લગ્ન નિરધાર્યો છે.

પ્રેમ નહિ, પરિચય નહિ, સ્વભાવ કે
સ્વરૂપની જાણ નહિ એવાં પાત્ર જોડે પોતાનાં
બાળકોનું જીવન જોડી દેતાં માવતરોનાં હૃદય
યને જરા ચે આંચકો કે કુ બ નહિ થતાં હોય ?

મારું તો હૈયું જ માંગી મથું છે, ને
તારું આર્પણ, તારો પ્રેમ મારા પર ન
હોત તો અસારે મારી હરતી જ ન રહેત.

મારા પ્રત્યેક હસનચસન પર બાપુની
ચોક્કી જેમી ગઈ છે-સમય મળશે તો 'ફોન'
કરીશ, નહીંતર સાંજે સાત વાગે જરૂર
મળી જશે.

તારા બેળામાં માથું મૂકી, મારું હૃદય
નહિ હવુ તો મને લાગે છે કે ચોગડાની
જેમ હું ફાટી પડીશ.

લી. સુંદર

ને ડામતી હોય તેમ સુવાસ હતી.

ને ત્યારે જનકે કાગળ વાંચી લીધો
ત્યારે એનાં મોંમાંથી માખ " બ્રાહ્મ ! "
ગ્રન્થ સરી પડ્યો-ને ત્યારે સુવાસની ફાટી
રહેલી આંખોમાં ડોળાડળ આંસુ બધાં દર્તા.

પાલવથી આંસુ લૂછતાં સ્વસ્થ થતી
સુવાસ બોલી:

" કાં, હમ જેમ બંધ થઈ મમ્ ? "

ને ત્યાં તો કાદર પર મોઢનાં પગલાં
સંભળાયાં.

ચગટતા જનકે ઉતાવળે કહ્યું:

" સુવાસ ! હું જા, તારું મોં ઘોઝ,
પદ પાઉર ને જગ ' મેષકપ ' ફરી સે
સુંદર હમણાં આપશે શેષ ઘેર આવે ને
તને રોતી જીએ તો કેવું ખરામ લાગે ? "

સુવાસ ખસી જ નહીં.

" સુવાસ ! અત્યારે મારું કંઈ માન.
મારા સોગન ન જાય તો "

ને જનકના સોગંદથી લાચાર બનતી
હોય તેમ પરાણે સુવાસ અંદર ગણ.

ને પાંચ મિનીટ પછી દિવાનખાનાના
ખારણમાં પ્રવેશતી સુવાસને જોઇ જનકે કહ્યું:

“ જો સુંદર ! ત્યાં તારી બાળી ! જોઇ
લે, છે કોઇ ખામી ? ”

ને છપ્પી પાડવા જેવા વદનવાળી સુવાસ
ગોતાની જોડે પાંચવા “ અરે ! શમાવ તો
રહી ગયો ! ” કહેતી પાછી વળી ગઇ.

“ મારાં બાળી તો તૈયાર છે. આયો
ત્યારે, સિનેમાનો વખત થઇ ગયો છે. ”
સુંદરે કહ્યું.

“ સુવાસ ! ચાન દવે મોડું થયે. ”
જનકે સાદ કહ્યું.

જનક અને સુંદરે ગરબા. બે ડગલા
આગળ ગયા. પરંતુ સરમથી બોમાં બંડારાઇ
જતી સુવાસથી એક પગલું પથુ લપડ્યું નહિ.

“ જોડ ! ” સુવાસે તીણી ચીસ
નાખી. સુંદરે બપની ચીસ માની પાછળ
જોયું. જનક સુવાસની મસ્તી પામી ગયો ને
દોડતો હોય તેમ એની સામે આગ્યો, સુંદર
હળવે હળવે દાદર ઊતરવા લાગ્યો.

“ કેમ, શું થયું ? બૂમ.. ”

“ પડેલેથી લઈ ગને કોં ન કહ્યું કે સુંદર
તમારો..... ”

શુભાળીગણ પરનો મધમધતો પાઉડર
ને ‘ સિપ રિટક ’ નો રંગ સુવાસના ગાલ
પર પડતી સુંદરીઓમાં મોઢો પડી અખ-
વાતો હતો.

“ જેની પાદશક્તિ આટલી નબળી
હોય એને કહેવું શું ? તારે જોઇએ તો
પાછાં ફરીએ ત્યારે મને ફારસીએ અગાવી દેને,
પથુ આપારે તો આવ. ”

ને નાચતી કુદતી મૃગલી જેવી સુવાસ
અને જનકે જ્યારે સુંદરની સંગોસંગ પહોંચ્યાં
ત્યારે સુંદરે પૂછ્યું:

“ કેમ, બાળીને શું થયું હતું ? ”

સુવાસે હંસમરદન નીચી રાખી સાલવા
માંડ્યું, ને સાડીના છેડાને વળ દેવા-ઉમેળવે
જતુ કહ્યું.

“ એને કાંટો લાગ્યો હતો. ”

ને સુવાસના પમ તરફ નજર કરતો
સુંદર વિચારી રહ્યો કે રોન્ડલ પડેલો પમની
પાનીમાં, ટાઇફસ મિઝાવેલાં ધરમાં, સુવાસને
ક્યા વિચિત્ર પ્રકારનો કાંટો લાગ્યો હતો ?
ગૂંચવણમાં પડેલો સુંદર મૂંગો મોઝે માલતો
હતો ત્યારે જનક અને સુવાસની આંખો
દસતી હતી.

રંગતાળી

રંગની ખીલી રંગીન રૂપાળી રે રંગમાં રંગતાળી.
ગાજે કુંલે કુંલે આમ ડાળી રે રંગમાં રંગતાળી.
સરખી સાહેલીઓ સંગાથે રે રંગમાં રંગતાળી.
લીધી ફૂલ મંજરીની છડી હાથે રે રંગમાં રંગતાળી.
પાય ફગમ્મમ ઘુઘરી વાગે રે રંગમાં રંગતાળી.
મહાગ હયામાં ચેતા જાગે રે રંગમાં રંગતાળી.
કોડે આગલીઓ આંદોલો સોહે રે રંગમાં રંગતાળી.
દેખી તારલીયા ગન મારું મોહે રે રંગમાં રંગતાળી.
બોલે કોહિલા આંખાની ડાળે રે રંગમાં રંગતાળી.
શોભે શીળી સરોવર પાળે રે રંગમાં રંગતાળી.
ફેવી આંખ એ પ્રેમમાં પ્રકાશે રે રંગમાં રંગતાળી.
જેલે જેલોને રાસના વિલાસે રે રંગમાં રંગતાળી.

તુલસી

[તુલસીનો છાંડ દિન્દુસમાજમાં પવિત્ર ગણાય છે એનો સંબંધ કૃષ્ણની પૌરાણિક કથાઓ સાથે મુજબ છે સાક્ષીમામ અને તુલસીનો પતિ-પત્નીનો પ્રેમ પૂજનીય ગણાય છે]

ઠાઠિક માસના શુકલપક્ષમાં તુલસીનો દત્તવ્રત જનવામાં આવે છે. એમાં બાલિકાઓ અને સ્ત્રીઓ ત્રણ દિવસ સુધી તુલસીનું મન કરે છે. પ્રત્તની પૂર્ણાદિતિ યતો તુલસી અને સાક્ષીમામનું જન્મ કથાવામાં આવે છે; અને પ્રજ્ઞાતુસાર દાન-પુણ્ય કરવામાં આવે છે. પરંતુ સ્ત્રીઓ તથા સુધી વધાવન કરતી તથા ત્યાં સુધી-દર વર્ષે એ વ્રત કરે છે]

અહીં નીચે આપેલું તુલસીપૂજના વ્રતનું ગીત છે. એમાં તુલસીના વિવાહની કલ્પના કરવામાં આવી છે:

સાત સહેલી પાણીડે ને નિકળી
સાતું એક સુણિયારે, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

સાતું છી સાતું થોં સુઠ બોલી-
તુળછોં એક કુવારા, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

રાવત-દિણગત બાચી તુળછોં ઘરને બી આચી
તો બાબોલ ગોદ બેઠાયી, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

કે, બાચી, જમના કો નીર હુહોલો
કે, બાચી, જમના કો પાણી થોડો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

સાત સહેલી પાણીડે ને નિકળી
સાતું એક સુણિયારે, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

સાતું સહેલી થોં સુઠ બોલી-
તુળછોં એક કુવારા, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

કે, બાચી, ધોં ને ચોઠો વર હેરો
કે સૂરજ વર હેરો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

ચોઠો તો, બાબોલ, ચક્રમકે ચૂં
તો સૂરજ કે દિરણ ઘણેરી, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

કે, બાચી, ધોં ને ચીસર વર હેરો
તો કે કાનૂ વર હેરો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

ચીસર તો બાબોલ, સોજ દિન આવે,
ઝનુ તો જૈ કુવારો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

ના, બાબોલ, ધસર વર હેરો
ના કાનૂ વર હેરો, હો રામ
પણુ આપ કિસન વર હેરો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી.

આલા-ગીલા પાંસ દટાવો
તોરણુ ધામ કુપાવો, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના કો પાણી

સોજન સોવણી ચંચરી ઘડાવો   હજો ફેરો લિયો બાચી તુજાં
તુજાં રો ખ્યાવ રચાવો, હો રામ   વીરેણ ને લોત પિયારી, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના ઠો પાણી.   ભરણ ગયી જળ જમના ઠો પાણી.

પહલો ફેરો લિયો બાચી તુજાં   અગણુ ફેરો લિયો બાચી તુજાં
બાગેણ ને લોત પિયારી, હો રામ   મામેણ ને લોત પિયારી, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના ઠો પાણી.   ભરણ ગયી જળ જમના ઠો પાણી.

ચોથો ફેરો લિયો બાચી તુજાં
આપ કાકુર ને ખ્યારી, હો રામ
બાચી તુજાં હુચી એ પરાચી, હો રામ
ભરણ ગયી જળ જમના ઠો પાણી.

લાવાઈ:—કુલસીની સાથે એની સાતે સાહેલીઓ જમુનાતું જળ ભરવાને ગય.
સો સખીઓ સમાન રૂપવતી હતી. એમાંની એકે કુલસીને ચૂંટી બરીને વ્યંગ્યમાં કહ્યું:
" સખી કુલસી ! તું આટલી મોટી યશ પણ હજી કુમારી જ રહી. " સમવંચરણ સખી-
ઓનાં આ વ્યંગ્યથી કુલસીને ખૂબ આગ્રી આચ્યું. તે રુદન કરતી પિતાની ગોદમાં જઈને
બેઠી. પિતાએ તેને પૂછ્યું: " શું તારે જમુનાતું જળ લાવતાં કાંઈ કષ્ટ ઉઠાવવું પડ્યું કે
નહીમાં પાણી ખૂટી પડ્યું ? " ઉત્તરમાં બોળી કુલસીએ સખીઓનાં મહેણાંની દશીકત કહી
સંજાળાવી. આથી પિતાના હૃદયમાં કુલસીને માટે વર શોધવાની ચિન્તા નાગી. તેઓ
કુલસીને જ પૂછે છે: " તને ચન્દ જેવી કાન્તિવાળો સુકુમાર વર ગંભીરે કે સૂર્ય જેવો પ્રખર
અને તેજસ્વી ? " કુલસીને એ બેમાંથી એક પણ પસંદ નથી પડવો. ચન્દની ન્યોતિ
અસ્થિર છે. એની ઠસા દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ થતી જાય છે. સૂર્ય તેજસ્વી છે. એનાં કિરણોનો
ઉત્પાપ દ્રોણ સહન કરે ? ત્યારે શું શંકરે સમાન અવધૂત વર બેઠાંને કે કનૈયા સરિખડો
રસિક ? નહિ, કુલસીને તો એ બે પણ મંજર નથી. ઇશ્વર (શંકર) તો કેવળ શોળ
દિવ્યજને માટે જ સાચરે (દિમાચરને ત્યાં) આવે છે. તપ્તિયતના પણ કંકડ છે. કનૈયા
અખંડ કુમાર જ રહે છે. પિતા પૂછે છે કે " તો પછી કેવો વર શોધવો ? " કુલસી
ઉત્તર આપે છે: " શાલીગ્રામ " જેવો.

કુલસી અને શાલીગ્રામનું લગ્ન યોગ્ય છે. મંડપ તૈયાર થતા માંડવો, લીલા વાંસના
રતંબની વચ્ચે સુવર્ણમંડિત પેદી રચવામાં આવી. મંગળફેરા ફરાવા માંડ્યા. પ્રથમ ફેરો
ફરાતાં પિતાના આનંદનો પાર ન રહ્યો; બીજા ફેરે બાપ અને ત્રીજા ફેરે મામાનાં હૃદય
હિત્વાસ પામરા લાગ્યાં. ચોથા ફેરે તો સ્વયં શાલીગ્રામનો પ્રેમસ્રોત ખાળ્યો. રહી ચક્રો નહિ
અને કુલસી એના પ્રેમને વસ જાની.

પૌરાણિક મતે મૂચ, કૌણ, અને શાલીગ્રામના વ્યક્તિત્વમાં ભેદ નથી; પણ અહીં
ગુણની દ્રષ્ટિએ ભેદ પાડવામાં આવ્યો છે.

સંવર્ણ અનુસાર પહેલા ફેરા સુધી પિતાનો, બીજા સુધી બાપનો, અને ત્રીજા
સુધી મામાનો અભિમાન રચાઈ જાય છે અને ફેરો ફરતાં કાચા પિતાનાં બાપને વસા

પોતપોતાનાં અધિકાર અને જવાબદારીમાંથી મુક્ત બને છે. એમની પ્રસન્નતાનું એ જ કારણ છે. કદર જેવા ક્ષત્રિ પણ શકુન્તલાને દુષ્યન્તના હાથમાં સોંપીને પ્રસન્ન થયા હતા; કારણ કે કન્યાધન પારકું હોય છે. ચોથા ફેરે કન્યા પતિના અધિકારમાં આવે છે.

ઉપરના ગીતને મળતું જ એક ગુજરાતી લોકગીત પણ મળી આવે છે.

જાતધરની, પરમ સર્તા ઓને પ્રેમુએ છળથી જાતધરસ્વરૂપ ધરી બ્રષ્ટ કરેલી, અને ખીજે જન્મે એ તુલસીનો અવતાર પામી પ્રભુને પરણી: એરી શાયનીય પુરાણકથાનો કરી આશરો લીધા વિના, લોકકવિએ તુલસી-વિવાહના ગીતમાં હરકોઇ આમ્યકન્યાને લગ્નના મનોરથ પ્રકટ કરતી, અને પિતા પાસેથી જ મોઢામોઢ મનવાંચિત પતિ માગતી પ્રમદ્ભા ચિતરી છે. આ રહ્યું એ આખું ગીત:

સોના સીંગલડી ને ગંગાની ગરણી
તેમાં તુલસીવન રોપાવો હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

સરખી સાહેલી પાણી રે ગ્યાં'તાં
સૈયર મેણાં જોડ્યાં હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

અમે રે પરણ્યાં ને તુલસી કુંવારાં,
એમાં સૈયર મેણાં જોડી હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

ઘેર આવી તુલસી ઢાલીઆ ઠાળે
ઢાલીએચડી તુલસી પોઢ્યાં હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

કે રસ ધીડી માથડાં હુઃખે
કે રસ આવ્યા તાવ હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

નથી રે દાદા માથડાં હુઃખ્યાં
નથી રે આવ્યા તાવ હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

સરખી સાહેલી જળ ભરવા ગ્યાં'તાં
સૈયર મેણાં જોડી હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

કો'તો તુલસી ! તમને સૂરજ પરણાવું
ચંદર વરનાં માગાં હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

સૂરજનાં દાદા ! તેજ ઘણેરાં
ચંદર રાતે ખંડન હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

કો'તો તમને તુલસી ! શંકર પરણાવું
હંતુમાન વરનાં માગાં હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

શંકરની દાદા ! જટા મોટેરી
હંતુમાન તેલે ટપકતા હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

કો'તો તમને તુલસી ! ગણેશ પરણાવું,
ઠાકોર વરનાં માગાં હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

ગુણપતની દાદા ! ફાંક મોટેરી
ઠાકોર વર પરણાવો હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી.

પેયો પીતાંબર, પેયો છે વાધા
માથડીએ મેલ્યા મુગટ હો રામ,
પાણી રે ગ્યાં'તાં રામની વાડી. *

(રઢિયાળી રાત ભાગ ૪: આશ્વત્થિ ૧ લીં ગોવ ૯)

* રાજસ્થાની ગીત: " રાજસ્થાન કે લોકગીત "માંથી અને ગુજરાતી શ્રી. હરચંદ મેથાણી રચિત રઢિયાળી રાત ભા. ટાંબાથી લીધેલ છે.

“ ઉમરાયા માંકણિયા ! ”

ઉભરાયા માંકણિયા, બાઇલ ! શું કહું ?
 દિલકું મહારું કંપી, કંપે કાય ને,
 અળગા હું એકલડી, 'બાઇલ ! શું કહું ?
 તૂટે તનકું, મૂળે ઘરથર પાય ને !
 —ઉભરાયા૦

રાતલડી અન્ધારી, બાઇલ ! શું કહું ?
 ગરળે ઘન ને ઝાંખી રે સુજ દીવડી,
 ઝાતલડી ફેંધાતી, બાઇલ ! શું કહું ?
 માંકણિયા અણગણ, હું એકલડી પડી !
 —ઉભરાયા૦

દે ચટકો, ચટ કરતો, બાઇલ ! શું કહું ?
 તરસ્યો અતિ માંકણિયો, ચપળ ચઢેર ને,
 પીતાં જરે લોહી ન, બાઇલ ! શું કહું ?
 દે હઃખ હસ્મત સમ, એ નિર્દય ચાર ને !
 —ઉભરાયા૦

લાંખી રાત ન બાધે, બાઇલ ! શું કહું ?
 નળની ને ન્હાનકડી, મનકું અધીર ને,
 નાવે નીંદરડી જરી, બાઇલ ! શું કહું ?
 વીત્યા જુગજુગ, નાવ્યો નણુલપીર ને !
 —ઉભરાયા૦

લીતિ, ખાટે, પાટે, બાઇલ ! શું કહું ?
 ઉલટ્યાં ધણુ માંકણિયાં, શાં મહસ જોર ને,
 સહુ ચે સૂતાં, ઘર, ઉર ! બાઇલ ! શું કહું ?
 હસતો ના હરિ ચે રે પ્રાણ કઠોર ને ! *
 —ઉભરાયા૦

રામમોહનરાય જ દેસાઇ

* ધણુ વર્ષે ૩૫૨, ચોડાક વિનોદ પદો જે સમેલાં તેગાથી વળુ ગુણસન્દરીમાં પ્રકટ પણુ રકમ મળ્યા છે. બાકીના મગરો, બીજામાં લખાયેલ, તે હમણા હાથ લાગ્યા છે, તેમાંથી આ આશુ છે; ને કે છાંદિ વિનોદમાં કટુજાતમક ના પા છે. ૨૨. ૪૪

પરમેશ્વર!

શ્રી. દીનશા એફ. આંધવાલા.

બહાર કાળરાત્રિ અચંકર રૂપ ધારણ કરી બેઠી હતી. અંધકાર જાણે મોડામાં અજવાળાને પશુ બરખી નવા નવા છત્ર ચાટતો પડ્યો હતો. લીલા ઝાડ પર બેઠેલ લીલા તીડને આ ન ગમ્યું. બહારથી તે ઝોરડીમાં આવ્યો. દીવાનાં આંધાં ફિરજ અંગ પર પડતાં જ તેનો લીલો રંગ અંધકારવા લાગ્યો-જાણે કે પશ્ચિમ તરફ ઢગો પડેલ સૂર્યના પ્રકાશથી અંધકારનું સમુદાયું પાણી જ !

અભિમાનથી થેસો બની તીડ પોતના રંગ તરફ જોતો હતો. 'ધુરે...ધુરે...' અવાજ કાને પડતાં જ તેણે ડહાંધને જોયું. દીવાની નીચે એક મસેતા જેવી કાળી ગિલાડી બેઠી હતી. જેવી કાળા ડેલસા જેવી હતી તે ? દીવા નીચે અંધકાર તે શું બોલું છે ?

અભિમાનનું મોહું તેના સમસ્ત શરીર પર ઉછાળા મારવા લાગ્યું. 'મારો રંગ દેવો મજાનો લીલો છે ? એકદમ ઝાડની તાજ પાત્રી જેવો. એ દીવા નીચેનો ડેલસો...!' તે આનંદથી ડેલવા લાગ્યો. જાણે સ્વર્ગમાં નાચ કરી ડેલતી મેનકા ! પક્ષીઓ ઝાડ પર દેવા આનંદથી નાચે છે ! આ ડાળી પરથી તે ડાળી પર, તે ડાળી પરથી આ ડાળી પર ! તીડ પશુ તેમ જ કરવા લાગ્યો. એને આખા વાતાવરણને નૃત્યશાળા માની લીધી.

હડતાં હડતાં તેને લાગ્યું. "મારું શરીર

ફેટલું સુંદર છે ! જાણે કે અલૌકિક વિમાન જ ! નહિ. તો તે દીવા નીચે બેઠેલ મહાદેવ, એકદમ ખંટારા બની ગયો છે..."

દીવાના આંધા પ્રકાશમાં ગિલાડી જિનન મુખે બેઠી હતી. અરે ! આજ ચાર દિવસથી હૈંદર તો બાજુ રહ્યો પશુ પથવડી, તીર ખાવા મળ્યો નથી તેનો 'ધુરે...ધુરે...' અવાજ રપટ પડ્યો. પાડતો, કતો- ફેટકો નિર્દય. એ દેવ ? જેની પાસે ખાવાનો ટક છે તેને ભૂખ નથી. જેને આજ ચાર દિ' ક્યાં...

તેના આ શબ્દો સાંભળી, તીડને આશ્ચર્ય થયું. દેવ-અને નિર્દય ? જે દેવે ગાપણને આ સુંદર લીલો રંગ આપ્યો, વિમાન જેવું ચંપળ શરીર આપ્યું તે દેવ નિર્દય ક્યાંથી હેમ ? દીવા પાસે બીડી મારી. તે જોયો : 'એ જાણી ! મહામૂર્ખ છે તું. દેવ ક્યાણુ છે. દેવ. દીધેલ મારો આ રંગ જો. આ જો વિમાન, ઉપર આશ્ચર્ય !' પશુ તે વિમાન ઉડવાં અમાડી જ જમીન પર વડી પડ્યું. ગિલાડીએ આગાહ નિશાન તાક્યું હતું.

તીડે આજે કયું નિર્દય છે. ફ...પ્ટ... ?

ગિલાડી મિચકરો મારી જોતી- 'દેવ ક્યાણુ છે, અતિ ક્યાણુ છે.' "

ન. આંકેશના 'કલિકા'માંથી મૂળ મશા- ધીરે અનુવાદ.

વિશ્વપ્રેમ

રાગ ભૈરવી : તાલ ધ્રુવાળા

[વંચ—રક્ત ટપકતી સો સો ઘોળી સમરાંગણથી આવે]

મતિહિન બ્રમિત્ વિજ્ઞાન વિદ્યોદી શસ્ત્ર નાશનાં કરજે,
ગતિ ત્વરિત્ ચક્રિત વિમાને ગોળા અગ્નિતીર બરજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.

શાપિત અસુર ગૌરવણ્ણધર અવતારે અવતરજે,
વિશ્વનાશના અગણિત અગ્નિ માંહે ભેળો બળજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.

પુષ્પભૂમિ સુરકેરીથી તુ દ્રષ્ટિને દૂર કરજે,
બિનાશ નોતરે સાથે થશે ના ભેળો તુ' પણ મરજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.

સજ્જનહાર ધરી અવતાર નિજ ભૂમિ પદ ધરજે,
ઉજડે નંદનવન તે પલટે તપ્ શક્તિ સંતમાં બરજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.

નાશ નોતરી આવે તેના બ્રમને દૂર દૂર કરજે,
મતિબ્રષ્ટને પામર ગણી પથ સાથે લઈ સંચરજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.

જગજન ઉરઉરનાં તિમીર સૌ જ્વલંત જ્યોતથી હરજે,
સંત જ્ઞાનદીપ જળકુળતો છે વિશ્વપ્રેમને વરજે;
માનવ માનવ બક્ષક જે....

વિશ્વપ્રેમે ભાવિ થકજે.*

" જ્વલંત જ્યોત "

અનનસંગીત

ચિત્રકાર : શ્રીમત " કલાધર "

રૂતબેન બેન

તુલું વર્ષ તમને મુખી, ફળદાયી અને
આખાદી આપનાર નિવડો એવી
હાર્દિક ઇચ્છા સેવીએ છીએ,

આપને આપુએ વર્ષ સાથે
નરવા રહેવું હોય તો મુખ્ય,
સ્વાસ્થિક અને સ્વચ્છ એવા
રોજી.

આઈવીસી

ગીઆઈ વેનસપતિશી

નિવાર એવી સોજાથી તમારી રચાઈતિ સતેવોઈ અને શરીરમાં શક્તિ અને
ઉત્સાહ મેળવી, વિપુલ સ્વચ્છતાથી બરપૂર રસીક અનીવરણ હિતમ સાધન

ઇન્ડિયન ડેજેન્ટ્રેશન ઓફ કલસ હીમીટેડ
મુંબઈ નેશનલ ટ્રસ્ટ લિમિટેડ, રામચંદ્ર અને ૧૫ હીમીટેડ
૨૫ મીડ, ૧૫ મુખ્ય

સુઆંગ આપની પત્ની

શ્રી. છાયાલાલ માનસિંગ કાચરાર

(ચીનની લોકવાર્તા)

આ પ વંશના છેલ્લા દિવસોમાં, ઋષિ લાઓત્સું (તાઓ ધર્મના સ્થાપક)ને જન્મ થયો હતો. ૪૬ પુરુષની માફક જન્મથી જ તેના વાળ બરફ જેના સફેદ હતા અને લોકો તેને 'લાઓત્સું (જેનો અર્થ 'સુકર્મ' કુમાર થતો હતો) કહેતા હતા. તેના શિષ્યોમાં સુઆંગ આપ નામનો વિદ્વાન હતો. તેને વારંવાર સ્વપ્નમાં શ્વેત પતંગીયું દેખાતું હતું.

લાઓત્સુંએ તેને સમજ પાડી કે "તારા સ્વપ્નનું પતંગીયું તે તારા પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ છે. પૂર્વ જીવનમાં તું સુંદર શ્વેત પતંગીયું હતો, તારી પાંખો ગાડાના પૈડાં જેવડી ગોટી હતી, તે આમતેજ ભમીને પુછ્યોતું મધુ મૂસવામાં દિવસો વ્યતિત ક્યો પરંતુ એક દિવસે તે 'આનંદ પુષ્પ'ની સુગંધ ફરી લેતાં પીળા ફેવી એટલી ગુસ્સે થઈ કે તેણે તને મારી નાખવાને એક પક્ષી ગેટકદ્યું. સમય જતાં તારો જગતમાં પુનર્જન્મ થયો."

પોતાના પૂર્વ જન્મની હકીકત સાંભળીને તથા પોતે કરેલ અન્યાયથી દુઃખ પામીને, સુઆંગ આપ સખત તપ કરવા તથા પધાનમાં જેસવા લાગ્યો. તેના ગુરુ લાઓત્સુંને શિષ્યની સત્સાધ જણાઈ આવી અને તેની નિરાશાની દયા લાવીને તેને તાઓ ધર્મનું રહસ્ય તથા ગુપ્ત બેદ શીખવ્યાં. તેણે તેનાથી કશું છુપાવ્યું નહિ. સુઆંગ આપે તાઓ ધર્મના અભ્યાસ પાછળ દિવસો અને રાત્રિઓ વીતાવી. તે વિચિત્ર અને અદ્ભુત કળામાં એટલો જઘ્ઘા પાવરધો થઈ ગયો કે તે આ જગતમાંથી અદૃશ્ય થઈ જતો, પોતાનો આકાર જલદી શકતો, હવામાં સુમાફરી કરી શકતો, એક જ

વખતે ઘણાં સ્થળોએ હાજરી આપતો અને ખીજાં અસાધારણ કામો કરતો.

*

જો કે તે તાઓ ધર્મ પાળતો છતાં તેણે જીવનનો સાગ ક્યો નહોતો. વસ્તુતઃ આપણી વાતના મમ્મે સુઆંગ આપ ત્રણ વખત લગ્ન કરી ચૂક્યો હતો. તેની પહેલી પત્ની મૃત્યુ પામી હતી. બીજી પત્નીને તેણે તદ્દત્ત આપી હતી. ત્રણ તેની ત્રીજી પત્ની દિગ્ધેન સુંદર તથા હેંશિયાર હતી અને પતિનો તેના પર પ્રેમ હતો.

એક દિવસ પર્વતના રસ્તા પર યાત્રતાં, સુઆંગ આપે એક યુવતીને પીળાં શણનાં શોકનાં કપડાં પહેરીને, તાજાં યદાવેશ કબર પાસે જેઠેલી જોઈ. તેના હાથમાં એક ગોટા પાંખો હતો. તે વડે તે ગારીના ઢગલા પર જોરથી પવન નાખતી હતી.

તેનાં કાર્યથી વિસ્મિત થઈને સુઆંગ આપે તેની પાસે જઈને તેને પૂછ્યું: 'જેન, આ તર્ક શું કરી રહ્યાં છો ?'

ઓએ જવાબ આપ્યો: "તમારી ઠમ-નસીય કિંકરીનો પતિ હમણાં જ મૃત્યુ પામ્યો છે. તેનાં અસ્થિ અહીં પડ્યાં છે. જ્યારે તે જીવતો હતો ત્યારે અમે પરસ્પર વચન આપ્યું હતું કે જ્યાંસુધી ત્રિપજનની કબર પરની ધૂળ સુકાઈ ન જાય ત્યાંસુધી અમે એકે કે પુનર્લગ્ન કરશું નહિ. મને લાગે છે કે આ ધૂળને સુકાતાં લાંબો સમય લાગશે. તે ઉતાવળથી સુકાઈ જાય તે મટે હું પાંખો નાખી રહી છું."

સુઆંગ આપ હસ્યો. તેણે કહ્યું: 'તારે તાગ હાથને ચક્રવાતી જરૂર નથી. યાત્ર, હું

તને મદદ કરું. " તેણે તેના હાથમાંથી પંખો લઈને કબર પર નથુ વખત હલાવ્યો અને ઉપરની ધૂળ સત્વર સુકાઈ ગઈ. તે વિધવા સત્વર ઊભી થઈ, આનંદથી પોતાનાં શોકનાં કપડાં ફેંકી દીધાં અને સુઆંગ ચાપને નાન કરી પંખો તેની પાસે રહેવા દેવા કહ્યું. પછી પાછળ કબર તરફ દિશામાંથી સિવાય તે શહેર તરફ ઉતાવળે ચાલતી થઈ.

*

તે જ સાંજે કૌમુદીમાં મ્વેત ગુલાબના મંદિરાની પાલી પીતાં સુઆંગ ચાપે પોતાના ખિસ્સામાંથી પંખો કાઢ્યો અને નિઃસ્વાસ નાખ્યો. તે બળકો: 'અફસોસ !'

તેની પાછળ ઊભેલ તેની પત્નીએ તેને નિઃસ્વાસ સાંભળ્યો અને તેના કુઃખમાં પોતાને બાગીદાર કરવાની તેને વિનંતિ કરી. એ ઉપરથી તેણે ગયોરના બનાવની વાત કહી. કબર પરની ધૂળ સુકાઈ જતાં તે વિધવાને પાંચી આસવા જવામાં હતેલો આનંદ આવ્યો તના પર તેણે ખાસ બાર મૂક્યો.

દિએને ગુસ્સે થઈને કહ્યું. " કેવી કુદટા ? આવી બેસારમ વર્ષોનું વિધે મેં અગાઉ કદી સાંભળ્યું નથી. જો કે જગત વિશાળ છે, પરંતુ આવી બીજી સ્ત્રી તે બાળે જ મળી આવે. "

" શબ્દો, ખાત્રી શબ્દો, તારા આવા પુખ્ત જેવા સૌંદર્ય સહિત, મારા મૃત્યુ પછી તું ત્રણ વરસ પછી એકઠી રહીશ ખરી કે ? " સુઆંગ ચાપે પ્રશ્ન કર્યો.

દિએને ગુસ્સે થઈને જવાબ આપ્યો: " એક પ્રાચીન કહેવત છે કે નિમકદક્ષાન નોકર બે રાત્રીની સેવા બાંધવતો નથી સફાઈથી સ્ત્રી બે વાર પરણતી નથી. મારા પર કમનસીબ આવી પડે અને મારા પહેલાં તમારું મૃત્યુ થાય તો બીજાની પત્ની થવાની નાબોધીનો હું કદી સ્વીકાર કરીશ નહિ. "

*

થોડા દિવસો પછી સુઆંગ ચાપ માટે પડ્યો અને તેની તખીયતે ખરાબ થતી ચાલી. પછી તેની પત્નીને બોલાવીને તેણે કહ્યું: " હવે ઠાપણુ દવા કામ કરે તેમ નથી, કારણ કે મને લાગે છે કે મારો અંતઃકાળ આવી પહોંચ્યો છે. મારું જીવન પૂરું થયું છે. તે દિવસે તં પંખાના કુકડેકુકડા કરી નાખ્યા તે બંદુ ખોટું કયું. જો તું એટલી ગુસ્સે ન થઈ હોત તો મારી કબરની ધૂળ સુકવી નાખવામાં તને તે ઉપયોગી થઈ પડ્યો હોત. "

દિએને વિરોધ ઉઠાવતાં કહ્યું: " અફસોસ, અફસોસ, તમે શી રીતે અફસરી કરી શકો છો ? " રૂદનને અંજો તેની આંખો લાગ્યોળ થઈ ગઈ હતી, " એક વાર બોલેલ શબ્દ કદી પણ ન તોડાય તેટલું તો તમારી દારીને જાન છે. હું પ્રતિજ્ઞા લઈને કહું છું કે મને તેમ થાય તો પણ હું તમારી સ્મૃતિને વફાદાર રહીશ. તેની શંકા લાવશો નહિ, નહિતર તમારી નજર સમક્ષ હું મરી જઈશ. તમે જ્યારે મૃત્યુ પામશો ત્યારે મારું હૃદય પણ મૃત્યુ પામશે. હું જીવીશ ખરી, પણ મારા મનમાં તમારી સાથે ફરી જોડાવાનો એક જ વિચાર હશે. "

" તારી રાખ્યાઈ મારી શંકાતું નિરસન કરે છે. હવે હું ચાંતિથી મૃત્યુ પામીશ. " સુઆંગ ચાપે છેલ્લો શ્વાસ લીધો અને તેનું શરીર સત્વર અચ્છાદ તથા ગતિદીન થઈ ગયું.

*

તેના મૃત્યુ પછી લગભગ એક અઢવાડિયે વાંગ-સુર્ન નામનો એક યુવાન વિદ્વાન પોતાના ગુસ્સે મળવા આવ્યો. જ્યારે તેને ખબર પડી કે સુઆંગ ચાપ મૃત્યુ પામ્યા છે ત્યારે તેણે ગાંઠનાં પત્તો ધારણ કર્યો અને દોશીનને ચાર વખત નામન કરી રડતાં રડતાં કહ્યું: "હું કેવો કમનસીબ છું ? હું પવિત્ર બોળું-

ગીને તમારી પાસે જાન પ્રાપ્ત કરવા આવ્યો. અફસોસ ! હુદ્દેવ ! હુદ્દેવ ! ” પછી ચાર વખત નમન કરીને તેણે ટિએનને મળવાની માગણી કરવા પોતાના નોકરને ગોકર્યો.

પહેલાં તો ટિએને મળવાની ના પાડી. પણ આખરે વોંગ-સુનના નોકરનો વિશ્વસ થયો. તેણે ઉબરા પાસે આપીને નીચે ઢાળેલી આંખો વડે વોંગ-સુનના નમસ્કારનો સ્વીકાર કર્યો. પોતાને મળવા બાબત આશ્ચર્ય દર્શાવી વોંગ-સુને કહ્યું : “ થોડા સમય પહેલાં મને મારા ગુરુજી તરફથી પત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમાં મારી સુસાહી માટે તેણે આ સમય નિર્ણય કર્યો હતો. તેમના ઉપદેશો સાંભળવાનું મને માન મળે ત્યાર પહેલાં તેમનો આત્મા અહીંથી વિદાય થયો છે. તે જાણીને મને કેટલું દુઃખ થયું હતું ? તમારી અનુદાયાથી હું મને તેમનો થોડા અનુદાયાથી ગણાવી શકું ? બાઈ સાહેબ, તેમના માટે શોક દર્શાવવા એક સો દિવસ સુધી તેમના અભ્યાસ-ગૃહમાં આવવા દેવાની પરવાનગી માગવાની હું ઇચ્છતા કરી શકું ? ને ખુસ્તકો પર તેમનો પ્રેમ હતો તેની નજીક હું રહી શકું ? ”

આ માગણી નકારવા માટે ટિએન કંઈ બહાનું શોધવા જતી હતી એટલામાં તેણે પોતાની ઢાળેલ દંડિ જાચી કરીને વોંગ-સુનને જોયો. તે જાચો, સાચો તથા કુખળો હતો. તેનો ચહેરો કેવો સુંદર હતો ? તેની આકૃતિ કેરી ગુરુજી દલી ? ટિએન તેના પ્રતિ ગર્વસાથી નસઝાઈ ગઈ અને તેનો માગણીનો અસ્વીકાર કરી શકી નહિ. તેણે તેને પોતાની પાછળ સુઆંગ આપના અભ્યાસગૃહમાં આવવાની નિશાની કરી અને પોતે જ તેને ખુસ્તકો બતાવ્યાં.

*

હવે દિવસો વધારે ઝડપથી પસાર થવા માગ્યા. ફરેક દિવસે વોંગ-સુન પત્નીને

તેનો પ્રેમ વધતો જતો હતો. શરુઆતમાં તે માત્ર નિસાસા નાખતો, પરંતુ સમય જતાં તેણે પોતાની સુદ્ધિનો આશરો લેવા વિચાર કર્યો. એક દિવસ વોંગ-સુનના નોકરને શોધી કાઢી પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેની પાસે સરસ દારુ ધરીને કહ્યું : “આપ, તમારી શોધાણી કેવાંક રૂપાળા છે ? ”

“ મારા શોક હજુ પરણ્યા નથી. ”

“ એમ ? આપ સુંદર તથા હોંશિયાર માણસને રાજી કરવાનું મુશ્કેલ છે એમ મને લાગે છે. હું શોકમાં છું અને મારે પણ જરા ગમતની જરૂર છે. ચાલો, તમારા શોકને કેવી કન્યા પસંદ પડશે ? મારી ધણી પિતરાઈ બેનોનાં હજુ સગપણ થયાં નથી, વળી મને પણ આનંદમય વાતચીતની ખૂબ જરૂર છે. ”

ટૂંક મનુષ્યે વાંધો દર્શાવતાં કહ્યું : “ નહીં આ કંઈ મુશ્કેલીનો વિષય નથી. જો હું સાચું કહું તો હજુ મારા શોકે અઢી રાતે જ નિસાસો નાખતાં કહ્યું હતું કે બીજી કોઈ સ્ત્રી આપને સોંપી તથા સુદ્ધિમાં પડેલી રોકે તેમ નથી. ”

આથી હર્ષાન્વિત થઈને ટિએને બધી સાવચેતી દૂર કરી. તેણે કહ્યું : “ તમારા શોકને જઈને કહે કે હવે નિસાસા નાખવાની જરૂર નથી, આપ, જલ્દી જઈને તમે અમારાં ઇન્કુ નક્કી કરી આવો. ”

દિવસો વીત્યા અને નોકર પાછો ફર્યો નહિ. આ શંકામાં રહેવાનું અચક્ર હોવાથી તે એક દિવસ તેનો રસ્તો રોજીને જોઈ અને તેના શોકને તેણે વાત કરી હતી કે કેમ તે ખુશ્કું.

ટૂંક મનુષ્યે જતાં આપો કે : “ મારા શોકે પણ કંપ્ત થયું કે બધી સ્ત્રીઓ કરતાં આપ સોંપી તમારું કદાચ અમારાં જો.

પરંતુ આપની સાથે લગ્ન કરવામાં ત્રણ મુશ્કેલીઓ આવે આવે છે. ”

“ તે મુશ્કેલીઓ શું છે તે જલદી કહો. ”

“ પહેલી મુશ્કેલી તો એ છે કે તમારા મૃત પતિનું શય મોટા હોલમાં બંદુ જ માનપદ સ્થિતિમાં પડ્યું છે. જે ચોરડામાં રાખી પેટી પડી હોય તે ચોરડામાં લગ્નની ક્રિયા થાય તે ઠીક દેખાય નહિ. બીજી મુશ્કેલી એ છે કે સ્વ. માનનીય સુઆંગ ચાપ એટલા પ્રસિદ્ધ મનુષ્ય હતા કે મારા શેઠ તેના ચોખ્ખા અનુભારી મણુશી નહિ. ત્રીજી મુશ્કેલી એ છે કે, અક્ષોસ ! મારા માલિક તો ગરીબ, માંડ પેટ ભરી શકે તેવા વિદ્યાર્થી છે. તે લગ્નક્રિયાનું ખર્ચ પશુ આપી શકે તેમ નથી. ”

ટિએને દસ અપાને કહ્યું : “ તમારા શેઠને કહેજો કે આ મુશ્કેલીઓ નિવેડો ન લાવી શકાય તેવી નથી. મારા જવાબ આ રહ્યો : રાખી પેટી તો મારા દુકમથી આવે જ પાછળની ચોરડીમાં લઈ જવામાં આવશે. મારા સ્વ. પતિની વિદ્વતા તથા હોશિયારી તો માત્ર કહેવાની જ હતી. પૈસા સંજોગથી પ્રશ્નમાં તો તમારા શેઠને કહેજો કે એક વ્યક્તિ માટે પૂરતું છે તે બે માટે પૂરતું થઈ શકશે. માટે ચાચા, જલ્દી જવ અને વગર દીકરી જવાબ લઈ પાછા આવો. ”

થોડા સમયમાં વૃદ્ધ મનુષ્ય પાછો આવ્યો. તેણે જવાબ આપ્યો કે : “ મુશ્કેલીઓ દૂર થવાથી મારા શેઠ બંદુ રાજ થયા છે અને લગ્નનું સુદ્ધ નિવરાણ તમને કહ્યું છે. ” ટિએને તે જ સંજોગ લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું. લગ્નક્રિયા પૂરી થયા પછી તથા દારની મેહેરિસ બંધ પછી મુગલ કન્યાના ચોરડામાં મધુ. પશુ હજુ તો ત્યાં પ્રવેશ નહોતો કર્યો ત્યાં તો વરરાજાએ લલકાર્યા ખાતાં ખુરશી પૂરી કરી. તેમણે પર માથું ધુણીને ખૂબ

દુ.ખ અતું હોય તેમ તે હાંકારા નાખવા લાગ્યા.

આથી બપભીત થઈને ટિએને વૃદ્ધ નોકરને બોલાવ્યો : “ ચાચા, આવો ! તમારા શેઠને કંઈક ખીડા થાય છે. તે મારી સાથે બોલી શકતા નથી. શું થયું છે ? ”

વોંગ-સુન પ્રત્યે દષ્ટિ કરી વૃદ્ધ નોકરે પોતાના હાથ પછાડી ખૂબ મારી : “ અક્ષોસ, મારા શેઠને હૃદયરોગનો હુમલો થયો છે. ઘણા ડોક્ટરોએ તેને દવા લખી આપી છે પરંતુ માત્ર એક જ દવાથી તેને ફાયદો થશે. ”

“ તે કઈ દવા ? તે જલ્દી લાવો. ”

“ અક્ષોસ ! દવા તો તાજેતરમાં મારી નાખવામાં આવેલ મનુષ્યનું ગગન ગરગા-ગરમ દારૂમાં રાખેલું હોય તે છે. મારા શેઠ તે ખાશે કે તરત જ તેનું દરદ દૂર થશે. તેના વિના તેનું મૃત્યુ થશે. ” એમ કહી છુટો તો આક્રંદ કરવા લાગ્યો.

ટિએને હવે છવ પર આવી, ગઈ હતી. તેણે ખૂબ પાડી કહ્યું : “ તમારું આક્રંદ બંધ કરો. મરણ પામેલ મનુષ્યનું મગજ ચાલશે ? ”

“ હા જે મૃત્યુ પામેલ મનુષ્યને સાત વખત સાત દિવસ ન થયા હોય તો તેનું મગજ સુકાઈ ગયેલ હોતું નથી. ”

ટિએને છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો : “ ઠીક, તમે પહેલાંથી એમ શા માટે ન કહીને સમય જતાવ્યો નહિ ? હવે તમારા માલિકની હાલતી બધી ગઈ જશે, કેમ કે સુઆંગ ચાપને મૃત્યુ પામ્યાને માત્ર વીસ જ દિવસો પીટ્યા છે. ”

પછી તે ફૂંદાડો લાવવા કપાટાબંધ ગઈ. એક હાથમાં ફૂંદાડો તથા બીજા હાથમાં દીવો લઈ તે જે અંધારી ચોરડીમાં સુઆંગ ચાપનાં રાખી પેટી હતી ત્યાં ગઈ. દીવો નીચે ખીંચીને જાને હાથમાં ફૂંદાડો લઈને તે

શયની પેટીના ઢાંકણા પર ઘા કરવા લાગી. છેવટ ઢાંકણું તૂટી ગયું. શયની પેટીમાંથી પડઘા નેવો આછો નિઃશ્વાસ નીકળ્યો. સુઆંગ સીધો બેઠો થયો અને તેણે પેટીનું બાંજી ગયેલ ઢાંકણું એક ખાણ ખસેડી નાખ્યું. ટિએનના નખળા હાથમાંથી ફૂદાડો પડી ગયો. તે તે જ જગ્યાએ ચોંટી ગઈ! તેની આંખો બહાર નીકળી જતી લાગી. તેનું મોઢું ફાટી રહ્યું. સુઆંગ આપે હુકમ કર્યો: "બાલી! આવ, મને બહાર નીકળવામાં મદદ કર." તેની પાસેથી કંઈ મદદ ન મળતાં, તે શયની પેટીમાંથી બહાર નીકળ્યો અને એક હાથમાં દીવો લઈને, તેને પોતાની પાછળ આવવા નિશાની કરી.

પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ, ટિએને મૂંઝતાં મૂંઝતાં તે પ્રગાણે ક્યું. કન્યાના ઓરડામાં પ્રવેશ કરતાં તેણે બેઠું કે વોંગ-સુન તથા તેના જુદા નોકરનાં બધાં ચિત્તો તદ્દન અદૃશ્ય થયા હતાં. તેથી તેને ખૂબ આનંદ થયો.

ટિએનને, હિંમત આવતાં તે બોલી લીધી: "મારા પતિ! મારા પ્રભુ! તમે પાછા આવ્યા તે જાણી હું કેવી રાજી થઈ છું? તમારા મૃત્યુ પછી મને તમારા સિવાય એક પણ વસ્તુનો વિચાર આવ્યો નથી, રડી રડીને મારી આંખોએ અંધારો આવવા લાગ્યો છે. આજ સાંજે તમારા તરફ તપાસ રાખતાં, મેં તમારા નિસાસા સાંભળ્યા. તે સાંભળતાં જ મને જાગ્યું કે તમે પાછા આવ્યા છે એટલે ઉતાવળથી 'મે' શયની પેટી-લોડી નાખી. મારાં કુઝ તથા અશ્રુની દેવા પર જરૂર જ અસર થઈ લાગે છે."

સુઆંગ આપ ખૂસ પાડી બીઠ્યો: "તારા સુંદર વિચારો મારે આભાર, પરંતુ બાલી, મને મૃત્યુ પામ્યાને ઝાઝા દિવસો થયા નથી છતાં હું તને સુંદર નવવધૂના પોષાકમાં ભેજું છું."

હાજરજવાળી ટિએને જવાબ આપ્યો: "મારા પ્રભુ, જો મેં શોકના પોષાકમાં તમારું સ્વાગત કર્યું હોત તો તે યોગ્ય અણાત નહિ."

"મારાં સુખની કૃત્રી ચિંતા? પરંતુ મારાં શયની પેટીને તેના માનનીય યોગ્ય સ્થાનેથી પાછલા બારણેથી નાની ઓરડીમાં ખસેડવાનું કારણ હું જાણી શકું?"

ટિએન પાસે આનો કશો જવાબ નહોતો. સુઆંગ આપે તેને શ્વેત સુભાષનો દારુ લાવવાનો હુકમ કર્યો. કૌમુદીનો પ્રકાશ બેવા તે બારીમાં નીચે વળ્યો. પછી હાથમાં બ્રશ લઈને સુઆંગ આપે લખ્યું કે:

"મનુષ્યને એક વાર મૂર્ખ બનાવી શકાય છે.

જો કે તું મને અત્યારે ચાહે છે, છતાં તારી સાથે મારે રહેવું ન જોઈએ.

જો હું ફરી વખત ઉતરાઉં તો મારું રાગ કુપિત નહિ થાય?"

ટિએને તેના ખબા પરથી નજર નાખી. આ વાંચતાં થંભી ગઈ. સુઆંગ આપે લખવાનું ચાલુ રાખ્યું:

"પતિ તથા પત્ની! કહેવાતા પ્રેમથી ચેતતાં રહેજો.

આગલા પતિનું શરીર કંઈ પડી જાય ત્યાર પહેલાં પત્ની નવા પતિને ચાહે છે, ઝેરીનને તોડી નાખે છે, અને કળર પરતી માટીને સુકાતા જેટલી રાહ જોતી નથી."

"છેલ્લે મારી ગેરહાજરીને અંગે તમે કંઈક ગંભીરત્વ સાધન બોધવું હતું. હું તને તેનો કંઈક બદલો આપું.-જો!" આમ કહી તેણે હાથ હટાવ્યો.

ટિએન વોંગ-સુન તથા જુદા મનુષ્યને પોતાના તરફ આવતા જોઈને લગભગ મૂંઝત દશામાં આવી પડી. તેણે પોતાની આંખો બંધ કરીને ત્રીસ પાડી. તેણે જ્યારે ફરીથી

આંખો ઉધારી ત્યારે કાઠ દેખાતું નહોતું
કારણ કે સુઆંગ આપે પોતાતું કુદરતી
સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું.

તે જ રાત્રે ટિએને ગળાફાંસો ખાધો.
છેડાછેડીની માંઠ વતી ટિએને ફાંસો ખાધો
હતો તે સુઆંગ આપે તોડી નાખ્યો અને
તેના શબ્દને શબ્દચેટીમાં મૂક્યું. પછી તેણે
આપું ઘર સળગાવી દીધું.

‘તાઓના સિદ્ધાંત’ અને એક નળિ-
માંના જૂના ઠક્કા સિવાય ધરમાંથી કાંઈ

ખચ્ચું નહિ. નળિયાં પર નીચે લગેલા શબ્દો,
ગળ્યા છતાં, વંચાતા હતા:

“શબ્દો ખાલી છે, વચ્ચેના નકામાં છે,
ત્રેમ શાશ્વત છે, કેવી મશકરી ?
મારી પત્ની પોતાના ત્રેમને કલંક લગાડશે,
મારો ઘોડો ખીખતું અનાજ ખાશે,
ને હું ખરેખર મરી ગયો હોત
તો પશુ હું ખરેખર હાથને પાંગ થાત.”*

* આંગ કાઠ રોકના લેખ પરથી.

સહારો

(છત્ર મારા જમવા આવે, દશરતો છે દહાડો એ દાગ)

પ્રીતમ ખ્યારા ! છેલ્લછપીલા, છેગાળા ચોહનછ રે. ટેક.

પાણિયારે બેડું મૂકું ત્યાં, નીરખું તારી મૂતિ રે,
ચેણીમાં શુભાષ બૂંચું ન્યાં, જગમગતી તુજ ન્યોતિ રે; પ્રીતમ૦

કુંકુમ દીલહી લાલ કરું ને તું સન્મુખ રહી હસતો રે,
કૃષ્ણ કનૈયા કામજુગારા, તું અંતરમાં વસતો રે; પ્રીતમ૦

રમતાં જમતાં તારી ખંસી કેરા સૂર હું સણું રે,
યુગયુગથી બે ગણ રહી છે, તેનાં ફૂલ હું વીણું રે; પ્રીતમ૦

તારા નાહે ચનચન નાચે, પ્રકૃતિ કેરી નટકી રે,
નટકીની ખગ ધૂધરી નાચે, નાચે જગની નયકી રે; પ્રીતમ૦

લવાટવીમાં બૂફી પડી હું, મારો કે ઉગારો રે,
‘ચોહન’ના સ્વામી ઓ મારા, મારે તારો સહારો રે;
પ્રીતમ ખ્યારા ! છેલ્લછપીલા છેગાળા ચોહનછ રે.

શ્રી અને સ્વામીત્વની ભાવના

શ્રી. કુંદનલાલ ધોળકીયા

‘તું’ તો માટીનો છે અને માટીમાં મળીશ ’ એ કથનનું સત્ય સ્વયં-સિદ્ધ છે. માનવવ્યવતાર રૂપી લીટીના જે છેડા, જન્મ અને મૃત્યુની પળે આ કથનાનુસાર શૂન્ય છે પરંતુ તે જે છેડા વચ્ચેની ભૂમિકામાં વિધવિધ પ્રકારના આંકડા છે. જન્મની ખીછ ક્ષણે બાળક કોઇકનું થઇ જાય છે. માતૃપિતા, ખડેનભાઈ કહેશે તે ‘અમારું’ છે. ધીરે ધીરે તે બાળકમાં ઇચ્છા, વાસનાની પરંપરા શરૂ થાય છે. “આ મારું છે, તારું નથી” એ ભાવના ક્યારે અને કેમ જન્મે છે તે વિષે એક સુંદર દૃષ્ટાંત ક્રમાંક વાંચેલું. કોઇ નાટકમાં પિતા પોતાના નાના પુત્રને તેડી ગયેલા. નાટક ખલાસ થતાં તેઓ થીયેટરમાંથી બહાર નીકળ્યા. આ બાળક દોડતું દોડતું કોઇ પાસે ભેગેથી મોટરમાં ચડવા લાગ્યું. પિતાનું ધ્યાન જતાં તરત લાંબા જમ્બ બાળકને નીચે લીટાયું અને કહ્યું કે ‘આ મોટર આપણી નથી.’ બસ, સારથી આ બાળકદેશમાં મારું-તારું એ ભેદભાવ પ્રવેશ્યો. વસ્તુતઃ મોટર જેમ રમકડાં, કપડાં ચોપડી વગેરેથી આપણામાં મારું-તારું શરૂ થાય છે. સ્વાર્થદૃષ્ટિ મનુષ્યમાં પ્રધાનપદે હોતાં માલિકીની વસ્તુઓનો પ્રદેશ વધતો જ જાય છે.

આ માલિકીની ભાવના પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં કેટલે અંશે હોય છે અને કેનામાં વધારે એ માનસશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન છે. પણ એ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે સ્ત્રીઓને માલિકી વધારે ગમે તો જ નહીં. પુરુષને માલિકી ગમે છે પણ તે તેમાં સ્વયોપચો રહેતો નથી. સ્ત્રીને પોતાની વસ્તુમાં એક પ્રકારની નિકટતા લાગે છે, નાના છોકરા છોકરીમાં

છોકરીને રમકડાં માટે વધારે આગ્રહ હશે. છોકરાનું રમકડું તરત ભાંગી જશે, છોકરી પોતાનું રમકડું સાચવશે. તેની પુતળાને તે સજ્જગારશે. માટીના ચોપટ કે મોરને કળા-ટમાં સાચવી રાખવા કહેશે. જરા મોટા થતાં, છોકરાને ઘરની બહાર રખડવાનું મન થશે, છોકરીને બહાર નીકળવાની બહુ ધમકા નહિ હોય. કપડાંમાં પણ તેમ જ પુરુષને કપડાં ધણી નથી હોતાં, સ્ત્રીને દર પ્રસંગે કપડું યામ. સ્ત્રી વ્યારે પોતાની ભેગ ઉધાડશે ત્યારે કપડાં જોતાં તે એકાગ્ર થઇ જશે.

ગૃહસ્થજીવનમાં માલિકીની ભાવના સ્ત્રીઓમાં વધુ પ્રકારે છે કાંઈક સારું ક્રમાંક પતિને પત્ની ‘શેઠ’ કહીને સંબોધે છે. ‘બાપ ઘરમાં છે કે નહિ ?’ તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ‘શેઠ’ બહાર ગયા છે’ એ ન સાંભળ્યું હોય તો જાણે મુંઝવણની ચાલમાં. પતિને ‘શેઠ’ કહીને શા માટે સંબોધે છે એમાં જાહે જતાં જણાશે કે પોને શેઠાણી છે એ લાગણીને એ પડધારી આવિષ્કાર છે. પુરુષોને ‘જેક બેલેન્સ’નો મોહ હોય છે. એકના પાના પર સહી કરતી વખતે પુરુષની અહંતાનો પારો કપાંચે જાય જશે. સ્ત્રીને ‘જેક બેલેન્સ’નો મોહ નથી. તેને હૃદયે તો ધર, રાયરચીલું, વાહન, બાળકો વગેરેની માળા રમે છે. તેટલા માટે કદાચ સ્ત્રીઓને પોતાની કેટલે ઘરની ચાવીની જુડો બાંધવાની ટેવ હોય !

સ્ત્રીઓ લાગણીપ્રધાન છે એ નિધાન નિર્વિવાદ છે. ઘરના નોકરો, પોતાની મોટરના શોકરો સાથે પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધારે નિકટતાથી વાત કરે છે. આનું મૂળ છે હૃદયની કુમાશ, પણ તેમાં સ્વામીત્વની ભાવના

તો છે જ. મોટર પોતાની છે, શેફર પમાર-
દાર છે એ તેના મગજપટ પર રમે છે.

સ્વામીત્વની આ લામણી સ્ત્રીઓમાં
એટલે અંશે તીવ્ર હોય છે કે તેના વિના તેને
જેન પડતું નથી, આવક અપૂરતી હોવાને
કારણે, અધિક વર્ગમાં બળી યા બેસી શકતું
નથી તેનું દુઃખ સ્ત્રીને બહુ લાગે છે. બાલ્યા-
વસ્થામાં રમકડાંના અભાવથી કરી પુષ્પ
ઉમરે ધરણું કે નોકરનો અભાવ તેને ખૂબ જ
જાણીશે. 'લા મીઝરાશ્ય'માં સુવિખ્યાત
લેખક લુગો લખે છે કે 'Doll is one
of the most beautiful feminine
instinct... a girl without a doll
is as unhappy as a mother
without a child.' મોર્પાસાં 'ની
'નેક્લેસ' નામક વાર્તા જેમણે લખી હશે
તેમને ખ્યાલ હશે કે બીજી સ્ત્રીના ગળામાં
મોતીનો હાર લેઈ, પોતા પાસે નથી તેનું
દુઃખ તે વાર્તાની નાયિકાને 'દેલુ' લાગ્યું
હતું. છેવટે તેણે હાર મેળવ્યો, જે બોવાતાં
તેની કીમત પાછી આપવા જન્મભરની જેમ
બોગવની પડેલી.

સ્વામીત્વની બાબતનાં મૂળ શું એનું
પૃથક્કરણ કરવું કંઈક રસપ્રદ છે. તેનું
અન્વેષણ કરતાં એમ જણાય છે કે તેને
મદદકર્તા, સ્ત્રીઓના જીવનમાં એક બીજું
તત્ત્વ છે અને તે માવજત-સુશ્રુષા (નર્સીંગ).
પુરુષમાં તે થોડે અંશે છે. સ્ત્રીજીવનમાં તે
વધુપ્રમાણ રહેલ છે. સ્વામીત્વ અને સુશ્રુષામાંથી
પહેલો ફેનો જન્મ છે તે કળવું મુશ્કેલ છે
પરંતુ એ બન્ને તત્ત્વોને નિષ્કટ સંબંધ છે
એમ તો લાગે છે. એક વસ્તુની બહુ કાળજી
રાખીએ ત્યારે ધીરધીરે તેમાં આત્મીયતાનો
સંચાર થાય છે. સુમેળનો અભાવ હોય તેવા
જનજીવનમાં જ્યારે પત્ની ગિમાર પડે છે

ત્યારે મને કમને પત્નીની ત્યાગી કરતા
પતિમાં સ્ત્રી પ્રત્યે લાગણીનો ઉદ્ભવ થાય છે.
તળિયત ફરેત થતાં એકાગ્રીમ વગર આસતું
નથી.

માવજત-શુશ્રુષા એ તરવો ધણા
સાનિધ્યમાં છે. માતાને યાજક ગમે છે. તેને
શુશ્રુષાવા ભોઈતી વસ્તુઓની માલિકીને તે
ધમ્મકે. ગાંધીજીની આત્મકથામાં એક સુંદર
પ્રસંગ છે. દક્ષિણ આફ્રિકાથી હિંદ આવતી
વખતે ત્યાંના હિંદીઓએ ગાંધીજી પર બેટ-
સોમાદની વર્ષા વરસાવી. જનતાના સેવકે
બેટમાં આવેલ વસ્તુઓ પોતા પાસે રાખવી
નહી એ સિદ્ધાંતમાં માનતા ગાંધીજી આ
ધરણું પોતા પાસે કેમ રાખે ? પણ કરતુરજાને
આ વાત ગળે જીતરી નહી પોતાનો વિરોધ
જાહેર કરી તેણે ગાંધીજીને કહ્યું : 'ધરણુંની
તમને જરૂર નથી. તમારા હાકરાઓને પણ
જરૂર નથી. એ તો તમે જેમ સમજવશો તેમ
બોલશે પણ મારી પુત્રવધુઓનું શું ?
તેમને તો ધરણું લેઈશે. આટલા સ્નેહથી
આપેલ આ વસ્તુઓ હું પોતે, પાછી
નહી પાછું.' "

કહેવાની જરૂર નથી કે આ લામણીમય
શબ્દોથી ગાંધીજી અચ્ચા નહી અને કરતુરજાને
પણ વર્ષો જતાં મત્ત વસ્તુનું જ્ઞાન થયું.

માનસશાસ્ત્રી ફ્રોઇડ કહે છે તેમ માનવ-
હૃદયના Sub Conscious કાઠગ માં
અનેક પ્રકારનાં તરવો વહે છે. સ્ત્રીજીવનમાં
સ્વામીત્વની બાબતનું તત્ત્વ જહોર પડતું છે.
આ તરવનાં યુલ્લેખમાં જીતરતાં જણાય છે કે
આ બાબતને લીધે સ્ત્રીઓમાં જીદીપણાનો
સ્વભાવ પ્રવેશે છે. ખંડુધા, પતિની અશક્તિ
આદિ સ્ત્રી કુલ્લંકય થાય છે. આ દોષ હોવા
જતાં પંચ એટલું તો કહેવું પડશે કે તેનાં

સર સી. વી. રામન

સો. વનખાળા જીતેન્દ્ર દેસાઈ

હિન્દના આ સુપુત્રનો જન્મ ૧૮૮૮ ના નવેમ્બરની ૭ મીએ કાવેરીના સુંદર પ્રદેશ ક્ષીમોપદક્ષીમાં થયો તે પૈસાદાર અને ઉમદા કુટુંબના પુત્ર હતા. તેમની માતા એક વિદ્વાનશાસ્ત્રીનાં પુત્રી હતાં. રામનના જન્મ વખતે તેમના પિતાએ ભૌતિકશાસ્ત્રની ડીગ્રી સંપાદન કરી અને રૂઝમાં શિક્ષક નીમાયા. ચન્દ્રશેખર આયરે પોતાનું ક્ષેત્ર વિકસાવ્યું અને વિજ્ઞાપાટનની કોશિષમાં થી શ્રીનિવાસ આયંગરની સાથે વિજ્ઞાનના ઉપાધ્યાય નીમાયા. આવી અનુકૂળ અને સુંદર પરિસ્થિતિમાં બાળક વૈકલ્પ રામને પોતાનો વિજ્ઞાપાસ શરુ કર્યો. બાર વર્ષની નાની ઉંમરે તે મેટ્રિક પાસ થયા ને ઇંગ્લીશ તથા સાયન્સ ઉપર સુંદર કાબૂ મેળવ્યો. બાળપણથી જ તેમને વિજ્ઞાનનો શોખ હતો અને દિનપ્રતિદિન તે શોખને ડેળવ્યો. ૧૯૦૪ માં તેમણે સાયન્સમાં યુનિવર્સિટીના સુવર્ણ ચન્દ્રકની સાથે માન-ભરી ડીગ્રી મેળવી. અને પછી M. S. C. થયા. તે વખતથી તેમની સાયન્સની શોધો પણ શરુ થઈ. તે આજ સુધી પણ ચાલુ છે. ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર ને અન્ય સાહિત્યની M. A. ની ડીગ્રી ૧૯૦૭ માં પસાર કરી. ત્યાર પછી ઇન્ડિયન ફાઇનેન્સ ડિપાર્ટમેન્ટની અંદર રંજન, કલકત્તા, નાગપુર વગેરે રથળે છૂટી છૂટી સરવીસો કરી. આટલા બધા વ્યવસાયમાં તેમને વિજ્ઞાન પ્રત્યેનો શોખ જરા પણ ઓછો થયો નહોતો. વિજ્ઞાનના શોખને લીધે જ તેમાં જીકું રાન મેળવવા સેક્રેટરીએટની નોકરીનો પણ અરવીકાર કર્યો. સાયન્સ એસોસિએશન તરફથી તેમને સારી તક મળી એટલે એક મોટા સંશોધક તરીકે કીર્તિ સંપાદન કરવા માંડી.

૧૯૧૪ની અંદર ન્યારે કલકત્તા યુનિ. નો

પાયો નંખાયો તે વખતે સર મુકરજીએ કહ્યું હતું કે “ રામને માત્ર દિદની અંદર જ નહિ પણ યુરોપમાં પણ વિજ્ઞાનવેત્તા તરીકે ખ્યાતિ મેળવી છે અને તેમની વિદ્વાનો પ્રભાવ પાડ્યો છે. તેમણે હિન્દને અનેક વ્યવસાયની વચમાં પણ ધણી જ કીર્તિ સંપાદન કરાવી છે. આવા વિદ્વાન પ્રેરિસરના હાથમાં યુનિ. નું સુકાન સોપાતા ઉજ્જવળ ભાવિની પ્રતીતિ ચાપ છે. ૧૯૧૭ માં આમ તે યુનિ.ના અધ્યાપક થયા. ૧૯૧૯ માં મી. અમૃતલાલ સરકારના મરણ પછી ઇન્ડિયન એસોસિએશન ફોર કલ્ટીવેશન ઓફ સાયન્સના સેક્રેટરી નિમાયા. આ બન્ને હોદ્દાથી તેમને શોધખોળનો ઉત્સાહ અલંત વધ્યો ને ત્યાં આવના વિદ્યાર્થીઓને પણ સાયન્સ તરફ પ્રીતિ કરતા કર્યો. આમ કલકત્તાની શોધ-ખોળની રૂઝ એકદમ આમળ આવી ગઈ. ૧૯૨૧ની સાલમાં ન્યારે રામન મેડીટરેનીઅન સી ઉપર ગયા તે વખતે તેમણે સમુદ્રની ભૂરાશના રંગોનું પૃથઃકરણ કર્યું ને તે કિરણો પારખ્યાં. અનેક શોધખોળોમાંની તેમની આ અતિ અમત્યની છે. આ કિરણો ‘ રામન રેઇઝ ’ તરીકે જગતભરમાં ખ્યાતિ પામ્યાં, અને તેના ગ્રીથો નરો જ પડ્યો. એમણે સિદ્ધ કર્યું કે મધ્ય દરીયે જે શૂરો રંગ દેખાય છે તે વાદળનો પડછાયો તેના ઉપર પડે છે તેને લીધે નથી, પણ સપ્તનાં કિરણો જે પાણીમાં પડે છે તેનું વક્રીભવન થાય છે તેને લીધે એ રંગ દેખાય છે.

૧૯૨૮ ની સાલમાં બ્રિટનનાં પેપરોમાં જેવી રીતે Ray અને રેડીયો એકઠીવીટી વિષેની શોધખોળની તોંધ લેવાઇ તેવી જ રીતે Raman Rayએ પણ સમાન્તરે ખ્યાતિ મેળવી. મણીતશાસ્ત્રીઓએ આ

ગદ્યને એક પ્રકારનો. કંટાળો ઉપગમે છે, ને મનથી તે વિષયને હલકો કરાવે છે. જો આ જ વિદ્યાર્થીઓને પર્યાટનો દ્વારા અનેક સમસ્યાય રચેલા ખતાવીને, સૂક્ષ્મ રંગભેરંગી વસ્તુઓ ખતાવી તેનું પૃથક્કરણ કરી તે સમગ્રવે તો કું સંપૂર્ણ માનું છું કે તે વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાનપ્રેમી અને બંધિષ્ઠમાં તેને ઉત્તમ વળ કીર્તિ અપાવે.

સર રામન પોતે કુદરતપ્રેમી છે. તેમણે અનેક રચેલાં જોયાં છે. મ્હેસુર અને બેંગલોર, લાઈર્લોન્ડ અને નીલમીરીનાં સુંદર દૃશ્યો જોયાં છે ને તેનો અવ્યાસ પણ કર્યો છે. તેમણે પોતે જ કહ્યું છે કે આકાશના રંગો ને સમુદ્રની શોભા નીરખવામાં તેમણે અનેક કલાકો ગાળ્યા છે ને પ્રભુની ભવ્યતાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે.

આ પ્રમાણે તેમણે પોતાના અનેક અનુભવો ને જ્ઞાનનાં બળે વિજ્ઞાનના વિષયને સુંદર સ્વરૂપમાં ખતાવ્યો છે. અને લાગે છે કે

તેમનાં જેટલાં પુસ્તકો વાંચ્યા હોત, તેમનો અભ્યાસ કર્યો હોત તો આટલું સચોટ અને સુંદર દોહન આપણે સામાન્ય અભ્યાસી ન જ કરી શક્યાં હોત. પ્રખર વિજ્ઞાનની વાત જાણી છે.

ખરેખર મને તો આ જ્ઞાનનો ઉત્તમ પ્રકાર સમગ્રવે. ને તેમનાં ભાષણોદ્વારા મારો પણ વિજ્ઞાન પ્રત્યેનો મત જાણ્યો બેઠાયો.

અંતમાં એટલું જ કહીશ કે જીવનમાં આવા સંત વિજ્ઞાન પુરુષોનો સમાગમ વખતોવખત થાય અને જ્ઞાનમાં વધારો થાય તેવી જ અભિલાષા.

ભારતવર્ષ આવા યુગને ઉત્પન્ન કરીને ભાગ્યશાળી બન્યું છે ને સંસ્કૃતિને પણ તેના ઉચ્ચ શિખરે પહોંચાડવામાં પ્રગતિશીલ બન્યું છે. મારો ખાતરી છે કે આવા દેશપ્રેમીઓથી જ ધોર હત્યાકાંડો અટકશે ને વિશ્વમાં સત્ય, સૌન્દર્ય ને શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાશે.

સ્ત્રી અને સ્વામીત્વની ભાવના

— ૫. ૩૨૬ નંબર —

પરિશ્રામ ધારોએ તેટલાં અનિચ્છનીય નથી. તેનું કારણ કે સ્ત્રીની છેલ્લી માલિકીની વસ્તુ પતિ છે. પૃથક્કરણને રેગ્યોડી નહીં એવી સ્ત્રી પતિમાં જ પોતાની છુટ્ટાને 'ટર્મિનસ' રૂપ આપે છે. સ્ત્રીનું કિરણ પતિમાંથી પ્રતિબિંબિત થઈને આટપાર જનું નથી પણ પાતું રહે છે. અને તેટલા માટે તો માલિકીની ભાવના પ્રત્યે સુગ ધરાવનારા

સમાજવાદીઓએ આ ભાવનાના પ્રધાન અસ્તિત્વથી દહેશત રાખવાની જરૂર નથી. ગુણ જોતાં, આ ભાવનાને લીધે કુટુંબજીવનમાં એક જાતનું સેદાકર્પણ Cohesion પ્રવર્તેલું હોય તેમ જણાય છે. ધર અને ધરની વસ્તુઓ જેવા અચેતન પદાર્થોમાં તે પ્રાણ પૂરે છે. અને તેટલે અંશે આ સ્વામીત્વના તત્ત્વની આવશ્યકતામાં બે મત નથી.

ન દીને સામે કાંઠે એક વિશાળ આશ્રમ હતો. આ પવિત્ર ધામમાં, સૌભાગ્યવતી-વિધવા-અને કન્યા, સર્વ પ્રકારની સ્ત્રીઓ રહેતી તથા બાલિકાઓ ઉછરતી. અહિં, દેશના જુદા જુદા વિભાગોમાંથી અનાથ બાલાઓ, અત્યાચાર યુવતીઓ, દુઃખાર્ત નારીઓ, વિદ્વાન અને ધનવાન કુટુંબોની બાલિકાઓની સાથે જ, કોઈ પણ પ્રકારના, - લક્ષ્મી, પદ્મી, અધિકાર, ઉચ્ચનીચ મુલ્યે અથવા ધર્મ કે સંપ્રદાયના ભેદ સિવાય, કેળવણી લેતી-આજીવિકાનાં સાધન પ્રાપ્ત કરતી-અથવા આશ્રય પામતી. આ અખંડાશ્રમની એ નીતિ ધણી પ્રશંસનીય ગણાતી; અને જે જે મનુષ્યોએના સંબંધમાં આવતાં, તેમના ઉપર એની બહુ સારી અસર પણ થવા સિવાય રહેતી નહોતી. એ પુણ્યસ્થાનનો ઉદ્દેશ એક બહુ જ નાનકડા પાયા પરથી થયો હતો; પરંતુ મનુષ્યોએ રચેલા નિયમો-અને તેટલા-જાળવીને, છતાં-અણુની પોતાની ધર્મ-આજ્ઞા શું છે, તે જ સવિશેષ વિચારીને, તેનાં વ્યવસ્થાપકો તરફથી કામ થતું હોય, દિન પર દિન, એની લોકકલ્યાણની શક્તિ અસામાન્ય રીતે વધતી જ ચાલી; અને અંતે તો એને એવી પ્રસિદ્ધિ મળી ગઈ કે તે ભારત સમસ્તનાં સંતાનોને યાત્રાતુ સુંદર તીર્થ સ્થળ પણ બન્યું હતું.

આ સંસ્થા સ્ત્રી-બાલકો માટેની હોય, તેની વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓ દ્વારા જ થતી. તેમાં પુરુષોની સહાય, સલાહ વિપૂલ હતી; પણ અંદરના વહીવટમાં તેમનો જરાય હાથ નહોતો. આશ્રમમાંની સ્ત્રીઓ તથા બાલકોને મળવા, તેમની તપાસ કરવા, વારંવાર પુરુષો પણ આવતા; તેમનો ઘટિત સત્કાર, બાલ્યમાં એક શિશુવંશ હતું, તેના અંગના નિરાળા ખંડા-

નમાં યતો. અને આશ્રમવાસીઓની સાથેનો તેમનો મેળાપ મંદિરના વિશાળ ઓટલા ઉપર થતો. આ ઉપરાંત, આશ્રમ તથા તેનું કામ જેવાને પણ લોકો આવતા; તેમનું પણ સ્વાગત તો ખીળ મહેમાનોની જેમ જ થતું. તથાપિ દિવસમાં, અમુક સમયે, તેઓ પ્રધાન સંબાલિકાની હાજરીમાં, સંસ્થાની વ્યવસ્થા તથા શિક્ષણપદ્ધતિ આદિ જોઈ શકતા.

ઘણાં શ્રીમંત કુટુંબોની બાલિકાઓ-બાલાઓને અહીં કેળવણી માટે રાખવામાં આવતી. અને જે કે તેમનાં માતાપિતા, વડીલો તરફથી મળતી આર્થિક સહાય આશ્રમ ઉપકાર સાથે સ્વીકારતો; કારણ કે ઘણે ભાગે એવી મદદ ઉપર જ તેનો આધાર હતો; છતાં-ત્યાં શિક્ષણ લેનાર અથવા રહેનાર, સર્વને- (અતિ ધનવાન તેમ જ કેવળ અસાધન કુટુંબોમાંથી આવતી સઘળી બાલિકાઓ-બાલાઓ-સ્ત્રીઓને) એક જ ધોરણે કેળવવા, ઉછેરવા, સંભાળવાની તેની નિશ્ચિત નીતિ જાણીતી હતી. આ ધર્મસ્થાન તરફથી ચતાં વિવિધ સત્કાર્ય અમ્યેખવાતું આ સ્થળ નથી; તેને માટે અન્ય પ્રસંગ લાઇયું, અહિં તો માત્ર તેની એક જ શાખા, -બાલકેળવણી-વિભાગ તરફ સહેજ દષ્ટિ કરીશું.

૨

આશ્રમની બાલરાજાળમાં અવ્યાસ અર્થે મૂકાયેલી અનેક બાલિકાઓમા મસ્તાની પણ હતી. એનું નામ કાંઈ મસ્તાની નહોતું; પણ એનાં તોફાની વર્તનથી કંટાળેલી, સાથે બાળનારી, કન્યાઓએ તે પાડ્યું, -અને થોડા વખતમાં શિક્ષિકાઓ સુધી પણ તે પહોંચી ગયું! આ શિક્ષિકાઓ પણ એ છોકરીથી તો કંટાળેલી, ત્રાસેલી હતી; એટલે એમણે પણ તે સ્ત્રીકાચું-અને ખજી તો 'મસ્તાની'

નામ એટલું બહુ જાણીતું થઇ ગયું કે એવું મૂળ નામ થોડાંકને જ યાદ રહ્યું હશે !

મસ્તાનીની મા, એને બાલ્યકાળમાં જ, પોતાની માતાને સોંપી, મરણ પામી હતી; એટલે બાર વર્ષની ઉંમર થતાં સુધી એ છોકરી પોતાની દાદીની પાસે જ ઉછરી. અતે તે પશુ દેવલોક પામી; એટલે મસ્તાનીના બાપુ જે દરિયાપારના દૂર દેશમાં સારા વ્યાપાર ચલાવી રહી હતો, તેણે સ્વદેશ આવીને આ બાલિકાને આશ્રમની વ્યવસ્થા નીચે મૂકી. મસ્તાનીના ખર્ચ ખાતે, એણે સારી રકમ એ સંસ્થાના જાંડારમાં અર્પણ કરી હતી; તથા પ્રધાન સંચાલિકાને પોતાની પુત્રીની સંભાળ રાખવા પશુ એ ખાસ વિનંતિ કરી ગયો હતો; કારણ કે ચાર પાંચ વર્ષ સુધી એનાથી પાછાં અગાધ એવો સંભવ નહોતો. પોતાની વૃદ્ધ દાદીમા પાસે કેવળ નિરંકુશ રહાથી, મસ્તાની બિનકૂન ફક્ત, ઉધમાલી, અતંત્ર બિનજાતની થઇ ગઇ હતી; તથા પોતાની બાઝ વર્ષની વયમાં લોકોને કેમ પતવવા, હોરાન કરવા, એટલું જ શીખી હતી ! આ હકીકત એના પિતાએ એને આશ્રમની સંભાળમાં સોંપતાં જાણવી હતી. પરંતુ અહિં તો એવી અનેક બાકાત-બાલિકા-કાએને સુધરવાને, ઠેળવવાને મૂકવામાં આવતી; એટલે સુખ્ય શિક્ષકોને એમાં કાંઇ ખાસ ચિન્તાતું કારણ દેખાતું નહિ. તેણે એ છોકરીના બાપુને પૂછ્યું શાંતિથી પોતાનું કામ કેમ જતા અને પુત્રીની જગા ને શીકર નહિ રાખવા જણાવ્યું; તથા એ બાલિકાને સાળાના ગોચ વર્ગમાં દાખલ કરી.

૩

મસ્તાની અસાધારણ આમહવાળા, વિશ્વ-જ્ઞાન-સુદ્ધિવાન, સાહસિક, નીંદર પ્રકૃતિની છોકરી હતી. આશ્રમમાં દાખલ થવાની તો એની ઈચ્છા જ નહોતી; પણ એના બાપુએ

બહુ સમજાવી, પટાવીને-એને હાલ પોતાની સાથે લઇ જવાય એમ નહોતું પણ થોડા વખતમાં સગવડ મળ્યે પાછો આવીને એને જરૂર લઇ જશે-એમ ખાતરી આપી, ત્યારે એ એ કાંઇ બોલી નહિ અને કમને જ એની સાથે આવી. તથાપિ એણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે આશ્રમના અધિકારીઓને તરત જ પોતાના પિતા પાસે મોકલી દેવાની ફરજ પડે, એવી રીતે વર્તવું !

વિદ્યાર્થીની બાલિકાએને એક બીજા તો સાથે હળવા બળવાતું, રમવાતું, વાંચવાતું શીખવવામાં આવતું, અને થોડી થોડી કન્યાઓ જેમનાં અભ્યાસનાં ધોરણ સમાન હોય, તેની ન્હાનકડી મંડળીઓ જેવું પણ કરવામાં આવતું. મસ્તાનીને વર્ષ તો બાર થયાં હતાં, પણ તે અભ્યાસક્રમમાં ઘણી પછાત હતી; એટલે એને પાછાં ધોરણની છોકરીઓ સાથે ચૂંટા એસવાતું તથા અભ્યાસ કરવાતું હતું.

દાખલ થવાને પહેલે જ દહાડે, મંજલા-ચરણમાં, એણે પોતાની જોડે વર્ગમાં એસનાર બાલિકાની બાજુમાં સોય ખોરી દીધી ! પેલી બિચારી છોકરો ખૂબ પાડતી, રડતી ઊભી થઇ ગઇ. પણ સોય તો સિક્કતથી પોતાનું કામ કરીને પાછી ઠેકાણે યઇ ગઇ હતી ! એટલે શું થયું, તેની કાંઇને સમજાય પડી નહિ અને એ છોકરીએ ફેલ ક્યાં એમ ફરારી, શિક્ષિકાએ એને એક કચરક ઊભાં રહેવાની સાગ્ન ફરમાવી

મસ્તાનીનું બીજું પરાક્રમ પણ આસન ન થયું. પોતાની નાનકડી મંડળીમાંની એક બાલિકાની સુંદર ચિત્રોચાળી ચોપડી હતી જેનું પૂરું પણ મજબૂત, સોનેરી દરકતવાળું હર્ષ. એમાંનાં ચિત્રો બધી છોકરીઓ જેતી તથા એમાંની સહેલી રસીખી વાર્તાઓ બહુ વંચાતી. આ પુસ્તક એને વર્ગમાંની બેઠ તરીકે એના પિતાએ બાપુનું હતું અને

અર્ધપાસિની ગામા-પાસિકાઓમાં ઘણું જળીતું હતું. એક દિવસ એકાન્ત મળતાં, મસ્તાનીએ તેનાં પાનાં પૂઠાથી જુદાં કરી નાખ્યાં-એટલું જ નહિ પણ પાનાં અને પૂઠાં ઉપર આડાઅવગા ખૂચ કાપ મૂકી દીધા. આમ પેતાની એ સુંદર ચોપડીને ખગાડી નાંખેલી જોઈ, એ છોકરી પુષ્કળ રડી; શિક્ષિકાઓએ જાણ તપાસ કરી: પણ ગુન્હેગારનો કાંઈ જ પત્તો ન લાગ્યો.

ત્યાર પાદ મસ્તાનીએ શિક્ષિકાની ખુરશીમાં ખોજેલી ટાંકણો બેસનારને વાગી; નીચે પડી જતાં, હાથ પણ લાગી. પરંતુ કોનું નોંધન હતું તે તો જણાયું નહિ.

આ પછી, એણે એક રાત્રિએ, પેતાની સાથે એક જ રૂમ (ઝોરડા)માં સૂતાર પાસિકાઓમાંથી એકના વાળ ઘણા લાંબા મનોહર હતા, તેની લટો, જ્યાં ભરનિદ્રામાં હતાં ત્યારે, ધીમે રહીને કાપી નાંખી ! મસ્તાનીનું આ સાહસકર્મ પણ પકડાયા વિનાનું રહ્યું. આ સિવાય, એણે અનુકૂલતા મળતાં-શિક્ષિકાઓનાં બિહાનામાં ઠંડું પાણી રડી, તેમને શિયાળાની આખી રાત ક્ષમ્બિયાત જગરણ કરાવ્યું ! ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ, એના થોડા બીજા ગુન્હા પણ ચાસન થયા નહિ અને એ નવી વિદ્યાર્થીની હોવાથી, એના ઉપર વહેમ જવા પણ સંભવ ઓછો હતો. હવે એણે વધારે દિગ્મત અને નીડરતાથી આગળ પગલાં ભરવા માંડ્યાં. એક દિવસ, બોજન સમયે પીવાનું-વાપરવાનું પાણી હતું, તેમાં કેકરમાંથી ચૂપચૂપ ઓઠાનો ખોળો ભરીને માટલામાં નાંખી દીધો ! આ પ્રસંગે ઊંડી તપાસણીમાં મસ્તાનીને જ દોષ દેખાયો; છતાં એ પ્રાથમિક ગુન્હો જણાઈ, એને શકનો લાભ-તથા સુધરવા માટે બોધ મળ્યો. આમ એ વાંકની સજામાંથી પણ આ છોકરી જતી ગઈ.

આ પછી, એણે મુખ્ય શિક્ષિકાની રૂમમાં

એમને બેસવાની, આરામ લેવાની ગાદી; તેના ઉપરનાં કપડાંની ભૂમિતિના પદાર્થપાઠના નમૂના હોય એમ રચના કરી, ચાલાકીથી કાપી નાંખી !-આ ગુન્હો તો કરતાં જ એ પકડાઈ; કારણ કે, તે સમયે ત્યાં કેઈ શિક્ષિકા અચાનક આવી પડી-એટલે એનો કેઈ જવાબ ન રહ્યો; અને એને સારી નશિયત સાથે થોડીક નરમ સજા પણ મળી.

પરંતુ આમ કેટલીક વખત પકડાયા પછી, એને સહન કરવાની સજાઓ વધતી વધતી સખ્ત થતી ચાલી; પરિણામે એ વધારે વધારે નફરત પણ થતી ગઈ. પરિણામ એ આવ્યું કે દરેક તોડાનમાં, દરેક બિગાડમાં, એનો હાથ હોય કે નહિ. (જો કે ન હોવાનો સંભવ ઓછો જ હતો !) તો પણ જોગને શિક્ષાપાત્ર ગણવામાં આવતાં, તેમાં મસ્તાનીનું નામ પ્રથમ આવતું. હવે તો, શિક્ષિકાઓ અને મુખ્ય શિક્ષિકા સહુ ય એ છોકરીથી કંટાળવા, ત્રાસવા લાગ્યાં; અને જો એના બાપુ કેઈ પાસેના રથાનમાં હોત તો એ પાસિકાની ઉમેદ કપારની ચે પૂરી થઈ હોત. કારણ કે એને ત્યાં મોકલી દેવાની તરત જ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હોત. આ રીતે, મસ્તાનીને કેવી રીતે કેકાણે-રસ્તાસર-લાવવી, અથવા તેમ ન થાય તો એના પિતાની પાસે શી રીતે મોકલી આપવી ?-મુખ્ય શિક્ષિકાને મન આ એક અતિવિકટ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો.

એક વખત, પેતાનું નામ કેઈ તોડાનમાં ખોટું બેળવવામાં આવ્યું (જેમ પણ એની ખરાબ રાખને લઇને-કવચિત્ જનતું !) એમ જોઈને, એણે શિક્ષિકાને પેતાની એ સંબંધમાં નિહોંપતા સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ તે નિષ્ફળ ગયો દેખાયો. આંધી કેકાણા ઉપર આવેશમાં આવી જઈને, એણે પેતાની પાસેનું ચપ્પુ ઉઘાડીને, એ શિક્ષિકાને મારી દેવાની ધમકી પણ આપી ! હવે, આ

સંસ્થામાં, ગંભીર પ્રકારના દોષ અથવા ગુન્હાઓની તપાસ માટે ખાસ ન્યાયાધીશી ભરાતી, જેમાં પ્રધાન સંચાલિકા તથા મુખ્ય શિક્ષિકાની હાજરી પણ આવશ્યક રહેતી. મરતાનીને આવી કોર્ટ આગળ રજૂ થવું પડ્યું, જ્યાં એને સખ્ત કપડો તથા સખ મળવા ઉપરાન્ત એમ પણ ફરાવવામાં આવ્યું કે એ છોકરી હવે પછીને માટે સારી ચાલના નભીન આપે નહિ ત્યાં સુધી એને ફક્ત "દાળ અને રોટલા"ના જ ખોરાક ઉપર રાખવી. આવો કુકળ કરનાર, એની મુશ્કેલીથી અભણ નહોતાં, સદ્ ગુણતાં હતાં કે મરતાની એટલી બધી એકલમૂરી, મરતીખોર તથા અપ્રિય હતી કે કોઈ એનું નમીન થાય એવો સંભવ જ નહોતો !

આવે મુશ્કેલ પ્રસંગે, દયાવતી નામની એક નિવૃત્ત મુખ્ય શિક્ષિકા, જે આશ્રમમાં જ રહી, પોતાનું ધર્મધ્યાન કરતી હતી તથા જરૂર પડતાં, વખતોવખત, વિદ્યાર્થીનીઓની રૂઝવણીમાં પણ ભાગ લેતી, તે એની સહાયે આવી. મરતાનીનું કોઈ સંગી થવું નથી, એમ જોઈને તે પોતે એની નમીન થઈ. એ છોકરી તો જાણે તમારો જોતી હોય, એમ આ બધું ટગર ટગર જોયાં જ કરતી હતી; તેના ઉપર આ જનાવે પણ કાંઈ ખાસ અસર કરી હોય, એમ દેખાઈ નહિ.

૪

પાછી મરતાની સામેની દરિયાદો તો ચાલુ જ રહી; એક વાર વધારે ગંભીર ગુન્હામાં એ પકડાઈ અને એને વર્ગમાં એક કક્ષાક પાટલી ઉપર બેઠાં રહેવાની સખ થઈ. આ વખત તો એનાં જમીન તરીકે દયાવતીને પણ એ છોકરીની સાથે આવીને બેઠાં રહેવું પડ્યું ! શિક્ષિકાઓને અને વિદ્યાર્થીનીઓને એ બિલકુલ દીક નહિ લાગ્યું; પરંતુ એ નિવૃત્ત મુખ્ય શિક્ષિકા પોતે સ્વીકારેલી ફરજમાંથી જરા ય મુક્તિ મેળવવાનું

ન જ કેળવે, એવી સંકલ્પબળ માટે ગાંધીતી હતી. છતાં એ વાંકમાં આવેલી છોકરી તો જાણે નિર્દોષ હોય, જાણે પોતાને આ બાબતની સાથે કાંઈ સંબંધ જ ન હોય, એમ નિષ્કૃષ્ટતાથી, દયાવતીને પડખે બેઠી બેઠી, ચોતરફ નજર ફેરવ્યાં કરતી હતી !

આ પછી એક રાત્રિએ (આ સમય બર શિયાળોનો હતો) મધ્યરાત વીતી ગયા પછી, એકાદ બે કલાકને ગુમારે, કડકડતી ઠંડી તથા ચોતરફ અંધારું થોડ હતું, તેવામાં પ્રાતઃકાળનો પ્રાર્થના કરવાનો દેવાલયમાં ધંટ નેરથી વાગવા લાગ્યો. હવે, આ સંસ્થામાં સાંજની પ્રાર્થના અથવા પ્રભુસ્તવન રાત્રિએ, દરેક બ્યકિતને પોતપોતાની અનુકૂલ રીતિએ કરવાની છૂટ હતી. પરંતુ સવારની પ્રાર્થના તો સામુદાયિક પદ્ધતિએ જ થતી. આ મટે જનાલો, ચોમાસું કે શિયાળો ગમે તે હોય, ગમે તેટલી બારે શરૂ, ગરમી કે વરસાદ હોય, તો પણ પાછલી રાતે, બ્રાહ્મ મુહૂર્તે જોડીને સર્વ આશ્રમવાસીઓએ મંદિરમાં હાજર થવું; અને ત્યાં થી પ્રભુસ્તુતિમાં ભાગ લેવો; (તે પછી જ પોતપોતાનાં કર્તવ્યમાં ફાગળ થવું;) એવો ત્યાં એક અનિવાર્ય નિયમ હતો. આ મટે સહુને જામત કરવાને તથા પ્રાર્થનાનો મંગલ સમય પ્રાપ્ત થયાનું જણાવવાને, ધંટનો ઉપયોગ થતો. અધોત-ધંટનાદ થાય કે બધાં દેવાલયમાં આવીને હાજર થતાં.

ધંટ નેરથી વાગવા લાગ્યો કે તરત જ સતેવ સદ્ગુણ, શિક્ષિકાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ, વગેરે ભરનિદ્રામાંથી જગાડીને જાગી બેઠ્યાં. બધાંની આંખમાં ઊંઘ હતી; બધાં ય બગાસાં ખાતાં હતાં, — જાણે અધૂરી નિદ્રામાંથી જાગ્યા હોય એમ ! હોવા કર્યાં અને હાંરણાર્થનાં, ચરચર ધ્રુજતાં, — સધળાં પ્રાર્થનાનો સમય વહી જતો હોય એમ ત્વરાથી, દેવાલયમાં એકઠાં થવા લાગ્યાં. ત્યાં તો આંખો મીંચીને બેઠી

રહેલી, હંડીમાં ધૂનતી, મસ્તાની જ ઘંટ પગાડી રહેલી દેખાઇ ! ધડોયાળમાં તો નજ દક્ત એ વાગેલા દેખાયા, એટલે એ તોફાની છોકરીને પકડી લઇ જઇ, પાછાં સદુ પોત-પોતાની પથારીઓમાં સુઇ ગયાં.

બીજે દિવસે, પાછો ખાસ ન્યાયાધીશી બરાઇ. મસ્તાનીનો ગુન્ડો તો બહુતો જ હતો; છતાં એણે ન મારી ચડાઇ, અને ન કાંઈ જવાબ આપ્યો ! આથી એને ચેત્તીસ કલાકના અપવાસની-અને તેની આખરે એક કલાક દેવાસપમાં બિમાં રહીને પ્રાર્થના કરવાની સખ થઇ. આ પ્રસંગે પણ દયાવતીને એની સારી વર્તણૂકના બમીન તરીકે આવીને એ છોકરીની સાથે બિમાં રહેવું પડ્યું હતું. તેણે વિનંતિ કરી કે ગુન્ડેગાર બાલિકાનું કુમળું વય જોતાં, અપવાસની સખમાંથી એને મુક્ત રાખવી અને એ છોકરીને બદલે પોતાને એ સખ સદન કરવાની પરવાનગી આપવી. ન્યાયાધીશીનાં પ્રયુએ એ વિનંતિ મંજૂર કરી:

આ પછી-મસ્તાની તો અન્ય વિદ્યાર્થીનીઓની સાથે રમતગમતમાં તથા શિક્ષણ-વર્ગમાં શામેલ રહી; એટલું જ નહિ પણ તે દિવસે કાંઈક ઉત્સવનો પ્રસંગ હતો, તેથી સફુની સાથે એને ય મિષ્ટાન્ન મળ્યું ! કારણ કે એનો અપવાસ તો દયાવતીએ કરવાનો હતો; એણે તો માત્ર સાંજે મંદિરમાં એક કલાક બિમાં રહીને સ્તવન જ કરવાનું હતું.

પ્રાર્થનાનો સમય થયો કે દયાવતી પોતાની સાથે મસ્તાનીને લઇને દેવાસપમાં હાજર થઇ તથા એણે પોતાને મેચિ હતાં તેમાંથી ધન્ય-પ્રાર્થનાનાં સ્તોત્રો બહુવા માંડ્યાં. એ બોલતી જતી હતી તથા શ્લોકોના અર્થ સમજાવે જતી હતી. ધીમેધીમે, શિક્ષિકાઓ તથા વિદ્યાર્થીનીઓ, -સઘર્ષા આશ્રમવાસીઓ, ત્યાં એકઠાં થયાં. સખાનો કલાક પૂરો થયો, એટલે મુખ્ય શિક્ષિકાએ અત્યંત બોધક તથા ઘણું

લાગણીભર્યું બાપણ કયું. એણે કહ્યું: “ આપણે બધાંએ આજે જાયા પ્રકારનું ભોજન-નૃપ્તિ થતાં સુધી કહ્યું છે; પણ ગોટાંજદેન દયાવતીજી, પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા અને તમિષતની નયણી હાલતમાં પણ આજ એવીજ કલાકથી નકારડો અપવાસ સેવી રહ્યાં છે. તથા શિયાળાની સખ્ત ટાકમાં પથ્થર ઉપર બેઠાં રહેવાનું કષ્ટ સહન કરી રહ્યાં છે !-તે જાને ખાતર-શા મોટે ? એ તમે સફુ જાણો છો. એમને આનું દુઃખ સહેવા દઇએ છીએ, તે મોટે આપણને અત્યંત શોક થાય, એ તો કુદરતી છે. એ આપણાં આશ્રમનાં પૂજ્ય વડીલ છે, જેમને હરેક રીતે આરામ આપવો એ આપણે ધર્મ છે. પણ, જેને ખાતર તેઓ આનું વિકટ કષ્ટ સહી રહ્યાં છે, એ કમચલ્લક્ષ, નાદાન, બિનસમજ બાળકની તો આપણને દયા જ આવે છે, કારણ કે મોટાં બહેનને જે સખ સહન કરવી પડી છે, તેથી ગુન્ડેગાર બાલિકામાં સાચી સમજણ આવશે, ત્યારે જ એ જોઇ શકશે કે વાંકમાં આવવું અથવા દોષ કરવો, એ એક વાત છે, આપણે સઘર્ષા જે નાતેથી ગોટાં થયાં છીએ. તેમણે પણ કોઇને કોઇ, ઘણા ય દોષ કયાં જ હશે. પરંતુ આપણે એટલું તો સાચે કહી શકીશું કે આપણા ગુન્ડાની સખ આપણે જ ભોગવી છે. છતાં બ્યારે આપણે મિષ્ટાન્ન ઉડાવીએ અને આપણા જ વાંકે આપણે ખાતર એક વૃદ્ધ, નિર્બળ, દૈવી ગુણોવાળાં, આપણાં માતૃશ્રી કરતાં અધિક, નિરૂત શિક્ષિકા અપવાસ સહન કરીને ત્રાસ ભોગવે, ત્યારે તો આપણે કહેવું જ પડે કે આપણે ઉમરમાં તેમ જુદિયા મમે તેવાં નાનાં હેંછએ તોપણ આપણુ એ અપકૃત્ય ગરમરેણું છે, નિર્દયતા બરેણુ છે, મહાપાપ છે ! હું આશા રાખું છું કે આપણામાંથી ફરીથી એવી

બપુંકર સગ્ન થાય, જેનું ખરાણ ફળ ખીખને
ગોમવતું પડે, -એવો શુન્દો તો કોઈ નહિ જ
કરે. "

શાયણ પૂરું થયું; અને સદુ પોતપોતાને
અનુકૂલ રથાને વદાય થયાં. મરતાની પણ
બાંધની જેમ જ-કાંઈ પણ જોત્યા ચાત્યા
સિવાય જતી રહી. અને દયાવતી પોતાની
કોટડીમાં જઈ, ગાદી ઉપર આરામ લેતી પડી.

ઐટલામાં સરલા નામની એક નવી
ગ્રેન્યુએટ શિક્ષિકા, જે થોડા વખતથી
આશ્રમમાં દાખલ થઈ હતી, -પણ જે ઐટલા
સમયમાં પણ દયાવતીના અનેક સહયોગે,
જીવનના વિવિધ અનુભવો તથા વિશાળ
વાચનથી આકર્ષીત, એને વ્હાવા લાગી હતી,
તે એની પાસે આવીને બેઠી.

" રહેતાં બહેન, " એણે કહ્યું: " એ
નક્કદ છોકરી ઉપર કાંઈ અસર થઈ હોય,
એમ લાગતું નથી. એ તો જાણે કાંઈ જ
બન્યું જ ન હોય, એમ ખીજ બાલિકાઓની
સાથે મુકામ પર પણ ચાલી મઈ ! તમારા
પરિશ્રમ કેવળ નિષ્ફળ ગયો જ દીસે છે ! "

" બહેન, ધીરજ રાખો. સારાં કામનું
પરિણામ કદીય ખોટું આવતું જ નથી.
શુભ નિષ્ઠા અને પ્રભુપરાયણતામાં શ્રદ્ધા
રાખો. આજ નહિ તો કાલે પણ સારું ફળ
આવતું જ જોઈએ. "

આમ વાત ચાલે છે ઐટલામાં તો કોઈ
ખૂબ વેગથી દોડતું હોય, એમ જાકારથી
અવાજ આવ્યો; અને તરત જ મરતાની
અંદર આવીને, દૂસડેડૂસકાં રાતી, દયાવતીના
ખોળમાં માથું નાંખી પડી: " આ ગોદી
બહેન ' માટે' પાપ માગ કરો. મારા શુન્દાને
માટે તમારે સહન કરવું પડ્યું, -એ તો મને
ધણું જ લાગે છે. પણ હવેથી મને તમારી જ
ફિકરી મનો. હવે તો તમે જેટલું કહેશો,
જેટલું બધું કરીશ " આ વગેરે બોલો
પ્રશ્નાત્તાપના અનેક હૃદયાર એ છોકરી, રાતાં

રાતાં, બોલી મઈ. દયાવતીની આંખ પ્રજ્વળ
આંસથી બીની થઈ; એણે મરતાનીને ઝાતી
સરસી ખૂણ વદાલથી દાગી રાખી.

સરલા આવું અકસ્મિત પરિણામ આવેલું
જોઈને, ધીમે પગમે ત્યાંથી ગઈ. અને એ
ટૂંક શિક્ષિકા તથા આપણી તોફાની બાલિકા
કાંઈ ઘણા વખત સુધી, બહુ બાવપણું
વાતો કરી કરી.

૫

ખીજે દિવસે, દયાવતી એકલી હતી તે
વખતે સરલા પાછી એની પાસે ગઈ; અને
આવો બહુ યત્નકાર કરી રોતે બન્યો,
તે પૂછ્યું.

દયાવતીએ કહ્યું: " એ છોકરી, હવે
જરૂર ડેકાણે આવી જશે, -આવી મઈ જ,
એમ માનવાનું. એ ઘણી આમરી; નિર્ભય
હૃદયવાળી, આત્મગી બાલિકા ઉપર
સચોટ અસર કરવાનું કામ જ ખડું મુશ્કેલ
હતું. તમને એના દિલના, મનના સાચા
શુદ્ધો પણ ધીમે ધીમે સમજાવા વિના રહેવાના
નથી. હવે, મને એ છોકરીની જરાય
ચિન્તા નથી. "

" પણ, મોઢાં બહેન ! " સરલા બોલી
બેઠી: " એનાં અનેક તોફાનો, અવશ્યેય,
બાણીતા છે. તેમ છતાં-એના ઉપર થયેલા તમારા
વિચ્છાદનો તેવો નથી. પરંતુ મને સમજતું
નથી તે એ કે તમને શાંતિ અડમ શ્રદ્ધા હતી
(જે અમે જોઈ શકતાં હતાં) કે આ રસ્તે
એ છોકરી જરૂર સુધરશે ? "

" મારી અતિ જિજ્ઞાસુ સરનામહેન ! "
એ નિરૂત શિક્ષિકાએ ઉત્તર આપ્યો: " એ
અકાંઈ કારણ પણ મળ્યું છે સાંભળો
અને સમજો.

ઘણા વર્ષો ઉપર, મારા બાલકાગમાં
કે પછી એ બાલિકાના જેરી જ, આડી,
દરીની, મરતીખોડ છોકરી હતી ! "

અખિલ શ્રી રમતગમત મંડળની બેઠકનું એક દ્રશ્ય

શ્રીઓની શારીરિક ઉન્નતિ

લેખક : શ્રીયુત “ રમાપતિ ”

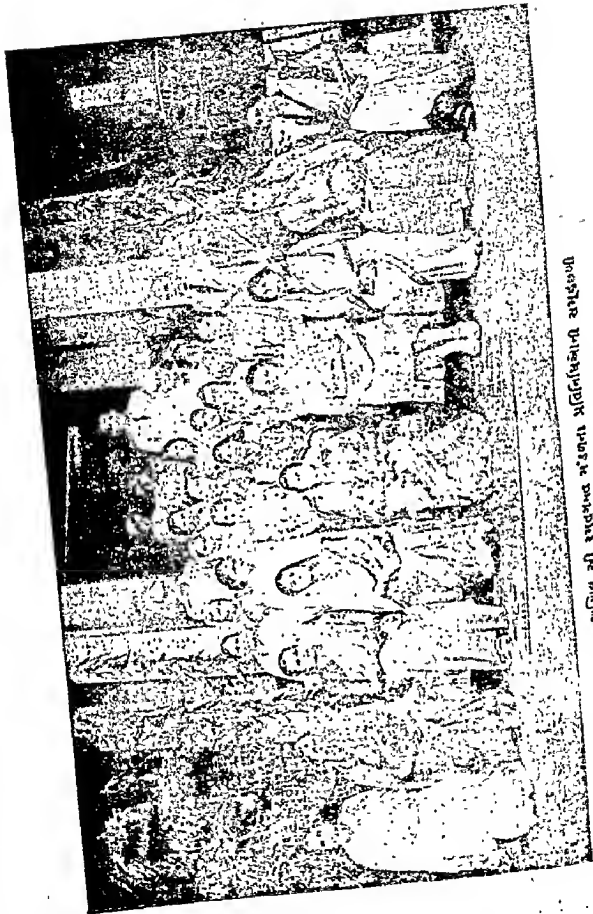
હિં દમાં સરેરાશ જીવનપ્રમાણ આશરે ૨૭ વર્ષનું મળ્યાય છે બ્યારે ઈંગ્લેન્ડમાં તે લગભગ ૬૦ વર્ષ જેટલું અને અમેરિકામાં તેથી પણ વધારે છે. મહાશૂદ્ધા માનવજીવનો હિંદમાં અનેક કરુણ રીતે આઠાળે અંત આવે છે. તેમાં જે સ્ત્રીઓનું મરણપ્રમાણ વધારે છે અને જીવન દરમિયાન પણ ઘણી સ્ત્રીઓ કંટાળાભર્યું માંદગીમય જીવન વીતાવે છે. આ પરિસ્થિતિ માટે આપણી ઘરમાં બરાબ રહેવાની અને શારીરિક કસરત તરફ બેદરકારી સેવવાની ટેવો ધણે અંશે જવાબદાર છે.

સ્ત્રીઓની શારીરિક ઉન્નતિ સાધવાની જરૂરીયાત પર બાદ મુકવો બાળે જ જરૂરી

હોય. “ એ ખરેખર આનંદની વાત છે કે સ્ત્રીઓની શારીરિક ઉન્નતિ સાધવા માટે વ્યવસ્થિત પ્રયત્નોની જરૂરીયાત પરત્વે દરેક સંકોચ વ્યથિત જાણ્યો છે અને જાગૃતતા ધીમે ધીમે જાગી જાય છે અને સ્ત્રીઓ જાગૃતતા રેડી છે તે જવાબદારીઓ સિદ્ધિ સ્ત્રીઓ પણ જીવાડી શકે તે માટે તેમને તૈયાર કરવાની જરૂરીયાત તેમને સમજાઈ છે. ” આ શબ્દો શ્રીમંત મહારાષ્ટ્રી શાન્તાદેવી માયકવાડે ગયા એપ્રિલ માસમાં વડોદરામાં બારવામાં આયોજીત અખિલ શ્રી રમતગમત મંડળની ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરતાં કુચાર્યાં દત્તા.

આ મંડળની સભા નામદાર લેડી ખનિયા મીતરના પમુખબંદે મળી હતી.

De eerste uitschijf van de eerste

“શ્રીમંત મહારાણી સાહેબે તેની ઉદ્ધાટન ક્રિયા કરી પ્રવૃત્તિને શુભ શુકન કરાવ્યાં છે તેઓ શ્રીમંતે આપણા મંડળના મુગ્ધથી થવાનું સ્વીકાર્યું છે એ જાણીને આપ ખરેખર ખુશ થશે. હિંદમાં શ્રીઓની રમતગમત અંગે જુદે જુદે સ્થળે કામ કરતાં મંડળોનું સંગઠન સાધવા અને તે દ્વારા જુદા જુદા સ્થળોની મહિલાઓને પરસ્પરને મળવાની તક મેળવી આપવાના હેતુથી ગયે વરસે આ ફેડરેશનની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. રાષ્ટ્ર-ઘડતરની પ્રવૃત્તિઓમાં આજની આપણી પ્રવૃત્તિ ખરેખર પ્રશંસનીય છે એમ હું માનું શું. યુદ્ધોત્તર પુનર્વટના માટે જે અસંખ્ય યોગનાઓ પ્રતિપાતિ કરવામાં આવે છે તેમાં શ્રીઓની ઉન્નતિ માટેની યોગનાનો કોઇએ પણ વિચાર ક્યો નથી. તેવો વિચાર કરવા આજે આપણે ફેડરેશનની પહેલી સભા દિંદના એક અગ્રગણ્ય દેશી રાજ્યમાં રાખી છે તે યોગ્ય જ છે, કારણ કે સામાજિક સાહસોની બાબતોમાં વડોદરા મોખરે જ હોય છે અને શ્રીઓની રમતગમતની બાબતમાં પણ આપણે મોખરે રહીશું શ્રીઓની રમતગમતોનો એ અર્થ નથી થતો કે શ્રીઓની પાસે પહેલવાની

કરાવવી. આપણે હેતુ તો શ્રીઓ અને બાળકોનો શારીરિક વિકાસ સાધવાનો છે. મુદ્દની બંધકર ચાતનાઓના પરિણામે આપણને બાન થયું છે કે આપણી બાવિ પ્રગતિ બાજા માટે આપણે આપણી શારીરિક વિકાસની પ્રવૃત્તિઓને પુરુષગતમાં મર્યાદિત કરવી જોઇએ નહિ. શ્રીઓએ પણ તેમાં ભાગ લેવો જ જોઇએ.” આ શુભ બાવનાની જાહેરાતથી લેકી પ્રતિમા મીતરે અખિલ હિંદ મહિલા રમતગમત મંડળની ઉદ્ધાટન બેઠકની શરુઆત કરી. આ બેઠક બે દિવસ સુધી ચાલી અને તેમાં બંબાજ, ઝુગાઈ વિ. દર દરથી પ્રતિનિધિઓ ભાગ લેવા આવેલા.

આ ફેડરેશનની સ્થાપના હિંદના નારી-જીવનમાં અજોડ પ્રગતિ લાવવાની આશા ઉત્પન્ન કરે છે. વડોદરામાં પણ શ્રીઓની શારીરિક ઉન્નતિ સાધવા એક ખાસ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. હિંદની શ્રીઓ હવે મુમુક્ષુની પ્રજ્ઞાલીકાઓ ફગાવી દઈ, ખુલ્લી હવામાં મોટાં મેદાનો પર પુરોગ સાથે રમતગમતોની હરોફાઈ કરવા મોટી સંખ્યામાં આવળ આવશે તો હિંદના સામાજિક જીવનના એક મહત્વના અંગનો અજોડ વિકાસ થશે અને પ્રગતિના પાયા મજબૂત બનશે.

તૈયાર છે : ગાળે જ મંગાવો

શ્રીમન્નૃસિંહચાર્યજી

લેખક : મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ, બી. એ.

કિંમત : રૂ. ૨-૫-૦

લગ્નો : હુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

લગ્નના પ્રકાર, પરિણામ અને કારણો

શ્રી. દેવાયત સોની

લગ્નના બે પ્રકાર પાડી શકાય. એક સ્વયંશોધિત એટલે આપમેળે શોધેલાં અને બીજાં માળાપે શોધી આપેલાં.

‘લગ્ન પછીનું’ પ્રેમમય સુખી જીવન એ જ લગ્નની સાચી સફળતા-પંખી એ લગ્ન સ્વયંશોધિત હોય અથવા તે વડીલોએ શોધી આપેલાં હોય

આજથી અડધા સૈકા પહેલાંનો લગ્નનો પરિવાસ તપાસશું તો માનુસ પડશે કે તે વખતે યુવાં લગ્નો મોટે ભાગે માળાપ અથવા વડીલો જ શોધી આપતાં હતાં. ગાળકને જન્મ આપે ત્યાંથી તેને મોટું કરી, મોળ શિક્ષણ આપી અને યોગ્ય ઠેકાણે પરણાવ્યા પછી જ માળાગો પોતાની દરજ પૂરી થયેલી સમજતાં

પ્રાશ્ન્યાત્મ કેળવણી અને સંસ્કૃતિનો વાળા દેશમાં આવ્યા અને એની સાથે બીજા સ્વાભે અને પ્રથાઓની મારફત લગ્નપ્રથામાં પણ પરિવર્તો આવ્યો.

જગતમાં મોટા વસ્તુ સ્થાપો નથી. દરેકમાં પરિવર્તો થયા જ કરે છે. માનવી પ્રગતિ હમ્મે છે અને જ્યાં જ્યાં તેનાં દર્શન ચાલે છે ત્યાં ત્યાં તે ફેરે જાય છે. પ્રાશ્ન્યાત્મ હવાના રંગથી રંગાયેલાંઓએ જોયું કે લગ્નપ્રથા પરિવર્તો મારી લે છે. તેઓએ લગ્નની લગામ વડીલોના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લીધી અને નવી પ્રથા શરુ થઈ. આજે હવે ફેરલાક માને છે કે આપમેળે શોધેલાં ન હોય એવાં લગ્નો બાળે જ સફળ થાય છે. પોતાની આ-માન્યતાની દલીલમાં તેઓ કહે છે કે ‘જ્યાં લગ્નથી જોડાનાર યુવક-યુવતિ એકબીજાના સ્વભાવથી તો ઠીક પરંતુ એકબીજાને નજરે જોયાં પણ ન હોય ત્યાં પ્રેમ ક્યાંથી સંભવે ? એને પ્રેમચિન્તાનું લગ્નજીવન શી રીતે સફળ નીવડે ?’

આ નવા વિચારોની માન્યતા વિચારણા મારી છે, પરંતુ તે માટેની તેમની દલીલો ફેટકે અંગે અમંગલક કહી શકાય. એક-બીજાના સ્વભાવથી પરીચિત ન હોય અથવા તો એકબીજાને નજરે જોયાં ન હોય તેવાં પતિ-પત્નીમાં પ્રેમ સંભવે નહિ એમ તેઓ કહે છે તો પછી પ્રાચીન લગ્નપ્રથાનાં બધાં જ તગો નિષ્ફળ નીકળ્યાં જોઈએ; અને હવે પછીના આપમેળે જોઈતા બધાં જ લગ્નો સફળ થતા જોઈએ. પરંતુ હકીકત જુદી જ છે. એક વાત પ્રથમ સમજી લઈએ કે જુનું એટલું તમામ રોનું નથી એવી જ રીતે જુનું તમામ નિવ પણ નથી. નવા રિવાજો પણ ફેટકે અંગે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે અને જુના રિવાજો પણ ફેટકે અંશે જાળવી રાખવા યોગ્ય હોય છે.

ત્યારે હવે આપણે અંત પ્રકારનાં લગ્નોની વિચારણા કરીએ.

વડીલોએ શોધી આપેલાં લગ્નો વિચારતાં એ લગ્નો પાંડરાં જેટલાં સફળ નીવડતાં હતાં એટલાં આજે નીવડતાં નથી એ સ્પષ્ટ હકીકત છે. પરંતુ સાથે એ સમજી લેવું જરૂરી છે કે વડીલો એ સંતાનોના હિતેચ્છુ હોય છે. પોતાનાં સંતાનનું લગ્નજીવન સુખી નીવડેલું જોવાને તેઓ આતુર હોય છે અને એ જોવાને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને જ તેઓ લગ્ન જોડી આપે છે.

સરુઆતમાં કહ્યું તેમ દરેક વસ્તુ પરિવર્તનશીલ છે. એક વખતે એક પ્રથા જે સંસ્કારીતાની સીમારૂપ હોય છે એ જ પ્રથા બીજે વખતે પ્રગતિરોધક બની જાય છે. એવા સમયે એ પ્રથાને વજગી રહેવાથી લાભને જાહેર દાગિ જ ચાલે છે.

વડીલોએ શોધી આપેલાં જે લગ્નો એક નજાત મોટા સફળ નીવડતાં તે જ લગ્નો

આને નિષ્ફળ નીવડે છે તેનું મુખ્ય કારણ એક જ છે કે એ પ્રથા હવે પરિવર્તન માગે છે. લોકમાનસમાં પડેલો યથો છે. જ્ઞાનો પક્ષટાયો છે અને સાથે જૂની પ્રથાઓને પણ પક્ષટાવ્યા માગે છે.

આવી રીતે સુધારકોએ લગ્નની નવી પ્રથા શરૂ કરી. અને વડીલોની સલાહ અગર મદદ લીધા વિના જ આપમેળે લગ્ન શોધી લેવાનો રિવાજ ચાલુ થયો. આવી રીતે લગ્ન-પ્રથાનો પૂર્વાર્ધ પૂરો થયો અને અવનવાં આકર્ષણો સાથે ઉત્તરાર્ધ શરૂ થયો.

શરુઆતમાં સૌને લાગ્યું કે સુખી લગ્ન-જીવનનો સાચો માર્ગ હવે હાથ લાગી ગયો છે. પરંતુ એ લગ્નો પણ જેમ જેમ વધતાં ગયાં તેમ તેમ તેની નિષ્ફળતારૂપી છૂટાછેડાના ખનાવો પણ વધતા ગયા. અને આજે હવે એ પ્રથા પણ નિષ્ફળ નીવડી હોય તેમ જણાય છે.

બંને પ્રથાઓની સફળ-નિષ્ફળતાનાં કારણો હવે તપાસીએ.

જૂનવાણી પ્રથા ન્યારે અસ્તિત્વમાં હતી ત્યારે આપમેળે લગ્ન શોધી લેવાનો વિચાર સરખો પણ ઠાણ કરી શકતું નહિ. એ વળતે છૂટાછેડાને પાપ માનવામાં આવતું. એટલે લગ્નજીવન જેવું નીવડે તેમાં જ સંતોષ ગેળગવા સૌ ઠાણ પ્રયત્ન કરતા. અને જેમ આ બધાં લગ્નો સફળ ન નીવડતાં તેમ બધાં નિષ્ફળ પણ નીવડતાં નહિ. ઠાણ લગ્ન નિષ્ફળ નીવડે ત્યારે ‘પડયું પાતું’ સુધારી લેવા પ્રયત્ન થતો. પ્રેમને નામે વિશ્વાસ અને સતતંત્રતાને નામે સ્વછંદતાનાં નાટકો ત્યારે બજવાતાં નહિ એટલે આજનાં સુધારક લગ્નો અને પછી તરત આવતા છૂટાછેડા દરતાં એ જૂનવાણી પ્રથા ઇચ્છનીય હતી.

પ્રાથમિક કેમણીએ પ્રભમાં સ્વતંત્રતાની સાથે સાથે સ્વછંદતાનાં પણ બીજાં દોષાં. લગ્નજીવન જરા નિષ્ફળ નીવડે એટલે તુરત તેને ફગાવી દઈ બીજું લગ્ન શોધી લેવાની

વૃત્તિ વધી એટલે લગ્નપ્રથામાં અવ્યવસ્થા વ્યાપી ગઈ. શરુઆતમાં આ ઠીક - લાગ્યું પરંતુ હમેશાં અનતા છૂટાછેડાના ખનાવો સાક્ષી પૂરે છે કે સ્વયંશોધિત લગ્નો પણ સફળ થતાં નથી.

સ્વયંશોધિત લગ્નો શા માટે નિષ્ફળ જાય છે તેનાં કારણો તપાસતાં એક વાત સમગ્રાય છે કે ગાલ મોહ, વિશ્વાસ અને આકર્ષણ આજના યુવાનોના માનસ પર કાબૂ જમાવી બેઠાં છે. લગ્નથી જોડાનાર યુવક-યુવતિ શરુઆતમાં તો એમ જ માને છે કે આપણી વચ્ચે શુદ્ધ પ્રેમ હોય આપણું લગ્ન જરૂર સફળ નીવડશે જ. આમ ધારી તેઓ લગ્ન કરી બેસે છે. શરુઆતમાં તો તેમની માન્યતા સાચી હોય તેમ જણાય છે અને લગ્નજીવન સુખમય બાંસે છે. પરંતુ સમય જાય છે તેમ મોહ ઘટતો જાય છે, આકર્ષણ ઓસરી જાય છે, મતભેદ સ્પષ્ટ થાય છે અને જીવન કંટાળાભર્યું બને છે. એકબીજાં સ્વતંત્રતાની ધૂનમાં એકબીજાને અન્યાય કરવા લાગે છે અને પછી બંને છૂટાછેડા તરફ દોડી જાય છે. એટલે આ પ્રથામાં નિષ્ફળતાનું મુખ્ય કારણ દષ્ટિદોષ અને વિચારોની વિપુલતાનો અભાવ છે.

આવાં સ્વતંત્ર અને સ્વછંદની વિચારોવાળાં સંતાનોને જો તેના વડીલો પોતાને એમ તેની સાથે પરણાવી દે તો એ લગ્ન સફળ થવાનો જરાય સંભવ જ નથી. એટલે જૂનવાણી પ્રથા પણ આજે તો ગિનઉપયોગી જણાય છે.

હવે લગ્નજીવન જો ખરેખર સુખી અને પ્રેમમય બનાવવું હોય તો આપણે આટલું કરવું જ પડશે:

તરૂન જૂનવાણી પ્રથા હવે ચાલી શકે તેમ નથી જ. પરંતુ તેમાં થોડો ફેરફાર કરવામાં આવે તો નવી જૂની બંને પ્રથાનો સમન્વય સાધી શકાય. સંતાનની લગ્નની ઇચ્છા અને લગ્નવિષયક વિચારો બંધાય

પછી માથાપ અગર વડીલોએ તેને, યોગ્ય પતિ અથવા પત્ની તપાસ કરી, યોગ્ય ઠેકાણું મળ્યા પછી જાને બાવિ પતિ-પત્નીને એક બીજાના પરિચયની તક આપવી જોઈએ. અને એક બીજાના માનસથી તેઓ પરિચિત થને ત્યાર પછી જ થાંતેની સંમતિ લઈ લગ્ન થવું જરૂરી છે કે જોથી લગ્ન પહેલાં ઉદ્ભવેલો પ્રેમ લગ્ન પછી વધુ ગાઠ થને.

અને નવી પ્રધાને વળગી રહેવા માગનારાઓએ પણ પ્રેમ અને મોહના બેદને સમજી લેવા જરૂરી છે. જ્યાંસુધી એ રોડ નહિ સમજાય ત્યાં મુઠ્ઠી એવાં લગ્નોનું અંતિમ પરિણામ અસંતોષ અને છૂટાછેડામાં જ પરિણમશે.

લગ્ન પહેલાં પ્રેમની જરૂર છે એ ખરું પરંતુ લગ્ન પછી પ્રેમ નથી જ થવો. એ સાન્યતા જૂલમરેલી છે. રોડકાગળ એટલે કે રોડ પછીનાં લગ્ન કરતાં પણ લગ્નરોડ એટલે કે લગ્ન પછી જન્મેલો રોડ વધુ પવિત્ર અને કિંમતી હોય છે.

બાકી તો માનવી એ માનવી જ છે; દેવ નથી. અનેક ક્ષતિઓ અને ઊંચુપો માનવીમાં હોય છે. પત્નીમાં હોય નિરખતો પતિ અને પતિના સામાન્ય દોષથી પોતાને કમમાગ્ય માનતી પત્ની માનવીની આટલી વ્યાખ્યા સમજી અને જાણી લે તો અસંતોષ દૂર થઈ લમણવન સુખી નીવડે. અરવું!

જૂલ રે જૂલ

જૂલ રે જૂલ,
ઢેડાંની હોડલીએ જૂલ રે જૂલ.
નાનકડી નાવડી ને નમણી તલાવડી,
નીર બચાં છે નેકનાં વિપૂલ:
ઢેડાંની હોડલીએ જૂલ રે જૂલ.
નીરે તરૂં ચેલીઓ, મોર અને ઢેલીઓ,
દગળાં ફેરે છે ફક્ક કૂલ:
ઢેડાંની હોડલીએ જૂલ રે જૂલ.
પ્રકૃતિની પૂણું મહેર, લહેરે સગીર લહેર,
લહેરાય પાણીટે પોયણાં અતૂલ:
ઢેડાંની હોડલીએ જૂલ રે જૂલ.
આવોને જૂલીએ, અન્ય સદગ જૂલીએ,
નિત્ય પ્રસન્ન ને નિત્ય પ્રકુલ:
ઢેડાંની હોડલીએ જૂલ રે જૂલ.

સંદ્રાન્ત મંગળજી આચાર્ય

પૈસા બચાવો !

કરકસર કરો !

નેશનલ સેવીંગ સર્ટીફિકેટ લ્યો

અને

ઝાકના દોઢા બનાવો.

નાના અને મોટા, ગરીબ અને તવંગર, શેઠ અને નોકર
વેપારી અને ખેડૂત, સ્ત્રી અને પુરૂષ, દરેક પૈસા બચાવીને
ભવિષ્યની ભોગવાઈ કરી લે !

*

આ કામમાં લોકોને મદદ કરવા ઠેકાણે ઠેકાણે આડતીયા નીમેલા છે. ગ્રામના
ખરેલ તલાટીને તથા સહિયરદારને પુછવાથી પણ માહિતી મળશે.

કમીશનનો ધોરણે નેશનલ સેવીંગ સર્ટીફિકેટ ભરાવનારા
આડતીયા જોઈએ છે. તે માટે લખો :

પ્રકાશન કચેરી, વડોદરા.

*

એ નો બાઈ મદન કોલેજમાં એક સામાન્ય વિદ્યાર્થી હતો. તેની અદાર વરસની ઉંમર સુધીમાં અભ્યાસ, સિનેમા, ઘરનાં માણસો એ સિવાયની દુનિયા તરફ તેનું ધ્યાન ન હતું, પણ ઑગરટની ચળવળમાં સી આખા વૃદ્ધના હૃદયમાં જોમ ઉઘટી આવ્યું અને તેના આવેશ ભેગા મદન પણ આગ્રા દિવસના એક રાષ્ટ્રીય સરઘસમાં જોડાયો !

કમસર લાડીમાર વગેરે વિધિ થયા બાદ ઘણાંજોને પોલિસે પકડ્યા, તેમાં મદન પણ આવી ગયો.

એના પકડાવાની ખબર ઘેર આવતાં જ સૌના હૃદયને આઘાત થયો.

“ મદન આવી ભાંજગડમાં કદી પડે જ નહિ ! ને આ શું થયું ? ” પાડોશમાંથી મોતીલાલ શેઠ બોલ્યા.

“ હા રે-ખાદી ક્રિકેટની મેચ જોવા જો ની જાન્યે—” કસ્તુરચંદે ટાપસી પૂરી.

મદનની બા રથામકુંવરને તો માયા પર આકાશ પડ્યા જેવું થયું “ હાય હાય, મારો સીધો લીટીનો પોષરો તે આવું કરે ? ”

પણ એની બેન સુભગા એની નિશાળની ચોપડીએ ગોઠવતાં શાંત રિમત કરતી હતી. એને પણ ખબર સાંભળી પ્રથમ તો આઘાત થયો પણ તે આનંદનો હતો ! મદનબાઈ માટે તેને કદી નહિ થયો હોય એવો પ્રેમ તે દિવસે આવી ગયો.

સુભગા હજી પંદર સોળ વરસની મુઠ્ઠાં બાલિકા હતી. તેથી એને ઇચ્છા હોવા છતાં આવું જાહેર કાર્ય કરવાની હિંમત ચાલતી ન હતી, પરંતુ પોતે નહિ તો પોતાના બાઈએ પણ દેશકાર્ય કર્યું એવા ખ્યાલથી એને

અત્યંત આનંદ થતો હતો. જાણે પોતે જ કોઈક બારે સત્કાર્ય કર્યું હોય એટલું એને ગૌરવ ઉપજતું હતું; એ એના વર્ગમાં પણ ખીમ દિવસથી કોઈક ગર્વથી રહેતી !

જે કોઈ સંહચરી મળે તેને એ લાગવી વધામણી ખાતી: “ કાલના સરઘસમાં મારા મદનબાઈ પકડાયા-પચીસ ત્રીસ કોલેજિયનો પકડાયા તેનાં નામ છાપામાં છપાઈ આવ્યાં-હો-તેમાં મદનબાઈ પણ છે. ”

અને ઘણી છોકરીઓ તે સંબંધી કાંઈ કાંઈ હકીકત પૂછતી તેના ઉત્તર આપતાં સુભગાનું હૃદય ઉછળી આવતું.

પણ સાંજે નિશાળથી ઘેર આવ્યા પછી સુભગાને પોતાનું સર્વ ગૌરવ-અભિમાન પગણે દળાતી રાખવું પડ્યું. કેમ કે ઘરમાં બધાં માણસો શોકમાં ગરકાવ થઈ બધાં હતાં ! એટલે સુભગાથી કેમ હસાય ? વ્યકિત-સ્વાતંત્ર્યનો અભાવ એ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એનો એને આજે પૂરો અનુભવ થયો; કારણ કે પોતાનાં ઘરમાં પણ એને આનંદ થતા છતાં એનાથી મનમોહણું હસી શકાતું ન હતું.

મદનને માટે જોડમાં ગોકલ્લતાનાં કપડાં સુભગાએ બારે હોંસથી થેલીમાં ભાપી, ખાવાની ટિફિન બાસ્કેટ પણ એ દરરોજ ચિત્ત રાખીને ભરતી. અને આ બધાં કામો કરતાં પોતે એક જાતની દેશસેવા જ કરે છે એમ લાગનાં એને પારાવાર સંતોષ થતો.

કોઈ કહેતું: “ ચાર પાંચ દિવસ ધાક બતાવવા ખાતર મદનને પૂરી રાખી છોડી દેશે. ” તો કોઈ કહેતું: “ સહેજે ચાર પાંચ માસની સજા ઠોકી દેશે. ”

આ સમાચારો સાંભળી મદનના પિતા

ભૂપતરાય બહુ ગમરાઈ જતા; પણ તેની સુભામા પર કાંઈ જ અસર થતી નહિ.

ભૂપતરાય દરરોજ એક વાર જેલ સુધી જઈ આવતા. કવચિત્ વડીલ ખેરિરટરને મળતા, જડજ સાહેબ પાસે વગવસીયો લઈ જવા મહેનત કરતા પણ પિતાની આ બધી માયાકૂટ જોઈ સુભામાને તો હસવું જ આવતું; કવચિત્ ઝીડ પણ ચડતી.

મદનને જેનમાં કેવી હાડમારી પડતી. હશે તેનો વિચાર કરતાં એની ખાના કાળ-લંભમાં કાંઈ કાંઈ થઈ જતું; પણ સુભામાને તો એમ જ લાગતું કે સ્વાતંત્રતા માટે લોગ-વેશી હાડમારીમાં પણ અમૃત બરેલું છે !

(૨)

ખેચાર દિવસ બાદ ભૂપતરાય એક દિવસ લાંબાલાંબા જેલથી ઘેર પાછો આવ્યા. એ બારે આનંદમાં જાણતા હતા.

“ મદનને છોડી મૂકજે, હોંકિ ” એમ કહેતા એ અંદર આવ્યા: “ ચાલો, અત્યારે જ મોટર લઈ તેને તેડવા જવાનું છે—માટે તૈયાર થઈ જાઓ. ”

સુભામાએ ઉતાવળે ઉતાવળે સાડી બદલી. પેલાના દેહમક્ત બાહને જેલમાંથી પાછા તેડી લાવવા જવાનો એને બારે ઉમંગ આવી ગયો હતો. સૌ ઉતાવળે ઉતાવળે મોટરમાં બેઠાં. “ બધાને છોડી મૂક્યા કે, આપણ ? ” સુભામાએ મોટર ચાલુ થતાં પૂછ્યું.

“ નહિ કે, કેટલાયે જાણુને નથી છોડવાના. ”

“ કેમ વાડુ ? ”

“ એ લોકોએ માફી માગવાની ના પાડી તેથીરો. ”

“ એટલે ? ત્યારે મદનભાઈએ માફી માગી, ખાખા ? ”

“ હા વળી. તે વિના, કાણુ છોડે ?—એ

તો ના, ના કહેતો હતો પણ મેં ધણે આમલ કરી જેમતેમ પટાવ્યો. આપણે જેલમાં પહોંચતા સુધીમાં તો એવું માફીપત્ર લેવા સાહેબ આવી ગયા હશે—તુર્ત જ એને છૂટવાનો કુકમ મળશે. ”

સુભામા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. એને ધણે જિએથી એક વાર મોંઘ પર પડી ગયા જેવું લાગ્યું. એના મનનું બધું સ્વમાન, ગૌરવ, ગર્વ ધવાયાં. એ મનમાં વિચાર કરવા લાગી: “ અહા, મદનભાઈને આપણના તાખામાં સોંપવી વખતે મોરા સાહેબ ત્યાં આવે તો મને તો રામમથી મરી જવા જેવું થાય ! એ સાહેબ લોકો મનમાં આપણને શું કહેતા હશે ?—“ આ કિંદી લોકો છાણના કીડા જેવા છે ! સ્વાતંત્રતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે ગાંધી માગનાર પામર હવેને બારે માનપાનથી તેડવા આવ્યા છે ! ખરેખર તેઓ એમ જ ધારે. આખા કિંદી માનસર્વ અપમાન અને તે પણ એક અમીજ સમય યાય—અસલ ! ”

આમ વિચારમાં ને વિચારમાં જેલ આવી, સૌ મોટરમાંથી જિતરી રાષ્ટ્રીય કેડી-એની કેટડીઓ તરફ વળ્યા.

તે જ વખતે એક અમીજ અમલદાર ખેચાર દેશી પોલિસ અમલદારો અને સિપાઇઓ સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

(૩)

મદન એની કેટડીમાં વિચારમસ્ત દશામાં આંટા મારતો હતો. એણે માતાપિતા-એન સૌને મોટરમાંથી જિતરતાં જોયાં.

સુભામાની ને એની નજર એક થઈ—એની નજરમાં શું હતું તે રાષ્ટ્રપ્રેમી મદન સમજી ગયો—એના વિચારોની ગડમથલનો અંત આગ્યો.

બહેનને જોઇ, તેની આંખમાંથી ચતા મૂક
સૂચનને એણે કેમ જાણે સ્વીકારી લીધું.

“ મદનલાલ ભૂપતરાય દેસાઈ—”

એક દેશી અમલદારે નામનો પૂકાર કર્યો.
મદન આંટા મારતો હતો તે સામે અદબ
વાળી ઊભો રહ્યો.

“ આ તમારા મારીપત્ર પર સહી કરો. ”
અમલદારે ફરમાન કર્યું.

મદન ટટાર થયો: “ મારે મારી માગતી
નથી-મારા પર રીતસર કામ ચાલતાં જે
સખ થશે તે હું સદન કરી લઉં. ”

મદનની વા સ્યામકુંવર હતાસ થઇ મઇ.
ભૂપતરાયે હેઠ પીસ્યા, દાંત કચકચાવ્યા !
પણ સુખયા આગળ આવી: “ મારા મદન-
બાઈ ! ” કહેતાં આંખમાંથી હાથીશ્રુ વરસાવતાં
એણે બાઈનાં એવારણાં લીધાં અને હાથમાં
રાખેલી જાતે કતિલા સૂતરની રાખડી બાઈના
હાથે દસતે વદને બાંધી-ત્યાં રસ્તા પરથી
સિનેમાની જાહેરાત માટે નીકળેલી મોટરમાં
લાઉડસ્પીકર રાધે રેકર્ડ વાગતી સંગીતાઈ:

“ રખિયાં ગ્રાધાવો લેવા—” અને એ
સંગીતના આંદોલનોને ઝીલતાં બાઈજેનની
આંખમાં દિવ્યતેજ પ્રકટ્યું.

ઘડીઆળ અટકીને ઊભી રે

(રાગ—વાણીજાને દાદે થાડો અટકીને ઊભો રે-એ મનઝીતનો)

ઘેલાભાઈના ઘરમાં ઘડીઆળ, અટકીને ઊભી રે ! (ટેક)
મીલનાં બૂંગળાં વાગ્યાં ગોરી, હવે કેટલી વાર રે
હવે કેવી નીંઘ રે ગોરી, આય કરો તૈયાર રે ! ઘેલા૦
ચૂલો છે સંઘરૂકયો ગોરી, દાંતણીઆં તૈયાર રે
મૂખ ખંખાળી માંડો ગોરી, પોતિયાં બે ચાર રે ! ઘેલા૦
મહિનો મહિનો કરી મજૂરી, કાલ થયો પગાર રે
સીનેમામાં ગ્યાંતાં ગોરી, લઇ સખીઓ બે ચાર રે ! ઘેલા૦
રેંકડીઆને પૂછે ગોરી શા શા છે શણગાર રે
પીન, વેહી ને આક ખરીયાં, ગંગડીઓ દશ ખાર રે ! ઘેલા૦
રાતે ગોડાં ગાવ્યાં ગોરી, નહીં વાળુ તૈયાર રે
ચાકયો બૂખ્યો સતો ઘેલો, કરી રહ્યો વિચાર રે ! ઘેલા૦
વહેલી વહેલી વાહુ વાતાં, ઊઠશે નમણી નાર રે
ભાતભાતનાં લોજન કરશે, જલ્દીથી તૈયાર રે. ઘેલા૦
લોર થયું ને લામા જાંવે, નાંખો રે ધુધરાટ રે
અહીંઆ મીલનાં બૂંગળાં વાગ્યાં, ચૂલે ટાઢી રાખ રે ! ઘેલા૦

દયદંધુ પિનાંબર લેશી

“કિશોર, પછી તે શો વિચાર કર્યો ?”

“શેનો ?”

“તારા લગ્ન વિગેનો જ રેનો !”

“એમાં વિચાર કરવાની વાત જ ક્યાં છે ?”

“વિચાર નહિ, તો પસંદગી ખરીને ?”

“હા, પણ એનો નિશ્ચય પછી જણાવીશ.” કિશોર વાત ઉઠાવી દેવા નિશ્ચયને દૂર ઠેકાણા પર ન કર્યો.

“પણ માટે સંતોષાએને શો જવાબ આપવો ?”

“કે હજી નિર્ણય નથી કર્યો.”

“તો પછી નિર્ણય કરતાં શી વાર લાગે, ભાઈ ? આ સંતોષાએનું છે તેમ ખીમ્મ બેચાર જગ્યાએથી માગ્યાં આવ્યાં છે.”

“બા, સાચું કહું ? હમણું ઉતાવળ કર મા. મારે હંદની પરીક્ષા પસાર કરવી પાડી છે.”

“એમાં હું અંતરાય નાખવા નથી માગતી, પણ ત્યાર કેડે ?”

“ત્યારે કેડે તો પગભર યવું જોશેને ?”

“હીક, તારી છબ્બા; પરંતુ એક ખ્યાલ રાખજો કે મને તેની છોકરી પસંદ કરવા હું નહિ હૈલ.” વિનયએ ચાકીને અને કિશોરના નેવતર વિચારો જાણીને કહ્યું; તેના કોટુમ્બિક પવિત્રતા, ખાનદાની, અને સુસંસ્કારના આદર્શો ઉચ્ચ દતા.

“પણ બા, એમાં કટાક્ષ મોં સા માટે કરે છે ? તને મને અને ઘરને શોભે એની છોકરી હું પસંદ કરીશને ?”

“વાહ ! એમાં હું શા માટે ના પાડું ?”

“બસ ત્યારે, ધીરજ ધરજો, ને વિશ્વાસ રાખજો.” કિશોર છેલ્લું વાક્ય અતિ નમ્રતાથી બોલ્યો. માતા મૌન રહી. કિશોરે વિચાર્યું કે માતાનું સાગર પેટ હોય છે; એ કદી પુત્રના હિત વચ્ચે આડી આવતી નથી; માતા કુમાતા થતી નથી.

એકલ જ્યોત સમા એકના એક પુત્ર કિશોરને વિનયએ શક્ય એટલા લાડકોડના પારણે હાંચોળી ઉછેર્યો હતો. કિશોરના પિતા તો કિશોર આ સંસારમાં પહેલો શ્વાસ લે એ પહેલાં પંચત્વ પામેલા. છતાં ય પેતે કેવી રીતે મોટો થયો એની ગમ હજી કિશોરને પડી ન હતી; માતાએ પિતાનું સ્થાન સાચવી લઈ એની જાણ એને પડવા દીધી ન હતી. ‘સંદીપન - શાહનશાહ’ની કહેવત કિશોરને લાગુ પડે એવા સંધોજો. વિનયએ જામતાં જ ડાંબી દીધેલા. અત્યંત લાડકવાયો છતાં માતાનો એકે બોલ્યો બોલ તે ઉચાપનો નહિ; ઉલટું તે એમ માનતો કે વિનય પોતાના મનસ્વી સ્વભાવને ઉદારતાથી નભાવી લે છે. વિનય કિશોરની કેટલીક ધૂનો ચલાવી શેતી, છતાં તે માનતી કે કિશોર ખૂબ કલામંદો છે.

કિશોર માતાની દેવાલાકડી સમેો હતો. માતાના અધકાર-છવાયેલા એકધારા જીવન-વહેણમાં જો ક્યાંય પણ આશાખીમ ઉભે પામી હોય, તો તે કિશોરના શિક્ષણના એક પછી એક પમયીયાં વટાવતા વિકાસમાં. જેમ જેમ કિશોર સમજણો થતો ગયો અને સમાજના ગઠન ડેપડાઓ ઉઢેવતો ગયો તેમ તેમ તેને પોતાની માતાના નિરાધારમત જીવનનો અને પોતાના ઉઠેરની કઠિનતાનો

આંખો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો, માતરનો પોતા ઉપર કેટલો ઉપકાર ? કેટલું ત્રણ ? કેવી દુર્દશામાં એમના બંનેના જીવનનું નિર્વહન થયું હશે ?

ખીજ પળે જગતનો વિશાળ પટ કિશોરની આંખો આગળ ખુલ્લો થઈ જતો. મનોરથોના ગગનચૂંબી ખૂરજો ચણતા તેના આદર્શો અનંતમાં લહેરાવા લાગ્યા. જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અને સંસ્કારની મહોરછાપ તેની વિદ્યાને લાગવા માંડી, અને એક કમનસીબ પળે તેણે માતામાં થોડી ન્યૂનતા દોડી; વિજ્યા તેને શ્લિષ્ટ થઈ ગઈ.

વિજ્યાએ જન્મગીના તકકાળાંયા નીરખ્યા હતા; પણ વિધિનિમ્ણે તેના આ જીવનમાં છાંયડાઓ ઓછા હતા. કિશોર મુધારાને રાજમાર્ગે દોડ દઈ રહ્યો હતો; વિજ્યા ધાર્મિકતા, ઇશ્વરશ્રદ્ધા અને એકનિષ્ઠાથી છદ્મગત છદ્મર્તુ જીવન વીતાવવા લાગી. કિશોરે આ વિશ્દ્ધ ગતિએ પારખી, છતાં માતાની જૂનવાણી રીતરસમ ઉપર પોતાની અશ્રદ્ધાનો અને નવા સંસ્કારનો ઓછાપો ન જીતે એની પૂરી સાવધાની કિશોર રાખતો. ધર્મ, ઇશ્વર, અને આર્થપ્રણાલી, એ-તો જુદોનાં સાંત્વન છે, એમ માનના ત આગળ ધપ્યો.

જીવન કે મૃત્યુ ઉભય ઇશ્વરના હાથમાં હોય કે કુદરતના હાથમાં હોય, કે નસીબના હાથમાં હોય, મમે તેના હાથમાં હોય, પણ બંને નિશ્ચિત છે એમાં શંકા નથી. માણસ અધર્મી થાય, પાપી થાય કે નાસ્તિક થાય, એથી કરીને તેની આવરદા ટૂંકી થાય છે એમ માની લેવામાં જૂલ તો છે જ ને ! અને મૃત્યુ ક્યારે આવવાનું છે, એની આગાહી કોણને થતી નથી. કિશોરને પણ પોતાનું મૃત્યુ વડેલું ઉધરાણીએ આવશે એવી શંકા થે ન હતી.

વિજ્યાને મન હવે કિશોર પરણાવવા નેવડો લાગ્યો. કિશોરે પરણી જ લેવું એવો માતાનો આપ્રદ ન હતો; કોઈ બાબતમાં તેણે કિશોરને અભાગદથી મૂંઝવ્યો ન હતો. છતાં તેના અંતરમાં ઉમળકાનો એક આવેગ જામે આવી બેસી ગયો. કિશોર પારણે જૂલતો ત્યારે માતાએ તેને પૂરે રખાડેલો નહિ, ઉદ્દેશસિત દિને કોઈ દિવસ તેને ચૂમી-ઓની ઝડીથી નવરાગ્યો ન હતો. વિવાહની મરમી તેના દિલને ગ્લાનીભયું અને બળ્યું-જળ્યું રાખતી. તેની આકાંક્ષાએ મનમાં એ હોંસ પૂરી કરવા એક તીવ્ર તાલાવેલી ઉપગમવી. એથી લમતું વેણ તેના હોડેથી નીકળી પડ્યું. પણ કિશોરે તેને ધીરજ ધરવા કહ્યું.

●

એક નમતી સાંજે કિશોર ઘેર આવ્યો. સાથે એક નવપૌવના યુગ્ધા હતી; જનણે પૌવનને આંગણે તેણે આજે જ પ્રવેશ કર્યો ન હોય ! આવેલી યુવતીને જોતાં વિજ્યાને હર્ષ થયો. પણ ન્યારે જીભરાતા ઉત્સાહે કિશોરે કહ્યું : “ રમૂતિ, બાને પગે લાગ. ” ત્યારે વિજ્યાને આશ્ચર્ય થયું.

“ ભાઈ કિશોર, ઓળખાણ આપ, કોણ છે ? કોતી દોકરી છે ? ” વિજ્યાએ ઓવારણાં લેતાં લેતાં કહ્યું.

“ ખીજું કોણ હોય ? તું ‘ વડુ ’ ‘ વડુ ’ જંબતી હતી તે આ વડુ ! ” માતાનું આશ્ચર્ય વધ્યું, સાથે થોડો ખેદ પણ થયો.

“ ક્યારે ચાંદલા કરવાનું નક્કી કર્યું ? ”

“ લમ પગે તે ચાંદલા હોય, બા ? ”

“ તું તે લમ પણ કરી નાખ્યાં ? મને ખૂણું કારવ્યું પણ નહિ ? ”

કિશોર કહે : “ બધી વાત કહું બા ; ” અને પેંજી રમૂતિને ઉદેશીને કહે : “ તું જા,

રસોડામાં ને રહ્યા બનાવી નાખ. " પછી કહેઃ
 " એમાં પૂછવું શું ? તું કહેતી હો તો
 શુકલને બોલાવી લગ્નવિધિ કરી લઇએ; પછી
 છે કાંઈ ? "

કિશોરે લગ્ન મિત્રોની હાજરીમાં કરી
 નાખ્યાં હતાં. પણ માતાને દુઃખ ન લાગે એ
 ખાતર એ આમ બોલ્યો. વિજયાને પુત્રના
 સુધારાએ ઉત્ક્રાંતિ લાગતા, પણ તે એક
 હરક પણ સામે ઉચ્ચારતી નહિ. આમાં
 તેને કિશોરની અભ્યવહારિકતા દેખાઈ. તેણે
 સ્મૃતિને પાસે બેસાડી રહ્યા પીધી. સ્મૃતિ એક
 અપરાધ યુવતી હતી ને કડકકાટ જવાબ
 આપતી હતી.

માતાને ઓકરી ગમી. પણ એક વાતની
 બાંધછોડ કરવી રહી મધ હતી, તેથી કિશો-
 રને તેણે બહાર બોલાવી ધીરેથી પૂછ્યું:

" ક્યા ગામની રહીશ છે ? "

" બા, આપણું જ શહેરની છે, એની
 ફિકર ન કરતી. "

" એનાં માથાપ કેણુ છે ? શું નામ ? "

" એનાં માથાપ નથી. બંને વિદેહ
 થયાં છે. "

" તો કેમ આસરે ઉછરી છે ? કાકાને ?
 મામાને ? "

" એને કાકા મામા કેઈ નથી; કેઈ
 સમાં નથી. એ ઉછરી છે આપણાં જ સડે-
 રના અનાથાશ્રમમાં. "

વિજયાનું એ લંગાઈ મયું; આંખના
 પૂંડા પડેલા ગાળ, હાથ અંગત થયા. મોઢા
 રોડો આંખનાં બરોડાંનું બરેલું માડું ઉચ્ચાઈ
 પડે તેમ વિજયાની વિચારધારા ઉચલી પડી.
 તે વિચારવા લાગી કે પોતાને એકનો એક
 પુત્ર અનાથાશ્રમની રખડતી ઓકરી સાથે
 પરણે ! ક્યાં માનાએ પોતાને હાથે કેમવેલો
 પુત્ર ! મરી ક્યાં ગાળાપ વગરના અન્નની

વાતાવરણના સંસ્કાર પામેલ ઓકરી ! પોતાની
 કુસીનતા, પવિત્રતા ને ધાર્મિકતા વિજયાને
 છેલાઈ અમઘાઈ જતી લાગી; અને ત્યારે
 તેને ખંખર પડી કે સ્મૃતિ ઊંચા કુટુંબની કે
 કૂળની નથી, ત્યારે તેની બધી શ્રદ્ધા, ધીરજ
 મહેનત અને આશા ધરાશાયી થતાં તેને
 લાગ્યાં. આખું વિધવાનું માનસ જૂતી અને
 ખાનદાનને ઉચિત એવી ધરેડ તણ શકે એમ
 ન હતું. તેનો અવાજ દૃઢ અને ભારે થયો

" કિશોર, આપણાં કૂળને આ છાજતું
 નથી. તારું પમકું વગરવિચ્છાદ્યું છે; હજી
 સુધારી લે તો સારું. " કિશોર મૂંઝો રહ્યો.

માતાને દુઃખી થતી જોઈ તે મૂંઝાણે.
 પણ સ્મૃતિના મેમણ હૃદયને હવે તે ઠેકરે
 મારી શકે એટલે પાપાણુહૃદયી ન હતો.
 તેણે વિચાર્યું કે થોડા સમયમાં માતા મળી
 જશે. વિજયાએ ફરી વાર એ જ કહ્યું. ત્યારે
 કિશોરને લાગ્યું કે માતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ
 તેણે આ પહેલી વારનું કામ દિલમાં ડાંખ
 આપી રહ્યું હતું. પરંતુ અન્ય ઉપાય ન
 હતો. તેણે કહ્યું: " બા, અમે સ્નેહસગ્ન
 ક્યાં છે. અને આવે વખતે તારે અમને
 આશિષ આપવા જોઈએ કે આવાં વેણ
 કાઢવાં જોઈએ ? "

પરંતુ વિજયાએ જીદ ઓડી નહિ. તે
 કહે: " તારાં લગ્ન અવિધિસર છે, અધર્મ
 છે; યાત્રિ જહાડનાં છે; એ આપણાં કૂળનું
 નિકંદન કાઢી નામે; માટે હજી સગમ. "

કિશોર અને સ્મૃતિ આગે ગણત્યાં ત્યારથી
 તેમના હૃદયમાં ઊર્મિસંચાર થયો હતો.
 મિત્રોએ એ ઊર્મિને વધાવી, વિકસારી અને
 સગ્ન માટે અતુકૂળતા કરી આપી. સુધારક-
 ત્વિએ આ આંતરલગ્નમાં કરો બાંધ તેણે
 ન બંધ્યો, અને માતાને મનાવી લેવાનો તેનામાં
 આત્મનિષ્ઠાસ દતો.

કિશોરે વિચાર્યું: 'મેં અત્યાર સુધી માતાની ઇચ્છાનું ઉલ્લંઘન ક્યું નથી; માટે મારી આ એક ઇચ્છા પૂર્ણ થવા દે તો સારું.'

વિજ્યાએ એ જ વેળા કહ્યું: "બેટા, મેં તારો મરણ વિરૂદ્ધ એકે ડગલું બધું નથી તારા એકે કાર્યને મેં ઉવેખ્યું નથી. અને તારા હવે પછીના ખીમ ઠાંઈ કામમાં હું વાંધો આણીશ નહિ; પણ તું મોઠો થઈને માગ મનને આ વખતે સંતોષ આપ."

સ્મૃતિએ બારણાની આડેસથી આ સંવાદ સાંભળ્યો. તેને આવી ભરાયા જેવું થયું, પણ કિશોર માટે તેના દિલમાં સચો પ્રેમ હતો. કિશોરની રિયત સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ; પણ જે થયું તે 'ન થયું' થાય એમ ન હતું. વિજ્યાના હૃદયમાં પુત્રપ્રેમ અને કુળપ્રતિષ્ઠા વચ્ચે ગત્રમાહ ખેલાઈ રહી. ત્રણેએ નજર મોટીને મોં ફેરવી દીધાં.

સ્મૃતિ સાથેનાં લગ્નમાં વિજ્યાએ કિશોરનું અધઃપતન જોયું; પુત્રની ખોટી પસંદગી તેને અકળાવી રહી; કાણુ હેયું કરી તેણે કિશોરને હળવેકથી સાફ ના સુણાવી દીધી.

કિશોર મિત્રોને ઘેર ગયો અને થોડાક મહિના પસાર થઈ ગયા. છેલ્લી પરીક્ષા પછી નોકરી માટે તેને બહારગામ જવાની જરૂર જણાઈ. મિત્રોની સહાય છતાં, માતા માટેના જોડા પ્રેમ તેને અકળાવી મૂકતો હતો. વખત જતાં માતાનું હૃદય ખીમળશે એવી તેની આશા ફળીભૂત ન થઈ. વિજ્યાએ માન્યું કે કિશોર વહેતોમોડો સુધરશે, પણ તેની એ માન્યતા ખોટી પડી. વિજ્યાએ જીંદગીભર દુઃખના કુંગર જ નોથેલાં, તેમાં આ દુઃખ એક સમાન હતું.

કિશોર અને સ્મૃતિ બેપાંચ વાર વિજ્યા પાસે જઈ આવ્યાં, પણ કંડા રવાગત સિવાય તેમને કશું મળ્યું નહિ. વિજ્યાની જીંદગીમાં થઈને તેમનાં પરિણામી હતી,

હવે કિશોરને એક જ માગ હતો—બહાર-ગામ જઈ નોકરી કરવાનો અને એ પ્રમાણે એક દિવસે તેણે મુંઝાઈ ગયાં.

સુબધમાં કામચલાઉ વ્યવસાય તેને મળ્યો, પણ સુબધનો ખર્ચ એણે ન હતો. થોડાક મહિનાઓ તેમણે સુખમાં ગાળ્યા, ત્યારે સ્મૃતિને પોતાની ધર્મપરાયણ સાસુનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. સ્મૃતિને મનમાં એક ચણચણાટી રહી ગઈ કે પોતે ખોળા પાથરીને કરગરીને સાસુને શા માટે ન મનાવી લીધાં? સોનું મન સ્ત્રી સહેલાઈથી સમજી જાય છે. સ્મૃતિને ઘણી વાર ઇચ્છા થતી કે શા માટે સાસુ પાસે જઈ મારી માગી તેના આશીર્વાદ ન મેળવવા? સુખની હાલમાં પણ તેના દિલમાં એન ન હતું—અજાણેનાં ઉકળાટ હતો.

એવામાં કિશોર બપોરે વ્યાધિમાં સપડાઈ ગયો. બિમારીમાં તેના મનની વેદના વધી પડી; હજી પણ માતાનો જીંદગી સ્વભાવ તેને સ્તત્યતો હતો; અને પોતે પણ માતાનો આગમન પાળી સેવા કરવાને બદલે ગર્વભરે ચાલ્યો આવ્યો એ બદલ પસ્તાવા થતો હતો.

પરંતુ એ બધું નિરર્થક હતું. તેના વ્યાધિ અસાધ્ય નીવડ્યો. કિશોરનું અત્યુક્ત અને સંતપ્ત પ્રાણપ્રભેદ એક સૂતી સાંજે પાંચે દેહાગી દેહપિંજરમાંથી બીડી ગયું.

વિજ્યાને સમાચાર મળ્યા. છેવટ તો એ માતૃહૃદયને! વાતસલ્યનું અત્યુક્ત અર્થ! ધરાઈને તેણે રોષ લીધું; પછી તેણે મૂકા-મુશીમતે મન વાળ્યું. આ મહા દુઃખદત્તામાં તેણે જોયું એક વિધિની અવગણનું પરિણામ અને ખીલું જોયું કિશોરની આગાહનું પરિણામ. દુઃખ ખમવાને જન્મેલાં ઉપર સવળા દિશાએથી દુઃખના દળકટક ઊભરે છે. પણ દુઃખના પ્રદારો ઝીલી ઝીલી તેનું દેહ રીંદ

યથ ગયું હતું. કિશોર માટે કોઈ શોક દર્શાવવા આવતું ત્યારે તે હવે રહી પડતી નહિ; લગ્નકાંડે હાથ મૂકી, પરમેશ્વરની અકળ લીલા તરફ આંગળી ચીંધતી, ધીમે ધીમે તે સંપૂર્ણપણે ભક્તિમાં એતપ્રેત યથ ગઈ.

પરંતુ હવે સ્મૃતિનું કાણુ ? સંસારમાં તેનું તાણી મેળવનાર કોઈ ન હતું. એનું જીવન ખાળપણથી અસુખમાં વીત્યું હતું. થોડા સમય સુખનો આભાસ થયો ન થયો ત્યાં તો પાછું દુઃખ અને દુઃખ ! તેણે માન્યું કે માતાપુત્રને વિષ્ણુદાં પડાવવામાં પોતે કારણજૂત બની તેથી આ અણધારી આશ્ત આવી. પણ હવે શું કરવું ? મુંબજના પાડોશીઓએ વિનયને કાગળ લખી સ્મૃતિને સાત્ત્વવા વિનંતિ કરી. જ્યાંજ્યાં પોતે એ 'હાપરપગી' ને ઘરમાં પેસવા દેવા લાગી પણ તૈયાર નથી એમ વિનયોએ લખ્યું.

સ્મૃતિને તો ઉપર આમ અને નીચે ધરતી સિવાય કોઈ આરોપારો ન રહી. હા, સમુદ્રનો ઘૂંઘવાટ તેને છાનાં નિમંત્રણ આપતો હતો; ખીજા આકર્ષતી હતી તેને મુંબજની રૂપઅઝાર. પણ તેણે આ બંને વિચારશિલાઓને ઠોકર લગાવી; કારણ કે દૂરસદૃશ અર્ન તમંથી એક અવાજ આવતો હતો તેનો પડ્યો તેના ઉદરમાં સંભળાતો હતો. એક જ નેમથી સ્મૃતિ વિનય પાસે જવા તૈયાર થઈ; તેને કિશોરનો છેલ્લો સંદેશો પડેલા-ડવો હતો.

ખીજા દિવસની ગાડીમાં પોતે આવે છે એવી મતલબનો તાર વિનય ઉપર તેણે રવાના કરી દીધો, ત્યારે સ્મૃતિને ખૂબ અધીરૂં આવી ગઈ.

તાર વાંચતાં વિનયના વેરાન મુખ ઉપરનાં બવાં સંકોચાયાં. મનમાં અને મનમાં

તેણે અનેક વેણ કેવેણુ કહી નાખ્યાં, અને બકારો દેવાનો અફર નિશ્ચય કરી નાખ્યો.

ખીજા દિવસ ગયો. તે મહત્ત્વ હતી. શેરીમાં રમતાં એક નાનાં બાળકે ઘરમાં દોડી આવી ખપ્પર આપ્યા કે બહાર કોઈ આવ્યું છે. પોતાના પુત્રનો 'ઘાત કરનારી' સ્ત્રી ઉપર તેને અપાર નફરત અને ગુસ્સો આવ્યો. 'મારું કે મરું !' એવી હેયથમણ હાંસી રહી. ક્રોધના આવેશમાં તે જામરા મુધી દોડી ગઈ. સ્મૃતિનો મેળાપ તેને ત્યાં જ થયો. એક પડતી સાંજે એ જ મુંબજાનું ગોંડેલાનું તેને યાદ આવ્યું; એ જ આંખો, એ જ નમણાઈ, એ જ મોહકતા હજી ચમકી રહ્યાં હતાં; એમાં દીનતા અને દુઃખની ફિકાશની સહેજ મેળવણી થઈ હતી.

પણ વિનયો થંભી ગઈ. તેના ક્રોધના જામરા ઉપર ઠંડા પાણીની બીજે કાપક ડાંટાઈ ! અનિમેષ નયને તે નીરખી રહી. બડકા થતાં પહેલાં તેની ધૂંધવાતી વાણી કંઠમાં ફરી ગઈ. એક હજી રતબધ, અચાક આંખો ફાડી તે બેઠે રહી. પળવારમાં તેવું મનોમંથન સમેટાઈ ગયું. ગૂંચ ઉકેલાઈ ગઈ.

યુવતીનું ગોંડેલું એ હતું; તેનો દેહ એનો એ જ હતો. સ્મૃતિની વિકસતી જાતી દેહકળીએ વિનયની આંખો ભીંગવી દીધી. હેવાની કંઠારતા ઉપર ચપાટ વાગતાં ક્રમાશના ચોતી વેરાઈ પડ્યાં. વિનયો સ્મૃતિને ગ્રેમથી વળગી પડી. તેનો ક્રોધનું-દેષનો ઉદાગો બીનરમાં જ સમાઈ ગયો.

સ્મૃતિની ખીલતી દેહલતામાં છૂપાયેલી એલાણીએ તેણે સંદેશ વાંચ્યો, અને વાતસલ્ય-ખરેલા તેના વધો પડેલાના કાડ સળવળ્યા. તેની એક આંખમાં અશ્રુગિંદુ અને ખીજામાં હર્ષનો ચમકારો હતો.

[વડોદરા માહિત્ય મંદિર સમક્ષ કરેલા વ્યાખ્યાનનો એક વિચારસુદ્ધો]

અર્થ અઔકિક પ્રેમ અનિર્વચનીય અને કેવળ અનુભવ્ય છે તે કુદરતના સર્જનોનું સર્વોપરી તત્ત્વ છે. સર્વ દેશના સર્વ સમયના સર્વોત્કૃષ્ટ સાદિત્ય અને કલાકૃતિઓનું તે પરમ આધાર છે. આવેલ વિશુદ્ધ યથાર્થ પ્રેમ મનુષ્યને ઉન્નતિના માર્ગ પર લઈ જાય છે. દૂરકમા તે નિભાવસિદ્ધ, નૈસર્ગિક, વિકારવિહીન, અસીમ, નિષ્કામ, નિષ્પાપ, સ્વાધીન, સ્વાયત્ત, અનન્ય, અન્યોન્ય, સમતાસમેત અને પ્રભુનો પય દાખવવાના સામર્થ્યવાળો હોય છે. કારણ પ્રેમ એ પ્રભુનું બીજું નામ છે. પ્રેમથી જ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પ્રેમમાં પ્રભુતા હોઈ, પુણ્યપ્રેમ પ્રભુતાને પ્રકટ કરી શકે છે. યોગીશ્વર શીશુબજીની પ્રેમભરી મધુખસગીએ પ્રભુતા પ્રકટાવી અને ગોપગોપીના વૃન્દ ધેના બન્યા પ્રેમસદૃશ્યા બંધિતદ્વારા, પ્રભુની પ્રભુતાએ શું શું અમરૂતિઓ નથી પ્રકટ કરી ?

પ્રેમના આ મહાન બળ સિદ્ધાન્તનો સ્પર્શ જીવનવ્યવહારના નાના ક્ષેત્રોમાંથી જ થાય છે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે *Charity begins at home*. તેમ પ્રેમ-પ્રકટીકરણનું-પ્રેમપ્રયોગનું પ્રાયમિક આગમ્યાન આપણું ઘર જ છે, આપણે છીએ અને આપણી આસપાસનું નક્કર જીવન જ છે. પ્રેમનો મહામન મુદ્દાનેખની માદક સતત દષ્ટિ સમક્ષ રમરણમાં રહે તે માટે તો પ્રભુએ મનુષ્ય ઉપર રૂપા કરી, શુદ્ધ દિગ્મા માનુષ્ય-સરથાનું અવિરત ઝગમગ વરતુ કર્યું છે. માનુષ્યનું મદતર યથાર્થ રીતે સમજવાને જે જન અધિકારી બન્યો હોય તેને પ્રેમની દીક્ષા જલદી મળે છે. પ્રેમનું પવિત્ર પ્રતીક માતા

એ બાવને જેટલો ઉગ્ગ્રવન અને ઉદાર, ગંભીર અને વ્યાપક બનાવે. તેમ તેમ તે પ્રેમપ્રતીક માતા અમુક બાળકોની લૌકિક માતા મટી જઈ, સમષ્ટિજનની જગજનની (જગદામા) સ્વરૂપમાં દર્શન દે છે. આ બાવ અભ્યાસ દ્વારા વદ થતા, પ્રેમની પ્રશુતાને ઉચ્ચ આદર્શ, અદ્યતાથી અમનમાં ચૂકવા પ્રેમજ્વા પ્રાપ્ત થાય છે.

નવદારમાં પ્રેમના બાવને પ્રાદુર્ભાવ અને પોષણ આપનારુ, માનુષ્યનું જેમ મદતર છે તેમ લગ્નસરથાનું ગૌરવ પણ વિસંગવા સરખું નથી અથવા એમ જ કહે છે, બન્ને વિચારબેણીઓ-ગન અને માનુષ્યની સરથાઓ-અન્યોન્યની પ્રેરક અને ઉપકારક-પૂરક હોઈ, એક બીજાની મદતતા વધારે છે.

પતિપત્નીના પ્રેમ પ્રેમભાવ તરફ પણ દષ્ટિપાત કરતા જણાશે કે આર્થ લગ્નમરથા પ્રેમતત્ત્વના શિક્ષણ અને વિકાસને પૂરતો અવકાશ આપવા માટે જ જાણે કે નિર્મોહ થઈ છે. યચન અને વિકાગ્ગીન બનતા જતા પ્રેમકેન્દ્રથી દૂર વિખરાઈ જતા ચિત્તને-ચિત્તની વૃત્તિઓને-જેનદમા રિથર કરતા પ્રેમના પાઠ અને અનુભવ આપવા, એક વ્યક્તિમાં ધર્મ અને સગ્ગાની ભાવના વડે રેન્દિત કરવામાં આવે છે. પત્ની તરફ પ્રેમપ્રવહને પૂર્ણપણે દોગાવા દેવામાં, પતિપત્નીમાં આદર્શ પ્રેમની પ્રભુતા પ્રકટાવવાનો પ્રયોગ પ્રકૃતિ તરફથી કરવા દેવામાં આવે છે. માટે જ મહાનિ નાનાવાને કેવી રુદ્ધ વ્યાખ્યા થાત ?

“લગ્ન એટલે પ્રભુતામાં પગલાં માંડવા” એટલે કે લગ્ન એ જ પગ પ્રભુતા નહિ, પણ પ્રભુતાની પ્રતિમાના મંદિરમાં

પ્રવેશ. લગ્નના સરળ પ્રયોગદ્વારા પ્રજાપ્રેમની પ્રભુતાનો પાર પામી શકાય છે. અને જો જાણે તો પ્રયોજન હોઈ શકે છે.

સામાન્ય અધિકારનો સરેરાશ માનવી, સ્વચ્છંદ વિલાસના મોહમર્તમાં ડૂબેલો જ રહે, અને કદી-એટલે કે-અસંખ્ય જન્મોના દીર્ઘ કાળ પર્યાંત પણ પ્રેમપંથના વિચારના સ્વીકાર સુધી પહોં ન આવી શકે તો પછી પ્રેમપંથે તો ક્યાંથી જ પ્રયાણ કરી શકે ? માટે કમિકે વિકાસના ધોરણે, માનવીને લગ્નમન્યાથી જોડી-એક રીતે કદીએ તો સંસ્કારના બંધનથી બાંધી-પ્રેમના, પરમ મુક્તિના માર્ગનો પ્રવાસી બનવાની પુરતી અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવે છે. ફરજ, વફાદારી અને નૈતિક પવિત્રતાની સાંકળે સાંધીને, પ્રેમની બાવનાને વધુ વિમલ અને વિશાળ કરવાની જે ઉમદા તક મનુષ્યોને શુદ્ધ-કુટુંબમાં મળે છે એ અન્ય કોઈ રથળે (ધર્મતર રચાપિત સમાજો કે કલણોમાં પણ) મળતી નથી.

જો ખરાબ સંકુચિત અર્થમાં અન્ય કરવામાં ન આવે તો એક પાગલ પ્રેમીના અર્થો વાક્યની પૂર્તિ કરીને હું કહી શકું કે:

How shall he Love all in one, when he cannot love even one loyally ?

એટલે કે જે એકને યથાર્થ રીતે આહી શકે નહિ, તે અનેકને શી રીતે આહી શકવાનો કે ?...આ કથનનું તાત્પર્ય જેમ સમજાવ્યું નથી કે દંપતિએ અન્યોન્યના પ્રેમમાં ગરકાવ થઈ-જઈ, બીજા બંધાનો પૂરણ કે ઉપેક્ષા કરવાની છે ! પણ મુદ્દાનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે, સન્માસીની કે આદર્શ ત્યાગીની હૃદય પ્રેમાવરણને પરોવવા પર્યાંત, સામાન્ય સંસારી ઓ પુરુષને પ્રેમપંથ કેળવવા માટે

શુદ્ધકુટુંબ એ અનુકૂળ અને આદર્શ પ્રયોગ-શાળા સમાન છે.

પરંતુ મનુષ્યે તે માટે જામત રહેવું જોઈએ, ફરજતની યોજનાનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન કેળવવું જોઈએ. નહિ તો પછી, પોતાને પ્રાપ્ત સંબંધોમાં, શુદ્ધ સ્નેહનો વિકાસ સાધી લેવાને બદલે, જીવાત્મા મોહ અને મમતાની શૂંખલાથી બંધાતો જાય, તો તે હૃદયના રાહ પર જવાને બદલે અવનતિની જોડી ખાઈ તરફ હસેલાતો જાય છે, જેમાંથી ઉગરવા તેને પ્રજાના પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે, પરંતુ જેઓ શાસ્ત્રઅભ્યાસ, શિષ્ટ પુરુષોના આદેશો અને સત્સંગ વગેરે દ્વારા, કુટુંબ-જીવન, લગ્ન અને માતૃત્વસંસ્થાની ધર્મ-નીતિ ભરી મર્યાદાઓથી સારી પેઠે વાંકે છે, તેઓ તો પોતાને પ્રાપ્ત સંબંધો અને સંસ્થાઓનો, પોતાના આત્મવિકાસ માટે, સારા સાધન તરીકે ઉપયોગ કરી લે છે. પરિણામે તેઓ મોહમાર્ગમાં ન ફસાતાં અથવા તો મધીન મોહમાર્ગમાંથી મુક્ત થઈ, પવિત્ર પ્રેમપંથ ઉપર પગ મૂકે છે...પ્રભુતાની પગથી ઉપર પ્રયાણ કરે છે. બગવાન શુદ્ધના ઉદો-દરણ્યો જ આ લેખ પૂર્ણ કરીશ.

મહાભિનિષ્ક્રમણ વખતે તેમનાં પત્ની પ્રત્યે તેમનો દ્રેષ ન હતો. તેમના હૃદયમાં પ્રણયની બિલુપ ન હતી, તેમ મોહ પણ ન હતો. બધે મોહની મન્ય તરી, વિશદ સ્નેહમાં પરિણમતી હતી. તેઓએ શુદ્ધતાગ કરતી વખતે સુનેહી પત્ની યશોધરા પ્રત્યે નીચેની મતલબનાં સુંદર વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં:

“પ્રાણપ્રિય ! હું તને અત્યંત આદરું છું. કારણ કે વિશ્વ સમસ્તના અણુએ અણુને હું અત્યંત આદરું છું...પ્રિય ! તારા શુદ્ધ પ્રેમે મને જ્ઞાનયજ્ઞ આપ્યા છે.

પાસ થવાનાં અનિષ્ટો

શ્રી. સુકુંદરાય પંડ્યા

શ્રી

દુર્ભાગ્યની વાત છે ? આ વખતે પરિણામ ગદાર પાડ્યું તેમાં બી. એ. માં હું પાસ થઇ ગયો, અને તે થે સેકંડ ક્લાસમાં ! અને તે પછી તો અઢાઢા, શો ત્રાસ મારે માથે પડ્યો છે ? એ પરથી તો લાગે છે કે આવું દુઃખ તો કદા દુસ્મનને ય ન પડ્યો. તે પણ કદી થે પાસ ન થયો ! પાસ તો વિદ્યાર્થીજીવનના અંત્ય વર્ષ જેવા બી. એ. માં ! તેમને કદાચ સંશય જરો કે પાસ થવું તે દુઃખજનક હોય ? પણ ભાઈ, એ જ મોટી ઉપાધિ છે. બીજાં એને દુઃખદાયક ગણતા હોત તો તો આશ્વાસન પણ રહેત; આ તો બીજાની હાલિએ હર્ષ અને સુખની વાત છે ! એટલે તો યપાટ સારીને મોહું રાતું રાખવું પડે છે ! હથ્થર કહે છે તેમ જગત માયા છે, જે સુખ લાગે તે દુઃખભર્યું છે, એ બધું બીજા કરતાં અમારા જેવા પાસ થયેલા ગાટે તો છેક જ સાચું છે. આ કરતાં તો નાપાસ થયા હોત તો સારું હતું !

પ્રથમ તો પાસ થયા પછી-પાસ કરીને બી. એ. પછે 'હવે શું કરવું ?' એ પ્રશ્ન એટલો બધો મૂંઝવનારો થઈ પડે છે કે ભગવાન રામચંદ્ર પણ સીતાનું હરણ રાવણ કરી ગયો ત્યારે એટલા નહિ મૂંઝવણ હોય ! એક તરફથી વર્ષોથી અભ્યાસ કરતા હોઈ એવો ઠંડાળો ચડ્યો હોય કે અભ્યાસ જ પડતો મૂકવાનું મન થાય; બીજી તરફ અસંખ્ય સલાહકારો-કોણે જાણે કેમ બહુ ઓછા પરિચિત માણસો પણ આવે વખતે તો સમાધ આપવાનો પોતાનો અધિકાર ધારી દે છે ?-કોઈ વફાઈલાતો અભ્યાસ કરવાનું સૂચને છે; તો કોઈ વળી એટલો જ અમાન

એમ. એ. ના અભ્યાસ માટે બતાવે છે. કુટુંબના માણસોને, છેક આજ સુધી નહિ ને, બી. એ. પાસ થતાં જ એકાએક જ, 'હવે તો કાંઈક નોકરીએ લાગી જાય તો સારું' એવી લાગણી રકુરે છે, ને નોકરી ક્યાં ય મળતી નથી !! આટલી બધી કરુણા-જનક પરિસ્થિતિ પાસ થનારને માથે આવી પડે છે, ને માંડ જ્યાં આ વાત જરા ભૂસાઈ હોય, આ દુઃખ હળવું થવું હોય, ત્યાં જ કોઈ સાચું મળે તે અવસ્ય પૂછે : 'કાં, હવે શું કરવા વિચાર રાખ્યો છે ?' ત્યારે મને ખૂબ જ ગાળો દેવાનું મન થઈ આવે ! સૌને આપણી આટલી બધી ચિંતા ક્યાંથી થઈ જતી હશે ? આમ વળી પાછું એ મૂંઝવણનું દુઃખ તીવ્રતર થાય, ને આત્મરૂને ભોળે કાંઈ ચોકબો ઉત્તર દઈ દેવાય, કે 'બેકાર આંટા મારવાનો !' આ કરતાં નાપાસ થવું શું ખોટું ? ફરક રીતે શાંતિ !

ઉપરાંત પાસ થવું એટલું બધું અનિષ્ટ હોવા છતાં, આપણે પાસ થયા તેના દુઃખમાં આશ્વાસન આપવા એક શોકસભા ભરી દિલસોજી બતાવવી, કે આપણી દયાપાત્ર સ્થિતિમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવવી તો બાબુએ રહી; પણ જાણે કે આપણી ગરકરી કરતા હોય; અંદરથી 'કેમ હવે પાસ થયા ને !' ની દુઃખદ સ્થિતિ સંભારી આપતા હોય. તેમ ત્યારે યજે ત્યારે પાછા 'અભિનંદન' (Congratulation) ની વૃદ્ધિ કરે ત્યારે તો દદ જ આવી રહે છે ! સંકેતને લીધે નહિ પણ કોઈને લીધે યુખ ક્લાસ થઈ જાય; અને રડવાનું મન થાય ! વળી આ મૌનિક અભિનંદનો અધૂરો હોય તેમ પાછા તાર અને પનોથી 'અભિનંદનો' મોકલાય ! અદાદા,

શી દયા ? આ કરતાં તો ધસ્વરની કૃપાથી ને નાપાસ થયા હોત તો આ અનુભવનું તો ન રહેત ?

ને તેથી એ એક ડગલું આગળ જઈએ તો શી સમાજની નફાદાર છે કે આમ જરાક પાસ થઈ જવાનું ત્યાં તો પાછા સૌ પાટી માગે ! ' લુચ્ચન્ન દુર્જનઃ ' એ ન્યાયે પાટી આપીએ, સંભારી સંભારી સોને આમનંત્રણ મોકલી કોઈ રહી ન જાય તેની પૂરી તકેદારી મળીએ તો પણ કોઈ ને કોઈ તો રહી જ જાય ! કોઈ તે દિવસે બહાર-ગામ ગયું હોય અને તે પાછા ત્યારે મળે ત્યારે, જાણે આપણે તેના આજન્મ દેવાદાર હોઈએ તેમ ' પાટી 'ની ઉધરાણી કરે ! અને એ પણ એવા ક્ષણે કે ' આ ઇશ્વર, અમારાં એવાં તે ક્યાં-પાપ હતાં, પૂર્વ જન્મનાં એવાં તે શા કર્મ હતાં, કે અમને પાસ કર્યો ? ' ની કડુણ આદ નીકળી જાય ! !

અને કબન...? નૈનાયી કરતો નાસતો મુવક જે પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગયો તો જસ, થઈ ચૂકું ! તેની પાછળ મુરખીઓનું એટલું બધું બળ હામશે કે તેને પરપચે જ છૂટકો. ત્યારે નાપાસ થયા હોય તો કોઈ કબનનું નામ પણ ન લે !

તેમ કના.યે જેવા યાજ્ઞજ્ઞને ખજો જકરું હતું, તો પણ બધું કાગાઓએ તે કતરું છે એમ તેડી પાસે સ્વીકારાનું; તેમ આપણે પણ, વરતુલ્ય તેમ ન હોવા છતાં સ્વીકારી લઈએ કે પાસ થવું સારું છે, ને આનંદ-દાયક છે; તો એ પાસ થયા તેના ખજર આપવા પાછા આપણે સર્ગાલ્લામાં, વડીલોને ઘરે ઘરે રૂપે જ છૂટકો. ને સર્વ પણ, અહ-કાર અને આત્મશાપાને કુર્થિણ ગણતા આ સમાજ પાસે જ, આપણે પાસ થયા ને

આપણે જ જણાવવું પડે ! કોઈ પેતાના વિશે કહે કે ' હું બહુ વિદ્વાન છું. ' તો આપણે તેની મસ્કરી કરશું. તો પછી પાસ થનારને મુખે જ શા માટે એની પાસ થયાની કહેવાતી મહત્તા સાંભળવા આમંત્ર રાખવો ! ? અને તેમાં એ કૌટુંબિક સંબંધને દાવે પાસ થનાર પાસે કેવી કેવી આશા રખાય છે ? અમારા એક સગા મુંબઈ રહેતા હતા. હું પાસ થયો તેનો, છ મહિના પછી મને મળ્યા ત્યારે, હવે દેખાડતાં તેમણે કહ્યું : ' અમે તો વાદ જોઈને જોડા હતા, હમણાં તાર આવશે. ' સ્થો, કરો વાત ! તમે મુંબઈ રહેતા હતા તે તમારે તાર કરવો જોઈએ કે સાચી અમારા તારની રાહ જોવી જોઈએ ? કેવી દુર્ગતિ થાય છે પાસ થનારની ! એવી કશી જ ઉપાધિ નાપાસ થનારને નહિ !

' ઉપાધિ મટી ' ગણી જોમતેમ સતોષ ધરીએ ને ' પાટી ' આપી દઈએ; ને બેચાર દિવસ ફાલતે ધરીએ; તે પછી પણ-મુનિ-વર્સિટીની કુબ્જતા કાંઈ જોઈ છે ? એકએક ખજર આવે કે ' તમારું પરિણામ બૂલધી ' ' પાસ ' જાહેર થયું હતું. ' ત્યારે તો ભર-સમાજ વચ્ચે તમારી એવી તો આજરુ જાય, કે આપણાત કરવાનું પણ પાદ ન આવે ! !

તેમાં એ કદાચ એવી ' પરિણામબૂલ ' જાહેર ન થાય તો પણ શાંતિ તો વળે જ નહિ. ગમે વરસે પરીક્ષા પર જે કડક નીતિ રાખેલ થઈ, તે જોતાં આપણે છ મહિના પછી એ પાછા નાપાસ જાહેર કરાઈએ, કેમ કે પરીક્ષકની મદદ વગર તો જોઈ પાસ થઈ શક્યા હોઈએ ? અને એમ થાય તો તો બધું થ જગડે ! વળી જોયિંતા તો કોઈને કહેવાય નહિ, તેમ જ સહેવાય પણ નહિ ! આ કરતાં તો પડેદેગી જ નાપાસ થયા હોઈએ તો તો એક જ વાત કે બાઈ, નાપાસ થયા છીએ !

અને એ સૌ કરતાં આપણને વધારે તો
એં લાગી આવે કે પેમે આપણી સાથે ભણતો
દતો તે તો સાવ ઠાઠ હતો, અને 'ફર્ટ'
કસાસ 'કેમ આવી ગયો ? અને આપણે
માત્ર 'સેકેડ'માં ? તો ખીજો વળી 'એકેડે'
પીરિયડ તો બમો નથી ને પાસ થઈ ગયો. '
ત્યારે આપણે આટલી મહેનત કરી તેની
કાંઈ અર્થ નહિ ને ? એવું એવું લાગ્યા
કરે ! આં કુઝ તો, બસે ઠાઠ એને છાપ્યા-
ગણે, પણ પરમ સાત્વિક ન હો ! એને
બસે નાપાસ થયા હોઈએ તો એમ તો
કહેવાય કે કાંઈ નહિ આવતા વધે આપણે
'ફર્ટ' કસાસ 'આવશું ! આ આપાસન
કાંઈ એાણું નથી ! અને નાપાસ થઈને તો
વિદ્યાભ્યાસ મને લાભ એક વરસ વધારે મળે
છે ને ? સાંચી વિદ્યાપ્રીતિ એ કહેવાય. દર
વરસે પાસ થઈને ઝટઝટ ભણી ઊતરનારને
વળી ક્યાંથી વિદ્યાપ્રેમ હોય ? એટલે સાચા
વિદ્યાપ્રેમીએ તો બને તેટલો વખત, ઉપરા-

ઉપરી નાપાસ પડીને પણ, વિદ્યાભ્યાસમાં ન
માળવો બેઠાએ !

માત્ર એટલું ખરું, કે નાપાસ થવાના
હો, ત્યારે આગળથી કંઈક કારણ ખયાવ
તરીકે શોધી કાઢવું ; " એ તો મારા માકસ'
કાઈના નંબર પર નોંધાઈ ગયા હશે ;
પરીક્ષા વખતે મારું માથું કુઝવું હતું ;
આ વખતે તો ભલભલા રહી ગયા છે. આવું
"કર્ટીંગ" પરિણામ તો કમારે ન નડેલું
આવ્યું ! આ વખતે તો પરીક્ષા વખતે ન
લગ્ન થયાં, પછી કેમ વંચાય ? બરોબર
પરીક્ષા વખતે ન માંદો પડ્યો ; પરીક્ષાએ
મારા પરખાર રાખ્યો. " વગેરે વગેરે. એવા
એક બે બહાનાથી તમે નપાસ થવાને
પરિણામે આવી પડનારાં મહેણાં ટોણાં
સારા એવા રહિયો આપી સકશો. અને
આમરુની દૃષ્ટિએ પણ કશું શુભાવરો
નહિ. માટે મારી તો સલાહ છે કે બને
તેટલી વખત નાપાસ થયા કરો ! !

‘ગૃહિણી’ને ઉપયોગી

ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ શું ન કરવું ?
આળસ બની પડ્યા ન રહેવું પણ ધરતું
સાધારણ કામ કરવું.

અપચો થાય તેટલું ખાવું નહિ.
સખત મહેનત કે મજૂરી કરવી નહિ.
બળદગાડીમાં પૂરા દિવસે સુસાફરી કરવી
નહી અને કુદવું નહિ.

ડાક્ટરની સલાહ વગર કોઈ દવા ખાવી કે
લગાડવી નહી.

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ શું શું કરવું ?
સખત ઉઘટી થતી હોય તો ડાક્ટરની
સલાહ લેવી.

કમઘંચાત દૂર કરવા ડાક્ટરની સલાહ લેવી.
સાતમે મહીને ડાક્ટરી સલાહ મુજબ પ્રસૂતિ
માટે તૈયારી કરી રાખવી.

સુવાચક માટે પાસ થયેલી દાંષ અથવા નસને
બોझાવવી.

ત્યાં સુધી દર માસે ડાક્ટર પાસે પેશાબ
તપાસાવવો.

સોજા ચડે, પેશાબ કમતી આવે, ચાકુ માથું
ફુગે તો ડાક્ટરી સલાહ લેવો.

માતાએ શું કરવું ?
માતાએ બાળકને પોતે જ ધવડાવવું.

માતાને દૂધ ન આવતું હોય તો જ ડાક્ટરી
સલાહ મુજબ યોગ્ય દૂધનો જોરાક આપવો.

બાળક બહુ રહે તો તેનું કારણ શોધી કાઢવું.
બાળકનું બિહાનું શુદ્ધ, સાફ અને સુકું રાખવું.

બાળક વજનમાં વધે છે કે નહિ તે ઉપર
ધ્યાન રાખવું.

હોસ્પિટલમાં પ્રસૂતિ કરાવવાના ડ્રાયદા
લાં સુવાચક રવરઝ અને સહીસહામત થઈ
શકે છે.

નાં પ્રસૂતિની અલુધારી મરદેવીઓને પડેલી
વળાય છે.

સુવાચકો અર્થ બંધુ બોલો આવે છે.

માતા, કુટુંબની જાનબંધી દૂર રહી શકે છે.
માતાને બાળસંભાળનું યોગ્ય શિક્ષણ મળે છે.

બાળકને રખરખી ચૂસણી શા માટે
ન આપવી ?

કારણ કે—

તેનાથી દાંત આધા પાછા અનિયમિત ઉગે છે.
મોઢાનો ઘાટ બેડોળ થાય છે.

તેનાથી એડીનોઇડસ અને અન્ય રોગો થાય છે.
ચૂસણી ગંદી થઈ શરીરમાં રોગ દાખલ કરે છે.

બાળક ચૂસણીનું શુદ્ધામ બને છે. અને ચૂસણી
વિના તેને ચાસતું નથી અને રડવા કરે છે.

“રીકેટસ્” એ કેવો રોગ છે ?

આ રોગમાં—

દાંત બહુ મોઢા (૭ માસ પછી) આવે છે.
કાંડીના હાડકાં જડાં થઈ જાય છે.

બાળક શાંતિથી ઊંઘતું નથી, કપડાં ફેંકી દે છે.
કપાળ પહેાળું—માથું મોટું થાય છે.

બાળકને ઝાડા થાય—પરસેવો બહુ વળે.
લાંબા વખતે હાથપમનાં હાડકાં વળી જાય.

“રીકેટસ્” રોગ કેવી રીતે અટકાવવો ?
માતાએ કમમાં કમ નવ માસ સુધી બાળકને

ધવડાવવું.
તેમ ન થતી શકે તો માથા કે બકરીનું દૂધ

આપવું.
ડાક્ટર બતાવે તે રીતે જ માથા અથવા બકરી-
નીનું દૂધ આપવું.

ચેટ્ટ જોરાક આપો તો ડાક્ટરની સલાહ
લઈને આપો.

જે બાળકને ધવરાવવામાં ન આવે તેને તાજાં
ઘીમાં ફળોનો રસ આપવો.

એક વરસ સુધી અન્નનો જોરાક બાળકને
ન આપવો.

બાળકને ખુદસી હવા અને તડકાવાળા ઝોર-
ડામાં જ રાખવું.

• મહાઇ કાઠી લીધેલું (વાસી) દૂધ
બાળકને પાવાથી થતું છુલ્કસાન
બાળકને રીફ્ટસ (હાડકાનું) વળા જવું)
નામનો રોગ થાય છે.

બાળકનું 'વજન' વધતું નથી.

બાળકનું પેટ મોટું થાય છે.

બાળકને ઝાડા બહુ થાય છે.

બાળકનું આયુષ્ય કમી થાય છે.

બાળકની એક વર્ષની જીંદગીના ઇતિહાસ
જન્મ વખતે બાળકનું વજન આશરે સાત
રતલ હોય છે.

બીજે મહીને બાળક નજર માંડી બેઠ શકે છે.

ચોથે મહીને બાળક માથું સ્થિર રાખી શકે છે.

પાંચમે મહીને બાળકનું વજન પાંચ થાય છે.

આઠમે મહીને બાળકને આગલા ચાર માસ
આવે છે.

નવમે મહીને બાળક બેસી શકે છે.

દશમે મહીને બાળક ઘુંટણથી ચાલી શકે છે.

બારમે મહીને બાળક આધાર રાખી બેસું થઈ
શકે છે.

આ ૧૧ મહિના ગોબરું

• બાળકને થતાં ગંભીર રોગો

આ રોગમાં:—

નાક વહે છે, આંખે પાણી આવે છે, તાવ
અને ખાંસી આવે છે.

બાળકનું મોં ફેફરાયલું અને સૂતેલું દેખાય છે.

ચોથે દિવસે મોં, ગરદન, છાતી અને હાથે
પગે ઘેરાં લાલ ધાગાં દેખાય છે.

યોગ્ય સારવાર અને દવા ન ચામ તો બાળકને

ન્યુમોનીઆ થાય છે.

બાળકનો સંદેશ

હું બાળક છું. મારો આદર્શ દુનિયા છે તેના
કરતાં વધારે સારી બનાવવાનો છે.

હું જીવવા, હસવા, ચલાવવા, દોડવા, અને
રમવા માગું છું.

મારે ચોક્કસ દુધ, ચોક્કસી દવા અને સારી
સંભાળની જરૂર છે.

જો તમે મારા જીવનનો માર્ગ સહેલો કરશો
તો હું મોટો થઈ તમને મદદ કરીશ.

લી. હું છું તમારી આશા

તમારું બાળક

બાળકને તંદુરસ્ત રાખવાની ૬૨
આશાઓ

તંદુરસ્ત પત્ની-પતિ જ માતાપિતા થવાને
લાયક હોય છે.

બાળક એક વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તેની
અત્યંત સંભાળ લેવી.

બાળકને છ માસની અંદર શીતળા જરૂર કઢાવવી.

જો શીતળાનો રોગ શહેરમાં ચાલતો હોય તો
બાળકને તરત જ શીતળા કઢાવવી.

બાળકને દૂધ પૂરતા પ્રમાણમાં અને નિય-
મિત આપો

બાળકને જે કાંઈ વસ્તુ બેઠાએ તે સ્વચ્છ
અને સારી આપો

• બાળક રડે ત્યારે એમ નહીં સમજતા કે એ
બૂખથી રડે છે.

બાળકને પૂરતાં દવા, ઉગ્મસમાં રાખો.

બાળકને ડાકટર કે વૈદની સલાહ વગર કોઈ
પણ દવા આપશો નહીં.

બાળક તંદુરસ્ત હોય તો પથુ-કોષ કોષ
વખત ડાકટર કે વૈદને જરૂર બતાવો.

બાળક શા માટે રડે છે ?

તે બૂખનું થાય માટે જ હંમેશાં રડતું નથી.
બિચાનું કે કપડાં બીનાં થવાથી રડે છે.

સખત ઠંડી અથવા ગરમી લાગવાથી રડે છે.

કપડાં બહુ ટાઇટ (સખત) પડવાથી રડે છે.

સરખી રીતે સુવાડવામાં ન આવતું હોય
તો રડે છે.

આ પાઠ મહિનાની ધોર મેઘલી રાત્રી જાગી હતી. કુંગરાને માથે વ્યોમ વસુધરાનાં એવારણાં લેતી વિજળી 'સવળાફ, સવળાફ,' ચમકતી હતી. નગરીના દીવા પવનને ઝપાટે ઝપાટે છુટાતા હતા. નગરીને કાંગરે દીવા નથી. ધનધોર આકાશમાં તારા યે નથી. નાગરિકો મીઠી નિદ્રામાં જાળી ગયાં હતાં. કપિલવસ્તુ નગરીના ઉપવનમાં વડલાની ઘેરી ઘટા નીચે એક તપસ્વી સૂતેલા છે. એનું નામ વિશ્વરૂપ.

એકાએક એ સૂતેલા તપસ્વી અંધારામાં ડૂબે જાયો જીલ્લા ? ઝાંઝરના ઝંકાર કરતાં એ ઠોનાં મધુર ચરણો. એની છાતી સાથે અંધળાયાં ? ક્ષમાથી ભરપૂર એ યોગીની છુપાતી આંખો પર એક શુભ દીવાનું આસમાની અજવાળું પથરાયું. કોણ હતું એ ? એ તો કપિલવસ્તુ નગરીની સર્વોત્તમ નર્તિકા વાસવદત્તા. આજ મેઘલી રાતે કાંઈ પ્રિયતમની પાસે જવા નિકળી છે. એના આસમાની એડાણાંની અંદર ધોવન ફાટફાટ ચલું તોફાને ચલ્યું છે. અંગ ઉપર પુષ્પો મહેકી રહ્યાં છે, આશ્રુપણે રણકી રહ્યાં છે. મહોન્મત્ત એ રમણી આજ તો ખડકાને બેટવા સારુ બાન બૂલેલી છે. પૂર જોસમાં ધરયે જતાં એનાં કામલ ચરણો સાથે તપસ્વીનું શરીર અંધળાનું. વાસવદત્તા થંભીને જીભી રહી. એડાણાંમાં છુપાવેલ સુગંધી ઝીણો દીવા ધરીને એ સુંદરી તપસ્વીના મ્હોં સામે નિહાળી રહી; સુકુમાર ગૌરકાન્તિ. શ્મિતભરી તરુણ અવસ્થા, દૃઢ બીડેલા આંખ અને સાદી વસ્ત્રપરિધાનકલામાં છુપાએલી પ્રખર જ્ઞાનગંગા જેવો વાદળનો ધેરા ગંભીર ધરધરાટ તેવી જ તપસ્વીની વાણીનો નિર્મલ નાદ છે. શાં એ અસૌકીક શ્વેતલીનાં નીતરતાં રૂપ હતાં !

“ હાય રે સુંદરી ! આવું રૂપ આજે ધરતી ઉપર રંગદોળાય છે. એને ઢાંકવા પૂરાં વસ્ત્રો પણ નથી...તું શું જોઈ રહી છે ? રોમાં ગરક છે, નારી ? પગ ઉપાડ, પગ ઉપાડ રમણી ! રાજમહેલનો કાંઈ પિયુ તારી રાહ જોતો અરખામાં જીભો તણખતો હશે. પગ ઉપાડ નારી, પગ ઉપાડ ! ” વાસવદત્તાનું અંતર ખેલી જીલ્લું. વાસવદત્તા થંભી ગઈ.

“ આવા શ્મિતભર્યાં સૌંદર્યની સાનિધ્યમાં જીવન વધારે ને વધારે કાવ્યમય બનશે, વાસવદત્તા ! ” વાસવદત્તાનું હૃદય ફરી ખેલી જીલ્લું.

તપસ્વીનાં ચરણ રૂપશીને વાસવદત્તા દીન સ્વરે ખેલી : “ હે કિશોરકુમાર ! અન્નવ્યયે આપને વાગી ગયું, મને માફ કરશો ? ” કડુણામય કંઠે સંન્યાસી બોલ્યા : “ કાંઈ ફિકર નહિ હે. મેપા ! સુખેથી સિધાવો. તમારે વિલંબ થતો હશે. ”

તો યે આ અભિસારિકા કાં હટતી નથી ? એના પગ કોણે ઝાલી રાખ્યા છે ?

ફરી વાર દીન અવાજે એ બોલી : “ હે, તપસ્વી ! આવું સુકોમળ શરીર આ કઠોર ધરતી ઉપર કાં રંગદોળો હો ? નિદ્રિય લોકોએ એક સુંવાળું ણિલાનું યે ન કરી આપ્યું ? ” વિશ્વરૂપે અખોલ રહી હસ્યા જ ક્યું.

“ આરે ઘેર પધારશો ? એકાંતમાં પથારી કરી આપીશ. પધારો, હું પાછી વળું. ”

“ હે લાવણ્યપુત્ર ! આજે તો જેતો વારો છે તેની પાસે જઈ આવો. એક દિવસ મારો પણ વારો આવશે ત્યારે હું વિના બેઠાવ્યો તમારી કુંજમાં ચાલ્યો આવીશ આજે તો સીધાવો જેને કોલ દીધો છે તેની પાસે જ. ”

વાસવદત્તાએ છાનીમાની આંખો લૂઝી. વિશ્વરૂપે આછી કંપારી અનુભવી. કૈલાસનાં શિખરો પરથી દૂર દૂર સંબળાતા ભેરવના

મહાસંગીત સમી એ તપસ્વીની વાણી વાસ-
વદતાના કાનમાં ગુંજવા લાગી: “ એક
દિવસ આવીશ...તારી કુંજમાં, વાસવદતા !
વિના બોલાવ્યો, ચાલ્યો આવીશ. ” એટ-
લામાં તો આસમાનમાં સાત સાત ચર ગાંધી
પડેલાં વાદળાં તૂટી પડ્યાં. આકાશનું હૃદય
ચીરી વિજળી નળે ધર છોડી રમુચું કરતી
અભિસારે નીકળી. ધોર ગર્જના થઇ. નળે
પ્રલયના શંખો કુંકાયા. સુંદરી કંપી બેઠી.
ચરચરતે હૈયે વાસવદતા પાછી ફરી. એનો
અભિસાર એ રાત્રિએ અધૂરો જ રહ્યો.

આપાઠ મહિનો વીતી ગયો. લાર પછી
તો ધણીયે આપાઠ મહિના આવ્યા અને
ગયા. એક દિ' વૈશાખ માસની સાંજ ટળતી
હતી. માર્ગે માર્ગે વૃક્ષો નવન કુંપળે ખૂંધી.
રણાં હતાં. વનઉપવનમાં આજે બોરસસ્થી
અને પારિજાતકનાં અપરંપાર ફૂલો મહેકી
ઊઠ્યાં છે. આત્રમંજરીમાં ભમરો વસંતોત્સવ
ઉજવી રહ્યા છે. તરુવરો મલકી રહ્યાં છે.
નિર્જન એ વનની લીસોતરીમાં ડોહીયાં
કરીકરીને આકાશનો ચંદ્ર મલકી રહ્યો છે.
ફર ફર ગાળાઇને બંસીના સૂરો આવે છે.
કૌસુદીના એ સુમંગલ અન્નવાળામાં, નિર્જન
કેરી ઉપર એ ડોહ્યુ આયું નય છે ! એ તો
પેલા તપસ્વી વિશ્વરૂપ. તપસ્વી રાત્રિએ કાં
રખડે ! કાને માવૂં. ફરફર ચડેજો બંસી
છેડી, વૃક્ષોની ઘટામાં ડોલક ટહુકી, સામે
ચંદ્ર મલકયો. આજે તપસ્વીની અભિસાર-
રાત્રિ આવી કે શું ?

અન્નવાળું છોડી તપસ્વી આંખાની ઘેરી
ઘટામાં ચાલ્યો. એકાએક તેના પગ ટંબ્યા.
એ પમની પાસે શું પડ્યું હતું ? વિશ્વરૂપે
નીચું વળીને નોંધું તો એક કુર્મંધ મારણું
માનવચરીર પડ્યું છે. અંગના ફેલેલે
મીતળાનો દારણુ રોગ ફાટી નીકળ્યો છે.
આખો મે દેહ લોહીપરથી અગદી નઇ

ગેગી થઇ ગયો હતો. કાપા સળગીને બાજે
કાળી પડી ગઇ હતી. નગરના લોકોએ એ
દારણુ એવી રોગમાં પીડાતી નારીને ધસડી
નગરો બહાર નાખી દીધેલી છે.

પાસે બેસીને તપસ્વીએ ગિભાર નારીનું
માથું ઉપાડી ધીરે ધીરે પોતાના બોળામાં
લીધું. “ પાણી, પાણી ” નો પોકાર કરતા
એ બે હોઠ ઉપર કમંડળું પાણી સીંચ્યું.
કપાળ ઉપર પોતાનો સુકોમળ શીતળ હાથ
સુક્રીને શાન્તિનો મંત્ર ગાયો. ચંદનનો લેપ
લઇ એ સહેલા શરીરને પોતાના હાથે મર્દન
કયું. ને મધુર અવાજે દર્દીને પૂછ્યું: “ કાંઈ
આરંભ મળે છે, ઓ રમણી ? ”

“ તમે કોણ, રે દયામય ? તમે ક્યાંથી
આવ્યા ? ” ફીણ અવાજે દરદીએ પ્રશ્ન
કયો. એની આંખોમાં આંસુની ધાર છૂટી.

મંદમંદ મુખ મલકાવી તપસ્વી કહે:
“ જુલો ગઇ, વાસવદતા ! આપાદી ધનધોર
રાત્રિએ આપેલો કાલ શું યાદ નથી આવતો ?
વિના બોલાવ્યો હું તારો કુંજમાં ચાલ્યો
આવ્યો છું. આજે મારા અભિસારની મધુર
રાત્રિ આવી છે, ઓ વાસવદતા ? ”

“ ક્ષમા, તપસ્વી ! મારા સાંકેયે મને
આંધળી બનાવી હતી. મારા સુમંધી માદક
પદાર્થો, ભોગવિવાસો સર્વ મિથ્યા છે.
મારી સુમંગલ સુરાવલી, મારી હટા; એ
સર્થેએ મને બમાવી હતી. ગુરુદેવ ! મારી
વિદ્યા જૂડી, સાચી વિદ્યા તો તમે જાણી છે,
ઓ તપસ્વી ! ” દરોને વિશ્વરૂપે સત્તા
કયો: “ કઈ વિદ્યા ? ”

“ યજ્ઞ સત્ય, જગત્ મિરયા. ” ગઈ-
ગઈ કહે વાસવદતા બોલી.

આનંદિત બની તપસ્વીએ “ પાણી
પાણી ” નો પોકાર કરતા એ બે હોઠ ઉપર
પાણી સીંચ્યું. શાન્તિનો મંત્ર ગાયો.
આંખાની ઘટામાંથી મંજરીઓ ઝરી. પક્ષી-
ઓએ ગાન કયું અને ચંદ્ર મલકયો.
ગોળીનો એમ ‘ અભિસાર ’ ઉજવાયો.

“ બેટા વાસવદત્તા ! તારા આત્મા પરિતાપમાં પ્રગળી શુભિ બન્યો છે. તારા મોઢાં ઉપર હું વેદનો અને શાસ્ત્રોનો પ્રકાશ દેખું છું. જા, તારું કલ્યાણ છે. તને આત્મ-દર્શન થઇ ચૂક્યું છે. ” એ જ્ઞાનરિત કાયાને પંપાળતા વિશ્વરૂપે કરુણામય કંઠે કહ્યું.

વાસવદત્તા મૌન રહી. તપસ્વીના ચર-ણોમાં માથું નમાવ્યું. બન્ને આશ્રમ તરફ પાછાં ફર્યાં. વાયુની એક લેરણી આવી. કમ-ળતી પાંદડીઓ ફરફર હસવા લાગી.

એક વાર સાંજે કથાનો સમય થવા આવ્યો. સભામંડપ બધો સજ્જ હતો. આસનો બધાં પથરાઇ ગયાં હતાં. ગુરૂ વિશ્વ-રૂપ માટે જોતું આસન બિઝાવી દેવાયું હતું. આખા મંડપમાં પુષ્પ અને ધૂપ ઝડેડી રહ્યાં હતાં. શ્રોતાઓ એક પછી એક આવવા લાગ્યા.

“ કેમ કૈલાસતીર્થ, કાલતી કયા દેવી ? ”
“ હવે મૂકને એ વાત ! આપણે તો બધું જોઇ લીધું. ”

“ જોઇ શું લીધું એ તો કહે ? ”
“ એમાં મારે શું કહેવું છે ? હું સમજું છું તે તારા મનમાં નથી શું ? ”
“ પણ કહે ત્યારે ખગર પડે ના ? ”
“ આ વેદવેદાંતની વાત બધી ઠીક છે; બાકી બધું રામરામ. ”

“ મને પણ સાથે જ એમ લાગે છે...”
“ જોટલે તો શાસ્ત્રમાં સન્યાસ વગર મોક્ષ નથી એમ લખ્યું છે. વાસવદત્તા ગમે તેવા ડોળ કરે તો પણ આપણા જેવી ગણાય ? ”

“ ના રે ના. એને વાતો કરવી બહા પરબહાની અને વિવેક વૈરાગ્યની; પણ રાગ તો ગળા સુધી બરેસો. સવારમાં સુગંધી પદાર્થો નહાવું, રેશમી વસ્ત્રો પહેરવાં, ‘વિહાર’-ની તિળેરી તપાસવી, છત્રીપલંગમાં પોઢવું, સોનારૂપાના અલંકારો વાપરવાં; આ બધું કરવું અને સાંજે માત્ર એક કલાક આંખો ઓંચી કયા સાંભળતી. ”

“ તું કહે છે તે ખરાબર છે. ક્યાં આ ભોગવિલાસ અને ક્યાં આપણી વેદાન્તની કથા ? પણ મને એક વાતની ઘડ નથી ખેસતી...”

“ શાની ? ”
“ કહું ? જીમ તો નથી ઉપડતી; કહે તો કહું. ”

“ કહેને ! અહીં કાણ સાંભળે છે ? ”
“ આમ આવું છે તો પણ ગુરૂ વિશ્વ-રૂપને દેવી વાસવદત્તા તરફ કેમ પક્ષપાત છે ? ”
“ લે, એમાં શું પૂછે છે ? ”

“ ના, ના, કહેતો ખરો ? ”
“ ગુરૂ વિશ્વરૂપ મનુષ્ય છે કે પરશુ ? તેને ચે મનુષ્યનું હૈયું છે કે પરશુનું હૈયું છે ? ”
“ એમ કેમ બોલે છે ? ”

“ હું ઠીક બોલું છું. વિશ્વરૂપ ગુરૂને રહેવું દેવી વાસવદત્તાની ફાંદમાં; દેવી આપે તે ખાવું; દેવી કહે ત્યાં સુવું, અને દેવીને ત્યાં કયા વાંચવી. પછી તેને વાસવદત્તા તરફ પક્ષપાત ન થાય તો શું મારા તારા તરફ થાય ? તારી પાસે આગમગીયા છે ? તારી પાસે ભોગના પદાર્થો છે ? તારી પાસે દાસદાસી, છત્રીપલંગો છે ? તારી પાસે પાવખીઓ છે ? આ બધું તારી પાસે હોય તો તેમનો તારી તરફ પક્ષપાત થાય. આજે તારી લંગોટી તરફ પક્ષપાત કરે કે આ તારા ગાંઠા ગાંઠાવાળા દંડ તરફ પક્ષપાત કરે ? ”

“ આ તું શું બોલે છે ? ”
“ હું ઠીક બોલું છું. તું તો છોકરું કહેવાય. આ વાત તો અમે કે દાડાના બાણીએ છીએ. પણ શું કરીએ ? ”

“ તો પછી ન્યાં આવો. પક્ષપાત હોય ત્યાં આપણે શા માટે વસવું જોઈએ ? ”
“ તો ક્યાં જવું ? ”
“ આખી પૃથ્વી પડી છે. ”
“ આખી પૃથ્વીમાં કાણ ઠેકાણે તો જગા. ”

નવા બેસતા વર્ષે

— હૌમ્મતે —

ખીલી ગઈ વીસ વસન્ત તારે
સુહાસિની જીવન મંડલે અને
આંકી ગઈ સ્પષ્ટ સુતાન્વી રેખા
વિકાસતી જે કમરાઃ રહી તને.

તારે લલાટે વીસ વીસ વર્ષો
થકી ઉગેલી નવ પ્રત્યુષાના
રંગો પુરાયા, અમીઆંખરીમાં
રસેન્દુનાં, શિશીર કંપ અંગમાં
લથોં, લરીને નવલોભ લાળવા
પ્રવાસ પંથે ધપી હું રહી સદા.

પ્રયાણ ખાલે ! કરવું જ તારે
ક્યહીં લગી !

ને કહી ક્યાંક સન્ધ્યા—
ટાણે પિસામો કરવા જરા ઢળી
વસુંધરા અંક સૂઈ જવું. અને
જાડી પ્રભાતે નવલોભ લાળવા
ગપી સંધ્યુ ફરી ફરે...

તિમિર ઓઢણ પંથ ચીરી સદા
સગી જવું નવ તેજ મહીં કદા !
જીવન પંથ જશે આટલી જ્યહીં
પરમ સિદ્ધિ તને મળશે ત્યહીં.

રજનીકાન્ત ભટ્ટ

લેખી જ પડશે; તો છોને આવ રહે ! ખીજે
વળી નવું નિહાળવું ના ? ”

રોહિણી નદીના સુંદર तीरे ગુરુ વિશ્વ-
રૂપનો આશ્રમ હતો. આશ્રમમાં ચારસો
પાંચસો શિષ્યો રહે અને ગુરુ પાસે વેદાધ્યયન
કરે. દરરોજ સવારે ગુરુની પથ્થુકુટિરમાંથી
સ્વાહા, નમમના ધોષ ધોષ અને અંતરનાં
પાપોને હણનારો મુગંધી ધુંવાડો છાપરામાંથી
મૂંચળાં ખાતો જાયે ચઢે. આશ્રમના વૃક્ષે
હોંચોળતાં પક્ષીઓ મધુર કિલકિલાટથી
આખા યે આશ્રમને ભરી મૂકે. રોગપ્રસત
વાસવદત્તાને તપસ્વી અહીં લાવેલા. અહીં જ
તેનું રોગનિવારણ થયેલું. અને અહીં જ
વાસવદત્તાએ ત્રણ વર્ષ સુધી અંતે વાસ
કરેલો. આવી ત્યારથી જ તેણે ગુરુની સેવાને
મુખ્ય વસ્તુ માની હતી. અને એ સેવામાં જ
તેને જીવનમાં ભારે ટાંક વળતી હતી. ગુરુને
નચરાવવા, કપડાં ધોવાં, તેમની પથ્થુકુટિર
સાફ કરવી, હોમની તૈયારી કરવી, તેમની
પથારી કરવી, તેમના પગ ચાંપવા: આ બધું
કામ વાસવદત્તાનું. ગુરુની વાણીમાં તેને વેલું
દર્શન થતું. ગુરુના જીવનમાં તે એકરસ ખતી
ગઈ હતી. ગુરુના ચરણ તળાસતાં તળાસતાં
તેને આત્મદર્શનની અભિપ્સા હતી, પણ એ
આશા તો તેની અધૂરી જ રહી. કારણ
પરિમાજક, પરંદેસ સન્ધ્યાસીના એ આશ્રમમાં
એ દ્વાર નારોને રચાન નહોતું: એક દિવસ
ગુરુએ જાની આંખે પાછી સંસારમાં વિદાય
કરી હતી... છત્રીપલંગો, દાસદાસી અને
આશ્રુપથેા ઉપરથી વાસવદત્તાની નજર તો
પથ્થુકુટિરમાં ટીંખાડેલા દંડકમંડલ અને
મુગયગો ઉપર હતી, કોપીન અને માળા ઉપર
હતી. ગુરુ વિશ્વરૂપને ખાત્રી થઈ મૂકી હતી
કે વાસવદત્તા સંસારી હોવા છતાં ત્યાગી છે.
એટલે તો તેના ગુરુ સ્વામાં અને શોભાકિત
સાંજગામાં તેને આર મગા આવતી.

. મંડપમાં વાતચીત ચાલતી હતી એટલામાં વિશ્વરૂપ પધાર્યા. ગુરુ પધાર્યા એટલે શ્રોતાઓએ ઊભા થઇ પ્રણામ કર્યો. મુનિ-દંડ હેઠા મૂકી આસને બેઠા એટલે સૌ બેઠા.

કથાનો સમય થઇ ગયો હતો. ગુરુએ એક દ્રષ્ટિ શ્રોતાદંડ પર ફેંકી. સૌ આવી બસા હતા, માત્ર એક વાસવદત્તા નહોતી આવી.

“ મહારાજ, કયા શત્રુ કરવાની કૃપા કરો. ” કેલાસનીય બોલ્યા.

“ વખત થઇ ગયો છે, પણ દેવી વાસવદત્તા નથી આવ્યાં. ”

“ એ તો આવશે. એમને તો સંસારની ધૂરા હોય એટલે ક્યાંથી વખતસર આવે ? ” એક સન્યાસીએ ટકેર કરી.

“ દેવીને તે કયા પહેલી કે સંસાર પહેલો ? ” બીજો ચીડાઇને બોલ્યો.

“ મોઝાં ચાપ તો નહિ, પણ કંઈ કામસર રોકાણ થયું હશે. હમણાં આવવાં બોધ્યો. ” ગુરુ વિશ્વરૂપ બોલ્યા.

“ પણ આપણે તો ચલાવીએ. દેવી તો સંસારી કહેવાય. એને કંઈ જાણી જ કયાની પડી છે ? આ કયા તો અમારા જેવા સન્યાસીઓ માટે છે. દેવીને તો કયા એટલે નવરાતો ટેલટપો...”

“ ગુરુદેવ, જે કયાના અધિકારી છે તેઓ આવી ગયા છે. ” કેલાસજી બોલ્યા.

“ મહારાજ, અમારામાંથી કેાઇ મોઝાં ચાપ ત્યારે તો આપ રાક નથી જોતા. ” બીજો બોલ્યો.

“ મહારાજ, દેવી વાસવદત્તા માટે કયાનો સમય અલાયદો રાખો. અને આ વખતે તો અમ સન્યાસીની જ કયા રાખો તો કેમ ? ” ત્રીજાએ પ્રશ્ન કર્યો.

આમ એક પછી એક કયા શત્રુ કરવાનો આમલ કરવા લાગ્યા. એટલામાં મંદમતિએ ફેની વાસવદત્તા સમામંડપમાં દાખલ થયાં.

— જીવન તું વિણ શું જીવવું ? —

: માવકંઠ :

(કહે) જીવન તું વિણ શું જીવવું !

ભાર સમું વહવું વસામું !

ના જીવવું જીવવું સરખું !

(કહે) જીવન તું વિણ શું જીવવું ?

રંક તણું મમ મંદિર સૂવું,

ધગધગતું અંતરતલ કૂણું,

પલપલ કંઠમહીં ધસ ‘તું-તું’,

જીવન તું વિણું

તું વિણ જીવનગીત અધૂરું,

બીન બને દિન રાત બસૂંકું

જડ રસહીન હિસે જગ જૂલું,

જીવન તું વિણું

ચાક ચઢે, ખૂળ હાંફે ભરાયે,

તિમિર મહીં નયનો અટવાયે,

નિર્જન આ ભવરણ ગભરાયે;

જીવન તું વિણું

સ્મરણ મીઠાં મુજ લાલ વધારે,

રાખનાં તખ્તો અકળાયે,

ફૂટતું જોનનિયું ચ સતાયે;

જીવન તું વિણું

ભાર સમું વહવું વસામું !

ના જીવવું જીવવું સરખું !

(કહે) જીવન તું વિણ શું જીવવું ?

હસિત હ. બુચ

ગુરુને નમસ્કાર કરી આસને બેઠાં. મંગળા-
ચરણ શરુ થયું. ધીરગંભીર શ્રોતાઓ મંગળા-
ચરણમાં જોડાયા. વેદના મંત્રો આખા
મંડપમાં ધૂમી રજા અને વાતાવરણ પ્રસન્ન
ગંભીર થઈ ગયું. એવામાં ગદારથી બૂમ
પડી: " દોડો ! દોડો ! આશ્રમમાં અને
મહાલયમાં આગ લાગી. દોડો રે દોડો ! "

શુરુ વિશ્વરૂપે કયા શરુ રાખી.

" દોડો રે દોડો ! પર્ણકુટિરો દમથાં
ઝડપાશે. " ફરી કીડીઆરી થઈ.

કયા આગળ આવુ જ રહી. પણ સાંભળે
કાણુ ? સન્યાસીઓના કાન ઉપર તો આવતું
નહું વેદાન્ત અધ્યાયા લાગ્યું.

" મેં માટું મુગચર્ગ જાદાર ચૂક્યું છે. "
એકે કહ્યું.

" મને કાસે જ દુઝ વાસવદત્તાએ નહું
કોપીન અપાવ્યું છે. " બીજાએ કહ્યું.

" મેં તો દુઝ દમથાં જ પર્ણકુટિરું
ર મુધરાવ્યું છે. " ત્રીજો બોલ્યો.

" ચાલો, ચાલો, આગ લાગી છે ને
સરી શું રજા છે ? બધું સળગી જશે તો
કાણુ દાદો અપાવશે ? કયા તો રોજ છે. "
ચોથો બોલ્યો. કયા તો આવુ જ હતી.

" હવે ચાલો, જોઈ કયા. આગ વળતે
કયા તે હોય ? " પાંચમો બોલ્યો ધયો.

" દોડો રે દોડો ! પર્ણકુટિર પર તણખા
પડવા લાગ્યા છે. દોડો રે દોડો ! " જૂઝ-
રાણુ વધ્યું.

" જધા શું ખેરી રજા છે ? સાંભળતા
નથી ? બસે ગુરુજી વાંચ્યા કરે અને દેવીજી
સાંભળ્યા કરે. " દેવાસતીયે ત્રાડ મારી
અને સન્યાસીઓનો સાગર ઉછળાને દરવાજા
જાદાર ઉમટ્યો આખા આશિશાન મંડપમાં
એક જ શ્રોતા બાકી રહ્યો.

" દેવી, મહાલયને આગ લાગી છે તો
તમે પણ જાવને. "

વિશ્વરૂપે કયા બંધ રાખીને પ્રમંથ કાઢ્યો.
દેવી વાસવદત્તાએ મીન રાખ્યું.

" વાસવદત્તા, તમને કદું છું. મહાલયને
આગ લાગી છે એટલે તમે જાવ. કયા આજે
બંધ રાખીએ, " ફરી વિશ્વરૂપ બોલ્યા.

" ગુરુદેવ, આપ કયા ચલાવે. "
વાસવદત્તા બોલ્યાં.

" પણ તમારો મહેલ સળગે છે ને ? "

" પ્રભુ, આપ આગળ ચલાવો. કું
સંસારી નારી રહી. આ સંસારની ઉપાધિ
કું આજે વહી રહી છું તેમથી કયા સાંભ-
ળવા આવું છું ત્યારે મારો મહેલ પરમા-
ત્માને ચરણે મૂકીને આવું છું. અત્યારે
આપની પાસે એટલી વાસવદત્તા સંસારી નથી;
અત્યારે તો તે એક સન્યાસિની છે. "

" પણ દેવી, મહાલય સળગે છે તે ? "
વિશ્વરૂપે પૂછ્યું.

" કેવો મહાલય ? " વાસવદત્તાએ
પ્રશ્ન કર્યો.

" વાસવદત્તાનો મહાલય. " વિશ્વરૂપે કહ્યું.

" આપ જ આમ કહેશો ત્યારે મારે
ક્યાં જવું ? સાગર માત્રા મુકે ત્યારે માથુસ
ક્યાં જાય ? આ મમતા અને મમતા, માયા,
અંતે તો ચાર દિવસની ચાંદની સરખાં છે,
એમ આપ જ મને શીખવો છો ને ? " માટું,
માટું 'તું' અભિમાન ગાળતાનો આપ જ
ઉપદેશ આપો છો ને ? મહાલય તો મારા
નાયનો, પરમકૃપાણુ પરમાત્માનો છે. " વાસ-
વદત્તા ગદગદ કંઠે બોલી.

" પણ તમારે તેની સંભાળ લેવી
જોઈએ ને ? "

" પ્રભુ, સંભાળ લેવી જોઈએ. પણ
મહાલય સંભાળું એટલો જ મારા આત્માને
પણ સંભાળું. રોજ આખો દિવસ મહાલયને
સંભાળું છું પણ કયા વખતે જગતનાયને
સંભાળીને આવું છું. એટલે અત્યારે તેની ચિંતા

કરવાની જરૂર નથી. આપ કયા આગળ ચલાવો. " વાસવદત્તાએ જવાબ આપ્યો.

મૂનિ અને વાસવદત્તા વચ્ચે આ પ્રમાણે સંવાદ ચાલતો હતો ત્યાં તે પેલા સંન્યાસીઓ એક પછી એક સભામંડપમાં દાખલ થવા લાગ્યા.

" કેમ કેલાસતીર્થ, આગ બોલવાઈ ગઈ ? " વિશ્વરૂપે પૂછ્યું.

કેલાસતીર્થે મોઢું નીચું ધાડ્યું.

" કેમ વત્સ, કેટલો ભાગ સળગી ગયો ? " ફરી શુરુએ પૂછ્યું.

" મહારાજ, આગ દીડી ત્યારે તો બહુ મોટા ભડકા હતા પણ જાળને જોયું તો ત્યાં ખડતું તણખણું પણ દાઝેલું નહિ. " કેલાસતીર્થે જવાબ વાળ્યો.

" મહારાજ, એક પ્રશ્ન થાય છે, આઘા કરો તો પૂછું. " એક બોલ્યો.

" શો ? "

" આપે તો માયા નથી કરી ? "

" અખંડાનંદ, એમ જ છે. તમને સોને ઘણા વખત થયાં તમારા સંન્યાસનું અભિમાન આવ્યું છે, એ હું જોઈ રહ્યો છું. તમે દેવી વાસવદત્તાના મહેલ કરતાં તમારો કુટિરને વધારે પવિત્ર માને છો; એના વૈભવ કરતાં તમારા ત્યાગને જોયો માને છે; એના સાધનો કરતાં તમારી લંગોટને શ્રેષ્ઠ માને છો; એની ઉપાધિ કરતાં તમારા સંન્યાસને મોટો માને છો. " શુરુ બોલ્યા.

" હ, હા, એ તો છે જ. "

" એ સાચું નથી. સંન્યાસ સંસાર કરતાં મોટો છે એમ માનવાને જદને સંન્યાસી વૃત્તિ એ સંસારના રાગદ્વેષ કરતાં ઉચ્ચ છે એમ માનવું ઘટે છે. પવિત્રતા અપવિત્રતા મહેલમાં કે કુટિરમાં નથી પણ એ મહેલ કે કુટિરમાં રહેનાર માણસના અંતરમાં છે. વૈભવનાં સાધનોમાં હલકાઈ છે અને લંગો-

ટીમાં ઉચ્ચતા છે એમ ન સમજો. જ્યાં હો ત્યાં લંગોટી વૃત્તિ રાખો એટલું જસ છે. તમને લંગોટીમાં પણ ત્યાગવૃત્તિ ક્યાં છે ? તમારા કમંડળને કોઈની બૂલમ્મી કાણું પડી જાય છે ત્યારે વાસવદત્તાને મોતીનો હાર જાય ને જે જેલું દુઃખ નથી થતું તેલું દુઃખ તમને થાય છે..." વિશ્વરૂપે લગાવે રાખ્યું.

" મહારાજ, આપ કહો છો તે સમજાય છે. " કેલાસતીર્થે બોલ્યા.

" આજે વાસવદત્તા સભામાં મોડાં થયાં ત્યારે તમને કેવી ઉતાવળ થઈ ગઈ ? તમને થઈ ગયું કે કયા સાંભળવાને અધિકાર તો તમારો જ છે. તમે દેવી ઉપર કેટલા કટાક્ષો કર્યા ? એ શું ખતાવે છે ? " વિશ્વરૂપે બોલ્યા.

" હ, ખરાબ છે. "

" જુવો, ખરો અધિકાર તમારો કે વાસવદત્તાનો ? તમે બધા દુનિયાને ત્યાગ કરી બહાર નીકળ્યા છો પણ લંગોટી સળગશે એવા ભયથી નાહો. તમે દુનિયા ત્યાગી પણ લંગોટી ન ત્યાગી રાક્યા, એ સમજાય છે ? વાસવદત્તા સંસારી, પણ કયા પ્રસંગે આખા સંસારનો ત્યાગ કરી બેઠાં અને મહાલય પરમાત્માને સોંપ્યો. ત્યાગ તમારો મોટો કે વાસવદત્તાનો ? સંન્યાસ તમારો મોટો કે વાસવદત્તાનો ? કયાનો સાચો અધિકાર તમારો કે વાસવદત્તાનો ? " વિશ્વરૂપે બોલ્યા.

સંન્યાસી મૂંગે મોઢે સાંગળી રહ્યા.

" બેટા વાસવદત્તા ! તારાં મોઢાં ઉપર હું વેદ અને શાસ્ત્રોનો પ્રકાશ દેખું છું. જા, તારું કંથ્યાણુ કર. ને બેટા, અર્દિસા અને સત્ય ખાતર આત્મસમર્પણનો સંદેશ જગતને આપ. જા; તને આત્મદર્શન થઈ ચૂક્યું છે."

વાસવદત્તાએ શુરુના ચરણમાં નમન કર્યો. શુરુએ માથું સ્પર્ધું, તેના કપાળમાં તિલક ક્યું અને શુભ વિદાય દીધી.

મનુષ્યનો કદો દુશ્મન : શારીરિક નબળાઈ

શ્રી. ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી

શારીરિક નબળાઈ એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રનો તેમ જ પ્રજાનો કદામાં કદો દુશ્મન છે. એ દુશ્મનનો સાચો સામનો કરી ક્ષતેહર્મદ થવામાં જ સાચું મનુષ્યત્વ હૂંપાયેલું છે.

આપણું જીવનનો સાચો મિલકત તો આપણી તન્દુરસ્તી છે. આપણા કાયોને પરિપૂર્ણ કરવા સારું જોઈતી શક્તિ તેમ જ બળ આપણને એ તન્દુરસ્તી જ આપે છે. માટે એ તન્દુરસ્તીને બળબી રાખવાના સાચા પ્રયત્નો કરી છૂટવામાં થોડીસી પણ ગદસત આપણે કરવી જોઈએ નહિ.

આપણી તન્દુરસ્તી રૂપી અમૂલ્ય બક્ષી-સતી બરાબરી કરી શકે એવી ખીજ ઠાંધ ઘીજ ફુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી-ઠાંધ શુભાશિષ કે આશીર્વાદ તેની તોરે બાગ્યે જ આવી શકે છે.

આપણા શરીરનું પ્રત્યેક અંગ, પ્રત્યેક ગાંઠતંતુ તેમ જ પ્રત્યેક રનાયુ એ શરીર સાથે એકબીની ગાંઠથી જોડાયેલું હોય ત્યારે એકસરખી રીતે ધમકારા મારતાં લોહીની સરખામણીમાં ઊભી રહી શકે એવી આપણી ઠાંધ લાગણી બાગ્યે જ અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય છે.

જિંદગીને માણવા જેવી બનાવનારાં જીવનતત્ત્વને તેમ જ તન્દુરસ્તીને શુભાન્વય પછી ઠાંધ મનુષ્યને ફુનિયાબરતી દોલત મળી આવે તો તેનાથી તેને શો લાભ થાય એ ખરેખર વિચારવા જેવું છે.

સાચી વાત જ એ છે કે માત્ર હવાના બાટલામાંથી નહિ, પરંતુ જીવન જીવવાની સાચી પદ્ધતિનાં આચરણમાંથી જ તન્દુરસ્તી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

અનુભવી ડોક્ટરો તેમ જ વૈદો સાચું જ કહે છે કે રોગનાં જંતુઓને નિર્મૂળ કરવાની

તાકત પ્રત્યેક મનુષ્યનાં શરીરમાં વહેતાં ધમકારાબળોં શુદ્ધ લોહીમાં હોય છે. એ લોહીની શુદ્ધિ જેટલી ઓછી તેટલી એ શક્તિમાં ઊણપ ગણાય.

માનસશાસ્ત્રીઓ પણ સૂચાવે છે કે ઠાંધ પણ સમાજના ઉત્કર્ષ માટે ખરેખરી રીતે જરૂરની જેટલી વસ્તુઓ છે તેમાંની એક અને મુખ્ય એ તન્દુરસ્તી છે.

પ્રુદ્ધી હવાને બદલે ઓરડાઓની બધિ-યાર ગરમીમાં રહેવાને ટેવાયલા મનુષ્યો તો ઠાંધ મકાનની અંદર રહેવા છોડવાઓ જેવા હોય છે. તેઓ પ્રુદ્ધી હવાના સપાટાઓને બાગ્યે જ સહન કરી શકે, તો પછી તેને સાચી રીતે ઓળખી તો ક્યાંથી શકે ?

સો વાતની એક વાત તો એ છે કે શરીરની આંતરિક તન્દુરસ્તી તો બાહ્ય સૌંદર્યની જનેતા છે. માનસિક તન્દુરસ્તીનો મહાર ચારિત્ર પર હોય છે. તે જ અર્થમાં તન્દુરસ્તીને શારીરિક ચારિત્ર્ય તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે.

તન્દુરસ્તી બ્યારે હાથવેંતમાં હોય છે ત્યારે સંકટો તેમ જ સુસ્થેલીઓનો સામનો કરવાનું કાર્ય સહેલું થઈ પડે છે-એવી એ તન્દુરસ્તીની બોલબાલા છે.

'ખાનપાનને માટે જિંદગી છે' એ સૂત્રને બૂલી જનારને તથા 'શું ખાવું?' ના જેટલી જ અગત્ય 'કેવી રીતે ખાવું?' ને આપવાનો સાચો પ્રયત્ન કરનારને એ તન્દુરસ્તીનાં સાત્ત્વનો સાચો મર્મ સહેજે સમજાય છે.

ન બૂલી શકાય એવી રીતે ગોખી રાખવા જેવું એ છે કે

'તન્દુરસ્તી એટલે જીવનનો આનંદ'

— જાવા તથા કપડાં ધોવા —
— માટે —

જાકસી
સોપ

— દરેક ઠેકાણે વેચાય છે —

: નૂતન વર્ષાભિનંદન :

રામતીર્થ આહી તેલ

સ્પેશીઅલ નં. ૧

મગજના જાનતંતુઓ બળવાન બને છે. ધોળા
વાળ ઠાળા થાય છે ખરતા અટકે છે. દાઢમાં
વાળ હજે છે. જોડો મટે છે. યાદશક્તિ
અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે, દરેક ક્ષત્રુમાં બહેનો
પુષ્પો અને બાળકો માટે અદ્વાન કાયદો કરનાર છે.
સ્ત્રી બાદશીનો ૧ ૪-૮-૦, ૮ બાહિરાનો ૨. ૧-૦-૦
બધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ ચોખાશ્રમ ૪૪૮ રોનહેરડા મુંબઈ ૪.

સાસુ શિક્ષણવર્ગ

શ્રી. "જાણકાર"

વાચકો, જરા માફ કરજો ! પણ હિંદુ સમાજમાં કંઈકરૂપ ગણાતી સાસુઓને સુધારવા માટે કોઈએ 'પણ સક્રિય પમલા લીધાં છે ? આ જવાબામુખી જેવા ધીખતા પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવા માટે કોઈપણ ચોક્કસ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે ? આગેવાન ગણાતા સમાજસુધારકોએ આ તુડમિજી સામુજ્યોની સાન કેકાણે લાવવા માટે કોઈ સીધા અખતરા અજમાવ્યા છે ?

લગભગ નદિવત્ કોઈ કોઈ પ્રસંગે સમાજની વહારે ધનાર દયાળુ લેખકોએ પોતાના લેખમાં સાસુઓના અત્યાચારનું કથન કરેલું છે અને તેમાં હિંદુ સમાજમાં દ્વણ્ણરૂપ ગણાતી એ વ્યક્તિ માટે બારે પ્રત્યાપો કરેલા છે. કેટલાક લેખકોએ તેમના ગેરવર્તીવ પ્રત્યે ખૂબ બખાળા કાઢ્યા છે અને મુરખી ગોવર્ધનરામભાઈ જેવા પીઠ સાક્ષરે 'સરસ્વતિચંદ્ર' દ્વારા સારીનરસી સાસુઓનાં સુંદર દ્રષ્ટાંતો પણ રજૂ કરેલાં છે. છતાં વરસાથી સામુવટ ધરાવતી, કંઈક અંશે અમણ અને વાચનાભિમુખ સાસુઓએ તેની લેણમાત્ર પણ પરવા કરી છે ?

મુખાપના એક વખતના પ્રખ્યાત ડોરોનર સાહેબ આયત્તેએ સાસુઓના ત્રાસથી કંટાળી આપઘાત કરેલી યુવતીઓ માટે ત્વરી હાલિસમાં કેટલી જે વખત આંમળાં કરડી ખાધાં છે. હિંદુ સંસારમાં સાસુઓના આવા ગેરવર્તીવ સામે અતિશય ધન નુકસાંચીની કરી છે અને આપઘાત કરવામાં સદાપશૂત નીવડતા રતવનું સત્તાનાય જાય તે માટે ખૂબ લખ્યા છે, પરંતુ સામુજ્યોની બેદુકમી નાજુદ યાવ તેવું કંઈ કરી શક્યા નથી અને સાસુ-

જીઓમાં તેમના લવારાની જે દકા પણ અસર થઈ નથી. ઉલટું તેમણે વડુઓને તેમના પર ખીજી લાવવાનાં રૂપ્ણ દરમાનો ઊડી દીધાના દાખલા બન્યા છે.

સાસુઓ તો હચોક કહે છે કે 'વડુ મુછ અને ઉદેડી મુછ' એ સરખું. તેમણે આ કહેવતનો એટલો બધો પ્રચાર કર્યો છે કે કેટલીક ડાહી સામુજ્યો પણ તેમાં સંડોનાઈ છે. તેમને મન વડુ ઉદર કરતાં પણ સુદમ પ્રાણી છે. ત્યારે આટલું બધું શુમાન ધરાવનાર સાસુઓના તોર કેવી રીતે ઉતરી શકાય અને તેમને સુધારી શકાય ?

અને મિંચિપપાત્ર અને સાહેબ અને પ્રમાત રિંમ કુંપનીએ રજૂ કરેલી રિંમ 'ચરણોડી હાસી' અને 'સંત સખુ' બેશો ત્યારે તમને એવી સાસુઓને પોતો લઈ મારવા જવાનું મન થશે. પણ રખે તેમ કરતા ! એ તો શિષ્ટતાની બદાર ગણાશે.

ત્યારે રામાવતારથી સામુવટનાં જીર્ણ મૂળ ધાલી બેઠેલી સાસુઓને મી રીતે સુધારી શકાય, તેમની સત્તાનું ઉન્નુત્તન કેવી રીતે યાય અને તેમનાં ઉન્નુત્ત બેનમાં કેવી રીતે ઠાંસી શકાય કે તેઓ એક વખતની વડુ દોષ દહ પખ સ્ત્રી છે અને સ્ત્રી જ રહેશે. તેમને મનુષ્ય કેવી રીતે બનાવી શકાય ?

આ બધાનો વિચાર કરો વરસોના સંનત ચિંતન, મનન અને અનુભવ પછી અમે અખતરા તરીકે 'સાસુ ચિંતનવર્મ' કાઢવાનું નક્કી કર્યું છે. કેટલીક સાક્ષના અનુભવ વિનાની અથવા સુધેલી બહેનો પ્રમન કરગ કે સીવણ, બરનગૃંથણ કે ચરખો કાંતવનો વર્મ ન કાઢનાં આવો વિચિત્ર પ્રકારનો વર્મ કેમ કાઢયો ? તેવી બહેનોને અમે સાફ માર

સંભળાવી દષ્ટિએ છીએ કે અમે બુદ્ધિ મીરો મૂકી નથી. આગે વાંચ્યું છે, વિચાર્યું છે અને સામુજીનો પણ અનુભવ કરી જોયો છે. તેમને સુધારવા માટે શક્ય એટલા બધા જ પ્રયોગો આદરી જોયા છે, પરંતુ તે બધા જ નાકામીઆજ નીવડ્યા છે. શામ, દામ, બેદ અને દંડથી પણ તેમને સુધારવા થત નથી, પરંતુ પૂજ્ય સામુજીઓએ તેવા પ્રયત્નોને ઠોકરે ચઢાવ્યા છે.

તેમને શિવણ, બરતગૂંચણ કે ચરખો કાંતવાથી થતા અર્થસાબની પડી નથી. તેમને તો ફિકર છે માત્ર સાસુવટ સંભાળવાની. તો પછી એવા વર્ગ કાઢવાથી શું દળદર જશે? ફક્ત એક જ અખતરો બાકી રહ્યો છે અને તે તેમને સતત શિક્ષણ આપી તેમના ચેતન્ય પરંતુ જડ હૃદયમાં માનવતાની લાગણી પ્રેરવાનો, તેમને સાસુવટ છોડી મા જનતા માટે આદેશ આપવાનો અને તેમની અને વફૂની જીંદગી ધન્ય બનાવવાનો. આ હેતુથી જ અમે એ વર્ગ કાઢવા નક્કી થયું છે.

સાસુ શબ્દથી લગભગ દરેક બહેનો ઓછેવત્તે અંશે પરિચિત છે. એ શબ્દમાં એટલું પ્રાગલ્ભ્ય છે કે એ સંભળતાં જ ભક્તમતી તોફાની યુવતિઓનાં બે સેકન્ડમાં પાણી ઓસરી નળ છે. દિન્દુ સમાજમાં સાસુવટ એટલું બધું અજાણિત સત્તાવાળું છે કે ભાગે જ દિન્દનો વાંછસરોય તેનાથી અર્ધી સત્તા ભોગવનો દશે, સાસુ એટલે દિન્દુ સમાજમાં ચક્રવર્તિ રાજ્ય ભોગવતું, લાવતું ચાલતું છતાં જડ અને બળેબુગ્મવેલું છતાં અસંસ્કારી પ્રાણી

પૂજ્ય સામુજીઓ! (જેની હોય તેની) માફ કરજો પણ અમારે કહેવું પડે છે કે કેટલીક વખત વફૂ તરીકે અમે ત્યારે સાસુનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અમારી શુદ્ધિ

ગહેર મારી ગય છે. તેમને અમારા જેવી સ્ત્રી કહેવી કે પૂજ્ય ગાંધીજી હિંસાનો અર્થ કરે છે તેમ મન, વચન અને કર્મથી હમેશા હિંસા કરતું જંગમી પ્રાણી કહેવું.

આ લખાણ વાંચતાં કે સંભળતાં સાસુ-જીઓ ધ્રુવાંડુંવાં થઈ જશે અને અમારી હસ્તી મિટાવવા માટે આકાશપાતાળ એકતું કરશે જુદે જુદે રમણેથી અમારા વર્ગની દુનિયા માટે સત્તાવાળાઓ પાસે પાંચપંદર ડેપુટેશનો પણ જશે પણ અમે તેની રહેજ પણ પરવા કરતા નથી. અમે બેધક જળચારીએ છે કે અમે અમારા નિશ્ચયમાં સદંતર અડર છીએ

અમારી હોલચાલ રૂપ છે, ફાપદાકારક છે અને દિન્દુ સમાજને આગ્રિવાંદ સમાન છે. સાસુઓ સુધરશે તેમનાવાંથી સાસુવટની બાવનાનો સંપૂર્ણ અસ્ત થશે. સાસુ શીડી મા જનશે અને વફૂઓ સાસુઓને માનની નજરથી જોશે અને સંસાર ઉત્તમજગ બનાવશે.

ઠાણ વર્ગ એ પણ દલીલ કરશે કે આપે અને તેમાં ખાસ કરીને ગુમરાતી બહેનોની અનુપમ સેવા કુંગરશીબાઈએ 'સંસ્કારલક્ષ્મી' અને 'ધરતી રાણી' વફૂતી મૂકી કરી છે. અમે સર્ગવ કબૂલ કરીએ છીએ કે કુંગરશીબાઈએ સ્ત્રીઓનો સંસાર નંદનવન સમે બનાવવા માટે ધરડે ધડપણ બારે સેવા કરી છે પરંતુ એ ચોથાંને વાંચશે કાણ?

આ ચોપડીઓ મોટે ભાગે પુરુષો જ વાંચવાના. ફક્ત દસ ટકા જેટલી બહેનો વાંચશે અને તે પણ વફૂઓ દશે તે જ. સાસુઓ તો ફક્ત અપવાદ રૂપે જ ઠાણ વાંચશે. જેથી સાસુજીઓને કષ્ટ નાતની તાલીમ આપી તેવું દળદર કાપશે?

બીજી એક વાત જણો છો? એક કહેવન છે કે 'સાસુ મારે સદવાડે અને વફૂ મારે કદવાડે' એટલે સાસુજીએ વફૂને

યુવાનીમાં કુઝ ટીકું હોય એટલે વધુ સાસુ-
જીને તેના ઘડખણમાં તેટલું જ બદલે તેથી
પણ વધારે વીતાડે છે. આમ ચોકખા
શબ્દોમાં કહીએ તો પરસ્પર વૈરવૃત્તિ ઠેગવાય
છે, પરંતુ તેથી માનવતા જતી રહે છે,
સંસ્કૃતિનો નાશ થાય છે અને પરિણામે
પુરુષોના જીવનમાં યુવાનીથી મરતાં સુધી
ધરકંકાસનો બોજ કાયમ રહે છે તેનો વિચાર
કોઈએ કર્યો છે ? જો કે આમાં અપવાદ તો
હોય છે જ.

આ વર્ગ કાઢવા માટે હિન્દની કેટલીક
સરકારનો, નામાંકિત દેશનેતાઓનો તેમ જ
શિષ્ટ લેખકોનો અભિપ્રાય પૂછાવ્યો છે. તેમણે
આવો વર્ગ કાઢવાની અનિવાર્ય જરૂરીયાત
ખતાવી અમારા સાહસને અતિશય આવકાર્યું
છે અને પત્રો લખ્યા છે. આ રહ્યો તેમાંના
કેટલાક પત્રોનો સાર:

‘તમારા સાહસને ફતેહ મળે તેમ
ધન્યું હું.’ — મુખ્યમંત્રી ગવર્નર

તમારું અશૂભપૂર્વ સાહસ આવકાર-
દાયક છે. આ સરકાર એવી સંસ્થાઓને
અપનાવવા શક્ય તેટલી બધી મદદ કરશે.

—ચીફ મીનીસ્ટર, મૈસુર રૅટ

સાસુઓને તાલીમ આપવાની તમારી
યોજના હિન્દુ સમાજને આશીર્વાદ સમાન
નીવડશે.

—મહાગાંધી વડોદરા

તમારી યોજના અત્યુત્તમ છે. હિન્દુ
સમાજમાં સાસુ વડૂના ઝગડા મટે અને
તેઓ મા દીકરી પેઠે વર્તે એવું શિક્ષણ
અપાય તો હિન્દુ સંસારનો જરૂર ઉદાર થાય.

—લેડી વિદ્યાગૌરી નિલકંઠ

બસમલા પુરુષો પણ ન કરી શકે તેવું
કામ કરવા તમે અપનાવ્યું છે. હિન્દુ સંસાર-
માં સાસુ સુધરે તો જરૂર સ્વર્ગ નીચે
ઊતરે. વધુમાં તમારી સફળતા ચાહું છું.

—ર. વ. દેસાઈ

યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજયન્તે રમન્તે તત્ર
દેવતા । એ સૂત્રાનુસાર ન્યારે સાસુઓ
સુધરી વધુઓનું સન્માન ગળવશે ત્યારે દેવીઓ
પણ મૃત્યુમોકમાં અવતાર લેશે.

—પંડીત માલવીઆજી

તમે સેવાનો સુંદર માર્ગ સ્વીકાર્યો છે.
તમારું પગલું સ્તુત્ય છે, વંદનીય છે.

—“ધૂમકેટુ”

સમાજસેવા એ તો પ્રભુની સેવા છે.
‘સેવાનો મારગ છે ધરાનો નહિ કાયરનું
કામ જોને.’ એ પ્રમાણે સેવા પણ ધરતીર જ
કરી શકે છે. તમે અગળાઓએ પ્રમળ
માણસો ન કરે એવું કામ હાય ધન્યું છે તે
માટે ધન્યવાદ. —કનૈયાલાલ મુનશી

વર્ગમાં દાખલ થવા માટેનું માહિતી-
પત્ર નીચે મુજબ છે:—

માહિતીપત્ર

સાસુ શિક્ષણવર્ગમાં દાખલ થવા
માટેના નિયમો:

૧ કોઈ પણ સાસુ ૫૬ પામેલી અથવા
નજીકના ભવિષ્યમાં સાસુ થનાર અથવા ૪૦
વરસથી ઓછી ઉંમરની ન હોય તેવી કોઈ-
પણ સ્ત્રી દાખલ થઈ શકશે.

૨ દાખલ થનાર દરેક સ્ત્રીએ તે ખરે-
ખર સાસુ છે અથવા નજીકના ભવિષ્યમાં
સાસુ થનાર છે અથવા તે ૪૦ વરસથી
ઓછી ઉંમરની નથી. એવું ગાળની જો સન્મા-
નિત બેનોનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવું પડશે.

૩ ઉપરના પેરા ૧ અને ૨ માં નિર્ણાયક
પ્રમાણે કોઈ બેનની લાયકાત ન હોય, છતાં
આસ સંજોગોમાં તેની બેનને દાખલ કર-
વામાં આવશે.

૪ કોઈ પણ બેન વર્ગમાં તેમનાં
છેલ્લાં લાવી શકશે નહિ. કદાચ ક્યારે તો
શિક્ષણવર્ગની બહારના ઝમમાં તેમના નોક-
રોને મોંપી વર્ગમાં આવશે.

૫. શિક્ષણનો વખત બેનોના ધરકામનો સમય લક્ષમાં રાખી યોજના તથા પાઠ્યા સુધીનો રાખવામાં આવશે.

૬. હાલમાં શિક્ષણ આપવાની કંઈ શી રાખવામાં આવી નથી. ફક્ત દાખલ શી બે રૂપિયા, પ્રથમ બરવી પડશે.

૭. સાધારણ અને બધું જ શિક્ષણ વ્યાહારુ, આપવામાં આવશે. વાંચન અને પદનદારી બોધ આપવામાં આવશે, ઉમદા સાધુઓનાં દષ્ટાંત રજૂ કરવામાં આવશે. સાસુ તરીકે તેમના ગૌરવભર્યા પદનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવશે. વહુઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે માટે સચોટ દાખલાઓ આપી મુંઝવે, જ્ઞાન કરવામાં આવશે. ઉપરાંત બાપણ, મદદ દાનસ અને બેલપટ, દારા તેમને આદર્શ સાસુ-મા ગતાવવા માટે સંપૂર્ણ

પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. ટૂંકમાં હાલમાં સાસુઓ પ્રત્યે વહુઓની જે સુગ છે તે તર્જન નાખી કરવામાં આવશે.

૮. પ્રત્યેક બેને દોઢ વર્ષ આ વર્ગમાં શિક્ષણ લીધા બાદ, પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થનાર બેનોને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

આત્માર મુધીમાં આ વર્ગમાં જાગ થેવા માટે લગભગ ૧૦૦ જેટલી બહેનોએ નામ નોંધાવ્યાં છે. તમને પણ તમારું નામ નોંધાવી અમારા સાહસને આવકાર આપવા આમહ-બરી વિનંતી છે.

અમે હીએ સમાજસેવિકાઓ
ગં. સ્વ. અણ્ણમનગવરી મુખ્ય શિક્ષિકા
ગં. સ્વ. જયમનગવરી મદદનીશ શિક્ષિકા
ગં. સ્વ. તનમનગવરી મદદનીશ શિક્ષિકા

મેહુલો શાને વરસે !

વધાં વણુનોતરી શાને વરસે છે !
હંયાહીણો થઈ ગરજો
કે મેહુલો શાને વરસે !

વારિયો વાહજા મોટા ભરશે ને
બાળુ હું પૂર થઈ થઈ પડશે
કે મેહુલો શાને વરસે !

બાળુ છે સરવરપાળે
કે ડોઈ ના બાણે
કે મેહુલો શાને વરસે !

મારે મળવું છે રાતે
કે વીજ - અજવાળે
કે મેહુલો શાને વરસે !

ઓઠી આ ચૂંકડી કે રીઝે
ને નીકળું તો ભીંજે
કે મેહુલો શાને વરસે !

‘થાને ઉતાવળી, શું ધીરે !’
તે કહું હું ના રામજી ને
કે મેહુલો શાને વરસે !

બોબે બોબે રસધારે ઝીલી
ઉછળે છે ઉર રસનિધિ
કે મેહુલો શાને વરસે !

હંસું ઠહે ‘તું’ શાને પીની ?
તું તો ખરી છે સ્નેહથી લીની !
કે મેહુલો શાને વરસે !

લગ્નના વિચિત્ર રીતરિવાજ

શ્રી. કિશોરચંદ્ર પારેખ

હિં હમાં કેટલી ચે જુની જુદી જાતિ વસે છે તો જગતમાંનુંતો કેટલી હશે ? દરેક જાતિ અને સંપ્રદાયને પોતાના સ્વતંત્ર રીતરિવાજ હોય છે. આપણા રિવાજ આપણને સારા લાગે પણ ખીજાને તો અવરમ હાસ્યારપદ જ લાગે. હિંદમાં એક દરે લગ્ન-પદ્ધતિ તો એક જ છે. કોષ્ઠક કોષ્ઠકમાં ફેર પડે છે. આપણે થોડાક દેશોના કક્ત મનો-રંજનાથે દાખલા લાઇશું :

મલયારના બ્રાહ્મણોમાં એક એવા રિવાજ છે કે, મોટા દીકરા બ્રાહ્મણમાં પરણે અને ખીજા ક્ષત્રિયકન્યા સાથે પરણે, ત્યોમા વરને કન્યાને ઘેર જઈ રહેવાનું હોય છે.

બોર્નીઓમાં વરને ત્રણ દિવસ સુધી વહુથી આથો રાખે છે.

જપાની લોકોમાં વરને પાંચ દિવસ સુધી આથો રાખે છે.

હજીપ્તની લગ્નપદ્ધતિ કોષ્ઠક અંશે આપણને મળતી આવે છે. ત્યાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે લગ્નસમારંભ થઇ જાય પછી જ વર વહુનું મોહું નોંધ શકે છે.

યાહુદી લોકોમાં પણ લગ્નમગ એવી જ રીત છે. વહુને ખાસ તૈયાર કરેલા માંડવા નીચે થઇ જે ઓરડીમાં વર હોય ત્યાં સધી આપો બધ કરીને જ જવું પડે છે. લોકોની માન્યતા એવી છે કે માંડવાને લઇને વરવહુનું ગૂતપિશાપથી રક્ષણ થાય. આપણી ગાંડવાની પ્રથા પણ આવી જ કોષ્ઠક માન્યતામાંથી તો નહિ આવી હોય ને ?

રશિયામાં એક રજીસ્ટરમાં સહી કરવાથી વરવહુનાં લગ્ન અને ખીજા રજીસ્ટરમાં સહી કરવાથી છૂટાછેડા. વિવાહીત અને અવિવાહીત વચ્ચે કોષ્ઠક પણ જાતનો તફાવત જ નથી મનાનો. તેમનાં બાળકો 'ઓરસ' ગણાય છે.

સર્વિઓમાં વરવહુ ભેગાં જમે છે. મલાયામાં વહુ વરને જાત ખવરાવે છે. ખાઝીનમાં સર્વિઓની માફક જ પણ ખાવાને ગળતે બંને સાથે દારૂ પીએ છે જપાનમાં ૬ કપમાં રાખેલા દારૂ ગેઝ સાથે પીએ છે.

રોકેટલેન્ડમાં લગ્નસમારંભ પછી ઘેર જતી વખતે વહુને એની મા બાથ બીડી દે છે ને વરને એ બાથમાંથી છોડવીને કન્યા લઇ જવી પડે છે.

અંગ્રેજીઓમાં વરવહુને એક અઠવાડિયાં સુધી ઘરનો બહાર જ નીકળવા દેતા નથી.

આફ્રિકામાં રાતે વરને અથવા અણુવરને ઘરબહાર ભેમા રહેવું પડે છે. શા માટે ખચર છે ? જૂનપ્રેત હાંકી કાઢવા.

નોર્વે અને સોવીએટ રશિયામાં એક કપમાંથી બંને જણ દારૂ વહેંચીને પીએ છે.

એઝીસીનીઓમાં કપડાં નીચે હાથ બેડી ચાલવાનો રિવાજ છે.

સાંબંધુ' છે કે ડચ્ક ઓફ ચોર્કશાયર નામક બેટમાં લગ્નમિલન થએલાં વરવહુના માથા ઉપર નાળાએર ફેડીને-માથા સાથે ફેડીને નહિ-દારૂ છાંટે છે.

ચોર્કશાયરમાં લગ્ન વખતે શોર્ટ્સેડનું કેક કાપવાનો રિવાજ છે.

નોર્થ-અયરેન્ડમાં દંપતિ ચર્ચ (દેવળ)માંથી બહાર નીકળ્યા પછી ખાસ તૈયાર કરેલ બાંકડા ઉપરથી ફૂદીને જાય છે.

આવા તો જગતમાં ઘણા ચે દેશ છે. ભારતમાં જ જુઓને ? દક્ષિણી લોકોની લગ્નપદ્ધતિ આપણને હમાવે તેવી લાગે. તેઓમાં કન્યાઓનો 'મુડો' લેવાય છે. આપણે એ પદ્ધતિને વરવિક્રમ તરીકે ઓળખી શકીએ. મુસ્લીમોમાં વરરાગને કાજ કહે એ બધું 'કપૂન' કરવું પડે. અને આપણા રીતરિવાજ તો આપણે સી જાણીએ જ છીએ.

દરેકની લગ્નપદ્ધતિ અમુક આશય અથવા તો માન્યતા પર બંધાયેલી હોય છે. દક્ષિણીઓમાં વરને કન્યાના પિતા તરફથી જે પૈસા મળે છે એ એવા આશયથી કે જમાઇ એ પૈસા વડે 'કોષ નવું' બીજનેસ કરી શકે અને પરિણામે કન્યા સુખી થાય કોષ પ્રયા વહેમ પરથી પણ પડેલી હોય છે. એ બધું મને તે હોય, પણ આપણે નો એ પ્રયાઓ વાંચીને બે ઘડી નિગતે આનંદ લઇ શકીએ એ ચોક્કસ છે.

ત્રિચારપરિવર્તન

જવરતખત પધારીમાં સૂતાં સૂતાં એમ થયું,
 “ રખે આમ તેડું આજે મૃત્યુ તણું આવી ગયું;
 ખોટું નહિ; જીવ્યાથી ના લાલ ખાસ કે જણાય,
 આમે થ તે નોકરીમાં જીંદગી નકામી જાય.

રૂપરંગ ઘણા જોયા, અષાઢ કેરું આકાશ,
 ચાંદનીની શોભા અને પૂર્ણિમા કેરા પ્રકાશ;
 વડીલોનો સ્નેહ માણ્યો, સંસાર કેરા કદલોલ,
 મિત્રો તણી માયા મળી; સૂણ્યા શિશુ કેરા જોલ.

ઇચ્છા કે’ અપૂરી રહે, પડી રહે કામકાજ,
 જવા કે, ઉપાધી મટે, મમતા કરી ન આજ
 ખાળકો તે સંબંધી સાથે રહીને જોટા થયે,
 મિત્રો સ્મરો થોડા દિન નિરાંતે વિસરી જાયે.

લેણકાર વેપારી ના પામરો જહામ ફૂટી,
 ઉધાર દેનાર: સહુ રહેશે કપાળ ફૂટી;
 તંત્રીઓ માસિકો તણા પૂરું થયું ગણી કામ,
 ‘મદ્દતના અંક બચ્યા’ રહ કરી હશે નામ.

સાહિત્યસલા કઠાય આપશે નિવાપાંજલિ,
 કંટાળી બગાસાં ખાશે શ્રોતાઓ તણી મંડળી;
 સદિ કેરી ઘટમાળ ચાલશે એવી ને એવી,
 નહિ કેાધને જણાય જોટ મારી પડી કેવી. ”

પણ ત્યાં તો પ્રિયા જણી હાથ મારે શિરે મૂકી,
 સચિંત ને સ્નેહભરો ઝાશીકે એ રહી ઝૂકી;
 અમીમય આંખો એની આંસુ ઊલઊલ થાય,
 મારા વિના હાય ! એનું કેમ રે આયુધ્ય જાય ?
 થયું ત્યારે, કાંઈ નહિ. લલેને જીવી જવાય.

કેરી જેકબ્સ બોન્ડ

શ્રી. છાગાલાલ કામદાર

૬ ગભમ પંચાવન વર્ષ પહેલાં શિયાળાની એક કડકડતી ઠંડી રાત્રે ઉત્તર મીચીધનનાં માઠ જંગલોમાં ડોક્ટર ફ્રેન્ક દર્દીને જોવા માટે ઘેરથી નીકળ્યો. નીકળતી વખતે તેણે પત્નીને સુગંધ આપતાં દુધુઃ “ તારી રજા લેવાનું કામ મારે માટે હંમેશાં મુશ્કેલ છે છતાં રજા લેવી જ જોઈએ કેમ કે જગતમાં પ્રેમ મહાન બાવના છે. આપણે જોઈ તે જાણીએ છીએ કેમ કે હજી આપણે પ્રેમી રજાં છીએ. ”

ઉપલા શબ્દો લગભગ તેના છેલ્લા શબ્દો હતા, કેમકે પાંચ મિનીટ પછી તે એ ડોક્ટર જમીન પર ફસડાઈ પડી મૃત્યુની વેદના ભોગવનો હતો. ડૉ. બોન્ડની પાછળ એક બાળક બચ્ચના દડા ફેંકવું દોડવું. બચ્ચા પ્રથમ લપસી જતાં તેઓ ફરી મથેલ જમીન પર પડ્યાં, તેમની પાંસળાઓ તરી ગઈ અને અતિ ઘણું ભોગવતા તેઓ મૃત્યુ પામ્યા.

આ ડોક્ટરે તેની વિધવા ફેરી જેકબ્સ બોન્ડને વારસામાં ચાર હજાર ડોલરનો વીમો, માથાના વાળ જેટલું કરજ અને એક નાના પુત્રનું બરણપોષણ કરવાનો ભાર આપ્યાં હતાં.

વિધવા ફેરીને ધંધાનો કશો અનુભવ નહોતો. ઘર સાચવવા સિવાય તેને બીજું બચ્ચર નહોતી. ઘર સાચવવાનું કાર્ય પણ તે પૂર્ણરૂપે કરી શકતી ન હતી કેમ કે વધેરી થયાં તેને સંધિવાનું દર્દ લાગુ પડ્યું હતું. આમ છતાં વિધવા થયા પછી પણ દયા કે દાન માગવાની શક્તિ તેનામાં જન્મી નહોતી કેમ કે તેમાં એનું સ્વમાન ધવાતું હતું. આથી સર્વ સર્ગા રનેલીઓથી છૂટી પડી પોતાના ભાવિ કુખનો સામનો કરવા તે ચિકાગો ગઈ.

ત્યાં જઈ તેણે ઘર લઈ આપવાનો યત્ન કર્યો પણ તેમાં એનું ખર્ચ ઉપડ્યું નહિ. પછી તેણે પોતાને હાથે શણગારેલ ચીનાઈ માટીનાં વાસણો વેચવાનો યત્ન કર્યો પણ તેમાં યે નિષ્ફળ ગઈ પછી તેણે ગીતો લખવાનો યત્ન કર્યો પણ પ્રકાશકોએ તેનાં ગીતો ખરીદવાની સાર ના પાડી.

આ પરિસ્થિતિ પછી પંદર વર્ષે એ જ ફેરી જેકબ્સ બોન્ડે “ સંપૂર્ણ દિવસનો અંત ” નામે ગીત લખ્યું, જેની સાથે લાખ નકલો વેચાઈ અને જેના અડી લાખ ડોલર એને મળ્યા. પણ ન્યારે એણે શરુઆત કરી હતી ત્યારે કોઈ પણ પ્રકાશક તેના ગીતના પાંચ ડોલર આપવા પણ તત્પર ન હતો. તેના કિરમતમાં મરીબાઈ લખેલી હતી. બાકું ન આપી શકવાને લીધે પોતાને શેરીમાં રમડાંનું પડશે એવો તેને ભય હતો. શિયાળાની ઋતુમાં ટાંકને અંગે તે પયારીમાં જ પડી રહેતી કેમ કે રાજ બે નાના બારાચી વધારે ખરીદ કરવાના તેની પાસે પૈસા નહોતા.

છેવટ એવી મરીબી આવી કે તેને એક જ વખત જોખન મળ્યું. જૂનો સાલ વેચનારાઓ તેનું ફર્નિચર તથા રૂપાનો સામાન લઈ ગયા અને તેને જૂએ મરતી બચાવવાને ઘોડા પૈસા આપ્યા.

પણ આ બધું જૂએ જૂએ થયું પણ ફેરી બોન્ડે સુંદર ગીતો લખવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. એ ગીતો જગતભરમાં એક દિવસ મવાવાનાં હતાં એનો તો ફેરીને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ થાય

મિસિસ બોન્ડે ચીને વીંટળાવતાના આકેન ચેપર પર કે એવા બીજા નકામા કામનો

પર આ ગીતો લખ્યાં હતાં કારણ કે કામળા ખરીદવાની તેની શક્તિ નહોતી. એસ લાઇટ રાખવાની તેવડ ન હોવાથી મીણુગતીના પ્રકાશમાં જ આ ગીતો લખાતાં.

તેની ઇચ્છા તેનાં ગીતોની જાહેર ખજર કરવાની હતી પણ સંગીતવિષયક માસિકમાં એવી જાહેરાત મારેના પૈસા ભરી શકવાની તેની હાલત નહોતી. આથી એવા એક માસિકનાં સ્વી-તંત્રીને તેણે કપડાં શીવી આપ્યાં અને એ રીતે જાહેર ખજરનું ખર્ચ કાઢ્યું.

પોતાનાં ગીતો ગાવા માટે, શરુઆતમાં તો તેને પાંચ ડોલર મેળવવાના પણ વાખ્યા પડતા. પણ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા પછી તેને છઠ્ઠાંકની એક સામાજિક આગેવાન વ્યક્તિ મિસિસ ફ્રેન્ક જે. ગ્રેડેરે ફક્ત બાર મિનીટ ગાવા માટે તેને એક સો ડોલર અને જવા આવવાનું ખર્ચ આપ્યું હતું.

ત્યારે મિસિસ બોન્ડે પોતાનાં ગીતો ગાવાની પહેલવહેલી શરુઆત કરી ત્યારે તેને રંગમંચ પરથી છુટકારો કાઢવામાં આવી હતી. ભગવાશ થઈને થીયેટરને પાછતે બારજેથી તે કોટ કે ટોપી પહેરી વિના જ નારી છૂટી. તે વેળા અશ્રુની ધારા તેના ગાલ પરથી દડી રહી હતી. પણ વર્ષો પછી એનું નામ વીજળીની ગતીના અક્ષરોમાં લખાવું થયું અને ગાવા માટે તેને આવાડિયે એક હબ્બર ડોલર મળવા લાગ્યા.

એક વાર ઇલિનોઇસ ગવર્નર-થેટ્સ પાસે જલસો કરવાની તેને તક મળી. પરંતુ ત્યાં પહેરવા જેવો પોશાક તેની પાસે નહોતો અને નવો ખરીદવાના પૈસા નહોતા. તેથી એક જૂની ટૂંકમાંથી તેણે કપડાં શોધી કાઢીને

એ પહેલામાંથી એ વાર ધોળી સાડીનનો ઝંબો, ખનાવ્યો.

હવે તેના સર્વવિખ્યાત ગીત “સંપૂર્ણ દિવસનો અંત”નું સર્જન કેવા સંજોગોમાં થયું હતું એ જોઈએ.

લગભગ વીશ વર્ષ પહેલાં મિસિસ બોન્ડે પોતાના મિત્રો સાથે કેલિફોર્નિયામાં ગોટરની મુસાફરીમાં એક આખો દિવસ ગાળ્યો હતો. તે દિવસે તેણે અનેક પ્રકારનાં સુખી રવખ જોયાં હતાં. સાંજે ફ્લીડાક્સ નામે પર્વતનાં શિખર પર જામાં રહીને તેણે સૂરોત્તરી અદ્ભુત સુંદરતા નિહાળી હતી. સૂરના અંતિ તેજવાન ગોળાને પ્રશંસા મહાસાગરનાં શાંત અને ગૂઢ જળમાં દૂબતો જતો જોઈને મનમાં જ તેનાથી બોલી જવાયું: “ખરેખર! આજનો દિવસ સંપૂર્ણ છે!”

અને એ શબ્દો તેના મનમાં ગૂંજવા લાગ્યા. પ્રથમ આ બ્યારનું ગીત તેના મનમાં ઉદ્ભવવા માંડ્યું. હજી તો આ આકર્ષણ તારું હતું ત્યાં જ તેણે ગીત રચી નાખ્યું.

સંગીતની અભયગી ઉત્પત્તિ થઈ હતી કારણ કે કશી પણ મહેનત વિના રવાના-વિક રીતે જ તેનાથી એવું ગીત રચાઈ ગયું હતું કે ગિન્નટ તથા સુલિવાનના “પાઇનાફોર” નામના ગીત પછી કોઈ પણ ગીતનું એટલું જખ્ખર વેચાણ થયું નહોતું.

ત્યારે થિયોડોર રૂઝવેલ્ટ પ્રમુખ હતા ત્યારે તેમણે મિસિસ બોન્ડને “લાઇટ હાઉસ”માં નિમંત્રીને ગીતો સંભળાવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. પ્રમુખ હાઉસે પણ એમ જ કહ્યું હતું.

દેવના ડંખ

રાગ : છટા છટા રૂઢે નંદનાં છાકરા ર.

એનો દેવ રૂઠે ને ડંખ લાગીયો રે
દેવ રૂઠે ન થાય કોઈ સ્કાય—એનો.

જુવો દાખલા અનેક ઇતિહાસના રે
આપે વેદ પુરાણ પ્રમાણ—એનો.

ભરે સાગરની અગત્ય અંજલિ રે
ત્યારે આવે ન કોઈની સ્કાય—એનો.

જેણે પુત્રી આપી પરમેશને રે
આખો શંકરને ચન્દ્રમા ભેટ—એનો.

દીધો સખ્તમુખી અશ્વ સૂર્યને રે
આખો ઇન્દ્રને ઐરાવત ભેટ—એનો.

ઠાટિ તેત્રીશ દેવને જીવાડીયા રે
અમી છાંટેલ મંથનને યુદ્ધ—એનો.

એણે માનવ દાનવને સંતોષીયા રે
દીધાં લાખ લાખના મોતી ભેટ—એનો.

એવા સાગરના સ્નેહીઓ કુટુંબીઓ રે
દેવ રૂઠે ને પીએ રૂપિ રાય—એનો.

લુઓ રાવણના રાજને રાગિયું રે
એની સમૃદ્ધિનો નહોતો પાર—એનો.

જેને હતા સવા લક્ષ દીકરા રે
ઇન્દ્રજીત સમા ગણવાન—એનો.

એણે શંકરને બ્રહ્મા સંતોષીયા રે
હતા કુબેરજીના ભંડાર—એનો.

એણે નવગ્રહ ઢાઢીએ ગાંધીયા રે
હતી કરોડોની સેના અપાર—એનો.

હરી સીતાને પાપ પ્રગટાવીયું રે
રાખ્યો રામે ધરી અથતાર—એનો.

જુવો હુર્યોધનની કેવી સંપત્તિ રે ?
હતા ગંધવ સોના થકાર—એનો.

હતા દેવા ત્રિકાળજ્ઞાની કૌરવો રે
દ્રોણ શુરની હતી જેને સ્કાય—એનો.

હતો ચક્રવર્તિ મહા રાજા રે
સ્કાયે લીધા જેવા લડવીર—એનો.

હતા કર્ણ સગાન મહા મહારથી રે
મહાભારતના રણમાં રાજાય—એનો.

નળ રાજનો નેહ દમયંતીથી રે
હતો દેવો બુદ્ધિવંત રાય—એનો.

રમ્યો લુગટું ને રાજને હારીયો રે
રૂથો જંગલ ને વન હાય—એનો.

રાત અડધી ને દમયંતી ત્યાગતો રે
પુરાં પહેરવાં નહોતાં ચીર—એનો.

જુખ્યો તરસ્યો રખડ્યો એ જંગલે રે
એની બુદ્ધિનો અવળો અમકાર—એનો.

જુઓ પાંડવ તે પાંચ મહારાજાનીઓ રે
રમ્યા લુગટે સતી દ્રૌપદી નાર—એનો.

બાર બાર વરસ હુંજ લોગવ્યાં રે   રામ લક્ષ્મણ સમાન હતા લીકરા રે
એના હુંજનો નહોતો પાર—એનો.   હતા ભરત શત્રુજન પ્રાણ—એનો.

ક્યો જંગલ તે શુભતા વેપમાં રે   હતો શ્રાપ શ્રવણ, માતતાતનો રે
જેને રહાયક હતા ભગવાન—એનો.   અંતકાળે ન એકે ય પાસ—એનો.

હતો હિરણ્યાકંશ મહારાજવિ રે   દેવતા તે હુંજ એવો લોગવે રે
જેને પ્રહલાદ સરજો પુત્ર—એનો.   દેવ હુંજનો નથી ઉતાર—એનો.

અભિમાની અસાની ને પાપીયો રે   મથુરાનો મહાંધ મહા રાજવિ રે
હુંજ દીધાં પ્રહલાદને હજાર—એનો.   જેણે હત્યા કીધી હજાર—એનો.

ગોતે પરમેશ છે એમ માનતો રે   ખડેન, બનેવી ને જાપ જેલ નાંખીયા રે
ક્યું જાંધ એણે રામનું નામ—એનો.   એના પાપનો રહ્યો નહિ પાર—એનો.

એણે પાપીને ત્યાં તો પછાડીયો રે   અગા અગા સમાન મહા રાક્ષસો રે
લીધાં એક પલકમાં પ્રાણ—એનો.   હતી શુભતા સમાન મહા ખડેન—એનો.

મીતા મોહાયાં મુગને આમટે રે   મલ્લ આણુર સુષ્ટીક શોભતાં રે
એણે લીધી કંચુકીની હક—એનો.   હાક ગાજતી ફૂળે નરનાર—એનો.

જાય લક્ષ્મણ ને રામ મૃગ મારવા રે   એને મારવા પ્રભુજી પ્રગટીઆ રે
આવ્યો પાછળથી રાક્ષસ રાજ—એનો.   માન જાંધન છૂટયા કારાગાર—એનો.

હરી સીતાને ભડીયો વેગથી રે   મર્યા રાક્ષસોને મલ્લ પલમાં રે
મતિ અંગે અંગ ગભરાય—એનો.   થયો છેવટ કંસનો સંહાર—એનો.

જ્ઞાનિ દશરથ પરાક્રમી રાજવિ રે   મોટા મોટા મહારથી ને રાજવિ રે
જેને પરમાત્મા સગા પુત્ર—એનો.   થયો એક પલકમાં નાશ—એનો.

દીધાં વચન કૈકેયીને યુદ્ધમાં રે   કરે લોગવે તે પ્રભુનો કાયદો રે
થયો રામનો જેથી વનવાસ—એનો.   દેવ હુંજનો નથી ઉતાર—એનો.

ઉદેપુર અને ચિતોડગઢ શ્રી. મણિલાલ દયારામ કોઠારી

ઉદેપુર

સૂર્યવંશી સિસોદીઆ રજપુતોની મેવાડની રાજ્યધાનીનું શહેર ઉદેપુર એક સુંદર સરોવર (પીછોલા)ને કાંઠે વસેલું છે. ત્યાં ખીજ પશુ ઘણા મહેક્કો છે. તેમાંનો એક સરોવરકાંઠે અને ખીજો એક સરોવરની વચોવચ આવેલો છે. ખીજાં ઠેકાણાં મંદિરો અને મકાનો પણ સરોવરતીરે આવેલાં હોય શહેરની શોભા વધારે છે.

શરદ્પૂર્ણિમાની રાતે અમે ચાંદનીમાં ત્યાં નૌકાવિહાર કરેલાં તે. વેળા જે અદ્ભુત સૌંદર્યની ઝાંખી અમે કરી તે જીવનમર ભૂલાય તેવી નથી. સરોવરતીરે આવેલાં ઘણાં મંદિરો, મહેક્ક તથા મકાનમાં નાના ઠાડી-આગાં દીવા પ્રગટાવેલા હતા. ચાંદનીના ઉજ્જવલ પ્રકાશમાં પાણીના તરંગો પર તેનાં નાચતાં કિરણો ભેટાં ચિત્ત પ્રસન્ન થઈ નવું હતું. તે વખતે મને કાસ્તીરમાં મેં કરેલા નૌકાવિહારનું સ્મરણ થયું.

ઉદેપુરને સરોવરોનું શહેર (City of lakes) કહે છે. ત્યાં મહારાણાનો પ્રાચીન મહેક્ક અતિ વિશાળ હોય તે રંગબેરંગી કાચથી અને ડચ લાઢીથી તેમજ જિથોરી કાચનાં ચિત્રો, ફરનીયર વગેરેથી રાણુગારેલ છે. ફરતાં થોડી જવાય એટલે વિશાળ આ મહેક્ક છે. એક રૂમમાં માત્ર જિથોરી કાચનું ફરનીયર, ગેઝારોવેકીઆગાં ખોલું કાચનું સિંહાસન, કાચનો પદ્મગ ખુરશી, કાચના જ રવેશ, આરીસા અને ' રેન્ડ ' વર્ગે ઘણાં સુંદર લાગે છે. મહારાણા પ્રતાપના જીવન-પ્રસંગો અહીંતેથી ચિત્રોમાં ઉતાર્યા છે તે જેવા લાયક છે. ખીજ મહેક્કો હાલના જમાનાને અનુસરીને અર્વાચીન દેખના ફરનીયરથી સજવવામાં આવ્યા છે અને એક મુદ્દા રંગના

ફરનીયર, માલીયા, દીવાલ અને છતથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યા છે.

પીચોલા સરોવરમાં આવેલો જગનિવાસ મહેક્ક પણ બહુ સુંદર બાંધેલો છે. આપણને એ જાણે આરસનો જ બનાવેલો લાગે છે. ત્યાં રહેવા માટેની અને મહારાણા માટે આનંદ અને વિલાસનાં સર્વ સાધનોની સગવડ છે.

મેવાડની ભૂમિ રત્નત્રય ન થાય ત્યાં સુધી મહારાણા પ્રતાપ જે પશુકૂટી બાંધી રહેતા ત્યાં હોય મહેક્ક ન બાંધે તેવી પ્રતિજ્ઞા સરદારો પાસે લેવડાવી, રત્નત્રય માટે અનેક કષ્ટો ભોગવી ત્યાં રાણા પ્રતાપે પ્રાણત્યાગ કર્યો હતો ત્યાં હવે તે તથા ખીજો એક મહેક્ક છે, જેમાં શાહજહાનને રાણાએ તે વેળા આશ્રય આપ્યો હતો. તે વેળા પોતાના પિતા શહેનશાહ જહાંગીર સાથે રીસાઈને શાહજહાન ત્યાં આવેલ. એ પ્રસંગે બેઉ મળે ભાઈએ હોય તેમ બેઉએ પાપડી મદદી હતી. એ પાપડી હજી ત્યાંના સંગ્રહસ્થાનના એક ઓરકામાં છે.

ત્યાંનું મ્યુઝીઅમ, પ્રાણીસંગ્રહ અને ત્યાંનો બાગ વગેરે જેવા લાયક છે. શહેરમાંનું જગન્નાથનું મંદિર બહુ જીવું અને બચ્ચ છે. શહેરમાં ફરતા દાદી અને મૂઢવાળા અધિકારીઓ રજપુતપુત્રના વીરોનો ઝાખો બાસ કરાવે છે. ત્યાંથી દુધેવા જતાં નૈનોના કેસરીઆઈ ભગવાનનું મંદિર આવે છે. ત્યાંથી ૪ માઈલ દૂર હશે. એ જેવા જેવું છે. હિંદુઓનું શ્રીનાથજીનું પ્રસિદ્ધ મંદિર પણ ત્યાંથી ૩૧ માઈલ છે. અમે આ મંદિર પણ જોયું હતું. રસ્તામાં આવતાં મેવાડના મહારાણાઓના ઇશ્વર એકઠાંગી મહાદેવનાં પણ અને દર્શન કર્યો. આમને દેવતાવાનાં.

જેન મંદિરોનાં તેમ જ એકલીંગજ પાસે આવેલ જૈન મંદિરોનાં અમે દર્શન કર્યું.

સાહેબો બાગ બધાં દુવાગની રચના સુંદર છે તે પણ અમે જોયો. જો કે ન્યાની કુવારાની રચના મીઠુરના ઈન્દાવનના દુવારાની રચનાની તોલે ન આવે.

ઉદેપુરમાં ઉદેપુરનું તેમ જ બ્રિટિશ ચલણ પણ ચાલે છે. ઉદેપુરના રૂપિયામાં એક બાજુ "દોસ્તી લંડન" અને બીજી બાજુ "ઉદેપુર અને ચિત્રકૂટ" (ચિતોડ) એમ લખેલું હોય છે.

લાના સરોવરનું સૌન્દર્ય જોઈને અને મહેલ પરથી શહેરનું સૌન્દર્ય નિરખીને દેશ-વિદેશના અનેક મુસાફરો ખુશ થઈ જાય છે, આ સર્વ રથળો જોતાં પ્રાચીન સમયની જાણજલાલી, સતી પદ્મિની, રાણા પ્રતાપ, જોડર (સતીઓનું પતિ પાછળ છૂટતાં બળી મરવું) જનમજૂગિ માટે સર્વસ્વનું અર્પણ અને મોગલ સત્તા સામે છેવટ સુધી આશુભ મહેલ સુધર્વશી સિસોદીઆ રજપુતો; એ સર્વ જનાં ઐતિહાસિક સ્મરણો ખડાં ચાલે છે.

ચિતોડ

"ગઢ તો ચિતોડગઢ ઓર સખ મહેલ"
એ વંદન ચિતોડગઢ જોવા ખરેખર યથાર્થ માગે "તો ૧૧૫૫ના કિલ્લા જોવા પૂઝી મને થયું હતું" કે મારે ચિતોડગઢ જોવો જોઈએ.

ઉદેપુર છોડી જ્યારે અમારી રેલ્વે ચિતોડગઢ નજીક પહોંચી ત્યારે દૂરથી કોઈ મંત્રનસુખી મહેલ વૈભાવ જોઈ વાંતો ફરી રહ્યો હોય તેવો ઊંચી ટેકરા પર આવેલો એ ગઢ જોયો. જોતાં કોઈ કવિએ વાદળમાં કોઈ ભંજન નગરી, મહેલ તથા ગઢ બાંધ્યા હોય એવી કથા બહુભી. તેના વિજયવંશનાં દૂરથી દર્શન થાય છે. અમે જ જોવા મંચા ત્યારે જોઈ અચ્ચુ કોઈ જાન સિદ્ધ થયું.

હોય એમ અમને લાગ્યું. એ વીરભૂમિના પત્થરે પત્થર પર ઇતિહાસ અંકિત થયો છે.

પત્થર પર બધાં ત્યાં શૌર્યલેખો નજરે પડે છે. ત્યાં પુતા બહાદુરીથી લડતાં મુઝા તેનો ચણતરો છે. એ પછી તેની સ્ત્રી, તેની માતા અને તેની પુત્રી એક સો તસ્વાર લઈ છેવટ સુધી લડ્યાં હતાં અને કપાઈ મુઝાં હતાં. ત્યાં જોઈને પોલ-હનુમાન પોલ-પારો બે છર્જા છે. ત્યાં કલા અને જ્યમલ છેવટ સુધી લડતાં લડતાં કપાઈ મુઝાં હતાં. જ્યમલને જ્યારે થાક લાગ્યો ત્યારે તે કલાની પીઠ પર ટેકા દઈને લડવા લાગ્યો. એટલે બે હાથ કલાનાં અને બે હાથ જ્યમલના એમ ચાર હાથને લડતા જોઈ અકબર બાદશાહ નવાઈ પામ્યો કે એ ચતુર્બુજ કાણ છે ?

બધાં પદ્મિનીનો મહેલ છે ત્યાં રજપુતાણી-આએ સતી થઈને "જોડર" કરેલ તે બધાં મકાનો અને રથળો અમે જોયાં. જોનાં મંદિરો અને બીજા જર્જરિત હાલતવાળા પ્રાચીન મહેલો પણ જોયાં. પાણીના કુંડ જોયા. ઉપરથી મોટા પ્રમાણમાં પાણી મળી શકે તેવી સમયડ છે. હગણાંના ગઢની દીવાલોને ફરીથી બંધાવી છે તેથી તેનું અસ્તિત્વ હીક ટકી રહ્યું છે. મીરાંનાથનું મંદિર, રાણા કુંબનો મહેલ, નામજા જાંઝર, કુંબ સ્થામજીનું મંદિર, જોનાના મંદિર પાસેના કાર્તિકસ્તંભ અને સૌથી પ્રખ્યાત 'જયસ્તંભ' (Tower of Victory) વગેરે જોવા લાયક છે. સ્તંભ ઉપર ચઢીને જોવાથી આજુ-બાજુનાં સૌંદર્યનો સારો ખ્યાલ આવે છે. સામે મોરચા બાંધીને મોગલ સેના પરો સુધી પડી રહેતી અને યુદ્ધો ચાલતાં. આ જયસ્તંભ રાણા કુંબે ૧૪૪૮ માં સુલતાન મહમૂદ-ઉલ-ખિલજ મેળવ્યો તેની યાદગીરીમાં બાંધાવ્યો છે. એ સ્તંભ ૧૨૦ ફીટ ઊંચો અને ૭૦ ફીટ પહોળો છે. હિંદુઓના કેલકા

ધાર્મિક નગર મહત્વના પ્રસંગો એ સ્તંભ પર રથો રથો ફાતરેલા છે અને સ્તંભને સર્વોચ્ચ નંદર બનાવવામાં કરી કચાસ રાખવામાં આવી નથી. પાછા પત્થરનો બાંધેલો સ્તંભ સૈકાઓ થયાં કાળના અપાટા સામે ટક્કર ઝીલી જાણે દુરતમાં જ બંધાયો હોય એવો લાગે છે. કર્નલ ટોડ કહે છે તેમ દિલ્હીમાં તેની તોડે માત્ર કુતુબ મિનાર જ આવી શકે. પણ તેની કારીગરી આસ્તંભની કારીગરી કરતાં ઉતરતી પંક્તિની છે. અહિંની કારીગરી ઉત્તમ છે.

કતાન જાવાનો કુવો, પુતા જયમલ તળાવ, તોપખાના પારો શુદ્ધિદારનાં ખંડી-એરો, છુદ્ધતુપનાં ચિત્તો, પંક્તિની મહેલ, અદ્ભવજનું મંદિર, જૈન કીર્તિસ્તંભ વગેરે રથો જોવા જેવાં છે. મઢની દીવાલો એટલી મજબૂત અને વિશાળ છે કે ઉપરથી હાથી ચાલ્યો જાય. જૈન કીર્તિસ્તંભ બામરવાલ મહાજન જેને જીત્યો કહેતા તેણે બારમી સદીમાં બંધાવ્યો છે અને ત્યાં આદિનાથ બમવાનનું મંદિર છે. ત્યાં બીજી એક લાખોટા બારી છે, કહે છે કે મઢનું રક્ષણ કરતાં ત્યાં એક લાખ માણસો કપાઈ મુલા હતા.

અહીં ફરતાં પ્રાચીન સમયમાં દિલ્હી કેવી જાહોજલાલી હતી, દેશના બચાવ માટે અત્યારે છે તેવું સાધનો નહોતાં એવા સમયમાં આવા અજબ કિલ્લાઓ કેવા અને કેટલા બેગે જ્યાંવ્યામાં આવતા અને સ્વતંત્રતાની વેદી પર અસંખ્ય વીરોના બલિદાન એ સમયે અપાતાં તેના ખ્યાલ આવે છે. રેક્રીલા રાણા પ્રતાપનો ચિતોડગઢ અને રાવવીર શિવાજીનો સિંહગઢ એની સામિતી આપે છે. એ બધી જૂની જાહોજલાલી ને વીરોના નગર સમીપ ખડી થતાં મનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ બોલાઈ જવાય છે કે: “ પ્રભો ! જેવું હતું, ખારત ફરી તેવું બનાવી દો. ”

કેસરી રંગના વાધા સજી કેસરીયાં કરવા જતા જયમલ અને પુત કલો તથા ચંદાવત કુળના રજપુતો, વાધજી અને તેના બત્રીશ હજાર ઘરા રજપુતોની વીરતાના પ્રતિધ્વનિ હજી પણ ચિતોડગઢ ખાડી રહ્યો છે. ૧૫૭૩-માં શુજરાતનો ગઢાદુરશાહ ચિતોડ પર ચઢી આવ્યો ત્યારે વાધજીએ કેવી ટક્કર ઝીલી હતી તેનું વર્ણન સમુદ્ધ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યો-લયે પ્રમદ કરેલા “ જારતના વીર પુરોષ ” નામે ગ્રંથમાં સરસ રીતે આપ્યું છે. એનો સારાંશ અત્રે આપીશ:

ત્યારે ૧૫૩૩ માં ગઢાદુરશાહ ચિતોડ પર ચઢી આવ્યો ત્યારે દેવલાધિપતિ વાધજીએ કહ્યું: “ બાપા રાવજીનું લોહી મારામાં વહે છે. ” બાળરાજ ઉદયસિંહને તેણે છુદીરાજના રક્ષણ હેઠળ મૂક્યો, પછી રાજ્યપોષાક ઉતારી નાખી સરદારોએ કેસરી વાધા સજ્યા અનંત સર્વ સરદારો ને સૈનિકો એક જીનને બેઠકા. બાપા રાવજીને સંદેહ વિગ્ર્ય તોરો ચઢાવી વાધજી અગ્રસર થયો, રજપુત વીરોએ ચિતોડનો ઘરવાળો ઉધાડી નાખ્યો અને સિંહનાદ કરતા રણસંગ્રામમાં આવ્યા. એ પહેલાં રજપુતાણીઓના ગૌરવનું અને સતીત્વનું રક્ષણ કરવા તથા ચિતોડની અધિષ્ટાત્રી દેવીનું ખંખર રંગના તેર હજાર રજપુત છૂની-એએ “ જેદર ” ની તૈયારી કરી. શત્રુ પાસે આવેલો હોવાથી એ સર્વ સતીઓ એક ગોટા ઓરડામાં બરાબ. એ ઓરડા નીચે દારૂગોળો ગોઠવીને એને ઉઘાડી દેવામાં આવ્યો ! પ્રલયકાળ પાસે આવ્યો હોય તેવો ધડાકો થયો અને રાણી કલ્યાવતી સહિત તેર હજાર રજપુતાણીઓ કાણબરમાં આ લોકને તણ ગઈ ! એ પછી નિશ્ચિત થઈ બત્રીશ હજાર રજપુત વીરો ગમન ગમવતા મેદાને પડ્યા અને શત્રુસેન્યોના સંહાર કરી અનંત સાગરમાં મોઝાક છુંદ મળી જાય એ રીતે રણજેત્રમાં પ્રાણપાંથ કરી સ્વર્ગે સંચર્યા. ઉમંગથી ચતુરને બેઠતા એ વીરોનો જીવન-મંત્ર હતો: “ જ્યુ તો મરી ગયું કે યોગ ! ”

સલામ

[પૃથ્વી]

મને ખબર નહિ તમે કુટિલ સ્વાર્થ ઝેરે ભર્યા,
અમી ઉપર ને નીચે ખદખદંત ઝેરે વસ્યા;
પ્રભા, ભલક, રમ્ય ગોઢ નિરખી જરા શીતલા
રહ્યો સુચિર ત્યાં તમે વિપ્રચૂર - ઢાઢે ડસ્યા.

મને ખબર નહિ મધુર રસવાણી કેરા જલો
નીચે સતત બેઠે રહેલ જડબોધ પંડો તણો;
બનાવટ બધી જ ઉપરની, દંભ, કૌટિલ્યને
રહી સળહી સુષ્ટિ ઉર મહીં ઝેરી સર્પો તણી !

મને ખબર નહિ કિલે રટણ અન્ય, વાણી મહીં
લુહં જ વઠણ અને ઢરણ અન્ય તેથી થ ને !
ગિચાડુ ઉર બાવડું સરખો સાત્વિકી સુષ્ટિ
નિવાસી ઢંધેર પામી કંઈયે શકે આ બધું ?

મને ખબર નહિ જરા ઉપડતાં સુનેપથ્ય આ
સુવર્ણમય સ્વપ્નાથી રચિત મોતી હીરે જડયો,
થશે પ્રકટ સુષ્ટિ પ્રેત તણી, ઘોર કંકાલની
ગિહામણી ડરાવતી જીગર રક્ત પિપાસુની !!
થશે ઉરની શી દશા ચારાહ એ મને ના ખબર !!

પરંતુ આવ આવ શું ?

ખલાસ થઈ ખેત ગ્યો સદગ બાળ પૂરી કરી
તમે - વિજયવંત ફૂર હસી ધૂપ છેલ્લી કરી
સલામ —

‘ શશિન્ ’ ઝોઝા

સંસ્કારીતા

સૌ. હસુમતિ ધીરજલાલ દેસાઈ

આજની ડેળવણી સંસ્કૃતિને વિકૃત કરી શકે છે. દેશકાળ અનુસાર જે આચારવિચારની જરૂર હોય, તે પરદેશી સંસ્કાર મિશ્રણ દ્વારા પલટી “ ધોળીનો કુતરો ઘર કે ઘાટનો ન રહે ” એવી રીતિમાં આપણને મૂકે છે. ગ્રેબ્યુએટ, વકીલ, ડોક્ટર કે એવા અનેક પદવીધારી માનવો યુનિવર્સિટીમાંથી શિક્ષિત થઈ બહાર આવે છે. જ્યારે તેઓ સામાન્ય વ્યવહારમાં કે ઘરની તફાવત નાની જરૂરીયાત ખાતર પોતાનું અભણપણ અથવા તેમાં નાનમ હોય તેમ પોને તિરસ્કાર બતાવે ત્યારે ડેળ જામ ડેળવણી પામેલાં તેમનાં માનસપરિવર્તનનેા સાક્ષાત્કાર થાય છે. કેટલાકે ડેળવાપણાં (!) પોતાનું મદત્વ બતાવવા પાછળ જ ઘેલાં હોય છે; કેટલીક વખત પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી કે પોતાનાં નાનકડાં બાઈ બાંકુ કે બાળક સાથે, અને અભણ ગણાતાં સંબંધી, સ્વજન ને નોકરો સાથે તેઓ એવું વર્તે છે, કે તે બેતાં તેમની કુરુણ છતાં હાસ્યાસ્પદ અજ્ઞાન દરાનું કારણ શોધવા મન તત્પર થાય છે. આમ છતાં તેવાં ડેળવાપણાંએ પદવીને કારણે અપ્રસાદ બોગવે છે, વળી પાછાં તે જ રતાતકે જ્યારે પ્રેમના દંબમાં જ લગ્નપ્રણાલીના સ્વરુપને પલટી “ હયાત પત્ની, નિર્દોષ બાળકો ” નો ત્યાગ કરી, કરાવી પુરુષ ને સ્ત્રી, પરસ્પર એ જ રીતે પ્રેમનો દંબ આદરી તેઓ આંતરજાતિય, પુનર્લગ્ન કે એવાં મુધારેલી પદ્ધતિથી લગ્ન, કાંઈક વૈદિક, કાંઈક ‘રજસ્ટર’ દ્વારા કરી નાંખે, સમાજમાં અણુઘટતાં વિધાતક લગ્નને કારણે ખળભળાટ મચે, શિક્ષિત પરણતારાં પોતાની ડેળવણીથી સ્વતંત્રતાની દલીલ કરે, લગ્નમાં બંધન ન બેઠાં, પ્રેમ આધિન હોય, તે ગમે તે સમયે

ને ગમે તે યુવાન, યુવતિમાં પ્રગટે, ને તેઓ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની માન્યતાને કારણે અભ્યાસના ઐથિહિક વિષયની જેમ લગ્નને સ્વબોક્તા ઐથિહિક જીવનમાંની જરૂરીયાત મીની લઈ, કોંકને ત્યક્ત કરી, તેમ જ બે પોતે વિધવા અરે ! સ્નેહલગ્નની વિધવા હોય, તે પંચ માનવજીવન વેઠકી ન દેવા, જીવનને માણવા, જીવી જવા, મત્ પતિને ભૂલી, પુરુષ પછી જીવંત પત્નીને ભૂલી ફરી ફરી પવિત્ર પ્રેમ, લગ્નના ઉચ્ચતમ આદર્શની હોળી કરી લગ્નની દિવાળી ઉજવી નાંખે છે, આ બધાંયના શિક્ષણને શું કહેવું ? જે શિક્ષિત, ડેળવાપણાં હોય, તેમને અધિક અભ્યાસ, વિદ્યાન અનુભવીઓએ સ્નેહાં પુસ્તકોનું બાંધન અને બાળ્યાતાઓનાં ખાસ ચોળેલાં બાળ્યાનો, એ બધાનો અભ્યાસ, પરીક્ષા માટે મનન, મંથન કરવા જરૂરી હોય, અને એ રીતે મનને અનેક પ્રકારની જ્ઞાનસમૃદ્ધિ મળી સત્ય તારવાનું બાન થયું હોય, તેઓ જ્યારે આ રીતે અવનતિના પંથે પડે, ત્યારે કારણ શોધીએ તો શું જડશે ? ફક્ત એ જ કે સંધ્ય, અને મંથન ચિત્તવૃત્તિને સત્ય સમજવવા માટેના બેઠતા સંસ્કારને સુવિચાર, સંસ્કારિતાથી જીવનનો પાયો ચણાયો હોય, તો પણ કેટલીક વખતે સોજાતની અસરથી માનવીઓ પંચ ભૂલે છે, પણ અંતરના ઊંડાણમાં સંસ્કારિતા બે હશે, તો એ ભૂલ તેના ભોગ બન્યા પછી પણ માણસને સમજાશે તો ખરી જ. પણ જીવનમાં થોડીક સરખી પોતાના વર્તનનું મનન કરવાની બે તેઓ દ્રેવ રાખી, સારાસાર સમજીને તજવા ચોગ્ય દુપણ તે તણ દે, તો જરૂર આર્થ-સંસ્કૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, તેની સૌને પ્રતીતિ [સાંધણ પૃ. ૮૮ને ઉપે]

ગુન્હેગાર કોણ ?

શ્રી. દીનરાજ એફ. ઝાંઝવાલા

એક નાનાશા શીતળ મરણ્યુની પાસે જ એક ખાદશાહી મહેલ ખડો હતો. રાશનીની ત્યાં કમીના નહોતી; દોલત બધું મહેલના ખુણે ખુણે પડી હાથ વેરતી હતી; અને મહેલમાનીની આવ જા-મોટરના બૂંગળા-ને શેરનો રૂઆબ મહેલમાં જગ્મે જગ્મે બિછા-યતો પડ્યો હતો. મહેલની છત્વંત કારીગરી બધું દમશ બોલ્યા કરતી હતી.

મોટર ક્રાવવરની સલામ ઝીલી શેઠ સિમાર ફૂંકતા રોક્ષથી બેઠા-બધું મુળસનેા સમસ્ત પ્રભાવ એમની આંખોમાં આવી વસ્યો હતો અને સિકંદરની શક્તિ એમના રોમેરોમાં સુરતી હતી. પૃથ્વીવત્સમ જેવા ઓરવથી શેઠ મોટર હાંકવાનો વુકમ કર્યો સુશોભિત રંબેરંગી ફૂંશના દમશ વચ્ચેથી બધું મોટર હંકારાઈ. મોટરમાં બેઠા બેઠા રોક્ષથી શેઠ બગીચા તરફ એક સર્વશાહી નજર ફેંકી એમની નજરે કુબેર પોતાના બાગમાં કામ કરતો દીઠો. એમના મોંમાંથી સિમારના ધૂમગોટા બેડતા હતા.

*

આખા દિવસની સતત મજૂરી કરી પાસેવાથી રેખએન થઈ ઉતાવળ થમસે એક વૃદ્ધ જેવો મજૂર પોતાની ઝૂંપડી તરફ આવતો હતો. એના મોં પરની ચામડી એક બાજુ ઢગ થઈ ઢળી પડી હતી. તેના અંગ પર એક અર્ધફરિશ લંગોટી સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. તેને જોરથી જૂથ લાગી હતી.

તે ઝૂંપડી પાસે આવ્યો અને ઉબતાઈને ફસાઈ પડ્યો. તેની ઝૂંપડી પેટાઈ ગઈ હતી. તેની જૂથ ભીડી ગઈ, અને ફરિય ડાંગે તે નિરાધાર વૃદ્ધ આમતેમ જોઈ રહ્યો.

તેની જોડી આંખમાંથી અશ્રુનોતકધું પાણી પડ્યું હતું.

બીજે દિવસે મરીમ વૃદ્ધને ખખર પડી કે મોટરમાંથી શ્રીમંત શેઠ ફેંદલ સિમારથી તેની ઝૂંપડી પેટાઈ ગઈ હતી.

કાણુ ગુન્હેગાર ? એક જ શબ્દ ઇલ્લુરી જેવા મહેલ બંધાવી નાખનાર શ્રીમંત શેઠ કે પોતાની બાંગીટ્ટી ઝૂંપડી પેટાઈ જતાં ગયો મહેલ નગન કહીર ?

સંસ્કારીતા

— ૫૮ —

કરાવી શકાય, અને ભારતના ઓરવને અધિક ઉન્નત શિખરે ચઢાવી પરતંનમાંથી મુક્તિ સાધી શકાય, સૌ સમજી શકે કે સુસંસ્કારી આપ સર્વનાશ નોતરે છે. સુસંસ્કાર દ્વારા આને જગતના અગ્રેષ્ઠ સહાત્મારૂપ પૂજ્ય આંધીજી પૂજ્ય છે. સર્વમાન્ય માન સંપન્ન બળ, સંસ્કાર પર વર્ચસ્વ, અને યોદ્ધીક પલ્લ મોઢનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ; આટલું ને વધુ રેખવણી, શિક્ષણ ને પદવીઓ દ્વારા મળેલ હોય તો ઉન્નતિ અને પ્રગતિને કાંઈ રુખ કરવા સામર્થ્ય ધરાવતું નથી. વડીલોના વારસામાં જે કંઈ સુધારો કરો તેમાંથી સુસંસ્કારને જ ફળ તજ્જો શા. એ જૂનવાણી લેખાતાં વડીલોનાં જીવનમાં કંઈક ઉચ્ચતાં હતી, પણ જ તેઓની રૂઢીઓમાં ખરાબ નહોતું; માટે હજુ તેનું સંશોધન કરો તો જરૂર જ આવણા દેશને જગતમાં મહાન બનાવવા શક્તિ છે, ને તે કામ રૂપે પ્રમાણિત થાય, એ માટે સંસ્કારીતાને વરો.

જીવનની ઇમારત

શ્રી. સુદંત પી શાહ.

માનવીના જીવનમાં જ્યારે વસંત ઋતુ છે ત્યારે એના હૃદયના જંગલમાં ખેડેલી કાયલ ટહુકી જાય છે; એનું હૃદય ગુલાબી થઈને અનુભવે છે. એક નવા જ પ્રકારની હવાથી એનાં દિલ અને દિમાગ ભરાઈ જાય છે. એની ચાલમાં છટા આવે છે અને એ પગની પાનીઓ ઝોરવધરી અદાથી ધરતી પર ધૂમવા નીકળી પડે છે. ઉત્સાહ, તનમનાઈ, ઉજાળા ભારતી વૃત્તિ અને 'કાંઈક' કરી નાખવાનો ઉમંગો કાંઈક નવું કરવાને માટે એને ઉત્તેજે છે.

કલ્પનાના હિંડોળા ઉપર એનું મગજ ખૂલે છે અને અનેક આકાશકુસુમવત્ કલ્પનાઓને આકાર આપવાના મનસુબા ધડી નાખે છે. ધરતીના ખૂણેખૂણાને ખૂંદી વળવાના વિચારો અને સાગરના અતલ પાણી ડહોળા નાખવાના સંકલ્પોથી એ એનું મગજ ભરી દે છે. ટૂંકમાં કહીએ તો 'શેખચક્ષી'નું એક પ્રતીક એના હૃદયમાં જન્મ લે છે.

અમયની ધડીયાળનો કાંટો નિશ્ચય કરેલા ક્રમ મુજબ ફરતો જ જાય છે. દિવસો, મહિનાઓ અને વર્ષો એક પછી એક પસાર થાય છે. પસાર થયેલાં આ વર્ષો દરમિયાન માનવીના માટે એક વારતવિક જૂમિ રચાઈ જાય છે. કલ્પનાના પ્રદેશમાં ધૂમવા નીકળી પડેલા એના પગ ધીમે ધીમે વારતવિક જૂમિ ઉપર રિથર થવા લાગે છે. કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહરતાં એનાં ચક્ષુઓ વારતવિક દુનિયા જુએ છે. એના હૃદયમાં જન્મેલી 'શેખચક્ષી'ની પ્રતિકૃતિ ઉપર કબર ચણાઈ જાય છે. અને માનવીએ કલ્પેલી આખી જ સૃષ્ટિ પળવારમાં જ જમીનદોરત થઈ જાય છે. એ

બધું નવું-એની કલ્પનાથી જુદા જ પ્રકારનું જુએ છે. વ્યવહાર, સમાજ, રૂઢિ, નાતજાત વારતવિકતા એ બધામાં એને ગમ પડતી નથી. સમાજની પ્રચલિત રૂઢીઓ એની સામે મોરચો રચે છે. અને વારતવિકતાનો ખ્યાલ કયો વગર કલ્પનાની ઇમારતો ચણવા બદલ એ પથ્થરાપનાં છાનાં આંસુ પાડે છે.

આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિના શિકાર આપણે ન બનવું પડે એ માટે પહેલેથી જ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે એમ તમને નથી લાગતું ?

મજબૂત પાયા ઉપર ચણાયેલી ઇમારત વાતાવરણના પ્રહારો વચ્ચે પણ ગૌરવથી ખડી રહે છે. તેવી જ રીતે આપણા જીવનની ઇમારત ચણતા પહેલાં જો ખૂબ જ ઊંડા વિચાર પછી ચોક્કસપૂર્વક એના પાયા નાખવામાં આવે તો એ પાયાની ઉપર ચણાયેલી ઇમારત જીવનમાં ક્વચિત્ ક્વચિત્ જંગમી ઊઠતા અનેક તૂટાન આંધિ-ઝંઝાવાતની વચ્ચે પણ અજીનમ ઊભી રહેશે; એટલું જ નહિ પણ અન્ય ઇમારતોની 'દિવાદાંડી' પણ બની રહેશે.

પંચમહાભૂતના બનેલા આ શરીરનો દૈવો હોલવાઈ જાય એ પહેલાં-આ સંસાર-સાગરમાં અન્યના જીવનનાવ ખડક સાથે અથડાય એ પહેલાં-દિવાદાંડી બનેલી આપણા જીવનની ઇમારત એમાંથી એકને પણ ઉગારી લેવા શક્તિમાન બનશે તો પણ માટીનો આ દેહ ધારણ કરી અવનિ ઉપર આવીને એક પણ ભણું કાર્ય ન કરી બદલનો વસવસો આપણા દિલમાં નહિ રહી જાય એવી મારી ચોક્કસ માન્યતા છે.

બાલજન્મ

જગતમાં બાલજન્મ સંબંધી કેટલીયે વિચિત્ર રીતો ચાલે છે, એ પ્રથમો કોઈને કોઈ માન્યતામાંથી જીવી થઈ હોય છે છતાં એ પ્રથમો. એટલું તો સૂચવે છે કે દરેકને પોતાનાં સંતાન પ્રત્યેની મમતા ખૂબ જ હોય છે. નીચે- એમાંની થોડી વિચિત્ર પ્રથાઓ રમૂજ ખાતર આપી છે:

૧ ગાયનામાં સ્ત્રી એ કસાક સુધી કામ કરી પ્રસવકાળે સખીઓ સાથે વનમાં ચાલી જાય છે, ત્યાં બાળકને જન્મ આપ્યા બાદ પાછી સ્વસ્થ બની કામકાજમાં મૂકાય છે અને પુરુષ સ્ત્રીની માફક ગિજાનામાં સૂઈ જાય છે ને તેને પ્રસૂતિના નિયમો પાળવા પડે છે.

૨ બ્રાહ્મીશ્વ (અમેરીકા) ની પાસી નામક જાતિમાં બાલજન્મ પ્રસંગે તેના પિતા પોતાને કાળા રંગે રંગે છે અને બાળકની નાલ છૂટ્યા બાદ ખાય છે. ત્યાં સુધી નથી છૂટતી ત્યાં સુધી ભૂખ્યો પડી રહે છે.

૩ ઈલિફેન્ટિઆ વિ. દેશોમાં બાળક-પિતા પ્રસૂતિગૃહમાં રહે છે અને તેની પત્ની તેની સેવા કરે છે.

૪ જર્મનીની ખેડૂત સ્ત્રીઓ બાળક-જન્મ પ્રસંગે તેના પતિનો કાટ પહેરે છે.

૫ વળી દક્ષિણ જર્મની ને હંગેરીમાં બાળકને તેના પિતાનાં કપડાં પહેરાવવામાં આવે છે.

૬ ચીનમાં પ્રસૂતિગૃહમાં બાળકના પિતાનો પાપાનગો ટાંગવામાં આવે છે.

૭ વેસ્ટ ઇન્ડિયાની એક જાતિમાં પ્રસૂતિ-ગૃહમાંની સ્ત્રીને પુરુષ પોતાનાં વસ્ત્ર પહેરાવે છે ને જન્મે પોતપોતાનાં પાપો વર્ણવે છે.

૮ આર્મિનીયન પ્રદેશના ખેડૂતો બાલ-

શ્રી. કિશોરચંદ્ર હીરાચંદ પારેખ

જન્મ સમયે હવામાં લાડીઓ વાંચે છે. વળી કોઈક ભાગમાં તો 'જંદૂકના' અવાજ પણ કરાય છે.

૯ આફ્રિકાની જુલુ, હિંદુસ્તાનની ટોડા અને બીજા દેશોની કેટલીક જાતિઓમાં લગ્ન કંઈ છતાં બાળક ન અવતરે ત્યાં સુધી પાકું લગ્ન થઈ શકતું નથી. સ્ત્રીને પ્રથમ વાર બાળક આવવાનું છે એમ ખબર પડે ત્યારે પાકું લગ્ન થાય છે. આ બાદ પતિપત્ની બાંચે જ એકબીજાને છોડે છે.

૧૦ બાબર દ્વિપમાં બાળકના જન્મ બાદ પોતાનાં નામ 'બદ્દી' નામે છે અને બાળકનાં નામથી-ઓળખાય છે. ઉત્તરાધિકાર માતા દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧ જવા દ્વિપમાં બાળકના જન્મ બાદ લગભગ સવા માસે મુંડન કરાવવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ પિતા તેનું નામ પાડે છે, અને માતા અને પિતા એ. બાળકના નામથી સંબોધાય છે. આવી પ્રથા સેનેગાલ, અને સુમાત્રા બેટામાં તથા ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કોસ્ટ કોસ્ટ પ્રદેશમાં નગરે પડે છે.

ઉપર વર્ણવાયેલ પ્રથાઓ આપણને હાસ્ય-જનક અને વિચિત્ર લાગવાનો. પણ એ પ્રથાઓ પર ગંભીર કરતાં જણાશે કે એમાં સંતાનરક્ષાની ઉદાત્ત બાવના રહેલી છે. ભૂત, પ્રેત, વિ. ચી બાળકને બચાવવા જ આવી શુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ ચોખ્ખેલ છે આપણા દેશમાં પણ સ્ત્રીને બાલજન્મ બાદ વીસ દિવસ સુધી કોઈપણ અડી શકતું નથી, પરપુરુષને ન જોવાય વિ. નિયમો તેને પાળવા પડે છે, એ શું સૂચવે છે? સૌને સૌના રિવાજ સારા લાગે અને બીજાઓના હાસ્યાર્થક જણાય, ખરું ને ?

શ્યામળી શ્યામા

શ્રી. રસુલભાઈ ન. વહેરો

રામપુરના રામાપટેલ ખાધેપીધે સુખી હતા. બેએક હળની ખેતી હતી. દર જળમાં એમનું નામ 'પહાતું' બિચારા મૂજરાતી જ ભાગેળ સુધી ભણેલા, ત્યાં અંગ્રેજના નામની વાત કરવી એ મૂળોં જ ગણ્યા. છતાં એમના જમાનામાં એ તજવીજદાર હતા. ધીમે ધીમે વધતે વધતે ઊંચા કારભારીના હોદ્દા સુધી પહોંચેલા.

પણ દહાડા નોકરી-ચાકરી કરી કંટાળા પોતાને ઘેર પેચાપુર પાછા ફર્યા. ઘરમાં છોકરા ને છોકરાની મા હતાં. છોકરાનું નામ હરિયો, પણ બધાં એને હરિદાસ કહેતાં. છોકરાને બણાવવા માખાપે કીક કીક પૈસો ખસ્યો. પણ સંગઢાધે હરિયો ગાંધુ' બણ્યો નહિ. નવાપુરાની અંગ્રેજ નિયાળમાં ખીજ નીજ ઓપડી સુધી પહોંચ્યો. વરસો વરસ નાપાસ થાય. પરીક્ષક સાહેબને રૂઢાપાણી કરીને, કે ભારતર સાહેબને મીઠા શબ્દોથી રાજ કરીને મહાપરાણે ઉપકા વર્ગમાં એને ધકેલતા.

આમ ધકેલાતાં ધકેલાતાં એ બાવાની જમાતમાં બેસવા લાગ્યો અને ગાંભીરો-ઓમાં નામ દાખલ કરાવ્યું. બે ત્રણ વરસમાં તો તે અદ્દલ ઇશકી બની ગયો. ગેરહાજરી અને બદયાસને કારણે નિયાળમાંથી એનું નામ નીકળી ગયું.

એકના એક લાડીલા છોકરાને વેરાખર્ચ અને ટાપટીપ બેઠને માખાપ તો માનતાં હતાં કે બાઇ તો શું ય બણતા હશે ! પણ એક દહાડો એના દોસરે એનું પોક્કળ ફેડી નાખ્યું. રામાપટેલે એનો બરડો ખોખરો કર્યો. આપી એની માંએ તો પટેલને બિધડા લઇ નાખ્યા. આપે કહ્યું : " તારે પરસેવો પાડા મથી જવું પડતું. રાંડને અશરે પ

બણતો નથી, આમ તેમ ડાહરિયાં આપી કરે છે ! બચો ને બચો ફરે છે ! "

પણ પટલાણીએ પટેલને સંભળાવ્યું : " તમે ક્યાં બણતા હતા તે ! હું આવી ત્યારે મારી પાસેથી આધા ય ખસતા નહોતા ! બાને બહાતું બતાવી પાછતે બારણેથી ઓરડામાં ધૂસી જતા હતા તે ભૂલી ગયા કે ? એમ હોય તો એને પરણાવી દો એટલે પત્યું. " પટેલ ચૂપ બની ગયા.

રામપુર નાતું ગામડું હતું. કલાલનું દારતું પીકું હતું. ગાંભ અશીજની બેએક દુકાનો હતી. વિદ્યાવતી બારની તો એકે ય દુકાન નહોતી. છોકરો પાંચ જુવાનોમાં પંકતો યજ ગયો-છાકટા તરીકે.

પટલાણીએ પટેલને જીવ ખાવા માંડ્યો. એને પરણાવવાની પેરવી કરો. બેત્રણ ગામના લોકો સમાઈ-વિવાહ કરવા આવ્યા પણ છોકરાની કીર્તિ સાંભળીને આવ્યા એવા પાછા ગયા.

પત્રસાણના પુરુષોત્તમ પટેલની એકની એક કન્યા શ્યામળી સાથે હરિદાસનો ચાંલો થયો ને પરણ્યો પણ ખરો. શ્યામળી ઊંમણી અને જરા કળી હતી. બે કે એની આંખો મોટી મોટી, અને માયાના વાળ ભરાવદાર હતા. કેળાને ઝાઝી કદરૂપી ન કહેવાય.

હરિયો મોંએ હાંજણાવાણો, પણ નાક લાંબું, પગનાં લગીળાં પકોળાં અને આંખ જરા ટેડી-ત્રાંસી હતી. જુવાનીનું મોહી અને લાંબા લાંબા વાળ સામાના મનને આકર્ષણ કરે એવા હતા ખરા !

હરિયાને કાને વાત પહોંચી : " અદ્યા, તારી લકુ તો સાંભેલા નેની ઊંમણી ને કાળી

છે. " વહુને જોતાં જ એને એ સાચું લાગ્યું. માળાપે પરણીવેલો આ વહુ વરને ખસંદ પડી નહિ. રાત પડે કે હરિદાસ હરિજનો-આવાઓની જમાતમાં જતો રહે. સવારે મોડો ઘેર આવે.

માળાપે એ જાણ્યું. પણ હવે હિંમર લાયક થયેલો ફગડણ છોકરો-એ વાત કાને ધરે ખરે કે !

સ્થામળી અલેલી બાલિકા નહોતી. એ સ્થામા હતી. પંદર વર્ષ પૂરાં કરીને સોળમામાં પ્રવેશી ચૂકી હતી. સાસુ, સસરા અને વરરાજા સાથી આટલા બધા મુસે છે એવું કારણ પ્રવચ તો એને ન સમજાયું.

ઠેર ઠેર તિરસ્કાર પામતી સ્થામળી ભગવાનને આશરે સુખેદુઃખે દહાડા ગાળવા લાગી. એક દહાડો સસરા ને વહુ વડી પડ્યાં: " મારો બહેનગણેલો છોકરો અને એને આવી-તારા જેવી કાળીમૂઠ જૈરી ? રતન સાથે કયિર જોડ્યું. તારા બાપને ત્યાં ચાલી જા. "

વહુ કંઈ જ બોલી નહિ.

સાસુએ પણ બિધડી લેવા માંડી: " કાળી કલેડી ! જોસ જેવી ઘેલો કરે છે ! ક્યાં મારો હંસ જેવો ફપાળો બેટો ને ક્યાં આ જૈરી ? "

વહુથી ન રહેવાયું. એ બોલી: " બા ! હિંમત હોય તો બીજી પ્યાર લાવે ને ? મારી ક્યાં ના છે ? " સાસુ બોલતાં બધ ચપ મર્પાં.

" બીજી વહુ ! મને કાઠી મૂકશે ? હે ભગવાન ! જે શાં પાપ કર્યો દશે ? સમાજ ! ફુનિયા છોકરીયું રૂપ જુએ છે, છોકરાના દંગ રંગ-આવડત અલ્લલ કેમ કોઈ જોતું નથી ? રૂપ આપનાર તો એક ધન્ય જ છે, માણસથી એમાં બીજું શું ઉમેરણ થાય ? " આત્ર પ્રલપ-વિલાપ કરતી સ્થામળી પયા-

રીમાં આબોટતી હતી. પલંગ ખાલી હતો. જમીન ભેજવાળી હતી. દીવો ધીમે ધીમે ટગમગ ટગમગ બળી રહ્યો હતો.

ચોગમનાં બારણાં ઠેલી યાદી હરિયો એના ઓરડામાં દાખલ થયો. મોંમાં દારની છાક મારતી હતી. આંખમાં ગાંજનો ફેર હતો. શરીરમાં અડીલની અસર હતી. વાળનું કે મોંનું કશું ય ઠેકાણું નહોતું.

સ્થામળી વાળ છૂટા મૂકીને સૂતી હતી. હરિયે એવું સુવું શરીર જોયું. સ્થામાના સ્થામ રંગમાંથી અજગ્ય શોભા પ્રકટેલી. એને ઓમાં સાંદર્ધ લાગ્યું. આવી સુંદર રમણીને મૂકીને મારે શા માટે બઢકવું ?

એ આમ બેઠો હતો એવામાં સ્થામળીની આંખ બિધડી ગઈ. હરિદાસને જોતાં જ એ બિડી બેડી થઈ. નમસ્કાર કરી દીન વદને બિભો તે બોલી: " મને કાઠી મૂકશે નહિ. " " તને કોણ કાઠી મૂકે છે ? " હરિએ સવાલ કર્યો.

નગર સામે પતિને જોવા છતાં એને લાગ્યું: " હું આ શું જોઉં છું ? પતિદેવ ! ના, ના, સ્વપ્ન. "

હરિદાસે સ્થામાને એમ્મ જોળે લીધી. સ્થામા નવું છવન પામી. એની આંખમાંથી હર્ષ અને આશ્ચર્યબળો આંસુ ટપકી પડ્યાં.

સવાર પડ્યું. પક્ષીઓનો મધુર કલશ્વ કાને પડ્યો અને લોભોએ પણ સ્થામાના સ્થામની મીઠી મિલનની વાત સાંભળી. એક દુઃખી આત્મા સ્વર્ગમુખ માણવા લાગ્યો.

ગામનો એક ગાંડો, ગાતો ગાતો ને નાચતો નાચતો જતો હતો:

" કાળી કૂળજને

ચોદ્યા સ્થામ રે:

વાત કોને કીલે....રે !

વાત કોને કીલે....કોને કીલે, "

મેડમ ક્યૂરીનું અમેરિકામાં સન્માન

શ્રી. દક્ષિણકૃમાર જોશી

મી

સિસ મેલનિએ પોતાના જીવનના એક અંગ જેવા વર્તમાન-પત્રની લેખિની દ્વારા આટલાંટિક પારના પ્રદેશને આજે પહેલી વાર સમજાવી દીધું કે ક્રાન્સની ભૂમિ ઉપર એક આર્પદર્પિનીનો આત્મા ધબકી રહ્યો છે ! એને કોઈ એવા સનાતન સત્યનું દર્શન થઈ ગયું છે-જે કોઈ આર્પ-હૃદયને એકાદ યુગે જ પ્રાપ્ત થાય ! એને કોઈ એવી અનેરી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે જેની આગળ જગતની પ્રાર્થિવ વસ્તુઓ-ધન, પ્રતિષ્ઠા એ કૃછ્ર બિસાતમાં જ નથી ! દુન્યવી વસ્તુઓની હંપર રહેલું એ “કાંઈક” એનો આત્મા હોતો-ધન, દોહલત, પ્રતિષ્ઠા એ બધું એનાથી પર હતું ! એ જ એના જીવનનું મહામોહું જવાહર હતું ! જીવનતા પરિમલ સરખું !

અમેરિકાને પહેલી વાર સમજાઈ ગયું કે આ સ્ત્રીનું સન્માન ફક્ત એક જ રીતે થઈ શકે : એને ફક્ત એક જ વસ્તુ નમાવી શકે : માનવીના માનવી પ્રત્યે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ !

અમેરિકાનો ધનવાન પ્રતિષ્ઠિત નારીવર્ગ મેડમ ક્યૂરીની પ્રકૃતિને ઓળખી શક્યો હતો તે મિસિસ મેલનિએ મેડમ ક્યૂરી ઉપર લખેલા એક પત્ર ઉપરથી પ્રતીત થઈ હતું.

“તમે, તમારી શોધ અને તમારા જીવનવાર્ષણથી આજે નારીજીવનની પ્રતિષ્ઠા અનેકમણી વધી ગઈ છે. નારી, નારીની પ્રતિષ્ઠાનું ગૌરવ આંકે અને એને સન્માને એ રીતે આજે અમેરિકાનું નારીવર્ગ તમને સન્માનવા પગભર થયું છે એ અમેરિકાના સ્ત્રી-વર્ગનો ગૌરવનો વિષય છે. સન્માન દુનિયાની વ્યવહારિક વસ્તુઓથી પર હશે,

એમાં તમારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ થાય તેવી ફક્ત એક જ વસ્તુને સ્થાન હશે-નારીનો નારી પ્રત્યે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ! એ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમથી કરેલા સન્માનમાં દંભને, નિર્થક માનવત્રોને, આંખને આંછ મૂકે તેવા ભમક-ભયાં મેળાવડાઓને કે તમને થકવી મૂકે તેવા ખીજા કોઈ દેખાવોને સ્થાન નહીં હોય. ”

મેડમ ક્યૂરીના હૃદયમાં આજે આ ભક્તિભર્યા પ્રેમનું કોઈ અનેરું સ્થાન કોરાઈ રહ્યું હતું !

મેડમ ક્યૂરીના હૃદયમાં ફક્ત હવે એક જ શંકાને સ્થાન હતું તે તેણે લખી જણાવ્યું :

“કદાચ આ અવરથાએ લાંબી મુસાફરીનો થાક સહન નહીં થાય ! આ અવરથાએ માડું હૈયું મારો પુત્રીઓથી વિખુટી પડવા ના પાડે છે. ”

મીસિસ મેલનિનો જવાબ પણ હવે તેને “ના” પાડવા અવકાશ રહેવા ન દે તેવો સ્પષ્ટ હતો :

“અમેરિકાનું એ સહભાગ્ય જ ગણાય કે તમારી પુત્રીઓને પણ તમારી સાથે જ અહીં બોલાવે. માડું માનેા તેા અમેરિકાને ફક્ત આજે એક જ અભિલાષા છે : અમેરિકાની નેડરાહીના સર્વોચ્ચ પુરુષને હાથે જ વ્હાઈટ હાઉસમાં તમારું એક મામ રેડિયમથી સન્માન કરવું. તમને મુસાફરી દરમિયાન થાક ન ચડે તે જ્વેલાનો જવાબદારી તેા તેા અમેરિકાએ ક્યારની ઉઠાવી લીધી છે. ”

મેડમ ક્યૂરીનું હૃદય છેવટે નમી પડ્યું. જીવનનાં છેલ્લે છેલ્લે વિદ્યાનને ચરણે એકાદ રેડિયમ ધરી દેવા માટે તેનું મન તલસી રહ્યું !

આ સમાચાર કુન્સમાં ફેલાઈ ગયા ત્યારે ક્રાન્સ ગંભીર વિગાસણમાં પડી ગયું. એ વિગાસણ હતું અતિપરિચયથી કરેલી અવગણનું ! જેની અદિતીય પ્રતિભાનો જગતે બળે વાર નોખેલ પારિતોષિકથી સન્માનીત સ્વીકાર કર્યો હતો-જેનું આજે અમેરિકા ઐતિહાસિક સન્માન કરવા તૈયાર થયું હતું, તે હજી ક્રાન્સનો ધરતીનું તો સાવકી માનું અળખામણું બાળક હતું ? આજે કેન્દ્ર સામ્રાજ્યને અને ક્રાન્સની વિદ્યાપીઠને ક્ષોભ થઈ રહ્યો હતો કે આ સ્ત્રીને જગત સમક્ષ ક્રાન્સની સર્વોચ્ચ ઉપાધિરહિત શી રીતે ધરી શકશે ?

Legion of Honour-એ હતું ક્રાન્સનું સર્વોચ્ચ સન્માન. મેડમ કપુરીને એનાથી સન્માનવાનું ડહાપણ ક્રાન્સની પ્રજાને આજે અતિ અતિ મોડું સૂઝી આવ્યું હતું ! પણ કપુરીને એ સન્માન પોતાના પતિ પીએરીને આપતાં જે દેશે પૂર્વગ્રહથી ઘેરાયેલી ઉપેક્ષાઈતિ સેવી હતી-તે પોતાને હેતુ અશુભનું લાગવાથી તેનો તેણે અસ્વીકાર કર્યો. કેન્દ્ર વિદ્યાપીઠની સાયન્સ એકેડમી તો સ્ત્રી હોવાને કારણે તેને રચાન નહોતી આપી શકી. આ ફરીચૂસ્ત માનસનો જગતને ક્યારનો પરિચય મળી ગયો હતો.

મીસિસ મેલ્લિનએ મેડમ કપુરીની પૂરેપૂરી સંગાળ રાખી શકાય તે હેતુથી ક્રાન્સથી જ કપુરી અને તેની પુત્રીઓ સાથે "આર્લિમ્પિક"-માં પ્રવાસ કર્યું. આ લાંબી યુસાફરી દરમિયાન મેડમ કપુરીનો સઘળો સામાન હક્ત એક જ ટ્રંકમાં સમાઈ જતો હતો.

ન્યૂયૉર્કનું બાઈ દરથી દેખાઈ રહ્યું હતું. જંદર ઉપર એકઠા મજેલા લોકોની મા જોઈને મેડમ કપુરીને રડેને આશ્ચર્ય થઈ આવ્યું.

"આટલો મોટો માનવસમુદાય" કેમ એકઠો થયો હશે ? "

મીસિસ મેલ્લિનનો જવાબ સચોટ હતો :

"એ લોકો જાણે છે કે અમેરિકાની ધરતી ઉપર આજે એક મહારાણી આવી રહી છે. "

ફોટોગ્રાફરો, છાપાના પ્રતિનિધિઓ, સીનેમાવાળાઓ છેલ્લા પાંચ કલાકથી સ્ટીમરના આવવાનો રાહ જોતા તપશ્ચર્ય કરી રહ્યા હતાં. એ બધાની વચ્ચે અમેરિકાની લોકશાહીના સર્વોચ્ચ અધિકારીઓ, જુદા જુદા પ્રતિભા મળનરો, એલચીઓ વગેરે પણ પેતપોતાના હોદ્દાને છાને તેવી ગર્વીશી રીતે દમામબધી નજરે પડતા હતા.

પોલેન્ડમાં જન્મેલી, ક્રાન્સને પોતાની જીવનભૂમિકા બનાવી, અને આજે અમેરિકા તેને સન્માની રહ્યું હતું તે સંતાપક્રમક ત્રણે રાષ્ટ્રોના ધ્વજ ફરકી રહ્યા હતા.

ન્યારે સ્ટીમર બારામાં આવી પહોંચી, ત્યારે મેડમ કપુરીને જહાજના ડેક ઉપર બધા ફોટોગ્રાફરો, સીનેમાવાળાઓ વગેરે પૂરતો લાભ લઈ શકે તે હેતુથી ખુરશીમાં બેસવા માટે આંત્રણ કર્યો. બધાં એકી અવાજે બોલી ઊઠ્યા : "આ બાઈ, જરા આ બાઈ, બાઈ આ બાઈ, મહેરબાની ! " અને હક્ત કપુરીનો એકાદો પોત લેવા માટે જુદી જુદી દિશામાંથી કેમેરાઓ નખી પડ્યા !

લામણીપેસી પ્રજાનો વલુચોભ ધસારા સામે મેડમ કપુરીની જે પુત્રીઓ ધ્રુવ અને કપુરીને તો માતાની વચ્ચે અંતરશોકનું રચાન લઈ લીધું. માતાનું જગત આગળ કેટું મોસ્વભયું રચાન છે તે આજે પુત્રીઓને બહેન પાર અગમ્ય !

અત્યાર સુધીનું મેડમ કપૂરીનું જીવન કામ, કામ અને કામની જ ધૂનમાં જગત પ્રત્યે એક જાતની ઉપેક્ષાજિતિના પડદા પાછળ છુપાઈ ગયું હતું. આને એ પડદા આપો-આપ ખરી ગયો, અને તેની પાછળ છુપાયેલું પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વ આને અમેરિકાની લાગણીપેલી દુનિયા સમક્ષ પહેલી વાર રજૂ થયું.

સ્વર્ગલોકમાંથી ઊતરી આવેલ અપાર્થિવ મનુષ્ય લોકહૃદયમાં જે સ્થાન કરી જાય તેવું આને અમેરિકન માનવસમુદાયમાં મેડમ કપૂરીનું સ્થાન થઈ રહ્યું હતું.

વર્તમાનપત્રોએ તો પોતાનું કાર્ય ક્યારનું આરંભી દીધું હતું. લોકોમાં તેનું ક્યાં સ્થાન છે તેની પ્રતિતિ કરાવતાં સાંજના વર્તમાન-પત્રો બહાર પડી ગયાં હતાં: “ એક ચાકી ગયેલ આત્માની પ્રતિભા ” “ પ્રતિભાશાળી આત્માનું સાદાઈમાં દંકાયેલું - સૈદ્ધ્ય ” - એવા ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાય દર્શાવતાં વર્તમાનપત્રો બહાર પડી ગયાં હતાં.

મેડમ કપૂરી તો આને અમેરિકન પ્રજાની લાગણીના ઉપસાગરમાં ક્યાંય અટવાઈ પડી હતી ! અમેરિકન જેવી વ્યવહારચતુર પ્રજાને આને લાગણીવિવશ બનેલી જોખને ધૂરપના દેશોને પણ સમજાઈ ગયું કે આ પ્રજાનું ખગીર એવું છે, જે સમય આવ્યે દુનિયાના નવીન ઇતિહાસના રચયિતા આવા સ્વપ્ન-શિષ્ટીઓને પણ સન્માની શકે છે. એમનું એક એક સ્વપ્ન એ દુનિયાનું એક એક અમર કાવ્ય-દુનિયાના ઇતિહાસનું નવીન પ્રકરણ !

આને અમેરિકન પ્રજા મેડમ કપૂરીનું નહીં પણ માનવતા કાળે પોતાના જીવનનું છેલ્લું ટીપું નીચોવો દેવા મળી રહેલ વિદ્વાનના મદાનુભાવનું સન્માન કરી રહી હતી !

૨૦મી મે ૧૯૨૧-એ ‘વાદગાર દિવસ’ આપી પહોંચ્યો. આને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની લોક-શાહીના ‘સર્વોચ્ચ પુરુષ-પ્રેસિડેન્ટ હાર્ડિન્ગ’ને હસ્તે રેડિયમની જળેતાનું રેડિયમથી જ સન્માન થવાનું હતું. બ્રાહ્મદ હાઉસમાં આને અમેરિકાના સર્વોચ્ચ અધિકારીઓ, અમેરિકાના કુબેરભંડારીઓ, જુદા જુદા દેશના એલચીઓ, અને એ બધાની પર રહેલો અમેરિકાનો માનવસમુદાય એકઠો મળ્યો હતો. ચાર વાગે બ્રાહ્મદ-હાઉસમાં પ્રેસિડેન્ટ હાર્ડિન્ગની સાથે મેડમ કપૂરીએ પ્રવેશ કર્યો. સભાએ તેને વધાવી લીધાં.

પ્રેસિડેન્ટ હાર્ડિન્ગે તેનું નીચેના શબ્દોમાં સન્માન કર્યું: “ ધન્ય આત્મા ! જેણે વિદ્વાનની શોધો મધ્યે પણ પોતાના શુદ્ધ-સંસારની ફરજે એક સ્નેહાળ ભગિની, પત્ની અને માતા તરીકે બળવીને નારી-જીવનની પ્રતિષ્ઠા અનેકગણી વધારી મૂકી છે એ નારીનું આને અમેરિકા સન્માન કરે છે તે આ પ્રજાનું સદ્બાજ્ય છે...” મેડમ કપૂરીને ત્યાર પછી એક મામ રેડિયમ જે-પેટીમાં હતું તેની સોનાનો કૂચી આપો.

મેડમ કપૂરીના સ્વાર્પણની ટોચ સરખું એક દશ્ય તો સભાશુદ્ધના નેપથ્યની પાછળ રચાઈ રહ્યું હતું:

મેડમ કપૂરીને રેડિયમની સાથે આપવામાં આવ્યું હતું તે ખત-પત્રક તેના વાંચવામાં આવ્યું ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામી ગઈ:

“ આની અંદર ગળીર ખૂલ થઈ છે. આ રેડિયમ એ મેરી કપૂરીનું નથી ! એ વિદ્વાનને ભેટ આપવામાં આવ્યું છે તેમ આની અંદર લખાવું જોઈશે. ત્યાં સુધી મારો દેહ છે ત્યાં સુધી તો હું તેનો ઉપયોગ વિદ્વાન કાળે કરું એ વાત નક્કી છે પણ આ નમ્બર દેહ કાળે પડી જાય ત્યારે એ

રેડિયમ કોની માલિકીનું બની રહે એ માટે આ પત્રકમાં સ્પષ્ટ લખાવું જોઈશે કે આ રેડિયમ એ કોઈની માલિકીનું નથી, એ વિજ્ઞાનના સામાન્યનું છે. એ भारी પ્રયોગશાળાનું છે એ વિજ્ઞાનના પ્રયોગો અર્થે જ વપરાશે. "

"સારું, કાને તે પ્રમાણે ફેરફાર કરી લખ્યું" મીસિસ મેલનિને આ વાતની બહુ અગત્ય નહોતી.

"નહીં, એ ફેરફાર તો અત્યારે જ કરાવી લેવો જોઈશે. મને કાલનો બરેસો નથી. "

જ્યારે હાલિસિટર સમક્ષ મેડમ ક્ષરીની સૂચના પ્રમાણે ફેરફાર થયો ત્યારે જ મેડમ ક્ષરીના આત્માને શાંતિ મળી.

એ મેડમ ક્ષરીના જીવનનું એક વધુ ઉજ્જવળ પ્રકરણ બની ગયું.

—સ્ત્રીઓના—

અંદર, લોહીવા, ઋતુરોષ, વંધ્યત્વ તથા અર્જાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડી.આ. ફાર્મસી— સોલ એજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ ચૌહાણ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

૧ દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક બીતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

ગાંધીજીના આંતરિક જીવનના આલેખિકા

વ્યવસ્થાપક
નટવરલાલ ઠક્કર

પ્રથમ ૨૪૩૫
૨૨૮૩ ૪૫૩૫

આલેખિકા અને રચાયક : ૨૩ જાન્યુઆરી ૧૯૮૧

વિશેષ ૧૪૫
અંક ૪ થી

દેશ-દેશાન્તરમાં પ્રખ્યાત ।

પ્રદર્શનોમાં પ્રભાવશીલ ।

લોકપ્રિય અને સ્વદેશી સાહસ

ધી ગોલ્ડ ફીલ્ડ લેધર વર્કસ

સુટકેસ, એટેચકેસ, સ્કુલબેગ, સાઈકલબેગ, હોલ્ડલ, હેન્ડબેગ, ફીટબેગ, બુવેલ બોક્સ,
ફૂર્સિંગ ક્રેઈસ, યરમોસ ક્રેસ, પાકીટ, પટા, કેન્સી ચંપલ, શુઝ, સ્લીપર્સ-ટુકામાં

તમામ જાતનો ને ભાતભાતનો સુસાફરી માટે તેમજ હરક્રોઈ

સુખસગવડ માટેનો માલ નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ

તૈયાર અથવા ઓર્ડર આપવાથી મળી શકશે:—

અમદાવાદ—અગ્રબૂજ બીલ્ડિંગ ૬૬૬/૨ ગાંધીરોડ, ઠાઠારી પોળના નાકે.

હેડ ઓફીસ તથા શો રૂમ

૧૫૭-૧૬૧ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

મુખર્જીની શાખાઓ:—

(૧) ધી રીઅન લેધર વર્કસ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ

(૨) ૧૭૨, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, ૨. નં. ૨૩૮૬૭

(૩) પીરમાઈ મેન્યાન, સેન્ટરલ રોડ, ૨. નં. ૪૨૫૬૨

(ચંપલ અને શુઝ ડીપાર્ટમેન્ટ)

કારખાનાંઓ:—ધારાવી અને ભાગવાડી

પુસ્તક ૪૫

..

ડિસેમ્બર : ૧૯૪૫

..

અંક ૪

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદના આગામી અધિવેશનનાં વરાયેલાં પ્રમુખ

શ્રીમંત મહારાણી શ્રી. શાન્તાદેવી સાહેબ
ગાયકવાડ સ્ત્રી પ્રવૃત્તિઓમાં રસપૂર્વક ચોતાનો
કાળો નોંધાવી રહ્યાં છે, વડોદરા ખાતે સ્ત્રીઓની
રમતગમતને એકા મેળાવડો થયો હતો તેનું
પ્રમુખપદ તેઓશ્રીને અર્પણ કરાયું હતું. ઉપ-
રાંત, વડોદરા રાજ્ય અને હિંદભરની સ્ત્રી
સંસ્થાઓમાં તેઓ ચોતાનો ઉમદા સાથ સહ-
કાર આપે જાય છે.

ગ્વાલિયર ખાતે ડિસેમ્બરની ૨૦-૨૧
તારીખોએ અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનું
અધિવેશન મળનાર છે. તેના પ્રમુખસ્થાને તેઓ
નામદારની વરણી થતાં સદર અધિવેશન સફળતા-
પૂર્વક એની કાર્યવાહી પાર પાડશે, એ નિઃશંક છે.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદના એ અધિ-
વેશનને મળેલી તેઓશ્રીની દોરવણી અનેક રીતે
ઉપયોગી નીવડશે એ માટે એ વરણી કરનાર
સંસ્થાને અમારાં હાર્દિક અભિનંદન

૨ સોડામાં—

“ તમેય ઘેલા નિરખો મુખે શું ?
ભીંજેલ એખે હજી સાડકો છે
ને રાખ ઉઠયે ઘન ધુમ્રગોઠથી
કેવાં ગળે છે મુજ નેન, નાસિકા ?
રે ! રોજ જોડી તણખા નઠોર
ડામે અતિ કોમળ દેહની લતા.
કારાજુહે આ મિત, નાથ, તો યે
શાને વિદૂષી મુખ અંદ્રિકા ગમે ? ”

“ શેં જોઈના હું મુખ તારું, મુંદરી ?
તારા ખરી પ્રણય પૂણી તું ના ધસાવે
અંગાર તેજ ઉઠતા તવ દષ્ટિ રાગે, ”
નેનો નચાવી કવિ પત્ની ને વઢે,

“ માતા પકાવે મુજ ખાણું ત્યારે
માણું ન હું લિજ્જત ઔર આવી.
સંધ્યા ઉપાનાં, ગિરિગાન ગાયાં
રાખ્યો વળી સાગર, પુષ્પ કુંજે,
લાવણ્ય લીધું શશિનું ઉતારી;
મેં પૂણીમા ને સુરચાપ ચારુ
કે તારલા નર્તન ધારી ધારી
પીધાં તથાપિ નહિ કાવ્ય મોંધું
જાણ્યું જીવી નવીન આપણી જિંદગીનું.

એથી પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિ સામે
કુતાર્થ ધાવા મુજ કોડ છે બે
હેથે છૂપી એક જ આશ મારી
હાંતિ સલ્લણી તવ રાખવાની
બીજું મટીકીટ હું પુસ્તકોનો
પૃથ્વી પટે છેડે ડગ માંડવાનો.
વાસ્તે કરી હયાં ધરથી પ્રયોગ
સોપી રસોડું મુજને, જુઓ કે

મોંઘા સ્વયંપાક પીયૂષ જેવો
કેવો બને, ને જીલ્લો હવેથી
આરામ ચેરે ” વહતાં કવિત્રી
ધખ્યા જુતું વેલણ જહાલથી લે.

ફેરા પુરી આખળિયે ફરી નથી,
કણે ભરેલી ચપટી હજી રહી,
શુંજ્યું રસોડું રચનાર તાને
અર્ધી કડી મૌલિક ગાનથી ના.

ત્યાં રાણી કાળે વિરહી બનેલ
ચૂલે પ્રસાધું નિજ પોત, ને કવિ
અંગાર છૂપ્યા તરણા સમીપ જા
અતૂલ શ્રદ્ધા મનમાં ધરી, કે
સો થીંગડાથી નહ સાંધવાની
શી હામ ભીડે ધૂમતી પૂણી શું ?

“ આંધી મચી છે ઘરમાં—તમે તો ?
છાનો કરો ને લઈ સંગ છીયો;
નૈવેદ્યથી મેં કશ જાર ન્યાતો
લીધી જમાડી હલ આટલે તો ? ”

શુમાનના કો વટને પખાવી
ઉત્સાહથી સૂત લીધો, તથાપિ
રમાડવાને દીધ દીંગલી ના,
કે ધૂમરી ધર્મર ઘોરમાં લસી
એ રૂચળ દેહી કડી ચોપી ના, ત્યાં
મુદ્રિ પ્રહારે કરી લાડ પુરે
ચરમા પછાડ્યા નવી ફેર ફેરા.

“ લે ચાલ જતી પડતું મૂકી સૌ
લેલે પનોતા ફરજદ ને આ ... ”
કહી, ઘડીની તણ દે પ્રતિજ્ઞા,
લે પેન, થોથાં, ફળવેલ ચરમા,
આ સક્ત ઘેટા કવિએ સલાન
રચી દીધું વાન્તવ કર્શી કાવ્ય !

મૃત્યુવાન મિલકત

લેખક :
શ્રી. “ ધૌલરત્ન ”

માતાને મન એની મૃત્યુવાન મિલકત એનું સંતાન છે. પ્રલયકાળ સરખો ઢંઢાવાતનો દિવસ આવી લાગ્યો, સૌ પોતપોતાની મૃત્યુવાન મિલકત લઇ જ્યાં પછુ નાસી શકાયું ત્યાં નાકાં. સાથે સાથે એક વિધવા માતા એની મૃત્યુવાન મિલકત લઇને નાઠી. એની એ મિલકત કંઈ હતી ? એ હતું એનું ‘ઠ્ઠાલસોયું’ બાળક. એની ઠરુણાભરી કંથની લેખકે અહીં રજૂ કરી છે.

સૂર્યનારાયણે એમનો પ્રખર પ્રતાપ અવનિપરનાં માનવીઓને બતાવવા માંડ્યો હતો. એમનાં પ્રચંડ તેજ-કિરણો પૃથ્વીપરના સમગ્ર વાતાવરણને અગ્નિની ઝાળોથી બાળી રહ્યો હોય તેમ બગવાન બારકરનાં પ્રખર તેજકિરણો વરસી રહ્યાં હતાં; દરેક માત્ર એટલો જ હતો કે વરસાદની ધારાઓ નજરે નોંધ શકાય તેવી હોય છે, જ્યારે આ તેજકિરણો માનવી ચક્ષુઓથી અદૃશ્ય હતાં એની વર્ષાનો અનુભવ તો નાનાં મોટાં સૌ માનવી કે પશુપંખીને પણ થતો હતો. સૂર્યદેવની આટલી અગ્નિવર્ષા એની અંતિમ સીમાએ પહોંચી ચૂકી હતી.

મધ્યાહ્ન વીતી ગયો, ‘ત્રીજો પ્રહર થયો: પોતાની ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ અગ્નિવર્ષાનો અંત લાવવાની જાણે ધારણા કરતા હોય તેમ પ્રખર રશ્મિરાશિ ધીમે પગલે નીચે નગતા જતા હતા. અને એમની પાછળ પાછળ એમની અગ્નિવર્ષા પણ આરતે આરતે ઓછી થતી જતી હતી. મધ્યાહ્ને પૂર્ણકળાએ પ્રખરકિરણો વેરતા એ જગતના પ્રકાશદાતા દેવ ક્ષિતિજપર ઢળી ગયા અને હવામાને એકદમ પસટો લીધો. આટલા ગષ્ટા હકળાટ અને અગ્નિવર્ષાને અંતે આમ એકાએક પસટો આવવાની બાગ્યે જ કાંઈએ ધારણા રાખી હશે. છતાં, સદા અગાત કુદરતક્રમે વાતાવરણને પસટી નાખ્યું. દરદરથી વિદ્યુત-

વેગે વાદળાં આકાશમાં ધસડાઇ આવ્યાં. ધડી પહેલાં સ્વચ્છ નિર્મળ આકાશ અગ્રભાવાઓથી ઘેરાઇ ગયું; જાણે પૃથ્વીપરનાં માનવીઓને આકાશનું યુદ્ધ દેખાડવા સજ્જ થઇ આવતાં હોય તેમ વાદળોની સેનાએ આકાશ પર આક્રમણ કર્યું; તમામ શસ્ત્રસરંજામ સાથે ઝંઝાપાત, વીજળીઓના ચમકારા અને કાટકાના કડાકાઓ સાથે.

બાળા જળા રહેલાં પૃથ્વીપટ પરનાં માનવીઓએ પલટાયેલા વાતાવરણમાં આવતી જતી રીતળાથો આશાપેશ લીધી, જેમ જલતા આતશના ભડકા પર પાણીનાં પૂર ! પરંતુ એ આશાપેશ સેનારને નહોતી ખબર કે એ તો ક્ષણિક જ હતી. ધડી એ ધડી વીતી, આકાશનું રણસેત્ર સંપૂર્ણપણે રચાઇ ગયું, શસ્ત્રસરંજામોની અયગામણ ચઇ અને જલ-સિકરોએ જમીન પર પોતાનું વહેણ શરૂ કર્યું. ધરતી પરની ધૂળમાંથી નવીન સુગંધ ફેરવા લાગી, અને તપ્ત મગજને પ્રપુદ્ગ બનાવવા લાગી. એ પ્રપુદ્ગતા આવી ન આવી ત્યાં તો એ અહોતહીં વેરાતાં જલબિંદુઓ પાતતા નેતરને આકાર ધારણ કર્યો. અને પછી એનું સ્વરૂપ પરિવર્તન પામતાં એથી પણ વધુ મોટું સ્વરૂપ પકડ્યું. એકાદ ધડીમાં તો દિવસોની તપી રહેલી જ્વલિને ઠંડી પાડી, અને જાણે પોતાના સંપૂર્ણ વિજયની પરા-કાષ્ટા સૂચવતાં વાદળાંએ જમીનની સપાટી

પર આજકાલે રમવા માટે છત્તીયાં કરવા લાગ્યાં-બાળકો એ વર્ષાને વધામણાં આપતાં વર્ષાવિજયનો મહોત્સવ ઉજવવામાં મગ્ન થઈ ગયાં. અને પછી તો, બહે સૂર્યાનાં પ્રચંડ કિરણોના પરિચયને હઠાવી પોતાનો પ્રભાવ બ્ધકત કરતાં વાદળાંઓએ ધરતી પર સર્વ સ્થળે ઘૂટણપૂર પાણી પાચરી દીધું.

(૨)

આમ વર્ષામંગલના પ્રારંભે ક્રમેક્રમે પોતાનું મૂળ રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું પોતાનો પ્રભાવ પાચરવા માંડ્યો-કલાક, બે કલાક, ત્રણ કલાક અને ગામ આખામાં જળજળાકાર થઈ રહ્યું. ગામને ગાંદે આવેલાં વિશાળ તળાવનાં જે પાણીનું સૂર્યનારાયણે અપહરણ કર્યું હતું તે, એ તળાવને વર્ષાએ પાછું મેળવી આપ્યું. બહે હાર પામેલા દેશની છુટામેલી લક્ષ્મી પાછો એ વિજેતાનો પરાજય આપી પાછા આપવામાં આવે તેમ. ખજખજ વેગે વહેતી નદી હવે ઝડપભેર વહેતી થઈ ને કેમ બહે લાંબા વખતની સહન કરેલી વિરહવેદનાને ચમાવવા પોતે પતિદેવને મળવા અધીરી ન થઈ હોય.

અને આમ ચોમેર વર્ષાએ આશીર્વાદ વરસાવ્યા. લોકોએ જાણ્યું. દુઃખનો ભય ટળી ગયો, ખેડૂતોએ કહ્યું: ઢોરને ખાવાનું ધાસ તો જોડ્યું; હળપતિઓએ હળ લાકડાં હાથ ધર્મો અને થોડા જ દિવસોમાં ધરતી લીંચુડી સાડી પહેરીને કોઈ નવપૌવનાને યરગાવે તેવી રૂપવાવપૂર્ણતી લલના બની ગઈ.

***

પરંતુ એને નહોતી ખબર, એનું એ ૩૫ લાવપૂય થોડા જ વખતમાં એના વૈધવ્યને કારણે કરમાઈ જવાને સરળાયું હતું: એને માટે વિધિના એવા લેખ લખાયા હતા થોડાક દિવસો વીત્યાં, સ્થળે યજ્ઞની

હરિયાળી આંખને કારતી હતી; અને એ કારતી આંખને ઓપ આપતો હતો હારેલો સૂરજ !

, *

શ્રીવાર હવામાન પલટાયું. આકાશે વાદળાં દેખાયાં, મગન ગોરંબાયું, વીજળીઓ આવી અને સાથે કાટકાના કડાકા મગનને બેદવામાં સામેલ થયા. આજે નહોતી એ સૌમ્ય વર્ષાધારા, આજે નહોતાં બાળકો માટે છત્તીયાં, આજે નહોતાં, ઘૂટણપૂર પાણી; પરંતુ અર્ધી જ કલાકમાં ગામની શેરીઓમાં ફેડપૂર પાણી પચરાઈ ગયાં. અને ચડતાં ચડતાં છાતીપૂર થયાં. ખેતરોમાં ઝાડની ડાળીઓએ પાણીને સ્પર્શી વાતાવરણને બહે છંટકાવતી હોય તેમ પવનના હીંગોળાં લઈ જળ છંટકાવ કરતી હતી. માનવીની હિંમત નહોતી ધર બહાર નીકળવાની. પશુ-પંખીઓ કોઈ ઉચ્ચ સ્થાને જઈ બરાઈ ગયા. સ્થળે સ્થળે જળ જળાકાર થઈ ગયું. તે દિવસે આખી રાત અને દિવસ ચોવીસે કલાક ઠેર ઠેરથી પાણી લાવીને વાદળાંએ ઝીંકવા માંડ્યું. પવનના મુસવાટા પણ પૂરજોશમાં ચાલુ રહ્યા. માનવી હિંમત હાર્યો: પ્રલયકાળ આવ્યો. શું થશે ? સૌના જીવ પડીકે બંધાયા.

નીચાજવાળા વાસમાં રહેનાર જનતાએ લઈ શકાય તે, પોતે હિંમતી ગણેલી વસ્તુ, લખને ધરખાર છોડ્યાં, અને કોઈ ક્યાં તો કોઈ ક્યાં, એમ અનાધાર આશ્રય શોધ્યો.

(૩)

“ બા ! આપણે અહીં ક્યાં આવ્યા છીએ ? ”

“ બેટા ! તે ના જોડ્યું, આપણા ઘરમાં પાણી પેળી ગયું છે. તેથી આપણે

આ નિશાળમાં આવ્યાં છીએ. આ તારી નિશાળ છે ! ”

“ પણ બા ! મને બૂખ લાગી છે ? ”

“ બેટા ! અહીં આપણે ખાવાનું ક્યાંથી લાવીએ ! ખાવાનું, રાંધવાનું બધું પ આપણા ઘરમાં મધું ! જમવાન રાખશે તો રહેશે, અને આ પાણી ઓછાં થશે ત્યારે ખાવાનું કરીશું ! ”

“ તે બા ! ત્યારે શું આપણને અહીં ખાવાનું નહિ મળે ? ”

“ ના, બેટા ! જોને, રાત પડી ગઇ છે, અંધારું થયું છે; અહીં ખાવાનું કોણ આપે ? તું ઊંઘી જા, સવાર થશે એટલે પાણી ઓછું થઇ જશે અને આપણે ઘેર જઇ ખાવાનું કરીશું. ત્યારે તું ખાજે. ”

“ પણ માડી ! મને બહુ બૂખ લાગી છે. જોને, સવારના પહોરમાં આપણે અહીં આવ્યાં તે પછી તે મને બટકું રાટલેયે આપ્યો છે ? ”

“ ના, બેટા ! પણ શું કરીએ ? અહીં ક્યાંથી લાવીએ ? ”

“ સારું ત્યારે, મા ! હું સુઇ જાઉં. પણ મને બહુ ટાંઠ વામ છે. મારી કશુંક ઓઢાડને ! ”

“ બેટા ! અહીં આપણી પાસે ઓઢવાનું કશું છે ? આ મારો સાડસો ઓઢીને સુઇ જા. ”

***

એક અંધારામાં જાણે છુપાતી લપાતી હોય તેવી નિશાળ અનેક કુટુંબીઓને પોતાનાં વ્હાલસોયાં સંતાનોને છુપાવી ચૂપચાપ ખડી હતી. તમરાંના રાત્રિની નીવરતાને બેદતા અવાજ સિવાય બીજું કંઈ જ કાને પડતું ન હતું. ત્યાં પાણીના ડહોળણુનો અવાજ આવ્યો. કોઇ એ નિશાળના મકાન તરફ

આવતું હોય તેમ લાગ્યું અને માથે ચણાનો અઘો બરેસો થેસો લઈ કોઈ ખાદીનું કૂડતું અને ચડી પહેરેલા બે ત્રણ માણસો જનરે પડ્યા. આ ખાદીવાળાને આવેલા જોષ ગુપચૂપ જોએલી નિશાળમાં ખડખડાટ શરૂ થયો, અને સાથે સાથે આશનો સંચાર પણ, પેલા ખાદીવાળાઓએ આવી ત્યાં સમાયેલાં સોને મૂડી-મૂડી ચણા વહેંચી આપ્યા અને સૌએ એ સાંજનું વાળુ એમ પતાવ્યું, અંતે સૌ કુટુંબિયાં વાળી ટાંઠે થરથરતાં કોઈ આમ તો કોઇ તેમ પડી રહ્યાં.

ત્યાં નજીકના આલીશાન મકાનની અગા-શીમાંથી ‘ શાક તમારે ’ અને ‘ લાડુ તમારે ’ના અવાજો આકાશમાંથી જાણે નીચે ઊતરતાં હોય તેમ નિશાળે પોતાના પેટાળમાં સમાવેલાં માનવીઓના કાને અથડાયા. પરંતુ એનો આનંદ માત્ર એમના કાન માટે હતો, મોઢો માટે નહિ.

કલાક બે કલાક વરસાદે આરામ લઇ પાછી શરૂઆત કરી અને એણે એનો પૂર્વનો ક્રમ જારી કર્યો. વળી પાછો વરસાદ, વાવાઝોડું, વીજળી અને કાટકા શરૂ થયા. પાણી પૂરજોસમાં વહેતાં થયાં, અને ફરી પાછો સોનો જીવે ઊંચો થયો. પેલું બાળક અને એની માતા અર્ધજાગ્રત બેઠાં રહ્યાં. બાળકના તાવની ગરમીનો પારો ઊંચો ચડ્યો જતો હતો. એણે એને સોડમાં લીધો. છાતી સરસો દબાવ્યો. નિશાળના અંદરના ખંડમાં તે જઇ શકે તેમ નહોતું, કારણ, એની બહારે કોઇ નહોતું. અહીં તો “ હાય તેની વાય ” જેવી વાત હતી, બળિયાના બે ભાગ હતા. જે શક્તિશાળી હતા, તે નિશાળના અંદરના ખંડમાં બરાબ બેઠા હતા, અને આ નિર્જીવો માટે તો ‘ બળવાન રામ ’ એકસો જ એમનો રક્ષણહાર હતો. એમને માટે તો નિશાળનો ઓસરીનું રહેઠાણ પણ જાણે પૂરવું હતું.

આખી રાત બાળક તાવે તરફડ્યા કયો. પરંતુ એને માટે ગરીબ જિયારી એની એકલી અટ્ટકી માતા શું કરી શકે તેમ હતી ? બાળકે એ તાવ વેઠવા જ રહ્યો, યરદી સદન ક્યે જ છૂટકો હતો, અને એ બધું એની માતાને જોયા જ કરવાતું હતું. એની આંખમાંથી આંસુ સુકાઈ ગયાં હતાં, એતું વાત્સલ્યબધુ માતૃદુષ્ટ પથ્થર બની ગયું હતું. અને એ એના બાળકની સામે એકોટશે જોઈ રહી હતી.

(૪)

સવાર થયું, વરસાદ શાંત પડ્યો. શેરી-ઝોમાં બરાબ ગયેલાં પાણી જીતરવા માંડ્યાં હતાં. કેાષ કેાષ શેરીઓના રસ્તા અવરજવર થઈ શકે તેટલા ઢીંચણપૂર પાણીવાળા થયા હતા. અને રાહતકાર્ય માટે બહાર પડનારાઓ રાહતનાં સાધનો લઈ સંકટગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં રી વળ્યા હતા. એ સૌને આશ્વાસન, ખોરાક, અને દાકતરી સારવાર આપતા હતા. દયાળુ દાકતરોએ પણ ધનવાનો પાસેથી મળતી કમાણીને બહીબર વેગળા મૂકી આ મોહતાજ લોભીની મદદે દોડી ગયા હતા. પેલા બાળકને પણ એક દયાળુ દાકતરે તપાસ્યો, પ્રાયશ્ચિત્ત સારવાર આપી, અને ક'ઈક આરાજો શેતો કયો. રાહતકાર્ય કરનારાઓ પાસેથી થોડુંક દૂધ અપાવ્યું, અને એના તાવનો ઇલાજ કયો. થોડાક વખતે એના તાવ જતયો. એણે આંખો ઉધારી. માતા સામે

નજર મારી, જાણે એ બધી માતાનો ઉપકાર માનતો હોય ! માતાનો પથ્થુ વિપાદ ઝોછો થયો, અને પોતાનો બાળક હવે નિર્ભય છે એમ તેને સમજાયું.

* * *

“ મા ! ચાલોને, ત્યારે હવે આપણે આપણા ઘેર જઈએ. ”

“ હા, સંજે જરા પાણી ઝોછાં ; યરો એટલે આપણે જઈશું. ”

“ સારું. ”

અને સાંજ થવા આખી સડક પરનાં સઘળાં પાણી ખસી ગયાં, જાણે ધરતી પર ચાલવા માટે માનવીને એણે માર્ગ કરી આપ્યો.

માતા-બાળક બન્ને પોતાને ઘેર ગયાં. જમને જોયું-તો માત્ર એના ધરતું જોણું જ જિથું હતું. ઉપર છાપરું હતું. બાવળિયા જેવી જીભેડી ધરતી ઘાંબલીઓ હતી. ભીંતો બધી પડી જમને દરેક દિશાએથી એ ખુદ્દું થઈ ગયું હતું. એની ધરવખરી બધી જ તજાણ ગઈ હતી.

“ પાણી જિતરી જશે એટલે ઘેર જમને ખાવાતું બનાવી આણશું ” કહેતી માતા હવક ખાઈ ગઈ. એતું સર્વસ્વ રેલનાં પાણીએ લૂંટી લીધું હતું. એ પહેર્યો લૂગડો રહી બાકી હતી. એની માથા-મૂઠી સૌ એ શુભાવી ખેડી હતી. એ છતાં બધાને અતિ પણ એ પોતાની મૂઠકવાન મિઠકતને સાચરી રાખી હતી : એતું વ્હાલસોયું સંતાન !

માત્ર જૂજ નકલો બાકી રહી છે : આને જ મંગાવો

શ્રીમન્નૃસિંહચાર્યજી

લેખક : મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ, બી. એ

ક્રિ.મત : રા. ૨-૫-૦

લખો : હુડાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

સોલંકી વંશભૂષણ

મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબા

સ્વરથાન લુણાવાડાનાં મહારાણીનો દ્વંક પરિચય

જેઓ રાજકાર્ય કુશળ હોવા ઉપરાંત પ્રભવત્સલ, શિક્ષણ પ્રેમી, ઉદારતાનાં આદર્શ સન્નારી હોઈ ગુજરાતનાં એક ગૌરવમણિ છે.

ગુજરાતને આગણે સૈકાઓ થયાં અદ્ભુત
ધતિદાસ રચાયો છે. તેમાં પણ
ગુજરાતને માટે સોલંકીયુગ એ તો
ગુજરાતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. એ સોલંકી-
યુગના યરવીર રાજાઓ મહારાજ ભૂજરાજદેવથી
લઈને અદ્વર્તી મહારાજ જયસિંહ સિદ્ધરાજના
સમયમાં સોલંકીઓએ ગુજરાત અને ભારત
ભરમાં જે જાહોજલાલી, પ્રતિષ્ઠા અને
ગ્રેરણાગ્રણાં આપ્યાં છે તેવાં ગ્રેરણાપાન અન્ય
સ્થળેથી બહુ જ ઓછાં મળ્યાં હશે. એ સમયની
સમ્રાણી મહારાણી મિનલદેવીની અદ્ભુત
ન્યાયપ્રિયતા અને પ્રભવત્સલતાનાં ગુણો
આજે પણ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર સુવર્ણોક્તિ
અંકિત થયેલ છે.

એ પ્રાચીન સોલંકીવંશમાંથી સીધા
ઊતરી આવેલા આજનાં લુણાવાડા રાજ-
રથાનના નરેશ મહારાણા શ્રી. વીરભદ્રસિંહજી
એ જ સોલંકીઓની પ્રભવત્સલતા અને લોક-
હિતચિંતાના આગાદ આદર્શ સરખા છે. જેવા
પ્રભવત્સલ મહારાણા શ્રી વીરભદ્રસિંહજી છે
તેવાંજ પ્રભવત્સલ રાજમાતા સૌ. મહારાણી
શ્રી મનહરકુંવરબા પણ લોકહિતનાં કાર્યોમાં
હમેશાં તત્પરતા દાખવી રહ્યાં છે.

સોલંકી વંશના મહારાજ સિદ્ધરાજને

રાજ્યાભિષેક થયો તે અગાઉ અને તેઓ
માઠી પર આવ્યા તે પછી પણ મદાગણી
મિનલદેવીએ જે કુશળતાથી રાજધુરા પોતાને
હરતક ધારણ કરી હતી તેમ, સ્વરથાન
લુણાવાડાના મહારાણા શ્રી વીરભદ્રસિંહજી,
જ્યારે વર્તમાન વિશ્વયુદ્ધને અંગે આધુનિક
સત્રોપયોગની માહિતી લેવા દેવલાલી કેમ્પમાં
ગયેલા ત્યારે તેઓશ્રીની ગેરહાજરીમાં
મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબાએ સ્વરથાન
લુણાવાડાને સંબળે રાજકારોઆર કુશળતા
અને કુનેહપૂર્વક ચલાવ્યો હતો. અને એ
રાજકારોઆરથી એ રાજરથાનની સમસ્ત
પ્રજા ઐટલી પ્રસન્ન થઈ હતી કે સમસ્ત
પ્રજાજનો તરફથી તેમના પર અભિનંદનોનો
વરસાદ વરસી રહ્યો હતો.

આ ઉપરાંત, શ્રીમંત મહારાણા સાહેબ
જ્યારે યુદ્ધક્ષેત્ર પર સક્રિય કામગીરી પર ગયા
ત્યારે પણ મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબાએ
ફરીવાર રાજ્યધુરા એવી કુશળતાપૂર્વક ચલાવી
હતી કે, તેઓશ્રીનો જાહેર આભાર વ્યક્ત
કરવા લુણાવાડાની પ્રજા અત્યંત ઉત્સુકતા
દાખવી રહી હતી.

આમ મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબાએ
રાજકાર્યકુશળતા દાખવવા ઉપરાંત, પ્રજાપ્રત્યે

જે અસીમ પ્રેમ, ઉદારતા, શિક્ષણ પ્રચાર વગેરે લોકોપયોગી કાર્યો કર્યા હતાં કે તેથી પ્રભુજનો ખરેખર, મુખ્ય જ થઈ ગયા હતા. કારણ કે, સરકાર ખર્ચે કારોબારી તંત્રદારો આ બધાં લોકોપયોગી કાર્યો કરવા ઉપરાંત પોતાના અંત ખાતેથી પણ સંખ્યાબંધ સંખ્યાવતી કાર્યો તેઓશ્રી કર્યે જતાં હતાં. વળી કેળવણીની સંસ્થાઓ, વિદ્યાર્થીઓને રોકાણરસીઓ વગેરે શિક્ષણવિષયક કાર્યોમાં તેઓ ખાસ રસ ધરાવતાં હોવાથી તે દિશામાં તેઓ ઘૂટે હાથે ખર્ચ કર્યે જાય છે.

મહારાણી સાહેબાઓ, રાજ્યનાં ગામડાંમાં કોથેરાનો ઉપદ્રવ થતાં પોતે જાતે માંદાંઓની માવજત અને ઔષધોપચાર મારેની વ્યવસ્થા કરાવી હતી. અને રાજ્યના અગલદારોને એ રીતે પ્રજા પ્રત્યેની પોતાની કરુણતા સુંદર ખ્યાલ કરાવ્યો હતો.

આમ મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબા એક આદર્શ સન્નારી હોવા ઉપરાંત એક રાજરાણી તરીકેના તમામ શુભો ધરાવે છે.

પ્રાચીનકાળની વીર ક્ષત્રાણીઓનું આખાંદ રમરણુ આજે પણ એમના દારા આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ધનધૌર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, સમગ્ર વિશ્વના લડવૈયાઓ તેમાં પોતાનો ફાળો નોંધાવવા દોડી ગયા હોય ત્યારે, સૈન્યોમાં યુવરાતમાં જેના સૌધર્મી નામના ઇતિહાસ ગાય છે તે કુંજના રાજાને એ રણુજેન પર ન જાય, એ કેમ બને ! મહારાણી શ્રી વીર-ભદ્રસિંહણ રણુજેને વિદાય થવાના હોય અને તેઓશ્રીને મહારાણી શ્રી કુકુમ તિલકપૂર્વક માવભરી વિજય વિદાય આપતાં હોય એ હરોષ ક્ષત્રાણી પ્રત્યે નમન ભાવના ઉપજાવે તેવું અનુપમ દ્રશ્ય છે. અને અદ્ભુત લોકાવના એનોખા દર્શનનો લાભ લુણાવાડા રાજ્યની

પ્રજાને મળ્યો, એ સાચો જ માન્યયોગન લેખી શકાય.

અહીં, મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબાનાં વીરત્વનો એક આશ્ચર્યમુખ્ય પ્રસંગ યાદ આવે છે. તેઓશ્રીએ તાજેતરમાં જ એક મોટા વાધનો શિકાર કર્યો હતો. રાજાઓ-મહારાજાઓ શિકારે જાય એ વાત આપણે વાંચીએ-સાંભળીએ છીએ, પરંતુ એક રાજરાણી વીર ક્ષત્રાણી પણ આજના યુગમાં વાધનો શિકાર એમને એ ખરેખર, હરોષ સાંભળનારને આશ્ચર્યમાં મરકાવ કરી દે તેવાં પ્રસંગ છે.

આમ મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબા એક વીર ક્ષત્રતેજથી દીપતાં મહારાણી હોવા ઉપરાંત, પોતાના પતિની ગેરહાજરી દરમિયાન કુશળતાપૂર્વક રાજકારોવારે ચકાવી જાય તેવાં મહારાણી પણ છે. ઉપરાંત, પ્રજા પ્રત્યેની તેઓશ્રીની સહાનુભૂતિ, ઉદારતા, શિક્ષણપ્રિયતા, અને છતાં ધર્મભાવનાના ઉચ્ચ સંસ્કારો હરોષને તેમના પ્રત્યે માન ઉપજાવે તેમ છે.

તેઓશ્રીની આ વિશિષ્ટ કાર્યકદીથી મુખ્ય થયેલી પ્રજાએ તેઓને ગમ્મ તા. ૯-૧૦-૨૦ ના રોજ અંતરના ઉમળકાથી માનપ અર્પણ કરવાનો એક ખાસ બલ્ય સમારો જોવાનો હતો.

આવા સોલંકી વંશ દીપક મહારાણી મનહરકુંવરબાને અગ્રે દીધીયુ ઇચ્છીએ છીએ અને તેઓ શ્રીમંત મહારાણી સાહેબનાં સહયોગી યુગ કાર્યોમાં પ્રેરણારૂપ થતાં રહો, એવી પરમનિષ્ઠતા પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

પ્રજા મહારાણી સાહેબ શ્રી વીરભદ્રસિંહણ અને મહારાણી શ્રી મનહરકુંવરબાને દીધીયુ બક્ષો.

બહીષ્ણ

લેખક :
શ્રી. નરહરિપ્રસાદ ભટ્ટ

: પાત્રો :

જયન્તિલાલ : વિનોદની પિતા
અનસુયા : વિનોદની માતા
સરલા : વિનોદની કાકા

શાન્તા : વિનોદની બહેન
વિનોદ : કલાસનો પતિ
કેલાસ : વિનોદની પત્ની

દરથ પહેલું

સ્થળ : જયન્તિલાલનું વિદ્યાભણું.

[જયન્તિલાલ, અનસુયા તથા સરલા ત્રણે જણા બેઠાં બેઠાં વાતો કરે છે.]

સરલા : તમે હવે છોકરાને ખીજે ગમે ત્યાં પરણાવો. આ પાણીએ મગ ચડે એમ મને નથી લાગતું. નજર તો ફટલી રહે છે. કાણ જાણે શું થે છુત બરાધું છે તેની સમજ જ પડતી નથી ! એના કરતાં તો કાંઈ દિવાનું માણસ સારું, આ તે શું માણસ કહેવાય ! !

[બધાંય હસે છે.]

અનસુયા : હું તો ક્યારની ચે કહું છું; પણ માને છે ક્યાં ? આજે ત્રણ મહિનાથી ધંધા રોજગાર બધાંયે મંદા પડી ગયા છે. એનાં પગલાં પછી એક પાછની પણ આવક નથી. કહીએ છીએ તો માનતી નથી. કામકાજમાં ક્યાંયે ટેસ દેતી નથી. તૈયાર રસોઈયે મરજી હોય તો ઉડે છે.

જયન્તિલાલ : હા. પણ હવે છોકરાને દેશે કાણ ? આ તો વળી એમ કહેને કે, પહેલાંનું કરેલું હતું એટલે ચાલ્યું ! નહિ તો તારા છોકરાની શી રીયલિટી છે એ તો કાંઈ ઠાંક્યું નથી.

સરલા : એટલે શું, એ નંગ બોલે એમ સાંભળ્યા કરવું ? ખુલ્લે મળે ફરવું,

જવાબ આપતાં વાર ન કરવી, એવી વહુએને કેમ પાલવવી ?

અનસુયા : આપણાથી તો એક મિનિટ પણ તેની સાથે રહેવાશે નહિ.

[શાન્તા પ્રવેશ કરે છે.]

શાન્તા : બા, બા, બાળી તો રડે છે. એક ખુણામાં બેસી રહ્યાં છે. બોલતાયે નથી. તમે જરા એમને સમજાવો તો ખરા.

અનસુયા : રડશે ! ફૂટશે માથું આપણે શું ! બગવાને રડવાનું આપણું હશે એટલે રડશેજ તો.

સરલા : આખેણે દિવસ રડવાનો જ ધંધો છે. ફરવું ફરવું કે કામકાજ તો જગ્યા માપી બરાબર છે એ કેમ પાલવે !

અનસુયા : એ તો પેલા અતેન્દ્ર ઉપર મોહી પડી છે; અને તેની સાથે પરણવું હતું; એના આ બધાં કારણો છે.

જયન્તિલાલ : (એક ઉડો શ્વાસ લઈ) અહું ખુલો તો આપણે એની નિંદાગીને દુઃખી તો કરી છે !

અનસુયા : (જરા આવેશમાં) ત્યારે છુટા દેડા કરો ! બોલ્યા કે દુઃખી કરી છે ! અરે એ તો સાવ ગંભી ગઈ છે. અને ઉખડેલ બની ગઈ છે. એના કાંતરાંની તમને શી ખબર ! આ તમારા છોકરાને ક્યાં એ પગે દરીને ચાલી જશે. બેંગે તો ખરા !

સરલા : તમે જો, દાળતાં નહિ રાખો તો તમારે માથે છાણાં ચાપશે છાણાં ! એને તો ચીંથરાના દેવ ને ખાસડાંનો પૂજન કરવા ભેલી છે !

શાન્તા : (દિલગીર થતી) ફેણના, એ શું બોલે છે ? એ કાંઈ પશુ તો નથી ને ? એમનો આત્મા કેટલું કલ્પાન્ત કરી રહ્યો હશે ? એમને તો શાંતિ આપવું ભેદ્ય છે, આમ તિરસ્કાર ? શું, તમને તેના પર દયા નથી આવતી ?

[લાંબણી બર્થો મ્વાસ લે છે.]

અનસુયા : તારે પણ તેની માફક કરવું છે કે ? બાળીની પક્ષકાર થઈ માટે કાંઈ વિધા બાળાવી લાગે છે. એ તો કાંઈ કોઈ રસ્તાના જનાર સાથે જતી રહેશે, એટલે શું, તારે પણ તેની માફક કરવું છે ?

[શાન્તા ઉદાસ થઈ જાય છે]

શાન્તા આ, આવું ન બોલશો ! પરાઈ છોકરીઓના જીવન તમે આમ કુબલી રહ્યા છો, તો તમારી છોકરીઓને ક્યાંથી સારું હશે ? વિચારો ! સ્ત્રી જાતિ છે તમારે પણ એ સ્થાન તો હશે પોતાના પર ગુજરેલી કેમ જુલો નાઓ છો શું, સ્ત્રી જાતિ યદને સ્ત્રી જાતિ પર લાંબણી જ નથી ? તમારાં હૃદય પત્યરનાં તો નથી ને ? પરાધિનતાની બેડીઓ પહેરી છે, ને પહેરાવી છે, છતાં સુખી કેમ રહેવાં દેનાં નથી !

[શાન્તાના શબ્દો પર જાણ તિરસ્કાર લઈ દાખ્ય કરે છે, શાન્તાની આંખમાં આંસુ આવે છે ને ત્યાંથી વાપી જાય છે]

દૃશ્ય 'મીનું'

સ્થળ : કેલાસનો રંગ.

સમય : રાત્રિના આઠ.

[કેલાસ બેઠી બેઠી રહ્યા કરે છે. તેનો આત્મા પોતાનું જીવન તથા આ કુરશ્વર પશુના સિતમથી દ્રવી રહ્યો છે. તેના રડવામાં ઝીણો ઝીણો ગાવાનો અવાજ સંભળાય છે. ને એ અવાજ ગદાસયી અનસુયા તથા જ્યન્તિલાલ સાંભળે છે]

નયનોથી ઝંરડું અમૃત એ લેવું હવું
વાણી, વાણી .....
કરવું હવું પાત એવું પણ હૃદયે
હિંમત ના, સહી...

[જ્યન્તિલાલ તથા અનસુયા અદર પ્રવેશે છે, કેલાસ જુએ છે, મથકે છે ને પુરસ્કારીયો બેઠી થઈ જાય છે.]

અનસુયા : (બાંધમાં) કેમ, વંદુલ, રહ્યા માંડું છે કે ?

[કેલાસ જવાબ નથી આપતી]

કેમ, જાણ નથી આપવો ?

કેલાસ : (ગદગદ કંઠે) શો જવાબ આવું ?

જ્યન્તિલાલ : તું શા માટે રડે છે ?

કેલાસ : (આંખમાં આંસુ સહિત) મારા જીવન માટે !

અનસુયા : (તિરસ્કારથી) તારા જીવનમાં શું અગ્નિ જળ્યો છે, સમુદ્રમાં ડુબી રહી છે ? જનામ આપતાં શીખ, મળી-છને ખાંડીએ ન બરાડા. કેની સામે બેઠી છે, એનો વિચાર કર ! મર્યાદા તો બરાડા પણ નથી, એ શું કહેવાય ? !

કેલાસ : મર્યાદા ? હિન્દુ સમાજની મર્યાદામાં હજારો નિર્દોષ બાળાઓ સળગી રહી છે; એમના સુક્રમાર દેહની આકૃતિઓ અપાક રહી છે.

અનસુયા : એટલે શું. તારે ઉદામરીનો

જનવું છે ? અમારી શિખામણુને ઠોકરે
ચઢાવવી છે ?

અનસુયા : તારે આવા જવાબો આપવા
હતા તો પહેલાંથી કાંઈ રસ્તો ન સુઝ્યો !

કૈલાસ : પરાઈ છોકરીઓનાં ગળા કાપી
એમના લોહીની પીયકારીઓથી તમારે
ખેસવું છે, એ કોણ કરવા દેશે ! એમના
સળગતા જીવન પર તમારા દાસ્યના
પડદા પાથરવા છે, ક્યાંથી જનશે ?
એમનાં વહેતાં આંસુઓ પર તમારા
સમાનતાના દહક ધરાવવા છે, એ ક્યાંથી
ચશે ? એમનાં ક્યડાતા આત્માઓ
ઉપર તમારે આસન વાળી ખેસવું છે,
એમ કોણ ખેસવા દેશે ?

જયન્તિલાલ : (ચુસ્કાવેશમાં) જાન
બંધ કર ! શરમ નથી આવતી ?

અનસુયા : શું તારે આ ધર સંભાળવું
નથી ? વહુ થઈને આવી છે એ ન
જુલો જા.

કૈલાસ : વહુ ! અને ક્યાં છે મારું ધર ?

જયન્તિલાલ : 'ક્યાં ગયું' ?

કૈલાસ : સમાજના જુદા નીચે કચડાઈ
ગયું. એની પ્રાણ પ્રતિજ્ઞાના વચનમાં
લખી ભરમ થઈ ગયું ! !

જયન્તિલાલ : કુળ મર્યાદા અને કુલિનતા
પર ઘું. પાણી ફેરવવા ભેડી છે, તારી
ઉદ્ઘાટમાં અમારી આજ્ઞા જોવાડાવવી
છે ? આવા ખાલી ટોંગ કરી અમને
ડરાવવાં છે ?

કૈલાસ : (બનાવટી દાસ્ય લાવવાનો પ્રયત્ન
કરતી) કુળ મર્યાદા ? કુળ મર્યાદા અને
કુલિનતાના કારમા ચક્ર હોળ કેટલીયે
નિર્દોષ સ્ત્રીઓનાં જીવન ખતમ થઈ
મયાં છે કે, જેમું અત્યારે નામ કે
નિદાન કંઈ પણ બેઠા મળતું નથી !

જયન્તિલાલ : તે પછી એ સંસ્કારી
સમાજની કર્તવ્ય પરાયણતાનું પાલન
કર્યા તો ઉધાડે છેએ પોકાર કર.

કૈલાસ : પાલન જ છે ! અમારાં વહેતાં
આંસુઓ અને દેહની સળગતી ચિતાઓ
ઉપર એનું પાલન જ છે...અને પોકાર
તો કયો હતો. મારી બહેનો એ પોકાર
કરતાં કરતાં, એમની નિંદગીઓ ખતમ
થઈ ગઈ. અને અમે પણ કહીએ છીએ
ને હજી પણ યશે, પરંતુ એ રામસી
સમાજની પ્રતિજ્ઞાની વાગતી રૂપેરી
ધંટીઓના નાદમાં, મારા જેવી હજારો
સ્ત્રી જાતિના સળગતા જીવનનો આત્મ-
નાદ સમાઈ જાય છે; એની પ્રતિજ્ઞાના
પગ નીચે કચડાઈ જાય છે.

અનસુયા : શું તારે આ ધરમાં માલિકી-
પણાનો દહક ધરાવવો નથી ?

કૈલાસ : બર્થ અથવા જીવનને માલિકી-
પણાનો દહક શું ? અને સળગતા જીવનની
હોળામાં શીતળતા ચે શું ?

અનસુયા : (તિરસ્કારમયું હસીને) શું
તારું જીવન નિરર્થક ગયું છે ?

કૈલાસ : (ગદગદ કરી) હા ! તમે કબુલ
નહિ કરો, પણ તમારાં હૃદય તો કબુલ
કરશે જ કે, મારું જીવન નિરર્થક ગયું
છે કે નહિ ! !

[કૈલાસ જાણતાં જાણતાં રડા પડે
છે. અને યુગ પર સાક્ષીનો પાવન
નાખી નીચે બેસી જાય છે.]

[અનસુયા તથા જયન્તિલાલનાં હૃદય પીઝળે છે પણ પોતાની અંદરતા છાડતાં નથી,]

જયન્તિલાલ : (જરા આવેશમાં) કેટલી બધી ચળવળ ! જવાબ આપતાં જરા પણ વાર કરતી નથી ! !

[નય છે]

અનસુયા : (ધીમેથી) હોં વહુઆ, ચાલો, જમવા. પાટલે પધારો.

કૈલાસ : માફ તમારે કાઠએ નામ લેવું નહિ. હું હવે સદાને માટે ધરાયેલી જ છું. મને જીખ જ નથી.

અનસુયા : મારા ઘરમાં આવું નહિ ચાલે. રહેવું હોય તો મર્યાદિત બનીને રહે, ન રહેવું હોય તો જરૂર નથી. ! હવે પછી આટલું બોલવાનો હક નહિ મળે.

કૈલાસ : નહિ મળે ! હું જાણું છું કે, નહિ મળે. અને નથી જ મળ્યો. કાઠને પણ નથી મળ્યો. ખાનદાની અને કુલિનતા કારમા મુખે, દ્રવિત આત્મા-ઓનો પોકારોનો પણ બક્ષ કરી લીધો લીધો છે. એનાં આંધળા નશામાં, કારમી કરારો ગળે ફરતાં, પોકારોનો બક્ષ જ કરી લીધો છે, તો પછી બોલવાનો વાત જ શી ?

[અનસુયા તિરસ્કારભરી એક દ્રષ્ટિ કૈલાસ તરફ ફેંકી ત્યાંથી ચાલી નય છે. કૈલાસ અદ્યત્ન બેસી રહે છે]

દરય ત્રીજું

સ્થળ : રસોડું.

સમય : મધ્યાહન.

બિનોદ : પેલું જૂત ક્યાં ગયું ? કહેલે કે, જમવું નથી ?

[શાન્તા દસે છે.]

શાન્તા : મોટાભાઈ ! જૂત સાથે પરણ્યા એટલે તમે પણ જૂત જ કહેવાત.

બિનોદ : શાન્તા, બહુ બોલીશ તો ક્યાંક મારા હાથનો અસાહ આખવો પડશે.

[વચ્ચે સરલા]

સરલા : બાબા જેવી છે, અકબલનો તો એક છાંટો પણ નથી. ને જવાબ તો મોટા મોટા, અપિ છે. આ રસોડું જુઓને બનાવી છે, એના બાપને ઘેર શું ધોળકું ધોળું હશે ?

અનસુયા : ફોરની માફક ક્યાં કરવું ! હશે, બાઈખંધ દોસ્તારો સાથે ટેનીસ રમી હશે, માતી હાક તો માને જ કોણ ? પછી શાવું આવડે ?

[શાન્તાથી જાણામા સિવાય રહેવાડું નથી.]

શાન્તા : બા, તમે આવ્યાં ત્યારે બધું એ શીખીને આવ્યાં હતાં ? તમે એમની પાછળ શીતને પડ્યા છો ? અમરતાં જ શા માટે માથે પ્રાપ્તિત વડોરો છો. અતિશય કાઠની પાછળ પડવું એમાં બચકર પરિણામો આવે છે.

અનસુયા : (ચુસ્તે ચમને શાન્તાને એક - તમાવ્યો મારે છે.) તું મોટા વડીલ થઈ છે, કેમ ? ખખરદાર આજથી એવું નામ લીધું તો !...

શાન્તા : (રડતી રડતી) લે, માર, હજીયે વધારે માર, જેટલો માર મારીશ એટલો સકન કરીશ; પછી યાદ રાખજે કે, એક દિવસ તારે આંખમાંથી આંસુ વહેવાવવાં ન પડે તો !

[જનકી જમતી શાન્તા ચાલી નય છે.]

[અનસુયા વિનોદને આહુતું અવળું
ભરાવે છે. વિનોદ કેલાસના ઓરડામાં
જઈ તેને મારવા માટે છે. કેલાસ
રહે છે.]

કેલાસ : (ધૂનતા શરીરે) પ્રભુ તમારું
કલ્યાણ કરશે ? જો મને જીવતી નહિ
રાખો તો અને એવી કંઈ અભાગણી
હોય કે, જેને પતિના હાથે મૃત્યુ સારું
ન લાગે ?

[કેલાસને પડતો માર બાબતના
રૂમમાં ચાન્તા સાંભળે છે, ને દોડી આવે
છે. વિનોદ ચાન્તાને જોઈ અંટપા નય છે.]

શાન્તા : (કોધાવેશમાં) મારો, લો મારો,
કેમ અટકી ગયા ? એ રાક્ષસ બાપ
કેમ અટકી ગયા ? (રડતાં રડતાં)
વિચારો; એ નિર્દય બાપ વિચારો !
એને મારતાં તમારા હાથ કેમ કપાઈ
જતા નથી ? શું એ તમને નથી ગમતી ?
અને ન્હોતી ગમતી તો થોડે ચઢી પર-
જીવા શા માટે ગયા હતા ? અને પરજીવી
લાગ્યા તો આમ દુઃખ દેવાતું કારણ
શું ? કહો ! જવાબ શો ! જવાબ નહિ
આપો ત્યાં સુધી હું તમારી દુસ્મન છું !
(વિનોદ જવાબ નથી આપતો) પુરૂષ
જાત સ્ત્રી જેવા સંનને નથી કેળવી
શકતાં તો પછી દુનિયામાં જીવે શા
માટે ? એવા પુરૂષોનો તો પૃથ્વી બાર
ઝીલવા પણ તૈયાર નથી. પોતાની
આંખમાં જરા-જેવો સત્તાનો નશો
લાવી, એ નશાની સર્વત્ર સત્તા પોતાના
રાક્ષસ પંજમાં સપડાયેલી બિચારી
નિદોષ અમળાઓ ઉપર વ્યક્ત કરે છે,
એ શું પુરૂષ કહેવાય ?

[વિનોદ ચાલ્યો નય છે; શાન્તા
તથા કેલાસ બન્ને એ બીજાને વળગી
પડે છે ને રહે છે.]

કેલાસ : હવે મારે. આ દુનિયામાં નથી
જીવવું; મારે મરી જવું છે.

શાન્તા : એમ કોણ મરી ગયું છે, બાબી ?
દુઃખ સહો, તેમજ દુઃખ દેવા બાબતની
ફરિયાદ પણ કરો; ન્યાય માગો. ન્યાયની
બાબતમાં આપણો કોઈ વિરોધ નહિ
હોવા શકે. શું સ્ત્રીજાતિને આમ દુઃખ
દેવાતું હશે ? ! !

[બંને કેટલીયે વાર પછી છૂટાં પડે છે.]

દરથ ચોથું

સ્થળ : કેલાસનો રૂમ.

સમય : સાંજનો.

[થોડાક વખત પછી કેલાસ દુઃખ
સહન ન થવાથી હાથમાં ચપ્પુ લઈ પોતાની
આંખો ફેડવા તૈયાર થાય છે. એઠવાંમાં ચાન્તા
તેના ઓરડામાં પ્રવેશે છે ને કેલાસના હાથમાં
ચાકુ ભેટાં બોલી ઠેકે છે]

શાન્તા : આ શું કરી રહ્યાં છો, બાબી ?

કેલાસ : (આંખમાં આંસુ અને ગદગદ
કંઠે) મારી આંખો ફેડું છું ! ! !

શાન્તા : શા માટે ?

કેલાસ : હવે આ દુઃખ સહન નથી થતું !

બસે દુઃખ સહીશ, પણ દુઃખની ચીન-
ગારીઓ તો નહિ જોવી પડે ને ? બસે,
આખું યે શરીર એ દુઃખની જ્વાળાઓમાં
બળી બરડમ થાય ! પણ જોતું તો નહિ
પડે ? આંખોના અંધકારમાં ગમે તે
થાય, શરીર કંપી તો નહિ જાય આંખના
અંધકાર પછી જીવનનો પણ અંધકાર
જ છે. બસે પછી એતું ગમે તે થાય.

[શાન્તા કેલાસ પાસે જઈ તેના
હાથમાંથી ચપ્પુ લઈ લે છે.]

શાન્તા : (દીલગીર અને તિરસ્કારથી)

ઓ કુર, નીચ કુલીનતા ! તારી અધિ
અંખોમાં અને ઝેરેલી નસોમાં આ તારી
પ્રતિષ્ઠાના લોહી ઉછળી રહ્યાં છે, અને
એ ઉછળતા લોહીમાં કેટલીયે નિર્દોષ
સ્ત્રીઓના જીવન કુખી ગયાં છે. તારી
કારમી શ્રેષ્ઠતા અને તારી પ્રતિષ્ઠાના
પડકાર પોછળ કેટલીયે સ્ત્રીઓનાં ગળાંઓ
પર કારમી છુરીઓ ફરી રહી છે.....

અને ઓ સમાજ ! તેં તો
હદવાળી ! તારી કર્તવ્યતા ને તારું
હાથપણ તો ખૂંડે જ કારમું છે.

કેલાસ : બહેન, આપણા સમાજની રૂઢિચી
આજની નહિ, પણ ભુતકાળથી ચાલતી
આવે છે.

એના નામની પાછળ આત્માને
મૂળવી મુકે, શરીરને ખાળા મુકે, એવાં
પરિણામો છુપાયેલાં હોય છે. ઊંઝાણમાં
ઉતરી જોવા જશો તો એ રમથાનથી
પણ વિશેષ અંધકર લાગશે.....અને
કેટલાયે કુળવાન મનુષ્યો મારા જેવી
કેટલીયે સ્ત્રીઓના જીવનની હેળા પ્રગટાવી
તેના તાપથી તાપ્યાં છે. એના રહતના
પોકાર પર હસ્યાં છે.

[કેલાસ એક હંડો શ્વાસ લે છે.]

શાન્તા : હસવા દો ! એ હાસ્યના મુખ
ઉપર ચીનચારી ચાંપી એક મોટી ન્યોતિ
બહાર નીકળી છે. અને એ ન્યોતિ સ્ત્રી-
જીવનપર ફેલાયેલા અંધકારને દૂર કરી
સર્વે પ્રકારમાં લાવવા મથી રહી છે.

ભુતકાળથી તે છેક આજદિન સુધી
સ્ત્રીજીવન પર અંધકાર જ છવાયેલો છે.
અને એ અંધકારમાં જીવન કયે રચે છે,
એ પણ જાણતું-નથી.

આજે હવે એ ન્યોતિ સારાયે
હિંદુ સંસારના મુણેમુણામાં પ્રગળી

રહી છે. અને કેટલેક ઠેકાણે ગુદમૂતી
ચક્કીમાં પીસાતી બહેનોને સાંતત્વ આપી
રહી છે. કેટલાયે વર્ષોથી એની આંખમાં
બરાયેલા ઝેરી નશાને એ ખાળા દેશે.
અને ત્યારે જ આપણાં જેવી કેટલીયે
બહેનો, એ સમાજના ફરતા કાળ ચક્ર-
માંથી બચશે !

[શાન્તા એક હંડો શ્વાસ લે છે
અને બંને એક બીજાના સામે જોઈ રહે છે.]

દૃશ્ય પાંચમું

સ્થળ : ફેલાસનો રૂમ.

[બહુ વખત ગયા છતાં, ફેલાસને કોઈ
ભત્તની યાંત્રિ જ નથી. છેવટે તે પોતાના
જીવનને સમાપ્ત કરવા તૈયાર થાય છે, પોતાની
રૂમ અંદરથી બંધ કરી એક ખાતામાં ઝેર
લઈ તેને ગટગંધવા તૈયાર થાય છે.]

કેલાસ : (મદુગદિત કંઠે) ઓ કુર, તુ તો
ઝેર છે ! લાંબો રૂપિયાથી અધિક એવા
માણસ જેવાં રત્નનો તું નાશ કરનાર
છે. દષ્ટિના તકાવતમાં તું આ જગતને
સંસારની વચ્ચે હમરો ગાલિતું અંતર
પાડી દેશે ! તું વિધ છે. વિધ ! શબ્દ
મનુષ્યના હૃદયને મૂળવી મુકનાર છે.
તારી તરફ દષ્ટિ કરતા પણ કંપી
જવાય છે. એ જ તું ઝેર ! પણ મારે
મન તો તું અમૃત છે ! હા અમૃત !
તું મને આ સિતમની ચક્કીમાંથી
બચાવીય એટલે જ તું અમૃત છે !
મારે મન આ વિધની પ્યાલી નહિ, પણ
અમૃતની પ્યાલી ! હા અમૃત !

[લાગણી વરા ચઢી નય છે;
આંખો બંધ કરી પ્રાર્થના કરે છે.]

.....પ્રભુ ! મને માફ કરજો,
હું તમારી ગુન્હેબાર છું. મારા, કચડાતા

આત્માનો આપવાત કરો ત્યાગ કેડું છું !
હું તમારી બચતી નદિ પણ સાત
બચતી ગુન્હેગાર છું. મને શું શાન્તિ
નદિ મળે ?

[ખ્યાલી મઝાયાવી ભય છે.
થોડીક વાર પછી દેવાસના સરીરમાં
ઢેર ફરી વળે છે ને જોવાન થઈ નીચે
પડી ભય છે. એટલામાં શાન્તા ત્યાં
આવી ચડે છે. દેવાસ આ પ્રગણે જિતો
મઝરાય છે.]

શાન્તા : (ધડકતા હૃદયે) બાભી.....
બાભી આ શું ? !

દેવાસ : (જ્ઞાનમાં આવતાં) દિંદુ સંસારની
લગ્નવેદીનું બચીદાન !

[દેવાસ ચોતાનો દાપ ઢઢાવી
શાન્તાના સરીર પર મૂકે છે.]

બહેન, કાંઈ પ્રતિજ્ઞા ? !

શાન્તા : (થોડીકવાર પછી; કંપીત સ્વરે)
હા ! પ્રતિજ્ઞા ! બાભી, બાભી, હું
આનંદી પ્રતિજ્ઞા લઈ છું કે તમારી
ઉપર ગુન્હેવા સિતમનો ન્યાય ન મેળવું
ત્યાં સુધી મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે હું લગ્ન
નદિ કરું !

[દેવાસ આ વાક્યો સંભળે છે
ને ચોતાની ઘાટી પર દાપ મૂકે છે.]

દેવાસ : બહેન, ત્રી મનિ જો; પ્રભુ જીવનાં
ગણે ત્યાં સુધી મનિનો લાગણી દેવ-
માંથી ન વિસારજો. ન્યાયથી લદ્દને !
ન્યાયથી લદ્દનામાં તમને કોઈ નદિ રોજી
યો, ત્રીમનિ પર ગુન્હેવા સિતમ મરે
જગવો હૃદયને. મારી આ ક્ષેત્રની
આપણા દિંદુ મંડળમાં, મુકને ! સમાન
લદ્દના કંડા લઈ દિંદુ સંસારના ખુલ્લે
ખુલ્લામાં ફરને ! કુળ મયોદા અને
કુલિનતાના ઝેરી નશામાં સુધી રહેવા
મદાસયો સામે પોકાર કરી ન્યાય મેળવને.

શાન્તા : બાભી ન્યાં સુધી મારામાં જીવ
નહે ત્યાં સુધી હું એ નદિ મુકું !

દેવાસ : (ડચડીયાં ખાતી) પ્રભુ સીધું
કલ્યાણ કરે ! !

[દેવાસની આંખો મોંઘાઈ ભય
છે. શાન્તા તેના દેવ સામે જોઈને દુઃખમાં
મરે છે.]

શાન્તા : (રડતાં રડતાં) પ્રભુ, તેમના
આત્માને શાંતિ આપો ! !

[દેવાસના મૃત્યુ પછી પાતાં
બખાંએ માણસોને તેના આપવાવની
ખતર પડે છે, અને તેથી નેમો ત્યાં
આવી પડેલો છે. દેવાસની આંખોમાં
આંસુઓ રોડી આવે છે.]

—અસ્તુ

તમે આ પુસ્તક વસાવ્યું છે ?

બાળક-બાળાઓ, ત્રી-પુરુષ સર્વને વાંચવા યોગ્ય પુસ્તક

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર

સચિત્ર ભાગ ૧-૨

કિંમત રા. ૩-૧૨-૫૫

ન વસાવ્યું હોય તો આજે જ લખો—લુહાણામિત્ર પ્રેસ. રાવપુરા

‘ ગુર્જરપતાકા ’

(અંક સવેશ)

ભારતી ગોઠે ગરવી ગુર્જરી, એનાં એ ગરવાં હો ગાન ?
કવિજન જીભે ગવાઈ : ‘ગરવી,’ ‘ગુણિયલ,’ એ મંગળ ‘મહોલાત,’
‘ મોરી , ઝાંઝેરી ગુજરાત ! ’

ક્યાં છે ગૌરવ અંકિત એનાં ગરવા ગરુડ શા નિશાન ?
ક્યાં છે ગૌરવ ગાથા ગાતા ઝંડા ઉંચેરા એ આલ,
કંચન કલગી કીર્તિ કલાપ ?

શું ગુર્જરીદેવીની પતાકા ? શું એનાં ગૌરવ નિશાન ?
ગુજરાતજીને પાલવડે પાલવડે પૂર્યાં એ ગૂઢ ગાન !
પુણ્ય પતાકા એ શુભ સાજ ?

મશરુ મખમલને પાલવડે કનક ચમક કસખી કીનખાખ,
ચોલન છુટા, વેલ, ફૂલડાં, તારક લબ્ય ભરી ફેં ભાત;
શાં સમૃદ્ધિ ને રસ રાગ !

ચુન્દડી ચારુ વિવિધ રંગી, વિધ વિધ વેલવ ને વિલાસ,
ત્રવેત સ્વાંગ એ મલમલ ઝીણાં, આંક્યા ઉંચેરા ઉલ્લાસ;
પાલવડાના પુણ્ય પ્રકાશ.

શુભ સાદીએ ખાદી સાડી, ત્રીરંગી બાંધી કીનાર,
રાષ્ટ્ર રંગને અંક ધારિયા, પાલવડે રંટિયા ભાત,
ઐક્ય, ઉદય ને સત્ય સુહાસ.

નિર્લજ્જ કે પુત્રોથી ફાટયા કદિ પાલવ ચીંથરાં એ હાલ,
હરણમાં પણ જીવન સીંચતા સીવણના સુંદર શા ટાંક ?
સ્વત્વ ઝીલવવાના અભિલાષ.

એ પાલવની પુણ્ય પતાકા, એનો ઉચ્ચ વિહાર પ્રદેશ,
ઉંચે ઉડે સ્વર્ગ લોભમાં ઝીલે સંત વિભૂતિ શ્રેષ્ઠ;
ઉ તા રે અ વ ની એ દે વ !

એહી પતાકાના પટ ખેંચાળા, હેરાતો પાલવ વિશાળ
પૃથ્વીપટ, સાગર જલ ખૂંદતાં ગુર્જર બહાણવટાં વેપાર
પાલવ ખૂંદી કીધા અભ્યાસ.

ફરફરતાં પાણી છાંયડી ધરતો અમૃત ઝરતો પાલવરાજ,
શાન્તિ સદા એની છાયામાં મનુ સંતતિના કીલકીલાટ
ખીલ્યો શો મનુ કુળનો ખાગ !

એ પાલવડે વિશ્વ વાડીમાં અનુપમ અર્ચ્યા ફૂલના ફાલ
નવલાં વિધ વિધ સૌગંધ ઝરતાં ફૂલ ફોરમવાહુ અભિલાપ
પાલવડે પાડી ફૂલ ભાત.

દાઝ્યાં દુઃખિયારાંને જગમાં વિંજે વિંજલડો નિસ્વાર્થ,
સેવાના સદ્ભાવ ધરીને સિંચે શીતળ શાન્તિ શ્વાસ
દિવ્ય દયાના લરિયા લાવ.

એ પાલવની ઓળીમાંહિ જેતર કેં મણિ મોતિ સમાન,
પ્રતિ વર્ષે ઉર હર્ષે લરતી જેડુતણુ નવ ધાન્ય રસાળ
ધાન્યે પાલવડા છલકાય !

ધાન્ય છલકતા પાલવડેથી છૂટે હસ્તી કરતી દાન
આંગણુ આવ્યાં પાડોશીનાં દીન શિશુગણુને ધરી સુહાસ;
સંકુચીત નહિ એ શુભ સાજ.

ગુજર ગૌરી લાલભરંતી, સુન્દરતાના સજતાં સાજ
દપણું દેખી આંહલિયાના અંશુલીથી આંકે આકાર;
પાલવડે લૂછે વધુ લાગ.

એ પાલવ પટ કુમકુમ તિલક ગૌરીઓ કરતી નિજ હાથ,
હર્ષે અર્પતી ગુજરાતણુ એ નિજતણુ અર્ધું સૌભાગ્ય;
“ફરકો, મંગળ હો ધ્વજરાજ !”

શિયાળે શીતળતાથી એ ઢાકે કરતાં ચિંજતાં ગાન,
ઉણાળે વિંજલડો વરસે લૂછે પરસેવા વળી ભાવ,
વરસાદે ઝાંછાવે ખાળ.

વસંતના વૈભવ શા રુડા ! કેસુડા રંગે રંગાય,
શરદ્યાંદની રાસે રમતાં પુણ્ય પ્રકાશે એ લહેરાય;
એને ઉર સહુ રસભાવ.

લીંબ્યા પાલવડે ગૂઢ ગાથા, અંકે આખંડ લહેલ સખાળ,
ઊરનાં અમૃત શાં ઢોળાયાં રતનનાં છલકી દૂધ રસાળ;
શાં સમૃદ્ધ મધુરાં થાંન !

ઉદયમ શ્રમના પરસેવા કે' ઝરે નિર્મળા જે નિજ લાલ,
લુછ્યા એ પરસેવા ઝરતા; ઉરના ફોલ શમવતા સાર-
વળી ઝીલ્યાએ અથુ પ્રવાહ.

નિજગણી લીધા નિરાધાર કે ખાલુડે ભીંજવ્યા એ શુભસાગ,
યુગરાતણુ હરએ એ અંકે; રે, ગૌરવવન્તી કે માત-
પાલવ ભીંજ્યે નવ હરખાચ ?

અથુ ભરી આંખડીઓ લૂછી, યની દુઃખિયાંના સુહૃદસાથ,
એને અંકે દુઃખી શિર રેળી, કે' ઉર, કરતાં અશ્રુપાત,
તે ત્યાં સુખદ શાન્તિ શ્વાસ.

એ પાલવ પટ કે' કે' આવ્યા યુગ યુગના નવલા હો રંગ !
સંસ્કૃતિ, સમ્રાટ સિંહાસન કે'ક ધિરાળ્યાં એને અંક,
અવલોકે. આંક્યાં એ વસ.

ઠાલીની કે' કલયડીઓ પેલી ઠટી ખૂણેને સ્કંધ દળાય,
શુભરના ગત ગૌરવનો એ એમાં લબ્ધ, ભયો ભૂતકાળ
અનુપમ એનો એ ઇતિહાસ.

એહિ પતાકા ગાદે એકંદ્રિ' સ્વર્ણ દારિકાનાં મુખમ,
વિધાનગરી વલ્લભીપુરને આર્ય સંસ્કૃતિ શૃંગ શ્રીમાધ,
પાટણુ રાજતણાં રમખાણુ

ચાંપાનેરની ચાંદની ને એ સુરત ખંડારુ સુન્દર ખાગ,
એવાં એવાં અધિક્ષંએથી; વચ્ચે રંગીન રેખા આંક
અમદાવાદ એ આજની છાપ.

એ તો રેખા સૂચન એમાં કે'ક ભયો ઉડા ઇતિહાસ,
કેમ ઉઠેલું કલયડી સરવે, ગૌરી ત્યાં તો કળેને કાય;
સંકે રે સાળુ કિનાર.

ના, ના, એને ગૌરવ લેવાં સ્મરી અકેતો ભૂતકાળ,
ઠાણે એ કલયડીઓ ગડીઓ કેાઇ લગાવી સુન્દર શાંખ,
સૌ સંકેરે આળુ કિનાર.

હૂટો છેડો દહેરતો એ એને રચવા નવ ઇતિહાસ
ગાંધી ગૌરવ શક્યાં એને ભરવાં નવયુગનાં અગ્નિપાત,
સંજ્વા સ્વર્ગતણા સંસાર.

A Woman must never tell.

—J. M. Barrie.

✱

હું કવિ હતો. એ ગારી કવિતા હતી. એનું નામ અલકા.

અલકા રૂપ રૂપનો અવતાર હતી. વર્ષા નીતરેલી વાદળી જેવાં એનાં નયન, પ્રાતઃ સંધ્યાના લલાટમાં શોભતા બાલસૂર્ય જેવો દીક્ષીથી દૈદિધ્યમાન થતો એનો ભાસપ્રદેશ, ઝાકળનો બિંદુઓ અદરશ થયાં પછી ચમકી રહેતી કમલિની જેવું સૌમ્ય શોભન વદન, સિરીય પુષ્પશા ડોલતા હાથ અને...અને ખીલું 'શું' 'શું' તેનામાં હતું અને શું ન હતું ? તેનાં અંગ ઉપાંગોનું વર્ણન કરવાને હું અશક્ત છું. કવિ માત્ર જ એવા. કયો કવિ કવિતાને સર્વાંગ સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં પોતાની કલમ પીંછીથી ચિતરી શક્યો છે ? એ તો અપૂર્ણ જ રહે. અપૂર્ણતાને લીધે જ ખીલે એને પૂર્ણ કરવાની અભિલાષાથી એની આરાધના કરે; તે પણ અન્તે તો હાથ ખેંચેરી નાખે. કારણ કવિતા તો અનર, અમર અને અશ્વત્થ છે. એનો પરાજય થાય તો પછી એને એકને વશ રહેવું પડે. તેનો વિકાસ અટકે માટે જ તે અશ્વત્થ.

વળી કવિની કવિતા ખીમને ગન કુદ તણખલા જેવી પણ હોઈ શકે. તેથી કરી કહું છું કે અલકા કવિતા હતી, પણ તે ગારી જ. ખીમને મન તે સર્વસામાન્ય હશે. આ કારણને અંગે ઉપરોક્ત વર્ણન અન્યને અતિશયોક્તિ બધું લાગે તો હું આશ્ચર્ય જરાય પામીશ નહિ.

અલકા પરથી ત્યારે બાર વર્ષની હતી.

અત્યાર સુધી તે ગામડામાં જ ઉછરેલી એટલે શહેરની વધારે પડતી શારીરિક કાળજી, સંરક્ષ અને ટાપટીપથી તે અજાણ હતી. તેને વિવિધ પ્રકારના કેશકલાપો ગૂંચતાં નહોતા આવડતા. ઇન્દ્રધનુના રંગો જેવી વેણી અંગેડે ન હતી. બાકી જો કંઈ પણ પિયરથી તે સાસરે સાથે લેતી આવી હોય તો તે ચપળતા, ચંચળતા, શરમાળપણ અને ગામડી નિશાળનું ગુજરાતી ચાર ચોપડીઓ સુધીનું શિક્ષણ, થોડો ધણો આવનો પણ શોળ હતો. કંઈ મધુર હતો—સ્વાભાવિક રીતે ઓનો હોય છે તેથી કંઈક વિશેષ આટલું પણ ધણું ઉપયોગી થઈ પડ્યું. મેં તેને અંગ્રેજ થોડું શીખવ્યું. ગુજરાતીમાં વધારે રસ લેતી કરી કે જેથી કંઈ સાહિત્ય વાંચી સમજી શકે.

શોળ વર્ષની થઈ ત્યાર સુધીમાં કોડ-બરી નણુંદની બાવના, પતિનો પ્રેમ અને સાસુ સસરાનો ઉમળકો વિગેરે તેણે ઝડપથી સંપાદન કરી લીધાં.

'ગમે તેટલી તો ય બાપ હંચકૂળની ને !' પડોશણો કહેવા લાગી.

'વહુ તે વહુ જ. ઘરનો દીવો નીકળ્યા. કોઈ વાતનું કહેવું જ ના પડે. પડતો બોલ ઝીલી લે છે. ઘર કામમાં તો એકઠો, કશું બળતાવતું નથી રહેતું...' વિગેરે વચનો બાના મુખમાંથી બાપુ પાસે નીકળતાં સાંભળી હું ખુશ હરખાયો.

'મારું અહોભાગ્ય કે તું મને મળ્યા. 'આનંદમાં આતી જઈ મેં તેને કહ્યું.

આમ સહયુક્તના મહાર ૩૫ પત્નીમા
કેટલી ઉણપ પણુ જણાતી

‘—છતા વહુજ તમાર મુજપણુ ના
મયુ’ ચમરાક કામી દાપો ભારતા.

‘આ સરમળપણુ લાકડા સુધી પહોચશે
કે શુ ?’ તોફાની સુભાએ અનકાને ચીડવતા
તેની બીજી વૃત્તિ ઉપર દીકા ન કચી તો ય
તે શાન્ત રહી.

‘અનકાની જ મતીયિ હતો ખુરસોમા
પડ્યો પડ્યો હું’ ઝાંધેનો ‘વાચનો હતો
કેરડીમોનાતુ પાત્ર માંગે નયન સમક્ષ તરવગી
રહ્યુ છું. તેની પરિસ્થિતિ જોઈ મરા મુખ-
માથી ‘Poor Desdmona’ Love-
ly Desdmona’ oh ! love .’
એના ઉદ્ગારો સરતા હતા લા તો અલકાને
પરાણે તાણી લાવતી સુભા દાખલ થઈ

‘જો ભાઈ, હવે બાળીને-આમ દેખાવે
તો-પુરા શકેરી બનાવી દીધા છે ને ?
‘આઈ મોજનો સાળુ, કટ બાપનો કબજો-
રૂની’ આજે તો જનાઉક છ-કાને
કૂડગ, કપાળમા દીલડી અને અભેડે
વેણી. બરોગ જોઈ તેને લા ? અને પડી
એક કવિતા નખી નાખો

‘મસ મવ હવે છૂટી’ આગુ મોની
-નકાની મુક્તિ આપતી સુભા મદન સામે
લેખ મોહુ મનકાનુ અનકાએ પછુ રિમત
વેયું. સુભામની પાળડી વેરાવ તેમ સગીર
વાર જીભી રહી પડી પીઠ ફેરવી ચામવા
માડયુ રું અને મુભા જ-ને તે જોઈ રહ્યા.
તેને જાતી જોઈ મનમા કવિતાનો પકિતો
ચાઈ અમ્મ દ મળમળવા લાગ્યો—

ગિછાવીને પ્રાણ પગગ ચાવી
અનિવ દહેરી ગમ મદ વ્હાવી
પ્રગાન્ત, લાજન, વધને છવાતી
હૈયે ઉછાગા, લગતી ન મારી

ઉમરો યોગગી તે બહાર મઈ ત્યા તો
સુભાએ ખૂંધ પાડી ‘ભાભી અરે’ આમ
આવજો..જેને મટે આ-આતા તે તો ખાસ
રહી મયુ’ કહેતા તે જીવી અનકાને પાછી
ખેચી લાવવા દોડી કોઈ પણુ જાતની
આનાકાની કયાં સિવાય જન્મે ફરીથી પાછા
ખડમા દાખન થયા. અનકાએ મરા સામે
જોયુ તેની આખમા મને કોઈ અવનવુ
આકર્ષણ જણાયુ. કરી એક કા-પની પકિત
સરી મઈ.

આવો આવો રસિલા મદભર

નયના નીમ્ન નાખી સુખાલે !

‘ભાભી આત્યાતા-હું લાતીતી પગે
લગાડના આજ એમની વર્ષે માઈ ખરી ને’
જરા ખચકાયા ખગ પણુ આ વાત જોઈતો
એટલે ડપો. દીક ભાઈ, બહા બહાર જરી
એમ કહેતી સુભાએ જતીથી બહાર નીકળી
ખારણુ બધ કયું અને સાકળ મદાવી દીધી

અનકાએ આડુ અનળુ જોયુ અને પછી
મને નખી પગે લાગી મહારાથી કઈ પણુ
બોલી શકાયું નહિ ‘અરે’ બસ થયું.
કદી મે લાય જાવી ઉમી કરી અનિમિષ
મારા પ્રતિ તે જોઈ રહી તેની આખો
પાણીથી ચમકાયા તાખી હમાંનુ કે હુ ખાણુ
દશે તે હું સમજી શક્યો નહિ. પછો તરત
તે હસના લાગી અને કપોલ પ્રદેશ ઉપર બે
ગિફુઓ ત્રીલાઈ રહ્યા તેના મુવાળા તાળ
ઉપર દાય ફેરવતા મે પૂછયુ

‘જાણ, જા કોઈ ઉાર નથી કે શુ ?’
સુભા આજ ખૂંધ તોફાને ચરી છે.

‘જાણ મદાર મયા છે, જા ન્હાવા
બેઠા છે’

‘જોડ રતો’ પેલા ત્રીલાઈ રહેતા
મે અત્ર ગિફુઓ આમળયો ફર કરતા રું
જોઈયો, યાદો. ખત અમે જ-ને શાન્ત રવા
એક શીખના સામે જોયા કયું.

‘આરણું ઉઘાડું કે ?’ સુભા ટકોરા મારતી બોલી.

‘પધારો. ’ મેં કહ્યું અને સુભાપિણી અંદર આવી.

પા એક કલાક સુધી અમે ત્રણેય જાણે આડીઅવળી વાતો કરી. ઝાંથેશ્વેની વાતો સંભળાવી. ત્યારબાદ અલકા જતી રહી. તેના ગયા પછી સુભા મારા બંને હાથ પકડી. કરગરતી હોય તેમ બોલવા લાગી.

‘ભાઈ એક વચન આપશે ?’

‘ક્યા બાળતમાં ?’

‘તે પછી કહીશ. ’

‘જલ્પ્યા સિવાય કેમ બધાઉં ?’

‘નથી હાથો ઘોડા માગવાની ! વિશ્વાસ રાખો. ’

‘વારું, વચન લે. ’ એમ કહેતાં મેં જમણા હાથથી તેને તાળી આપી.

‘જુઓ ત્યારે ’ કહેતાં તે બારણા સુધી જઈ ખંડ બહાર કોઈ છે કે કેમ તે ખાતરી કરી આવ્યા બાદ કહેવા લાગી.

‘ભાભી મારા શ્વાસને પ્રાણ છે. તેમના જેટલી ત્યાગવૃત્તિ, નિખાલસતા, માયા ભમતા મારામાં પણ નથી. છુદ્ધ ચતુરાઈમાં સામાન્ય સ્ત્રીને ટપી જાય એવાં છે. કોઈ દિવસ કોઈને બોલ ઉઘામ્યો નથી. હું કદાચ આવેશમાં બે શબ્દ બોલી હોઈશ પણ તેમણે હંમેશાં જવાબ નથી વાળ્યો. તે દિવસે એમને તાવ આવ્યો’તો ને કપડાં ગરમ થવાથી ન હતાં ત્યારે બે રાખડો બાંધે કલા ને તેમણે ડાબા આંસુ સારેલાં. બીજો દિવસે મેં પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું: “શરીર ઠીક ન હતું, સેંજ માથું દુઃખતું. પણ કામ કર્યા વગર કંઈ ચાલે, ” કોઈ દિવસ એમની આંતરડી કકળાવશે નહિ. બિચારા ને નથી મોટી બહેન કે ભાઈ અને મા તો આજ મરું કામ મરું કર્યા કરે છે. એમને ઝોથ ફોની ? અધુરામાં પુરૂ ઝોલા-

બોલાં અને ઘરમાળ સ્વભાવનાં મુખ્યાં છે એટલે મુંઘાં મુંઘાં બધું સડન કરી જતે બળ્યા કરશે પણ કોઈને કહેશે નહિ. આટલું કહી સુભા કોઈ વિચારમાં ગત થઈ ગઈ.

વર્ષ ઉપર વર્ષ વીત્યાં. અલકાની ઊંમર પચીસ વર્ષની થઈ ગઈ. મુઘાવરયા ઝોળાંગી યોવનની ઠેડી ઉપર કમારની પગ મૂકી ચૂકી હતી.

સોળથી પચીસ વર્ષના માળામાં ધણા ફેરફાર થઈ ગયા હતા.

અલકા વધારે પ્રમદમ અને બચકાર કુશળ બની દુનીયાનો આપ લે નો કોપડો તે ગરાગર સમજી ગઈ. ‘સ્વભાવો મુર્ચનો તિષ્ઠતિ જાયતે’ એ સુત્ર અનુસાર તેના જાતિ સ્વભાવમાં ખાસ કંઈ ફેરફાર થયો ન હતો.

બીજો નોંધ પાત્ર બનાવ સુભા આક્રિશ્ન ગઈ તે હતો. નજીક બોનપ્તનો પ્રેમ અમાલ હતો. એકજ પ્રસંગ અસારે પણ આંખ આગળ તરવરે છે. ગામમાં મેથેરીઆનો સખત વા આતેશો અને તેમાં તેમાં સુભા એવી જકડાઈ ગઈ હતી કે બચવાની પણ આશા ન હતી. પાંચ પાંચ વખત હિંમત ખાખે તે પડી. સતત ચાર મહીના પયારી વરા રહી. સુભા માટે તેણે જેટલી અખંડ રાત્રિઓ આંખ મીંચ્યા વિના કાઢી તે તો સુભા જ જાણે છે. ‘ભાભી તમે એકલાં સાગ્ન રહી ગયાં છો તે તમને પેટ ચડતું હશે કેમ ?’ આ રીતે વારંવાર એ કલા છતાં તે તેણે ધાયું કરે જતી. સુભા માટે કોઈ જગ પણ ધસાતું બોલે તે તેનાથી સહુ જતું નહિ.

એક દિવસ કોઈની પામેથી સાંભળ્યું કે સુભાની સાસુ સુભા માટે કહેતાં: ‘મોટાં રૂપાંગાં આપ્યાં છે ને તે મારા છોકરાને ભભાળીને દૂર દેશવર કાઢ્યો. અહીં રહે ત્યારે

‘તો સાસુતાં વૈતરાં કરવાં પડે, મારે સાગે
ખબર જોવા આપું’ પડે...હવે જીવો કે મરો
છે કંઈ.’ ત્યારે તે આખો દિવસ વ્યગ્ર
ચિત્તે રહી. અને મારી પાસે આવી કહેવા
લાગી: ‘જેન માટે આવું બેસે છતાં તમારી
કોઈની જીવ હાલતી નથી.’

‘તું ક્યાં પરાયું’ માણસ છે. જમીને
અમઝ એની સાથે. ‘મેં’ કહ્યું.

‘મારાથી જો એમ થયું’ હોત તો હું
કહેત જ નહિ.’

‘તો પછી છાની માની બેસી રહે.’
હું સમજતો કે સાસુ વહનું ધર્ષણ ચાલ્યા
જ કરવાનું અને એની જાતે જ સમી જશે.
પછી નિરર્થક અકવાદ થા કામનો ?

રીસ ચઢાવી તે ચાલી ગઈ.

હવે થોડું મારા અંતર વિષે કહી લઉં.

મેટ્રિકમાં આવતા પહેલાં જ લગ્ન થયેલું.

કોલેજમાં ચાર વર્ષો દરમિયાન મેં કેટલોક
જાન અમકાને કરેલો તે તેણે સહન કરી
ધોતો. તે જાણતી છતાં દરિયાઈ દીવ
ખાતે મન ઉપર જરાય લાવતી નહિ.

બી. એ. થયા પછી એન્જનીયર ખાતામાં
નોકરી સ્વીકારી. ઓફિસમાંથી ઘેર આવતાં
સાધારણ રીતે સવા પાંચ, સાડા પાંચ થતા
એક દિવસ સીનેમાનો પ્રોગ્રામ નકકી કરવાનો
હતો એટલે હું, બકુલેપને ત્યાં ગયો, ઘેર
પાછો ફરતો તો ત્યારે સંધ્યા વીતી ગઈ હતી.
અલકા રાત્રી જોતી બારીએ બેઠી હતી. નજર
ચૂકવી હું ઘરમાં દાખલ થઈ ગયો. અને
તદન ચૂપકાથી તેની પાસે ગયો. સદજ પથ
અવાજ થાય નહિ તે જાણવી અડધું બારણું
ઉઘાડ્યું. અલકા આકાશ સામે જોતી માતી
હતી:

‘ખાંખોના કદકાટ સમી ગયા,

સંધ્યા રંગો પૃથ્વી રમી ગયા,

ઉલી હું આશાને દોર

પિયુ મળ્યા ના અંદ્ર ચઢેર.

‘આખ્યા આખ્યા’ કરતો હું અંદર
દાખલ થયો. અલકા એકદમ માતી અટકી
ગઈ. મારા સામે પહેલાં સ્વાભાવિક રિમત
થઈ ગયું, પણ પછી ગંભીરતા ધારણ કરી.
હું મોડો આવ્યો એટલે રીસ ચઢાવી તે
ચાલી ગઈ.

રાત્રે મેં આનંદમાં કહ્યું:

‘અલી એ...’

‘હ.’

‘આપણે આજ સિનેમા જોવા જવાનું છે.’

‘પ્રુથ્વીથી જાન. તમે તમારે નાટક
સિનેમા કર્યા કરો. ઘરમાં શું થાય છે તે
જાણવું છે ?’

‘શું થયું ?’ મારા બેદરકારીપણને
લીધે મેં પૂછ્યું.

‘કંઈ નહિ.’

‘ત્યારે તું કહે છે ને ?’

‘અમસ્તી જ’ કહેતાં તેણે હમીને વાત
ઉઠાવી દીધી.

‘અડધા કલાકમાં તૈયાર થા.’

‘મારી આંખો ડુબે છે અને માથું
ચઢ્યું છે. એટલે હું આજ નથી આવતી;
તમે જોઈ આવો અને સવારે મને વાત
કહેજો. હું...સમજ્યાને. ‘એવી સ્નેહભીની’
દૃષ્ટિએ કહ્યું કે હું અવાજ બંધ્યો. હકીકતી
અતે ના જ આવી.

બીજે દિવસે સવારે મેં કહ્યું:

‘તું તો ધોરતી’તી, મને આખી રાત
ઉંઘ ના આવી.’

‘કેમ વારુ ?...સિનેમા ના જોઈએ ?’

‘કારણ તો એજ છે.’

‘રાત્રે શું લખ્યું, લાવો જોઈએ.’

‘હું લખવા બેઠો’તો અને તને ક્યાંથી
ખબર ?’

‘હું તો બધોય ખબર રાખું છું, તમારી

જેમ છે કે પત્ની સામે જોઈ કવિતાઓ લખ્યા કરવી એટલે બહુમ આવી ગયું ?

હું દિગ્બુદ્ધ બની ગયો. અલકા પણ આખી રાત જાગતી જ પડી રહી હશે. હું વારે વારે તેના તરફ જોયા કરતો હતો તે તેની ધ્યાન ખાદર ન હતું.

બન્યુંતું એમ કે સિનેમા ચિત્રમાં આવતાં એક પ્રસંગ જોઈને હું ખુદ અલકા ઉપર કવિતા લખવા બેઠેલો. તેને કેવી રીતે વર્ણવી, તેના સૌન્દર્યદેહને-ઉપાંગોને-સર્વ રેખાઓમાં શી રીતે ઉપસાવી કવિતામાં ઘટાડવાં, સ્વભાવ કયા પોંછીથી રંગવો; આ સર્વ વિચારોમાં જ આજની રાત વીતી ગઈ. અંતમાં પરિણામ એ આવ્યું કે હું હાથો ને કવિતા ન લખી શક્યો અને પરાજયની ચાર પંક્તિઓ લખી હું પથારીમાં પડ્યો. લગભગ સાડાપાંચ વાગ્યાના સુમારે હું ઊઠી ગયો હોષ્ણ.

‘કેમ હાથો ને ?’ ખબા ચઢાવતાં તેણે કહ્યું.

‘તે કમારે વાંચી લીધું !’ અલકા એ એતું ધ્યાન રાખે છે તે ચોક્કસ થયું. ખરે ચાકીને મેં આમ લખેલું :

લખ્યાં ઘણાં કાવ્ય શશી રવિનાં
સન્ધ્યા ઉપાનાં ગિરિ ગહવરોનાં;
સરો, સરિતા, જલધિ જલોનાં,
હાથો જનુંથી મૂલ ધિક્કરવિનાં.

હું ઊઠી ગયો ત્યાર બાદ તેણે ઉઠીને આ પંક્તિઓ વાંચી લીધીંતી.

—એ છવન, એ રસદહાણુ, એ આનંદ
ઝાણ ઉપર દાળ મીઠું પડતો પડ્યો છે.
પડેલો ઉંચકી ડોકિયું કરતાં ભૂતકાળની
ભૂતાવળો ઘેરી વરે છે. આર્દ્ર સીસો, મુખનાં
દર્દે ભયોં ડૂસકાં, બાનો બળાપો અને
પિતાનો પશ્ચાત્તાપનો પછેડો ચિત્તને ચક્રોળે
ચઢાવે છે.

એક દિવસ આવ્યો. સંસાર ચક્રની ગતિ બદલાઈ.

‘બાપુ, આ તો જાણે જૂના વિચારની રહી, ના પાડે, પણ તમે શું કહેા છો ? આપણે ઓપરેશન કરાવીએ તો શો વાંધો ?’ સન્ધ્યા કરી બાપુ હોંચકે બેઠા હતા ને મેં કહ્યું.

‘અલકા કણુક કરે ?’ પાનતું બીકું ગોઠામાં મૂકતાં તેમણે કહ્યું.

‘ત્યારપછી મને કોઈ જાતનો વાંધો નથી.’ સંમતિ દર્શાવતાં તે કહેવા લાગ્યા, ‘તારી બાને હું કહીશ. ક્યારે આજે હોરપીતાક્રમાં મૂકવા જવું છે ?’

‘વિચાર તો એમ છે.’

‘બસ. કીક લાગે તો જોધી ને જરા પૂછી જોજો, કે આજે દિવસ તો સારો છે ને !’

‘કંઈ અવજોગ નથી. રાત્રે જ મેં જોવડાવ્યુંતું.’

અલકાને હોરપીટલમાં મૂકી આવવમાં આવી. ઓપરેશન થયું. જરૂર જેટલા દિવસો તે દવાખાને રહી ઘેર પાછો આવી.

ઓપરેશન કર્યાંને બે વર્ષ થઈ ગયાં, છતાં અલકાને પ્રસૂતિશૂદ્ધમાં જવા વારો ન આવ્યો, લગન કરે દસ ચાર વર્ષની ગાથો ગયો છતાં, પુત્રને ઘેર સારો દહાડો આવ્યો નહિ તેની માન્યાપને ચિંતા થવા લાગી. અધુરામાં પુરા અલકા પિયેર ગઈ ત્યારે બાએ એક દિન ગામના નામાંકિત નોબીની પાસે જોવડાવ્યું.

‘શું કરે જ્ઞેન ?’ નોબીએ મુખ મુખ ઉપર ખિન્નતા ધારણ કરતાં કહેવા માંડ્યું, ‘ધંધો એવો રહ્યો તે સારું થ કહેવું પડે અને તમારાં જેવાં ને તો બોલું’

પણ કહે જ છૂટકો, કારણ ખાલી અંધારામાં રાખીને ભવ બગાડવો એના કરતાં પહેલેથી એતાણું તો શું ખોટું !... બાઇનું-સુધીર-બાઇનું આ માગશરમાં ફરી લગન થાય એવા સંભોગો છે...'

તેપથમાં ભોલેલા મેં આ સાંભળ્યું. મને મારા માથા ઉપર આબ તૂટી પડ્યું હોય એમ લાગ્યું. એક ક્ષણમાં હજારો વિચારો મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા.

જોશીએ આગળ ચલાવ્યું.

'વહુને સારા દહાડે રહે એ આશા મૂકી હો, તેના નસીબમાં સંતતિ જ નથી. -અને બાઇની હિંમતે થ શું જતી રહી છે. હજુ તો પચ્ચીસ અઢીવીસ વર્ષની છે. બહેણા છે, બે પૈસા કમાય છે. તમારે ઘેર થ ભગવાનની કૃપાથી ધન સંપત્તિ સારી છે. પછી શા વાંધા આવે તેમ છે ? અને તમારી નાતમાં ક્યાં બે જોરી નથી કરતા !...આ શુભોને પેલા...શું નામ ?...સંતાન સાથે' તો પચાસે બીજીવાર પરણ્યા. આ વકીલનો છોકરો ચંપા બે છોકરાંની મા છે, છતાં થ ના ગમી તે બીજી લાખ આવ્યો.'

બા અને ખાપુના મગજમાં વહેમ જડ ઘાલી બેઠો.

અલકા પિપરથી પાછી આવી ગઇ હતી. દિન પ્રતિદિન અધાની તેનાં તરફની પ્રીતિ એાછી થવા લાગી. ઘરમાં કંકાસ પેડો. વાત વાતમાં બા વાંકુ પાડવા લાગી. ડગલે ને પગલે તેની ખામોઓ જડતી અને મારી પાસે ફરીઆદ આરતી.

જોને બૂસો જ શોધવી છે તેને શૂસો ક્યાં નથી ગળી આવતી. સૌને આદહાદક લાગતા ચંદ્રમાં પણ કલંક નથી જોવા ? સર્વ પ્રકારની ઔપધી અને ધનભંડારથી વિપુલ અનેકા દિમાદિના ગમન સુખી શિખરો

બરફથી આચ્છાદિત નથી ! અલકામાં જોને જરાય ઉણપ ન'તી જણાતી તેને 'હવે દેખાવી લાગી.

ચીડીયા માણસના સાનિધ્યમાં રહેનાર શાન્ત પ્રકૃતિનો માંજુસ પણ ચીડીયા બને છે. માથે પણ તેમજ થયું. નિહોંધ, રોડાળ, દુઃખી થતી અલકા મારી આંખમાં ખૂંચવા લાગી. બા જે કહે છે તેમાં કંઈક તો સત્ય હશે એવું મન માનવા લાગ્યું.

વટ સાવિત્રીનું મત કરતી અલકા પૂજનાથે ગઇ હતી. રરતામાં બહુલેષ મળ્યો. તેની સાથે વાતચીત કરવા ઉભી રહેલી તે, હુમડાં ખરીદી પાછી ફરતી બાની નજરે ચડી ગઇ. ઘેર પણ રોજ કરતાં મોડી આવી. બાએ ન કહેવાના બોલ તેને કહ્યા. મારી પાસે આવી ફરિઆદ કરતાં બોલી: 'હવે લોકોનાં ઘર ગણતી ફરે છે. તારે જે કહેવું હોય તે કહેજે.'

પરિવર્તનને પગધિયે ચઢેલા મનમાં પહેલું વિષ જિંદુ પડ્યું.

અલકાને પ્રવૃત વાતનો ખુલાસો કરવા મેં કહ્યું ત્યારે તેણે કંપતે અવાજે કહ્યું:

'નીરૂ પૂંજ કરવા આવી'તી તે મને પરાણે ઘેર જે'ની ગઇ. '—નીરૂ એ બહુ' લેખની પત્ની.

તેના અવાજમાં ચડકાર જોઇ વહેમો મન વધારે વહેમાયું. કેટલાક દિવસ પછી બીજો એક બનાવ મેં આંખે જોયો એટલે એટલે વહેમનાં મૂળ ઊંડાં રોપાયાં અને અલકાના ચારિત્ર્ય માટે શંકા થવા લાગી.

ઘરના ઉગ્ર વાતાવરણથી કંટાળેલી, દુઃખથી રિગ્ગાતી અલકા ફરીથી થોડા દિવસ પિયેર જવાનો વિચાર કરતી હતી. 'હું બાપુ પાસે જઈ આવું ? જવા લોને !'

બે ચાર વખત તેણે વીનવી વીનવીને પૂછ્યું,
તેવામાં જ આ બનાવ બન્યો.

હું ઓદિસમાંથી ઘેર પાછો ફરતો હતો.
મ્યુનીસીપાલિટીના લાઇટના ચાંબલા પાસે
ઉભી રહી. તે કોઇ અગમ્ય યુવક સાથે
હસીને વાત કરતો હતો. યુવક દેખાવડો અને
મજબૂત બાંધોનો હતો. તેના ધારીલા શરીર
ઉપર અન્ય પુરુષ પણ ધડીબર મોહ પામે
એવું તેનું શારીરિક બંધારણ હતું. તેની વાત
કરવાની દૃષ્ય અને સુખ ઉપર આધારતા
અવરનવર ભાવોથી અન્ય કોઇ વહેમાન
એવું જ હતું.

છૂપી રીતે મેં આ જોયા ક્યું અને શું
વાત કરે છે તે સાંભળવા પ્રયત્ન કર્યો.

'...એક્સ. હું હવે આવવાની જ છું.'
આટલા સજ્જો કાને પડ્યા. તે બંને પણ
હટાં પડ્યા.

પાછળથી મને ખબર પડી કે તે યુવાન
અલકાના ગામનો તેના પિતાના ખાસ
સંબંધીનો પુત્ર હતો. અલકાના પિતાની
ખિમારી સંબંધી તે વાત કરી રહ્યાં હતાં
અને અલકાને તેડાવી છે એવું તેણે કહ્યું.

મારા વહેમી મનમાં તે વખત પ્રસ્તુત
પ્રસંગો ખુલાસો કરવાની ક્ષમ્તા જ ન થઇ.

અલકાની પાછળ પાછળ હું પણ ઘેર
આવ્યો.

'અલકા કેમ બહાર ગઇતી !' તે
અધ્યાપાત્રી ચર્ચા મેં બાને પૂછ્યું. બાને
એવા પ્રસંગો જ સંબંધિતા.

'બહેન ! કેંઈ કહીને થોડી જ બાગ
છે. તેં મોટે ચઢાવીને ફટવી મૂકી છે ને ?'
કહેતાં તેમણે એક દીર્ઘ શ્વાસ નાખ્યો.

રાત્રે સુવાને વળતે તે મારી પાસે આવી.
મારે પગે પડી કહેવા લાગી.

'મને જવા દોને. થોડા દિવસમાં શું
ખાદુઓનું થવાનું છે ?

'હું સમજું છું.'

'પછી ?...હું ત્યાં જઈ આવીશ તો
મારા મનને કેટલો સંતોષ થશે ? આ કંઠા-
સમાં શરીર કેવું થઇ ગયું છે !'

'તે મારાથી ક્યાં અગમ્ય છે !'

'મારા વગર નદિ ચાલે ?' પ્રેમથી
હૃદય પાથરતી તે બોલી હશે.

'ચાલશે.'

'મને ખાતરી જ હતી કે તમે મને ના
નહિ પાડો. જુઓ હું આજે સોનીને ત્યાંથી
ચીપો જડાવા આપીંતી તે સુડીઓ પણ લઇ
આવી. ગામડામાં સુડીઓ તો હાથે જોઇએ
જ. નહીં તો લોહો કંપવા ના દે.' રમત
કરતાં મારા બે હાથ પકડી હજાવતાં તે બોલી.

'કેટલા વાગે લઇ આવી ?' વાતનું
મેં પૂછ્યું.

'આ તમે ઓદિસમાંથી આગ્યા તે
વખતે જ.'

'બા ને કહ્યું ન'તું કે હું આ કાગે
બહાર છું. સ્વતંત્રતાવાળી થઇ ગઇ !'

'તમે કોઇ દિવસ નહિ અને આજે
આમ કેમ પૂછો છો ? હું કહ્યા વગર કશુંય
ધરતી બહાર મૂકું છું ! બા જોજ મને કહ્યું તું
કે પરવારીને પેઢાં ચીપીયાં લઇ આવજે.'
તેની આંખો પાણીથી ચમકવા લાગી. હલ-
લાગીને નિર્દોષ, પ્રેમાળ પત્નીનાં આંશુ
દોંગ લાગ્યા.

મને તે મડીને થયું કે સ્ત્રીઓને ઢાંગ
કરવા અને આંખમાં પાણી લાવવાં એ દુશ્મ
તો તેમણે જન્મસિદ્ધ છે.

હું કૃત્રિમ દરશો અને કહ્યું: 'એ તો
મેં સદગ્ધ જાણ્યા પૂછ્યું હું તો કશું છું
કે તું સ્વતંત્ર થાય.

‘મારે નથી થવું. આમાં વધારે સુખ છે.’ પતિ પરાયણ પ્રમદાએ જવાબ વાળ્યો.

‘આંખમાં ધૂળ નાખી ફગવવું નહિ!’ મારા મનમાં પ્રશ્ન ઉદભવ્યો.

‘બાપુને તારા આવે છે ને પગે સોળ ચટયા છે’ તે મૂળ વાત હિપર આવતાં બોલી.

‘તને ક્યાંથી ખબર?’

‘કામળ પણ આંખો છે. તમે વાંચ્યો નહિ!’

‘હમણાં વાંચીશું.’ હાંડે પેટે મેં કહ્યું. ખીન્ને દિવસે અલકા તેના બાપને ઘેર મધ. કેમકે વાંધો ઉઠાવ્યો નહિ. સો કેમ રાશ થયું.

‘એકાદ મહીનો વધારે રાગાવું પડે એવું છે તો વાંધો નથી ને?’ તેણે પૂછાવ્યું.

‘ખસા મધ. છો ને રહેતી ત્યાં અહીં કામ છે?’ બાએ ખુશી દર્શાવી.

‘હું તારે સુમેથી રહેજે. જરૂર પડશે તો હું બોલાવી લઈશ.’ મેં લખી જણાવ્યું.

તે દરમિયાન અહીં નવી જાળ ગૂંચાઈ ગઈ. પ્રમોદરાય વકીમની મધુરિકા મેટ્રિકમાં આ સાત પાસ થઈ હતી અને માણુ રતીકારાયું. ખાતું દયાણુ, ફૂળદીપક અખંડ રાખવાની તૃષ્ણા સેવતા પિતાની સંમતિ આગળ હું નિર્જાળ મનનો પાછો પડ્યો. મારી સાધારણ આનાકાની આવી નહિ. કંઈક અંશે મારી ખુશી પણ હતી. એટલે મેં પણ ખાસ વિરોધનો અંગેશ ઉઠાવ્યો નહિ.

*

મારું લગ્ન થઈ ગયું.

*

આમળ લખતાં મારી કલમ ચાલતી નથી. અલકાને ખબર પડી ત્યારે તેને દર્પ કે આધાત થયો દશે તે હું કહી શકતો નથી.

અલકા અહીંથી મઠ ત્યારથી જ એવું શરીર ક્ષીણ થતું હતું અને પાછો આંખો લારે તાર સાથે લઈને આતી. પતિના ચરણોમાંજ ઢળી પડવાની અભિલાષા સેવતી પત્ની હર્ષથી મૃત્યુને ભેટવા પતિ પાસે આતી.

‘તમે મારા પૂજ્ય છો. હું કંઈ પણ તમને કહેતી નથી. ભગવાને જે સુગંધ અંને ક્યું તે સૌ સારાં વાનાં કરશે, પણ મને કુઃખ એટલું જ થાય છે કે તમે...તમે મને પ્રહાર-વાત પણ કરી નહિ? હું તમારી કવિતા!! વફાતી નમરી અલકા નહિ!!!’ રિમત કરતા આંખો છલકાતી તે કહેવા લાગી. તેનો જીર્ણ સ્વરૂપવાન દેહ મને અત્યારે વધારે ભયાનક લાગ્યો. હું તેની પથારી પાસેથી ઉઠી જલદી અવાક ચાલ્યો ગયો.

સુમાને આફ્રિકા લગ્નની ખબર આપી. ત્યારે તેના પત્ર આંખો. પત્રમાં ત્રણ જ લીટી લખી હતી. ‘સુધીરભાઈ, તમારા જેવા બહેનના આટલા નિષ્કર નીવડશે એવું મેં નહોતું જાણ્યું. ફરીથી એનને મોડું ખતાવવા જેવું તમે રાખ્યું નથી. લગ્નમાં અલકા-બાબીની સંમતિ મેળવી યોગ્ય લાગે તે કરશે.’

ત્યાર પછી અલકાએ સુમાને પત્ર લખેલો. સુમાએ તેના પત્રનો જવાબ પણ આપ્યો હતો. મેં એ પત્ર સંબંધી અલકાને એક સમય પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું:

‘એ વાંચી ઉઘડું તમને કુઃખ થશે એ સમજ મેં શાડી નાખ્યો તમે માગો અને મારાથી ના પણ કેમ પડાય?’ આતંકિત અલકાએ દર્દભર્યું હસતાં કહ્યું.

એક દિવસ સાંજે તેણે કહ્યું:

‘મને લાગે છે હવે મારું આયુષ્ય એકાદ વર્ષથી વધારે લાગતું નથી. પછી તમારી કવિતા જતી રહેશે. કવિને તેવું કુઃખ નથી થતું!-થશે!...’

હું શાંત રહ્યો. તેનો પ્રત્યુત્તર મારી પાસે ન હતો. તેણે આગળ ચલાવ્યું:

‘...મેં સુમાએને પણ લખ્યું’ તો છે કે મારી મુસાફરી તમારા આફ્રિકા કરતાં વધારે દૂર છે. અને હવે એક વર્ષનો ગાળો છે. માટે તે પહેલાં મળાય તો સારું. તો આવી શકશો ?’

*

સુમાપિણીને આફ્રિકાથી આવે દસ દિવસ થઈ ગયા છે. અલકાની સારવારમાં જ તે બધો વખત કાઢે છે. ધરનાં બીજાં કાષ માણસની તેને પડી નથી. ડોક્ટર કહી ચૂક્યા છે કે ક્ષય છે અને હવે એકાદ માણસ વધારે દેહ ટકે એમ લાગતું નથી. સૌ કોઈને તેની ખાત્રી થઈ ચૂકી છે.

એક સાયંકાળે નહુંદ ભોળાં વાતો કરી રહ્યાં હતાં:

‘સુમા એન મારી એક જ છઠ્ઠા પ્રભુ પૂરી પાડે તો મારું કુનીયા ઉપર જાયું’ સાર્યક થશે.’

‘શી છઠ્ઠા ભાભી ?’

‘મધુરિકાના છોકરાને હું એક વખત રમાડી લઉં. પચીસ વાસા થઈ ચૂક્યા છે. તમારા ભાઈને કહોને જે લખે તો કે મહીનો પુરો ચાપ તો જલદી અહીં આવે.’ ફિકકા પહેલા મુખ ઉપર હાસ્ય રમતું મેં જોયું.

‘કહીશ.’ મહા યત્ને સુમા મળુ સાફ કરી આટલું બોલી. હું પાછળ જ બેઠો હતો. અલકાને તે ખબર ન હતી.

‘ભાઈ તમારું નહિ માને તો મારે કહેવું પડશે ?’

‘કદાચ...’ જરા ખચકાઈ, ‘જે કે કાષ વાતની તેમણે મને ના તો પાડી નથી જ.’ તેને મારામાં હજુ વિશ્વાસ હતો !!!

મારાથી અહીં વધારે વાર ઉશું રહેવાયું નહિ. આંખે અધારાં આવતાં હતાં. જરા વધારે વખત ત્યાં રોકાયો હોત તો કદાચ ઢગલો થઈ નીચે પડ્યો હોત.

મધુરિકા પુત્રને લાઇ ઘેર આવી ગઈ. હું જાતે જ કુળદિપકને લાઇને અલકાની પયારી પાસે ગયો. સુમા પણ ત્યાં જ હતી.

‘અલકા...’ મારાથી આગળ બોલાયું નહિ. હું પુત્રને બોળામાં લાઇ તેની પાસે જ બેઠો. અસાન બાળક મારા સાથું જોઈ મરક મરક હસી રહ્યું. આંખમાંથી એક બિંદુ ટીપું તેના ગાલ ઉપર પડ્યું. બાળકને જોવાની, ચૂમવાની હોંસ વાળી અલકાએ મારા તરફ પાસુ ફેરવતાં તે જોયું. બીડાઈ જવાની તૈયારી કરતું પોપણું ચન્દ્રનું છેલ્લું કિરણ ઝીલી હસી રહે તેમ અલકાના મુખ ઉપર સ્મિત પ્રસરી રહ્યું. તેની પહેલી દષ્ટિ બાળક ઉપર ગઈ. પછી મને સુમાને જોઈ અન્તે બાળક ઉપર પાછી પડી. મારા બોળામાંથી બાળકને હંચકી લીધું. જે ગાલ ઉપર મારું આંસુ ટીપું પડ્યું તે ગાલે-ત્યાં જ ચૂમી, ઉમળકાથી છાતી સરસું ચાંપી મારા બોળામાં પાકું મૂક્યું.

સુમા અને હું આ જોઈ રહ્યાં. પછી પયારીમાં આડી પડી પાસુ ફેરવ્યું.

—અને આંખ મીંચી દીધી, સજિને આંખમાં સમાવી રાત્રિ પોપચાં બીડે છે તેમ.

ગૃહમંદિરની ગૃહિણીઓને માર્ગદર્શન.

ન્યા તમતના બેઠની વાત બાળ્યુએ મૂકીએ તો આપણે જોઈ શકીશું કે છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓનું જીવનનિર્માણ નિરાણું હોય છે. પ્રત્યેક માતા એ જાણતી હોય છે. છોકરીઓના ભાવિને પણ પસંદાતા સંજોગોની અસર થાય છે, અને એમને નવી નવી તકો સાંપડે પણ ખરી. પણ એ બધું છતાં છોકરાના અને છોકરીના જીવન-નિર્માણમાં કેટલાક નૈસર્ગિક ભેદો રહેલા છે.

સ્ત્રી અને પુરૂષ જોશક સરખાં છે. છોકરા અને છોકરીઓ પણ સરખાં છે. પણ એ સરખાપણ એ સમાનતા શામાં છે ? સ્ત્રી કે પુરૂષના શરીરમાં રહેલા દેવી આત્માની સમાનતા પરત્વે કશો ભેદ ન હોય. હોવા જોઈએ, પણ આત્માને દેહ સરખાં નથી.

૧. દેહથી નિરાળો છે. એટલે છોકરીઓનું નારીરિક કાયકેત્વ છોકરાઓ કરતાં નિરાણું છે. એટલે એ કાયકેત્વ માટેની પૂર્વજામિકામાં પણ અવશ્ય ભેદ રહેલો જ જોઈએ.

કેટલાક વ્યવસાયોમાં સ્ત્રી ને પુરૂષ એક બીજાના નિર્માણમાં કાર્યો કરી શકે છે. પણ એકંદરે તો મોટે ભાગે સ્ત્રીને ગૃહમંદિરિયું સંભાળવાનું જ રહે છે. એટલે એમના શિક્ષણની પદ્ધતિ પણ જુદી હોવી જોઈએ. જો-પુરૂષ વચ્ચેનો ભેદ એમની પ્રત્યેના સન્માનમાં ન હોવા જોઈએ, એવી કેટલીક જાગતોમાં તો કશો ભેદ ન જ હોય; પણ એ છતાં કેટલીક જાગતોમાં તો ભેદ છે જ અને ત્યાં જ આપણે માર્ગદર્શન રહે છે. પુરૂષ જે અને નેટલું મહત્વનું કામ કરે છે તે અને તેટલું જ મહત્વનું કામ સ્ત્રી પણ

• મહિલા વિદ્યાપીઠના પદ્મીદાન સમારંભમાં શ્રી. રાજેપાલાયારીએ આપેલ લાપધર્મી.

કરે જ છે. આમ છતાં એ કાર્યોના પ્રકાર જુદા હોય છે.

સમાનતા એ એક મનોહર સૂત્ર છે. સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનો કૂરતા અને ભેવકુદીભર્યો વર્તન સામે સુધારાના ઉદ્દેશથી એ સૂત્રગર્ભના આધરશ પણ છે. યુનિવર્સિટીનાં અને હાઈસ્કૂલોના શિક્ષણના પ્રશ્નોમાં આપણે એવાં સૂત્રોનાં પ્રવાહથી તણાઈ ન જવું જોઈએ. છોકરા-છોકરીઓ વચ્ચેની શિક્ષણપદ્ધતિનો જે ભેદ સુસંગત હોય અને જે આપણી સંસ્કૃતિને માટે જરૂર હોય તેનો અમલ વગર હરકતે થવો જોઈએ; એમાં સમાનતાના સિદ્ધાંતને પકડીને બેસી ન રહેવાય. આ સંબંધમાં ભગવદ્ ગીતાના રચાપિત સિદ્ધાંત આપણને સૌથી વધારે માર્ગદર્શક થઈ પડશે. ગીતાએ બાળ્યું છે કે ઉઘાત હેતુથી થતાં બધાં કાર્યો હંમેશાં ઉભલા હોય છે. સુવ્યવસ્થિત સમાજરચનાને સગતા કાર્યો ઉભલા હોય છે એટલું જ નહિ, પણ એ એ ધર્મરમ્ભિત જેવાં ઉત્તમ હોય છે. પોતાની ફરજ અદા કરવામાં ઉચ્ચનીય જેવું કર્યું હોય એકલું જ નથી.

અને ધરની સંભાળ રાષ્ટ્રની એ રાજકારણ કે એજનીયરીંગ કરતાં ઘાઈ રીતે ઉતરતું નથી જ. જાણકેરની પવિત્રતા ઘાઈપણ જંગી કારખાનાના ઉત્પાદન કરતાં ચંદિયાતી છે જ. કુટુંબની જરૂરીઆત માટેની સતત કાળજી, કુટુંબીઓના જાનવાનની તથા કપડાં વગેરેની વ્યવસ્થા કુટુંબના આરોગ્ય વગેરેની સંભાળ એ સામાન્યતઃ સ્ત્રીઓનું રચાપિત અને સહજ કાયકેત્વ છે, પછી એ સ્ત્રી શિક્ષિત હોય કે ન હોય.

આપણા સમાજે સ્ત્રીઓને શિર સૌથી

ગોટી ને અતિ વિકટ જવાબદારી સોંપી છે. એના બાર એકલી સ્ત્રીઓજ ઉપાડી શકે એમ છે. ધરની બહારનાં વધારે સરળ કામો પુરૂષે પોતાને કરવાનાં રાખ્યાં છે. એટલે વાસ્તવમાં કુટુંબની સંભાળ માને શિરે આવી પડે છે. પુરૂષનો પરિશ્રમ ભલે વધારે જથ્થાતો હોય અને મહત્વનો પણ હોય, પણ સ્ત્રીના શિર પર ગૃહજીવનનો અને તેથી આખા સમાજનો આધાર રહેલો છે, એટલે સ્ત્રી ધર સંભાળે છે. ને પુરૂષ સમુદાયનાં કામો કરતો હોય છે,

આમ આખે નિરાળાં કાર્યક્ષેત્રોમાં કિયું ચઢ્યાતું ને કિયું ઉતરતું ? પ્રાંતિક છૂટાપણું વધારે કે મધ્યસ્થ શાસન વધારે ? રાજ્યાધાર વચર કુટુંબો જીવી શકે પણ કુટુંબ વચર રાજ્યની હસ્તી ન હોઈ શકે. પુરૂષની ધાંધળ-ધરપત મમે તેટલી વધારે દેખાતી હોય પણ સ્ત્રીનું ગૃહકાર્ય સમાજની હસ્તીને ટકાવી રાખે છે, એટલે વિદ્યાપીઠનું શિક્ષણ જો સમાજની ચઢિયાતી વ્યવસ્થા માટે હોય તો એ શિક્ષણ માનવસમાજને વધારે અસરકારક થઈ શકે તેવી એની રચના થવી જોઈએ, એનો અર્થ એ થયો કે છોકરાઓ ને છોકરાઓની ડેંગવણીના પ્રકાર જુદા હોવા જોઈએ. એ મૂળભૂત સિદ્ધાંત ઉપરજ કવેંએ મહિલા વિદ્યાપીઠ સ્થાપી હતી.

છોકરીઓને જે વિશિષ્ટ ડેંગવણી આપવાની જરૂર મને લાગે છે તેનું સ્વેચ્છ કષ્ટક વધારે વિશાળ છે, જો કે છોકરાઓના કાયેજના શિક્ષણ જેટલું એ બારરૂપ ન હોય. એનું કારણ એ છે કે એક ચાતા તરીકે સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર પુરૂષ કરતાં વધારે વિશાળ છે. એટલે છોકરીઓના શિક્ષણની યોજના કરવામાં આપણે વધારે વહેવારિક અને વાસ્તવદર્શી થઈએ છીએ ન્યારે છોકરાઓની ડેંગવણી માટે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીએ છીએ અને

તેની ઉપયોગિતાની કે દિલના સંજોગોની કાળજી રાખવાની પણ દરકાર રાખતા નથી, આ સાથે સ્ત્રી ડેંગવણી આવશ્યક છે, એ જૂથનું ન જોઈએ. જો સ્ત્રી સુશિક્ષિતા ન હોય તો છોકરાઓકરીઓ બન્નેનાં બાળપણ એજે જાય, બાળપણના સંસ્કારોની છાપ સ્તુન્ન-કે કોલેજમાં પણ નથી જ બૂંસાતી. એટલે આપણે છોકરીઓની ડેંગવણી પરત્વે ખૂબ વધારે કાળજી રાખવી જોઈએ. છોકરીઓને સ્તુન્ન-કોલેજમાં ધોંઓને એમને ડીગ્રી-ધારણીઓ બનાવવાથી જ બસ થતું નથી, છોકરીઓને તેઓ સુશિક્ષિતા ને સંસ્કારી માતાઓ બની શકે, બાળકોને ઉછેરવાનું કાર્ય યથારિથત કરી શકે, ને હેતુથી તેમને શિક્ષણ આપવું ઘટે છે. એટલે અનેક બુદ્ધિથી ભરપૂર ઉછેરતી અવસ્થા વખતે છોકરાઓથી છોકરીને જુદી બણાવવા માટે જ જુદી વિદ્યાપીઠો રાખવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ તેમને વિશિષ્ટ ડેંગવણી આપવા માટે પણ એમની જુદી વિદ્યાપીઠો હોવી જોઈએ.

એ પછી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થનારી બેનોને રાજજીએ કહ્યું:

ધણા ચિંતન, મનન, નિરીક્ષણ પછી અને બહોળા અનુભવ પછી મને સમજાઈ ગયું છે કે સ્ત્રીના જીવનની પરિપૂર્ણતા માતૃત્વમાં જ રહેલી છે. કુદરત નિમ્ની માતૃત્વમાં સ્ત્રીજીવનનો જે આદહાહ રહેલો છે, તે બીજા કાંઈ પણ બ્યવસાયમાં નથી જ. એમાં જ સ્ત્રીજીવનની સાચી કૃતાયૈતા, સહજનંદની પ્રાપ્તિ, એને થઈ શકે છે. સમાજની સેવા કરી શકનારા અને સમાજની પ્રતિષ્ઠા વધારનારા બાળકની માતા તરીકેનો એ આનંદ એ સુખદ સ્ત્રીજીવનની કુદરતી મહત્વાકાંક્ષા હોય છે.

એટલે મારી તમને સલાહ છે કે કુંવારા રહીને સ્વતંત્ર ધંધો કરવાને બદલે તમે બધાં

પરથી જાને સિવાય કે કોઈ વિષયનાં નૈપુણ્ય તમને કૌટુંબિક જીવનની જરૂર વગર કોઈ વિશિષ્ટ કાર્ય કરવાની આંતરિક પ્રેરણા કરતું હોય. જે ધણી એવી હોઈ શકે છે, જે સુખની શોધમાં કુવારાં રહીને સ્વતંત્ર ધંધો કરવાનાં કાંકાં મારીને છેવટે દુઃખી થાય છે અને પાછળથી એમને પરિણિત જીવનનું ખાન થાય છે.

લગ્નસુખનો ભેદ કેવળ પતિની પસંદગીમાંજ નથી, ખરું સુખ તો જીવનનાં કાર્યો દાંપત્યજીવનનાં સુખદુઃખોના સફળ સહચારમાં અને એકમેકના ભાગી બનીને એકમેકનો ભાર હલકો કરવામાં રહેલું છે. એ સ્ત્રીજીવનની ખરી કળા છે. એ લગ્નજીવનની સાચી સાર્યકતા છે અને એનો આનંદ એકલવાયા જીવનના કલ્પિત આનંદ કરતાં બેવડો-અધિકાધિક ચઢિયાતો હોય છે.

લગ્ન-એ કંઈ શુભાશ-શોકનો સંબંધ નથી. પતિએ એમ નથી માનવાતું કે એની સ્ત્રી એની માલમીલકત છે. એ સાચો પ્રેમદા છે, પણ એની પ્રેમનિષ્ઠા એણે માની લેવાની નથી. એકસરખી સંભાળ વગર સ્ત્રીની પ્રેમનિષ્ઠાનો કોષ્ટક કશો અધિકાર નથી. પતિ પત્ની વચ્ચેનો સંબંધ એક પ્રકારનો મૈત્રી સંબંધ છે એકમેક પ્રત્યેનું આદરમાન એ સંબંધને ગાઢ બનાવે છે અને કોઈ ગેળી લાગણીની એકતાનતા એમાં પૂરે છે. ચોપડીઓમાં વાંચીએ છીએ એ રીતે કંઈ પ્રેમ એ કંઈ સદૌ કે મનામી હરિદાસની અણધારી તક સિદ્ધિ નથી. એ આ-સ-એટલે કે ભાગ્યની વસ્તુ પણ નથી, પણ સતત લાગણી અને કાળજીથી સ્ત્રી-પુરુષના જીવનમાં પ્રેમનો

સંચાર થાય છે. જે રીતે પુરુષ મિત્રોનો પ્રેમ પરસ્પરની લાગણીથી વધે છે તેમ સ્ત્રી-પુરુષનો, પ્રેમ પણ એ રીતે જ વધે છે, પણ સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે કુદરતી પ્રેમનું એક જગત તત્વ સવિશેષ રહેલું છે.

વધુમાં રાગજીએ ન્યાતમતના ભેદ વગર આંતરવર્ણીય લગ્નોની હિમાયત કરી હતી. હરકોઈ ભેદો એના મૂળ શોખા વગર જવાના નથી. ન્યાતમતના ભેદ એનો ઉચ્છેદ કરીને ટાળી શકશે. એ ભેદ સાથે જમાનાથી કે સાથે કામ કરવાથી કે રમવાથી નહિ. બધું, પણ આંતરવર્ણીય લગ્નોથી જ જશે. આપણા સમાજના કાપદા હજી એટલા ઉદાર નથી થયા, એવા લગ્નોને એ સાંખી લેતા નથી, કેટલાક વચો તો એ સામે સલામતીઓ પણ માગે છે, એમનો ઉદ્દેશ મનેતેવા જોય છતાં પણ એવા અંતરાયો પ્રમતિના દિતમાં નથી. ખાસ કાપદાની ઉપરવટ એક એવા સ્થાથી કાપદો હોવો જોઈએ, જેમને એક એવા સ્થાથી કાપદો હોવો જોઈએ, જેમને એક પરસ કે તેથી વધુ પતિપતિ તરીકે સાથે કહેનાર હરકોઈ ઓપુરુષ નીતિ નિયમને કે નાગરિક વ્યવહારને અનુરૂપ હોય તો વગર હરકતે પોતાનાં લગ્ન કાપદેસર નોંધાવી શકે કે જેથી એમનાં બાળકો કાપદેસર ઠરે ને એ માટે એમને કશો રોય ન લાગે. આવા કાપદા ઉપરાંત હિંદમાં કોષ્ટકપણ પ્રકારના અંકુશો વગર કોષ્ટકપણ ન્યાતમતની બે વ્યક્તિઓને કાપદેસર લગ્ન કરવાનો હક્ક હોવો જોઈએ. કેળવણી હંમેશાં ઉદાર દષ્ટિ માગે છે ને તેમાં આંતરવર્ણીય લગ્નનો પ્રાપ્ત સુશિક્ષિત યુવતીઓને માટે ખાસ મહત્વની વિચારણા માગી રહ્યો છે.

આઝાદ હિંદ સેનાની ઝાંસીરાણી દુકડીની જીવતી વીજળી

રણચંડી લક્ષ્મીબાઈ

લક્ષ્મી સ્વામીનાથન ! આ નામ આજે, હિંદભરમાં, ફેરવાઈ ગયું છે-ભાવપૂર્વક સત્કારાઈ રહ્યું છે. રણચંડી લક્ષ્મીબાઈના હાથમાં સુભાષબાબુની આઝાદ હિંદ ફોજની ઝાંસીરાણી દુકડીનું નેતૃત્વ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આફ્રેક વેગ નામના એક પરદેશી અખબારનવેરો બ્રહ્મદેશમાં રણચંડી લક્ષ્મીબાઈની એક ખાસ સુલાકાત લીધી હતી. એ સુલાકાતનો સાર અહિં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

પ્ર બ્રહ્મદેશમાં સૌથી વધુ જોના કડપ પડે છે એ એક હિંદીજન છે. એકત્રિસ વરસની એની વય છે. ઇન્કિલાબ જીવતો કરવા માટે એ જીવે છે. એની જિંદગી એક હેતુ માટે જ સ્વાસ લે છે. એ હેતુ એટલે હિંદુસ્તાનની આઝાદી.

એ એક લલના છે. સૌંદર્ય એને વર-ગાળ પહેરાવી છે પણ એને એ વાતો સાથે નિરખત નથી. દિવસ રાત એ બળવાનું ધ્યાન ધરે છે. એ માને છે કે ઉઘાડા બળવા વિના હિંદુસ્તાનનો આરો નથી. સિદ્ધાન્તના આ એક તાંતણા ઉપર એની કાયા ટકે છે.

એનું સરળ નામ છે, શ્રીમતી ડો. લક્ષ્મીબાઈ સ્વામીનાથન. પણ એનું સાચું નામ છે. રણચંડી લક્ષ્મીબાઈ ઝાંસીની રાણીની દુકડીની એ આગેવાન છે.

બ્રહ્મદેશની ધરતી પર હજારો રહી હિંદુ સ્તાનની કાંઈ પણ વાત કરવાનો દક્ક જો કાપને હોય તો એ રણચંડી લક્ષ્મીબાઈને છે. એમ સો કાંઈ બ્રહ્મદેશમાં માને છે.

રણચંડી લક્ષ્મીબાઈ ખરા અંતઃક્રમથી વિશ્વવની મામણી કરે છે. એની રીત સાથે કાંઈ સદમત થાય કે ન થાય પણ રણચંડીની

એની માન્યતા માટેની પ્રામાણિકતા માટે કાપને શંકા નથી.

આ વીજળી ભારતથી-બ્રહ્મદેશ ગઈ છે, પણ બ્રહ્મી ભૂમિ પર વસતી એની કાયા અને એનું કાળજી હિંદની સ્વતંત્રતાની માળા ફેરવે છે.

એના દેશથી એ દૂર પડી છે પણ એના દિલમાં દેશ એક હિંદીજન ભાવના બની અગળળી રહ્યો છે.

આઝાદ હિંદી ફોજનો ઝાંસીની રાણીની દુકડીની સરદારી એની પાસે હતી. ૧૯૪૫ માં એ દુકડી મલાયા પડેલો હતો અને ડો. લક્ષ્મીબાઈએ મલાયામાં જાવાની એના નામનો ધોવામાં એના તેજીથી અનુભવને કારણે લગાડ્યો હતો.

એક સાંજે રંગૂનમાં ફરતાં ફરતાં એક અંગ્રેજ અમલદારે વાતચાતમાં ડો. લક્ષ્મી-બાઈ માટે કહી રીધું હતું કે એ તો હાકરી જેવી લાગતી હતી. બ્રહ્મદેશની વીજળી તરીકે એ ગોરા અમલદારે એને ઓળખી હતી.

હિંદુસ્તાનની આ વિજળીના અચકારા જોવાની મને હોંશ હતી. એટલે જો ડો. લક્ષ્મીબાઈ માટેની ધણી વાતો એકઠી ફરી હતી.

એક દિવસ મને એ તક સાંપડી. હું એ રણ્યુચીની મુલાકાત લેવા રંચુનના માર્ગ પર યાત્રા લાગ્યો.

નગરના મરીખ લતામાં લક્ષ્મીનાથ રહેતા હતાં. શ્રી. સિંધ નામના હિંદના એક કંટ્રાક્ટર જેડે એ વસતાં હતાં. મને આ કુમારીની બહાદુરી જોવાની ઉમ્મોદ હતી. ડો. લક્ષ્મીનાથ એટલાં સહેલ, એટલાં પ્રમાણિક હતાં કે લસકરી અમલદારોએ પણ એ વાતનો ખુલ્લો એકરાર કર્યો હતો, એ કારણે તો એ રંચુચી સુકિત બોગવી રહ્યાં હતાં.

રણ્યુચી લક્ષ્મીનાથનાં પરાક્રમોની મને જાણ બીજાઓ તરફથી આ રીતે થઈ હતી.

જાપાનીઓ અને સાથી રાત્રોની સેતાની દક્ષર લામી અને પ્રશાંતના જંગે જે જલદ પકટો લીધો એ કારણે જાપાન સરણે મળું.

પણ રણ્યુચી લક્ષ્મીનાથએ શરણ શોધું નહિ. અંગ્રેજ સિપાહીઓએ એમને ઝડપી લીધાં અને એમને ગિરફતાર કર્યાં.

પછી તો ઝાંસીની રાણીની જે ટુકડી હતી એની વાત મને વીજળીના મુખેથી જ સાંભળવાની મળી:

“૮૫૬ સ્ત્રીઓ ઝાંસીની રાણીની ટુકડીમાં મળ્યાં કરતી હતી. એમાંની તમાગેતમામ સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ લસકરી તાલીમ આપવામાં આવી હતી. પણ પછીથી યુદ્ધના પરિણામ પછીથી આ ટુકડીને વિખેરી નાખવામાં આવી. રંચુનથી ધણી સ્ત્રીઓને સિંગાપુર મોકલી દેવામાં આવી.”

આ પછી મને વધુ માહિતી મળી. ડો. લક્ષ્મીનાથ અને એમની કેટલીક સહિયરોએ તો જાપાની મોરચા પર રહી ધાપલોની સુચુષા કરવા માંડી. તેઓએ નેદાન છોડ્યું નહિ.

તેઓ ત્યારે સ્વયંસેવિકા તરીકે ઇસ્તિલાસમાં કામ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે મોખી-

માર્ગ પર અંગ્રેજ સૈનિકો વિમાન છતીથી હેઠળ હિતમાં હતા.

એ અંગ્રેજ દળ પહેલાં સંતાપ રણ્યુ અને પછી તેઓ. ઇસ્તિલાસમાં દાખલ થઈ ગયા. ત્યાં રણ્યુચી લક્ષ્મીનાથ અને બીજા સ્ત્રીઓને પકડવામાં આવ્યાં ને રંગૂન રવાના કરી દેવામાં આવ્યાં.

રંચુનની ખાસ જગ્યામાં તેઓને પૂરી દેવામાં આવ્યાં. પણ બહારની પરિસ્થિતિ એવી હતી કે કારાવાસમાંથી લક્ષ્મીનાથને મુક્ત કરવામાં આવ્યાં. એમને કહેવામાં આવ્યું કે એમણે જલ્દિ વ્યાખ્યાનો કરવા નહિ પણ એવી કામ ચરત ડો. લક્ષ્મીનાથએ કબૂલ રાખી નહિ, તો ૫ એમને મુક્ત મળી.

એ પછી ૨૧ મી ઓક્ટોબરના સુરજ ઉગ્યો. ઓક્ટોબરની ૨૧ મી તારીખ, ૧૯૪૫ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની એ તો પહેલી વર્ષગાંઠ હતી. રણ્યુચીનું થર જાગ્યું. એ દિવસે મિત્રના ઘરમાં રણ્યુચીએ અજબ વાણી વહાવી. શરૂઆતમાં શોતાઓ અચ્છી બેઠા.

રણ્યુચીએ ઘોષણા કરી:

“જે આદેશ માટે આઝાદ હિંદ ફોર્સ આકાર પામી હતી એ આદેશ પાર પડ્યો નહોતો. હિંદની આઝાદી હાંસલ કર્યા વિના આઝાદ હિંદ ફોર્સને હવે ટાલક નહોતી. એનાં રવાડે જંપ નહોતો.”

આ વાણી પછી રણ્યુચીને ફરી જાણ નહિ ફેંકવાની વાત સંભળાવવામાં આવી. રણ્યુચી લક્ષ્મીનાથની વાણીમાં વિધવની જ પારખાઈ હતી.

મુદતો લામ લામને જલ્દી પ્રજાનું શોધણ કરી જેઓએ કાળાં બનને જમાવ્યાં હતાં એને માટે ડો. લક્ષ્મીનાથના શબ્દો અતિથ વીખા હતા.

એ કાળા બનરીઓએ જેનાં બાણમાં લાક હતા એના પર જ વેપાર બેલતા હતા.

ત્યારે રંગૂનમાં જાપાનીઓ વહીવટ કરતા હતા ત્યારે કાળાં બખરો ઉભાં કરી તેઓએ પછી ત્યારે અંગ્રેજો રંગૂનમાં આવ્યા ત્યારે તેઓએ દબાવેલી અંગ્રેજોની ચલણી નોટોને કામે લગાડી.

ઉત્તર હિંદના એક વેપારીએ જાપાનીઓના વહીવટ દરમિયાન પાંચ કરોડનો નફો કર્યો હતો. જાપાનીઓ પાસેથી એણે લાભ મેળવ્યો હતો. પણ પછી જાપાનીઓનો પરાજય થયો ત્યારે એ જ વેપારીએ અંગ્રેજોનું પડખું સેવી એના વેપારને ધીકતો રાખ્યો હતો.

એવા માનસવાળા વેપારીઓને ડો. લક્ષ્મીબાઇએ વખોડી કાઢ્યા હતા. લક્ષ્મીબાઇએ કહ્યું હતું:

“જોવા વેપારીઓને નેતાઈ સુભાષ બેન્ને બરાબર સીધા કર્યા હતા. એમની નફાખોરીમાંથી ખાસ કરવેરા લેવામાં આવ્યા હતા અને એ નાણાં આઝાદ હિંદ ફોજને ચરણે ધરવામાં આવ્યાં હતાં.”

ડો. લક્ષ્મીબાઇએ પછી જણાવ્યું હતું:

“બળજબરીથી કોઈ પાસેથી નાણાં ઉઘરાવવામાં આવ્યાં નહોતાં. દિંદીઓની લક્ષ્મીથી આઝાદ હિંદ ફોજની લિંગેરી છઠ્ઠાં કાંઈ પડી હતી. જાપાનીઓએ તો હથિયારોની સમગ્ર આપી હતી પણ જાણીતો બધો ખર્ચો હિંદી મૂડીમાંથી જ કરવામાં આવ્યો હતો.”

ડો. લક્ષ્મીબાઇએ બાર દબને કહ્યું હતું:

“આઝાદ હિંદ સેના અને અને જાપાનીઓને કંઈ લાગતું વળગતું નહોતું. મને બે હિંદ જાપાની તક મળે તો હું પુરવાર કરી આપું કે આઝાદ હિંદ સેના એ સ્વતંત્ર ફોજ હતી. જાપાન અને બ્રિટન એકબીજા સામે લડાઈ લડતાં હતાં ત્યારે આઝાદ હિંદ સેનાએ કાંઈ જાનનો નાફો ઉભો કર્યો નહોતો.

જાપાનીઓ તો ટપોટપ ચરણે જતા હતા પણ અમારી લડતનો વાવટો તો ફરકતો જ રહ્યો હતો.

આઝાદ હિંદ સેનાના આરોગ્યના વિભાગમાં પણ ડો. લક્ષ્મીબાઇનું નામ મોખરે હતું. આઝાદ હિંદ સેનામાં કોઈ ઉચ્ચ નહોતું, કોઈ નીચું નહોતું, કોઈવાદ કે સામાજિક દરજ્જાનો કોઈ ભેદ એમને સતાવનાં નહોતાં. હિંદુ અને મુસ્લિમ જેવા શબ્દો ત્યાં ઉચ્ચારતા નહોતા.

ડો. લક્ષ્મીબાઇને બાવિ દિવસો વિષે સવાલો પૂછવામાં આવ્યા એમણે કહ્યું:

“બહો પ્રજા અને હિંદી પ્રજાનો સંબંધ મોટો અને એ જોવા હું ખૂબ આતુર છું. એ મારે હું બહો નેતાઓનો સહકાર મેળવી રહી છું. જે બહોઓએ હિંદી સેના ઉપર સિતમ વરસાવ્યો છે એનાથી ખોટો માર્ગ દોરાઈ જવાની જરૂર નથી. એ બહોઓ તો એના દેશમાં પણ એવાં કામો કરનારા હતા. એ કારણે હિંદી સેના અને બહોઓ વચ્ચે મનદુઃખ ન થતું બોધ્યો.”

ડો. લક્ષ્મીબાઇ સ્વામીનાથન, ઝાંસીની રાણી દુકડીની રણચંડી, બારતની વીજળી-એમની સાથે હું વાતોલાપ કરતો હતો ત્યારે મારી નજર એ ખંડ પરની એક તરતીર પર દોડતી હતી.

અઢી ફિટની રંગીન, ગદાત્મા માંધીની તરતીર એ ચોરડામાં ખૂંટતી હતી. એની જાંઘમાં ચુરદેવ ટાંગેલો છળી ખૂંટતી હતી.

મને લાગ્યું કે હિંદને આવી રણચંડીની જરૂર હતી. લક્ષ્મીબાઇનું આકર્ષણ એમના આઝાદીના આદર્શમાં સમાયેલું હતું. આજના ચંડાળે ચડેલા દિંદના ગામલાને આજ એક નેતાની પણ જરૂર હતી.

(વંદેમાતરમમાંથી)

એ પાપ !

લેખક : શ્રી. વરજીવન પરિખ

મધ્યરાત્રિની નિરવતા. ચોપાસ પથરાયેલી હતી. સામે આકાશમાં પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર એની ધવલ-રોશની વડે વિચ્છેને શિતળ-સ્નાન કરાવી રહ્યો હતો. નાનકડી અટારિમાં થઇને રજનીકાંતની નાની રૂમમાં છંદુદેવના જ્યોતિકિરણો પથરાતાં હતાં. એક આધુનિક-ગિજાનું, એ પર ખમણનો પાંખ જેવી શ્વેત ચાદર, આ અને પાણી ગરમ થઇ શકે એટલું નાનું રામચંદ્રીનું, એકાદ આરામખુરશી, અને સામે ખુણામાં-પહેલે એક લાકડાનો ઘોડો;- રજનીકાંતની એ નાનીશી મૃદ-સમૃદ્ધિ હતી- એ નાની મૃદસમૃદ્ધિ વચ્ચે-આજે છેલ્લા સાત સાત વર્ષથી એ રહેતો હતો.

વહેલી પ્રભાતથી મોટી સંખ્યા સુધી અનિરત પરિશ્રમ કરી નોકરી કરવી; અને એના બદલામાં પોતાના-એકનો પથુ-સંકોચ-નિબાવ થઇ શકે એટલી ટૂંકી કમાણી વચ્ચે રજનીકાંત મુગધનું સાત સાત વર્ષથી જીવન જીવતો હતો.

મુગધનું જીવન એટલે ? નિરંકજ જરૂરી-યાતોનો તે જાણે સબૂમેનો ત્યાં બરાબો છે ! બાજાડંબર અને દંબ, મિથ્યાઅભિમાન, અને અવિવેકપણું, અર્ધ-દમ્બ, અને અસહ્ય એવી સ્વતંત્રતા, અને આ સૌ વચ્ચે વિકૃત બનતું યુવાન-માનસ. મુગધના મહાજીવનના આ રંગો જાણ્યે-અજાણ્યે પણ 'માનવી'ને પણ બનાવી દે છે ! અને એ છતાં એ જીવન વચ્ચે હંમેશાં રાચતા યુવાનો એટલે ?

અંગ્રેજી જ્ઞાનની થોડીએક બાપ સંતોષીને રજનીકાંત, વતન કાઠીઆવાડના એક ગામ-ડાંને ત્યજીને, મુગધનું સ્વતંત્ર જીવન જીવવા મુગધ આવ્યો હતો. સાત સાત વર્ષના મુગધના જીવનના અનુભવે એને સમજાવ્યું હતું-કે મુગધ એ જીવતું નર્ક છે.

અને એ સૌ સમજવા છતાં-સ્વીકારવા છતાં કહેવા એ 'નર્ક' ને સાચેસાચ ત્યજી શકે છે ? રજનીકાંત પણ એ સમજીને એક માનવી હતો !

ઘડીઆળમાં બરાબર ૧૨ના બાર ટોકરા થયા. "ઓહો અર્ધરાત્રિ વીતી ગઇ. હજી પણ આજે તો નિદ્રા આવતી નથી." એટલું સ્વમત બોલી એણે એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

એક પળ એ પથારીમાંથી ઉભો થયો- બહારની 'ટેરસ' પર આવ્યો. એણે આકાશ તરફ નજર ફેરવી-આકાશમાંથી ચાંદનીની સતત ધારા જગતપર જાણે ઠસવાતી હતી ! ફેરવી આદર એહીને જગત જાણે નિદ્રા લેતું હતું. કેટલું-કેવું બબ્બ એ નૈસર્ગિક દૃશ્ય હતું.

રજનીકાંતની આંખો નીચે આવી-માર્ગ પરની 'ગેસ લાઇટ'ની બત્તીઓ માત્ર સુના-એકાંકિ માર્ગના સાક્ષીરૂપે-એકલી ટમટમતી હતી. અને બાજુની દ્રામની વચ્ચેની 'પુટ-પાથ' પર-કુખળા માનવીઓની એક લાંબી નજર પહેલે એટલે દુર સુધી હાર લંબાતી સૂતી હતી. થોડે થોડે અંતરે, અધિરાઇબરી ઝડપે પસાર થતી- 'બૂ-બૂ' અવાજથી ગળવી મૂકતી. મોટરો, સુતેલા અર્ધનિદ્રાવચ્ચ-અર્ધજાગૃત માનવીઓની નિદ્રામાં ખલેલ પાડતી હતી. સામેની હોટલમાં સવા-રના પાંચથી સડ ચપેથી 'ગ્રામોફોન'ની રેકર્ડોનો જાણે અંતજ ન હતો-સાદે યતા ખાલી ધ્યાયાનો ખડખડાડ કરતો ધ્વનિ, આ અને નારતાના પુર્ણતા ઝોડરો, હોટલની મહેલબરી જીવંત અવસ્થાનો ખ્યાલ આપતા હતા.

રજનીકાંત મગજમાં આ હંમેશની ધમાક, આ ધમાકીયું મુગધનું જીવન અને એ બદ-બદલા કાદવ વચ્ચે જીવતી જેમ જીવન જીવવા

હજીતી મુજબની માનવજનતા. આ આખુંથે દશ્ય-નિહાળી એની આંખે કમકમાં આવ્યાં, એના શરીરનાં રોમાંચ ખડાં થયાં એના સમગ્ર અંગમાં ભયની એક કુળરી આવી અને ગઇ.

‘ આ જીવન અને આ જીવનનો આસ્થો

‘ મોહ ? આવતો કાલેજ આ બધું તજીને ફગાવી દઇને હું વતન તરફ પ્રયાણ કરું તો ? મારા જીવનથી એક ક્યું પાપ એને અહીં ઢસરડી લાવ્યું હશે ? ’

અટારિએથી એ ફરી અંદર આવ્યો અને બિહાનામાં સુતો. આંખો ખંધ કરી એણે નિદ્રાધિન થવા પ્રયત્નની શરૂઆત કરી.

એક પળ વીતી. અને એ પુનઃ ઉભો થયો એણે એના ખીરસામાંથી, એક પત્ર કાઢ્યો. અને ‘ લાઇટ ’ની ‘ સ્વીચ ’ દાખી. પળ એકમાં સારાથે ખંડમાં રેશની પથરાઇ ગઇ—

‘ પ્રમિલા, મારી જીવન-સંગિની-એ બે વર્ષથી બાજ એ ત્યાં અને હું અહીં એમ અને એકમેક-વિરહે ઝુરી રહ્યા છીએ. અહીંની નાનકડી ‘ આવક ’માં એનું ભરથુ-પોષણ શક્ય જનતું નથી.

પ્રમિલા સાથે લગ્ન કર્યોને આજે આઠ-આઠ વર્ષ થયાં. સાત સાત વર્ષથી હું અહીં એકલો જીવું છું. એ ત્યાં ઝૂરે છે !

બિચારી પ્રમિલા ! મારા સરિખા કંઠાર પુરુષ પતિને પરણીને એને કુખી થવું જ નિમાયું હશે ? આખા ય પત્રમાં એના અંતરની વેદના કેટલી ભરી છે ? આખો પત્ર આંસુઓથી ભીંજાયેલો છે. એ હિન્દા આંસુઓના અરપટ રેલાઓ, પેન્સીલના અક્ષરો પર સાર દસે પડે છે ! કેટલું અસહ્ય જીવન !

અને આ સૌ પછી પિતાજીની મિલકત કંઈ એાઢી નથી ! પિતાજીની એ પૂંછ

વચ્ચે મારી આ નાની કમાણીની શી હિમ્મત છે ? અને છતાં ક્યું પાપ, મને અહીં જ જીવવા પેરે છે ?

પ્રમિલા સાથેના સંસ્મરણો અહીંનીશ સ્મૃતિ પર અથડાયા કરે છે ? એ નિર્દોષ નવેદાની રમ્ય મુર્તિ મારી સામેથી ખસતી નથી. પ્રમિલા ! મારી દેવી ! હું તને કેટલું કુખ્ય આપી રહ્યો છું ? ”

રજનીની આંખોમાં આંસુ ઉભરાયાં, એને ન સમજાયું આજે એને શું થઇ રહ્યું હતું. કોઇ અકસ્મ-વેદના વડે એ મુંઝાતો હતો. ભૂતકાળનું કોઇ પાપ, એને જાણે આજે ખાવા પાતું હતું.

એકએક એ ઉભો થયો, બતીની ‘ સ્વીચ ’ બંધ કરી. અને એ બિહાનામાં સુતો. એક પળ વીતી-અને એના જીવનનો સનાતન પ્રશ્ન એને પુનઃ ઉપરિચિત થયો.

“ મારા જીવનમાં એવું ક્યું પાપ મને અહીં ઢસરાવી લાવ્યું હશે ? ”

એક, બે, ત્રણ, ચાર, એમ વખતો વખત એના અંતરમાં એ પ્રશ્નનો જ્વનિ ઊઠતો રહ્યો.

*

“ રજની તારો આ કામળ છે ! ”

આવેલા પરબિડીયા પર રજનીકાન્તે એક દષ્ટિ ફેરવી. કવર પરના અક્ષરો કોઇ સ્ત્રીના હાથે લખાયા હોય એમ રહેજે ભાસ્યું. હોરોલ્ડની એ પોતાની રમમાં તરિત ગયો. અને કવર ફાડ્યું.

“ વ્હાલા રજનીકાન્ત :

તમારાથી હું પરિચીત નથી. તમે મારાથી પરિચીત નથી, તો પણ પરાશ રીને તમે મને-અને હું તમને પિછાડું છું.

રજનીકાન્ત ! મારા કુટુંબમાં, મારા ઘરમાં, અને આપણી સમગ્ર જાતિમાં મેં તમારા સંબંધે ખૂબ ખૂબ સાંનિધ્ય છે.

તમારી પેલી પ્રશંસા વડે જ મને તમારી તરફ દૃઢરતી આક્રમણ થયું છે.

રજનીકાન્ત ! તમને આઘાત થશે. પરંતુ મેં દૃઢ નિશ્ચય તમેતે વિદિત કરવા હું આ પત્ર તમારા કરકમળમાં આજે પાઠવી રહી છું.

અવિનય બાસે તો ક્ષમા આપશો. પરંતુ મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે હું લગ્ન તમારી સાથે જ કરોશ, રજનીકાન્ત ! મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરશો ને ?

તમને નિહાળ્યા નથી પરંતુ તમારા જ એક દુરતા બહેને તમારો એક 'ફોટો' મને આપેલો છે. હું પ્રતિદિન એવું પૂજન કરું છું, અને ઇશ્વરને પણ પ્રાર્થના કરું છું કે અમારું લગ્ન સુખી નીવડે.

રજનીકાન્ત ! એ વસ્તુના નિવેદનની જરૂર છે કે હું તમારી કિંકરી બનીને રહીશ ! તમારી જ સેવામાં મારું સમગ્ર જીવન અર્પી દઈશ,.....ઓ દેવ ! મને તમારી દાસી તરીકે સ્વીકારશો ને !

મને થઈ છે. તમે, મને નહિ જ તર-છોડો ! તમે જ આ જગતપર મારા 'દેવ' છો ! મારી એ અંતરની પ્રતિજ્ઞા છે ! અને જીવનભર હું એ 'પ્રતિજ્ઞા'નું પાલન કરીશ.

આ સૌ પછો, તમે મારી વિનંતીના સ્વીકાર નહિ કરો તો ? એ કદપનાજ દુઃસહ છે ! નાથ ! એવું પરિણામ ખીજું શું હોય ? હું 'આત્મહત્યા' કરીશ !

તમારા પ્રત્યુત્તરની રાહ બેઠું છું. મને નિરાશ ન કરશો. ઓ પ્રભુ !

હાં, તમારી ચલાજ સરમથેલી

તમારી દાસી

મંજરીના પ્રણામ.

આજોએ પત્ર વાંચી રજનીના વદનપર ગાંભિર્ય પથરાયું, પત્રને કાચમાં મૂકી એ તરંગ તરફીન બન્યો.

'આ મંજરી કોણ હશે ? અને મારી પાછળ આટલી ઘેલી થવાનું કેંઈ કારણ ? આ સંભોગોમાં શું કરવું ? શું મારે એનો જ સાથે લગ્ન કરવા પડશે ?'

વિચારોની ધૂનમાં રજની કલાકોના કલાકો સુધી બેસી રહી. ખૂબ વિચારણાને અંતે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે-મંજરી સાથે લગ્ન કરવાં-એ ઇચ્છનીય નથી !

"શ્રીમતિ મંજરી,

તમારો વિચિત્ર પત્ર મળ્યો છે.

કોઈ પણ પરાયા પુરુષને આવો પત્ર લખતાં તમને કેમ સંકોચ ન થયો એજ મને તો આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

'લગ્ન', સંબંધી મારા વિચારો જુદા છે. એટલે તમારી વિનંતી, હું, કોઈ પણ સંભોગોમાં સ્વીકારી શકું તેમ નથી. તે બદલ મને ક્ષમા આપશો; અને 'પ્રતિજ્ઞા' અને 'અંતરની શ્રદ્ધા'ની વાતને બાજુ પર મૂકી તમે બીજે સ્થળે લગ્ન કરી લેશો. એમ હું ઇચ્છું છું.

તમારો સંસાર સુખી નિવડે એ પ્રાર્થના.

હાં, રજનીના પ્રણામ.

પત્ર લખાઈ ગયો અને ટપાલપેટીમાં પણ એ નાંખી દેવામાં આવ્યો.

કાળનો, પ્રવાહ બહેતો રહ્યો.

"રજની ! નવનીતલાલની પુત્રી મંજરીનું તો તેં નામ સાંભળ્યું હશે ! નવનીતલાલ આપણી માતિના પ્રતિષ્ઠિત વકિલ છે. મંજરી પણ ઠીક ઠીક સુસિક્ષીત છે. અને તેઓ આપણા ઘર સાથે સગંધ બાંધવા ઇચ્છે છે. આ સગંધમાં તારી સલાહ લેતી, જરૂરી છે; એટલે તને પુછું છું."

"પિતાશ ! ઇશ્વરનો ખાતર હાં મારે લગ્ન ન કરશો."

રજનીના પિતા અમુકપરચાને રજનીનો

આ વિરોધ ન સમજાયો. એમને ખૂબજ આશ્ચર્ય
ઉપજ્યું અને પ્રશ્ન થયો—“ રજની કેમ ના
પાડતો હશે ? ”

“ પણ...છે શું ? ”

“ પિતાજી ! એ ન પૂછશો ! એ
‘ મંજરી ’ સાથે ઇશ્વરને ખાતર મારો
વિવાહ ન કરશો અને કરશો...”

“ તો શું ? ”

“ હં મરી જાશો—”

અમુલખરામ ક્રુણ ઉઠ્યા. રજનીનો આ
વર્તવ એમને અિદુર સમજાયો નહિ. પરંતુ
એ પછી એમણે મંજરી સાથેના વિવાદનો
વાત પડતી મૂકી.

“ પિતાજી ! મારે લગ્ન કરવાં જ નથી.”
મંજરીએ બે હાથ જોડીને એના પિતાને
વિનવ્યા.

“ તું આ શું વાત કરે છે બહેન !
આ જતો અવરથાએ તારે. મારી પ્રતિષ્ઠામાં
ધૂળ મેળવવી છે ? ”

“ પ્રતિષ્ઠા ” અને “ ધૂળ ” એ બે
શબ્દો મંજરીના મનોમહેશમાં રમી રહ્યા. એ
આંખો ફાડીને વિચારી રહી પોતે લગ્ન નથી
કરતી. એના પરિણામ રૂપ પિતાની આજ્ઞ
ધૂળમાં રમીજાતી એણે નિંદાળા એ રાજવત્
ઉભી રહી. પણ એકમાં એણે નિશ્ચય કરી
લીધો.

“ ઠીક છે, પિતાજી હું લગ્ન કરીશ. ”
મંજરી કંઈક હુણું દસીને બોલી.
નવનીતરાયના હર્ષને અવધિ ન હતી.

મંજરીનાં લગ્ન આજે થવાના હતા.
આપણા લગ્નોની ધમાલ સંબંધે દબે
શું લખવું રહ્યું છે ! સાજ અચકત માણ-
સોને માંદા પડવાનો એ એક અખતરો છે.
કારણ વગરની ધમાલ અને ધમપછાડ,
જરૂર વચરના બજાડા, અને શોરબોર,
પ્રતિષ્ઠાના ‘ હાઉ ’ નીચે થતો દ્રવ્યનો

નિરર્થક દ્રવ્યનો વ્ય અને પાચન ન થઈ શકે
એવાં મિથ્યાન્ન પરતી ‘ સતત ’ જાપટના
પરિણામરૂપ બગડતી સારીરિક અવરથા. આ
બધા એ આપણા ‘ લગ્ન ’ સમારંબના મદ-
તના તત્વો છે. એમાંના કયા કેટલે બંશે
જરૂરી છે એ તો ઇશ્વર જાણે !

કુર કુરથી આવતા વરધોડાનું આગમન
સૂચવતા બેન્ડના સૂમધૂર સરોદો વાતાવર-
ણમાં વેરાતા હતા. અને લગ્નમંડપમાં એ
આવતા અવાગની સાથે—

‘ એ આ વરધોડો તો આવી લાગ્યો.
હજી તમે કેમ તૈયાર થયા નથી ? માળા
આપણા ઘેરાયો...’

એવા અરપટ ધ્વનિ સંભળાતા હતા.
અને ધમાયકડી મચતી હતી. કંઈક વેરાવું
હવું ! કંઈક કુટવું હવું ! કોઈવું છોડવું
રડવું હવું ! કોઈક રીસાવું હવું ! અને આ
બધી ધમાલ વચ્ચે પણ જોશી મદારાજ,
સતત ‘ લગ્ન-સરા ’ની અનેક રાત્રીઓના
ઉત્તરારાના પ્રભાતે પ્રાથમિક રાત્રીની ‘ નિદ્રા ’
ની મોજ માણતા હતા.

વરધોડો આવી પહોંચ્યો. વરરાજ પધાપો
એમના રવાગતની વિધિ થયા બાદ એઓ
લગ્નમંડપમાં વરરાજના લાક્ષણિક શ્વાસ
વડે િતરાજ્યા

અને દક્ષિણા લાલચુ જોશી મદારાજના
અરપટ મંત્રોચ્ચારોના ધ્વનિ વાતાવરણમાં
વેગવા લાગ્યા.

થોડીએક પળો વીતી.

“ કન્યા પધરાવવાનો સમય. ”

“ બહેનને લાવો ” જોશી મદારાજે
ઘોંઝળીની એક ચપટી નાકમાં સેરવી લીધી.

“ મંજરી આવતી નથી. ” એક પળમાં
વાતાવરણ ગંભીર બની મથું.

“ હે ” નવનીતલાલ ઉભા થયા.

મંજરીના રૂમ તરફ-એ કોધપૂર્વક
ધસ્યા-જારણું અંદરથી બંધ હતું.

“ કેમ બારણું ઉઘાડે છે, કે બાર તોડી નાંખું ? ” પિતાએ સિંદની મર્જના પડે એ રીતે મળું બોલ્યા.

પરંતુ એમની મર્જનાનું કશું પરિણામ ન આવ્યું.

નવનીતલાલે આંખના પંલકારામાં બારણું તોડી નાંખ્યું.

અને અંદરનું દશ્ય નિહાળી એ ધ્રુજ બોલ્યા.

મંજરીની રંગરંગમાં વિષ બાપી ગયું હતું. અચેતન, શયનવત્ એ જમોત પર ઢળી પડી હતી. એની આંખો મીંચાયેલી હતી. એના વદન પર હંમેશનું લાલતિલક દાસ્ય કરતું હતું. “ મંજરી ” પિતાના પશ્ચાતાપને મર્યાદા ન હતી.

પણ એકમાં લગનનું વાતાવરણ સુમસામ બની ગયું. લગનની ધામધુમને રચો-રચને એક માટે લઈ જવાની તૈયારીઓ થવા લાગી.

*

“ પૂષ્પની કળા સરિખી બાળા ખીલી ન ખીલી ત્યાં કરમાઈ મઈ. ” નવનીતલાલના કુખની સીમા ન હતી.

સામે પુત્રીની ચિંતા બળતી હતી. કુર કુર પહેલી રાતનો ચંદ્ર આથમતો હતો. વાતાવરણ તદન નિઃશબ્દ હશે ન જગત આખુલે જાણે સ્મશાન હોય એટલું સુમસામ વાતાવરણ હતું.

*

“ એ પાપ ” રજનીકાંત ત્વરાથી કળકળે જાણત થયો.

“ કેટલું ભયંકર સ્વપ્ન ? છતાં કેટલું સાચું ? અરેરે ! પ્રભુ ! મારા જીવનના એ એક જ પાપના પ્રાપ્તિતનો કોઈ માર્ગ છે ? ”

રજનીની આંખોમાં એ આંસુઓ આવી ટપકી પડ્યાં.

સામે આકાશમાં સૂર્ય ઉગતો હતો. અને પૂર્વોકાશમાં સોનેરી રંગો ફરતા હતા *

* એક સ્વપ્ન ધરનાને આધારે.

—: સ્ત્રી જગત્:—

—ઠાકામાં છોકરીઓ માટેની એક જ કોલેજ અને સ્કુલના પ્રીન્સીપાલે હિંદ આઝાદ દીને સરઘસમાં બાળ દેનાર છોકરીઓ સામે કડક પગલાં ભરી સ્કોલરશીપો બંધ કરી દીધી છે અને માથી ન માગનારને તાત્કાલીક હોસ્ટેલમાંથી કાઢી મુકવાની ધમકી આપી છે.

—સુભાષબાણુની આઝાદ હિંદ ફોજની ઝંડીની રાષ્ટ્રી રેજીમેન્ટના સરકાર ડો. ગીસ લક્ષ્મીને લગતી રોમાંચક અને સનસનાદીભરી દંડીકતો બહાર આવતી બધ છે કે એક બ્રિટિશ મેજરે ડો. લક્ષ્મીને બચારે તે કેદ થયેલી હતી ત્યારે પુછેલ કે “ ને હું તમને મુક મોરચે મળ્યો હોત તો તમે શું કશું હોત ? ”

“ તો મેં તમને ત્યાંને ત્યાં દાર ક્યાં હોત. ” ડો. લક્ષ્મીએ નીડરતાપૂર્વક આમ જવાબ આપેલ.

—સાહોદરમાં હિંદ આઝાદ ફોજ દીને પોલીસે કુમળી બાળાઓ પર લાડીઓ અને દંડકાથી હુમલો કર્યો હતો.

—રાજકોટ સત્યાગ્રહમાં એ વખતે જેલ ભોમવી આવેલા કુ. બાતુબેન હીરાણીનું ૨૩ વર્ષની કુમળી વયે કાયદેગથી અકાળ અવસાન થયેલ છે.

—આંતર રાષ્ટ્રીય મહિલા પરીષદ નવેમ્બરની ૨૬ મીથી ડીસેમ્બરની ૧ લી તારીખ સુધી પેરીસ ખાતે મળનાર છે.

—અંજારમાં શેઠ પ્રેમજી હરજીનાં વિધવા બાપ-શ્રી. મંગાબાઈનાં સુપુત્રી વિદુષી શ્રી વીરબાઈની પ્રેરણાથી પ્રસૂતિમંદની સ્થાપના થનાર છે.

—વડોદરાના ધી. મહારાણી ચિમનાબાઈ સ્ત્રી અને બાળ સંરક્ષણ સંસ્થાને મકાન માટે તારકેશ્વર પાછળની જગો ૯૯ વરસના પટે અપારો.

—જાણીતા કેમિસ્ટી કાર્યકર કુમારી બ્યોતિ-મંચી મંચુશીનું કલકત્તાની સંજુનાથ હોસ્પિ-ટલમાં મૃત્યુ થયું છે.

—આઝાદ ફોજ રાહત ફંડમાં અંગાળની જાણીતી ઠાકીલકદી અભિનેત્રી કાનનબાઈએ લેમજ સુપ્રસીદ્ધ અભિનેત્રી લીલા દેસાઈએ પોતાનો શેળા સમીતીને મોકલી આપ્યો છે.

‘નૂતન વડોદરા’
સર્જન કરનાર
મહાન વિભૂતિ

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ

ભા. ૧-૨

મૂલ્ય : રૂ. ૩-૧૧-૬
પોસ્ટેજ અલગ

ગ્રંથોત્તુ

ગુર્જર ભાષામાં
વિસ્તૃત ચરિત્ર

સંપાદક :

શ્રી. સીમનલાલ ખ.
ડોકર

★

હિં દુસ્તા ન નાં જાણીતાં શહેરા

વડોદરા

વડોદરાની સામાન્ય
માહિતી રજુ કરતું
પુસ્તક.

સંપાદક :

ચંદ્રશંકર મ. ભટ્ટ.

મૂલ્ય : ૦-૮-૦

પોસ્ટેજ અલગ.

સૂરત.

ભા. ૧-૨

સૂરત વાંચ્યા પછી
સૂરત જોવાનું

અને

સૂરતના ચોખીન લોકોમાં
રસિક લવનનો અનુભવ
લેવાનું મન થયે.

સંપાદક : મંગેશરાવ જ. પાઠક

મૂલ્ય : રૂ. ૧-૦-૦

પોસ્ટેજ અલગ.

આ પુસ્તકો મેળવવા માટે લખો :—

લુહાણામિત્ર પ્રી. પ્રેસ--રાવપુરા, વડોદરા.

આ માસિક વડોદરા-રાવપુરામાં પા લુહાણામિત્ર પ્રી. પ્રેસમાં અંભાલાજી વિઠ્ઠલભાઈ ઠક્કર
પોતાને માટે જાણી અને તેના ટકાવેથી પ્રસિદ્ધ થયું. વા. ૬-૧૨-૪૫

ગુલામીએ હીંદુ ઝોટ સપનું ગુલામી

અલો સિંહી એ વીગ હાજલ પડી છે
કતાગે થાકીદો તાની ઉપડી છે
નિશાને જનેતાની સુખી જડી છે
મરીને અમર થાવા ડેરી થડી છે

કરસનદાસ માણેક

અન્નાબાગીના—

વૈશં પાચનની કૃતીને

યંગ ઈન્ડિયા

આ

રેકર્ડની

અધણી

આપક

આઝાદ

હિંદ

ફોન

મદદ

કેડમા

જશે

માટે મતદે

ખરીદો

“ નીલમ ” શ્રીમતા ગાયત્રીની ૪ રેકર્ડઝનો
નેટ ખહાર પડી ચૂકેલ છે.

ધી નેશનલ આર્મોર્સિયન રેકર્ડ
મેન્યુ. કંપની લિં

૧૧૦, મેડાલ સ્ટ્રીટ, સુબહ, ૧

ખહાર

પડેલ

છે

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી

રાગદ્વેષ વિના

ગુણગ્રાંહી દષ્ટિથી

લખાએલ ઉત્તમ

છવન ચરિત્ર

લેખક ..

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મો. દસા

બી એ

કિંમત

રૂ. ૨-૫-૦

પોસ્ટેજ અનમ

આજે જ લખો—

હુહાણામિત્ર પ્રેસ : વડોદરા